

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
РАДА МОЛОДИХ ВЧЕНИХ
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
DROHOBYCH IVAN FRANKO STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY
YOUNG SCIENTISTS COUNCIL

ISSN 2308-4855 (Print)
ISSN 2308-4863 (Online)

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ГУМАНІТАРНИХ НАУК

HUMANITIES SCIENCE CURRENT ISSUES

ВИПУСК 87. ТОМ 1
ISSUE 87. VOLUME 1

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(протокол № 7 від 26.06.2025 р.)*

Актуальні питання гуманітарних наук: / [редактори-упорядники М. Пантук, А. Душний, В. Ільницький, І. Зимомря]. – Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2025. – Вип. 87. Том 1. – 374 с.

Видання розраховане на тих, хто цікавиться питаннями розвитку педагогіки вищої школи, а також філології, мистецтвознавства, історії.

Редакційна колегія:

Пантук М.П. – головний редактор, доктор педагогічних наук, професор, проректор з наукової роботи (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Душний А.І.** – співредактор, кандидат педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Ільницький В.І.** – співредактор, доктор історичних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Дмитрів І.І.** – відповідальний секретар, кандидат філологічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Андрєєв В.М.** – доктор історичних наук, професор (Київський університет імені Бориса Грінченка); **Батюк Т.В.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Баукова А.Ю.** – кандидат історичних наук, доцент (Львівський національний університет імені Івана Франка); **Бермес І.Л.** – доктор мистецтвознавства, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Боровик Л.А.** – кандидат педагогічних наук, доцент (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука); **Волошин С.М.** – кандидат педагогічних наук (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Гриценко Г.З.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Галів М.Д.** – доктор педагогічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Галів В.М.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Гук О.В.** – кандидат педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Гжесяк Ян** – доктор габілітований, надзвичайний професор кафедри (Державна вища професійна школа в Коніні, Польща); **Дутчак В.Г.** – доктор мистецтвознавства, професор (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника); **Засць В.М.** – кандидат мистецтвознавства, доцент (Національна музична академія України імені Петра Чайковського); **Зимомря І.М.** – доктор філологічних наук, професор (Ужгородський національний університет); **Іванишин П.В.** – доктор філологічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Кекош О.М.** – кандидат педагогічних наук (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Корсак Р.В.** – доктор історичних наук, професор (Ужгородський національний університет); **Кравчик М.О.** – кандидат філософських наук, доцент (Міжнародний гуманітарний університет); **Лазурко Л.М.** – доктор історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Мартинів Л.І.** – кандидат мистецтвознавства, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Маршалек-Кава Джоанна** – доктор наук, доцент (Університет Миколая Коперника в Торуні, Торунь, Польща); **Масненко В.В.** – доктор історичних наук, професор (Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького); **Мафтин Н.В.** – доктор філологічних наук, професор (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника); **Мацьків П.В.** – доктор філологічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Медвідь О.В.** – кандидат історичних наук (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Невмержицька О.В.** – доктор педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Оршанський Л.В.** – доктор педагогічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Пагута М.В.** – кандидат педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Пантук Т.І.** – доктор педагогічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Петречко О.М.** – доктор історичних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Печарський А.Я.** – доктор філологічних наук, професор (Львівський національний університет імені Івана Франка); **Попп Р.П.** – кандидат історичних наук (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Синкевич Н.Т.** – кандидат мистецтвознавства, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Ситник О.М.** – доктор історичних наук, професор (Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького); **Сташевська І.О.** – доктор педагогічних наук, професор (Харківська державна академія культури), заслужений діяч мистецтв України; **Сташевський А.Я.** – доктор мистецтвознавства, професор (Харківська державна академія культури), заслужений діяч мистецтв України; **Стецик Ю.О.** – доктор історичних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Стреначікова Марія** – доктор наук (doc. CSc., PhD.), (Академія мистецтв у Банській Бистриці); **Тельвак В.П.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Устименко-Косоріч О.А.** – кандидат мистецтвознавства, доктор педагогічних наук, професор (Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка); **Футала В.П.** – доктор історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Чик Д.Ч.** – доктор філологічних наук, доцент (Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія імені Тараса Шевченка); **Янишин Б.М.** – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник (Інститут історії України НАН України); **Яремчук В.П.** – доктор історичних наук, професор (Національний університет «Острозька академія»).

Збірник індексується в міжнародній базі даних Index Copernicus International.

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 6143 від 28.12.2019 р. (додаток 4) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі педагогічних наук (А1 – Освітні науки, А2 – Дошкільна освіта, А3 – Початкова освіта, А4 – Середня освіта (за предметними спеціалізаціями), А5 – Професійна освіта (за спеціалізаціями), А6 – Спеціальна освіта (за спеціалізаціями)).

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 409 від 17.03.2020 р. (додаток 1) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі філологічних наук (В11 – Філологія (за спеціалізаціями)) та у галузі культури і мистецтва (В2 – Дизайн, В3 – Декоративне мистецтво та ремесла, В4 – Образотворче мистецтво та реставрація, В5 – Музичне мистецтво, В6 – Перформативні мистецтва, В12 – Культурологія та музеєзнавство, В14 – Організація соціокультурної діяльності).

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 1290 від 30.11.2021 р. (додаток 3) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі історичних наук (В9 – Історія та археологія).

Реєстрація суб'єкта «Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка» у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1190 від 11.04.2024 року. Ідентифікатор медіа R30-04753.

Усі електронні версії статей збірника оприлюднюються на офіційному сайті видання www.aphn-journal.in.ua

Редакційна колегія не обов'язково поділяє позицію, висловлену авторами у статтях, та не несе відповідальності за достовірність наведених даних та посилань.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Мови розповсюдження: українська, англійська, польська, німецька, французька, болгарська, румунська.

Засновник і видавець – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, співзасновники Ільницький В.І., Душний А.І., Зимомря І.М.

Адреса редакції: Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, обл. Львівська, 82100. тел.: (03244) 1-04-74, факс: (03244) 3-81-11, e-mail: info@aphn-journal.in.ua

© Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 2025

© Пантук М.П., Душний А.І., Зимомря І.М., 2025

Recommended for publication
by Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Academic Council
(protocol No 7 from 26.06.2025)

Humanities science current issues / [editors-compilers M. Pantyuk, A. Dushnyi, V. Ilnytskyi, I. Zymomrya]. – Drohobych : Publishing House „Helvetica”, 2025. – Issue 87. Volume 1. – 374 p.

The journal is intended for all interested in high school pedagogy, philology, art, and history.

Editorial board:

M. Pantyuk – Editor-in-Chief, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vice-Rector for Scientific Work (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical); **A. Dushnyi** – Co-Editor, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Ilnytskyi** – Doctor of History, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **I. Dmytriv** – Corresponding Secretary, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Andrieiev** – Doctor of History, Professor (Kyiv Grinchenko University); **T. Batiuk** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **A. Baukova** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Ivan Franko Lviv National University); **I. Bermes** – Doctor of Arts, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **L. Borovyk** – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Academician Stepan Demianchuk International University of Economics and Humanities); **S. Voloshyn** – Candidate of Pedagogical Sciences (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **H. Hrytsenko** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **M. Haliv** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Halyk** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Huk** – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **J. Gzhesiak** – Dr. Gab., Associate Professor (Konin Higher Secondary School of Education); **V. Dutchak** – Doctor of Arts, Professor (Vasyl Stefanyk Precarpathian National University); **V. Zaiets** – Candidate of Art Studies, Associate Professor (National Music Academy of Ukraine named after Peter Tchaikovsky); **I. Zymomria** – Doctor of Philology, Professor (Uzhgorod National University); **P. Ivanyshyn** – Doctor of Philology, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Kekosh** – Candidate of Pedagogical Sciences (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **R. Korsak** – Doctor of Historical Sciences, Professor (Uzhhorod National University); **M. Kravchyk** – Ph.D. in Philosophy, Associate Professor (International Humanitarian University); **L. Lazurko** – Doctor of History, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **L. Martyniv** – Candidate of Art Studies, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **Marszalek-Kawa Joanna** – Doctor of Science, Associate Professor (Nicolaus Copernicus University in Torun, Torun, Poland); **V. Masnenko** – Doctor of History, Professor (Bogdan Khmelnytsky Cherkasy National University); **N. Maftyn** – Doctor of Philology, Professor (Vasyl Stefanyk Precarpathian National University); **P. Matskiiv** – Doctor of Philology, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Medvid** – Ph.D. in History, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Nevmerzhytska** – Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor (General Pedagogy and Preschool Education of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **L. Orshanskyi** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **M. Pahuta** – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **T. Pantiuk** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Petrechko** – Doctor of History, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **A. Pecharskyi** – Doctor of Philological Sciences, Professor (Lviv National University); **R. Popp** – Ph.D. in History, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **N. Synkevych** – Candidate of Arts, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Sytnyk** – Doctor of Historical Sciences, Professor (Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University); **I. Stashevskia** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Academic Affairs of Kharkiv State Academy of Culture), Honored Worker of Arts of Ukraine; **A. Stashevskiy** – Doctor of Arts, Professor (Kharkiv State Academy of Culture), Honored Worker of Arts of Ukraine; **Y. Stetsyk** – Doctor of History, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **M. Strenachikova** – Doctor of Science (Doc. CSc., PhD.), (Academy of Arts in Banska Bystrica); **V. Telvak** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Futala** – Doctor of History, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Ustyomenko-Kosorich** – Candidate of Art History, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko); **D. Chyk** – Doctor of Philology, Associate Professor (Taras Shevchenko Kremenets Regional Humanities and Pedagogical Academy); **B. Yanyshyn** – Candidate of Historical Sciences, Senior Research Associate (Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine); **V. Yaremchuk** – Doctor of History, Professor (Ostroh Academy National University).

The collection is included in such international databases as Index Copernicus International.

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of 28.12.2019 № 6143 (annex 4), the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category “B”) on pedagogical sciences (A1 – Education Sciences, A2 – Pre-School Education, A3 – Primary Education, A4 – Secondary Education (with subject specializations), A5 – Vocational Education (with specializations), A6 – Special Education (with specializations)).

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of 17.03.2020 № 409 (annex 1), the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category “B”) on philological sciences (B11 – Philology (with specializations)) and culture and arts (B2 – Design, B3 – Decorative Arts and Crafts, B4 – Fine Arts and Restoration, B5 – Musical Arts, B6 – Performing Arts, B12 – Cultural Studies and Museum Studies, B14 – Organization of Sociocultural Activities).

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of 30.11.2021 № 1290 (annex 3), the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category “B”) on historical sciences (B9 – History and Archeology).

Registration of Print media entity «Humanities science current issues: Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers»: Decision of the National Council of Television and Radio Broadcasting of Ukraine № 1190 as of 11.04.2024. Media ID: R30-04753.

All electronic versions of articles in the collection are available on the official website edition
www.aphn-journal.in.ua

Editorial board do not necessarily reflect the position expressed by the authors of articles,
and is not responsible for the accuracy of these data and references.

The articles were checked for plagiarism using the software StrikePlagiarism.com developed by the Polish company Plagiat.pl.

Distribution languages: Ukrainian, English, Polish, German, French, Bulgarian, Romanian.

Founder and Publisher – Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University,
co-founders V. Ilnytskyi, A. Dushnyi, I. Zymomrya.

Editorial address: Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Ivana Franka str., 24, Drohobych, Lviv region,
82100. tel.: (03244) 1-04-74, fax: (03244) 3-81-11, e-mail: info@aphn-journal.in.ua

© Drohobych State Ivan Franko
Pedagogical University, 2025
© M. Pantyuk, A. Dushnyi, I. Zymomrya, 2025

ІСТОРІЯ

УДК 373.5.016:94(477):355.48(477:(470+571))"20"
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/87-1-1>

Світлана БІЛА,
orcid.org/0000-0001-9506-2789

кандидат історичних наук,
доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) bilasvitlana24@gmail.com

Ірина ЛОЗИНСЬКА,
orcid.org/0000-0002-9128-0209

кандидат історичних наук,
доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) loz.iryana@gmail.com

МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ В УЧНІВ СТАРШОЇ ПРОФІЛЬНОЇ ШКОЛИ ПРО ПОДІЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

У статті охарактеризовані методи формування історичної пам'яті в учнів старшої профільної школи про події російсько-української війни. Стверджується, що в умовах повномасштабної російсько-української війни зростає необхідність формування в молоді історичної пам'яті, яка стає вагомим чинником збереження національного суверенітету та ідентичності, а також протидії неоімперіалізму, і в майбутньому стане основою формування повоєнної української національної ідентичності. Акцентовано, що якісно нове формування історичної пам'яті в контексті російсько-української війни вимагає побудови інноваційного національного наративу без впливу росії. Цей процес потребує не тільки переосмислення історії, а й передбачає генерування нових ідеалів та символів, які суголосні сучасності. Відзначено, що методи формування історичної пам'яті в учнів старшої профільної школи про події російсько-української війни є різноманітними, передовсім це дискусійні та інтерактивні. Саме ці методи спрямовують старшокласників до критичного осмислення сучасних складних суспільно-політичних процесів, формування власних візій історичних подій сьогодення. Перевага надається також методам практичного та дослідницького навчання, зокрема методу проєктів, есе, сторітелінгу, методу усної історії. Саме учнівські дослідження та творчі роботи забезпечують можливість збереження свідчень безпосередніх учасників російсько-української війни – пересічних людей, життєдіяльність яких може не фіксуватися в офіційних джерелах, але вони доклали максимальних зусиль для оборони та зміцнення нашої країни. Безпосереднє активне спілкування учнів з сучасними українськими Героями, волонтерами, біженцями, самостійний добір старшокласниками візуальних джерел про російсько-українську війну сприяє формуванню у них переконливих доказів та фіксації у пам'яті фактів про злочини російських окупантів та героїзм українських воїнів, розвиває почуття гордості, співчуття, національної солідарності.

Ключові слова: старша профільна школа, історична пам'ять, метод усної історії, учнівські проєкти, есе, сторітелінг.

Svitlana BILA,
orcid.org/0000-0001-9506-2789

Candidate of Historical Sciences (Ph. D. in History),
Associate Professor at the Department of World History and Special Historical Disciplines
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) bilasvitlana24@gmail.com

Iryna LOZYNSKA,
orcid.org/0000-0002-9128-0209

Candidate of Historical Sciences (Ph. D. in History),
Associate Professor at the Department of World History and Special Historical Disciplines
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) loz.iryana@gmail.com

METHODS FOR THE FORMATION OF HISTORICAL MEMORY OF THE EVENTS OF THE RUSSIA-UKRAINE WAR IN PROFESSION-ORIENTED HIGH SCHOOL STUDENTS

The article defines the methods for the formation of historical memory of the events of the Russia-Ukraine war in profession-oriented high school students. It is argued that the necessity to build historical memory in young people has

increased in the time of a full-scale Russia-Ukraine invasion. It is explained that historical memory is a significant factor in the preservation of national sovereignty and identity, as well as countering neo-imperialism, and in the future it will be the basis for the formation of post-war Ukrainian national identity. The article emphasizes that a qualitatively new way to form historical memory in the context of the Russia-Ukraine war requires building an innovative national narrative free of Russia's influence. This process requires a rethinking of history; what is more, it involves generating new ideals and symbols that are in sync with our time. It is noted that there are diverse historical memory formation methods, mainly discursive and interactive, that can be used to help students of profession-oriented high schools commit the events of the Russia-Ukraine war to their memory. It is these methods that help high school students develop a critical understanding of complex modern socio-political processes, and shape their own vision of historical events of the present time. Preference is also given to methods of practical and research training, in particular the project, essay, and storytelling method, and the oral history method. It is students' research and creative work that makes it possible to preserve the testimonies of direct participants in the Russia-Ukraine war – ordinary people, whose lives may not be recorded in official sources, but who did everything in their power to defend and strengthen our country. High school students' active direct communication with modern Ukrainian Heroes, volunteers, and refugees, their independent selection of visual materials about the Russia-Ukraine war contribute to the building of convincing evidence and the preservation in their memory of facts about the crimes of the Russian aggressors and the heroism of Ukrainian servicemen, as well as develop in students a sense of pride, compassion, and national solidarity.

Key words: *profession-oriented high school, historical memory, oral history method, students' projects, essays, storytelling.*

Постановка проблеми. В умовах повномасштабної російсько-української війни зростає необхідність формування в молоді історичної пам'яті, яка стане основою повоєнної української національної ідентичності. Адже, історична пам'ять покликана поєднувати минуле, сьогодення і майбутнє. Недостатня увага українських освітян до проблеми формування історичної пам'яті у сучасного юнацтва зумовлює деструктивні чинники у національно-патріотичному вихованні молоді та можливості для маніпуляцій колективною та індивідуальною свідомістю молодих людей і навіть вербування російськими спецслужбами. Слушними є зауваги О. Ковтун, що «спільна історична пам'ять може стати надбанням більшості українських громадян і, відповідно, відіграти роль чинника національної інтеграції, у тому випадку, коли вона буде ґрунтуватися на найпривабливішій моделі історичної парадигми – національній. Вона має розглядатися як частина національної консолідуючої ідеї і, своєю чергою, цілеспрямованої державної політики» (Ковтун, 2012: 58).

Метою статті є охарактеризувати методи формування історичної пам'яті в учнів старшої профільної школи про події російсько-української війни.

Стан наукової розробки проблеми. Проблеми визначення складових компонентів, характерних рис та функцій історичної пам'яті, зокрема розкриття її значення для формування української ідентичності, національної свідомості, національної безпеки, національної консолідації, становлення України як суб'єкта міжнародних відносин, позбавлення стереотипів пострадянської ментальності присвячено чимало розвідок, збірників та монографій (Зашкільняк, 2009; Двуреченська, 2014; Луцишин, 2015; Зерній, 2007; Політика історично пам'яті..., 2019). Ряд науковців проаналі-

зували роль шкільної історичної освіти у формуванні історичної пам'яті у молоді та відзначили, що для її формування слід дотримуватися принципів полікультурності, поліконфесійності, багатоперспективності, толерантності, вираженості. Дієвими засобами формування історичної пам'яті є історичні документи, художні та документальні фільми, усні й письмові спогади очевидців історичних подій (Селищева, 2011: 222-230; Вербицька, 2012: 215-254; Удод, 2013: 8-14; Удод, 2011: 32-38; Гирич, 2013: 323-391; Тимків, 2020: 371-382). На думку дидактів виняткове значення для формування історичної пам'яті має вивчення учнями локальної та повсякденної історії, застосування в освітньому процесі проблемних, дискусійних методів, особливо методу усної історії, проєктних технологій, вироблення нової концепції історичної освіти без надмірної політизації подій, позбавлення комплексу «меншовартості» та врахування принципів антропоцентризму та об'єктивності. (Гончарова, 2023: 263-264; Горчакова, 2020: Біла, Лозинська, 2020: 401-422).

Особливо цінними є новітні розвідки науковців, в яких аналізуються проблеми формування історичної національної пам'яті в умовах повномасштабної війни. Т. Василевська та Т. Бевз відзначають, що «виклики сьогодення особливо в умовах повномасштабної війни РФ проти України потребують переосмислення минулого, відмови від радянських штампів ідеалізації і віктимізації історії. Політика пам'яті повинна стати впливовою умовою для нової післявоєнної національної і громадянської ідентичності українців. Визнаючи минулі несправедливості, Україна може працювати над розбудовою більш інклюзивного та демократичного суспільства» (Василевська, Бевз, 2024: 153). На погляд дослідниць модерна

політика національної пам'яті потребує віднайдення консолідуючого потенціалу в регіональній та локальній історіях, історіях різних культур, етносів, конфесій, діяльності історичних діячів на основі об'єктивного визнання існування суверенної незалежної України та української нації (Василевська, Бевз, 2024: 153).

Нові виклики формування і збереження історичної пам'яті в умовах російсько-української війни репрезентовано у збірнику «Політика пам'яті: досвід Європи для України». У ньому дослідники акцентують, що винятково важливе значення в умовах сьогодення має аналіз травматичного досвіду російської окупації, руйнування та розграбування культурної спадщини, знищення російськими військами української історичної пам'яті на окупованих територіях, негативного впливу радянської та сучасної російської пропаганди, дослідження проблем деколонізації символічного простору України (Політика пам'яті: досвід Європи для України, 2023). К. Каплун акцентує, що особливо актуально зберігати історичну пам'ять про окуповані населені пункти (Каплун, 2023: 67-71). О. Смержевська підкреслює, що важливу роль у формуванні історичної пам'яті у молоді відіграють символічні та функціональні, трагічні та щасливі «місця пам'яті» (Смержевська, 2023: 157-160). На переконання В. Старжеця саме на практичних заняттях учні мають змогу самостійно опрацьовувати різноманітні джерела і у них формується історична пам'ять (Старжець, 2023: 165). С. Терно стверджує, що у модельних програмах та підручниках з історії та громадянської освіти Нової української школи є суттєві проблеми з формуванням історичної пам'яті, бо недостатньо уваги у пропедевтичних курсах приділяється висвітленню знакових для українців подій, зокрема діяльності князя Ярослава Мудрого, аналізу злочинів комуністичного режиму в умовах II Світової війни, тощо (Терно, 2023: 182-185).

Ряд дослідників справедливо стверджують, що в умовах війни з росією спостерігається значна трансформація історичної пам'яті, а саме змінились розуміння цінностей, переосмислені погляди на радянське минуле, на авторитетні історичні постаті та інституції, сформувалися передумови для формування політичної української нації з універсальною історичною пам'яттю (Кузьмінець, Стадник, Букіна, 2023: 185-196). Н. Чупрінова, І. Севрук, Ю. Соколовська, М. Сова, С. Деніжна вважають, що в умовах сучасного російсько-українського протистояння історична пам'ять стає вагомим чинником збереження національного

суверенітету та ідентичності, а також протидії неоімперіалізму (Чупрінова, Севрук, Соколовська, 2024: 95-99; Сова, Деніжна, 2022: 70-77).

Виклад основного матеріалу. При формуванні історичної пам'яті в учнів старшої профільної школи педагогам передовсім необхідно звернути увагу на те, що сучасна російсько-українська війна стала потужним каталізатором переосмислення історичного минулого України. Якісно нове формування історичної пам'яті в контексті російсько-української війни також вимагає побудову інноваційного національного нарративу без впливу росії. Цей процес потребує не тільки переосмислення історії, а й передбачає генерування нових ідеалів та символів, які суголосні сучасності. Вирішальним кроком відмежування від впливу росії стали процеси декомунізації, переосмислення ролі радянської історіографічної та культурної спадщини, подій та героїв, а також відмова від радянської та російської символіки, перейменування міст, сіл, вулиць. Важливими аспектами є трактування та оцінка історичних процесів і діяльності історичних персоналій в контексті національної боротьби за незалежність, формування патріотизму, дієвої національної ідеї, а також розвитку національної ідентичності українців (Чупрінова, Севрук, Соколовська, 2024: 97). Новий нарратив вочевидь має створити альтернативу нарративу росії, протидіяти неоімперіалізму та стати засадничим чинником національної солідарності (Сова, Деніжна, 2022: 73). При формуванні історичної пам'яті треба генерувати ментальний простір, який передбачає не тільки об'єктивне висвітлення подій Другої світової війни та історії радянського союзу як тоталітарної держави імперського типу, але і детальне висвітлення причин і наслідків сучасної імперської агресії росії, аналіз та пояснення концептів «інформаційна війна», «гібридна війна», «анексія», «окупація», «спеціальна військова операція», «повномасштабна російсько-українська війна як прояв процесу реімперіалізації росії», «руський мір», «героїчний національний спротив українців», «кіборги», тощо (Методичні рекомендації..., 2022).

На наш погляд, новітніми Героями, життєдіяльність яких має вивчатися під час уроків сучасної історії України у закладах загальної середньої освіти є воїни ЗСУ, прикордонники, добровольці, волонтери, капелани, медики, психологи, поліцейські, працівники департаменту надзвичайних ситуацій, політики, потерпілі від війни мирні мешканці, внутрішньо переміщені особи та емігранти. Саме вони відображають нові символи національної єдності та незламності українського народу.

У шкільних підручниках профільного рівня російсько-українській війні від 2014 року та європейському вибору України присвячена чимала кількість фактологічного матеріалу, багато завдань для учнів практичного, дослідницького та творчого характеру (Історія України, 2024: 242-302; Власов, 2024: 296-367). Відтак, на нашу думку педагогам доцільно використовувати ці теоретичні та дидактичні нароби для формування історичної пам'яті, передовсім це стосується роботи з історичними документами, фотографіями та картами, інформаційними додатковими ресурсами, які представлені у підручниках.

Особливість формування історичної пам'яті в учнівства в умовах військового стану, полягає в тому, що старшокласники є безпосередніми учасниками та свідками історичних подій, тому педагоги повинні підходити до цього процесу чутливо, креативно та компетентно. Багато з учнів та члени їх родини (в той чи інший спосіб) особисто пережили трагічні події сьогодення. Процес формування історичної пам'яті в умовах сучасної російської війни – це не лише освітній процес, але й вагомий інструмент психологічної підтримки, патріотичного виховання, та національного самоствердження учнівства.

У профільних класах наукових ліцеїв слід проводити уроки-лекції про події російсько-української війни з елементами дискусії, які б спрямовували учнівство до критичного осмислення сучасних процесів, формування власних точок зору. Обов'язковими елементами лекцій мають стати засоби візуалізації війни, зокрема цифрові ресурси, інтерактивні карти. На уроках – семінарських і практичних заняттях необхідно застосовувати інтерактивні методи, структуровані дебати, сюжетно-рольові ігри (Гушинець, 2008). Саме ці методи формують в учнів уміння аргументувати свою позицію та «переживати» події сьогодення. Ефективним методом формування позитивної мотивації до вивчення складних подій російсько-української війни є самостійне складання учнями активного сторітелінгу на тему «24 лютого: як я пережив цей день?»; «Один день з життя волонтера», «Національний спротив пересічної людини або мій внесок у перемогу»; «Героїчний вчинок вартий уваги», тощо (Скакальська, 2023: 166-172; Біла, Мазурчак, 2024: 9).

Слід пропонувати учням писати есе про «Героїв нашого часу» зокрема воїнів та ветеранів ЗСУ, волонтерів, і всіх інших категорій людей, які прискорюють нашу перемогу. Прикметно, що ці люди, як правило, є родичами, знайомими, країнами й учні щиро ними пишаються. Це засвідчує

проведений на факультеті історії, педагогіки та психології Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка у листопаді 2024 року конкурс учнівських та студентських есе «Герої серед нас: як звичайні люди здійснюють незвичайні вчинки?» («Герої серед нас»..., 2024). Тематику для учнівських творів-роздумів можуть бути і проблеми, які формують почуття національної гордості, патріотизм, почуття національної ідентичності «Все буде Україна»; «Доброго вечора ми з України»; «Слава Україні – Героям Слава»; «Чогось наша Україна зажурилася...»; «Революція Гідності – подія, що змінила ментальність українців»; «російсько-українська війна – новітній геноцид українського народу»; «Сучасна війна – як чинник формування української політичної нації», тощо.

Дієвими методами формування історичної пам'яті у старшокласників є самостійна дослідницька діяльність. Передовсім учнів слід спонукати до досліджень подій російсько-української війни, починаючи від 2014 року. Тематику для учнівських проєктів можуть бути наступні: «Причини, перебіг та наслідки Євромайдану та революції Гідності»; «Окупація Криму: причини, хід та наслідки»; «Антитерористична операція збройних сил України: успіхи та невдачі»; «Оборона Донецького аеропорту як прояв національного спротиву та патріотизму»; «Спроби налагодження миру під час переговорів у Мінську: сутність та причини невдач»; «Перші дні повномасштабного вторгнення російських військ в Україну»; «Оборона Києва, Харкова, Маріуполя, Бахмута та інших міст України»; «Злочини російських окупантів на захоплених територіях, спрямовані на знищення української культурної спадщини та історичної пам'яті»; «Військові злочини російських окупантів, що суперечать міжнародному праву»; «Міжнародна підтримка України»; «Волонтерський рух під час війни»; «Доля внутрішньо переміщених осіб та емігрантів», тощо. Під час виконання цих проєктів старшокласники мають можливість проаналізувати історичні документи, наукові розвідки, спогади очевидців, фото та відео матеріали, проаналізувати зв'язок історії з сьогоденням. (Проєктне навчання в історичній освіті, 2023: 8) Доцільно, щоб ці проєкти мали міжпредметний характер і старшокласники досліджували економічні, правові, культурні, гуманітарні аспекти війни. Варто учням давати проєктні завдання творчого характеру: дібрати меми, фотографії, відеоматеріали, комікси, карикатури, плакати, присвячені тим чи іншим проблемам сучасної війни.

Посильним, водночас ефективним методом учнівських досліджень та інструментом форму-

вання історичної пам'яті в умовах повномасштабної війни з росією є метод усної історії (Горчакова, 2020). Інтерв'ювання надає можливість зберегти свідчення безпосередніх учасників російсько-української війни (воїнів ЗСУ, ветеранів, представників територіальної оборони і силових структур, цивільних громадян України), – пересічних «малих» людей, життєдіяльність яких може не фіксуватися в офіційних джерелах, але вони доклали максимальних зусиль для оборони та зміцнення нашої країни. Самостійні усно-історичні дослідження старшокласників формуватимуть у них почуття гордості за свій народ, почуття патріотизму та акумулюють національну пам'ять (Бойко, 2022: 233-235).

Історичну пам'ять в старшокласників необхідно і доцільно формувати і в позаурочний час. Зокрема, під час засідань історико-краєзнавчих гуртків обговорювати документальні та художні фільми, присвячені російсько-українській війні, наприклад: «Кіборги», «Снайпер. Білий ворон», «Мирні люди», «Третя рота», «Татова колицкова», «Буча» і т.д. Необхідно організовувати зустрічі учнів із воїнами ЗСУ, ветеранами, волонтерами, внутрішньо переміщеними особами, які б розповідали учнівству з перших уст про події з фронту, злочини окупантів, повсякденне життя в умовах війни. Потрібно долучати старшокласників до організації і проведення тематичних виставок плакатів, фотографій, про події війни; проводити конкурси есе, віршів, пісень, присвячені новітнім Героям України. Учнівство має брати активну участь у патріотичних заходах, хвилинах мовчання, створення куточків пам'яті у закладах загальної середньої освіти.

Висновки. Отже, в умовах повномасштабної російсько-української війни зростає необхідність формування в молоді історичної пам'яті, яка стає вагомим чинником збереження національного суверенітету та ідентичності, а також протидії

неоімперіалізму, а майбутньому стане основою формування повоєнної української національної ідентичності. Якісно нове формування історичної пам'яті в контексті російсько-української війни вимагає побудови інноваційного національного наративу без впливу росії. Цей процес потребує не тільки переосмислення історії, а й передбачає генерування нових ідеалів та символів, які суголосні сучасності. Особливість формування історичної пам'яті в учнівства про події російсько-української війни, полягає в тому, що старшокласники є безпосередніми учасниками та свідками історичних подій, тому педагоги повинні підходити до цього процесу чутливо, креативно та компетентно. Методи формування історичної пам'яті в учнів старшої профільної школи про події російсько-української війни є різноманітними, передовсім це дискусійні та інтерактивні. Саме ці методи спрямовують старшокласників до критичного осмислення сучасних складних суспільно-політичних процесів, формування власних візій історичних подій сьогодення. Перевага надається також методам практичного та дослідницького навчання, зокрема методу проєктів, есе, сторітелінгу, методу усної історії. Саме учнівські дослідження та творчі роботи забезпечують можливість збереження свідчень безпосередніх учасників російсько-української війни – пересічних людей, життєдіяльність яких може не фіксуватися в офіційних джерелах, але вони доклали максимальних зусиль для оборони та зміцнення нашої країни. Безпосереднє активне спілкування учнів з сучасними українськими Героями, волонтерами, біженцями, самостійний добір старшокласників візуальних джерел про російсько-українську війну сприяє формуванню у них переконливих доказів і фіксації у пам'яті фактів про злочини російських окупантів та героїзм українських воїнів, розвиває почуття гордості, співчуття, національної солідарності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. «Герої серед нас»: конкурс учнівського та студентського есе на факультеті історії, педагогіки та психології. URL: <https://dspu.edu.ua/news/geroyi-sered-nas-konkurs-uchnivskogo-ta-studentskogo-ese-na-fakulteti-istoriyi-pedagogiky-ta-psyhologiyi>.
2. Біла С., Лозинська І. Методичні засади реалізації політики пам'яті при вивченні новітньої історії. *Проблеми гуманітарних наук*. Серія історія. Дрогобич: видавничий дім «Гельветика». Випуск 4/46. 2020. С. 401-422.
3. Біла С., Мазурчак Л. Сторітелінг при вивченні історії у закладах загальної та фахової передвищої освіти: Навчально-методичний посібник. Дрогобич: Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 2024. 26 с.
4. Бойко С. Виховання національно свідомої особистості в умовах російсько-української війни на основі застосування нових експериментальних технологій в освітній сфері України. *Проблеми освіти*. Випуск 1(96). 2022. С. 223-235.
5. Василевська Т., Бевз Т. Конструювання політики національної пам'яті: ідеї, смисли, акценти. *Політичні дослідження*. № 1(7). 2024. С. 135-158.
6. Вашкевич В. М. Феномен історичної пам'яті. 2009. URL: http://www.Nbuv.Gov.Ua/old_jrn/soc_gum/gileya/2009_18/gileya18/F1.Pdf.

7. Вербицька П. В. Проблеми історичної пам'яті у проєкції на завдання сучасної історичної освіти. *Вісник Національного Університету «Львівська політехніка»*. Держава та армія. № 724. Львів. 2012. С. 251-254.
8. Власов В. С. Історія України (профільний рівень). Підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Літера ЛТД, 2024. С. 296-367.
9. Гирич І. Українська історична пам'ять, шкільні підручники і освіта. *Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід*. За загальною редакцією Ю. Шаповала. Київ: ІПЕНД, 2013. С. 323-391.
10. Гончарова О. Формування історичної пам'яті як головне завдання викладання історії України у вищих навчальних закладах. *Актуальні проблеми теорії та методики навчання історії: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 10 травня 2023 р.)*. Запорізький національний університет. 2023. С. 263-264.
11. Горчакова А. «Усна історія», як засіб формування історичної пам'яті здобувачів освіти старших класів. 2020. URL: <https://genezum.org/library/usna-istoriya-yak-zasib-formuvannyaistorichnoi-pamyati-zdobuvachiv-osvity-starshykh-klasiv>.
12. Гушинець Н. О. Інноваційні методи і форми проведення семінарських занять. URL: <http://conf.vntu.edu.ua/humed/2008/txt/gushinez.php>.
13. Двуреченська О. С. Місце історичної пам'яті у розвитку України як суб'єкта сучасних міжнародних відносин. *Грані*. №1(105). Січень 2014. С. 59-63.
14. Зашкільняк Л. Історична пам'ять і соціальні функції історії в сучасному світі. *Україна – Європа – Світ*. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. Збірник наукових праць. Тернопільський Національний Педагогічний Університет імені В. Гнатюка. Тернопіль. 2009. Вип. 2. С. 156-159.
15. Зерній Ю. Історична пам'ять як об'єкт державної політики. *Стратегічні пріоритети*. 2007. № 1 (2). С. 71-76.
16. Історія України (профільний рівень). Підручник для 11 класу. О. В. Гісем, О. О. Мартинюк, О. М. Сирцова, А. А. Галімов. Х.: Вид-во «Ранок», 2024. С. 242-302.
17. Каплун К. Збереження історичної пам'яті в умовах російської окупації на прикладі села Нестерянка Оріхівської міської територіальної громади). *Політика пам'яті: досвід Європи для України*. Матеріали І міжнародної наукової конференції 17-18 листопада 2023 р. Запоріжжя. С. 67-71.
18. Ковтун Н. Історична пам'ять як основа становлення політичної еліти в контексті політичної трансформації України початку ХХІ ст. *Studia politologica Ucraino-Polona*. 2012. Вип. 2. С. 53-58.
19. Кузьмінець, Н., Стадник, О., Букіна, Т. Вплив історичної пам'яті українців на події сьогодення. *Проблеми гуманітарних наук: Збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Серія історія, 14(56), 2023. С.185-196.
20. Луцишин Г.І. Державна політика історичної пам'яті як чинник консолідації українського суспільства. *Грані*. Вип. 8. 2015.С. 124-128.
21. Методичні рекомендації щодо викладання історії, правознавства, громадянської освіти та курсів духовно-морального спрямування у 2022/2023 навчальному році 5 клас. URL: <https://www.schoollife.org.ua/>.
22. Політика пам'яті: досвід Європи для України. Матеріали І міжнародної наукової конференції 17-18 листопада 2023 р. Запоріжжя. 200 с.
23. Проєктне навчання в історичній освіті: методичні рекомендації. В. Долід, П. Долганов. Рівне: РОІППО, 2023. 83 с.
24. Селищева І. Історична пам'ять у контексті історичної освіти. *Педагогіка вищої та середньої школи*. № 1 (50). К. 2017. С. 222-230.
25. Скакальська І. Сторітелінг під час вивчення історії в 10-11 класах. *Актуальні проблеми теорії та методики навчання історії: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 10 травня 2023 р.)* Запорізький національний університет. 2023. С. 166-172.
26. Сморгевська О. Функція «місць пам'яті» в шкільній історичній освіті. *Політика пам'яті: досвід Європи для України*. Матеріали І міжнародної наукової конференції 17-18 листопада 2023 р. Запоріжжя. С.157-160.
27. Сова М., Деніжна С. Державно-правова політика історичної пам'яті як інструмент консолідації народів у протидії неоімперіалізму. *Філософські та методологічні проблеми права*. № 1 (23). 2022. С. 70-77.
28. Старжець В. Практичні заняття на уроках історії України як важливий чинник формування історичної пам'яті старшокласників. *Політика пам'яті: досвід Європи для України*. Матеріали І міжнародної наукової конференції 17-18 листопада 2023 р. Запоріжжя. С. 164-168.
29. Терно С. Політика пам'яті в історичній освіті нової української школи. *Політика пам'яті: досвід Європи для України*. Матеріали І міжнародної наукової конференції 17-18 листопада 2023 р. Запоріжжя. С. 182-185.
30. Тимків І. Прагматичні концептуалізації історичної пам'яті у проблемному полі політичного виховання. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Серія Історія. 2020. 4/46. С. 371-382.
31. Удод О.А. Шкільна історична освіта як репрезентант політики пам'яті. *Національна та історична пам'ять*. Вип. 8. 2013. С. 8-13 URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ntip_2013_8_5
32. Удод. А. Актуальні проблеми сучасної історичної освіти: гармонія чи компроміс між наукою та історичною пам'яттю. *Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання*. №8. К. 2011 С. 32-38.
33. Чупрінова Н., Севрук І., Соколовська Ю. Історична пам'ять та національна ідентичність в умовах російсько-української війни (2014-2024 рр.). *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: історичні науки. Т. 35 (74). №3. 2024. С. 95-99.

REFERENCES

1. «Heroi sered nas»: konkurs uchnivskoho ta studentskoho ese na fakulteti istorii, pedahohiky ta psykholohii. (2025) [«Heroes Among Us»: the competition of the student essay at the faculty of history, pedagogy and psychology] URL: <https://dspu.edu.ua/news/geroyi-sered-nas-konkurs-uchnivskogo-ta-studentskogo-ese-na-fakulteti-istoriyi-pedagogiky-ta-psykholohiyi>. [in Ukrainian].
2. Bila S., Lozynska I. (2020) Metodichni zasady realizatsii polityky pamiaty pry vyvchenni novitnoi istorii. [Methodological principles of memory policy implementation in the study of modern history] Problemy humanitarnykh nauk. Seriya istoriia. Drohobych: vydavnychiy dim «Helvetyka». Vypusk 4/46. 401-422. [in Ukrainian].
3. Bila S., Mazurchak L. (2024) Storitelinh pry vyvchenni istorii u zakladakh zahalnoi ta fakhovoi peredvyshchoi osvity [Storytelling in the study of history in general and professional higher education institutions]: Navchalno-metodychni posibnyk. Drohobych: Drohobyt'skyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Ivana Franka. 26. [in Ukrainian].
4. Boiko S. (2022) Vykhovannia natsionalno svidomoi osobystosti v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny na osnovi zastosuvannia novykh eksperymentalnykh tekhnolohii v osvittii sferi Ukrainy. [Education of a nationally conscious personality in the context of the Russian-Ukrainian war through the use of new experimental technologies in the educational sphere of Ukraine.] Problemy osvity. Vypusk 1(96). 223-235. [in Ukrainian].
5. Chuprinova N., Sevruck I., Sokolovska Yu. (2024) Istorychna pamiat ta natsionalna identychnist v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny (2014-2024 rr.). [Historical memory and national identity in the context of the Russian-Ukrainian war (2014-2024).] Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriya: istorychni nauky. T. 35 (74). 3. 95-99. [in Ukrainian].
6. Dvurechenska O. S. (2014) Mistse istorychnoi pamiaty u rozvytku Ukrainy yak subiekta suchasnykh mizhnarodnykh vidnosyn. [The place of historical memory in the development of Ukraine as a subject of modern international relations.] Hrani. 1(105). Sich. 59-63. [in Ukrainian].
7. Honcharova O. (2023) Formuvannia istorychnoi pamiaty yak holovne zavdannia vykladannia istorii Ukrainy u vyshchykh navchalnykh zakladakh. [Formation of historical memory as the main task of teaching the history of Ukraine in higher education institutions.] Aktualni problemy teorii ta metodyky navchannia istorii: materialy vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Zaporizhzhia, 10 travnia 2023 r.). Zaporizkyi natsionalnyi universytet. 263-264. [in Ukrainian].
8. Horchakova A. «Usna istoriia», yak zasib formuvannia istorychnoi pamiaty zdobuvachiv osvity starshykh klasiv. [«Oral history» as a means of forming the historical memory of high school students.] URL: <https://genezum.org/library/usna-istoriya-yak-zasib-formuvannya-istorychnoi-pamyati-zdobuvachiv-osvity-starshykh-klasiv>. [in Ukrainian].
9. Hushynets N. O. (2008) Innovatsiini metody i formy provedennia seminariv zaniat. [Innovative methods and forms of conducting seminars] URL: <http://conf.vntu.edu.ua/humed/2008/txt/gushinez.php>. [in Ukrainian].
10. Hyrych I. (2013) Ukrainska istorychna pamiat, shkilni pidruchnyky i osvita. [Ukrainian historical memory, school textbooks and education.] Kultura istorychnoi pamiaty: yevropeiskyi ta ukrainskyi dosvid. Za zahalnoi redaktsiieiu Yu. Shapoval. Kyiv: IPIEND. 323-391. [in Ukrainian].
11. Istoriia Ukrainy (profilnyi riven). (2024) [History of Ukraine (profile level)] Pidruchnyk dlia 11 klasu. O. V. Hisem, O. O. Martyniuk, O. M. Syrtsova, A. A. Halimov. Kh.: Vyd-vo «Ranok». 242-302. [in Ukrainian].
12. Kaplun K. (2023) Zberezhennia istorychnoi pamiaty v umovakh rosiiskoi okupatsii (na prykladi sela Nesterianka Orikhivskoi miskoi terytorialnoi hromady). [Preservation of historical memory under Russian occupation (on the example of the village of Nesterianka, Orikhiv city territorial community)] Polityka pamiaty: dosvid Yevropy dlia Ukrainy. Materialy I mizhnarodnoi naukovo konferentsii. Zaporizhzhia. 67-71. [in Ukrainian].
13. Kovtun N. (2012) Istorychna pamiat yak osnova stanovlennia politychnoi elity v konteksti politychnoi transformatsii Ukrainy pochatku XXI st. [Historical memory as a basis for the formation of the political elite in the context of Ukraine's political transformation in the early twenty-first century] Studia politologica Ucraino-Polona. Vyp. 2. 53-58. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Spup_2012_2_10 [in Ukrainian].
14. Kuzminets, N., Stadnyk, O., Bukina, T. (2023) Vplyv istorychnoi pamiaty ukrainsiv na podii sohodennia. [The influence of the historical memory of Ukrainians on the events of today] Problemy humanitarnykh nauk: Zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu imeni Ivana Franka. Seriya istoriia, 14(56). 185-196. [in Ukrainian].
15. Lutsyshyn H.I. (2015) Derzhavna polityka istorychnoi pamiaty yak chynnyk konsolidatsii ukrainskoho suspilstva. [State policy on historical memory as a factor in the consolidation of Ukrainian society] Hrani. Vyp. 8. 124-128. [in Ukrainian].
16. Metodichni rekomendatsii shchodo vykladannia istorii, pravoznavstva, hromadianskoi osvity ta kursiv dukhovno-moralnogo spriamuvannia u 2022/2023 navchalnomu rotsi 5 klas. [Methodological recommendations for teaching history, law, civic education, and spiritual and moral courses in the academic year 2022/2023, grade 5.] URL: <https://www.schoollife.org.ua/>. [in Ukrainian].
17. Polityka pamiaty: dosvid Yevropy dlia Ukrainy. (2023) [Memory Policy: European Experience for Ukraine] Materialy I mizhnarodnoi naukovo konferentsii. Zaporizhzhia. 200. [in Ukrainian].
18. Proiektnie navchannia v istorychnii osviti: metodychni rekomendatsii. (2023) [Project-based learning in history education: methodological recommendations] V. Dolid, P. Dolhanov. Rivne: ROIPPO. 83. [in Ukrainian].
19. Selyshecheva I. (2017) Istorychna pamiat u konteksti istorychnoi osvity. [Historical memory in the context of historical education.] Pedahohika vyshchoi ta serednoi shkoly. 1 (50). K. 222-230. [in Ukrainian].
20. Skakalska I. (2023) Storitelinh pid chas vyvchennia istorii v 10-11 klasakh. [Storytelling in the study of history in grades 10-11] Aktualni problemy teorii ta metodyky navchannia istorii: materialy vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Zaporizhzhia, 10 travnia 2023 r.) Zaporizkyi natsionalnyi universytet. 166-172. [in Ukrainian].

21. Smorzhevska O. (2023) Funktsiia «mists pamiaty» v shkilnii istorychnii osviti. [The function of «places of memory» in school historical education] *Polityka pamiaty: dosvid Yevropy dlia Ukrainy. Materialy I mizhnarodnoi naukovoï konferentsii. Zaporizhzhia*. 157-160. [in Ukrainian].
22. Sova M., Dienizhna S. (2022) Derzhavno-pravova polityka istorychnoi pamiaty yak instrument konsolidatsii narodiv u protyidii neoimperializmu. [State and legal policy of historical memory as an instrument of consolidation of peoples in countering neo-imperialism] *Filosofski ta metodolohichni problemy prava*. 1 (23). 70-77. [in Ukrainian].
23. Starzhets V. (2023) Praktychni zaniattia na urokakh istorii Ukrainy yak vazhlyvyi chynnyk formuvannia istorychnoi pamiaty starshoklasnykiv. [Practical classes in the history of Ukraine as an important factor in the formation of historical memory of high school students] *Polityka pamiaty: dosvid Yevropy dlia Ukrainy. Materialy I mizhnarodnoi naukovoï konferentsii. Zaporizhzhia*. 164-168. [in Ukrainian].
24. Terno S. (2023) Polityka pamiaty v istorychnii osviti novoi ukrainskoi shkoly. [The policy of memory in the historical education of the new Ukrainian school.] *Polityka pamiaty: dosvid Yevropy dlia Ukrainy. Materialy I mizhnarodnoi naukovoï konferentsii Zaporizhzhia*. 182-185. [in Ukrainian].
25. Tymkiv I. (2020) Prahmatychni kontseptualizatsii istorychnoi pamiaty u problemnomu poli politychnoho vykhovannia. [Pragmatic conceptualisations of historical memory in the problematic field of political education] *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia Istoriia*. 4/46. 371-382. [in Ukrainian].
26. Udod O. A. (2011) Aktualni problemy suchasnoi istorychnoi osvity: harmoniia chy kompromis mizh naukoïu ta istorychnoiu pamiatтю. [Current issues of modern historical education: harmony or compromise between science and historical memory] *Istoriia i suspilstvoznastvo v shkolakh Ukrainy: teoriia ta metodyka navchannia*. 8. K. 32-38. [in Ukrainian].
27. Udod O.A. (2013) Shkilna istorychna osvita yak reprezentant polityky pamiaty. [School historical education as a representative of the politics of memory] *Natsionalna ta istorychna pamiat. Vyp. 8*. 8-13 URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ntip_2013_8_5 [in Ukrainian].
28. Vashkevych V. M. (2009) Fenomen istorychnoi pamiaty. [The phenomenon of historical memory] URL: http://www.Nbuv.Gov.Ua/old_jrn/soc_gum/gileya/2009_18/gileya18/F1.Pdf. [in Ukrainian].
29. Vasylevska T., Bezv T. (2024) Konstruiuvannia polityky natsionalnoi pamiaty: idei, smysly, aktsenty. [Constructing the policy of national memory: ideas, meanings, accents] *Politychni doslidzhennia* 1(7). 135-158. [in Ukrainian].
30. Verbytska P. V. (2012) Problemy istorychnoi pamiaty u proektsii na zavdannia suchasnoi istorychnoi osvity. [Problems of historical memory in the projection on the tasks of modern historical education] *Visnyk Natsionalnoho Universytetu «Lvivska politekhnikha». Derzhava ta armiia*. 724. Lviv. 251-254. [in Ukrainian].
31. Vlasov V. S. (2024) Istoriia Ukrainy (profilnyi riven). [History of Ukraine (profile level)] *Pidruchnyk dlia 11 klasu zakladiv zahalnoi serednoi osvity*. Kyiv: Litera LTD. 296-367. [in Ukrainian].
32. Zashkilniak L. (2009) Istorychna pamiat i sotsialni funktsii istorii v suchasnomu sviti. [Historical memory and social functions of history in the modern world.] *Ukraina – Yevropa – Svit. Mizhnarodnyi zbirnyk naukovykh prats. Seriia: Istoriia, mizhnarodni vidnosyny. Zbirnyk naukovykh prats. Ternopil'skyi Natsionalnyi Pedahohichnyi Universytet imeni V. Hnatiuka. Ternopil. Vyp. 2*. 156-159. [in Ukrainian].
33. Zernii Yu. (2007) Istorychna pamiat yak ob'ekt derzhavnoi polityky. [Historical memory as an object of state policy] *Stratehichni priorytety*. 1 (2). 71-76. [in Ukrainian].

УДК 94:316.75+003.3(477)"192"

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/87-1-2>**Микола ВИГОВСЬКИЙ,***orcid.org/0000-0002-2874-5528**доктор історичних наук, професор,
професор кафедри всесвітньої історії та археології
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
(Київ, Україна) m.yu.vyhovskyi@edu.udu.ua***Віктор ДОЦЕНКО,***orcid.org/0000-0003-1131-1675**доктор історичних наук, професор,
професор кафедри всесвітньої історії та археології
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
(Київ, Україна) dozenkov@ukr.net***Михайло ЖОЛОБ,***orcid.org/0000-0003-0745-8412**кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри всесвітньої історії та археології
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
(Київ, Україна) zholobb@gmail.com*

ГРАМОТНІСТЬ ПІД ДИКТАТУРОЮ: ДІЯЛЬНІСТЬ ТОВАРИСТВА «ГЕТЬ НЕПИСЬМЕННІСТЬ» ЯК ІНСТРУМЕНТ РАДЯНСЬКОЇ ІДЕОЛОГІЇ В УКРАЇНІ 1920-Х РР.

Аналізується діяльність товариства «Геть неписьменність» у контексті реалізації політики ліквідації неписьменності в Україні протягом 1920-х рр. Після встановлення радянської влади більшовики прагнули поширити комуністичну ідеологію серед населення, однак масова неписьменність, успадкована ще від Російської імперії, стала серйозною перешкодою. У зв'язку з цим у 1919 р. було видано декрет про обов'язкове навчання грамоти, а з 1923 р. координацію заходів покладено на товариство «Геть неписьменність». Організація активно розгорнула просвітницьку діяльність: створювались школи грамоти, проводились збори, вечори агітації, видавались журнали й газети, залучались кооперативи, студентство та громадськість. Товариство зіткнулося з багатьма труднощами – від фінансової нестабільності до низької зацікавленості чиновників у реальній роботі. У відповідь ТГН вдавалося до самоорганізації: відкривало книгарні, організовувало концерти та лотереї для збору коштів. Особливу увагу приділено внутрішній організаційній структурі товариства, особливостям функціонування Центрального комітету та ревізійної комісії. На прикладі функціонування місцевих осередків ТГН показано, що попри формальність у звітності, значна частина ініціатив на місцях мала реальний освітній ефект. Акцент зроблено на тому, що кампанія з ліквідації неписьменності слугувала інструментом соціальної мобілізації та залучення громадськості до державної політики через ідеологічно контрольовану освіту. Хоча діяльність ТГН позитивно вплинула на підвищення рівня грамотності, вона часто супроводжувалась формалізмом, неефективністю на місцях і надмірним політичним навантаженням. Наголошено, що ця ініціатива, попри свій освітній характер, нерідко використовувалась як засіб реалізації радянської пропаганди.

Ключові слова: громадські об'єднання, товариство «Геть неписьменність», радянська влада, державна політика, ідеологія, кампанії, Україна, СРСР.

Mykola VYHOVSKYI,

orcid.org/0000-0002-2874-5528

*Doctor of Historical Sciences, Professor,
Professor at the Department of World History and Archaeology
Dragomanov Ukrainian State University
(Kyiv, Ukraine) m.yu.vyhovskyi@edu.udu.ua*

Viktor DOTSENKO,

orcid.org/0000-0003-1131-1675

*Doctor of Historical Sciences, Professor,
Professor at the Department of World History and Archaeology
Dragomanov Ukrainian State University
(Kyiv, Ukraine) dozenkov@ukr.net*

Mykhailo ZHOLOB,

orcid.org/0000-0003-0745-8412

*Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of World History and Archaeology
Dragomanov Ukrainian State University
(Kyiv, Ukraine) zholobb@gmail.com*

LITERACY UNDER DICTATORSHIP: THE ACTIVITIES OF THE SOCIETY “ABOLISH ILLITERACY” AS AN INSTRUMENT OF SOVIET IDEOLOGY IN UKRAINE IN THE 1920S

The activities of the “Abolish Illiteracy” society are analyzed in the context of the implementation of the policy of eliminating illiteracy in Ukraine during the 1920s. After the establishment of Soviet power, the Bolsheviks sought to spread communist ideology among the population, but mass illiteracy, inherited from the Russian Empire, became a serious obstacle. In this regard, in 1919 a decree was issued on compulsory literacy, and since 1923 the coordination of activities was entrusted to the “Abolish Illiteracy” society. The organization actively carried out educational activities: literacy schools were created, meetings and agitation evenings were held, magazines and newspapers were published, cooperatives, students and the public were involved. The society faced many difficulties – from financial instability to the low interest of officials in real work. In response, the TGN resorted to self-organization: it opened bookstores, organized concerts and lotteries to raise funds. Special attention is paid to the internal organizational structure of the society, the peculiarities of the functioning of the Central Committee and the audit commission. The example of the functioning of local branches of the TGN shows that, despite the formality of reporting, a significant part of the initiatives on the ground had a real educational effect. The emphasis is on the fact that the campaign to eliminate illiteracy served as a tool for social mobilization and public involvement in state policy through ideologically controlled education. Although the activities of the TGN had a positive impact on increasing the level of literacy, they were often accompanied by formalism, inefficiency on the ground and excessive political burden. It is emphasized that this initiative, despite its educational nature, was often used as a means of implementing Soviet propaganda.

Key words: public associations, society “Away with Illiteracy”, Soviet power, state policy, ideology, campaigns, Ukraine, USSR.

Постановка проблеми. Питання масової грамотності населення та доступу до освіти залишаються надзвичайно актуальними навіть у ХХІ столітті. У часи цифрової трансформації та інформаційної війни навички читання, критичного мислення і здатність орієнтуватися в потоці інформації є не менш важливими, ніж уміння читати й писати в епоху становлення радянської влади. Досвід радянської кампанії з ліквідації неписьменності в Україні у 1920-х роках дозволяє краще зрозуміти, як тоталітарна система використовувала освіту не лише як інструмент просвіти, а й як засіб контролю та формування ідеологічно слухняного населення. Більшовицька влада роз-

глядала письменність не як право, а як обов'язок громадянина нового типу – радянської людини. На цьому тлі виникло і функціонувало товариство «Геть неписьменність», яке стало основним виконавцем політики держави в освітній сфері. У цій статті робиться спроба критично осмислити діяльність ТГН як феномену своєї доби, що поєднав у собі освітні зусилля, громадську ініціативу та політичну ідеологію. З огляду на сучасні виклики в інформаційній та освітній сфері, досвід цієї кампанії варто осмислити не лише з історичної, а й з освітньо-гуманітарної перспективи.

Аналіз досліджень. Представлена у публікації проблема була об'єктом дослідження значної

кількості істориків, які працювали в СРСР. Проте критичний аналіз радянської освітньої ініціативи щодо ліквідації неписьменності серед дорослих за активної участі товариства «Геть неписьменність» здійснили науковці уже незалежної України. М. Козир проаналізував організаційно-правові засади функціонування товариства «Геть неписьменність», дослідив його структуру, принципи членства у громадському об'єднанні, визначив основні джерела наповнення бюджету організації (Козир, 2014а, б). О. Бойко висвітлює роботу окремих з'їздів товариства «Геть неписьменність», на яких розглядалися питання, пов'язані з особливостями використання форм навчання неписьменних в Україні упродовж 20–30-ті рр. ХХ ст. (Бойко, 2015). Форми та методи діяльності товариства «Геть неписьменність» на території Сумщини у міжвоєнний період охарактеризували Н. Петренко та Л. Єпик (Єпик, Петренко, 2018). М. Журба та В. Козир дослідили доктринальні засади, функціональні виміри, передумови та етапи діяльності товариства «Геть неписьменність» (Журба, Козир, 2025).

Метою дослідження є комплексне дослідження діяльності товариства «Геть неписьменність» як ключової громадської організації, що забезпечувала кампанію радянської влади з ліквідації неписьменності в Україні у 1920-х рр.

Виклад основного матеріалу. Після захоплення влади в Україні більшовиками перед окупантами постало питання втілення в життя суспільних змін, які визначала комуністична доктрина. З перших кроків радянська влада особливе місце в перевихованні особистості відводила політичній освіті, яка поряд із засобами інформації мала можливість постійно впливати на дорослу масову аудиторію. Особливістю ідеологічного життя країни був партійно-державний характер впровадження ідей соціалізму. Саме через освіту влада прагнула не лише підвищити рівень грамотності, а й сформувати «нову людину» з потрібним світоглядом.

Для того, щоб втілити у життя нову ідеологію, її потрібно було поширити серед населення. На заваді цього завдання стояла масова неписьменність населення (Єпик, Петренко, 2018: 3007–3008). Неписьменна людина не лише не могла стати частиною «соціалістичного суспільства», але й не піддавалася ефективному ідеологічному впливу через пресу та інші засоби пропаганди.

Проблема неписьменності окупаційній більшовицькій владі в Україні дісталася у спадок від Російської імперії. Так, згідно з переписом 1920 р. серед тисячі жителів України тільки 317

були писемними. Станом на 1923 р. в Україні було 12 млн. неписьменних осіб віком від 8 до 50 років (Козир, 2014а: 97).

Перший декрет радянського уряду «Про ліквідацію неписьменності серед населення» (грудень 1919 р.) зобов'язував усіх громадян віком від восьми до 50 років навчатися грамоти. Причому ліквідувати неписьменність планувалося до 10-ї річниці «жовтневої революції» – 1927 року. Цим же документом передбачалося залучення до кампанії з ліквідації неписьменності не тільки вчителів, а й усіх письменних. Координаційні функції цієї важливої роботи восени 1923 р. перейшли до товариства «Геть неписьменність», яке очолював голова ВУЦВК Г. Петровський. Перекладання справи лікнепу на плечі громадських організацій випливало з ленінської тези, яка полягала в тому, що план ліквідації неписьменності є лише тоді реальним, якщо маси самі візьмуться за справу, а також відсутністю в держави відповідних матеріально-фінансових ресурсів під відповідні освітні програми (Єпик, Петренко, 2018: 3008).

Метою товариства була ліквідація неписьменності та малописьменності, що досягалася шляхом широкого просування ідей боротьби з неписьменністю, масового залучення малограмотних робітників та селян до шкіл грамоти, допомоги в організації навчання та забезпечення освітніх центрів та шкіл для неписьменних усім необхідним.

Товариство «Геть неписьменність» почало розробляти власні плани агітаційної кампанії. Загалом, для залучення неписьменного населення до навчання застосовувались різноманітні форми агітації. Серед найпоширеніших методів були доповіді на зборах, спрямовані на обґрунтування важливості писемності та надання прикладів практичного використання можливостей читання і письма. Також велику популярність мали вечори агітації за освіченість, спрямовані на стимулювання інтересу до навчання та підвищення рівня освіти серед населення. Зокрема, на зборах часто ухвалювали рішення щодо обов'язкової ліквідації неписьменності на підприємствах, в організаціях та установах, висували пропозиції проведення змагань з метою підвищення грамотності робітників (Петренко, 2023: 105). Також в агітаційно-пропагандистській кампанії з ліквідації неписьменності велике значення надавалося друкованим виданням товариства «Геть неписьменність», зокрема, одноійменним журналу та газеті (Петренко, 2023: 107).

Проте, на практиці робота ТГН часто зводилася до відчитування планів, формального ведення документації та демонстрації статистичних показників, що дійсно свідчило про імітацію активності. Дуже

часто функціонування районних товариств «Геть неписьменність» було неналагодженим, неорганізованим. Працівники були перенавантажені, відчувалася відсутність зацікавленості з боку складу правління товариств до громадської роботи з ліквідації неписьменності. Попри це, ТГН мали тісні зв'язки з іншими громадськими організаціями, зокрема кооперативними, які, розуміючи переваги володіння пересічним селянином уміннями читати і писати, приймали активність участь у практичній роботі з ліквідації неписьменності на селі. Одночасно міська кооперація та окружні кооперативні об'єднання до кампанії з ліквідації неписьменності майже не долучалися.

Окружні правління ТГН керували низовими осередками громадського об'єднання за посередництва листування, періодично влаштовували обстеження місцевих товариств, налагоджували живе інструктування. З метою організації лікнепівської роботи на селі окружні правління ТГН залучало до неї на час літніх канікул студентство (ЦДАВО України. Ф. 387. Оп. 1. Спр. 135. Арк. 25).

Протягом 1924 – 1925 навчального року було створено 2 тис. низових осередків ТГН, до складу яких входило 200 тис. осіб. Тоді ж відбулося відкриття 2563 пунктів з ліквідації неписьменності, які розпочало відвідувати 60 тис. неписьменних осіб (ЦДАВО України. Ф. 387. Оп. 1. Спр. 139. Арк. 205).

Варто зазначити, що постійна нестача фінансів та залежність від добровільних внесків часто перетворювала діяльність товариства на боротьбу за виживання, а не на справжнє просвітництво. Попри обмеженість бюджету ТГН, що головним чином складався із членських внесків, добровільних пожертв та надходжень від самодіяльності низових осередків товариства, громадське об'єднання упродовж 1926 р. все ж утримувало на власні кошти 1577 установ, що здійснювали боротьбу з неписьменністю, а також надавало дотацію 910 державним пунктам з ліквідації неписьменності. Не користуючись перевагами, які мали інші громадські організації, ТГН з метою пошуку коштів для налагодження своєї суспільно-корисної праці, самостійно налагоджувало прибуткову діяльність книгарень, видавництв, друкарських відділів тощо (ЦДАВО України. Ф. 387. Оп. 1. Спр. 139. Арк. 149).

Намагаючись покращити своє фінансове становище, ТГН 10 грудня 1926 р. звернулося до Президії Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету: «З метою пошуку коштів для проведення роботи з ліквідації неписьменності Центральне правління товариства «Геть Непись-

менність» передбачає влаштувати по УСРР низку спектаклів і концертів, при чому опріч художньої цінності видовиськ, що влаштовуватимуться, товариство ставить собі за завдання добитись найбільш широкого розповсюдження квитків, для чого продаж їх буде здійснюватися шляхом розповсюдження театральних карток з таким розрахунком, аби кожний, що придбає номер в картці мав би можливість за невелику суму одержати два квитки на концерт чи спектакль, що буде влаштовуватися. Ціна номерів картки – від 1 до 30 коп. і таким чином, даючи їм дійсно художнє видовисько, товариство зможе збільшити свої кошти і тим самим ще більш поширити й поглибити свою роботу. Разом з цим товариство вважає за необхідне додати, що з метою недопущення розростання азарту серед жителів робітничих районів, продаж театральних квитків тут не відбуватиметься. В робітничих районах їх буде розповсюджено за посередництва міських комітетів установ і підприємств» (ЦДАВО України. Ф. 387. Оп. 1. Спр. 139. Арк. 123).

З метою пошуку коштів для подальшого розгортання своєї діяльності, ТГН у 1927 р. вирішив вдатися до організації розважальних лотерейних конкурсів, які планувалося влаштовувати у приміщеннях міських театрів (ЦДАВО України. Ф. 387. Оп. 1. Спр. 139. Арк. 149).

В ТГН склалась своя система керівних органів. Її формування відбувалось впродовж довгого часу. Органи керівництва ТГН поділялись на центральні і місцеві. Вищим керівним органом товариства був Всеукраїнський з'їзд. Він скликався за постановою ЦК ТГН з представників товариства. Всього за час існування ТГН відбулось 3 Всеукраїнських з'їзди товариства у 1927, 1929 та 1932 роках. До компетенції Всеукраїнського з'їзду належало затвердження плану і методу роботи товариства, обрання Центрального комітету та ревізійної комісії, проводити зміни в статуті товариства, затверджувати його бюджет, розглядати питання про ліквідацію як окремих осередків так і всього товариства в цілому. В перервах між з'їздами керівництво здійснювалось Центральним правлінням.

На I Всеукраїнському з'їзді ТГН замість Центрального правління був створений Центральний комітет. Новий орган мав ряд відмінностей від існуючого раніше. По-перше, Центральний комітет був виборним органом.

Більшість же робітників Центрального правління були призначені. По-друге, у складі правління не було представників місцевих відділень ТГН, не було робітників, селян і працівників низових осередків ТГН.

До складу Центрального правління зазвичай входили робітники Наркомосвіти. Центральний комітет ставив своєю задачею включити в свій склад представників з місць. В третій було збільшено склад Центрального комітету до 50 чоловік. Центральний комітет скликав голова ЦК ТГН з своєї ініціативи, або ж на вимогу 1/3 членів ЦК ТГН чи ревізійної комісії. ЦК ТГН мав збиратись не менше ніж тричі на рік. До компетенції ЦК ТГН належало обрання голови, секретаря та членів президії ЦК, нагляд за запровадженням у життя постанов Всеукраїнської комісії, затвердження загального плану роботи товариства, тощо.

Центральний комітет збирався на пленуми, а в перервах між пленумами роботу мала здійснювати Президія, яка обиралась із членів ЦК у кількості 11 осіб. Вона була виконавчим органом товариства і представляла його у всіх справах ТГН.

Відповідно до цього положення Президія мала право одержувати кошти і інше майно, що надходило до товариства, відкривати і закривати поточні рахунки і робити внески, провадити витрати всіх коштів товариства відповідно до затверджених кошторисів, опрацьовувати загальний план роботи товариства та подавати його на затвердження Всеукраїнському з'їзду і впроваджувати у життя, здійснювати організаційні заходи відповідно до завдань товариства, керувати організаційною діяльністю обласних та місцевих товариств, складати кошториси, звіти, репрезентувати товариство у відносинах з усіма установами, підприємствами, організаціями та особами, складати від імені товариства умови, видавати доручення, керувати діяльністю установ та підприємств това-

риства, приймати і звільняти співробітників і взагалі здійснювати господарську діяльність у керуванні справами товариства.

Останнім з всеукраїнських керівних органів ТГН була ревізійна комісія, що складалась з голови та 4 членів, яких обирав Всеукраїнський з'їзд з членів, що не займали жодних інших посад в товаристві. Комісія мала право ревізувати всі установи та підприємства ЦК ТГН та всі його каси. Члени ЦК ТГН та ревізійної комісії платили за свою роботу не отримували (Козир, 2014b: 400–410).

Висновки. Таким чином, після встановлення радянської влади в Україні більшовики зіткнулися з гострою проблемою неписьменності населення, яка перешкоджала реалізації їхньої ідеологічної програми. Для подолання цієї проблеми вже з 1919 року було започатковано масштабну кампанію з ліквідації неписьменності. Центральну роль у цій справі відігравало товариство «Геть неписьменність», яке мобілізувало громадськість, залучало фінансові та кадрові ресурси, організовувало навчальні пункти, агітаційні заходи та інформаційно-просвітницьку роботу. Попри труднощі – брак коштів, низький рівень організації на місцях та обмежену підтримку від держави – діяльність товариства мала помітний вплив, сприяючи поширенню грамотності серед населення України у 1920-х роках. У структурі ТГН поступово сформувалася розгалужена система керівних органів, яка забезпечувала координацію та контроль над кампанією з ліквідації неписьменності. Водночас діяльність товариства нерідко набувала форм формалізму та показовості, слугуючи більше інструментом пропаганди радянської ідеології, ніж справжньою просвітницькою ініціативою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бойко О. Становлення форм навчання в процесі ліквідації неписьменності в Україні (1920–1927 рр.). Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія: педагогіка. 2015. № 1. С. 312–316.
2. Єпик Л., Петренко Н. Діяльність товариства «Геть неписьменність» на території Сумщини у 20–30 рр. XX ст. Траєкторія науки. 2018. Випуск 4. № 3. С. 3007–3014.
3. Журба М. А., Козир В. В. Неписьменні змушені диктувати. Товариство «Геть неписьменність» в Україні (1923 – 1936 рр.). Вінниця: Твори, 2025. 248 с.
4. Козир В. В. Ідеологічний вимір феномену лікнепу в Україні у 20–30-і рр. XX ст. Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2014(а). Вип. XXXIX. С. 97–101.
5. Козир В. В. Організаційні засади діяльності товариства «Геть неписьменність» 1923–1936 рр. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 6: Історичні науки. 2014(б). Вип. 12. С. 405–413.
6. Петренко Н. М. Створення системи україномовної освіти для дорослих на території Сумщини у 20-х рр. XX ст.: дис. на здобуття наук. ступеня доктора філософії: 032 «Історія та археологія». Глухів, 2023. 264 с.
7. ЦДАВО України. Ф. 387. Оп. 1. Спр. 135. 162 арк.
8. ЦДАВО України. Ф. 387. Оп. 1. Спр. 139. 223 арк.

REFERENCES

1. Boiko O. (2015) Stanovlennia form navchannia v protsesi likvidatsii nepysemnosti v Ukraini (1920–1927 rr.). [The formation of educational forms in the process of eliminating illiteracy in Ukraine (1920–1927)]. Naukovyi visnyk Melitopolskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Serii: pedahohika. 1. 312–316. [in Ukrainian].
2. Yepik L., Petrenko N. (2018) Diialnist tovarystva «Het nepysemnist» na terytorii Sumshchyny u 20–30 rr. XX st. [Activities of the "Down with Illiteracy" society in the Sumy region in the 1920s–1930s]. Traiektoriia nauky. 4(3). 3007–3014. [in Ukrainian].

3. Kozyr V. V. (2014a) Ideolohichniy vymir fenomenu liknepu v Ukraini u 20–30-i rr. XX st. [The ideological dimension of the phenomenon of liknep in Ukraine in the 1920s–1930s]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*. XXXIX. 97–101. [in Ukrainian].
4. Kozyr V. V. (2014b) Orhanizatsiini zasady diialnosti tovarystva «Het nepysemnist» 1923–1936 rr. [Organizational principles of the "Down with Illiteracy" society's activities in 1923–1936]. *Naukovyi chasopy NPU imeni M. P. Drahomanova. Serii 6: Istorychni nauky*. 12. 405–413. [in Ukrainian].
5. Petrenko N. M. (2023) Stvorennia systemy ukrainomovnoi osvity dlia doroslykh na terytorii Sumshchyny u 20-kh rr. XX st. [Creation of a Ukrainian-language education system for adults in the Sumy region in the 1920s]. Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy: 032 "History and Archeology". Hlukhiv. 264 p. [in Ukrainian].
6. TsDAVO Ukrainy. F. 387. Op. 1. Spr. 135. 162 ark. [Central State Archives of Higher Authorities of Ukraine]. [in Ukrainian].
7. TsDAVO Ukrainy. F. 387. Op. 1. Spr. 139. 223 ark. [Central State Archives of Higher Authorities of Ukraine]. [in Ukrainian].
8. Zhurba M. A., Kozyr V. V. (2025) Nepysmennii zmusheni dyktuvaty. Tovarystvo «Het nepysmennist» v Ukraini (1923 – 1936 rr.) [Illiterates are forced to dictate. The “Away with Literacy” Society in Ukraine (1923 – 1936)]. Vinnytsia: Tvory. 248 s. [in Ukrainian].

УДК 316.77:329.15(477.87)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/87-1-3>**Тамара ГАЛИЦЬКА-ДІДУХ,***orcid.org/0000-0002-0950-5182*

кандидат історичних наук,

доцент кафедри історії України і методики викладання історії

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

(Івано-Франківськ, Україна) *tamarahalytska22@gmail.com*

ПРОПАГАНДИСТСЬКІ МЕХАНІЗМИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У ПЕРІОД ПЕРШОЇ РАДЯНСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (1939–1941 РР.)

Дослідження пропагандистської політики СРСР у Західній Україні в 1939–1941 рр. є надзвичайно важливим для розуміння механізмів радянізації приєднаних територій, особливо в контексті гібридного поєднання насильницьких та ідеологічних засобів контролю. У часи, коли проблема інформаційного впливу та маніпуляції масовою свідомістю знову постає особливо гостро, аналіз радянських методів формування лояльної ідентичності набуває не лише історичного, а й сучасного значення.

Метою статті є обґрунтований аналіз політичних цілей радянської влади у сфері пропаганди в Західній Україні в період 1939–1941 років, а також виокремлення інструментів, каналів і змістовного наповнення пропагандистської діяльності, спрямованої на трансформацію ідентичності місцевого населення та легітимацію радянського режиму.

У дослідженні застосовано міждисциплінарний підхід, що поєднує історико-політичний, дискурсивний аналіз, контент-аналіз, а також елементи культурологічного та джерелознавчого підходів.

Виявлено, що радянська пропаганда на західноукраїнських землях була спрямована на досягнення шести основних цілей: легітимацію окупації, утвердження радянської ідентичності, дискредитацію альтернативних ідеологій, формування образу «визволителя», мобілізацію молоді та антирелігійну кампанію. Основними каналами поширення були преса, радіо, візуальна агітація, масові заходи та система освіти. Особливу увагу приділено виявленню основних тем, символів та образів, серед яких – культ Леніна й Сталіна, радянська символіка, гасла класової боротьби та знецінення національних і релігійних елементів. З'ясовано, що, попри жорсткий тиск, ефективність радянської пропаганди залишалася обмеженою через культурний спротив, недовіру та глибоко вкорінену національну ідентичність населення.

Подальші дослідження можуть бути зосереджені на порівняльному аналізі пропагандистських стратегій у різних регіонах, вивченні індивідуального сприйняття та форм спротиву пропаганді, а також на реконструкції довготривалого впливу радянської інформаційної політики на пострадянське суспільство та національну пам'ять.

Ключові слова: *масова свідомість, зміна освітньої системи, індоктринація молоді, міжетнічна ворожнеча, лояльність до влади.*

Tamara HALYTSKA-DIDUKH,*orcid.org/0000-0002-0950-5182*

Candidate of Historical Sciences,

Associate Professor at the Department of History of Ukraine and Methods of Teaching History

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

(Ivano-Frankivsk, Ukraine) *tamarahalytska22@gmail.com*

PROPAGANDA MECHANISMS OF THE SOVIET GOVERNMENT IN WESTERN UKRAINIAN LANDS DURING THE FIRST SOVIET OCCUPATION (1939–1941)

The study of the propaganda policy of the USSR in Western Ukraine in 1939–1941 is extremely important for understanding the mechanisms of Sovietization of the annexed territories, especially in the context of a hybrid combination of violent and ideological means of control. At a time when the problem of information influence and manipulation of mass consciousness again arises with particular urgency, the analysis of Soviet methods of forming a loyal identity acquires not only historical, but also modern significance.

The aim of the article is a substantiated analysis of the political goals of the Soviet government in the field of propaganda in Western Ukraine in the period 1939–1941, as well as the identification of tools, channels and content of propaganda activities aimed at transforming the identity of the local population and legitimizing the Soviet regime.

The research process used an interdisciplinary approach that combines historical and political, content analysis, discursive analysis, as well as elements of cultural and source studies approaches.

It was found that Soviet propaganda in Western Ukrainian lands was aimed at achieving six key goals: legitimizing the occupation, asserting Soviet identity, discrediting alternative ideologies, forming the image of a "liberator", mobilizing youth, and an anti-religious campaign. The main channels of dissemination were the print press, radio, visual agitation, mass events, and the education system. Particular attention was paid to identifying key themes, symbols, and images, including the cult of Lenin and Stalin, Soviet symbolism, slogans of class struggle, and the devaluation of national and religious elements. It was assessed that despite the harsh pressure, the effectiveness of Soviet propaganda remained limited due to cultural resistance, distrust, and the deeply rooted national identity of the population.

Further research could focus on comparative analysis of propaganda strategies in different regions, studying individual perceptions and forms of resistance to propaganda, and reconstructing the long-term impact of Soviet information policy on post-Soviet society and national memory.

Key words: mass consciousness, change in the education system, indoctrination of youth, interethnic hostility, loyalty to the authorities.

Постановка проблеми. Після вересневого вторгнення Червоної армії в 1939 році та приєднання західноукраїнських земель до складу СРСР радянська влада розгорнула масштабну кампанію ідеологічної обробки населення, використовуючи пропаганду як головний інструмент. За короткий проміжок часу було встановлено жорсткий контроль над інформаційним простором, що супроводжувався цілеспрямованим нав'язуванням радянської ідентичності, дискредитацією національних, релігійних та політичних інституцій, а також створенням образу Радянського Союзу як «визволителя» й «захисника трудового народу». Попри численні дослідження, питання функціонування та ефективності пропагандистських механізмів радянської влади в цьому регіоні залишається недостатньо висвітленим у сучасній історіографії, особливо в аспекті впливу на масову свідомість, зміну освітньої системи, індоктринацію молоді, міжетнічні аспекти пропаганди та методи тиску на ідеологічно незгодних. Актуальність дослідження визначається потребою комплексного аналізу методів, меседжів, засобів та коротко- й довготривалих наслідків спроб радянської влади трансформувати ідентичність мешканців Західної України. Зокрема, потребують системного вивчення як канали поширення пропаганди (газети, радіо, плакати, масові заходи), так і специфіка ідеологічного впливу на різні соціальні та етнічні групи. На окрему увагу заслуговує розгляд ролі репресивних механізмів у забезпеченні лояльності до нової влади та формуванні лінії прийнятного публічного дискурсу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Провідним напрямом сучасних студій є аналіз репресивного складника радянської політики, тісно пов'язаного з процесами радянзації. Дослідження Л. Стрільчук (Стрільчук, 2024) акцентує на радикальному зламі соціально-політичного устрою через масові репресії, депортації та ліквідацію національних інституцій. Водночас інформаційно-пропагандистські дії в ньому розглядаються лише як допоміжний елемент системи тиску. Дослідження С. В. Павловської (Павлов-

ська, 2019) присвячене діяльності радянських військово-ідеологічних структур в окупованих регіонах. Авторка акцентує на інституційному оформленні пропагандистських зусиль та їхньому зв'язку з військовим управлінням, розглядаючи переважно початковий етап радянзації та адміністративно-ідеологічний тиск.

На противагу цим підходам, О. І. Андрухів (Андрухів, 2021) пропонує юридичну оцінку трансформацій періоду «першої радянзації», наголошуючи на легітимації радянського втручання через «публічну мову». Науковці О. О. Яшан та І. Ю. Стадник (Яшан, Стадник, 2021) аналізують еволюцію радянської пропаганди в 1933–1941 рр., зазначаючи її адаптивність до змін соціально-політичного контексту. Автори підкреслюють застосування культурних кодів і технологій масового впливу, що дає змогу простежити еволюцію тих підходів, які набули поширення в Західній Україні.

У монографії Ю. О. Каганова (Каганов, 2019) запропоновано ширший історичний контекст радянського проєкту «нової людини», зокрема його український варіант. Більш комплексно причини та наслідки радянзації розглядає О. Г. Боднарчук (Боднарчук, 2022), наголошуючи на системності процесу та його спрямованості на знищення альтернативної ідентичності.

Пропагандистську діяльність як аспект ширшої ідеологічної трансформації періоду «першої радянзації» аналізують В. О. Шайкан та В. О. Шайкан (Шайкан, Шайкан, 2010). Автори наголошують на системності впровадження радянських наративів через освітні, культурні та медійні канали.

Проте, попри значну кількість праць щодо радянзації Західної України, тема пропагандистських механізмів потребує більш ґрунтовної наукової уваги. Актуальність дослідження визначається увагою до недостатньо вивченого складника окупаційної політики СРСР у 1939–1941 рр., який доповнював репресивний апарат і формував нову політичну лояльність або зовнішню покору.

Метою статті є комплексне дослідження пропагандистських стратегій і механізмів, що

застосовувалися радянською владою на західно-українських землях у 1939–1941 роках, з метою нав'язування радянської ідеології, формування нової ідентичності та забезпечення лояльності населення до радянського режиму.

Завдання статті:

1) проаналізувати основні політичні цілі радянської влади у сфері пропаганди на західно-українських землях у 1939–1941 рр.;

2) дослідити основні засоби й канали поширення радянської пропаганди, зокрема роль преси, радіо, плакатів, масових заходів та освітніх інституцій;

3) виокремити основні теми, символи й образи, через які радянська пропаганда апелювала до населення, а також методи дискредитації національних і релігійних структур.

Виклад основного матеріалу. У період першої радянської окупації західноукраїнських земель (1939–1941 рр.) пропаганда стала одним з основних інструментів реалізації політичної стратегії Кремля, спрямованої на інтеграцію новоприєднаних територій до складу СРСР. У Директиві наркома внутрішніх справ СРСР Л. Берії «Про завдання оперативних груп НКВС при вступі радянських військ на територію Західної України та Західної Білорусії» від 15 вересня 1939 р. йшлося про створення розгалуженої агентурно-інформаційної мережі з метою контролю та виявлення противників влади серед державного апарату, буржуазно-поміщицьких кіл,

політичних партій, а також у важливих сферах суспільного життя – пресі, культурі, продовольстві та збройних формуваннях. Документ також передбачав виявлення й арешт провокаторів та агентів старих репресивних структур, з використанням вилучених архівів (Галузевий Державний архів Служби безпеки України, 1951: 10). Водночас радянська влада мала низку політичних цілей, тісно пов'язаних із доктриною марксизму-ленізму, ідеологічною уніфікацією населення та забезпеченням легітимності радянського режиму на територіях з інакшою історичною, культурною та ментальною традицією. Насамперед пропаганда формувала образ СРСР як «визволителя» західноукраїнського народу від «соціального та національного гноблення», яке, за твердженням радянської влади, існувало в Польщі. Такий меседж активно просувався через пресу, гасла, виступи представників нової адміністрації, а також через візуальні форми впливу – плакати, карикатури та агітаційні кінохроніки (Павловська, 2019).

Відповідно, пропагандистська діяльність радянської влади в Західній Україні в 1939–1941 рр. набувала багатовекторного характеру, що виявлявся в чітко окреслених політичних цілях, адресованих різним соціальним групам і реалізованих через конкретні інструменти впливу (Стародубець, 2020). У таблиці 1 подано узагальнену типологію основних цілей радянської пропаганди, способів їхнього досягнення, цільових аудиторій та очікуваного ефекту.

Таблиця 1

Політичні цілі радянської пропаганди на західноукраїнських землях (1939–1941 рр.)

Політична ціль	Механізми реалізації	Цільова аудиторія	Очікуваний ефект
Легітимація радянської влади	Мітинги, преса, плакати, радіо, «вибори» до Народних Зборів	Усе населення, особливо селяни та робітники	Створення уявлення про добровільне приєднання до СРСР, формування лояльності до нової влади
Ідеологічна трансформація свідомості	Освіта, цензура, нові шкільні програми, пропаганда «нової радянської людини»	Молодь, гуманітарна інтелігенція	Нав'язування марксистсько-ленінської картини світу, витіснення національної ідентичності
Легітимація соціально-економічних реформ	Газети, карикатури, кінохроніки про «розкуркулення», вигідне зображення колгоспів	Селяни і робітники	Обґрунтування експропріації, зниження протестних настроїв
Дискредитація альтернативних ідентичностей	Антирелігійна агітація, кампанії проти ОУН, церкви, польської адміністрації	Віряни, національно орієнтована молодь, інтелігенція	Руйнування довіри до національних, релігійних та етнічних структур
Формування образу «визволителя»	Пропагандистські фільми, святкування «возз'єднання», ідеологічна символіка	Масова аудиторія	Створення позитивного образу СРСР як спасителя від «польського гніту»
Контроль і мобілізація молоді	Піонерія, комсомол, радянські свята, ідеологізовані конкурси	Діти та молодь	Формування покоління з радянською ментальністю, лояльного до режиму
Психологічне пригнічення опору	Показові процеси, доноси, залякування через ЗМІ	Потенційні опоненти, пасивна більшість	Деморалізація опору, мовчазна згода населення

Джерело: власна розробка автора.

У 1939–1941 рр. радянська пропаганда в Західній Україні мала на меті легітимацію радянської влади, ідеологічну трансформацію населення, виправдання соціально-економічних змін і дискредитацію альтернативних ідентичностей (Радянські репресії у західних областях, 2022). Вона створювала ілюзію добровільного приєднання до СРСР, нав'язувала образ Радянського Союзу як «визволителя», боролася з національними, релігійними та політичними опонентами, особливо через школи, ЗМІ, культурні установи та молодіжні організації. Уся система пропаганди була елементом кампанії радянзації та спрямовувалась на формування лояльної до режиму свідомості. Зокрема, у постанові Станіславівського обласного тимчасового управління аналізувалася відозва Львівського тимчасового управління про скликання Народних Зборів Західної України 4 жовтня 1939 року. У цьому документі йдеться про спробу легітимізувати встановлення радянської влади в Західній Україні після її окупації у 1939 році. Під виглядом «вільного волевиявлення трудящих» документ виправдовує насильницьке приєднання до УРСР та схвалює конфіскацію приватної власності, зокрема землі, банків і підприємств, на користь радянської держави. Заклики

до обрання «правильних» депутатів і проведення зборів на «високому ідейно-політичному рівні» свідчать про контрольований і заздалегідь визначений характер політичного процесу (Радянська Україна (Станіславів), 1939).

Вирішальну роль у реалізації цієї кампанії відігравала розгалужена система засобів і каналів поширення пропаганди, що стала інструментом нав'язування радянської ідеології, трансляції політичних меседжів та легітимації нового режиму (Литвин, 2019). У контексті першої радянської окупації західноукраїнських земель (1939–1941 рр.) влада інтенсивно застосовувала весь арсенал масовокомунікаційних ресурсів – від друкованого слова до візуальних символів, від радіомовлення до структурної перебудови освіти – з метою швидкої та всеохопної ідеологічної трансформації місцевого населення (табл. 2).

Одним з основних каналів пропагандистського впливу стала преса, яка зазнала радикальних змін уже в перші тижні після входження радянських військ. Було ліквідовано всі польські та національні українські видання, а натомість розпочали діяльність газети, які повністю контролювалися партійними й державними структурами, серед яких «Вільна Україна» у Львові, «Червоний стяг»

Таблиця 2

**Основні канали радянської пропаганди в Західній Україні (1939–1941 рр.),
їхні функції та особливості**

Канал пропаганди	Основні функції	Зміст і форми впливу	Цільова аудиторія	Особливості
Преса	Формування політичних установок, легітимація радянської влади	Публікації про «визволення», дискредитація «буржуазних елементів», гасла, статті з ідеологічним змістом	Інтелігенція, міське населення, службовці	Повна централізація, ліквідація польських та українських видань, нова радянська термінологія
Радіо	Оперативне поширення пропаганди, контроль над інформаційним полем	Промови лідерів, новини, трансляції масових заходів, патетична риторика	Мешканці міст, працівники, партійний актив	Обмежений доступ у селах, але ефективно у великих містах, відсутність альтернативних джерел
Плакати, візуальна агітація	Емоційне нав'язування образів, візуальна індоктринація	Образи героїв СРСР, ворогів народу, гасла, карикатури	Селяни, малограмотне населення, діти	Яскрава кольористика, простота меседжу, миттєве емоційне сприйняття
Масові заходи	Створення ефекту підтримки, мобілізація	Мітинги, демонстрації, свята «возз'єднання», хода з транспарантами	Учні, працівники, держслужбовці	Примусовий характер участі, інсценізація масової згоди, контроль поведінки
Освітні інституції	Ідеологічне перевиховання, довгострокова соціалізація	Зміна програм, викладання радянської історії, піонерія, комсомол	Здобувачі освіти, педагогічні кадри	Російська мова, марксистсько-ленінська ідеологія, заміна вчителів на «надійних»

Джерело: власна розробка автора.

у Тернополі, «Радянська Волинь» у Луцьку. Ці видання стали інструментами не лише інформування, але й інтенсивного ідеологічного впливу, популяризації радянських досягнень, демонізації «буржуазно-націоналістичних» і «контрреволюційних» елементів, а також трансляції соціалістичних цінностей через лексичні й стилістичні кліше. 15 вересня 1939 р. на початку радянської окупації режим вимагав негайного встановлення контролю над інформаційним простором. Зокрема, органам місцевої влади наказувалося всіляко сприяти політичним відділам Червоної армії та прикомандированим до них працівникам у якнайшвидшому захопленні типографій, редакцій газет, паперових складів і налагодженні випуску преси (Галузевий Державний архів Служби безпеки України, 1951: 13). Це свідчить про пріоритетність пропаганди та інструменталізацію медіа для утвердження радянської влади та формування необхідного ідеологічного тла.

Радіомовлення також було мобілізоване як потужний інструмент масового впливу (Стрільчук, 2017). Хоча доступ до радіоприймачів у селах і малих містах був обмеженим, у великих населених пунктах радіо перетворювалося на постійне джерело пропаганди. Радіопередачі містили офіційні заяви, промови партійних лідерів, новини з фронтів і трансляції масових заходів. Про це йшлося у постанові бюро Тернопільського обкому КП(б)У від 17 лютого 1940 року «Про стан радіомовлення і кінофікації в області у зв'язку з підготовкою до виборів у Верховні Ради СРСР і УРСР» (Держархів Тернопільської області, 1940а). Радіо виконувало функцію оперативної реакції на зміни політичної ситуації, конструюючи бажану реальність у свідомості слухачів, часто в дусі пафосу, гіперболізації та ідеологічної одноманітності.

Візуальна пропаганда у формі плакатів, транспарантів, гасел і агітаційних стендів була особливо ефективною в сільському середовищі, де рівень письменності залишався неоднорідним (Зубченко, 2018). Плакати часто використовували символічний ряд, що апелював до образів радянського «визволителя», щасливого трудівника, героя Червоної армії, водночас зображуючи ворогів народу в карикатурній формі. Яскрава кольористика, контрастна композиція й чітка емоційна спрямованість забезпечували легке сприйняття та емоційну насиченість зображень. Зокрема, у дусі радянської тоталітарної системи виконком Тернопільської міської ради, діючи за вказівкою обкому, ухвалює постанову щодо обов'язкового художнього оформлення міста до 1 Травня 1940 року – не як прояв ініціативи громади, а як ідеологічне

зобов'язання. Усі державні, кооперативні, профспілкові та громадські організації, підприємства й навіть житлові управління змушували прикрашати свої будівлі радянською символікою, портретами вождів і плакатами. Контроль за виконанням цього показового «святкового оформлення» покладали на міліцію (Держархів Тернопільської області, 1940b: 64).

Масові заходи, зокрема мітинги, демонстрації, урочистості з нагоди «возз'єднання» чи свят радянського календаря, стали ще одним важливим інструментом формування нової колективної ідентичності. Організовані за зразком всесоюзних кампаній, вони створювали атмосферу масової підтримки нового ладу та водночас функціонували як форма політичного контролю. Участь у таких заходах була часто примусовою, особливо для представників освітніх закладів, молоді та працівників державних установ.

Особливу увагу радянська влада приділяла реформуванню системи освіти як довгостроковому механізму ідеологічної індоктринації (Стрільчук, 2022). Навчальні програми було повністю переорієнтовано на марксистсько-ленінську парадигму. Історія, географія, мова та література викладалися виключно в дусі радянської ідеології. Запроваджено обов'язкове вивчення російської мови, а значна частина педагогічного складу замінена на лояльних до режиму фахівців із радянських республік. Одночасно активно створювалися піонерські та комсомольські організації, які слугували інститутами політичної соціалізації молоді, що формували слухняних, ідеологічно правильних громадян. У доповідній записці УПВ НКВС УРСР наркомуну внутрішніх справ УРСР І. Серову від 10 червня 1940 р. комсомольський «актив» перетворюється на інструмент примусового ідеологічного впливу на місцеве населення, для контролю над громадською свідомістю, проведення «роз'яснювальної роботи» щодо урядових заходів (Радянські органи державної безпеки, 2009: 300).

У цьому контексті важливим елементом пропагандистського впливу стали тематичні наративи, стійкі образи й символи, які систематично відтворювалися в мас-медіа, мистецтві, державних ритуалах та публічному просторі. Одним із центральних меседжів було зображення Червоної армії як «визволительки» українського народу, що принесла мир, соціальну справедливість і справжню державність. Паралельно з цим активно культивувався образ ворога – польської адміністрації, «буржуазних націоналістів», ОУН, а також церковних інституцій. Ці суб'єкти зображувалися

як носії пригнічення, відсталості, експлуатації й ворожнечі до простого народу. Зокрема, в орієнтуванні УДБ НКВС УРСР про історію та сучасний стан Організації українських націоналістів (далі – ОУН) від 17 травня 1940 р. ОУН звинувачували в співпраці з німецькими урядовими та розвідувальними структурами з метою підготовки відокремлення України від СРСР і створення буржуазної держави з фашистським режимом. Радянська влада стверджувала, що збройне повстання проти СРСР планувалося на весну 1940 року (Радянські органи державної безпеки, 2009: 112–117).

Особливу увагу приділяли дискредитації національно орієнтованої інтелігенції та релігійного духовенства. Церква, зокрема греко-католицька, сприймалася радянською владою як потужний осередок національного опору та альтернативного авторитету, що підлягав нейтралізації. Преса, агітаційні матеріали, виставки й театралізовані виступи формували стереотип священнослужителя як ретроградного, користолюбного індивіда, часто пов'язаного з польською або нацистською владою. Аналогічні дискредитаційні кампанії були спрямовані проти українських культурних діячів та вчених, яких звинувачували в «буржуазному націоналізмі».

Уніфікація свідомості відбувалась не лише через пряме поширення пропаганди, а й через систематичне витіснення альтернативних джерел історичної пам'яті, духовності й культурної автономії. Радянська пропаганда навмисно створювала нові святині, наприклад, дати «визволення», героїв революції, символи єдності народів СРСР, які мали замінити місцеві традиції та уявлення про ідентичність. Завдяки такій стратегії відбувалося поступове насадження нових акцентів у колективній пам'яті, що сприяло руйнуванню органічних зв'язків населення з довоєнною історією, національною культурою та релігійними традиціями (Місінкевич, 2021). Так, у звіті партійного керівництва Станіславівської області про методи встановлення радянської влади на Прикарпатті, а також про підготовку виборів до Верховної Ради УРСР та СРСР від 17 вересня 1939 р. – 30 січня 1940 р. йшлося про масові мітинги й зібрання, які проводилися в області після оголошення указів про вибори, нібито за участі понад 265 тисяч осіб. Радянська пропаганда подавала ці заходи як щире виявлення вдячності населення народам СРСР за «братську допомогу» та підтримку радянської влади (Державний архів Івано-Франківської області, 1940: 31–33). Однак насправді це були показові, організовані згори акції, покликані створити ілюзію масової підтримки окупаційного режиму.

Отже, система радянської пропаганди в Західній Україні в 1939–1941 рр. ґрунтувалася на комплексному підході до формування суспільної свідомості. Вона використовувала як традиційні канали масової комунікації, так і глибокі інституційні трансформації, спрямовані на зміну мислення та поведінки населення, його ідентифікаційних моделей і лояльності. Цей процес мав яскраво виражений імперський характер, у якому пропаганда слугувала інструментом колоніального типу інтеграції та підкорення.

Радянська інформаційна стратегія в Західній Україні ґрунтувалася не лише на поширенні ідеологічних наративів, а й на системній трансформації культурного простору, що передбачала заміну традиційних ідентифікаційних маркерів новими, підконтрольними режиму формами пам'яті й символіки. Це створювало сприятливі умови для подальшого впровадження моделі радянської свідомості, адаптованої до локального контексту, але підпорядкованої загальносоюзній ідеологічній парадигмі. Оцінювання ефективності такої пропагандистської політики потребує врахування як її короткострокових, так і довготривалих наслідків для ментального простору населення західноукраїнських земель.

У короткостроковій перспективі радянська пропаганда досягла часткового успіху в нейтралізації легітимності попередніх політичних режимів і дискредитації інакодумства. Багаторівнева система інформаційного контролю, підтримана репресивними практиками, сприяла конформізму, особливо серед молоді та тих верств населення, які прагнули адаптації до нових умов. Значна частина міського населення, перебуваючи під тиском обставин, змушено або декларативно погоджувалася з офіційною радянською риторикою, що надало можливість радянській адміністрації створити ілюзію масової підтримки. Проте така лояльність здебільшого мала формальний, поверховий характер і була зумовлена страхом перед репресіями, а не внутрішнім прийняттям комуністичної ідеології.

У середньо- та довготривалій перспективі наслідки радянської пропагандистської політики мали б фатальне значення. Однак не тривале перебування більшовиків, а також глибоко вкорінені національні, релігійні й культурні традиції залишалися важливим джерелом опору й контрідентичності, зокрема в сільській місцевості та серед частини інтелігенції. Значна частина мешканців Західної України зберігала критичне ставлення до радянського режиму, що проявлялося у формі пасивного спротиву, прихованого збереження

традицій та елементів альтернативної історичної пам'яті. Зокрема, у доповідній записці УПВ НКВС УРСР наркомуні внутрішніх справ УРСР І. Серову вказувався випадок відкритого спротиву радянській владі в одному з сіл (с. Хороцово Станіславської області), де 16 квітня 1940 року селяни вороже зустріли прибулих агітаторів. Під час нав'язування «роз'яснювальної роботи» група селян, що зросла до 300 осіб і була озброєна підручними знаряддями – сокирами, вилами, кілками – напала на агітаторів, намагаючись вигнати їх із села (Радянські органи державної безпеки, 2009).

Отже, хоча радянська пропаганда відіграла важливу роль у трансформації зовнішнього дискурсу й нав'язуванні нової символічної дійсності, її вплив на глибші пласти ідентичності був обмеженим і нерівномірним. Насаджувана модель радянської свідомості не змогла повністю витіснити регіональні ідентичності, що особливо виразно проявлялося в періоди політичної лібералізації або ослаблення центральної влади, коли пригнічена культурна пам'ять і національні орієнтації знову набували актуальності та проявлялися в суспільному житті. Таким чином, пропагандистська політика в Західній Україні мала суперечливий і багатовимірний характер: з одного боку, вона сприяла частковій адаптації населення до умов радянської системи, з іншого – не змогла досягти повної ідеологічної уніфікації та викоринення локальних ідентичностей.

Висновки. Здійснене нами дослідження дає змогу стверджувати, що радянська пропагандистська політика в Західній Україні в період 1939–1941 років мала чітко виражений ідеологічний і політичний характер, спрямований на швидку інтеграцію приєднаних територій до радянського простору та формування лояльної до СРСР масової свідомості.

Аналіз засобів поширення пропаганди показав, що більшовицький режим застосовував широкий арсенал комунікативних інструментів. Провідну роль відігравали преса, радіомовлення, плакатне мистецтво, театралізовані масові заходи та реформована система освіти.

У процесі пропагандистського впливу активно застосовувалися символи та теми, що апелювали до образів визволення, братерства народів, прогресу й справедливості. Натомість усі форми національної, релігійної або політичної автономії зазнавали систематичної дискредитації. Через радянські наративи інституції української національної пам'яті (УГКЦ, ОУН, міжвоєнна інтелігенція, західно-європейський досвід) подавалися як «реакційні», «ворожі» або «буржуазно-націоналістичні».

Перспективи подальших досліджень полягають у розширенні порівняльного аналізу пропагандистських стратегій СРСР у різних приєднаних регіонах, зокрема в країнах Балтії, Бессарабії чи Східній Польщі, що сприятиме глибшому розумінню універсальних та специфічних елементів радянської інформаційної політики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрухів О. І. Правові причини та наслідки радянзації Галичини в 1939–1941 роках. Прикарпатський юридичний вісник. 2021. Вип. 5(40). С. 3–7. DOI: <https://doi.org/10.32837/ryuv.v0i5.920>
2. Боднарчук О. Г. Причини та наслідки радянзації Західної України. Актуальні дослідження правової та історичної науки. 2022. Вип. 39. URL: https://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=3400 (дата звернення: 05.05.2025).
3. Галузевий Державний архів Служби безпеки України. Ф. 16. Оп. 32. 1951 р. Спр. 33. С. 10–15. URL: <https://ssu.gov.ua/haluzevyi-derzhavnyi-arkhiv> (дата звернення: 05.05.2025).
4. Державний архів Івано-Франківської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 7. 1940. С. 31–33. URL: <https://if.archives.gov.ua/> (дата звернення: 05.05.2025).
5. Державний архів Тернопільської області. Ф. П-1. Оп. 1. 1940 а. Спр. 7. С. 155–156. URL: <https://archives.te.gov.ua/> (дата звернення: 05.05.2025).
6. Державний архів Тернопільської області. Ф. Р-9. Оп. 1. 1940 б. Спр. 105. С. 64. URL: <https://archives.te.gov.ua/> (дата звернення: 05.05.2025).
7. Зубченко С. П. Політика радянської влади у національному питанні в 30–40-х рр. XX століття: напрямки, форми і зміст. Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2018. Вип. 50. С. 257–266. DOI: <https://doi.org/10.26661/swfh-2018-50-026>
8. Каганов Ю. О. Конструювання «радянської людини» (1953–1991): українська версія: монографія. Запоріжжя, 2019. 432 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0014701> (дата звернення: 05.05.2025).
9. Литвин М. Західноукраїнський вересень 1939 р.: маркери політики пам'яті. Український історичний журнал. 2019. Вип. 5. С. 25–35. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/179587/04-Lytvyn.pdf?sequence=1> (дата звернення: 05.05.2025).
10. Місінкевич Л. Державний терор на західноукраїнських землях як метод встановлення радянської влади. Університетські наукові записки. 2021. Вип. 1 (79). С. 6–19. DOI: <https://doi.org/10.37491/UNZ.79.1>
11. Павловська С. В. Діяльність радянських військових ідеологічних структур серед населення Західної України, Буковини та Бессарабії у 1939–1940 рр. Воєнно-історичний вісник. 2019. № 1(31). С. 129–139. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/viv_2019_1_11 (дата звернення: 05.05.2025).

12. Радянська Україна (Станіславів). 05.10.1939. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/chitanka/vigliadali-iak-trupi-sporadi-pro-pershu-radiansku-okupatsiiu-stanislavova/> (дата звернення: 05.05.2025).
13. Радянські органи державної безпеки у 1939 – червні 1941 р.: документи ГДА СБ України. Упоряд. В. Даниленко, С. Кокін. Київ, 2009. 1304 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/10794> (дата звернення: 05.05.2025).
14. Радянські репресії у західних областях України (1939 – 1953): історія, особистості, пам'ять: колективна монографія. / відп. ред. В. Ільницький. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2022. 374 с. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/28243/1/Ilnytskyi_Starka_Everyday_Terror.pdf (дата звернення: 05.05.2025).
15. Стародубець Г. Особливості використання більшовицькою пропагандою маніпулятивних технологій у засобах масової інформації. Тенденції розвитку науки і освіти. 2020. Вип. 61. С. 50–53. URL: https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/32612/2/TSDNM_2020_Starodubets_H-Osoblyvosti_vykorystannia_50-53.pdf (дата звернення: 05.05.2025).
16. Стрільчук Л. Політика радянської влади на землях Західної України в галузі культури, освіти та релігії у період вересня 1939 – червня 1941 рр. Літопис Волині. 2017. Вип. 18. С. 32–37. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewById/1068857> (дата звернення: 05.05.2025).
17. Стрільчук Л. Радянська та репресії на землях Західної України у період вересня 1939 р. – червня 1941 р. Літопис Волині. 2024. Вип. 30. С. 113–118. DOI: <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2024.30.18>
18. Стрільчук Л., Сосницька Л. Відновлення та розвиток радянської системи шкільної освіти на Волині в перше повоєнне десятиліття. Літопис Волині. 2022. Вип. 26. С. 54–59. DOI: <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2022.26.09>
19. Шайкан В. О., Шайкан В. О. Ідеологічний аспект радянської заходноукраїнських земель 1939–1940 рр. Гілея. 2010. Вип. 41. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Shaikana_Valentyna/Ideolohichnyi_aspekt_radianizatsii_zakhidnoukrainskykh_zemel_1939_1940_rr/ (дата звернення: 05.05.2025).
20. Яшан О. О., Стадник І. Ю. Трансформація радянської пропаганди в 1933–1941 рр. Історичний альманах. 2021. Вип. 25. С. 124–132. URL: <https://er.chdtu.edu.ua/handle/ChSTU/1566> (дата звернення: 05.05.2025).

REFERENCES

1. Andrukhiv O. I. (2021) Pravovi prychny ta naslidky radianizatsii Halychyny v 1939–1941 rokakh [Legal reasons and consequences of the Sovietization of Galicia in 1939–1941]. Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk, 5(40). 3–7. <https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i5.920> [in Ukrainian].
2. Bodnarchuk O. H. (2022) Prychny ta naslidky radianizatsii Zakhidnoi Ukrainy [Causes and consequences of the Sovietization of Western Ukraine]. Aktualni doslidzhennia pravovoi ta istorychnoi nauky, 39. Retrieved from https://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=3400 [in Ukrainian].
3. Haluzevyi Derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy [Sectoral State Archive of the Security Service of Ukraine] (1951). Fund 16. Inventory 32. File 33. P. 10–15. Retrieved from <https://ssu.gov.ua/haluzevyi-derzhavnyi-arkhiv> [in Ukrainian].
4. Derzhavnyi arkhiv Ivano-Frankivskoi oblasti [State Archives of Ivano-Frankivsk Oblast] (1940). Fund P-1. Inventory 1. File 7. P. 31–33. Retrieved from <https://if.archives.gov.ua/> [in Ukrainian].
5. Derzhavnyi arkhiv Ternopilskoi oblasti [State Archives of Ternopil Oblast] (1940a). Fund P-1. Inventory 1. File 7. P. 155–156. Retrieved from <https://archives.te.gov.ua/> [in Ukrainian].
6. Derzhavnyi arkhiv Ternopilskoi oblasti [State Archives of Ternopil Oblast] (1940b). Fund R-9. Inventory 1. File 105. P. 64. Retrieved from <https://archives.te.gov.ua/> [in Ukrainian].
7. Zubchenko S. P. (2018) Polityka radianskoi vlady u natsionalnomu pytanni v 30–40-kh rr. XX stolittia: napriamky, formy i zmist [Soviet national policy in the 1930s–1940s: directions, forms, and content]. Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu, 50. 257–266. <https://doi.org/10.26661/swfh-2018-50-026> [in Ukrainian].
8. Kahanov Yu. O. (2019) Konstruuvannya «radianskoi liudyny» (1953–1991): ukrainska versia: monohrafiia [Constructing the “Soviet person” (1953–1991): the Ukrainian version: monograph]. Zaporizhzhia. Retrieved from <http://resource.history.org.ua/item/0014701> [in Ukrainian].
9. Lytvyn M. (2019) Zakhidnoukrainskyi veresen 1939 r.: markery polityky pamiati [Western Ukrainian September 1939: markers of memory policy]. Ukrainskyi istorychnyi zhurnal, 5. 25–35. Retrieved from <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/179587/04-Lytvyn.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].
10. Misinkevych L. (2021) Derzhavnyi teror na zakhidnoukrainskykh zemliakh yak metod vstanovlennia radianskoi vlady [State terror in the Western Ukrainian lands as a method of establishing Soviet power]. Universytetski naukovy zapysky, 1(79). 6–19. <https://doi.org/10.37491/UNZ.79.1> [in Ukrainian].
11. Pavlovska S. V. (2019) Diialnist radianskykh viiskovykh ideolohichnykh struktur sered naselennia Zakhidnoi Ukrainy, Bukovyny ta Bessarabonii u 1939–1940 rr. [Activity of Soviet military ideological structures among the population of Western Ukraine, Bukovina, and Bessarabia in 1939–1940]. Voienno-istorychnyi visnyk, 1(31). 129–139. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/viv_2019_1_11 [in Ukrainian].
12. Radianska Ukraina (Stanislaviv) [Soviet Ukraine (Stanislaviv)] (1939) Retrieved from <https://localhistory.org.ua/texts/chitanka/vigliadali-iak-trupi-sporadi-pro-pershu-radiansku-okupatsiiu-stanislavova/> [in Ukrainian].
13. Danylenko V., Kokin S. (2009) Radianski orhany derzhavnoi bezpeky u 1939 – chervni 1941 r.: dokumenty HDA SB Ukrainy [Soviet State Security Bodies in 1939 – June 1941: Documents of the State Security Archive of Ukraine] (2009). Kyiv: 1304 p. Retrieved from <http://resource.history.org.ua/item/10794> [in Ukrainian].
14. Ilnytskyi V. (Ed.). (2022) Radianski represii u zakhidnykh oblastiakh Ukrainy (1939 – 1953): istoriia, osobystosti, pamiat: kolektyvna monohrafiia [Soviet repressions in the western regions of Ukraine (1939–1953): history, personalities, memory: collective monography]. Riga, Latvia: Baltija Publishing. Retrieved from http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/28243/1/Ilnytskyi_Starka_Everyday_Terror.pdf [in Ukrainian].

15. Starodubets H. (2020) Osoblyvosti vykorystannia bilshovytskoiu propahandoiu manipulyativnykh tekhnolohii u zasobakh masovoi informatsii [Peculiarities of the use of manipulative technologies by Bolshevik propaganda in mass media]. *Tendentsii rozvytku nauky i osvity*, 61. 50–53. Retrieved from https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/32612/2/TSDNM_2020_Starodubets_H-Osoblyvosti_vykorystannia_50-53.pdf [in Ukrainian].
16. Strilchuk L. (2017) Polityka radianskoi vlady na zemliakh Zakhidnoi Ukrainy v haluzi kultury, osvity ta relihii u period veresnia 1939 – chervnia 1941 rr. [Soviet policy in culture, education, and religion in Western Ukrainian lands during September 1939 – June 1941]. *Litopys Volyni*, 18. 32–37. Retrieved from <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/1068857> [in Ukrainian].
17. Strilchuk L. (2024) Radianizatsiia ta represii na zemliakh Zakhidnoi Ukrainy u period veresnia 1939 r. – chervnia 1941 r. [Sovietization and repressions in the lands of Western Ukraine during September 1939 – June 1941]. *Litopys Volyni*, 30. 113–118. <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2024.30.18> [in Ukrainian].
18. Strilchuk L., & Sosnytska L. (2022) Vidnovlennia ta rozvytok radianskoi systemy shkilnoi osvity na Volyni v pershe povoienne desiatylittia [Restoration and development of the Soviet school education system in Volyn during the first post-war decade]. *Litopys Volyni*, 26. 54–59. <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2022.26.09> [in Ukrainian].
19. Shaikan V. O., & Shaikan V. O. (2010) Ideolohichniy aspekt radianizatsii zakhidnoukrainskykh zemel 1939–1940 rr. [Ideological aspect of the Sovietization of Western Ukrainian lands in 1939–1940]. *Gileia*, 41. Retrieved from https://chtyvo.org.ua/authors/Sharikan_Valentyna/Ideolohichniy_aspekt_radianizatsii_zakhidnoukrainskykh_zemel_1939_1940_rr/ [in Ukrainian].
20. Yashan O. O., & Stadnyk I. Yu. (2021) Transformatsiia radianskoi propahandy v 1933–1941 rr. [Transformation of Soviet propaganda in 1933–1941]. *Istorychnyi almanakh*, 25. 124–132. Retrieved from <https://er.chdtu.edu.ua/handle/ChSTU/1566> [in Ukrainian].

Микола ГАЛІВ,

orcid.org/0000-0001-7068-3124

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри історії України та правознавства
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) *halivm@yahoo.com*

Микола ФРОЛОВ,

orcid.org/0000-0002-2165-1553

доктор історичних наук, професор,
професор кафедри новітньої історії України
Запорізького національного університету
(Запоріжжя, Україна) *frolov.m.zp@gmail.com*

В'ячеслав ОНИЩАК,

orcid.org/0009-0003-2191-117X

аспірант кафедри історії України та правознавства,
молодший науковий співробітник науково-дослідного сектору
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) *vonuschk@ukr.net*

ПОЧАТКОВА ЗАГАЛЬНОВІЙСЬКОВА ПІДГОТОВКА В УКРАЇНІ (КІНЕЦЬ XX – ПОЧАТОК XXI СТ.): НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

У статті проаналізовано історичні аспекти становлення нормативно-правового забезпечення початкової загальновійськової підготовки в Україні у 1991–2025 рр. Методологія дослідження ґрунтується на принципах науковості, історизму, авторської об'єктивності, загальнонаукові (аналіз, синтез) та спеціально-історичні (історико-генетичний, історико-типологічний, історико-системний, критики історичних джерел) методи. У результаті дослідження запропоновано періодизацію становлення нормативно-правових засад щодо початкової загальновійськової підготовки в Україні. Перший період (1992–2014) позначився впровадженням та концептуалізацією допризовної підготовки школярів, що визначалося статтями 8 і 9 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» (1992), «Положенням про допризовну підготовку» (2000), «Концепцією допризовної підготовки і військово-патріотичного виховання молоді» (2002). Другий період (2014–2024) характеризувався зростання уваги держави та громадськості до початкової загальновійськової підготовки в умовах російсько-української війни, що спонукало відновити обов'язковий навчальний предмет «Захист Вітчизни» (з 2020 р. – «Захист України») і модернізувати його програму, схвалити «Стратегію національно-патріотичного виховання» (2019), «Концепцію національно-патріотичного виховання в системі освіти України» (2022) тощо. Третій період (триває з 2024 р.) пов'язаний з реформуванням системи початкової загальновійськової підготовки, внесенням змін до Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» (2024), розробленням та впровадженням «Порядок проведення початкової загальновійськової підготовки, який визначає процедуру її проведення, організаційні аспекти та відповідальні органи» (2024). Важливо, що зазначені документи акцентують увагу на практичних аспектах підготовки учнів старшої загальноосвітньої школи, закладів професійної і фахової передвищої освіти, яка передбачає навчальні стрільби, військово-польові збори, тренування щодо надання першої медичної допомоги, симуляції надзвичайних ситуацій, керування невеликими дронами тощо. Однак, на нашу думку, зазначений «Порядок...» потребує удосконалення процедури щодо проведення початкової загальновійськової підготовки поза межами закладів освіти. Крім того, він недостатньою мірою враховує необхідність освітньої інклюзії, оскільки діти з інвалідністю також мають право у міру своїх можливостей проходити теоретичну та практичну частину програми «Захисту України».

Ключові слова: початкова загальновійськова підготовка, російсько-українська війна, «Захист України», заклади освіти, військово-патріотичне виховання.

Mykola HALIV,

orcid.org/0000-0001-7068-3124

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor at the Department of Ukraine's History and Law
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) halivm@yahoo.com

Mykola FROLOV,

orcid.org/0000-0002-2165-1553

Doctor of Sciences (History), Professor,
Professor at the Department of Modern History of Ukraine
Zaporizhzhia National University
(Zaporizhzhia, Ukraine) frolov.m.zp@gmail.com

Vyacheslav ONYSCHAK,

orcid.org/0009-0003-2191-117X

Postgraduate Student at the Department of Ukraine's History and Law,
Junior Research Fellow at the Research Sector
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) vonuschak@ukr.net

INITIAL COMBINED MILITARY TRAINING IN UKRAINE (LATE 20TH – EARLY 21ST CENTURIES): REGULATORY AND LEGAL SUPPORT

The article analyzes the historical aspects of the formation of regulatory and legal support for initial combined military training in Ukraine in 1991–2025. The research methodology is based on the principles of scientificity, historicism, authorial objectivity, general scientific (analysis, synthesis) and special-historical (historical-genetic, historical-typological, historical-systemic, criticism of historical sources) methods. As a result of the study, a periodization of the formation of regulatory and legal principles for initial combined military training in Ukraine is proposed. The first period (1992–2014) was marked by the introduction and conceptualization of pre-conscription training for schoolchildren, which was determined by Articles 8 and 9 of the Law of Ukraine “On Military Duty and Military Service” (1992), the “Regulation on Pre-Conscription Training” (2000), the “Concept of Pre-Conscription Training and Military-Patriotic Education of Youth” (2002). The second period (2014–2024) was characterized by the growing attention of the state and the public to initial combined-arms training in the conditions of the Russian-Ukrainian war, which prompted the restoration of the mandatory subject “Defense of the Fatherland” (from 2020 – “Defense of Ukraine”) and modernizing its program, approving the “Strategy of National-Patriotic Education” (2019), the “Concept of National-Patriotic Education in the Education System of Ukraine” (2022), etc. The third period (lasting from 2024) is associated with the reform of the system of initial military training, amendments to the Law of Ukraine “On Military Duty and Military Service” (2024), the development and implementation of the “Procedure for Conducting Initial Military Training, which determines the procedure for its conduct, organizational aspects and responsible bodies” (2024). It is important that the specified documents focus on the practical aspects of training students of senior general education schools, vocational and professional pre-higher education institutions, which provides for training shooting, military field exercises, training in providing first aid, emergency simulations, controlling small drones, etc. However, in our opinion, the specified “Procedure...” requires improvement of the procedure for conducting initial military training outside educational institutions. In addition, it does not sufficiently take into account the need for educational inclusion, since children with disabilities also have the right to undergo the theoretical and practical parts of the “Defense of Ukraine” program to the best of their ability.

Key words: initial combined military training, Russian-Ukrainian war, “Defense of Ukraine”, educational institutions, military-patriotic education.

Постановка проблеми. В умовах російсько-української війни, яка почалася у лютому 2014 р., актуалізувалася проблема удосконалення початкової загальновійськової підготовки. Органи державної влади, громадські організації, інтелектуали та педагогічні працівники зосередили зусилля над розробкою ефективної системи підготовки юнаків і дівчат старшого шкільного віку до викли-

ків воєнного часу. Результатом їхніх зусиль стало розроблення та удосконалення низки нормативних документів та нормативно-правових актів, які регламентують процес початкової загально-військової підготовки. Безумовно, зазначені нововведення враховують історичний досвід нормотворчості у сфері національної безпеки загалом та військової підготовки зокрема. Відтак актуа-

лізується потреба розглянути історичні аспекти становлення нормативно-правового забезпечення початково загальновійськової підготовки в Україні.

Аналіз останніх досліджень. Питання завдань, форм і методів допризовної підготовки і військово-патріотичного виховання молоді аналізували Р. Рябокінь та М. Рябокінь (Рябокінь, Рябокінь, 2019), В. Заплатинський (Заплатинський, 2014), І. Бех, Л. Канішевська, Р. Малиношевський (Бех, Канішевська, Малиношевський, 2023; Військово-патріотичне виховання дітей, 2023) та ін. Деякі історичні аспекти формування системи довійськової підготовки школярів розкрито у працях Д. Адаменка (Адаменко, 2025), М. Галіва (Галів, 2023). Актуальність питань початкової військової підготовки молоді в умовах російсько-української війни підкреслено у працях М. Галіва, В. Ільницького, В. Старки, О. Карпенко, М. Глібіщука, Р. Бурдяка (Галів, Ільницький, 2023; Ільницький, Старка, Галів, 2022; Глібошук, Ільницький, Старка, 2022; Галів, Свйонтик, 2023; Галів, Ільницький, Карпенко, 2024; Галів, Гранд, 2024; Галів, Карпенко, 2024; Галів, Гранд, Бойчин, 2024) та ін. Проблематика військової підготовки вивчалася і експертами закордонних аналітичних центрів. Важливі аспекти формування політики пам'яті про сучасну російсько-українську війну вивчали В. Ільницький та Р. Царик (Ільницький, Царик, 2024; Ільницький, Царик, 2024; Ільницький, Царик, 2025).

Мета статті – проаналізувати історичні аспекти становлення нормативно-правового забезпечення початкової загальновійськової підготовки в Україні у 1991 – 2025 рр.

Виклад основного матеріалу. Початкова загальновійськова підготовка (ПЗВП) в Україні регулюється низкою нормативно-правових актів, які визначають порядок її проведення, зміст та організаційні аспекти. До 2024 р. використовувався термін «допризовна підготовка». У статті 8 Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» (№ 2232-ХІІ від 25.03.1992) зазначалося, що із допризовниками і призовниками проводиться робота, пов'язана з підготовкою їх до військової служби, яка включає допризовну підготовку юнаків, підготовку призовників з військово-технічних спеціальностей, підготовку до вступу у військово-навчальні заклади, військову підготовку студентів вищих навчальних закладів за програмою офіцерів запасу, фізичну підготовку, лікувально-оздоровчу роботу, підвищення рівня загальноосвітньої підготовки, вивчення державної мови, патріотичне виховання (Закон України, 1992).

Водночас у статті 9 зазначеного Закону розкритався зміст поняття «допризовна підготовка», яка включала військову, прикладну фізичну, медико-санітарну, психологічну підготовку та підготовку з цивільної оборони і проводиться викладачами допризовної підготовки в навчально-виховних закладах: школах, гімназіях, ліцеях, інших видах загальноосвітніх закладів, починаючи з перед випускного класу, а також у професійних навчально-виховних закладах та вищих навчальних закладах: технікумах, коледжах, училищах в період здобуття загальної середньої освіти за програмами, затверджуваними Міністерством освіти України за погодженням з Міністерством оборони України. Юнаки, які не пройшли допризовну підготовку у вказаних навчальних закладах, не атестовані або дістали незадовільну оцінку з цього предмета, після їх закінчення перед призовом на строкову військову службу під керівництвом місцевої державної адміністрації та органів місцевого самоврядування повинні були проходити допризовну підготовку в оборонно-спортивних оздоровчих таборах з відривом від виробництва, а у воєнний час – на підприємствах, в установах і організаціях шляхом навчально-польових зборів. Викладачі допризовної підготовки входять до штату зазначених навчально-виховних та вищих навчальних закладів (Закон України, 1992).

Наступним кроком стало регулювання допризовної підготовки шляхом затвердження Кабінетом Міністрів України (постанова № 1770 від 30 листопада 2000 р.) «Положення про допризовну підготовку», яке визначало порядок її організації та проведення в навчальних закладах різних рівнів акредитації. У документі зазначалося, що допризовна підготовка є складовою частиною підготовки юнаків допризовного і призовного віку до військової служби. Наголошувалося, що у ході допризовної підготовки молодь набуває військових знань і практичних навичок в обсязі, необхідному для успішного засвоєння програми бойової підготовки. Згідно з Положенням, допризовна підготовка включалася до визначеної державою складової освіти вищих навчальних закладів I і II рівня акредитації, професійно-технічних і загальноосвітніх навчальних закладів та проводилася за затвердженими відповідно до законодавства програмами, погодженими з Міноборони (Постанова, 2000). Положення визначало обов'язки територіальних центрів комплектування, органів управління освітою, керівництва навчальними закладами.

Для прикладу, керівник навчального закладу повинен був: а) забезпечити виконання програми допризовної підготовки і створення безпечних

умов навчання; б) виділити приміщення і майданчики для проведення практичних занять з допризовної підготовки; в) видавати накази про початок і закінчення навчання з допризовної підготовки, призначення командирів взводів та відділень, проведення занять з стрільби з малокаліберної гвинтівки; г) організувати облік, зберігання, ремонт та списання озброєння, боєприпасів і військового майна відповідно до встановленого порядку, не менш як один раз на три місяці особисто перевіряє стан цієї роботи; д) контролювати проведення занять викладачем допризовної підготовки, виносити на обговорення педагогічних рад не менш як один раз на рік питання щодо стану допризовної підготовки (Постанова, 2000).

Значну увагу в зазначеному документу було приділено викладачам допризовної підготовки. Вони повинні були входити до штату навчальних закладів і є відповідати за підготовку юнаків допризовного віку, облік, зберігання, технічний стан та видачу озброєння, боєприпасів і військового майна, додержання встановлених правил і запобіжних заходів під час проведення занять. На посади викладачів слід було призначати офіцерів запасу або у відставці, які мали вищу освіту, були спроможні за віком і станом здоров'я якісно проводити заняття, а також випускників вищих педагогічних навчальних закладів за спеціальністю «викладач допризовної підготовки і фізичного виховання». У разі коли не було можливості укомплектовувати ці посади офіцерами, викладачами можна було призначати добре підготовлених та досвідчених прапорщиків (мічманів), сержантів (старшин), солдатів (матросів) запасу з вищою освітою (Постанова, 2000).

У Положенні наголошувалося, що підготовка викладачів допризовної підготовки і фізичного виховання проводиться на факультетах фізичного виховання та кафедрах військової підготовки вищих педагогічних навчальних закладів. На навчання слід було приймати чоловіків віком до 25 років, які пройшли строкову військову службу або військову службу за контрактом і відповідали вимогам підготовки офіцерів запасу. Добір кандидатів мали провадити військові частини з числа військовослужбовців строкової служби, які підлягали звільненню в запас, а також територіальні центри комплектування та соціальної підтримки разом з органами управління освітою – з числа військовозобов'язаних, звільнених у запас після закінчення встановленого строку військової служби (Постанова, 2000). Відзначимо, що на практиці ці вимоги не завжди виконувалися.

У вересні 2000 р. наказом Міністерства праці та соціальної політики України було затверджено

Правила безпеки під час проведення занять з допризовної підготовки. Документ був важливим і необхідним з огляду на те, що, враховуючи особливості курсу допризовної підготовки, у першу чергу його практичну спрямованість, на заняттях використовувалася навчальна зброя, техніка, боєприпаси, технічні засоби навчання. Відтак, згідно з «Правилами безпеки...», навчання з використанням вогнепальної зброї повинні були проводити лише викладачі допризовної підготовки, які мали дозвіл органу внутрішніх справ відповідно до «Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної і холодної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, та зазначених патронів, а також боєприпасів до зброї та вибухових матеріалів» (затверджено наказом МВС України від 21.08.98 N 622, зі змінами) (Наказ Міністерства праці та соціальної політики України, 2000).

Відповідно до «Інструкції...» вогнепальну зброю і бойові припаси для навчальних цілей закладам освіти видавали Міністерство оборони України, військовий округ (оперативне командування), військкомати і комітети ТСОУ за наявності дозволу органів внутрішніх справ згідно з нормами, установленими Міністерством оборони України за погодженням з МВС України. На заняттях зі зброєю необхідно було перевіряти її справність, переконатись у відсутності гострих задирок, заклинь та інших причин травматизму учнів (студентів). Для викладачів допризовної підготовки обов'язковою була військова форма під час проведення занять. Безпека учнів під час проведення занять з допризовної підготовки узалежнювалася від дотримання вимог статутів Збройних Сил України, а також ще радянського наказу Головнокомандувача сухопутних військ щодо «Курсу стрільби із стрілецької зброї, бойових машин та танків сухопутних військ» (1983) (Наказ Міністерства праці та соціальної політики України, 2000).

Указом Президента України 25 жовтня 2002 р. було затверджено «Концепцію допризовної підготовки і військово-патріотичного виховання молоді», яка визначала стратегічні напрями розвитку цієї сфери. Головними завданнями допризовної підготовки оголошувалися: ознайомлення молоді з основними положеннями Конституції України про захист Вітчизни, законів України «Про оборону України», «Про загальний військовий обов'язок і військову службу», іншими нормативно-правовими актами з питань оборони, вій-

ськового будівництва та проходження військової служби; усвідомлення молоддю свого обов'язку в разі виникнення загрози суверенітету та територіальній цілісності України; набуття знань про функції Збройних Сил України та інших військових формувань, їх характерні особливості; засвоєння основ військової справи, цивільної оборони і медико-санітарної підготовки; здійснення психологічної підготовки до військової служби (Указ Президента України, 2002).

Допризовна підготовка, згідно з «Концепцією допризовної підготовки і військово-патріотичного виховання молоді», мала здійснюватися за такими напрямками: 1) вивчення історії українського війська; 2) ознайомлення із законодавством з військових питань; 3) ознайомлення із структурою і завданнями Збройних Сил України та інших військових формувань; 4) вивчення основ Цивільної оборони України; 5) набуття практичних навичок з основ військової справи, у тому числі з вогневої, тактичної, прикладної фізичної та медико-санітарної підготовки; 6) психологічна підготовка (Указ Президента України, 2002).

В умовах російсько-української війни, яка почалася у лютому 2014 р., змінилися підходи Української держави до загальновійськової підготовки дітей та молоді. У вересні 2014 р. деякі школи запровадили в освітній процес вступний курс до предмету «Захист Вітчизни». Заступник начальника Департаменту загальної, середньої та дошкільної освіти МОН України Сергій Дятленко повідомив, що при викладанні цього курсу школярів ознайомлять, зокрема, зі строювою службою, заходами безпеки і діями у надзвичайних ситуаціях, в тому числі і в умовах війни (У школах ввели курс військової підготовки, 2014). Реагуючи на цю ініціативу, МОН України 12 вересня 2014 р. надіслало листа до Міністерства оборони України (за підписом заступника міністра П. Полянського) з проханням сприяти укомплектуванню кабінетів предмета «Захист Вітчизни» в школах навчальною зброєю, муляжами зброї та боєприпасів, засобами індивідуального захисту (протигазами) для більш якісного викладання предмета та військово-патріотичного виховання молоді. Наголошувалося на потребі посилити співпрацю між загальноосвітніми навчальними закладами та військовими комісаріатами у питаннях підбору педагогічних кадрів для викладання предмета «Захист Вітчизни» та підвищення їх професійного рівня, проведення навчально-польових зборів на базі військових частин з учнями та вчителями, проведення профорієнтаційної роботи та участі у військово-патріотичному вихованні (Лист МОН України, 2014).

Важливо, що цього ж дня (12 вересня 2014 р.) було прийнято рішення Ради національної безпеки та оборони України «Про комплекс заходів щодо зміцнення обороноздатності держави та пропозиції до проекту Закону України «Про Державний бюджет України на 2015 рік» за статтями, пов'язаними із забезпеченням національної безпеки і оборони України». У листопаді Президент П. Порошенко увів це рішення в дію. Згідно з ним, визначалися дії, що мають бути здійснені у сфері обороноздатності держави. Уряду було доручено вжити заходів щодо відновлення початкової військової підготовки у загальноосвітніх навчальних закладах (Рішення РНБО, 2014).

Зважаючи на це, МОН України розробило навчальну програму «Захист Вітчизни» для учнів 10–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів. Метою навчального предмета оголошувалося ознайомлення молоді з основами нормативно-правового забезпечення захисту Вітчизни, набуття школярами знань про задачі Збройних Сил України, їх характерні особливості, засвоєння основ захисту Вітчизни, цивільного захисту, основ медичних знань, здійснення психологічної підготовки молоді до захисту Вітчизни. Викладання предмета повинно було формувати у школярів життєво необхідні знання, уміння і навички щодо захисту Вітчизни. Декларувалося, що предмет «Захист Вітчизни» буде обов'язковим навчальним предметом, що викладатиметься в старшій школі. Уроки проводитимуться відповідно до календарного плану по півтори години на тиждень: у 10 класі – по 1,5 години на тиждень протягом навчального року; в 11 класі – по 1,5 години на тиждень в першому семестрі, по 1 годині на тиждень у другому семестрі та 18 годин на проведення військово-польових занять. Наголошувалося, що вивчення навчального предмета проводиться з юнаками та дівчатами разом. При закінченні вивчення курсу навчального предмета «Захист Вітчизни» повинні організовуватися триденні (18 годин) військово-польові заняття на базі військових частин, військових комісаріатів та базових навчальних закладів, які організовуватимуться та проводитимуться районними військовими комісаріатами та органами місцевого самоврядування (У МОН розробили навчальну програму «Захист Вітчизни», 2015).

У лютому 2020 р. МОН України змінило назву навчального предмета «Захист Вітчизни» на «Захист» України. Навчальна програма із захисту України (профільний рівень) для 10–11 класів загальноосвітніх шкіл була затверджена наказом Міністерства освіти і науки № 698

від 03.08.2022 року (Захист України, 2022). Програма декларувала такі завдання: здійснення теоретичної, прикладної, фізичної і психологічної підготовки учнівської молоді до захисту України; набуття знань нормативно-правових актів, які регламентують діяльність Збройних Сил України та інших військових формувань України, військової підготовки, цивільного захисту, домедичної допомоги; формування навичок виконання прийомів, дій і нормативів з військової справи, військово-прикладної фізичної підготовки та інших напрямків програми; виховання високих професійно-прикладних моральних і вольових якостей; підготовки молоді до служби у Збройних Силах України, інших військових формуваннях, до вступу у заклади вищої освіти сектору безпеки і оборони України; розвитку розумових здібностей, професійно-важливих якостей, формування життєво необхідних компетентностей, любові до військової служби та професії захисника України (Захист України, 2022).

Намагаючись забезпечити ефективність навчального предмету «Захист України», уряд наприкінці 2023 р. перерозподілив 1,74 млрд грн, які спрямував на закупівлю засобів навчання та комп'ютерного обладнання для навчальних кабінетів предмета «Захист України». За інформацією МОН України, 100 млн з цих коштів планується спрямувати на професійний розвиток учителів предмета «Захист України» і 1,64 млрд грн – на закупівлю обладнання (На викладання предмета, 2023). Однак найважливіші рішення полягали у розробці нових підходів до організації початкової загальновійськової підготовки.

22 травня 2024 р. було прийнято Закон України, яким внесено зміни до деяких законів України щодо удосконалення системи підготовки громадян України до військової служби (Закон України, 2024). Зазначений нормативно-правовий акт вніс зміни, зокрема, до Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», переформулювавши статтю 9. Згідно з нею, початкова загальновійськова підготовка громадян України повинна здійснюватися «з метою формування у громадян первинних загальновійськових знань і спеціальних компетентностей щодо оборонної свідомості, ознайомлення громадян з місцем і роллю громадянина у зв'язку з усвідомленням свого конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України» (Закон України, 2024). Чітко встановлювалося, що початкова загальновійськова підготовка реалізується на третьому рівні повної загальної середньої освіти та проводиться в закла-

дах загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої освіти, які мають ліцензію на провадження освітньої діяльності на відповідному рівні повної загальної середньої освіти, шляхом викладання навчального предмета «Захист України» та здійснення заходів, спрямованих на військово-патріотичне виховання (Закон України, 2024).

Згадка про військово-патріотичне виховання націлювала на врахування існуючих документів у цій площині. Відомо, що 18 травня 2019 р., за декілька днів до завершення своєї каденції Президент П. Порошенко підписав указ, яким затверджував «Стратегію національно-патріотичного виховання». Згідно з нею, основними складовими національно-патріотичного виховання визначалися громадсько-патріотичне, військово-патріотичне та духовно-моральне виховання. Реалізація Стратегії передбачала, зокрема, здійснення проєктів та заходів, спрямованих на підвищення престижу військової служби, а також упорядкування та вдосконалення системи допризовної військової підготовки (Указ Президента України, 2019). Однак у вересні 2024 р. зазначена Стратегія була скасована указом Президента В. Зеленського.

Проте, ще на початку повномасштабної війни Росії проти України МОН розробило та у червні 2022 р. затвердило Концепцію національно-патріотичного виховання в системі освіти України (Концепція, 2022), яка у часі воєнної загрози надавала військово-патріотичному вихованню пріоритетного значення. У Концепції наголошувалося, що системна організація військово-патріотичного виховання має бути спрямована на підготовку до оволодіння початковою військовою підготовкою, військовими професіями, формування психологічної та фізичної, морально-духовної готовності до служби в Збройних Силах, задоволення потреби підростаючого покоління у постійному вдосконаленні своєї підготовки до захисту України (Концепція, 2022). Відзначимо, що попри свої численні вади (наприклад, надмірне розширення категорії «національно-патріотичне виховання» через включення до його складу навіть екологічного виховання), зазначена Концепція пропонувала низку актуальних аспектів, які мали стосуватися до початкової загальновійськової підготовки. Зокрема в документі йшлося про реалізацію положення про Всеукраїнську дитячо-юнацьку військово-патріотичну гру «Сокіл» («Джура»).

Постановою Кабінету Міністрів України 5 грудня 2024 р. затверджено «Порядок проведення початкової загальновійськової підготовки, який визначає процедуру її проведення, органі-

заційні аспекти та відповідальні органи» (Постанова, 2024). Відповідно до документа, початкова загальновійськова підготовка проводиться з метою формування у здобувачів освіти первинних загальновійськових знань і спеціальних компетентностей стосовно оборонної свідомості, ознайомлення громадян з місцем і роллю громадянина у зв'язку з усвідомленням свого конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України (Постанова, 2024). Важливо, що Порядок заборонив гендерну дискримінацію під час проведення початкової загальновійськової підготовки, реалізуючи ідею не лише рівності прав чоловіків і жінок як громадян України, але й ідею рівності при виконання обов'язків захисників України. Згідно з Порядком, під час організації та проведення початкової підготовки забороняється будь-яка дискримінація, зокрема порушення принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків, пряме або непряме обмеження прав здобувачів освіти залежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного, соціального та іноземного походження, стану здоров'я чи наявності інвалідності або іншими ознаками (Постанова, 2024).

Основними завданням початкової загальновійськової підготовки Порядок визначив: а) утвердження української національної та громадянської ідентичності, зокрема через національно-патріотичне та військово-патріотичне виховання; б) формування оборонної свідомості на основі суспільно-державних (національних) цінностей України; в) підвищення суспільної значущості та поваги до військової служби; г) набуття знань про функції Збройних Сил, інших складових сил безпеки та сил оборони, їх характерні особливості; г) набуття практичних навичок для забезпечення власної безпеки та безпеки оточуючих у разі виникнення надзвичайної ситуації, засвоєння основ захисту України, військової справи, цивільного захисту населення, домедичної допомоги в умовах бою тощо; д) професійної орієнтації здобувачів освіти до служби у Збройних Силах та інших утворених відповідно до законів України військових формуваннях (Постанова, 2024). По-суті, у Порядку повторювалися завдання, визначені програмою навчального предмету «Захист України» 2022 р.

Безпосередня організація та проведення заходів з початкової загальновійськової підготовки, відповідно до Порядку, покладається на заклади освіти. Керівник закладу освіти несе відповідальність за організацію та стан початкової під-

готовки, військово-патріотичного виховання, вдосконалення матеріально-технічної бази, створення безпечних умов навчання, подання відповідним районним (міським) територіальним центрам комплектування та соціальної підтримки списків громадян України, які підлягають взяттю на військовий облік призовників, та складення на них характеристик. Виконання навчальної програми з навчального предмета «Захист України» і його викладання забезпечується педагогічними працівниками, які входять до штату закладу освіти і є відповідальними за проведення заходів з початкової підготовки здобувачів освіти, облік, зберігання, технічний стан та видачу засобів навчання та обладнання, додержання встановлених правил і запобіжних заходів під час організації освітнього процесу (Постанова, 2024). Важливо, що у документі передбачено можливість залучення ветеранів війни, представників органів сил безпеки і оборони (за погодженням з їх керівниками) для проведення навчальних занять за певними модулями програми «Захисту України» (Постанова, 2024). Це, безумовно, важливе рішення, як з погляду соціальної реадaptaції ветеранів війни, так і з погляду поліпшення ефективності початкової загальновійськової підготовки.

Певні вимоги Порядок висунув до педагогічних працівників, які проводять предмет «Захист України». Вони повинні мати вищу освіту та/або відповідну професійну кваліфікацію, насамперед звільнені з військової служби, ветерани війни або ветерани військової служби. Педагогічні працівники повинні систематично підвищувати свій професійний рівень під час навчання на курсах підвищення кваліфікації, навчально-методичних зборах та самостійно. Курси підвищення кваліфікації для таких педагогічних працівників мають охоплювати не менше 30 годин у міжтестастійний період й відбуватися у вищих військових навчальних закладах, військових навчальних підрозділах закладів вищої освіти, які організовуються Міноборони, МВС (Постанова, 2024).

Матеріальне забезпечення початкової загальновійськової підготовки визначалося наказом МОН України від 10 травня 2024 р. (Наказ МОН, 2024). Порядок проведення початкової загальновійськової підготовки передбачав можливість використання бази військових частин, закладів спеціалізованої освіти військового спрямування, закладів освіти із специфічними умовами навчання, міжшкільних ресурсних центрів, центрів підготовки населення до національного спротиву, добровольчих формувань територіальної громади, а також інститутів громадянського суспільства на

договірних засадах для проведення практичних занять з навчального предмета «Захист України». Крім того, за пропозицією територіальних громад і державних органів управління заклади освіти отримали право утворювати осередки з вивчення навчального предмета «Захист України». При цьому вони повинні відповідати низці умов: а) академічні ліцеї забезпечують навчання не менш як 80 учнів 10-х і 11-х класів цього закладу освіти та закладів освіти, з яких буде забезпечено підвезення учнів; б) професійної та фахової передвищої освіти, у яких навчається не менш як 200 учнів (студентів, курсантів) у групах із одночасним здобуттям повної загальної середньої освіти. У разі коли в закладах освіти територіальної громади навчається більше 1000 здобувачів освіти, які вивчають навчальний предмет «Захист України», може бути створено кілька осередків з розрахунку один осередок на кожні 1000 здобувачів освіти (Постанова, 2024).

На сьогодні в Україні триває впровадження реформи початкової загальної військової підготовки. Поступово відбувається становлення міжшкільних ресурсних центрів, центрів підготовки населення до національного спротиву, осередків з вивчення навчального предмета «Захист України», поліпшується матеріальна база для проведення занять із початкової загальної військової підготовки. Відзначимо, що відповідно до Положення про міжшкільний ресурсний центр (наказ МОН України від 9 листопада 2018 р. № 1221), з метою забезпечення вивчення навчального предмета «Захист Вітчизни» такі центри, будучи осередками військово-патріотичного виховання та «допризовної підготовки», можуть створювати відповідні навчальні кабінети, стрілецькі тири, навчальні місця для занять з вогневої підготовки, кімнати для зберігання навчальної зброї, смуги перешкод, стройові майданчики, місця для метання ручних гранат, навчально-тренувальні комплекси (Наказ МОН, 2018). МОН України також підготувало рекомендації щодо створення осередків з вивчення навчального предмета «Захист України» (Рекомендації, 2024), з детальними приписами щодо їх структури, повноважень і можливостей.

Висновки. Отже, можна виділити низку періодів у становленні нормативно-правових засад щодо початкової загальної військової підготовки в Україні. Перший період (1992–2014) позначився впровадженням та концептуалізацією допризовної підготовки школярів, що визначалося статтями 8 і 9 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» (1992), «Положенням про допризовну підготовку» (2000), «Концепцією допризовної підготовки і військово-патріотичного виховання молоді» (2002). Другий період (2014–2024) характеризувався зростання уваги держави та громадськості до початкової загальної військової підготовки в умовах російсько-української війни, що спонукало відновити обов'язковий навчальний предмет «Захист Вітчизни» (з 2020 р. – «Захист України») і модернізувати його програму, схвалити «Стратегію національно-патріотичного виховання» (2019), «Концепцію національно-патріотичного виховання в системі освіти України» (2022) тощо. Третій період (триває з 2024 р.) пов'язаний з реформуванням системи початкової загальної військової підготовки, внесенням змін до Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» (2024), розробленням та впровадженням «Порядок проведення початкової загальної військової підготовки, який визначає процедуру її проведення, організаційні аспекти та відповідальні органи» (2024). Важливо, що зазначені документи акцентують увагу на практичних аспектах підготовки учнів старшої загальноосвітньої школи, закладів професійної і фахової передвищої освіти, яка передбачає навчальні стрільби, військово-польові збори, тренування щодо надання першої медичної допомоги, симуляції надзвичайних ситуацій, керування невеликими дронами тощо. Однак, на нашу думку, зазначений «Порядок...» потребує удосконалення процедури щодо проведення початкової загальної військової підготовки поза межами закладів освіти. Крім того, він недостатньою мірою враховує необхідність освітньої інклюзії, оскільки діти з інвалідністю також мають право у міру своїх можливостей проходити теоретичну та практичну частини програми «Захисту України».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адаменко Д. Допризовна підготовка в Австро-Угорщині: середня школа. *Австрія-Венгрія*. URL: <https://ah.org.ua/pre-conscription-training-in-austria-hungary-secondary-school>
2. Бех І. Д., Канишевська Л. В., Малиношевський Р. В. Стратегія військово-патріотичного виховання дітей та молоді в системі освіти України: реалії та орієнтовні позиції. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2023. Вип. 5(2). С. 1–7. DOI: 10.37472/v.naes.2023.5202
3. *Військово-патріотичне виховання дітей та учнівської молоді в системі освіти України: стратегічні напрями* / за ред. І. Д. Бека, Р. В. Малиношевського. Івано-Франківськ: НАІР, 2023. 32 с.

4. Галів М. Початкова військова підготовка учнів у Нижньогайській середній школі (1950–1980-ті рр.). *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи. Том XV: Наукові пошуки в контексті викликів і конфліктів* / [Ред.: Я. Гжесяк, І. Зимомря, В. Ільницький]. Конін – Ужгород – Перемишль – Херсон: Посвіт, 2023. С. 15–18.
5. Галів М., Гранд М. «Русский мир» проти України: коротка деконструкція новітньої російської геополітичної доктрини (рецензія на: Якубова Л. Україна та українці в світоглядній матриці «руського мира». Аналітична записка / відповідальний редактор В.А. Смолій. Київ: Інститут історії України НАН України, 2023. 72 с.). *Проблеми гуманітарних наук. Серія Історія*. 2024. Спецвипуск. С. 172–177. DOI: 10.24919/2312-2595.spec.16
6. Галів М., Гранд М., Бойчин Р. Початок повномасштабної війни Росії проти України у висвітленні польського інформаційного порталу «Nowa Europa Wschodnia» (лютий-березень 2022 р.). *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2024. Вип. 72. Т. 1. С. 52–60. DOI: 10.24919/2308-4863/72-1-7
7. Галів М., Ільницький В. Характер сучасної російсько-української війни (2014–2023): вітчизняний історіографічний дискурс. *Проблеми гуманітарних наук. Серія: Історія*. 2023. Вип. 13/55. С. 47–73. DOI: 10.24919/2312-2595.13/55.283164
8. Галів М., Ільницький В., Карпенко О. Проблематика геноциду Росії щодо українців в українських засобах масової інформації (2022 – 2024). *Новітня доба*. 2024. Вип. 12. С. 75–96. DOI: 10.33402/nd.2024-12-75-96
9. Галів М., Карпенко О. Викрадення українських дітей російськими окупантами (2022–2024): за матеріалами вітчизняних мас-медіа. *Проблеми гуманітарних наук. Серія Історія*. 2024. Спецвипуск. С. 62–76. DOI: 10.24919/2312-2595.spec.5
10. Галів М., Свйонтик О. Освіта як складова національної безпеки України в умовах сучасної російсько-української війни: правові засади, проблеми, досвід і завдання. *Молодь і ринок*. 2023. № 3 (211). С. 25–31. DOI: 10.24919/2308-4634.2023.277194
11. Глібошук М., Ільницький В., Старка В. Як ідеологічні засади білогвардійського руху вплинули на світогляд В. Путіна. *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2022. Вип. 53 (1). С. 12–21.
12. Закон України «Про військовий обов’язок і військову службу» (№ 2232-XII від 25.03.1992). URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/153218__594514
13. Закон України № 3724-IX від 22.05.2024 «Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення системи підготовки громадян України до військової служби». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3724-20#Text>
14. Заплатинський В.М. Аналіз підготовки школярів та студентів з питань безпеки, здоров’я та цивільного захисту в Україні та зміни змісту в зв’язку із виникненням військових загроз. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія «Техніка»*. 2014. Вип. 2 (8). С. 32–42.
15. Захист України. 10 – 11 класи. Профільний рівень. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти, закладів спеціалізованої освіти військового профілю (військових, військово-морських ліцеїв, ліцеїв з посиленою військово-фізичною підготовкою) (наказ Міністерства освіти і науки України від 03 серпня 2022 року № 698). URL: https://osvita.ua/doc/files/news/588/58886/navchalna_programa-2022_zakhyst_Ukrayiny.pdf
16. Ільницький В., Царик Р. Формування історико-меморіального наративу сучасної російсько-української війни. *Українські історичні студії*. 2025. Вип. 17(59). С. 213–224. doi: 10.24919/3083-6158.17/59.23
17. Ільницький В., Куцька О. Періодизація російсько-української війни (2014 – 2022) в українському науковому дискурсі. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*. 2023. Вип. 13/55. С. 162–177.
18. Ільницький В., Старка В., Галів М. Російська пропаганда як елемент підготовки до збройної агресії проти України. *Український історичний журнал*. 2022. Вип. 5. С. 43–55. DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2022.05.043>
19. Ільницький В., Царик Р. Матеріально-культурні аспекти увічнення пам’яті українських захисників і захисниць під час російсько-української війни (2014 – 2024). *Вісник Черкаського університету. Серія історичні науки*. 2024. Вип. 2. С. 105–116.
20. Ільницький В., Царик Р. Пізнавально-інформаційні та виховні заходи щодо ушанування пам’яті учасників і жертв російсько-української війни (2014 – 2024). *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2024. Вип. 81 (2). С. 4–13.
21. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України (наказ МОН України від 06.06.2022 № 527). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0527729-22#Text>
22. Лист МОН України № 1/12-6406 від 12.09.2014 «Щодо укомплектування кабінетів предмета «Захист Вітчизни» в школах навчальною зброєю, муляжами зброї та боєприпасів, засобами індивідуального захисту (протигази)». URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/42802/
23. На викладання предмета «Захист України» витратять 1,74 млрд грн. 2023. URL: <https://osvita.ua/school/91066/>
24. Наказ Міністерства праці та соціальної політики України № 213 від 21.08.2000 «Про затвердження Правил безпеки під час проведення занять з допризовної підготовки в загальноосвітніх, професійно-технічних навчальних закладах і вищих навчальних закладах першого та другого рівнів акредитації». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0823-00#Text>
25. Наказ МОН України від 10.05.2024 р. № 659 «Про затвердження Типового переліку засобів навчання та обладнання для забезпечення викладання предмета «Захист України» закладів освіти, що забезпечують здобуття повної загальної середньої освіти». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0771-24#n16>
26. Наказ МОН України від 9.11.2018 р. № 1221 «Про затвердження Положення про міжшкільний ресурсний центр». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0063-19#Text>

27. Постанова Кабінету Міністрів України № 1393 від 05.12.2024 «Про затвердження Порядку проведення початкової загальновійськової підготовки». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1393-2024-%D0%BF#Text>
28. Постанова Кабінету Міністрів України № 1770 від 30 листопада 2000 р. «Про затвердження положень про допризовну підготовку і про підготовку призовників з військово-технічних спеціальностей». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1770-2000-%D0%BF#Text>
29. Рекомендації з облаштування Осередків. Міністерство освіти і науки України. 2024. [https://ibuhgalter.net/storage/web/source/1/8139_%20\(1\).pdf](https://ibuhgalter.net/storage/web/source/1/8139_%20(1).pdf)
30. Рішення РНБО від 12 вересня 2014 року «Про комплекс заходів щодо зміцнення обороноздатності держави та пропозиції до проекту Закону України «Про Державний бюджет України на 2015 рік» по статтях, пов'язаних із забезпеченням національної безпеки і оборони України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0012525-14#Text>
31. Рябокінь Р.М., Рябокінь М.В. Форми та методи роботи військово-патріотичного виховання в НСОУ Пласт. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2019. Вип. 6. С. 232–243.
32. У МОН розробили навчальну програму «Захист Вітчизни». 2015. URL: <https://osvita.ua/school/45544/>
33. У школах ввели курс військової підготовки. 2014. URL: <https://osvita.ua/school/42739/>
34. Указ Президента України № 948/2002 від 25.10.2002 «Про Концепцію допризовної підготовки і військово-патріотичного виховання молоді». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/948/2002#Text>
35. Указ Президента України від 18 травня 2019 року № 286/2019 «Про Стратегію національно-патріотичного виховання». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019#Text>

REFERENCES

1. Adamenko D. (2025). Dopryzovna pidhotovka v Avstro-Uhorshchyni: serednia shkola [Pre-conscription training in Austria-Hungary: secondary school. Austria-Hungary]. *Avstryia-Venhryia*. URL: <https://ah.org.ua/pre-conscription-training-in-austria-hungary-secondary-school> [in Ukrainian].
2. Bekh, I. D., Kanishevska, L. V., & Malynoshevskiy, R. V. (2023). Stratehiia viiskovo-patriotichnoho vykhovannia ditei ta molodi v systemi osvity Ukrainy: realii ta oriientovni pozysii [Strategy of military-patriotic education of children and youth in the education system of Ukraine: realities and indicative positions]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy*, 5(2), 1–7. DOI: 10.37472/v.naes.2023.5202 [in Ukrainian].
3. Viiskovo-patriotichne vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi v systemi osvity Ukrainy: stratehichni napriamy. (2023). [Military-patriotic education of children and students in the education system of Ukraine: strategic directions] / Ed. I. D. Bekh, R. V. Malynoshevskiy. Ivano-Frankivsk: NAIR, 32 s. [in Ukrainian].
4. Haliv, M. (2023). Pochatkova viiskova pidhotovka uchniv u Nyzhnohaivskii serednii shkoli (1950–1980-ti rr.). *Rozvytok suchasnoi osvity i nauky: rezultaty, problemy, perspektyvy. Tom XV: Naukovi poshuky v konteksti vykylykiv i konfliktiv* / Ed.: Ya. Gzhesiak, I. Zymomria, V. Ilnytskyi. Konin – Uzhhorod – Peremyshl – Kherson: Posvit, 15–18. [in Ukrainian].
5. Haliv, M., & Grand, M. (2024). «Russkyi mir» proty Ukrainy: kortka dekonstruktsiia novitnoi rosiiskoi heopolitychnoi doktryny [«Russian world» against Ukraine: a brief deconstruction of the newest Russian geopolitical doctrine]. *Problemy humanitarnykh nauk. Serii Istorii, Spetsvypusk – Problems of the humanities. Series: History, Special Issue*, 172–177. DOI: 10.24919/2312-2595.spec.16 [in Ukrainian].
6. Haliv, M., Grand, M., & Boychyn, R. (2024). Pochatok povnomasshtabnoi viiny Rosii proty Ukrainy u vysvitleni polskoho informatsiinoho portalu «Nowa Europa Wschodnia» (liutyi-berezen 2022 r.) [The beginning of a full-scale war of Russia against Ukraine according to the Polish information portal “Nowa Europa Wschodnia” (February – March 2022)]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Current issues in the humanities*, 72(1). 52–60. DOI: 10.24919/2308-4863/72-1-7 [in Ukrainian].
7. Haliv, M., & Ilnytskyi, V. (2023). Kharakter suchasnoi rosiisko-ukrainskoi viiny (2014 – 2023): vitchyzniani istoriohrafichnyi dyskurs [The Nature of the Modern Russian-Ukrainian War (2014 – 2023): Ukrainian Historiographical Discourse]. *Problemy humanitarnykh nauk. Serii Istorii – Problems of the humanities. Series: History*, 13/55, 47–73. [in Ukrainian].
8. Haliv, M., Ilnytskyi, V., & Karpenko, O. (2024). Problematyka henotsydu Rosii shchodo ukrainsiv v ukrainskykh zasobakh masovoi informatsii (2022 – 2024) [The issue of Russian genocide against Ukrainians in the Ukrainian media (2022 – 2024)]. *Novitna doba*, 12, 75–96. [in Ukrainian].
9. Haliv, M., & Karpenko, O. (2024). Vykradennia ukrainskykh ditei rosiiskymy okupantamy (2022 – 2024): za materialamy vitchyznianskykh mas-media [Kidnapping of Ukrainian children by Russian occupants (2022 – 2024): according to the materials of the Ukrainian media]. *Problemy humanitarnykh nauk. Serii Istorii, Spetsvypusk – Problems of the humanities. Series: History, Special Issue*, 62–76. DOI: 10.24919/2312-2595.spec.5 [in Ukrainian].
10. Haliv, M., & Sviontyk, O. (2023). Osvita yak skladova natsionalnoi bezpeky Ukrainy v umovah suchasnoi rosiysko-ukrainskoi viiny: pravovi zasady, problemy, dosvid i zavdannia [Education as a component of Ukraine's national security in the conditions of the modern Russian-Ukrainian war: legal principles, problems, experience and tasks]. *Molod i rynok – Youth & market*, 3 (211), 25–31. DOI: 10.24919/2308-4634.2023.277194
11. Hliboshchuk, M., Ilnytskyi, V., Starka, V. (2022). How the ideological principles of the White Guard movement influenced V. Putin's worldview [Yak ideolohichni zasady bilohvardiiskoho rukhu vplynuly na svitohliad V. Putina]. *Current issues of the humanities: interuniversity collection of scientific works of young scientists of the Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University*, 53 (1), 12–21.
12. Zakon Ukrainy «Pro viiskovy oboviazok i viiskovu sluzhbu» (№ 2232-XII vid 25.03.1992). (1992). [Law of Ukraine “On Military Duty and Military Service” (No. 2232-XII dated 03/25/1992)]. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/153218___594514 [in Ukrainian].

13. Zakon Ukrainy № 3724-IX vid 22.05.2024 «Pro vnesennia zmin do deiakikh zakoniv Ukrainy shchodo udoskonalennia systemy pidhotovky hromadian Ukrainy do viiskovoi sluzhby». (2024). [Law of Ukraine No. 3724-IX dated 05/22/2024 “On Amendments to Certain Laws of Ukraine Regarding Improving the System of Training Ukrainian Citizens for Military Service”]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3724-20#Text> [in Ukrainian].
14. Zaplatynskiy, V. M. (2024). Analiz pidhotovky shkoliariv ta studentiv z pytan bezpeky, zdorovia ta tsyvilnoho zakhystu v Ukraini ta zminy zmistu v zviazku iz vynyknenniam viiskovykh zahroz [Analysis of the Training of Schoolchildren and Students on Security, Health and Civil Defense in Ukraine and Changes in Content in Connection with the Emergence of Military Threats]. *Naukovyi visnyk Akademii munitsypalnoho upravlinnia. Seriya «Tekhnika»*, 2 (8), 32–42. [in Ukrainian].
15. Zakhyst Ukrainy. 10 – 11 klasy. Profilnyi riven. Navchalna prohrama dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity, zakladiv spetsializovanoi osvity viiskoho profilu (viiskovykh, viviskovo-morskykh litseiv, litseiv z posylenoiu viiskovo-fizychnoiu pidhotovkoiu) (2022). [Defense of Ukraine. Grades 10–11. Profile level. Curriculum for general secondary education institutions, specialized military education institutions (military, naval lyceums, lyceums with enhanced military physical training)]. URL: https://osvita.ua/doc/files/news/588/58886/navchalna_programa-2022_zakhyst_Ukrayiny.pdf [in Ukrainian].
16. Ilnytskyi, V., Starka, V., Haliv, M. (2022). Rosiiska propaganda yak element pidhotovky do zbroinoi agresii proty Ukrainy [Russian propaganda as an element of preparation for armed aggression against Ukraine]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 5, 43–55. DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2022.05.043> [in Ukrainian].
17. Ilnytskyi, V., Kutska, O. (2023). Periodyzatsiia rosiisko-ukrainskoi viiny (2014–2022) v ukrainskomu naukovomu dyskursi [Periodization of the Russian-Ukrainian war (2014 – 2022) in Ukrainian scientific discourse]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istoriia*, 13/55, 162–177. [in Ukrainian].
18. Ilnytskyi, V., & Tsaryk, R. (2025). Formuvannia istoryko-memorialnoho naratyvu suchasnoi rosiisko-ukrainskoi viiny [Formation of the historical-memorial narrative of the modern russian-ukrainian war]. *Ukrainski istorychni studii – Ukrainian Historical Studies*, 17(59), 213–224. doi: 10.24919/3083-6158.17/59.23 [in Ukrainian].
19. Ilnytskyi, V., Tsaryk, R. (2024a). Materialno-kulturni aspekty uvichnennia pamiaty ukrainskykh zakhysnykiv i zakhysnyt pid chas rosiisko-ukrainskoi viiny (2014 – 2024) [Material-cultural aspects of commemorating the memory of the Ukrainian defenders during the russo-ukrainian war (2014 – 2024)]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Seriya istorychni nauky*, 2, 105–116. [in Ukrainian].
20. Ilnytskyi, V., Tsaryk, R. (2024b). Piznavalno-informatsiini ta vykhovni zakhody shchodo ushanuvannia pamiaty uchashnykiv i zhertv rosiisko-ukrainskoi viiny (2014 – 2024) [Cognitive, informational and educational measures to honor the memory of participants and victims of the Russian-Ukrainian war (2014 – 2024)]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*, 81 (2), 4–13. [in Ukrainian].
21. Kontseptsiiia natsionalno-patriotichnoho vykhovannia v systemi osvity Ukrainy (nakaz MON Ukrainy vid 06.06.2022 № 527). (2022). [Concept of national-patriotic education in the education system of Ukraine (Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated June 6, 2022 No. 527)]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0527729-22#Text> [in Ukrainian].
22. Lyst Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy № 1/12-6406 vid 12.09.2014 «Shchodo ukomplektuvannia kabinetiv predmeta «Zakhyst Vitchyzny» v shkolakh navchalnoi zbroieiu, muliazhamy zbroi ta boieprypasiv, zasobamy individualnoho zakhystu (protyhazi)». (2014). [Letter of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 1/12-6406 dated 12.09.2014 “On equipping the classrooms of the subject «Defense of the Fatherland» in schools with training weapons, mock weapons and ammunition, and personal protective equipment (gas masks)”]. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/42802/ [in Ukrainian].
23. Na vykladannia predmeta «Zakhyst Ukrainy» vytratit 1,74 mlrd hrn. (2023). [UAH 1.74 billion will be spent on teaching the course «Defense of Ukraine»]. URL: <https://osvita.ua/school/91066/> [in Ukrainian].
24. Nakaz Ministerstva pratsi ta sotsialnoi polityky Ukrainy № 213 vid 21.08.2000 «Pro zatverdzhennia Pravyl bezpeky pid chas provedennia zaniat z dopryzovnoi pidhotovky v zahalnoosvitnikh, profesiino-tekhnichnykh navchalnykh zakladakh i vysshchykh navchalnykh zakladakh pershoho ta druhoho rivniv akredytatsii». (2022). [Order of the Ministry of Labor and Social Policy of Ukraine No. 213 dated 08/21/2000 «On approval of the Safety Rules during pre-prescription training classes in general education, vocational and technical educational institutions and higher educational institutions of the first and second levels of accreditation»]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0823-00#Text> [in Ukrainian].
25. Nakaz MON Ukrainy vid 10.05.2024 r. № 659 «Pro zatverdzhennia Typovoho pereliku zasobiv navchannia ta obladnannia dlia zabezpechennia vykladannia predmeta «Zakhyst Ukrainy» zakladiv osvity, shcho zabezpechuiut zdobuttia povnoi zahalnoi serednoi osvity». (2024). [Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated 05/10/2024 No. 659 «On approval of the Standard List of Teaching Aids and Equipment for Teaching the Course «Defense of Ukraine» in Educational Institutions Providing Complete Secondary Education»]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0771-24#n16> [in Ukrainian].
26. Nakaz MON Ukrainy vid 9.11.2018 r. № 1221 «Pro zatverdzhennia Polozhennia pro mizhshkilnyi resursnyi tsentr». (2018). [Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated 9.11.2018 No. 1221 «On approval of the Regulations on the Inter-School Resource Center»]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0063-19#Text> [in Ukrainian].
27. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 1393 vid 05.12.2024 «Pro zatverdzhennia Poriadku provedennia pochatkovoї zahalnoviiskovoї pidhotovky». (2024). [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1393 dated 05.12.2024 «On approval of the Procedure for conducting initial combined military training»]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1393-2024-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

28. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 1770 vid 30 lystopada 2000 r. «Pro zatverdzhennia polozhen pro dopryzovnu pidhotovku i pro pidhotovku pryzoynykyv z viiskovo-tekhnichnykh spetsialnostei». (2000). [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1770 dated November 30, 2000 «On approval of the Regulations on pre-conscription training and on the training of conscripts in military-technical specialties»]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1770-2000-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
29. Rekomendatsii z oblashtuvannia Oseredkiv. (2024). [Recommendations for the arrangement of centers]. *Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy – Ministry of Education and Science of Ukraine*. URL: [https://ibuhgalter.net/storage/web/source/1/8139_%20\(1\).pdf](https://ibuhgalter.net/storage/web/source/1/8139_%20(1).pdf)
30. Rishennia RNBO vid 12 veresnia 2014 roku «Pro kompleks zakhodiv shchodo zmitsnennia oboronozdatnosti derzhavy ta propozyitsii do proektu Zakonu Ukrainy «Pro Derzhavnyi biudzheth Ukrainy na 2015 rik» po stattiakh, poviazanykh iz zabezpechenniam natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy». (2014). [Resolution of the National Security and Defense Council of September 12, 2014 «On a set of measures to strengthen the state's defense capability and proposals to the draft Law of Ukraine «On the State Budget of Ukraine for 2015» on articles related to ensuring national security and defense of Ukraine»]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0012525-14#Text> [in Ukrainian].
31. Riabokin, R. M., & Riabokin, M. V. (2019). Formy ta metody roboty viiskovo-patriotychnoho vykhovannia v NSOU Plast [Forms and methods of military-patriotic education in the NSOU Plast]. *Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka*, 6, 232–243. [in Ukrainian].
32. U MON rozrobyly navchalnu prohramu «Zakhyst Vitchyzny». (2015). [The Ministry of Education and Science has developed a curriculum “Defense of the Fatherland”]. URL: <https://osvita.ua/school/45544/> [in Ukrainian].
33. U shkolakh vvely kurs viiskovoi pidhotovky. (2014). [A military training course has been introduced in schools]. URL: <https://osvita.ua/school/42739/> [in Ukrainian].
34. Ukaz Prezydenta Ukrainy № 948/2002 vid 25.10.2002 «Pro Kontseptsiiu dopryzovnoi pidhotovky i viiskovo-patriotychnoho vykhovannia molodi». (2002). [Decree of the President of Ukraine No. 948/2002 of 25.10.2002 «On the Concept of Pre-Conscription Training and Military-Patriotic Education of Youth»]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/948/2002#Text> [in Ukrainian].
35. Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 18 travnia 2019 roku № 286/2019 «Pro Stratehiiu natsionalno-patriotychnoho vykhovannia». (2019). [Decree of the President of Ukraine of May 18, 2019 No. 286/2019 «On the Strategy of National-Patriotic Education»]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019#Text> [in Ukrainian].

Володимир ГОЛУБЕЦЬ,

orcid.org/0009-0004-9093-9632

аспірант катедри історичного краєзнавства

Львівського національного університету імені Івана Франка

(Львів, Україна) *Volodymyr.Holubets@lnu.edu.ua*

МУЗЕЇ ЛЬВОВА ПІД ЧАС РОСІЙСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (ВЕРЕСЕНЬ 1914 – ЧЕРВЕНЬ 1915)

У статті досліджується стан львівського музейництва під час російської окупації міста в роки Першої світової війни. Розглядається те, як музейні установи адаптувалися до викликів, спричинених окупацією.

Метою статті є аналіз стану львівського музейництва під час російської окупації, виокремлення ключових заходів, спрямованих на збереження культурних цінностей, вплив та окупаційної адміністрації на музейне життя Львова.

Узагальнені результати дослідження демонструють, що, попри складні умови, більшість львівських музеїв продовжили свою діяльність під час окупації. Польські музеї, такі як Музей імені Любомирських, Промисловий музей, зазнали меншого тиску з боку окупаційної адміністрації. Українські установи, зокрема музей при Науковому товаристві ім. Тараса Шевченка (далі – НТШ) був зачиненим протягом окупації, Національний музей зіткнувся з обшуками, опечатуванням фондів і вилученням окремих експонатів.

Акцентується увага внеску львівських музейників щодо збереження експонатів: Александр Чоловський врятував колекцію Болеслава Ожеховіча, що знаходилась у с. Кальників, біля Перемишля. Іларіон Свєнціцький приховував експонати Національного музею у фондових приміщеннях для того, аби їх не вивезли у глибину Російської імперії. Дослідження спростовує тезу про повне припинення музейного життя міста: до прикладу, у Природничому музеї імені Дідушицьких, проводились наукові семінари та здійснювався прийом нових експонатів.

Завдяки сприянню місцевих русофілів на початку червня 1915 р., росіянам вдалось евакуювати фонди музею Ставропігійського інституту у Київ, пізніше вони опинись у Ростові-на-Дону. А. Чоловський фактично саботував наказ росіян щодо евакуації цінностей інших музейних установ. У висновках підкреслюється, що поспішний відступ російських військ у червні 1915 року став вирішальним фактором, який запобіг масштабному вивезенню культурних цінностей з міста.

Ключові слова: Перша світова війна, Східна Галичина, Львів, окупація, музей.

Volodymyr HOLUBETS,

orcid.org/0009-0004-9093-9632

PhD student at the Department of Local History

Ivan Franko National University of Lviv

(Lviv, Ukraine) *Volodymyr.Holubets@lnu.edu.ua*

MUSEUMS OF LVIV DURING THE RUSSIAN OCCUPATION (SEPTEMBER 1914 – JUNE 1915)

The article examines the state of Lviv's museum sector during the Russian occupation of the city in World War I. It explores how museum institutions adapted to the challenges caused by the occupation. The aim of the article is to analyze the condition of Lviv's museum sector during the Russian occupation, identify key measures aimed at preserving cultural treasures, and assess the impact of the occupation administration on Lviv's museum life.

The summarized research findings demonstrate that, despite challenging conditions, most Lviv museums continued their operations during the occupation. Polish museums, such as the Lubomirski Museum and the Industrial Museum, experienced less pressure from the occupation administration. Ukrainian institutions, including the museum of the Taras Shevchenko Scientific Society, remained closed throughout the occupation, while the National Museum faced searches, sealing of collections, and the seizure of certain artifacts.

The article highlights the contributions of Lviv museum professionals to the preservation of artifacts: Aleksander Czołowski saved the Bolesław Orzechowicz collection, located in the village of Kalnyk near Przemyśl. Ilarion Svientsitsky hid National Museum artifacts in storage to prevent their removal to the interior of the Russian Empire. The study refutes the notion of a complete halt in the city's museum activities: for instance, the Dzieduszycki Natural History Museum held scientific seminars and accepted new exhibits.

With the assistance of local Russophiles in early June 1915, the Russians managed to evacuate the collections of the Stauropegion Institute Museum to Kyiv, later relocated to Rostov-on-Don. A. Czołowski effectively sabotaged Russian orders to evacuate the treasures of other museum institutions. The conclusions emphasize that the hasty retreat of Russian forces in June 1915 was a decisive factor in preventing the large-scale removal of cultural treasures from the city.

Key words: First World War, Eastern Galicia, Lviv, occupation, museum.

Постановка проблеми. Історія становлення та розвитку музейництва Львова є важливим елементом культурної спадщини України. Однією з малодосліджених сторінок є період російської окупації Львова в 1914–1915 рр. під час Першої світової війни (далі – РСВ). Дослідження впливу російської окупаційної адміністрації на функціонування музейних установ є ключовим для розуміння збереження культурної спадщини в умовах війни. Аналіз того, як ці установи адаптувалися до змін, дає змогу простежити взаємозв'язок між історичними подіями та станом музейного середовища.

Аналіз досліджень. Вперше стан львівського музейництва під час російської окупації висвітлив львівський археолог Богдан Януш. Він вказував, що росіян цікавили львівські музейні збірки та для їхнього дослідження вони надіслали у місто члена-кореспондента Петербурзької академії Наук Євгенія Шмурло (Janusz, 1915: 266). Пізніше, Б. Януш під псевдонімом Василь Карпович, опублікував статтю присвячену втратам галицької культурної спадщини під час РСВ. У ній згадувалось, що напередодні звільнення Львова австрійцями, місцеві москвофіли допомагали росіянам вивезти музей та архів Львівського Ставропігійного інституту* в Російську імперію (Карпович, 1919: 171–185).

Історик та архівіст Кароль Бадецький у праці присвяченій львівським музейним та науковим збіркам згадує, що в експозиції Історичного музею міста Львова була виставка під назвою «Львів під час світової війни 1914–1920» у котрій експонувались предмети присвячені російській окупації міста, повторній «австрійській окупації» міста, епізодам польсько-української війни. Також він коротко згадує про те, що у 1915 р. місто отримало на зберігання предмети з приватної колекції мецената Болеслава Ожеховіча (Badecki, 1932: 27).

Дослідник Ігор Берест зазначає, що під час РСВ Національний музей у Львові майже повністю згорнув свою діяльність. Протягом російської окупації міста музей перебував під пильним наглядом поліції, його колекції були опечатані росіянами (Берест, 2008: 429–434). Дослідниця Леся Сілецька коротко згадує про те, що під час російської окупації Музей Наукового товариства імені Т. Шевченка (далі – НТШ) зазнав значних втрат, весною 1916 р. його експозицію демонтували через загрозу повторного захоплення Львова росіянами (Сілецька, 1997: 148–153). Дослідниця

Ольга Перелигіна у своїй статті присвяченій стану музейництва міста під час російської окупації вказує, що більшість музеїв продовжили свою діяльність та спростовує тезу того, що під час російської окупації музейне життя міста повністю завмерло (Перелигіна, 2007: 38–42).

Окремі згадки щодо функціонування музеїв Львова під час окупації можна натрапити у дослідженнях Андрія Бокотей та Наталії Дзюбенко (Бокотей, Дзюбенко, 2010: 227–228), Віталія Кушніра (Кушнір, 2012: 824–832), Наталії Булик (Булик, 2014: 304; Булик, 2018: 380–387), Наталії Петрик (Петрик, 2014: 63–68), Василя Банаха (Банах, 2017: 21–26), Віктора Вдовченка (Вдовченко, 2021: 256–269).

Мета статті – проаналізувати стан музейництва Львова під час російської окупації, виокремити заходи відомих містян направлених на збереження цінностей від знищення/вивезення росіянами.

Виклад основного матеріалу. Напередодні РСВ у Львові діяло кілька музеїв. Щодо польських музеїв, то від 1823 р. існував Музей імені князів Любомирських, як складова частина бібліотеки Національного закладу ім. Осолінських (вул. В. Стефаника) (Дзюбан, 2012: 455–456). У Міському промисловому музеї зберігались вироби народних промислів та ремесла, що мали значну мистецьку цінність. Перша експозиція відкрилась у 1874 р. Від 1905 р. музей отримав у своє користування приміщення на вул. Гетьманській (сучасна адреса проспект Свободи) (Вдовченко, 2021: 261–262).

Окремо варто згадати про Природничий музей імені Дідушицьких, що був створений у 1880 р. за активного сприяння мецената графа Володимира Дідушицького (1825–1899) (Бокотей, Дзюбенко, 2010: 227). Львівський історик, хранитель міського архіву Александр Чоловський у 1893 р. заснував Міський історичний музей, з 1908 р. – Національний музей імені короля Яна III (знаходився у кам'яниці за адресою пл. Ринок 6) (Петрик, 2014: 63). Також А. Чоловський був директором Міської галереї (сучасна назва Львівська галерея мистецтв, вул. Стефаника 3).

Щодо інших музейних установ, то від 1889 р. при Ставропігійському інституті діяв музей зі значними колекціями церковних предметів та бібліотекою, що налічувала близько 50 тисяч томів (Киричук, Орлевич, 2018: 261, 263). Від 1904 р. діяв окремий музей у Народному домі (сучасна адреса вул. Театральна 22). Дані установи можна вважати умовно українськими виключно через місцевий характер знахідок, однак діячі, що

* Культурно-освітня установа в Галичині, створена у 1788 р. на базі Львівського Успенського (Ставропігійського) Братства.

їх організовували, належали до прихильників «загальноросійського вибору» тодішніх галичан (Кушнір, 2012: 824).

Щодо музейних установ «виключно українського спрямування», варто згадати про музей, що діяв при НТШ у Львові. Серед українських дослідників немає однастайності щодо року його створення: одні вважають, що це відбулось у 1893 р., коли перші експонати опинились у музеї; інші 1895 р., коли на засіданні НТШ прийняли остаточне рішення про його створення (Кушнір, 2012: 825). У 1912 р. музей отримав у своє користування приміщення на розі вулиць Чарнецької та Куркової (сучасна адреса вул. Винниченка 24) (Банах, 2017: 21).

Від 1905 р. розпочав свою діяльність Національний музей. В 1910 р. музей отримав у своє користування приміщення на вул. Петра Скарги (сучасна вул. Озаркевича) та вул. Земляковського (сучасна вул. Новаківського). В 1911 р., за фінансової підтримки Андрея Шептицького музей отримав у своє розпорядження будинок на вул. Мохнацького (сучасна вул. Драгоманова). Музей очолював відомий вчений-славист Іларіон Свенціцький (Берест, 2008: 430, 431).

У 1913 р. велися перемовини між музеєм НТШ та Національним музеєм про передачу до нього ікон та іконостасів. У червні 1914 р. укладено угоду між музеями про поділ прав на збирання експонатів, згідно якої музей НТШ мав право збирати етнографічні, археологічні та фізіографічні експонати (Булик, 2012: 63).

А. Чоловський стверджував, що початок ПСВ виявився несподіваним для нього та жителів Львова. Після оголошення австро-угорського ультиматуму Сербії (23 липня 1914 р.), він одразу повернувся до Львова із Трускавця. В день оголошення війни Російській імперії (6 серпня 1914 р.) він провів консультації з Президентом Львова Юзефом Нойманом щодо долі музейних предметів. Було вирішено, що про всяк випадок, музейні фонди слід підготувати до евакуації. Частину предметів вдалось підготувати до вивезення. Через брак часу предмети не вдалось евакуювати (ЦДІАЛ, Ф. 55. Оп. 1. Спр. 22. Арк. 1).

Найшвидше вдалось упакувати картини із Міської галереї були: 24 ящики були перенесені у підвал Промислового музею. А. Чоловський подає кількість упакованих предметів: 290 картин світових майстрів, 187 примітивів мистецтва (роботи виконані майстрами без академічної освіти) до 1850 р., 707 картин польського мистецтва від 1850 до 1915 рр.; 62 мініатюри, 86 виробів з дерева, 536 медальйонів, 72 малюнки, 200 гумористичних

рисуноків, 772 предметів прикладного мистецтва. У залах галереї залишилися наступні роботи: «Обітниця Казимира» Яна Матейка, «Ткач» Вацлава Шимановського та роботи меншої вартості, медальйони та порцеляна (ЦДІАЛ, Ф. 55. Оп. 1. Спр. 21. Арк. 1–2).

3 вересня 1914 р. росіяни окупували Львів. Одним з перших наказів росіян стосувався того, що містяни мали здати у львівську Ратушу всю наявну на руках зброю. Ухилення від виконання наказу каралось згідно з законами воєнного часу (Janusz, 1916: 22). А. Чоловський**, Франц Ковалишин (архівіст, художник, фотограф), Марцелій Герасимович (хранитель Міської галереї) займалися класифікацією зданої зброї, серед котрої були зразки великої художньої та історичної цінності. Було зібрано тисячі зразків вогнепальної та холодної зброї, котрі були поставлені на баланс музею (ЦДІАЛ, Ф. 55. Оп. 1. Спр. 22. Арк. 2). Свідок окупації, археолог Богдан Януш вказував, що налякані львів'яни здавали навіть кухонні ножі, ножі для паперу та дитячі пістолети (Janusz, 1915: 30–31).

У середині жовтня 1914 р. група англійських, японських, французьких, російських кореспондентів звернулись до А. Чоловського з проханням надати актуальну інформацію щодо культурних справ у місті. Він стверджував, що війна стала причиною великих втрат «польських здобутків» у краю: пограбовано та спалено багато маєтків у котрих зберігались архівні та бібліотечні пам'ятки. Цим інтерв'ю була привернута увага до міських музеїв з боку російської окупаційної адміністрації (ЦДІАЛ, Ф. 55. Оп. 1. Спр. 22. Арк. 1; Kurjer Lwowski. 1914. № 429. (13) 26 października: 3). Пізніше вийшла постанова про те, що всі пам'ятки мистецтва зі знищених маєтків мають бути передані на зберігання у міський музей Львова. Контроль над цим процесом здійснював депутат Державної Думи Дмитрій Чихачов (Kurjer Lwowski. 1914. № 465. 1 grudnia (18) listopada: 2).

Увага з боку окупаційної адміністрації дозволила зберегти багато мистецьких цінностей, серед

** Також він опікувався львівськими архівними установами: архів Намісництва, Крайової шкільної ради, Крайової Табулі (юридична установа створена з метою ведення обліку великого нерухомого майна шляхом внесення відповідних вписів у табулярні книги), Дирекції скарбової. На початку окупації росіяни використовували приміщення архіву Намісництва як склад бочок з бензином. Завдяки старанням А. Чоловського вдалось опечатати приміщення міських архівів та врятувати документи від використання їх як опалювального матеріалу (ЦДІАЛ, Ф. 55. Оп. 1. Спр. 22. Арк. 3).

них: колекція картин Александра Сохачевського (124 одиниці) з Палацу Лозинського, котрий росіяни неодноразово використовували для власних потреб (ЦДІАЛ, Ф. 55. Оп. 1. Спр. 22. Арк. 2). Налагодження комунікації з росіянами дозволило уникнути того, що російські офіцери не квартирувались у квартирах містян, котрі зберігали у них мистецькі цінності. Йдеться про помешкання: графині Ванди Чарторийської, докторів Мізевича та Барвінського. Національний інститут імені Оссолінських та Національний музей отримали гарантії того, що їхні фондові колекції залишаться недоторканими (ЦДІАЛ, Ф. 55. Оп. 1. Спр. 22. Арк. 3). Анонімний свідок перших місяців російської окупації писав: «Оссолінеум, і всі музеї поки що не постраждали, оскільки москалі забирали лише державне майно. Чи дотримуватимуться вони цього принципу, коли підуть, ніхто не може поручитися» (*Lwów po inwazyi rosyjskiej*, 1914: 35).

11 листопада 1914 р. наказом генерал-губернатора Галичини Г. Бобринського Дмитрій Чіхачьов був призначеним відповідальним за охорону пам'яток старовини, бібліотек, наукових і художніх колекцій на окупованих теренах. У випадку необхідності йому надавалося право вилучати і передавати на збереження у міський музей м. Львова предмети та колекції. Росіяни опечатали музей НТШ. З його гуцульської колекції забрано каблучки, топірці, старі рушніці, у палітурні знищено все полотно (Кучера, 2005: 95).

Окрім цього, у приміщенні музею почала розмножуватись міль, котра знищила велику кількість килимів, плахт та цінних тканин (Історія НТШ, 1949: 31). Дослідниця Ольга Перелигіна вказує, що члени Президії НТШ у Львові напередодні захоплення міста росіянами майже у повному складі виїхали до Відня. Планувалось, що Володимир Гребеняк, Микола Залізняк, Олексій Назаріїв мали опікуватись музеєм, однак вони також покинули місто (Перелигіна, 2007: 39).

23 грудня 1914 р. росіяни провели обшук у Національному музею, після котрого з його фондів було вилучено рідкісні книги, листування Михайла Павлика та архів митрополита А. Шептицького (Кучера, 2005: 95). На початку 1915 р. Петербурзька академія наук направила Євгенія Шмурло, котрий замінив на посаді Д. Чіхачьова. Є. Шмурло цікавився музейними колекціями Наукового товариства ім. Тараса Шевченка та Національного музею. За його сприяння науковцям Національного музею вдалось провести виставку світлин дерев'яних церков Галичини, авторства архітектора Олександра Лушпинського. Виставка привернула увагу до діяльності Національного

музею з боку окупаційної адміністрації (Карпович, 1919: 174).

8 березня 1915 р. російська поліція вчергове вдерлась у музей та почала оглядати предмети, що знаходились у ньому. Окремі шафи з експонатами зачинялись та опломбовувались для того, аби «мазепинська пропаганда» не поширювалась з музею по Галичині. Обшуки завершилися тим, що росіяни опечатали більшість експонатів та вхідні двері, поставили власну охорону та забрали ключі від вхідних дверей. У другій половині березня 1915 р. Музей відновив свою діяльність під пильним контролем російської адміністрації (Карпович, 1919: 174).

Аби вберегти багато цінних експонатів від можливого вивезення у Росію, І. Свенціцький, знімав предмети з експозиції та ховав їх у фондових приміщеннях (Берест, 2008: 432). Також він стверджував, що в останні місяці російської окупації музей мав значні доходи завдяки численним відвідувачам та продажу музейних каталогів (Перелигіна, 2007: 38). Попри це, росіянам вдалось вилучити архів А. Шептицького та опечатати його листування (Булик, 2014: 237).

На прохання І. Свенціцького, редакція газети «Львовській вѣстникъ» опублікувала статтю, у котрій описувалось створення музею та характеристика зборів на момент російської окупації Львова. У примітках до статті вказувалося, аби не допустити завчасної оцінки діяльності Андрея Шептицького, за проханням редакції, автор обмежився викладом сухих фактів щодо ролі А. Шептицького у сприянні музею: передав у користування музею двоповерхове приміщення, близько 350 тис. крон та 3 400 музейних предметів із 16 500, що надійшли напередодні війни. І. Свенціцький детально описує відділи музею, походження музейних предметів, акцентує на багатій колекції ікон, рукописів, грамот та стародруків (Львовській вѣстникъ. 1915. № 31. 1 апрѣля: 1).

У подальших газетних статтях від імені редакції вказувалося, що музей був самодостатнім інститутом, котрий заслуговує увагу через свої прекрасні збірки (Львовській вѣстникъ. 1915. № 74. 15 мая: 2). У завершальній статті присвяченій музею вказувалося, що наповнення музею знаходиться на одному рівні з московською Третьяковською галереєю (Львовській вѣстникъ. 1915. № 81. 22 мая: 1–2).

А. Чоловський активно комунікував з Є. Шмурло щодо справи збереження музейних пам'яток (Janusz, 1915: 187). Це дозволило врятувати колекцію мецената та колекціонера Б. Ожеховіча, котра знаходилась у селі Кальників, біля Перемишля. Близькість лінії фронту загрожувала

вала знищенням мистецьких витворів. 10 березня 1915 р. А. Чоловський вирушив до села, де протягом кількох наступних днів займався упакуванням близько 150 картин. У супроводі російської охорони обоз з цінними речами прибув у Львів. Врятовані мистецькі пам'ятки були передані на тимчасове зберігання у Міську галерею (ЦДІАЛ, Ф. 55. Оп. 1. Спр. 22. Арк. 3–4).

Відомості про музеї, що функціонували під час російської окупації можна натрапити у двох путівниках: російському за 1914 р. та польському перекладі за 1915 р. У путівниках вміщувалась інформація щодо музеїв, котрі доступні відвідувачам та їхні адреси, години відвідин та вартість квитків (Путеводитель по г. Львову, 1914: 14–15; Przewodnik miasta Lwowa, 1915: 13–14). Згідно них, гості міста могли відвідати наступні музеї:

- Дідушицьких (1 поверх, неділя з 10:00 до 13:00; 2 поверх по четвергах з 10:00 до 13:00; в інші дні, крім суботи, відвідування можливе з дозволу Дирекції; під час свят безкоштовне відвідування можливе за попередньою згодою);

- Промисловий (у понеділок не приймав відвідувачів, у будні дні прийом тривав з 09:00 до 14:00, на вихідних та посвятам з 09:00 по 13:00, вартість квитка 15 копійок або 50 галлерів);

- Любомирських (у будні дні, крім понеділка, з 10:00 по 13:00; у вівторок і п'ятницю з 15:00 по 17:00, у неділю з 11:00 по 13:00);

- Національний (інформація про години прийому відвідувачів є тільки у путівнику по Львову за 1914 р., з 11:00 по 13:00, вартість квитка 30 коп. У путівнику за 1915 р. інформація про музей відсутня);

- Міська галерея (в приміщенні Промислового музею, відрита щоденно з 10:00 по 14:00 крім понеділків, вартість 30 коп. або 1 крона);

- Рацлавіцька панорама (щоденно з 9:00);

- Ставропігійський музей (щодня з 9:00 до 12:00 та з 15:00 до 17:00, вартість квитка 53 копійки, у неділю та під час церковних свят відвідування було безкоштовним);

- Музей та Архів Осолінеуму (понеділок неприйомний день, будні з 09:00 по 13:00, по вівторкам та п'ятницях з 15:00 до 17:00, по неділям з 11:00 по 13:00);

- імені короля Яна III (працював по вівторкам, четвергам та у суботу, неділю);

- виставка Товариства прихильників красних мистецтв (*Towarzystwo Przyjaciół Sztuk Pięknych*; третій поверх Промислового музею, щоденно з 10:00 до 17:00, вартість квитка 30 коп. або 1 крона, у неділю 20 коп.).

Музей Народного дому та НТШ припинили перестали приймати відвідувачів через низку факторів:

відсутність музейних працівників, напередодні РСВ музеї переїжджали у нові приміщення та їхні колекції не встигли упорядкувати (Перелигіна, 2007: 39).

У травні 1915 р. в музей Дідушицьких надійшло 212 археологічних знахідок зі села Кошиловець. Вони належали до колекції археолога, професора Львівського університету Кароля Гадачека, після самогубства котрого, предмети надійшли на зберігання у музей (Булик, 2018: 382). Також у музеї проводились семінари Польського товариства натуралістів імені Миколи Коперника***. До прикладу, 18 травня 1915 р. на засіданні Товариства виступив: професор астрономії Львівського університету Марцін Ернст з темою доповіді «Сонячне затемнення 21 серпня 1914 р.» (Kurjer Lwowski. 1915. №135. 4 (17) maja: 3).

Напередодні російського відступу зі Львова, 9 червня 1915 р. А. Чоловський отримав розпорядження від окупаційної адміністрації, що всі найцінніші музейні предмети мали бути вислані у Москву для «охорони». Він саботував наказ, вдаючи, що от-от розпочне евакуацію музейних цінностей. Це дозволило врятувати значну частину пам'яток від вивезення (ЦДІАЛ, Ф. 55. Оп. 1. Спр. 22. Арк. 4). Місцеві львівські москвофіли виявились активнішими – ще у середині травня 1915 р. їм вдалось евакуювати архіви та музей Ставропігійського інституту (Карпович, 1919: 174). Львівська преса повідомляла, що евакуйоване майно займало у Києві 40 кімнат (Kurjer Lwowski. 1915. № 156. 25 maja (7 czerwca): 2). Приводом до евакуації було побоювання, що після звільнення Львова від росіян австрійці знищать це майно. 9 червня 1915 р. на засіданні РНС («Русского народного совѣту») в Києві лідер русофілів Володимир Дудикевич доповідав, що перевезені музейні цінності розміщено в Першій київській гімназії. Колекції доправили у спеціальному вагоні до Києва. Пізніше експонати (12 ящиків із музею Ставропігії та 12 ящиків із Народного дому) були переправлені у Ростов-на-Дону (Орлевич, 2013: 389–390).

Висновки. При відступі зі Львова, російські війська 19 червня 1915 р. взяли у заручники А. Чоловського та віце-президента міста Т. Рутівського (ЦДІАЛ, Ф. 55. Оп. 1. Спр. 22. Арк. 4). Проте, більшість музейних фондів Львова (крім музею Став-

*** Polskie Towarzystwo Przyrodników im. Kopernika було засноване у Львові в 1875 р. Під час російської окупації Львова, Товариство отримало дозвіл на продовження своєї діяльності. Зібрання відбувались у приміщенні Музею Дідушицьких. На зібраннях був присутній російський поліціант, котрий часто засинав. Пізніше, він взагалі перестав туди приходити (Janusz, 1915: 184).

ропигійського інституту та НТШ) не постраждали. Більшість львівських музеїв продовжили працювати під час російської окупації. Однак відзначимо те, що українські музейні установи перебували під набагато пильнішим контролем ніж польські. Через поспішний відступ з міста росіяни не встигли провести комплексне вивезення музейних цінностей у Російську імперію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Badecki K. Lwowskie zbiory naukowe i muzealne. Lwów : Nakł. Koła T. S. L. im. Adama Asnyka we Lwowie, 1932. S. 27.
2. Bohdan J. 293 dni rządów rosyjskich we Lwowie: (3. IX 1914–22. VI 1915). Lwów : Księg. Polska; Warszawa : Gebethner i Wolff, 1915. S. 266.
3. Bohdan J. Dokumenty urzędowe okupacji rosyjskiej Lwowa. Lwów : Nakł. Wydawcy, 1916. S. 60.
4. Czternaste posiedzenie naukowe Polskiego Tow. przyrodników im. Kopernika. *Kurjer Lwowski*. №135. 4 (17) maja 1915. S. 3.
5. Lwów po inwazji rosyjskiej, wrzesień–grudzień 1914. Opowiadanie naocznego świadka. Wien : Nakł. Z. Machnowskiego, 1914. S. 35.
6. Lwowskie muzeum staupigigalne. *Kurjer Lwowski*. №156. 25 maja (7 czerwca) 1915. S. 3.
7. Ochrona zabytków. *Kurjer Lwowski*. №465. 1 grudnia (18 listopada) 1914. S. 2.
8. Przewodnik miasta Lwowa. Lwów: nakł. Grzegorza Chlipa, 1915. S. 54.
9. Zniszczenie dzieł sztuki. *Kurjer Lwowski*. №429. 13 (26) października 1914. S. 3.
10. Банак В. М. Музей НТШ у Львові (1912–1939): науково-фондова робота. *Історико-культурні студії*. 2017. Вип. 4, №1. С. 21–26.
11. Берест І. Втрати Національного музею у Львові в часи Першої світової війни. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. 2008. Вип. 12. С. 429–434.
12. Бокотей А. А., Дзюбенко Н. В. Володимир Дідушицький і його музей. *Проблеми вивчення й охорони тваринного світу у природних і антропогенних екосистемах*: матеріали Міжнар. наук. конф., присвяч. 50-річчю з часу опублікування регіонального зведення «Животный мир Советской Буковины», 13 листопада 2009 р. Чернівці : ДрукАрт, 2010. С. 227–228.
13. Булик Н. М. Львівська археологія XIX – початку XX століття: дослідники, наукові установи, музеї. Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; Львів : Ін-т економіки і туризму, 2014. С. 304.
14. Булик Н. М. Наукове Товариство імені Шевченка та археологічні студії на заході України до Першої світової війни. *Археологія і давня історія України*. 2012. Вип. 9. С. 58–67.
15. Булик Н. М. Світло й тіні музейно-археологічного життя Львова першої половини XX ст. (на прикладі музею Дідушицьких). *Сіверщина в історії України*. 2018. Вип. 11. С. 380–387.
16. Вдовченко В. В. Перспектива трансформації вітчизняних художньо-промислових музеїв XIX ст. у віртуальні музеї для технологічної освіти XXI ст. *Музейна педагогіка в науковій освіті*: зб. тез доп. учасників Міжнар. наук.-практ. конф., 25 листопада 2021 р. Київ: Нац. центр «Мада академія наук України», 2021. С. 256–269.
17. Історія Наукового Товариства ім. Шевченка. Нью-Йорк; Мюнхен : Накл. Наук. Тов. ім. Т. Шевченка, 1949. С. 52.
18. Карпович В. Доля галицьких пам'яток в часі війни. *Терем*. 1919. №4. С. 171–185.
19. Киричук О., Орлевич І. Львівський Ставропигійський інститут (1788–1914). Роль у суспільно-політичному, культурному та релігійному житті українців Галичини. Львів : Логос, 2018. С. 288.
20. Кучера І. В. Політика російської окупаційної адміністрації в Східній Галичині у 1914–1917 рр. : дис. ... канд. істор. наук : 07.00.02 / Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 2005. С. 210.
21. Кушнір В. В. Музей Наукового товариства ім. Шевченка у Львові: від заснування до створення першої загальнодоступної експозиції. *Народознавчі зошити*. 2012. № 5 (107). С. 824–832.
22. Національний Музей в Львові (1905–1915). *Львовський в'єстник*. №31. 1 апріля 1915. С. 1.
23. Національний Музей в Львові. *Львовський в'єстник*. №74. 15 мая 1915. С. 1–2.
24. Національний Музей в Львові. *Львовський в'єстник*. №81. 22 мая 1915. С. 1–2.
25. Орлевич І. Повернення Ставропигійського музею до Львова в контексті протистояння русофілів та українофілів. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2013. Вип. 23. С. 389–401.
26. Перелигіна О. Російська окупація. Музеї. *Галицька брама*. 2007. №7–8 (151–152). С. 38–42.
27. Путеводитель по г. Львову. Львов: изданием Григорія Хлиппа, 1914. С. 56.
28. Сілецька Л. З історії експозиції музею Наукового товариства ім. Шевченка. *Народознавчі зошити*. 1997. № 3. С. 148–151.
29. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАЛ), Ф. 55, Оп. 1, Спр. 21.; Ф. 55, Оп. 1, Спр. 22.

REFERENCES

1. Badecki K. (1932) Lwowskie zbiory naukowe i muzealne. [Lviv scientific and museum collections] Lwów: Nakł. Koła T. S. L. im. Adama Asnyka we Lwowie [Publishing House of the T. S. L. Circle named after Adam Asnyk in Lviv], 27. [in Polish].
2. Banakh V. M. (2017) Muzei NTSH u Lvovi (1912–1939): naukovo-fondova robota. [Museum of the Shevchenko Scientific Society in Lviv (1912–1939): scientific and collection work] *Istoryko-kulturni studii*, 4(1), 21–26. [in Ukrainian].
3. Berest I. R. (2008) Vtraty Natsionalnoho muzeiu u Lvovi v chasy Pershoi svitovoi viiny. [Losses of the National Museum in Lviv during the First World War] *Materialy i doslidzhennia z arkhoeologii Prykarpattia i Volyni*: zb. nauk. pr. [Materials and studies on the archaeology of Prykarpattia and Volyn: coll. of scientific papers], 12, 429–434. [in Ukrainian].
4. Bohdan J. (1915) 293 dni rządów rosyjskich we Lwowie: (3. IX 1914–22. VI 1915). [293 days of Russian rule in Lviv: (3 September 1914–22 June 1915)] Lwów: Księg. Polska; Warszawa: Gebethner i Wolff, 266. [in Polish].

5. Bohdan J. (1916) Dokumenty urzędowe okupacji rosyjskiej Lwowa. [Official documents of the Russian occupation of Lviv] Lwów: Nakł. Wydawcy [Publisher's Publishing House], 60. [in Polish].
6. Bokotei A. A., Dziubenko N. V. (2010) Volodymyr Didushytskyi i yoho muzei. [Volodymyr Didushytskyi and his museum] Problemy vyvchennia y okhorony tvarynnoho svitu u pryrodnykh i antroohennykh ekosystemakh: materialy Mizhnar. nauk. konf., prysviach. 50-richchiu z chasu opublikuvannya rehionalnoho zvedennia «Zhyvotnyi mir Sovetskoï Bukovyny» (m. Chernivtsi, 13 lystopada 2009 r.). [Problems of studying and protecting the animal world in natural and anthropogenic ecosystems: materials of the International scientific conference dedicated to the 50th anniversary of the publication of the regional summary «Animal World of Soviet Bukovyna» (Chernivtsi, 13 November 2009)] Chernivtsi: DrukArt, 227–228. [in Ukrainian].
7. Bulyk N. M. (2012) Naukove Товариство імені Шевченка та археологічні студії на заході України до Першої світової війни. [Shevchenko Scientific Society and archaeological studies in Western Ukraine before the First World War] Археологія і давня історія України. [Archaeology and ancient history of Ukraine], 9, 58–67. [in Ukrainian].
8. Bulyk N. M. (2014) Lvivska археологія XIX – початку XX століття: дослідники, наукові установи, музеї: монографія. [Lviv archaeology of the 19th – early 20th century: researchers, scientific institutions, museums: monograph] Lviv: Institute of Ukrainian Studies named after I. Krypiakevych of the National Academy of Sciences of Ukraine; Lviv Institute of Economics and Tourism, 304. [in Ukrainian].
9. Bulyk N. M. (2018) Svitlo y tini muzeino-arkheolohichnoho zhyttia Lvova pershoi polovyny XX st. (na prykladi muzeiu Didushytskykh). [Light and shadows of Lviv's museum-archaeological life in the first half of the 20th century (on the example of the Didushytskyi Museum)] Sivershchyna v istorii Ukrainy: zb. nauk. pr. [Sivershchyna in the history of Ukraine: coll. of scientific papers], 11, 380–387. [in Ukrainian].
10. Czternaste posiedzenie naukowe Polskiego Tow. przyrodników im. Kopernika. [Fourteenth scientific meeting of the Polish Naturalists' Society named after Copernicus] (1915) Kurjer Lwowski, 135, 3. [in Polish].
11. Istoriiia Naukovoho Tovarystva im. Shevchenka. [History of the Shevchenko Scientific Society] (1949) New York; Munich: Nakł. Nauk. Tov. im. T. Shevchenka [Publishing House of the Shevchenko Scientific Society], 52. [in Ukrainian].
12. Karpovych V. (1919) Dolia halytskykh pamiatok v chasi viiny. [The fate of Galician monuments during the war] Terem: chasopys, 4, 171–185. [in Ukrainian].
13. Kuchera I. V. (2005) Polityka rosiiskoi okupatsiinoi administratsii v Skhidnii Halychyni u 1914–1917 rr.: dys. ... kand. ist. nauk. [Policy of the Russian occupation administration in Eastern Galicia in 1914–1917: dissertation for the degree of Candidate of Historical Sciences] Ivano-Frankivsk, 210. [in Ukrainian].
14. Kushnir V. V. (2012) Muzei Naukovoho tovarystva im. Shevchenka u Lvovi: vid zasnovannia do stvorennia pershoi zahalnodostupnoi ekspozitsii. [Museum of the Shevchenko Scientific Society in Lviv: from its foundation to the creation of the first publicly accessible exposition] Narodoznavchi zoshyty, 5(107), 824–832. [in Ukrainian].
15. Kyrychuk O., Orlevych I. (2018) Lvivskyi Stavropihiiskyi instytut (1788–1914). Rol u suspilno-politychnomu, kulturnomu ta relihiinomu zhytti ukraintsiv Halychyny: monohrafiia. [Lviv Stauropigial Institute (1788–1914). Role in the socio-political, cultural, and religious life of Ukrainians in Galicia: monograph] Lviv: Logos, 288. [in Ukrainian].
16. Lwów po inwazyi rosyjskiej, wrzesień-grudzień 1914. Opowiadanie naocznego świadka. [Lviv after the Russian invasion, September–December 1914. An eyewitness account] (1914) Wien: Nakł. Z. Machnowskiego [Z. Machnowski Publishing House], 35. [in Polish].
17. Lwowskie muzeum stauropigjalne. [Lviv Stauropigial Museum] (1915) Kurjer Lwowski, 156, 3. [in Polish].
18. Natsionalnyy Muzei vo Lvove (1905–1915). [National Museum in Lviv (1905–1915)] (1915) Lvovskii vistnyk, 31, 1. [in Russian].
19. Natsionalnyy Muzei vo Lvove. [National Museum in Lviv] (1915) Lvovskii vistnyk, 74, 1–2. [in Russian].
20. Natsionalnyy Muzei vo Lvove. [National Museum in Lviv] (1915) Lvovskii vistnyk, 81, 1–2. [in Russian].
21. Ochrona zabytków. [Protection of monuments] (1914) Kurjer Lwowski, 465, 2. [in Polish].
22. Orlevych I. (2013) Povernennia Stavropihiiskoho muzeiu do Lvova v konteksti protyistoinnia rusofiliv ta ukrainofiliv. [Return of the Stauropigial Museum to Lviv in the context of the confrontation between Russophiles and Ukrainophiles] Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svdomist, derzhavnist, 23, 389–401. [in Ukrainian].
23. Perelyhina O. (2007) Rosiiska okupatsiia. Muzei. [Russian occupation. Museums] Halytska brama, 7–8(151–152), 38–42. [in Ukrainian].
24. Przewodnik miasta Lwowa. [Guide to the city of Lviv] (1915) Lwów: Nakł. Grzegorza Chlipa [Grzegorz Chlipp Publishing House], 54. [in Polish].
25. Putevoditel po g. Lvovu. [Guide to the city of Lviv] (1914) Lvov: izdaniem Grigoriia Khlipa [Grigori Khlipp Publishing House], 56. [in Russian].
26. Siletska L. (1997) Z istorii ekspozitsii muzeiu Naukovoho tovarystva im. Shevchenka. [From the history of the exposition of the Shevchenko Scientific Society Museum] Narodoznavchi zoshyty, 3, 148–151. [in Ukrainian].
27. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Lviv (TsDIAL) [Central State Historical Archive of Ukraine, Lviv], F. 55, Op. 1, Spr. 21; F. 55, Op. 1, Spr. 22. [in Polish].
28. Vdovchenko V. V. (2021) Perspektyva transformatsii vitchyznianskykh khudozhno-promyslovykh muzeiv XIX st. u virtualni muzei dlia tekhnolohichnoi osvity XXI st. [Prospects for the transformation of domestic art-industrial museums of the 19th century into virtual museums for technological education of the 21st century] Muzeina pedahohika v naukovi osviti: zb. tez dop. uchastnykiv Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Kyiv, 25 lystopada 2021 r.). [Museum pedagogy in scientific education: coll. of abstracts of the participants of the International scientific-practical conference (Kyiv, 25 November 2021)] Kyiv: National Center “Minor Academy of Sciences of Ukraine”, 256–269. [in Ukrainian].
29. Zniszczenie dzieł sztuki. [Destruction of works of art] (1914) Kurjer Lwowski, 429, 3. [in Polish].

УДК 364-322+354](477):070(477)"2014/2022"
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/87-1-6>

Парасковія ДВОРЯНИН,

orcid.org/0000-0002-7858-3563

кандидатка наук з соціальних комунікацій,
доцентка кафедри радіомовлення і телебачення
Львівського національного університету імені Івана Франка
(Львів, Україна) paraskadvoryanyun@gmail.com

Олег ВОЛОШИН,

orcid.org/0009-0004-4832-6875

аспірант кафедри історії України та правознавства
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) ovoloshyn1812@gmail.com

ПРОБЛЕМА ВЗАЄМИН ВОЛОНТЕРСЬКОГО РУХУ ТА ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ У ВИСВІТЛЕННІ УКРАЇНСЬКИХ ЗМІ (2014–2022)

Мета статті – проаналізувати висвітлення українськими ЗМІ взаємовідносин між державною владою і волонтерами України у 2014–2022 рр. **Методологія дослідження** базується на принципах науковості, системності, а також використанні дискурс-аналізу як міждисциплінарного підходу до студіювання мас-медійного простору. **Наукова новизна** полягає у тому, що вперше охарактеризовано висвітлення в українських ЗМІ проблематики взаємин волонтерського руху та органів державної влади України (2014–2022). **Висновки.** Отже, українські ЗМІ приділяли значну увагу відносинам між волонтерами та органами державної влади протягом російсько-української війни. На основі аналізу матеріалів українських мас-медіа головних проблем, можна виділити такі головні проблеми, які обговорювалися в пресі та на телебаченні: 1) недостатня координація між владою та волонтерами: часто волонтери скаржились на спроби з боку державних органів контролювати, координувати, скеровувати діяльність волонтерів, що ускладнювало їхню роботу та приводило до дублювання зусиль; 2) бюрократія: волонтери стикалися з бюрократичними перешкодами, які ускладнювали процес отримання дозволів, фінансування або матеріальної допомоги; 3) відсутність підтримки: деякі волонтерські ініціативи не отримували належної підтримки з боку держави; 4) конфлікти інтересів: іноді виникали ситуації, коли інтереси волонтерів і державних органів не збігалися, що призводило до напруженості у їхніх взаєминах; 5) комунікація: відсутність ефективної комунікації між волонтерами та державними структурами часто ставала причиною непорозумінь і конфліктів; 6) визнання заслуг: волонтери відчували, що їхня праця не отримує належного визнання з боку держави. Перспективним напрямком подальших досліджень вважаємо вивчення відображення особливостей різних напрямків діяльності волонтерського руху.

Ключові слова: волонтерський рух, волонтер, засоби масової інформації, російсько-українська війна.

Paraskoviya DVORIANYN,

orcid.org/0000-0002-7858-3563

PhD (Social Communications),

Associate Professor at the Department of Broadcast and Television
Ivan Franko National University of Lviv
(Lviv, Ukraine) paraskadvoryanyun@gmail.com

Oleh VOLOSHYN,

orcid.org/0009-0004-4832-6875

Postgraduate student at the Department of Ukraine's History and Law
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) ovoloshyn1812@gmail.com

THE PROBLEM OF INTERACTION BETWEEN THE VOLUNTEER MOVEMENT AND STATE AUTHORITY BODIES OF UKRAINE AS COVERED BY THE UKRAINIAN MEDIA (2014–2022)

The purpose of the research is to analyze the coverage regarding the relationship between the state authorities and volunteers of Ukraine in 2014–2022 by the Ukrainian media. **The methodology of the research** is based on the principles

of scientificity, systematicity, and the use of discourse analysis as an interdisciplinary approach to studying the mass media space. The scientific novelty consists in the fact that there has been characterized the coverage on the relationship issues between the volunteer movement and the state authorities of Ukraine (2014–2022) by the Ukrainian media for the first time. The Conclusions. Hence, the Ukrainian media paid considerable attention to the relationship between volunteers and state authorities during the Russo-Ukrainian War. The following main issues have been discussed in the press and on television, based on the analysis of the Ukrainian mass media materials: 1) insufficient coordination between the authorities and volunteers: the volunteers often complained about made attempts by the state bodies to control, coordinate, and direct the activities of the volunteers, which complicated their work and led to duplication of efforts; 2) bureaucracy: the volunteers faced bureaucratic obstacles, which complicated the process of obtaining permits, funding, or material assistance; 3) lack of support: some volunteer initiatives did not receive proper support from the state; 4) conflicts of interest: sometimes situations happened, when the interests of the volunteers and state bodies did not coincide, which led to some tension in their relations; 5) communication: the lack of effective communication between the volunteers and state structures often caused misunderstandings and conflicts; 6) recognition of merit: the volunteers felt that their work was not receiving due recognition from the state. The prospects for the further research is to cover the features of various volunteer movement activity areas.

Key words: volunteer movement, volunteer, mass media, Russo-Ukrainian War.

Постановка проблеми. На початковому етапі російсько-української війни пильна увага українських ЗМІ була прикута до волонтерського руху, масштабність та ініціативність якого свідчила про значні резерви і спроможності українського громадянського суспільства. Повага і довіра українського суспільства до волонтерів трансливалася у мас-медійному просторі. Щороку з нагоди Міжнародного дня волонтера (5 грудня) у ЗМІ з'являлися численні статті щодо вітчизняного та закордонного міжнародного руху. Знані українці висловлювали своє захоплення волонтерським рухом. Зокрема, письменник, літературознавець, лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка Михайло Слабошпицький зізнався, що у 2014 і 2015 рр. його найбільше вразив «феномен українського волонтерства» («Найбільше вразив феномен українського волонтерства», 2016). Українські ЗМІ відверто симпатизували українським волонтерам, захоплювалися їхньою ініціативністю, стійкістю, креативністю, жертівністю.

Аналіз останніх досліджень. Різні аспекти розвитку волонтерського руху в Україні висвітлені у працях І. Тохтарової (Тохтарова, 2014), Г. Мінєнко (Мінєнко, 2017), О. Проценко (Проценко, 2019а; Проценко, 2019b). Допомогу волонтерів ЗСУ в умовах російсько-української війни окреслено у працях Л. Жужи (Жужи, 2016), Д. Веденєєва (Веденєєв, 2018). Спеціальні дослідження впливу ЗМІ на формування громадської думки щодо волонтерського руху як з позицій соціології, так й з історичного розвитку суспільства здійснили М. Лещенко (Лещенко, 2018) та О. Томчук (Томчук, 2021). Характер, періодизацію, інформаційний та ідеологічний дискурс російсько-української війни висвітлено у працях М. Галіва, М. Глібіщука, В. Ільницького, О. Куцької, В. Старки (Галів, Ільницький, 2023; Галів, Гранд, Бойчин, 2024; Галів, Бурдяк, 2025; Ільницький, Глібіщук, Старка, 2022; Ільницький, Куцька, 2023; Ільницький, Старка, Галів, 2022) тощо.

Мета статті – проаналізувати висвітлення українськими ЗМІ взаємовідносин між державною владою і волонтерами України у 2014–2022 рр.

Виклад основного матеріалу. Серед тисяч статей і матеріалів в українських ЗМІ щодо діяльності волонтерів у роки російсько-української війни, відзначимо передусім ті, які концептуально характеризували появу та розвиток волонтерського руху. Так, журналістка Юлія Мішина у грудні 2016 р. на сайті порталу «Лівий берег» опублікувала статтю, в якій коротко виклала історію появи і розвитку міжнародного волонтерського руху. Особливу увагу вона присвятила зусиллям волонтерів щодо допомоги бідному населенню африканських країн у другій половині ХХ ст., розповівши про низку ініціатив ООН. Зокрема, авторка поінформувала про появу Корпусу Миру, а також розкрила значення із завдання послів доброї волі ООН, які переважно є VIP-персонами. Серед них Мадонна, Анжеліна Джолі, Одрі Хепберн, а також актор Орlando Блум, який нещодавно відвідав український Донбас, маючи на меті привернути увагу світового співтовариства до проблем освіти дітей в умовах війни. Водночас навила дані Українського форуму благодійників, згідно з якими до різних напрямів діяльності неприбуткових організацій у 2015 р. було залучено 24 тис. осіб, які працювали безкоштовно. Ця кількість у 30 разів перевищувала чисельність офіційних працівників громадських організацій. За статистикою ООН, близько 1 млрд. людей різною мірою займаються волонтерством (Мішина, 2016).

Зауважимо, що історичний огляд появи волонтерства в Україні здійснено й дописувачами порталу «АрміяInform». Серед найвідоміших волонтерських організацій України названо «Народний проект», «Народний тил», «Повернись живим», «Армія SOS», «Крила Фенікса», Combat-UA, Волонтерська сотня «Україна – Світ», «Сестри перемоги», Центр «Миротворець». Багато волонтерів було відзначено державними нагородами,

зокрема такими: ордени Богдана Хмельницького, княгині Ольги, «За мужність» та «За заслуги» III ступеня, медалі «Захиснику Вітчизни», «За працю і звитягу», «За врятоване життя», «За сприяння Збройним Силам України», нагородна зброя та годинники від різних міністерств (Степанюк, 2019).

ЗМІ неодноразово поширювали дані соціологічних досліджень щодо довіри суспільства до волонтерів. Так, директор Фонду «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва Ірина Бекешкіна презентувала результати дослідження, які поширила агенція «Інтерфакс-Україна». Згідно з ними, у 2015 р. 41% українців журтували гроші волонтерам, при цьому у західних регіонах України таких виявилося 80%. Більшість коштів спрямовували на армію (65%), хворим та інвалідам (20%), переселенцям (12%) тощо (Более 40% украинцев..., 2015).

У січні 2016 р. на сайті «Української правди» з'явилося повідомлення про те, що, відповідно до результатів опитування, проведено КМІС, найбільше українське суспільство довіряє Церкві (58,8%), волонтерам (57,6%) і ЗСУ (45,3%) (Українці найбільше довіряють церкві та волонтерам, 2016). У березні 2018 р. через мас-медіа поширили дані соціологічної групи «Рейтинг», за якими 52% українців підтримувало діяльність волонтерів. Тож ЗМІ резюмували, що громадяни більше довіряють волонтерам, ніж владі (Українці досі більше вірять волонтерам, ..., 2018). Згідно з результатами опитування, проведеного групою «Рейтинг» у жовтні 2019 р. волонтерам довіряли 69% громадян України (Данилюк-Ярмолаєва, 2019). Однак упродовж цього року частка громадян України, які займалися волонтерством, зменшилися з 18 до 9%, тобто удвічі. Такі дані навів Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва та Київський міжнародний інститут соціології, а ЗМІ повідомило додаткові факти: у 2017 р. 41% українців надавав допомогу потребуючим, у 2018 р. їх чисельність скоротилася до 38,5%, а в 2019 р. – до 25%. На 2019 р. найбільш активно волонтерством займали в західному регіоні України (14%), найменше – в Південному (4%) (В Україні лише за рік удвічі поменшало волонтерів, 2016).

Водночас лунали й інші голоси: журналісти вказували на те, що на популярність і довіру суспільства до волонтерів використовують недобречесні особи. У січні 2018 р. журналіст Олексій Братушак висловив критичне ставлення до волонтерів, які, на його думку, зловживають довірою суспільства. Відтак зауважив, що чимало осіб використовує волонтерство як соціальний ліфт, прагнучи зайняти високі посади. Як приклад він назвав Юрія Бірю-

кова, який у 2014 р. очолював волонтерський фонд «Крила Фенікса», але пішов на співробітництво з Адміністрацією Президента, був призначений радником міністра оборони. Іншим прикладом вважає співзасновника волонтерської групи «Народний тил» Георгія Туку, який у 2015–2016 рр. став головою Луганської обласної військово-цивільної адміністрації, відтак заступником міністра з питань ТОТ і ВПО. Подібні закиди журналіст висловив і волонтерці Тетяні Ричковій, яка у 2015 р. стала помічником міністра оборони, а в 2016 р. – народним депутатом України (Братушак, 2018).

Значну увагу мас-медіа присвячували питанню взаємовідносин між державою (*державним апаратом, владними органами, окремими чиновниками*) та волонтерами. ЗМІ схвально оцінювали координаційно-мережеві спроможності волонтерських організацій, які подекуди «заміняли державу». У вересні 2014 р. в Харкові відбувся з'їзд волонтерів з 18 міст України, в якому взяли участь близько 300 осіб. Як повідомляли ЗМІ, волонтери часто висловлювалися з невдоволенням про чиновників і державні структури. Самі журналісти фіксували неприязнь між владою і громадянськими активістами, яка проявилася зокрема у тому, що голова Харківської обласної державної адміністрації Ігор Балута та мер міста Харкова Геннадій Кернес не відвідали збори волонтерів (Соколинська, 2014). Водночас волонтери намагалися достукатися до влади, зокрема й через ЗМІ, наголошуючи на потребі взаємодії і співпраці, що бачимо з інтерв'ю координаторки Херсонського центру допомоги військовим Наталі Бімбірайте у серпні 2014 р. Волонтерка на власному досвіді переконалися про доцільність тісних контактів волонтерів з представниками органів влади (Антипенко, 2014).

Серед найбільш відчутних проблем у своїй діяльності, котрі неможливо вирішити без сприяння державних органів, волонтери наприкінці 2014 р. називали: а) непомірно високі податки з благодійних коштів у розмірі 15–17%; б) здирицтво на блокуваннях під час огляду гуманітарних вантажів, які волонтери доставляють у прифронтову зону; в) персональний тиск на волонтерів з боку через поширення правдивої інформації про стан справ у зоні АТО; г) правова незахищеність волонтерів, попри обіцянки влади надати їм статус учасника АТО і пільги; г) недосконала інформаційна політика держави, внаслідок якого зменшується мотивація населення жертвувати на допомогу армії, переселенцям та іншим категоріям потребуючих (Бережнюк, 2014). Слід відзначити, що, відповідно до повідомлень ЗМІ, Президент П. Порошенко ще у серпні 2014 р. звернувся до ВРУ з проханням внести зміни до зако-

нодавства і скасувати прибутковий податок на благодійні внески, які здійснюються волонтерами на потреби АТО (Порошенко пропонує скасувати прибутковий податок на благодійні внески, 2014).

У фокусі уваги ЗМІ перебували стосунки волонтерів і Міністерства оборони України та Генерального Штабу ЗСУ. Упродовж 2014 р. неодноразово в мас-медіа звучали тези про те, що волонтери, де факто, виконують обов'язки Міноборони, забезпечуючи військових усім необхідним. Про це, зокрема, прямо йшлося в сюжеті ТСН 29 червня 2014 р., в якому кореспонденти зробили висновок, що Міністерство оборони «майже повністю переклало свої обов'язки щодо забезпечення армії на український народ» (Волонтери виконують обов'язки Міноборони і підтримують військових, 2014). Хоча прем'єр-міністр Арсеній Яценюк на одній з підсумкових прес-конференцій наприкінці 2014 р. заявляв, що волонтери «поступово вирішують невелику проблему», натомість «великі проблеми» (закупівля тисяч одиниць техніки, танків, артилерії, стрілецької зброї тощо) все ж розв'язує держава (Назаренко, 2014). Натомість представники громадянського суспільства висловлювали піднесені оцінки волонтерському рухові. Наприклад, лідер гурту «Kozak System» Іван Леню назвав волонтерський рух проявом української ДНК (Лубчак, 2014).

Журналістка Валентина Торба на початку 2015 р. повідомляла, що Міноборони чинило спротив ініціативам волонтерів і водночас невдало виконувало свої обов'язки щодо забезпечення армії. Понад 50% контрактів щодо речового забезпечення у 2014 р. були зірвані. Волонтери виявили контракти, які містили ознаки корупційних дій. Відтак подали пропозиції щодо реформування системи забезпечення військових, удосконалення логістики, комунікації між тилловими і фронтовими структурами, впровадження ефективної системи контролю за забезпеченням військових (Торба, 2015).

У 2014 р. Міністерство оборони України оголосило про відкриття дверей для волонтерів, запропонувавши їм разом реформувати відомство. З подання радника Президента, волонтера Юрія Бірюкова було започатковано проект «Волонтерський десант», куратором якого став голова Ради волонтерів при Міноборони Давида Арахамія. Через деякий час більшість учасників проекту, яких у ЗМІ умовно називали «десантниками», звільнилися з Міністерства, передавши свої проекти менеджерам «Проектного офісу реформ» на солі з Андрієм Загороднюком. На думку журналістів, волонтерам все ж вдалося реалізувати низку системотворювальних проектів: запровадити систему електронних закупівель, розробити нові технічні умови для поста-

чальників, запустити експеримент зі створення нової системи харчування для військових, впровадити електронний реєстр обліку об'єктів власності Міноборони, запустити серію проектів щодо автоматизації складів (Рінгіс, 2015). Проте, за словами Д. Арахамії, через декілька місяців роботи в Міноборони, розпочалися переслідування волонтерів з боку прокуратури, яка розпочала перевірку доходів волонтерів. Річ у тім, що члени «Волонтерського десанту» отримали мінімальну зарплату у відомстві, до певну допомогу їхнім сім'ям надавав фонд «Народний проект». Переслідування, на думку Д. Арахамії, були пов'язані також з тим, що волонтери не допустили до посади в Міноборони одну із соратниць колишнього президента В. Януковича. Розпочалася перевірка з боку СБУ у фонді «Армія SOS». Зрештою, Д. Арахамія в одному з інтерв'ю, не називаючи імен, описав деякі схеми заробляння коштів чиновниками з Міноборони, несправедливий розподіл квартири між військовими та ін. Одним із досягнень своєї команди в Міноборони він вважав запровадження обов'язкової перевірки чиновників на поліграфі. Крім того, розповів про зміни в закупівлях і харчуванні солдатів, запровадження електронної картки бійця, проведення експерименту «Е-здоров'я». Водночас він визнав неправильність комунікаційної стратегії учасників проекту «Волонтерський десант» (Рінгіс, 2015; 9 волонтерів починають працювати в Міноборони, 2014).

У першій половині 2015 р. взаємини між волонтерами і владою були доволі конструктивними. Волонтери активно співпрацювали з владою, давали рекомендації щодо удосконалення певних процесів, зокрема покращення системи перепусток у зоні АТО (Волонтери радять, як покращити систему перепусток, 2015). 30 березня П. Порошенко підписав закон, спрямований на сприяння розвитку волонтерського руху в Україні, що схвально оцінили ЗМІ (Порошенко підписав закон, який має полегшити роботу волонтерів, 2015). Щоправда, відповідно до повідомлень ЗМІ, деякі волонтери вказали на те, що закон не розв'язав проблеми сплати 20% податків із надходжень від благодійної допомоги, що вимагав Податковий кодекс. З іншого боку, він скасовував обов'язкову реєстрацію волонтерських організацій у Міністерстві фінансів, а для постраждалих у зоні АТО волонтерів було передбачено відшкодування (Прокопенко, 2015). Волонтери у червні 2015 р. отримали нагороди від Президента (Порошенко роздав держнагороди волонтерам, учасникам АТО і Охендовському, 2015). У липні ЗМІ наводили пропозицію П. Порошенка залучити волонтерів до боротьби із незаконним розповсюдженням зброї із зони АТО (Порошенко попро-

сять волонтерів перехоплювати незаконну зброю, 2015). Тоді ж Президент під час зустрічі з волонтерами закликав їх допомагати боротися з корупцією і контрабандою в зоні АТО. Цю ініціативу підтримав радник Президента, волонтер Ю. Бірюков, який наголосив для ЗМІ, що рентабельність контрабанди досягає рівня обігу наркотиків (Волонтери повинні допомагати боротися з корупцією в зоні АТО – Порошенко, 2015; Президент назвав надзвичайно важливим фактом роботу волонтерів у боротьбі з корупцією, 2015). До слова, при підтримці держави волонтери улітку 2015 р. почали закуповувати нову форму «Варан-ЗСУ» для української армії. Ю. Бірюков, повідомляючи цю новину, наголосив, що форму розробили волонтери безкоштовно і перша партія надійде бійцям 79-ї бригади ЗСУ. Бюджет першої частини проекту (800 комплектів форми з 1400) склав 770 тис. грн. (Волонтери почали закуповувати нову форму для армії, 2015). ЗМІ повідомили про ініціативу МВС надати волонтерам і добровольцям АТО спеціальні автомобільні номерні знаки зеленого кольору (МВС видасть волонтерам і добровольцям зелені номери, 2015).

Загострилися відносини між волонтерами і Міністерством оборони наприкінці 2015 р. Перші виступили з ініціативою реформування відомства, вказуючи на проблемні моменти його діяльності. Натомість Міноборони обвинуватило відомого волонтера, співзасновника волонтерського об'єднання «Народний тил» Романа Сініцина у підриві довіри суспільства до ЗСУ, паплюженні авторитету Міністерства тощо. У відповідь на це Р. Сініцин 5 грудня 2015 р. опублікував статтю, в якій обвинуватив Міноборони у провалі закупівель засобів виявлення ворога до потреб ЗСУ, у переслідуванні тих офіцерів, які відверто критикують стан справ в армії, у корупції, освоєнні бюджетних потоків, продажу армійського майна, утилізації техніки тощо. Середню ланку управління в Міноборони волонтер назвав прагматичними «бізнесменами» в погонах. Він писав про практику купівлі-продажу посад, звань, нагород тощо. Навів приклад закупівлі Міноборони броньованих вогневих точок, які легко прострілювалися стрілецькою зброєю і не рятували життя солдатів. Розкритикував скандальну історію щодо створення Сил Спеціальних Операцій і відстороненням від командування Сергія Кривоноса. Р. Сініцин назвав залучення до Міноборони кількох колишніх волонтерів не реформою, а окупацією (Сініцин, 2015). Волонтерка Оксана Сухорукова в одній зі статей у вересні 2015 р. описала бюрократичні перешкоди з боку різних відомств щодо доставки гуманітарної допомоги (Сухорукова, 2015). В. Дейнега критикував відсутність

порядку в деяких армійських підрозділах, наводячи приклади ігнорування офіцерами допомоги волонтерів, які закупили снайперські гвинтівки, теплові зори, мікроавтобуси, що використовувалися не за призначенням (Дейнега, 2015). У сюжеті для ТСН В. Дейнега заявив: «Міноборони у нас не розраховане на війну» (Нескородяна, 2014).

ЗМІ також публікували інформацію про волонтерів (зокрема Георгія Туку, голову волонтерського об'єднання «Народний тил»), які борються з контрабандою в зоні АТО, вказуючи на помилки контролюючих органів (Волонтери розказали про контрабанду в зоні АТО, яку «не побачили» контролюючі органи, 2015). У липні 2015 р. волонтери фонду «Повернись живим» заявили, що обсяги контрабанди в зоні АТО набули «загрози національного масштабу» (Волонтери заявляють про великі масштаби контрабанди в зоні АТО, 2015).

Волонтер В. Дейнега у жовтні 2015 р. виступив у ЗМІ із заявою про переслідування волонтерських організацій з боку силових органів, заваживши: впродовж минулих трьох тижнів на три великі волонтерські організації («Народний проект», «АрміяSOS», «ArmyHelp») «наїхали» правоохоронці: СБУ, міліція і військова прокуратура. Він вдався до історичного екскурсу у діяльність Міноборони, згадавши про списання і розпродаж українських озброєнь, неприйнятне зберігання техніки, через яке вона виходила з ладу, а вибухи на українських складах пояснив прагнення чиновників «списати вкрадене». На його думку, у розвалі української армії приймали участь «всі високопосадовці особи МО і ГШ», деякі з яких й досі зберігають свої посади. Після початку російсько-української війни на Міноборони держава виділила величезні кошти, пре закупівлі йшли повільно. Він схвально оцінив кроки Президента П. Порошенка назустріч волонтерам, почув їх думки під час зустрічі у червні 2014 р., у результаті чого було сформовано «Волонтерський десант». Проте, за словами В. Дейнеги, не лише окремі працівники, але й цілі департаменти Міноборони саботували проекти волонтерів-реформаторів. Волонтер схвально оцінив проект групи «АрміяSOS», яка розробила програму розрахунку пострілів для артилерії. Для цього потрібно було закупити планшети і допомогу знову надали волонтери, а не держава. На думку В. Дейнеги, без волонтерів ми б програли війну ще в 2014 р. Його обурили кроки влади щодо волонтерських організацій, які він порівняв з переслідування в часи В. Януковича (Дейнега, 2015).

У статті В. Дейнеги було виокремлено найважливіші досягнення «Волонтерського десанту»: 1) розроблення повністю нових стандартів речового

забезпечення бійців; 2) впровадження електронної системи закупівель Prozorro, завдяки якій до кінця року було зекономлено 192 млн. бюджетних коштів; 3) розробили структуру проектного офісу і план реформ; 4) створили центр для перевірки працівників Міноборони на детекторі брехні; 5) створили штаб «Сармат», який вирішує питання доставки матеріальних цінностей зі складів до конкретного солдата; 6) провели переговори про закупівлю радіостанцій Harris і зекономили біля 80 млн. грн. (Дейнега, 2015).

Згідно з даними українських медіа, в середині 2016 р. зіпсувалися відносини волонтерів з представниками Міністерства соціальної політики. Різними аспектами постачання гуманітарної допомоги займалася спеціальна робоча група при Мінсоцполітики. Гуманітарні вантажі завжди розмитнювали за нульовою ставкою, тож волонтери не сплачували жодних платежів. Одрізняючи від них почали вимагати додаткових документів щодо визнання вантажів гуманітарними. Незабаром від чиновників Мінсоцполітики надійшла пропозиція співпрацювати з певними донорськими організаціями, створити асоціацію благодійників, яка б визнавала вантажі гуманітарними і забезпечувала сприяння від МВС, СБУ, Державної фіскальної служби тощо. Після того, як волонтери відмовилися від таких пропозицій у них почалися труднощі: їхні вантажі додатково перевірялися, а проти деяких волонтерів (Валентині Вараві з групи «Є+») порушили кримінальні справи за ввезення автомобілів для українських військових. Волонтери свідчили, що через кордон під виглядом «гуманітарної допомоги» маловідомі благодійні організації ввозять десятки тисяч тон вантажів. Відтак волонтери через ЗМІ звернулися до уряду з проханням врегулювати законодавства щодо гуманітарних вантажів (Лиховид, 2016).

24 лютого 2017 р. ЗМІ повідомили, що представники близько 30 громадських волонтерських організацій полишили вибори до Громадської ради при Міністерстві оборони. Вони заявили, що до ради включили невідомі фонди, натомість відсіяли авторитетні волонтерські організації. Відтак написали спільну заяву до міністра оборони Степана Полторака, вказавши на численні порушення під час виборів і наполягаючи на переобранні Громадської ради (30 волонтерських організацій поскаржилися, що їх не пустили до громадської ради Міноборони, 2017).

Оскільки з боку держчиновників почали лунати обвинувачення у бік волонтерів, то останні через мас-медіа намагалися пояснювати суспільству зміст проблеми. Так, волонтер Юрій Касьянов визнав, що волонтерам часто можна робити закиди в нелегальній діяльності, бо доводиться знаходити швидкі

шляхи, щоб постачати необхідні предмети для українських бійців на фронт. Волонтерка Дана Ярова наголосила, що називати волонтерство нелегальним явищем – це некоректно. Хоча з погляду законодавства у волонтерському русі, мабуть, можна знайти порушення. Волонтерка Леся Литвинова зауважила, що на початку війни доводилося використовувати і нелегальні методи для закупівлі необхідних речей, навіть користуватися контрабандою (Волонтер: У волонтерській діяльності все нелегальне, 2015).

У 2018 р. було розроблено законопроект про обов'язкове електронне декларування громадських організацій в Україні. Проти цього виступили волонтери та правозахисники, які побачили у таких кроках «шантаж та помсту за критику влади». Газета «День» висловлювала переконання, що під тиском міжнародних партнерів і донорів Президенту П. Порошенку доведеться скасувати обов'язковість електронного декларування для громадських організацій, зокрема й волонтерських. Юристи ж підкреслили, що кожного місяця і щокварталу громадські організації подають звітність до податкових органів і статистичної служби (Обов'язкове електронне декларування ГО в Україні, 2018).

Улітку 2018 р. з'явилася ініціатива Генштабу щодо процедури акредитації волонтерів на Донбасі. Услід за волонтерами, українські медіа негативно оцінили таку ідею. Зрештою, наводили слова заступника міністра з питань ТОТ і ВПО Георгія Туки, який назвав невдалою таку ініціативу. Він вважав це черговою спробою Міністерства оборони «упорядкувати» волонтерський рух (Тука назвав ідею про акредитацію волонтерів на Донбасі невдалою ініціативою, 2018).

Держава не завжди з довірою ставилася до волонтерського руху. Це проявилось, зокрема, у невдалому висловлюванні Президента П. Порошенка, котрий виступаючи наприкінці 2015 р. у Центральному будинку офіцерів ЗСУ в Києві, зауважив, що Україна здобула б перемогу у війні на Донбасі і без допомоги волонтерів. Щоправда через декілька днів він вибачився за свої слова, наголосив на унікальній ролі волонтерів у розбудові армії, вказавши, що без їхньої допомоги перемога є неможливою. Президент визнав, що саме волонтери стали першим реформаторами органів державної влади, що позначилося на Міністерстві оборони. Підкресливши значення волонтерів у боротьбі з корупцією, відстоюванні прозорості та ефективності використання бюджетних коштів, він назвав український волонтерський рух «унікальним явищем» й наголосив: волонтерами були 80% населення України (Порошенко перепросив за невдалу фразу про волонтерів, 2015).

Схожі оцінки висловлював і Президент В. Зеленський, хоча на початку його діяльність стосунки між державними органами і волонтерами дещо зіпсувала справа журналіста П. Шеремета, в убивстві якого МВС на чолі з Арсеном Аваковим звинуватили волонтерів (Данилюк-Ярмолаєва, 2019). Волонтери сприйняли цю справу як спробу влади дискредитувати їх. «Нас хочуть підвести до думки, що волонтери, ветерани і активісти – це дестабілізуюча сила, яка підтримує, убиває і заважає щасливій інтеграції понівеченого Донбасу з російськими військами?» (Данилюк-Ярмолаєва, 2019) – риторично запитувала Марина Данилюк-Ярмолаєва у статті для «Української правди». У грудні 2020 р. ЗМІ навели слова Президента В. Зеленського, який вів мову про вирішальний внесок волонтерів у захист України від агресії. Саме волонтерський рух, на його думку, визначив характер подій у важкі для країни 2014 і 2015 рр. (Зеленський: волонтери зробили вирішальний внесок у захист України від агресії, 2020). Згідно з твердженнями Президента, саме завдяки волонтерам було побудовано сучасну українську армію. Тож держава в деяких аспектах має «рівнятися на волонтерів» (Зеленський: Сучасну армію було побудовано завдяки волонтерам, 2020).

Часто волонтери, шукаючи сприяння і підтримки з боку державних органів, самі зверталися до журналістів, сподіваючись спричинити суспільний резонанс. Так, у лютому 2016 р. один із засновників Першого добровольчого мобільного шпиталю імені Миколи Пирогова Геннадій Друзенко звернувся до журналістки «Лівого берега» Вікторії Гуерри з проханням про допомогу. Волонтери-медики не могли домогтися від Міністерства охорони здоров'я України підписання меморандуму про співпрацю, на основі якого вони мали б можливість і надалі працювати в Артємівську й інших навколишніх містечках. Зазначений шпиталь активно діяв у сектор «С» зони АТО, а лікарі змогли врятувати життя сотень українських вояків, надали допомогу тисячам місцевих мешканців. Зрештою звернення подіяло й незабаром меморандум про співпрацю було підписано (Гуерра, 2016).

Волонтерка Наталія Лютікова в лютому 2016 р. розкрила проблему протезування поранених українських вояків. Вона відзначила багатьох українських лікарів і лікарні, в яких уважено ставилися до потреб поранених, надавали усю необхідну допомогу на високому професійному рівні. Водночас навела низку випадків лікарської халатності, внаслідок яких трапилася смерть пораненого, ускладнення стану їхнього здоров'я, затягування оформлення документів для лікування за кордоном. Н. Лютікова підкреслила роль волонтерських організацій

у відправленні поранених українських військовослужбовців за кордон на лікування і реабілітацію. Вказала на проблему пошуку коштів для ендопротезування, операцій і реабілітації з відновлення втрачених функцій внаслідок поранень голови, операцій з відновлення функцій внутрішніх органів. Ціни за таке лікування можуть сягати кількох сотень тисяч євро, які лягають на родини військових. Натомість бійці з ампутованими кінцівками, отримують допомогу від держави, котра оплачує виготовлення протеза, але не оплачує вирощення чи заміну кісток (ендопротезування). Н. Лютікова вказала на існування програми від Міністерства охорони здоров'я, яка дає змогу лікувати важкопоранених за кордоном, відтак схвально оцінила діяльність держслужбовців (Лютікова, 2016).

Нерідко волонтерські організації виступали зі спільними суспільно і політично важливими ініціативами. Для прикладу, у лютому 2016 р., як повідомив В. Дейнега на сайті «Української правди», волонтерські групи «Повернись живим», «Народний тил», «Народний проект», «CombatUA», «АрміяSOS» та інші разом подали петицію Президенту України з вимогою розібратися у роботі чиновників, а також командування українського флоту, яке, на думку волонтерів, не впоралося зі своїми обов'язками, провалило співпрацю з НАТО. Волонтери вказали на необхідність перевірити трьох працівників штабу ВМС України, родичі яких мешкали в Росії. Крім того, В. Дейнега спростовував низку обвинувачень волонтерів з боку командування флоту (Дейнега, 2016).

У зв'язку з пандемією COVID-19, волонтери знову активізували свої зусилля щодо постачання ЗСУ. Так, у 2020 р. членкиня Ради волонтерів при Міністерстві оборони України Альона Шевцова наголосила на зусилля волонтерських організацій щодо постачання до ЗСУ засобів захисту, передусім масок та антисептиків. Відзначивши зусилля Міністерства щодо закупівлі необхідних засобів, вона все ж наголосила на необхідності дебіюкратизації системи, швидкого прийняття рішень, врахування ініціатив знизу тощо («Волонтери знов об'єдналися для допомоги ЗСУ ...», 2020).

Висновки. Отже, українські ЗМІ приділяли значну увагу відносинам між волонтерами та органами державної влади протягом російсько-української війни. На основі аналізу матеріалів українських мас-медіа головних проблем, можна виділити такі головні проблеми, які обговорювалися в пресі та на телебаченні: 1) недостатня координація між владою та волонтерами: часто волонтери скаржились на спроби з боку державних органів контролювати, координувати, скеро-

увати діяльність волонтерів, що ускладнювало їхню роботу та приводило до дублювання зусиль; 2) бюрократія: волонтери стикалися з бюрократичними перешкодами, які ускладнювали процес отримання дозволів, фінансування або матеріальної допомоги; 3) відсутність підтримки: деякі волонтерські ініціативи не отримували належної підтримки з боку держави; 4) конфлікти інтересів:

іноді виникали ситуації, коли інтереси волонтерів і державних органів не збігалися, що призводило до напруженості у їхніх взаєминах; 5) комунікація: відсутність ефективної комунікації між волонтерами та державними структурами часто ставала причиною непорозумінь і конфліктів; 6) визнання заслуг: волонтери відчували, що їхня праця не отримує належного визнання з боку держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антипенко І. «Потрібні тісні контакти волонтерів з державними органами». *День*. 2014. URL: <https://day.kyiv.ua/article/cuspilstvo/potribni-tisni-kontakty-volonteriv-z-derzhavnymy-orhanamy>
2. Бережнюк О. Спасибі волонтерам! Але... *День*. 2014. URL: <https://day.kyiv.ua/article/cuspilstvo/spasybi-volonteram-ale>
3. Более 40% украинцев жертвовали деньги волонтерам в текущем году – исследование. *Інформаційне агентство Інтерфакс*. 2015. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/310058.html>
4. Братушак О. Зайва допомога. Чому не всі волонтери однаково корисні. *Українська правда*. 2018. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2018/01/26/7169546/>
5. “Волонтери знов об’єдналися для допомоги ЗСУ як у 2014-му”, – радник Командувача Сухопутних військ ЗСУ. *Лівий берег*. 2020. URL: https://lb.ua/society/2020/04/06/454665_volonter_i_snova_obedinilis.html
6. В Україні лише за рік вдвічі поменшало волонтерів. *Українська правда*. 2019. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2019/10/8/7228436/>
7. Веденєєв Д. Волонтерський рух в Україні в ході російсько-української війни: ризики праці та форми державного і громадського визнання. *Військ.-наук. вісн.* 2018. Вип. 30. С. 206–216.
8. Волонтер: У волонтерській діяльності все нелегальне. *Українська правда*. 2015. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2015/11/7/7087898/>
9. Волонтери виконують обов’язки Міноборони і підтримують військових. 29.06.2014. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=V9QuzGu5wIM>
10. Волонтери заявляють про великі масштаби контрабанди в зоні АТО. *День*. 2015. URL: <https://day.kyiv.ua/news/271221-volontery-zayavlyayut-pro-velyki-masshtaby-kontrabandy-v-zoni-ato>
11. Волонтери повинні допомагати боротися з корупцією в зоні АТО – Порошенко. *Українська правда*. 2015. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2015/07/7/7073654/>
12. Волонтерипочализакупуватиновуформу для армії. *Українська правда*. 2015. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2015/07/6/7073608/>
13. Волонтери радять, як покращити систему перепусток. *День*. 2015. URL: <https://day.kyiv.ua/news/271221-volontery-radyat-yak-pokrashchyty-systemu-perepustok>
14. Волонтери розказали про контрабанду в зоні АТО, яку «не побачили» контролюючі органи. *Українська правда*. 2015. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2015/07/18/7074876/>
15. Галів М., Бурдяк Р. Путін і Гітлер: порівняльні конструкції в українському медійному дискурсі (2014–2025). *Вісь Європи – Axis Europae*. 2025. Вип. 6. С. 108–130. DOI: 10.69550/3041-1467.6.326256
16. Галів М., Гранд М., Бойчин Р. Початок повномасштабної війни Росії проти України у висвітленні польського інформаційного порталу «Nowa Europa Wschodnia» (лютий-березень 2022 р.). *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2024. Вип. 72. Том 1. С. 52–60.
17. Галів М., Ільницький В. Характер сучасної російсько-української війни (2014–2023) вітчизняний історіографічний дискурс. *Проблеми гуманітарних наук. Серія Історія*. 2023. Вип. 13/55. С. 47–73.
18. Гуєрра В. «Волонтерський рух помирає, тому що держава хоче сама перерозподіляти всі багатства». *Лівий берег*. 2016. URL: https://lb.ua/society/2016/02/15/327924_volonterskiy_ruh_pomiraie_shcho.html
19. Данилюк-Ярмолаєва М. Від Нормандії до Шеремета. Навіщо дискредитують волонтерів та ветеранів? *Українська правда*. 2019. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2019/12/13/7234754/>
20. Данилюк-Ярмолаєва М. Від Нормандії до Шеремета. Навіщо дискредитують волонтерів та ветеранів? *Українська правда*. 2019. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2019/12/13/7234754/>
21. 9 волонтерів починають працювати в Міноборони. *День*. 2014. URL: <https://day.kyiv.ua/news/271221-9-volonteriv-rochynayut-pratsyuvaty-v-minoborony>
22. Дейнега В. «Империя наносит ответный удар»: мифы и вбросы от командования флота. *Українська правда*. 2016. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2016/02/16/208197/?_gl=1*1hmv3u1*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*cZ3NDY1Mjk2NDk3JGoyNCRsMCRoMA
23. Дейнега В. Государство против волонтерских «ОПГ». URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2015/10/21/202125/?_gl=1*pb8d5x*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*cZ3NDY1MzQyMDAKbzEzJGcxJHJQxNzQ2NTM1NDk3JGoyNCRsMCRoMA
24. Дейнега В. Как победить жлобов в армии? *Українська правда*. 2015. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2015/06/2/194905/?_gl=1*x9s8wg*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*cZ3NDY1MzQyMDAKbzEzJGcxJHJQxNzQ2NTM1NDk3JGoyNCRsMCRoMA

25. Жужа Л. Волонтерський рух у контексті антитерористичної операції в Україні: політологічний вимір : авто-реф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Харків, 2016. 19 с.
26. Зеленський: волонтери зробили вирішальний внесок у захист України від агресії. *Лівий берег*. 2020. URL: https://lb.ua/news/2020/12/05/472285_zelenskiy_volonter_i_zrobili.html
27. Зеленський: Сучасну армію було побудовано завдяки волонтерам. *Українська правда*. 2020. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2020/12/5/7275995/>
28. Ільницький В., Глібщук М., Старка В. Як ідеологічні засади білогвардійського руху вплинули на світогляд В. Путіна. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2022. Вип. 53 (1). С. 12–21.
29. Ільницький В., Куцька О. Періодизація російсько-української війни (2014–2022) в українському науковому дискурсі. *Проблеми гуманітарних наук. Серія Історія*. 2023. Вип. 13/55. С. 162–177.
30. Ільницький В., Старка В., Галів М. Російська пропаганда як елемент підготовки до збройної агресії проти України. *Український історичний журнал*. 2022. Вип. 5. С. 43–55.
31. Леценко М. Контент-аналіз публікацій ЗМІ щодо волонтерів. *Леценко М. Волонтерська діяльність під час військових подій в Україні і світі. Рукопис. Магістерська дисертація на здобуття ступеня магістра за спеціальністю 054 «Соціологія». Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського». Кафедра соціології. Київ, 2018. С. 69–81.*
32. Лиховид І. «Паперова війна» з волонтерами. *День*. 2016. URL: <https://day.kyiv.ua/article/cuspilstvo/paperovaliuna-z-volonteramy>
33. Лубчак В. «Волонтерський рух – як прояв нашого ДНК». *День*. 2014. URL: <https://day.kyiv.ua/article/media/volonterskyu-ruk-h-yak-proyav-nashoho-dnk>
34. Лютікова Н. Про ціну життя, і як «заграниця нам pomoже». *Українська правда*. 2016. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2016/02/11/207902/?_gl=1*3ncnvc*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*cZ3NDY1MzQyMDAkbzEzJGcwJHJQxNzQ2NTM0MjAwJG02MCRsMCRoMA
35. МВС видає волонтерам і добровольцям зелені номери. *Українська правда*. 2015. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2015/05/15/7068038/>
36. Міненко Г. Волонтерський рух: становлення та розвиток. *Освіта України в умовах військового конфлікту на Донбасі: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Лисичанськ 27 лютого 2017 р.)*. Лисичанськ: ФОП Чернов О. Г., 2017. С. 133–137.
37. Мішина Ю. Я допомагаю безкоштовно. Як волонтерство стало феноменом 21 століття. *Лівий берег*. 2016. URL: https://lb.ua/blog/global_office/352576_dopomagayu_bezkoshtovno_yak.html
38. Назаренко В. Яценюк: Малі проблеми армії лягли на волонтерів, а великі на уряд. *День*. 2014. URL: <https://day.kyiv.ua/news/271221-yatsenyuk-mali-problemy-armiyi-lyahly-na-volonteriv-velyki-na-uryad>
39. «Найбільше вразив феномен українського волонтерства». *День*. 2016. URL: <https://day.kyiv.ua/article/naybilshevrazyv-fenomen-ukrayinskoho-volonterstva>
40. Нескородяна О. В Україні привітали волонтерів, без яких не вистояли б Майдан і українська армія. *TCH*. 2014. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/v-ukrayini-privitali-volonteriv-bez-yakih-ne-vistoyali-b-maydan-i-ukrayinska-armiya-395891.html>
41. Обов'язкове електронне декларування ГО в Україні – шантаж та помста за критику влади, – правозахисники. *День*. 12.02.2018. URL: <https://day.kyiv.ua/news/271221-obovyazkove-elektronne-deklaruvannya-ho-v-ukrayini-shantazh-ta-pomstaza-krytyku-vlady>
42. Порошенко перепросив за невдалу фразу про волонтерів. *Лівий берег*. 2015. URL: https://lb.ua/news/2015/12/04/322699_poroshenko_izvinilsya_neudachnuyu.html
43. Порошенко підписав закон, який має полегшити роботу волонтерів. *Українська правда*. 2015. <https://www.pravda.com.ua/news/2015/03/30/7063099/>
44. Порошенко попросить волонтерів перехоплювати незаконну зброю. *Українська правда*. 2015. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2015/07/17/7074823/>
45. Порошенко пропонує скасувати прибутковий податок на благодійні внески. *День*. 2014. URL: <https://day.kyiv.ua/news/271221-poroshenko-proponuye-skasuvaty-prybutkovyy-podatok-na-blahodiyini-vnesky>
46. Порошенко роздав держнагороди волонтерам, учасникам АТО і Охендовському. *Українська правда*. 2015. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2015/06/28/7072730/>
47. Президент назвав надзвичайно важливим фактом роботу волонтерів у боротьбі з корупцією. *День*. 2015. URL: <https://day.kyiv.ua/news/271221-poroshenko-vidznachyv-robotu-volonteriv-u-borotbi-z-koruptsiyeyu>
48. Прокопенко М. «Волонтери отримують відшкодування». *День*. 2015. URL: <https://day.kyiv.ua/article/cuspilstvo/volontery-otrymayut-vidshkoduvannya>
49. Проценко О. Волонтерство в сучасній Україні: фактори актуалізації. *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences*, 2019. VII (32), Is.192, Feb. P. 89–94.
50. Проценко О. Сучасне волонтерство: індивідуальні та інституціоналізовані практики. *Традиції та новації у розвитку сучасної соціологічної науки: дослідження молодих вчених: зб. матеріалів І Всеукр. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих учених, 27 лютого 2019 р.* : Київ, 2019. С. 83–86.
51. Рінгіс А. «Волонтерський десант» демобілізований. Ідеолог проекту Давид Арахамія об експерименті в МО. *Українська правда*. 2015. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2015/11/5/202712/?_gl=1*11muril*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*cZ3NDY1MzQyMDAkbzEzJGcwJHJQxNzQ2NTM1MTcwJG0xNiRsMCRoMA
52. Сініцин Р. Ті, хто підриває довіру. *Українська правда*. 2015. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2015/12/5/204414/?_gl=1*69801e*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*cZ3NDY1MzQyMDAkbzEzJGcwJHJQxNzQ2NTM0NzA0JG02MCRsMCRoMA

53. Соколинська О. Узяти на себе державу. *День*. 2014. <https://day.kyiv.ua/article/cuspilstvo/uzaty-na-sebe-derzhavu>
54. Степанюк О. Цікаві факти про волонтерів. *АрміяІнформ*. 2019. URL: <https://armyinform.com.ua/2019/12/05/czikavi-fakty-pro-volonteriv/>
55. Сухорукова О. Доставка и растаможка гуманитарного груза. Тест на зрелость. *Українська правда*. 2015. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2015/09/16/200276/?_gl=1*1deadbc*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*cze3NDY1MzQyMDAkBzEzJGcxJHcxNzQ2NTM1NzQwJGo1NyRsMCRoMA
56. Томчук О. Волонтерський рух допомоги Збройним Силам України під час проведення антитерористичної операції (квітень 2014 – квітень 2018 рр.). Дисертація ... доктора філософії (032 – історія та археологія). Львів, 2021.
57. Торба В. Юрій Бірюков: волонтери отримують повний спектр повноважень. *День*. 2015. URL: <https://day.kyiv.ua/article/polityka/yuriy-biryukov-volontery-otrymayut-povnyu-spektr-povnovazhen>
58. Тохтарова І. Волонтерський рух в Україні: шлях до розвитку громадянського суспільства як сфери соціальних відносин. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*, 2014. № 2. С. 10–15.
59. 30 волонтерських організацій поскаржилися, що їх не пустили до громадської ради Міноборони. *Українська правда*. 2017. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2017/02/24/222809/?_gl=1*1i3rwx*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*cze3NDY1MjYk2NDkKbZyJGcxJHcxNzQ2NTMwMDQ4JGo2MCRsMCRoMA
60. Тука назвав ідею про акредитацію волонтерів на Донбасі невдалою ініціативою. *Лівий берег*. 2018. URL: https://lb.ua/society/2018/08/15/405171_tuka_nazval_ideyu_akkreditatsii.html
61. Українці досі більше вірять волонтерам, ніж владі. *Українська правда*. 2018. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/03/23/7175625/>
62. Українці найбільше довіряють церкві та волонтерам – дослідження. *Українська правда*. 2016. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2016/01/15/206550/?_gl=1*2ibtjr*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*cze3NDY3MTgwMjYkbZlYJGcxJHcxNzQ2NzE4MDI5JGo1NyRsMCRoMA

REFERENCES

1. Antypenko, I. (2014). «Potribni tisni kontakty volonteriv z derzhavnymy orhanamy» [“Close contacts of volunteers with state bodies are needed”]. Den. URL: <https://day.kyiv.ua/article/cuspilstvo/potribni-tisni-kontakty-volonteriv-z-derzhavnymy-orhanamy> [in Ukrainian].
2. Berezhniuk, O. (2014). Spasybi volonteram! Ale... [Thanks to volunteers! But...]. Den. URL: <https://day.kyiv.ua/article/cuspilstvo/spasybi-volonteram-ale> [in Ukrainian].
3. Bolee 40% ukrainsev zhertvovali dengi volonteram v tekushchem godu – issledovanie [More than 40% of Ukrainians donated money to volunteers this year – study. Interfax News Agency]. Informatsiine agentstvo Interfaks. 2015. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/310058.html> [in Russian].
4. Bratushchak, O. (2018). Zaiva dopomoha. Chomu ne vsi volontery odnakovo korysni [Extra help. Why not all volunteers are equally useful]. Ukrainska pravda. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2018/01/26/7169546/> [in Ukrainian].
5. “Volontery znov obiednaly dlia dopomohy ZSU yak u 2014-mu”, – radnyk Komanduvacha Sukhoputnykh viisk ZSU [“Volunteers united again to help the Armed Forces of Ukraine as in 2014”, – Advisor to the Commander of the Ground Forces of the Armed Forces of Ukraine]. Livyi bereh. 2020. URL: https://lb.ua/society/2020/04/06/454665_volontery_snova_obedinilis.html [in Ukrainian].
6. V Ukraini lyshe za rik vdvichi pomenshalo volonteriv [The number of volunteers in Ukraine has halved in just one year]. Ukrainska pravda. 2019. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2019/10/8/7228436/> [in Ukrainian].
7. Viedienieiev, D. (2018). Volonterskyi rukh v Ukraini v khodi rosiisko-ukrainskoï viiny: ryzyky pratsi ta formy derzhavnoho i hromadskoho vyznannia [Volunteer movement in Ukraine during the Russian-Ukrainian war: risks of work and forms of state and public recognition]. Viisk.-nauk. visn. Vyp. 30. S. 206–216. [in Ukrainian].
8. Volonter: U volonterskii diialnosti vse nelehalne [Volunteer: Everything in volunteering is illegal]. Ukrainska pravda. 2015. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2015/11/7/7087898/> [in Ukrainian].
9. Volontery vykonuiut oboviazky Minoborony i pidtrymuiut viiskovykh [Volunteers perform the duties of the Ministry of Defense and support the military]. 29.06.2014. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=V9QuzGu5wIM> [in Ukrainian].
10. Volontery zaiavliaiut pro velyki masshtaby kontrabandy v zoni ATO [Volunteers report large-scale smuggling in the ATO zone]. Den. 2015. URL: <https://day.kyiv.ua/news/271221-volontery-zayavlyayut-pro-velyki-masshtaby-kontrabandy-v-zoni-ato> [in Ukrainian].
11. Volontery povynni dopomahaty borotysia z koruptsiieiu v zoni ATO – Poroshenko [Volunteers should help fight corruption in the ATO zone – Poroshenko]. Ukrainska pravda. 2015. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2015/07/7/7073654/> [in Ukrainian].
12. Volontery pochaly zakupuvaty novu formu dlia armii [Volunteers began purchasing new uniforms for the army]. Ukrainska pravda. 2015. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2015/07/6/7073608/> [in Ukrainian].
13. Volontery radiat, yak pokrashchyty systemu perepustok [Volunteers advise on how to improve the pass system]. Den. 2015. URL: <https://day.kyiv.ua/news/271221-volontery-radyat-yak-pokrashchyty-systemu-perepustok> [in Ukrainian].
14. Volontery rozkazaly pro kontrabandu v zoni ATO, yaku «ne pobachyly» kontroliuiuchi orhany [Volunteers told about smuggling in the ATO zone, which was “not seen” by the controlling authorities]. Ukrainska pravda. 2015. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2015/07/18/7074876/> [in Ukrainian].
15. Haliv, M., Burdiak, R. (2025). Putin i Hitler: porivnialni konstruksii v ukrainskomu mediinomu dyskursi (2014–2025) [Putin and Hitler: Comparative Constructions in Ukrainian Media Discourse (2014–2025)]. Vis Yevropy – Axis Europae. Vyp. 6. S. 108–130. DOI: 10.69550/3041-1467.6.326256 [in Ukrainian].

16. Haliv, M., Hrand, M., Boichyn, R. (2024). Pochatok povnomasshtabnoi viiny Rosii proty Ukrainy u vysvitleni polskoho informatsiinoho portalu «Nowa Europa Wschodnia» (liutyi-berezen 2022 r.) [The Beginning of Russia's Full-Scale War Against Ukraine in the Coverage of the Polish Information Portal «Nowa Europa Wschodnia» (February-March 2022)]. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk. Vyp. 72. Tom 1. S. 52–60. [in Ukrainian].
17. Haliv, M., Ilnytskyi, V. (2023). Kharakter suchasnoi rosiisko-ukrainskoi viiny (2014–2023) vitchyzniani istoriohrafichnyi diskurs [The Nature of the Modern Russian-Ukrainian War (2014–2023) Domestic Historiographical Discourse]. Problemy humanitarnykh nauk. Serii Istorii. Vyp. 13/55. S. 47–73. [in Ukrainian].
18. Guerra, V. (2016). «Volonterskyi rukh pomyraie, tomu shcho derzhava khoche sama pererozpodyliaty vsi bahatstva» [“The Volunteer Movement is Dying, Because the State Wants to Redistribute All Wealth by Its Own”]. Livyi bereh. URL: https://lb.ua/society/2016/02/15/327924_volonterskiy_ruh_pomiraie_shcho.html [in Ukrainian].
19. Danyliuk-Yarmolaieva, M. (2019). Vid Normandii do Sheremeta. Navishcho dyskredytuuiut volonteriv ta veteraniv? [From Normandy to Sheremet. Why Are Volunteers and Veterans Discredited?]. Ukrainska pravda. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2019/12/13/7234754/> [in Ukrainian].
20. Danyliuk-Yarmolaieva, M. (2019). Vid Normandii do Sheremeta. Navishcho dyskredytuuiut volonteriv ta veteraniv? [From Normandy to Sheremet. Why Are Volunteers and Veterans Discredited?]. Ukrainska pravda. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2019/12/13/7234754/> [in Ukrainian].
21. 9 volonteriv pochynaiut pratsiu v Minoborony [9 volunteers start working in the Ministry of Defense]. Den. 2014. URL: <https://day.kyiv.ua/news/271221-9-volonteriv-pochynaiut-pratsiu-v-minoborony> [in Ukrainian].
22. Deinega, V. (2016). «Imperiya nanosit otvetnii udar»: mifi i vbrosi ot komandovaniya flota [“The Empire Strikes Back”: Myths and Stuff from the Fleet Command]. Ukrainska pravda. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2016/02/16/208197/?_gl=1*1hmv3u1*ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*cze3NDY1Mjk2NDkkbzEyJGcxJHQxNzQ2NTMxMzE1JGo2MCRsMCRoMA [in Russian].
23. Deinega, V. (2015a). Gosudarstvo protiv volonterskikh «OPG» [The state against the volunteer «OPG»]. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2015/10/21/202125/?_gl=1*pb8d5x*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*cze3NDY1MzQyMDAkbzEzJGcxJHQxNzQ2NTM1NDk3JGoyNCRsMCRoMA [in Russian].
24. Deinega, V. (2015b). Kak pobedit zhlobov v armii? [How to defeat the scoundrels in the army?]. Ukrainska pravda. 2015. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2015/06/2/194905/?_gl=1*x9s8wg*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*cze3NDY1MzQyMDAkbzEzJGcxJHQxNzQ2NTM3MjAxJGo1NiRsMCRoMA [in Russian].
25. Zhuzha, L. (2016). Volonterskyi rukh u konteksti antyterrorystychnoi operatsii v Ukraini: politolohichni vymir [Volunteer movement in the context of the anti-terrorist operation in Ukraine: political science dimension: author's abstract]. avtoref. dys. ... kand. polit. nauk : 23.00.02. Kharkiv. 19 c. [in Ukrainian].
26. Zelenskyi: volonterzy zrobyly vyrishalniy vnesok u zakhyst Ukrainy vid ahresii [Zelensky: volunteers made a decisive contribution to the defense of Ukraine from aggression]. Livyi bereh. 2020. URL: https://lb.ua/news/2020/12/05/472285_zelenskiy_volonterzy_zrobili.html [in Ukrainian].
27. Zelenskyi: Suchasnu armiiu bulo pobudovano zavdiaky volonteram [Zelensky: The modern army was built thanks to volunteers]. Ukrainska pravda. 2020. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2020/12/5/7275995/> [in Ukrainian].
28. Ilnytskyi, V., Hlibishchuk, M., Starka, V. (2022). Yak ideolohichni zasady bilohvardiiskoho rukhu vplynuly na svitohliad V. Putina [How the ideological foundations of the White Guard movement influenced V. Putin's worldview]. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk. Vyp. 53 (1). S. 12–21. [in Ukrainian].
29. Ilnytskyi, V., Kutska, O. (2023). Periodyzatsiia rosiisko-ukrainskoi viiny (2014–2022) v ukrainskomu naukovomu diskursi [Periodization of the Russian-Ukrainian war (2014–2022) in Ukrainian scientific discourse]. Problemy humanitarnykh nauk. Serii Istorii. Vyp. 13/55. S. 162–177. [in Ukrainian].
30. Ilnytskyi, V., Starka, V., Haliv, M. (2022). Rosiiska propaganda yak element pidhotovky do zbroinoi agresii proty Ukrainy [Russian propaganda as an element of preparation for armed aggression against Ukraine]. Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. Vyp. 5. S. 43–55. [in Ukrainian].
31. Leshchenko, M. (2018). Kontent-analiz publikatsii ZMI shchodo volonteriv [Content analysis of media publications about volunteers]. Leshchenko M. Volonterska diialnist pid chas viiskovykh podii v Ukraini i svi. Rukopys. Mahisterska dysertatsiia na здобuttia stupenia mahistra za spetsialnistiu 054 «Sotsiologhiia». Natsionalnyi tekhnichnyi universytet Ukrainy «Kyivskyi politekhnichnyi instytut imeni Ihoria Sikorskoho». Kafedra sotsiologhii. Kyiv. S. 69–81. [in Ukrainian].
32. Lykhovyd, I. (2016). «Paperova viina» z volonteramy [«Paper war» with volunteers]. Den. URL: <https://day.kyiv.ua/article/uspilstvo/paperova-viina-z-volonteramy> [in Ukrainian].
33. Lubchak, V. (2014). «Volonterskyi rukh – yak proiav nashoho DNK» [«Volunteer movement – as a manifestation of our DNA»]. Den. URL: <https://day.kyiv.ua/article/media/volonterskyi-rukh-yak-proiav-nashoho-dnk> [in Ukrainian].
34. Liutikova, N. (2016). Pro tsinu zhyttia, i yak «zahranyttsa nam pomozhet» [About the price of life, and how «abroad will help us»]. Ukrainska pravda. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2016/02/11/207902/?_gl=1*3ncnvc*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*cze3NDY1MzQyMDAkbzEzJGcwJHQxNzQ2NTM0MjAwJGo2MCRsMCRoMA [in Ukrainian].
35. MVS vydst volonteram i dobrovoltsiam zeleni nomery [The Ministry of Internal Affairs will issue green license plates to volunteers]. Ukrainska pravda. 2015. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2015/05/15/7068038/> [in Ukrainian].
36. Minienko, H. (2017). Volonterskyi rukh: stanovlennia ta rozvytok [Volunteer movement: formation and development]. Osvita Ukrainy v umovakh viiskovoho konfliktu na Donbasi: materialy Vseukrainskoi naukovopraktychnoi konferentsii (m. Lysychansk 27 liutoho 2017 r.). Lysychansk: FOP Chernov O. H. S. 133–137. [in Ukrainian].

37. Mishyna, Yu. (2016). Ya dopomahaiu bezkoshtovno. Yak volonterstvo stalo fenomenom 21 stolittia [I help for free. How volunteering became a phenomenon of the 21st century]. *Livyi bereh*. URL: https://lb.ua/blog/global_office/352576_dopomagayu_bezkoshtovno_yak.html [in Ukrainian].
38. Nazarenko, V. (2014). Yatseniuk: Mali problemy armii liahly na volonteriv, a velyki na uriad [Yatsenyuk: Small problems of the army fell on volunteers, and big ones on the government]. *Den*. URL: <https://day.kyiv.ua/news/271221-yatsenyuk-mali-problemy-armiyi-lyahly-na-volonteriv-velyki-na-uryad> [in Ukrainian].
39. «Naibilshe vrazyv fenomen ukrainskoho volonterstva» [«The phenomenon of Ukrainian volunteering was the most striking»]. *Den*. 2016. URL: <https://day.kyiv.ua/article/naybilshe-vrazyv-fenomen-ukrayinskoho-volonterstva> [in Ukrainian].
40. Neskorodiana, O. (2014). V Ukraini pryvitaly volonteriv, bez yakykh ne vystoiaty b Maidan i ukrainska armii [Volunteers were welcomed in Ukraine, without whom the Maidan and the Ukrainian army would not have survived]. *TSN*. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/v-ukrayini-pryvitali-volonteriv-bez-yakih-ne-vistoyali-b-maydan-i-ukrayinska-armiya-395891.html> [in Ukrainian].
41. Oboviazkove elektronne deklaruvannia HO v Ukraini – shantazh ta pomsta za krytyku vlady, – pravozakhysnyky [Mandatory electronic declaration of NGOs in Ukraine is blackmail and revenge for criticism of the authorities, – human rights activists]. *Den*. 12.02.2018. URL: <https://day.kyiv.ua/news/271221-oboviazkove-elektronne-deklaruvannya-ho-v-ukrayini-shantazh-ta-pomsta-za-krytyku-vlady> [in Ukrainian].
42. Poroshenko pereprosiv za nevdalu frazu pro volonteriv [Poroshenko apologized for an unfortunate phrase about volunteers]. *Livyi bereh*. 2015. URL: https://lb.ua/news/2015/12/04/322699_poroshenko_izvinilsya_neudachnuyu.html [in Ukrainian].
43. Poroshenko pidpysav zakon, yakyi maie polehshyty robotu volonteriv [Poroshenko signed a law that should facilitate the work of volunteers]. *Ukrainska pravda*. 2015. <https://www.pravda.com.ua/news/2015/03/30/7063099/> [in Ukrainian].
44. Poroshenko poprosyt volonteriv perekhopliuvaty nezakonnu zbroiu [Poroshenko will ask volunteers to intercept illegal weapons]. *Ukrainska pravda*. 2015. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2015/07/17/7074823/> [in Ukrainian].
45. Poroshenko proponuie skasuvaty prybutkovy podatok na blahodiini vnesky [Poroshenko proposes to cancel income tax on charitable contributions]. *Den*. 2014. URL: <https://day.kyiv.ua/news/271221-poroshenko-proponuye-skasuvaty-prybutkovyy-podatok-na-blahodiyini-vnesky> [in Ukrainian].
46. Poroshenko rozdav derzhnavorody volonteram, uchasnykam ATO i Okhendovskomu [Poroshenko handed out state awards to volunteers, ATO participants and Okhendovsky]. *Ukrainska pravda*. 2015. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2015/06/28/7072730/> [in Ukrainian].
47. Prezydent nazvav nadzvychaino vazhlyvym faktom robotu volonteriv u borotbi z koruptsiieiu [The President called the work of volunteers in the fight against corruption an extremely important fact]. *Den*. 2015. URL: <https://day.kyiv.ua/news/271221-poroshenko-vidznachyv-robotu-volonteriv-u-borotbi-z-koruptsiyeyu> [in Ukrainian].
48. Prokopenko, M. (2015). «Volontery otrymaiut vidshkoduvannia» [“Volunteers will receive compensation”]. *Den*. URL: <https://day.kyiv.ua/article/cuspilstvo/volontery-otrymayut-vidshkoduvannya> [in Ukrainian].
49. Protsenko, O. (2019). Volonterstvo v suchasni Ukraini: faktory aktualizatsii [Volunteering in modern Ukraine: factors of actualization]. *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences*. VII (32), Is.192, Feb. P. 89–94. [in Ukrainian].
50. Protsenko, O. (2019). Suchasne volonterstvo: indyvidualni ta instytutsionalizovani praktyky [Modern volunteering: individual and institutionalized practices]. *Tradysii ta novatsii u rozvytku suchasnoi sotsiologichnoi nauky: doslidzhennia molodykh vchenykh: zb. materialiv I Vseukr. nauk.-prakt. konf. studentiv, aspirantiv ta molodykh uchenykh, 27 liutoho 2019 r. Kyiv*. S. 83–86. [in Ukrainian].
51. Rinhis, A. (2015). «Volonterskyi desant» demobylizovan. Ydeoloh proekta Davyd Arakhamia ob eksperymente v MO [“Volunteer landing” demobilized. Ideologist of the project David Arakhamia on the experiment in the Ministry of Defense]. *Ukrainska pravda*. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2015/11/5/202712/?_gl=1*11muril*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*cE3NDY1MzQyMDAkbzEzJGcxJHJXNzQ2NTM1MTcwJGoxNiRSMCRoMA [in Ukrainian].
52. Sinitsyn, R. (2015). Ti, khto pidryvaie doviru [Those who undermine trust]. *Ukrainska pravda*. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2015/12/5/204414/?_gl=1*69801e*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*cE3NDY1MzQyMDAkbzEzJGcxJHJXNzQ2NTM0NzA0JGo2MCRsMCRoMA [in Ukrainian].
53. Sokolynska, O. (2014). Uziaty na sebe derzhavu [Taking on the State]. *Den*. <https://day.kyiv.ua/article/cuspilstvo/uzaty-na-sebe-derzhavu> [in Ukrainian].
54. Stepaniuk, O. (2019). Tsikavi fakty pro volonteriv [Interesting facts about volunteers]. *ArmiiaInform* URL: <https://armyinform.com.ua/2019/12/05/czikavi-fakty-pro-volonteriv/> [in Ukrainian].
55. Sukhorukova, O. (2015). Dostavka i rastamozhka gumanitarnogo gruzu. Test na zrelost [Delivery and customs clearance of humanitarian cargo. Maturity test]. *Ukrainska pravda*. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2015/09/16/200276/?_gl=1*1deadbc*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*cE3NDY1MzQyMDAkbzEzJGcxJHJXNzQ2NTM1NzQwJGoxNiRSMCRoMA [in Russian].
56. Tomchuk, O. (2021). Volonterskyi rukh dopomohy Zbroinym Sylam Ukrainy pid chas provedennia antyterrorystychnoi operatsii (kviten 2014 – kviten 2018 rr.) [Volunteer movement to assist the Armed Forces of Ukraine during the anti-terrorist operation (April 2014 – April 2018)]. *Dysertatsiia ... doktora filosofii (032 – istoriia ta arkeolohiia)*. Lviv, 2021. [in Ukrainian].
57. Torba, V. (2015). Yurii Biriukov: volontery otrymaiut povnyi spektr povnovazhen [Yuriy Biryukov: volunteers will receive a full range of powers]. *Den*. URL: <https://day.kyiv.ua/article/polityka/yuriy-biryukov-volontery-otrymayut-povnyy-spektr-povnovazhen> [in Ukrainian].

58. Tokhtarova, I. (2014). Volonterskyi rukh v Ukraini: shliakh do rozvytku hromadianskoho suspilstva yak sfery sotsialnykh vidnosyn [Volunteer movement in Ukraine: the path to the development of civil society as a sphere of social relations]. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia i mistsevoho samovriaduvannia*. № 2. S. 10–15. [in Ukrainian].

59. 30 volonterskykh orhanizatsii poskarzhylysia, shcho yikh ne pustyly do hromadskoi rady Minoborony [30 volunteer organizations complained that they were not allowed to join the public council of the Ministry of Defense]. *Ukrainska pravda*. 2017. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2017/02/24/222809/?_gl=1*1i3rwx*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*cze3NDY1Mjk2NDkkbzEyJGcxJHQxNzQ2NTMwMDQ4JGo2MCRsMCRoMA [in Ukrainian].

60. Tuka nazvav ideiu pro akredytatsiiu volonteriv na Donbasi nevdaloiu initsiatyvoiu [Tuka called the idea of accreditation of volunteers in Donbas a failed initiative]. *Livyi bereh*. 2018. URL: https://lb.ua/society/2018/08/15/405171_tuka_nazval_ideyu_akkreditatsii.html [in Ukrainian].

61. Ukrainsi dosi bilshe viriat volonteram, nizh vladi [Ukrainians still trust volunteers more than the authorities]. *Ukrainska pravda*. 2018. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/03/23/7175625/> [in Ukrainian].

62. Ukrainsi naibilshe doviriaili tserkvi ta volonteram – doslidzhennia [Ukrainians trust the church and volunteers the most – study]. *Ukrainska pravda*. 2016. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2016/01/15/206550/?_gl=1*2ibtjr*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*cze3NDY3MTgwMjYkbzIyJGcxJHQxNzQ2NzE4MDI5JGo1NyRsMCRoMA. [in Ukrainian].

УДК 930.85(=161):94(4-11:364):159.922.4

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/87-1-7>

Петро ДЕШКО,

orcid.org/0009-0002-8476-6021

магістр з історії та права, психолог

Комунального закладу «Мукачівський професійний аграрний ліцей імені Михайла Данканича»

Закарпатської обласної ради

(Мукачєво, Закарпатська область, Україна) 2020petrodesenko@gmail.com

ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ «ДАВНЬОРУСЬКОЇ НАРОДНОСТІ» У СВІТЛІ КЕЛЬТСЬКОЇ ТЕОРІЇ ПОХОДЖЕННЯ РУСІ

Метою дослідження є критичний аналіз концепції «давньоруської народності» в контексті кельтської теорії походження Русі. Доведено неспроможність традиційного підходу, заснованого на ідеї «спільної колиски» східних слов'ян. На основі аналізу писемних джерел, топонімічних даних та археологічного матеріалу встановлено, що кельтське плем'я рутенів мало суттєвий вплив на етногенез ранньої Русі. Досліджено історичні тексти, що підтверджують взаємозв'язки між Руссю та кельтськими рутенами, виявлено топонімічні свідчення їхньої присутності в Східній Європі, а також розглянуто археологічні матеріали, які засвідчують контакти між кельтами та слов'янами.

Дослідження базується на чотирьох постулатах: 1) аналізі писемних джерел; 2) дослідженні топонімічного матеріалу; 3) вивченні археологічних даних; 4) наукова релевантність і верифікаційна спроможність теорії. Для виявлення зв'язків між кельтськими племенами та протоукраїнською спільнотою, що сформувала державу Русь, застосовано порівняльно-історичний метод, який дозволив простежити їхню етнокультурну взаємодію, а також історико-генетичний метод – з метою реконструкції генези Русі як складного етнополітичного утворення. Поєднання цих методів забезпечує цілісне осмислення динаміки формування етнокультурного середовища Наддніпрянщини, дозволяє встановити причинно-наслідкові зв'язки між міграційними процесами, трансформацією етнізмів та утворенням політичної ідентичності Русі.

Наукова новизна полягає в тому, що вперше системно обґрунтовано тезу про кельтський вплив на формування Русі, що дає змогу переглянути традиційні уявлення про етногенез східних слов'ян. Запропоновано новий підхід до трактування середньовічних джерел і топонімічних даних, що свідчать про міграцію та інтеграцію кельтських рутенів у регіоні. Результати дослідження демонструють, що вплив кельтських культур простежується в слов'янських археологічних культурах від пшеворської до черняхівської. Міграція кельтів-рутенів могла відбутися в період між 469 та 562 рр. або раніше, що дає підстави для переосмислення етнічної історії Русі в європейському контексті.

Ключові слова: давньоруська народність, Русь, кельти, рутени, етногенез, кельтська теорія, походження Русі, черняхівська культура, ідентичність, норманська теорія.

Petro DESHKO,

orcid.org/0009-0002-8476-6021

Master of Arts in History and Law, Psychologist

Mukachevo Vocational and Agricultural Lyceum named after Mykhailo Dankanych

(Mukachevo, Transcarpathian region, Ukraine) 2020petrodesenko@gmail.com

REVISITING THE CONCEPT OF “OLD RUS’ ETHNICITY” IN LIGHT OF THE CELTIC THEORY OF THE ORIGIN OF RUS’

The purpose of the article is to critically analyze the concept of «Old Rus’ ethnicity» within the framework of the Celtic theory, emphasizing the influence of the Ruteni on the ethnogenesis of Rus’. This article presents a critical analysis of the concept of the «Old Rus’ ethnicity» within the framework of the Celtic hypothesis of Rus’ origins. It challenges the traditional approach based on the idea of a «common cradle» of the Eastern Slavs. Based on historical sources, toponymic data, and archaeological materials, the study establishes that the Celtic Ruteni tribe played a significant role in the ethnogenesis of early Rus’. The research examines historical texts that confirm connections between Rus’ and the Celtic Ruteni, identifies toponymic evidence of their presence in Eastern Europe, and analyzes archaeological findings that indicate interactions between Celts and Slavs.

The research is based on four key postulates: 1) the analysis of written sources; 2) the study of toponymic material; 3) the examination of archaeological data; 4) the scholarly relevance and verifiability of the theory. To identify the connections between Celtic tribes and the proto-Ukrainian community that later formed the state of Rus’, both the comparative-historical method and the historical-genetic method have been employed. The former enables tracing ethno-cultural interactions, while the latter facilitates the reconstruction of the genesis of Rus’ as a complex ethno-political

entity. The integration of these approaches provides a comprehensive understanding of the dynamic processes shaping the ethno-cultural landscape of the Dnieper region and allows for the identification of causal relationships between migratory movements, the transformation of ethnonyms, and the emergence of the political identity of Rus'.

For the first time, the article systematically substantiates the thesis of Celtic influence on the formation of Rus', challenging traditional narratives of Eastern Slavic ethnogenesis. A new interpretation of medieval sources and toponymic evidence is proposed, suggesting the migration and integration of the Celtic Ruteni in the region. The research results indicate that Celtic cultural influences can be traced in Slavic archaeological cultures from the Przeworsk to the Chernyakhiv culture. The migration of the Celts-Ruthenians likely occurred between 469 and 562 AD or even earlier, prompting a reconsideration of the ethnic history of Rus' in a broader European context.

Key words: Old Rus' ethnicity, Rus', Celts, Rutheni, ethnogenesis, Celtic theory, origin of Rus', Chernyakhiv culture, identity, Normanist Theory.

Постановка проблеми. У російській історіографії продовжують домінувати концепції так званої «давньоруської народності» та «спільної колиски», які визначають основні теоретичні підходи. Водночас ці ідеологічні конструкції мають значення лише в контексті конкретної суспільно-політичної парадигми певної держави, проте виявляються неспроможними витримати критику в межах глобального наукового дискурсу. Протягом століть багато українських і світових науковців спростовували ці псевдонаукові теорії, що слугують інструментами імперського наративу. Натомість російська академічна традиція продовжує підтримувати їх, керуючись політичними інтересами кремлівської верхівки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед дослідників, які піддали сумніву й спростували концепцію «давньоруської народності», слід відзначити С. Й. Смал-Стоцького (Smal-Stocky & Gartner, 1913), Ю. В. Шевельова (Шевельов, 1994; Шевельов, 2002), Г. П. Півторака (Півторак, 1988; Півторак, 1993; Півторак, 2001), К. М. Тищенко (Тищенко, 2005; Тищенко, 2023а; Тищенко, 2023б; Тищенко, 2023с), Л. Л. Залізняка (Залізняк, 1996; Залізняк, 1999; Залізняк, 2023), В. Г. Балашука (Балушок, 2011) та інших видатних учених, чії праці є важливим внеском у критичний аналіз цієї проблематики.

Постановка завдання. Метою дослідження є критичний аналіз концепції «давньоруської народності» з огляду на кельтську теорію походження Русі. У роботі розглядається неспроможність традиційного підходу, заснованого на ідеї «спільного етнічного кореня» східних слов'ян, та обґрунтовується вагомий вплив кельтських племен рутенів на процес формування протоукраїнського етносу.

Виклад основного матеріалу. Концепція спільної «давньоруської народності» передбачає спільну територію, культуру, етнічну ідентичність та мову (Півторак, 2001; Юсова, 2005). Щодо території, дійсно існувала спільна територія, проте розмаїття племен не сприяло формуванню єдиної народності. На півночі мешкали балти, на північ-

ному сході – фінно-угри, на півдні – тюрки тощо. Слов'яни ж були розділені густими непрохідними лісами й болотами. Що ж до нібито спільної мови, це питання варто розглянути окремо. З огляду на це, держава Русь має більше колоніальний характер, ніж етнічно-національний.

Одним із ключових аргументів проти концепції «давньоруської народності» є мовна неоднорідність населення Русі, що унеможливлює існування єдиної етнічної спільноти в межах цього державного утворення. Мови різних етнічних груп, зокрема праукраїнського етносу, почали формуватися задовго до виникнення Русі, що заперечує тезу про їхню первинну етнічну єдність. Навіть церковнослов'янська мова, заснована на староболгарських і македонських діалектах південних слов'ян, не могла виконувати функцію об'єднавчого чинника для східнослов'янських племен, балтських народів і фінно-угорських груп, які населяли територію Київської Русі в X–XII століттях.

Важливим аргументом на користь давності українського етногенезу є мовознавчі дослідження. Відповідно до досліджень К. М. Тищенко, українська мова має десять історичних свідчень, які підтверджують її розвиток та існування:

I. Перший свідок існування праукраїнської мови – верхньолужицька мова.

II. Другий свідок існування праукраїнської мови – полабська мова.

III. Третій свідок існування праукраїнської мови – лідсько-лоївське пасмо ізоглос.

IV. Четвертий свідок давності низки українських мовних рис (XI–XII ст.) – новгородські грамоти.

V. П'ятий свідок прадавніх складників української мови (IV ст.) – готська мова.

VI. Шостий український свідок (II ст. н. е.) – кельтські сусіди. *Кельтський родовід суфікса -ина.*

VII. Сьомий український свідок – народно-латинський майбутній недоконаний час (II ст. н. е.).

VIII. Восьмий український свідок як «годинник» для праслов'янської (II ст. н. е.) – спи-

сок М. Сводеша. *Зіставлення списків Сводеша слов'янськими мовами*.

ІХ. Несподіваний дев'ятий український свідок (V ст. до н. е.) – скіфи. *Аристофан про скіфську вимову*.

Х. Десятий український свідок – сама українська мова (Тищенко, 2023а).

Особливості розвитку української мови та процеси формування українського етносу виключають можливість існування «давньоруської народності» в Х–ХІІ столітті, адже українська мова й етнос почали формуватися задовго до появи цієї штучної конструкції.

За К. М. Тищенко, давні елементи української мови сформувалися під впливом мов прадавніх народів. Зокрема, фонема -г- [h] походить від скіфів, закінчення **-ина** – від кельтів, словотвірний суфікс **-ар** – від готів, а форми майбутнього недоконаного часу (*їстиму*, *житимеш*) із закінченнями **-му**, **-меш**, **-ме**, **-мемо**, **-мете**, **-муть** – під впливом латинської мови римлян (Тищенко, 2023b; Тищенко, 2023с).

На основі вищезазначеного можна навести приклади слів, що мають суфіксальні форми **-ина**, запозичені з кельтської мови: *людина*, *дівчина*, *хлопчина*, *родина*, *тварина*, *перлина*, *драбина*. Слова із суфіксом **-ар**, який походить із готської мови, представлені наступними прикладами: *друкар*, *писар*, *жнивар*, *косар*, *школяр*, *муляр*. Форми майбутнього часу недоконаного виду, які виникли під впливом латинської мови римлян, можна навести на таких прикладах: *їстиму*, *їстимеш*, *їстиме*, *їстимемо*, *їстимете*, *їстимуть*.

Українська мова успадкувала значну кількість рис із праслов'янської, що підтверджує її давність і самодостатність на рівні з іншими слов'янськими мовами. Г. П. Півторак визначив ключові особливості української мови, які мають праслов'янське походження:

– закінчення **-у** в род. відмінку однини іменників чол. роду з давньою основою на **и**: *солоду*, *меду*, *дому*, *верху*, *полу*;

– закінчення **-ові**, **-еві** (**-сві**) в дав. відмінку однини іменників чол. роду цієї самої групи типу *солодові*, *медові*, *домові*, а потім – і всіх інших іменників чол. роду;

– чергування приголосних **г**, **к**, **х** зі свистячими **з**, **с**, **ц** у дав. та місц. відмінках однини іменників: *дѣцѣ*, *служѣ*, *на березѣ*, *на рѣцѣ*, *в книзѣ*;

– кличний відмінок іменників: *жено*, *друже*, *княже*, *брате*, *земле*, *владико*, *учителю*;

– форми дав. відмінка займенників *мені*, *тобі*, *собі*;

– форми 3-ї особи дієслів теперішнього і простого майбутнього часів І дієвідміни: *може*, *убиває*, *іде*, *живе*, *поучає*;

– закінчення **-мо** в дієсловах 1-ї особи множини теперішнього і майбутнього часів: *даємо*, *поставимо*, *питаємо*, *помагаємо* та ін. (Півторак, 2001: 45).

А видатний український мовознавець Ю. Шевельов визначив такі етапи розвитку української мови: протоукраїнський – VII–XI ст.; давньоукраїнський – XI–XIV ст.; ранньосередньоукраїнський – XV–XVI ст.; середньоукраїнський – середина XVI – перші роки XVIII ст.; пізньосередньоукраїнський – XVIII ст.; сучасний – від останніх років XVIII ст. до сьогодні (Христенко, 2009: 176; Шевельов, 2002).

Ю. В. Шевельов у своїх працях стверджував, що українська мова сформувалася на основі **галицько-подільського та києво-поліського діалектних ареалів**. Учений виділяв такі мовні ареали: галицько-подільський; києво-поліський; полоцько-смоленський; новгородсько-тверський; муромо-рязанський (Шевельов, 1994: 8–11).

Натомість Г. П. Півторак пропонував іншу концепцію, згідно з якою можна умовно виділити народності, зокрема: галицько-волинську; полісько-київську; смоленсько-полоцьку; псковсько-новгородську; володимиро-суздальську (Півторак, 1993: 179). На думку Півторака, кожна з цих народностей мала власні політичні й культурні центри, окреслену територію, особливі культурні традиції, спільне економічне життя, а також відчуття своєї «малої батьківщини» (Півторак, 1993: 179). У праці «Формування і діалектна диференціація давньоруської мови» (1988) Г. П. Півторак запропонував виокремлення шести діалектних макрозон: галицько-волинської; карпатської; поліської; полоцько-смоленської; псковсько-новгородської; ростово-суздальської (Півторак, 1988: 236).

Слід відмітити, що пенківську культуру (V–VIII ст.), яку часто пов'язують із слов'янами-антами, вважають складовою частиною процесу етнокультурного формування слов'ян. Територія празько-корчацької культури (V–VII ст.) збігається з ареалом проживання склавів, які згадуються Йорданом і Прокопієм у VI ст. Відповідно, склавів виступали носіями празької культури. **Мови племен склавів і антів згодом стали основою для формування північного та південно-західного діалектних ареалів української мови** (Дешко, 2024а).

Таким чином, можна зробити висновок, що українська мова є давньою мовою сформованого українського етносу, який виник задовго до появи концепції «давньоруської народності» (X–XII ст.) або російської нації.

Однак ми наголошуємо, що концепція «давньоруської народності» не витримує критики з

погляду кельтської теорії походження Русі. Кельтське плем'я рутенів відіграло ключову роль у становленні протоукраїнського етносу, його ідентичності, ендоніму та формуванні могутньої держави Русі задовго до появи так званого «давньоруського народу»; ця концепція була сконструйована московськими істориками для штучного обґрунтування пріоритету російського (московського) етносу в історичному процесі. У подальшому зосередимо увагу також на критиці норманської концепції походження Русі, яка виявляє подібні ідеологічні конструкції та методологічні вади (в четвертому постулаті – наукова релевантність і верифікаційна спроможність теорії).

Згідно нашої теорії, кельти-рутени, які проникли на територію сучасної України, відіграли роль у формуванні праукраїнського етносу, залишивши свій ендонім, що згодом став назвою визначної держави – Русі. У Нарбонській Галлії (сучасна південна Франція) мешкало кельтське плем'я рутенів, в давнину згадані Юлієм Цезарем (Gaius Iulius Caesar, б.д.), Плінієм Старшим (Gaius Plinius Secundus, б.д.), Марком Луканом (Marcus Annaeus Lucanus, б.д.), Григорієм Турським (Gregorius Turonensis, б.д.) тощо. С. П. Шелухін виводив назву «рутени» від кельтського «Ruthenia», що означає «шлях» («route»). Натомість В. Г. Склярєнко припускав, що вона походить від кельтського «roudos» («червоний»), згадуючи Марка Лукана, який називав рутенів «flavi rutheni» (руді рутени).

Наша теорія ґрунтується на чотирьох основних постулатах:

I. Аналіз писемних джерел, які дозволяють простежити згадки про рутенів у античній і середньовічній літературі.

II. Дослідження топонімічного матеріалу, що підтверджує взаємозв'язки між назвами, зокрема, назвою «Ruthenia».

III. Вивчення археологічних даних, які допомагають реконструювати культурно-історичний контекст перебування рутенів на території сучасної України.

IV. Наукова релевантність і верифікаційна спроможність теорії. Теорія відповідає сучасним науковим парадигмам, витримує критичний аналіз і демонструє високий рівень теоретичної обґрунтованості та джерелознавчої апробації.

I. Перший постулат – аналіз писемних джерел.

В давньогрецькій історіографії Рутенію іменували «Дромос» («біг», «шлях»), а її народ – дромітами. Симеон Метафраст описував русів як дромітів, з роду франків, що, можливо, були асимільованими кельтами. Він також писав, що назва

«дроміти» пов'язана зі швидкістю («біг»), а руси отримали своє ім'я через сильного Роса (Дешко, 2024с). Зазначений автор пише: «Того ж року прийшла Русь, звана також Дромітами, з роду Франків, на Константинополь, на 10 тисяч човнів» (Грушевський, 1895: 70).

Інший подібний текст Симеона Логофета: «Русь, вони ж Дроміти, таке мають ім'я (Руси) за для якогось сильного Роса, прозвані так після того, як визволилися через якусь божу раду чи натхнення від прикростей тих, що їх подолали і володіли. Ім'я Дромітів дістали через те, що швидко бігають. А вони з роду Франків» (Грушевський, 1895: 70).

Контроль рутенами Чорного моря підтверджує назва Тендрівської коси – «Ахіллів Дром». Це вказує на можливий вплив рутенів у формуванні Чорноморської Русі (Дешко, 2024с). Польський хроніст Галл Анонім, який творив наприкінці XI – на початку XII століття, також ототожнює Русь із кельтським етносом рутенів у своїй історичній оповіді: «Contigit namque uno eodemque tempore Boleslavum regem RUSSIAM, RUTHENORUM vero regem Poloniam», що перекладається як: «Сталося те, що в той самий час король Болеслав III вторгнувся в Руссію, а король рутенів вторгнувся в Польщу» (Пріцак, 1997: 50).

Подібну термінологію використовує і хроніст Сугерій, абат монастиря Святого Дені (бл. 1081–1151 pp.), який ототожнює правителя Русі з королем рутенів, застосовуючи титул «Rex Ruthenorum». Зокрема, у його тексті згадується «Atavae Regis Ruthenorum filiae», що перекладається як «Атави, дочки короля рутенів» (Пріцак, 1997: 50). Ця згадка стосується Анни Ярославни, доньки Ярослава Мудрого та королеви Франції, а ім'я «Atavae» інтерпретується як «Анна» (Пріцак, 1997: 50).

Отже, аналіз середньовічних джерел свідчить про асоціацію Русі з давньою Рутенією, що вказує на можливий зв'язок Київської Русі з кельтським етносом рутенів, хоча скандинавські племена також мали значний вплив на формування державності.

Одним із доказів висунутої концепції є міграційний потік кельтів-рутенів. У V столітті, за 1300 км. від столиці рутенів міста Родез (сучасний Прованс, Франція) їхня присутність зафіксована в християнських катакомбах Зальцбурга у тодішній провінції Норік. Зокрема, йдеться про Одоакра, короля рутенів: «Anno Domini CCCCLXXVII Odoacer Rex Rhutenorum Geppidi Gothi Ungari et Heruli Contra Ecclesiam Dei Sevientes Beatum Maximum cum sociis suis Quinquaginta in hoc speleo

Latinantibus ob Confessionem Fidei Trucidatos Precipitarunt Noricorum quoque Provinciam ferro et igne Demoliti sunt» (Шелухін, 1929: 22).

Цей текст перекладається українською так: «Року Божого 477 Одоакр, король рутенів, а також гепідів, готів, унгарів і герулів, виступаючи проти Церкви Божої, жорстоко стратив благочестивого Максима разом із його п'ятдесятьма учнями, які молилися в цій печері, і скинув їх у прірву. Провінцію Норік він спустошив вогнем і мечем».

У цьому уривку зазначено, що Одоакр, король рутенів, стратив єпископа Максима та його учнів. Водночас вірогідно, що Одоакр мав германське походження. Важливо відзначити, що він повалив останнього імператора Західної Римської імперії Ромула Августула, ставши правителем Італії. Ця подія, що сталася 476 року, традиційно вважається датою падіння Західної Римської імперії.

Згадка про Одоакра в Зальцбурзі, що знаходиться за 1300 км. від Родеза, може свідчити про значні міграційні процеси рутенів. Ймовірно, вони пересувалися через Дунай та Чорне море, що могло сприяти їхньому проникненню на територію сучасної України.

Ідея про зв'язок Одоакра з давніми русами знайшла своє відображення у «Літописі» Самійла Величка. Гетьман Війська Запорозького Богдан Хмельницький наголошував на спадковості українського козацтва від русів із Ругії: «Навіть Стародавній Рим, який володів багатьма державами й монархіями і пишався колись своїми шістьмастами сорока п'ятьма тисячами війська, в давні віки взяла й чотирнадцять літ тримала далеко менша, проти згаданої, збірна бойова сила русів із Ругії від Балтицького, або Німецького помор'я, на чолі яких стояв тоді князь Одонацер, – сталося це в році 470 після Різдва Господнього. Отож ми йдемо за прикладом наших давніх предків, отих старобутніх русів, і хто може заборонити нам бути воїнами і зменшити нашу лицарську відвагу!» (Величко, 1926: 51).

Таким чином, у джерелах простежується концепція історичної тяглості між рутенами, русами та українським козацтвом, що може свідчити про складні етнокультурні процеси, які відбувалися в Європі упродовж століть.

С. Е. Цветков зазначає, що, згідно з описом Юлія Цезаря, рутени межували з лемовіками на території Галлії, тоді як Тацит вказує, що балтійські руги сусідували з племенами лемовіїв. Обидва народи мали подібне озброєння, зокрема короткі мечі та круглі щити (Цветков, 2012: 206–207). На підставі цього Цветков ототожнював рутенів із ругами, а лемовіків із лемовіями.

З іншого боку, О. Й. Прицак висуває гіпотезу, що в мові ріпуарських франків відбувалася гутуралізація приголосних звуків, зокрема перехід «t» у «d», а згодом у «g» (*ruti* > *rudi* > *rugi*) (Прицак, 1997: 49). Унаслідок цього рутени, зазнавши впливу ріпуарських франків, стали відомими як руги (Прицак, 1997: 48–49). Саме через це чернець Оттона I Адальберт називав русів ругами (Прицак, 1997: 47).

Отже, незалежно від того, чи руги були похідними від рутенів, чи лише перебували під їхнім культурним впливом, історичні джерела зафіксували їхню тісну взаємодію, що згодом призвело до їхнього ототожнення.

II. Другий постулат – дослідження топонімічного матеріалу.

О. М. Щодра зазначає, що, за твердженням А. Г. Кузьміна, католицькі місіонери Ебон і Герборт використовували однаковий термін – «Рутенія» – як для позначення Київської Русі, так і для Балтійської Ругії (Щодра, 2021).

Згідно з висунутою нами концепцією, це можна пояснити тим, що частина рутенів мігрувала до Балтійського Помор'я, тоді як інша частина переселилася в Подунав'я. Про їхню присутність у Балтійському регіоні свідчить низка топонімів, які зберегли назву рутенів: Ruge, Rugenhof, Rugeshus, Rugard, Ruschvitz (Молчанова, 2008), Rugenwalde (Цветков, 2012: 206–207).

Разом із тим, у Раффельштеттенському митному статуті (між 904 і 906 рр.) згадується територія «Ruzaramarcha» (Руська марка), розташована на правому березі Дунаю, в межах колишнього Ругіланду, що охоплював частину Східної Баварії, землі Зальцбурга, Нижньої та Верхньої Австрії. У цьому документі містяться відомості про торговельні зв'язки, які підтримували купці з різних регіонів, зокрема з Ругії (Київської Русі) та Богемії (Галенко, 2006: 10–11).

Однак згадка про топонім «Ruzaramarcha» трапляється ще раніше – у грамоті східнофранкського короля Людовіка II Німецького від 863 року (Прицак, 1997: 41). Це свідчить про давній культурно-політичний та економічний вплив Русі в регіоні. Наявність численних топонімів, пов'язаних із рутенами-русами, також підтверджує їхню присутність у Подунав'ї: Ротуларіус, Реодарій (Галенко, 2006: 11), Росдорф, Руська Мюль (Щодра, 2021).

Крім того, в різних регіонах Європи зафіксовано значну кількість топонімів, які можуть бути пов'язані з рутенами або русами (див. рис. 1). Це слугує додатковим аргументом на користь гіпотези про їхню ймовірну міграцію на територію сучасної України.

III. Третій постулат – вивчення археологічних даних.

Археологічні дані підтверджують нашу концепцію щодо взаємодії населення Українського Закарпаття з кельтами у V–IV ст. до н. е. Так, Е. О. Симонович та І. П. Русанова припускають, що ці контакти можна простежити за характерними артефактами, зокрема браслетами з півсфер, залізними та бронзовими поясами, фібулами, ножами, мечами, а також наявністю опідумів (Славяне и их соседи..., 1993: 62–67).

Вплив кельтської культури простежується в таких археологічних культурах, як пшеворська, зарубинецька, оксивська та черняхівська. Наявність кельтських фібул, зброї та прикрас у похованнях цих культур свідчить про їхню інтеграцію в латенський культурний простір (Ідзьо, 2015: 218). Яскравим прикладом взаємодії між слов'янами та кельтами є пшеворська культура, в межах якої сформувалася кельто-слов'янська спільнота (Ідзьо, 2015: 227).

Кельтський вплив простежується й у поховальних обрядах, зокрема в традиції згинання мечів та наконечників списів, що підтверджують численні археологічні знахідки (Філіп, 1961: 115). За твердженням В. С. Ідзьо, у Галичині цей вплив проявився не лише в ритуалах поховання, а й у формуванні слов'янської керамічної традиції, зокрема в поширенні округлих мисок, штампованих орнаментів, двосічних мечів тощо (Ідзьо, 2015: 232).

Черняхівська археологічна культура, що датується кінцем II–V століття, а за М. Ю. Брайчев-

ським – II–VII століттям (Брайчевський, 1957: 17), ймовірно, відображає археологічний вплив рутенів. Г. М. Казакевич наголошує, що антропологічні дані свідчать про змішання слов'янського населення Верхнього Подністров'я з нащадками кельтів Центральної Європи. Ймовірно, їхні діалекти могли зберігати значний кельтський компонент навіть у цей період (Казакевич, 2015: 237).

Одним із підтверджень кельто-слов'янської взаємодії є схожість орнаментальних мотивів у кераміці. Зокрема, зигзагоподібні, колоподібні та ромбоподібні візерунки були поширені як у латенській, так і в черняхівській культурах, хоча спосіб їхнього використання мав певні відмінності. Також спостерігаються технологічні подібності, за М. Б. Шукіним, черняхівська культура базувалася на кельтських гончарних традиціях, і в III–IV ст. виробничі технології черняхівців значною мірою відповідали кельтським традиціям Центральної та Західної Європи. Це, на думку дослідників, може свідчити про своєрідний «кельтський ренесанс» у Східній Європі (Ідзьо, 2015: 217–218).

Кельтський вплив простежується в культурному та мовному аспектах. Як стверджує К. М. Тищенко, у праукраїнському мовному просторі зафіксовані численні сліди контактів із кельтами. Зокрема, він виокремлює так званий «шостий український мовний свідок» (II ст. н. е.), що відображає вплив кельтських сусідів, зокрема через поширення суфікса **-ина** в українських словах *людина, дівчина, родина, тварина, драбина*

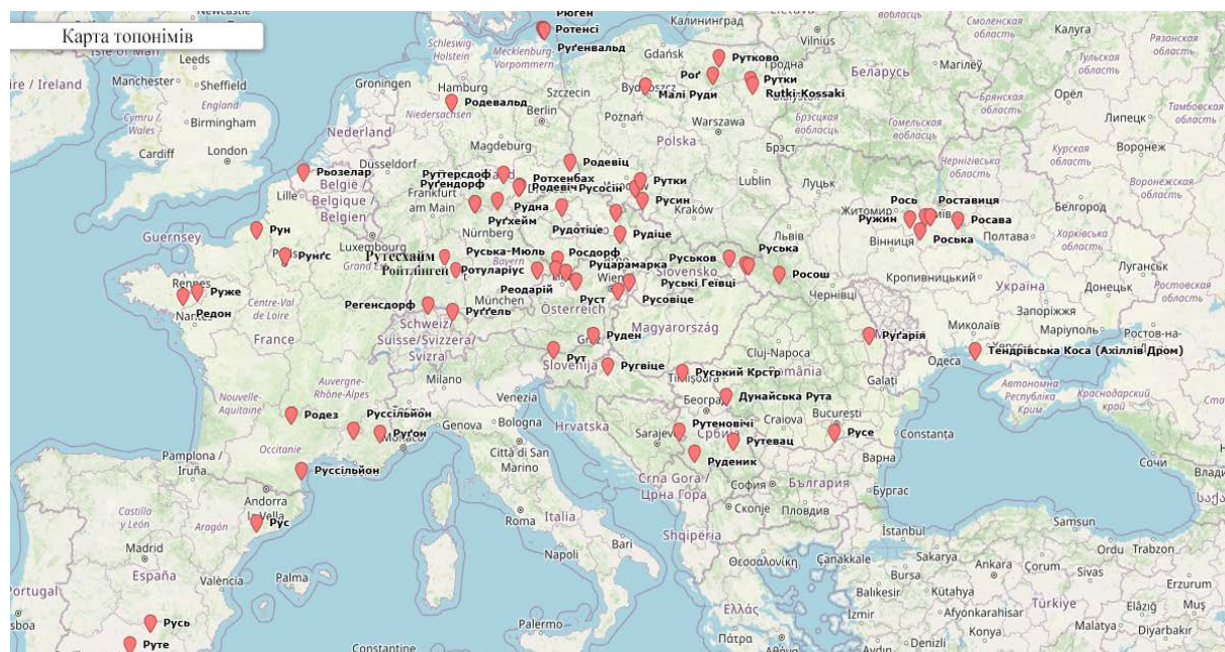

Рис. 1. Карта топонімів, пов'язаних з етнонімами «рутени», «руги», «русини»

Джерело: Сформоване автором.

тощо. Крім того, К. Тищенко вказує на запозичення з кельтських мов в українську, серед яких *слуга, влада, ліки, бевзь, щит, молитися, сало* (Тищенко, 2005: 34).

Ці дані узгоджуються з висновками, викладеними у дослідженні «Генезис та становлення Русі (VI–X ст.)» (Дешко, 2024а) та статті «Походження Русі в контексті кельтської теорії», опублікованій у виданні «Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки», 2024 рік, том 35 (74), № 3, с. 28–31 (Дешко, 2024с). Згідно з цією концепцією, ймовірна міграція кельтів-рутен відбулася між 469 р. (після розпаду гунської імперії) та 562 р. (утворення Аварського каганату). Однак вони могли з'явитися в Наддніпрянщині ще раніше, що підтверджується археологічними свідченнями. У подальшому рутени, ймовірно, асимілювалися зі слов'янами, які на той час входили до союзу з гунами.

Історичні джерела також вказують на тісні контакти між кельтами та гунами. Перший видатний правитель європейської гунської імперії Баламир здобув перемогу над готами Германаріха, а згодом помстився Витимиру за вбивство антського царя Божа. Цікаво, що син Улдіна, правителя західного гунського каганату, носив ім'я Ругіла (Руа). Він керував Паннонією та Галлією, і ймовірно, його ім'я має зв'язок із місцевими традиціями, що вказує на можливий кельтський вплив.

Отже, комплексні археологічні, мовні та історичні дані підтверджують значний кельтський вплив на слов'янські культури, що простежується від пшеворської до черняхівської, а також у мовних запозиченнях і традиціях сусідніх народів. Це свідчить про глибші етнокультурні взаємодії, що мали місце на території сучасної України упродовж кількох століть.

IV. Четвертий постулат – наукова релевантність і верифікаційна спроможність теорії.

Попри те, що дана тема заслуговує на окрему наукову розвідку, доцільно окреслити її основні положення вже в цій роботі. У сучасному науковому дискурсі кельтська теорія походження Русі набуває дедалі більшої актуальності. Вона характеризується ширшою джерельною базою, більшою аргументативною переконливістю та стійкістю до критичного аналізу, ніж традиційна норманська концепція.

Остання була сформульована шведськими істориками ще в XVII столітті, а згодом розвинута німецькими вченими Готлібом Байером, Готфрідом Міллером та Августом Людвігом Шльоцером. Вона мала на меті, зокрема, обґрунтувати політичну спадковість нової династичної лінії на російському престолі – Гольштейн-Готторпської гілки Романових, яка розпочалася з Петра III, – а також підкреслити ключову роль германських племен у процесі формування руської державності.

Основним джерелом, на яке спиралися прибічники норманської теорії, була «Повість минулих літ» (далі – ПМЛ), збережена в пізніх списках XIV–XV століть (зокрема, Лаврентіївському та Іпатіївському). З огляду на значний часовий розрив із подіями X–XII століть, які описуються в літописі, не виключено, що ПМЛ відображає політичні настанови свого часу й не може слугувати цілковито достовірним джерелом для реконструкції ранньої історії Русі.

Згідно з ПМЛ, низка слов'янських і фінських племен (зокрема, кривичі, ільменські словени, чудь, весь) звернулася до «Варягів», до народу «Русь», із проханням про встановлення князівської влади на своїй території. У результаті на ці землі прибули три брати – Рюрик, Синеус і Трувор (Літопис руський, 1989). Однак, варто зауважити, що ці постаті не підтверджуються в інших джерелах, а в окремих фрагментах ПМЛ «Варяги» та «Русь» згадуються окремо: «Яфетове бо коліно й це: варяги, свеї, нормани, готи, русь, англи, гали-

РУТЕНИ. Повідомлення Юлія Цезаря, Плінія Старшого, Марка Лукана, Григорія Турського, Симіона Логофета, Галла Аноніма, Сутерія. Півострів Тендрівська коса. Плита в Зальцбурзі. Згадка Богдана Хмельницького. Західні місіонери Ебон і Герборт називали державу Русь і Балтійську Ругію Рутенією. **РУТЕНТИ, РУГИ.** Топоніми: Руцарамарка, Ротуларіус, Реодарій, Росдорф, Руська Мюль, Ругенвальд, Ругенгоф. **ЧЕРНЯХІВСЬКА КУЛЬТУРА (II–VII ст.).**

РУСЬ

Рис. 2. Головні елементи трансформації рутен в Наддніпрянську Русь

(Джерело: Сформоване автором).

чани, волохи, римляни, німці, корляги, венедиці, фряги та інші» (Літопис руський, 1989).

З цього переліку випливає, що нормани, свеї (тобто шведи), варяги та русь подаються як окремі етноніми, а отже, не є тотожними. Це свідчить про певну суперечність у самому тексті ПМЛ щодо ототожнення або розмежування «Варягів» та «Русі».

Згідно з гіпотезою, підтриманою низкою українських дослідників, зокрема М. Ю. Брайчевським і С. П. Шелухіним, термін «Варяги» радше позначав не етнічну групу (скандинавів), а військово-політичне угруповання або наймане військо, що могло бути поліетнічним за складом (Брайчевський, 1968: 160; Шелухін, 1929: 15).

Особливої уваги заслуговують свідчення візантійських авторів – Іоанна Скілиці (XI ст.) та Георгія Кедріна (XII ст.), які прямо вказували на кельтське походження варягів (Шелухін, 1929: 8). Цей факт відкриває нові перспективи для переосмислення етногенезу Русі та підважує усталені засади норманської теорії. Основними аргументами її прихильників є гіпотеза про походження назви «Русь» від фінського слова «Ruotsi», а також подальше уподібнення вченими руських імен та згаданих Костянтином VII Багрянородним Дніпровських порогів до скандинавських відповідників.

Однак глибший аналіз цих тез виявляє їхню наукову слабкість і вибірковість у підході до джерел. Варто критично розглянути обидва положення норманської теорії, щоб оцінити, наскільки вона відповідає історичним фактам. Норманська теорія походження Русі ґрунтується на двох основних положеннях:

1. *Припущенні про походження назви «Русь» від фінського слова «Ruotsi», що використовувався для позначення шведів.*

2. *Інтерпретації імен руських князів і назв Дніпровських порогів на скандинавський лад.*

Почнемо з першого положення. Згідно з гіпотезою С. П. Шелухіна, фіни називали шведів «Руотці», тому що шведські торговці торгували з Руссю, так само як в Києві називали «гречниками» торговців, що торгували з Грецією (Шелухін, 1929: 53).

Також слід зазначити, що у жодному давньоруському чи візантійському джерелі немає вказівки на те, що слово «Русь» запозичене з фінської мови. Більше того, самоназва «Русь» зустрічається ще до формування тісних контактів із скандинавами. Ще цікавим є те, що назва «Русь» охоплює значно ширший ареал, ніж територія, пов'язана з фінсько-скандинавськими контактами. Якщо б ця гіпотеза була правильною, то логічно було б очі-

кувати її обмеження лише на північні території, однак етнонім «Русь» міцно закріпився за середньонадніпрянськими землями.

Розглянемо друге положення – інтерпретацію назв Дніпровських порогів, згаданих Костянтином VII Багрянородним.

Візантійські автори нерідко записували чужоземні назви у формі, зрозумілій для грецької традиції або через посередництво інших народів. Це не доводить скандинавського походження самих назв. Також сильною вадою другого положення є відсутність системності. Не всі Дніпровські пороги отримали скандинавські відповідники, а більшість їхніх найменувань має слов'янську або тюркську етимологію. Отже, спроба зобразити ці назви як суто скандинавські є вибірковою та тенденційною.

Втім, не варто відкидати факту взаємодії, а не домінування, адже існування окремих скандинавських впливів у Київській Русі не заперечує її кельтського походження. Скандинави могли відігравати роль торговців, найманців чи навіть окремих князів, але це не означає, що саме вони заснували державу Русь.

Норманська теорія, заснована на цих двох положеннях, є спрощеним поясненням складного процесу формування Русі. Вона ігнорує багатокомпонентний характер етногенезу східнослов'янського населення, виключає місцеві чинники та ґрунтується на вибірковій інтерпретації джерел.

Отже, ця концепція є радше політичною ідеологією, аніж об'єктивним історичним поясненням.

Висновки. У процесі дослідження з'ясовано, що концепція «давньоруської народності» є ідеологічною конструкцією, яка не витримує наукової критики. Виявлено, що традиційна теза про існування єдиної етнічної спільноти східних слов'ян у X–XII ст. базується на штучних узагальненнях та не враховує мовну, культурну й етнічну строкатість Русі.

На основі аналізу писемних джерел встановлено, що поняття «Русь» у середньовічних текстах асоціювалося з кельтським етносом рутенів, які залишили свій слід у формуванні ранньої державності. Дослідження топонімічного матеріалу підтвердило наявність численних географічних назв, пов'язаних із рутенами, що свідчить про їхнє переселення та інтеграцію в регіоні. Вивчення археологічних даних засвідчило культурний вплив кельтів на слов'ян, що простежується в матеріальних пам'ятках, особливостях поховальних обрядів та мовних запозиченнях.

Окрема увага приділена науковій релевантності запропонованої концепції. У порівнянні

з норманською теорією, яка була сформована в межах політичних потреб імперських наративів та спирається переважно на пізні джерела сумнівної достовірності, кельтська гіпотеза демонструє ширшу джерельну базу, міждисциплінарну аргументованість і стійкість до критичного аналізу. Вона враховує як історико-лінгвістичні закономірності, так і археологічні та топонімічні свідчення,

що підтверджують її верифікаційну спроможність.

Отже, формування Русі доцільно розглядати як результат складного етнокультурного синтезу, де кельтський компонент є не другорядним, а структурно важливим. Такий підхід не лише розширює наукове розуміння генези Русі, а й долає обмеження імперських ідеологем, пропонуючи нову інтерпретацію витоків української ідентичності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балушок В. Г. «Давньоруська народність»: Що насправді ховається за терміном? *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2011. Вип. 20. 72–83.
2. Браїчевський М. Ю. Походження Русі. Київ : Наукова думка, 1968. 228 с.
3. Браїчевський М. Ю. Про етнічну приналежність черняхівської культури. *Археологія*. 1957. Вип. 10. С. 11–24. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Braichevskiy_Mykhailo/Pro_etnichnu_prynalezhnist_cherniakhivskoi_kultury.pdf?PHPSESSID=g26q2301ihv1ge6jfd03rh18o2 (дата звернення: 08.04.2025).
4. Величко С. В. Сказание о войне козацкой с поляками / Археографічна комісія УАН. – Київ : Друкарня УАН, 1926. Т. 1. 312 с.
5. Галенко О. І. Рутенська марка за джерелами IX–XII ст. *Наукові записки*. 2006. Вип. 29. С. 6–16. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend_2006_29_3. (дата звернення: 08.04.2025).
6. Грушевський М. С. Віймки з жерел до історії України-Русі. Львів : Наукове товариство ім. Т. Шевченка, 1895. 126 с.
7. Дешко П. П. Генезис та становлення Русі (VI–X ст.) : кваліфікаційна робота на здобуття ступеня вищої освіти «магістр» / П. П. Дешко; МОН України; ПВНЗ «МЄГУ ім. акад. С. Дем'янчука»; Ф-т. географії, іст. та туризму; Каф. іст., теорії держ. і права та філософії. Рівне, 2024а. 88 с.
8. Дешко П. П. Кельтська концепція походження Русі в контексті археології. *Актуальні питання та перспективи інноваційного розвитку науки та освіти в умовах євроінтеграції*: збірник тез доповідей учасників Міжнародної науково-практичної конференції (м. Рівне, 14 листопада 2024 року). Рівне, 2024б. Ч. І. С. 96–97.
9. Дешко П. П. Походження Русі в контексті кельтської теорії. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Історичні науки*. 2024с. Т. 35 (74), № 3. С. 28–31.
10. Дешко П. П. Становлення української мови X–XVII ст. *Збірник студентських наукових праць*. Рівне, 2020. № 2 (14). С. 170–177.
11. Залізняк Л. Л. Давньоруська народність: імперський міф чи історична реальність. *Пам'ять століть*. 1996. № 2. С. 2–14.
12. Залізняк Л. Л. Києворуська версія україногенези. Аргументи «за» і «проти». *Українознавство*. 2023. № 1 (86). С. 93–107.
13. Залізняк Л. Л. Первісна історія України. Київ : Вища школа, 1999. 263 с.
14. Иордан. О происхождении и деяниях гетов. *Getica* / пер., комм. Е. Ч. Скржинской. Москва : Восточная литература, 1960. 436 с. URL: https://web.archive.org/web/20181011172928/https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/iordan/02.php (дата звернення: 08.04.2025).
15. Ідзьо В. С. Кельтська цивілізація на території України. Львів : «Львівський Ставропігійон», 2025. 358 с.
16. Казакевич Г. М. Східні кельти: культури, ідентичності, історіографічні конструкції. Київ – Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. 358 с.
17. Літопис Руський / ред. О. В. Мишанич ; пер. з давньорус. Л. Є. Махновець. Київ : Дніпро, 1989. 591 с. <http://litopys.org.ua/litop/lit01.htm> (дата звернення: 15.04.25).
18. Молчанова А. А. Балтийские славяне и Северо-Западная Русь в раннем Средневековье. Москва, 2008. URL: <http://rodnovery.ucoz.lv/forum/16-42-1> (дата звернення 20.07.2024).
19. Півторак Г. П. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов : міфи і правда про трьох братів слов'янських зі «спільної колиски». Київ : «Академія», 2001. 152 с.
20. Півторак Г. П. Українці: звідки ми і наша мова. Київ: Наукова думка, 1993. 200 с.
21. Півторак Г. П. Формування і діалектна диференціація давньоруської мови. Київ : Наукова думка, 1988. 277 с.
22. Прицак О. Й. Походження Русі. Стародавні скандинавські джерела : в 2 т. / О. Й. Прицак. Київ: Обереги, 1997. Т. 1. 1080 с.
23. Славяне и их соседи в конце I тыс. до н. э. – первой пол. I тыс. н. э. / гол. ред. Б. А. Рыбаков. Москва : Наука, 1993. 327 с.
24. Скляренко В. Г. Походження етноніма русини. Життя у слові : 36. наук. праць на пошану акад. В. М. Русанівського. Київ : Видавн. дім Д. Бураго, 2011. С. 96–104.
25. Скляренко В. Г. Русь і варяги: Історико-етимологічне дослідження. Київ : Довіра, 2006. 119 с.
26. Тищенко К. М. Десять історичних свідків прадавності української мови. *Вісник НТШ*. 2023а. № 67. С. 64–76.
27. Тищенко К. М. Контури лексико-топонімічної стратиграфії України і етногенез українців. *Народна творчість та етнографія*. 2005. №. 4. С. 31–44.
28. Тищенко К. М. Прадавність української мови, віддзеркалена в мовах сусідів. 1. *Мовознавство*. 2023б. № 1. С. 14–28.
29. Тищенко К. М. Прадавність української мови, віддзеркалена в мовах сусідів. 2. *Мовознавство*. 2023с. № 2. С. 18–43.
30. Филип Я. Кельтская цивилизация и ее наследие. Прага : Издательство Чехословацкой Академии Наук, 1961. 215 с.

31. Христенюк В. Ф. Критерії періодизації історії української літературної мови. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. 2009. Вип. 2. С. 172–177.
32. Цветков С. Э. Начало русской истории. С древнейших времен до княжения Олега. Москва : ЗАО Центрполиграф, 2012. 429 с. URL: https://www.phantastike.com/history/nachalo_russkoj_istorii_s_drevn_vremen/djvu/view/ (дата звернення: 08.04.2025).
33. Шевельов Ю. В. Історична фонологія української мови / пер. з англ. С. В. Вакуленка та ін. Харків : «Акта», 2002. 1054 с.
34. Шевельов Ю. В. Чому общерусский язык, а не виборуська мова? З пробл. східнослов. Глотогонії : Дві ст. про постановня укр. мови. Київ : Вид. дім «КМ Academia», 1994. 33 с.
35. Шелухін С. П. Звідкіля походить Русь. Теорія кельтського походження Київської Руси з Франції. Прага : A Fišer, Strašnice, 1929. 134 с.
36. Щодра О. М. Слов'яни і Русь в ранньому середньовіччі: передумови і початки формування імперії русів. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2021. 481 с. URL: https://docs.google.com/file/d/1DqeDDBXI4ReqdNh5V3VFusi1CV1ovNCK/edit?usp=doclist_api&filetype=msword (дата звернення: 08.04.2025).
37. Юсова Н. М. Генезис концепції давньоруської народності в історичній науці СРСР (1930-ті — перша половина 1940-х рр.). Вінниця : «Консоль», 2005. 545 с.
38. Gaius Iulius Caesar. Commentarii de bello Gallico. Liber I: 45; Liber VII: 5, 7, 64, 75, 90. URL: https://la.m.wikisource.org/wiki/Commentarii_de_bello_Gallico (дата звернення: 08.04.2025).
39. Gaius Plinius Secundus. Naturalis Historia. Liber III: 37; Liber IV: 109; Liber XIX: II: 8. URL: https://la.m.wikisource.org/wiki/Naturalis_Historia (дата звернення: 08.04.2025).
40. Gregorius Turonensis. Historia Francorum. Liber X: 8. URL: https://la.m.wikisource.org/wiki/Historiarum_Francorum_libri_X_-_Liber_X (дата звернення: 08.04.2025).
41. Marcus Annaeus Lucanus. Pharsalia. Liber I: 400. URL: <https://la.m.wikisource.org/wiki/Pharsalia/I> (дата звернення: 08.04.2025).
42. Smal-Stockyj, S., Gartner, T. Grammatik der Ruthenischen (Ukrainischen) Sprache. Wien : Buchhandlung der Szewczenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg, 1913. 550 s.

REFERENCES

1. Balushok, V. (2011). «Davnoruska narodnist»: Shcho naspravdi khovaietsia za terminom? [«Old Rus' Nationality»: What is Really Hidden Behind the Term?] *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy, Vyp. 20. 72–83. [in Ukrainian].
2. Braichevskiy, M. (1968). Pokhodzhennia Rusi [The Origin of Rus]. Kyiv: Naukova dumka, 228 s. [in Ukrainian].
3. Braichevskiy, M. (1957). Pro etnichnu prynalezhnist cherniakhivskoi kultury [On the Ethnic Affiliation of the Chernyakhiv Culture]. *Arkheolohiia*. Vyp. 10. S. 11–24. Retrieved from: https://shron1.chtyvo.org.ua/Braichevskiy_Mykhailo/Pro_etnichnu_prynalezhnist_cherniakhivskoi_kultury.pdf?PHPSESSID=g26q2301ihv1ge6jfd03rh18o2 (accessed: 25.04.2024). [in Ukrainian].
4. Velychko, S. (1926). Skazanye o voine kozatskoi s poliakamy / Arkheohrafichna komisiiia UAN [The Tale of the Cossack War with the Poles. Archaeographic Commission of the Ukrainian Academy of Sciences]. Kyiv: Drukarnia UAN, T. 1. 312 s. [in Ukrainian].
5. Halenko, O. (2006). Rutenska marka za dzherelamy IX–XII st. [The Ruthenian Mark According to the Sources of the IX–XII Centuries]. *Naukovi zapysky*. Vyp. 29. S. 6–16. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nziptend_2006_29_3. (accessed: 08.04.2025). [in Ukrainian].
6. Hrushevskiy, M. (1895). Vyimky z zherel do istorii Ukrainy-Rusi [Excerpts from the Sources on the History of Ukraine-Rus']. Lviv: Naukove tovarystvo im. T. Shevchenka, 126 s. [in Ukrainian].
7. Deshko, P. (2024a). Henezys ta stanovlennia Rusi (VI–X st.): kvalifikatsiina robota na zdobuttia stupenia vyshchoi osvity «mahistr» / P. P. Deshko; MON Ukrainy; PVNZ «MEHU im. akad. S. Demianchuka»; F-t. heohrafii, ist. ta turyzmu; Kaf. ist., teorii derzh. i prava ta filosofii [Genesis and Formation of Rus' (6th–10th Centuries). Unpublished master's thesis. PVNZ «MEHU im. akad. S. Demianchuka»]. Rivne, 88 s. [in Ukrainian].
8. Deshko, P. (2024b). Keltka kontsepsiia pokhodzhennia Rusi v konteksti arkheolohii [Celtic Concept of the Origin of Rus' in the Context of Archaeology]. *Aktualni pytannia ta perspektivy innovatsiinoho rozvytku nauky ta osvity v umovakh yevrointehratsii*: zbirnyk tez dopovidei uchasnykiv Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Rivne, 14 lystopada 2024 roku). Rivne, Ch I. S. 96–97. [in Ukrainian].
9. Deshko, P. (2024c). Pokhodzhennia Rusi v konteksti keltskoi teorii [The Origin of Rus' in the Context of the Celtic Theory]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Serii: Istorychni nauky*. T. 35 (74), № 3. S. 28–31. [in Ukrainian].
10. Deshko, P. (2020). Stanovlennia ukrainskoi movy X–XVII st. [Formation of the Ukrainian Language in the 10th–17th Centuries]. *Zbirnyk studentskykh naukovykh prats*. Rivne, 2020. № 2 (14). S. 170–177. [in Ukrainian].
11. Zalizniak, L. (1996). Davnoruska narodnist: imperskyi mif chy istorychna realnist [Ancient Rus' Nationality: Imperial Myth or Historical Reality]. *Pamiat stolit*. № 2. S. 2–14. [in Ukrainian].
12. Zalizniak, L. (2023). Kyievoruska versiiia ukrainohenezysu. Arhumenty «za» i «proty» [The Kyivan Rus' Version of the Ukrainian Genesis. Arguments «For» and «Against»]. *Ukrainoznavstvo*. № 1 (86). S. 93–107. [in Ukrainian].
13. Zalizniak, L. (1999). Pervisna istoriia Ukrainy [Prehistoric History of Ukraine]. Kyiv: Vyscha shkola, 263 s. [in Ukrainian].
14. Jordan (1960). O proyskhozhdenii y deianiyakh hetov. Getica [On the Origin and Deeds of the Goths. Getica] / per., komm. E. Ch. Skrzhymskoi. Moskva: Vostochnaia lyteratura, 436 s. Retrieved from: https://web.archive.org/web/20181011172928/https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/iordan/02.php (accessed: 08.04.2025). [in Russian].

15. Idzo, V. (2015). *Keltska tsyvilizatsiia na terytorii Ukrainy* [Celtic Civilization on the Territory of Ukraine]. Lviv: «Lvivskyi Stavropihion», 358 s. [in Ukrainian].
16. Kazakevych, H. (2015). *Skhidni kelty: kultury, identychnosti, istoriohrafichni konstruktssii* [Eastern Celts: Cultures, Identities, Historiographical Constructions]. Kyiv – Vinnytsia: TOV «Nilan-LTD», 358 s. [in Ukrainian].
17. Myshanych, O. V. (Hol. red.). (1989). *Litopys ruskyi* [Chronicle of Rus'] (L. Ye. Makhnovets, Per.). Kyiv: Dnipro. Retrieved from: <http://litopys.org.ua/litop/lit01.htm> (accessed: 15.04.25). [in Ukrainian].
18. Molchanova, A. (2008). *Baltyiskye slaviane y Severo-Zapadnaia Rus v rannem Srednevekovye* [Baltic Slavs and Northwestern Rus' in the Early Middle Ages]. Moskva, Retrieved from: <http://rodnovery.ucoz.lv/forum/16-42-1> (accessed: 08.04.2025). [in Russian].
19. Pivtorak, H. (2001). *Pokhodzhennia ukraintsiv, rosiian, bilorusiv ta yikhnikh mov: mify i pravda pro trokh brativ slovianskykh zi «spilnoi kolysky»* [The Origin of Ukrainians, Russians, Belarusians, and Their Languages: Myths and Truth about the Three Slavic Brothers from the «Common Cradle»]. Kyiv: «Akademii», 152 s. [in Ukrainian].
20. Pivtorak, H. (1993). *Ukraintsi: zvidky my i nasha mova* [Ukrainians: Where We Are From and Our Language]. Kyiv: Naukova dumka, 200 c. [in Ukrainian].
21. Pivtorak, H. (1988). *Formuvannia i dialektna dyferentsiatsiia davnoruskoï movy* [Formation and Dialectal Differentiation of the Old Rus' Language]. Kyiv: Naukova dumka, 277 s. [in Ukrainian].
22. Pritsak, O. (1997). *Pokhodzhennia Rusi. Starodavni skandinavski dzherela* [The Origin of Rus'. Ancient Scandinavian Sources] v 2 t. / O. Y. Pritsak. Kyiv: Oberehy, T. 1. 1080 s. [in Ukrainian].
23. Ribakov B. hol. red. (1993). *Slavyane i ikh sosedi v kontse I tis. do n. e. – pervoi pol. I tis. n. e.* [Slavs and Their Neighbors in the Late 1st Millennium B.C. – Early 1st Millennium A.D.]. Moskva: Nauka, 327 c. [in Russian].
24. Skliarenko, V. (2011). *Pokhodzhennia etnonima «Rusyn»* [The Origin of the Ethnonym «Rusyns»]. *Zhyttia u slovi: Zbirnyk naukovykh prats na poshanu akad. V. M. Rusanivskoho*. Kyiv: Vydavn. dim D. Buraho, S. 96–104. [in Ukrainian].
25. Skliarenko, V. (2006). *Rus i variaty: Istoryko-etymolohichne doslidzhennia* [Rus' and the Varangians: A Historical-Etymological Study]. Kyiv: Dovira, 119 s. [in Ukrainian].
26. Tyshchenko, K. (2023a). *Desiat istorychnykh svdkiv pradavnosti ukrainskoï movy* [Ten Historical Witnesses of the Antiquity of the Ukrainian Language]. *Visnyk NTSh*. № 67. S. 64–76. [in Ukrainian].
27. Tyshchenko, K. (2005). *Kontury leksyko-toponimichnoi stratyhrafii Ukrainy i etnogenezy ukraintsiv* [Contours of Lexico-Toponymic Stratigraphy of Ukraine and the Ethnogenesis of Ukrainians]. *Narodna tvorchist ta etnohrafia*. №. 4. S. 31–44. [in Ukrainian].
28. Tyshchenko, K. (2023b). *Pradavnist ukrainskoï movy, viddzerkalena v movakh susidiv. 1* [Antiquity of the Ukrainian Language Reflected in the Languages of Neighbors. 1]. *Movoznavstvo*. № 1. S. 14–28. [in Ukrainian].
29. Tyshchenko, K. (2023c). *Pradavnist ukrainskoï movy, viddzerkalena v movakh susidiv. 2* [Antiquity of the Ukrainian Language Reflected in the Languages of Neighbors. 2]. *Movoznavstvo*. № 2. S. 18–43. [in Ukrainian].
30. Fylyp Jan (1961). *Keltskaya tsivilizatsiya i yee nasledie* [Celtic Civilization and Its Heritage]. Praga: Izdatelstvo Chekhoslovatskoï Akademii Nauk, 215 s. [in Russian].
31. Khrystenok, V. (2009). *Kryterii periodyzatsii istorii ukrainskoï literaturnoi movy* [Criteria for the Periodization of the History of the Ukrainian Literary Language]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova*. Vyp. 2. S. 172–177. [in Ukrainian].
32. Tsvetkov, S. (2012). *Nachalo russkoï istorii. S drevneishikh vremen do knyazheniya Olega* [The Beginning of Russian History. From Ancient Times to the Reign of Oleg]. Moskva: ZAO Tsentrpolihraf, 429 s. Retrieved from: https://www.phantastike.com/history/nachalo_russkoj_istorii_s_drevn_vremen/djvu/view/ (accessed: 08.04.2025). [in Russian].
33. Shevelov, Yu. (2002). *Istorychna fonolohiia ukrainskoï movy* [Historical Phonology of the Ukrainian Language] / per. z anh. S. V. Vakulenko ta in. Kharkiv: «Akta», 1054 s. [in Ukrainian].
34. Shevelov, Yu. (1994). *Chomu obshcherusskyi yazyk, a ne vibchoruska mova? Z probl. skhidnoslov. hlotohonii: Dvi st. pro postannia ukr. Movy* [Why the Common Russian Language, and Not the Old Belarusian Language? Issues of East Slavic Glottogony: Two Centuries about the Origin of the Ukrainian Language]. Kyiv: Vyd. dim «KM Academia», 33 s. [in Ukrainian].
35. Shelukhin, S. (1929). *Zvidkilia pokhodyt Rus. Teoriia keltsskoho pokhodzhennia Kyivskoi Rusi z Frantsii* [Where Did Rus' Come From? The Theory of the Celtic Origin of Kievan Rus' from France]. Praha: A Fišer, Strašnice, 134 s. [in Ukrainian].
36. Shchodra, O. (2021). *Sloviany i Rus v rannomu srednovichchi: peredumovy i pochatky formuvannia imperii rusiv* [Slavs and Rus' in the Early Middle Ages: Preconditions and Beginnings of the Formation of the Rus' Empire]. Lviv: LNU im. I. Franka, 481 s. Retrieved from: https://docs.google.com/file/d/1DqeDDBXI4ReqdNh5V3VFusi1CV1ovNCK/edit?usp=docslist_api&filetype=msword (accessed: 08.04.2025). [in Ukrainian].
37. Yusova, N. (2005). *Henezys kontseptsii davnoruskoï narodnosti v istorychnii nausti SRSR (1930-ti — persha polovyna 1940-kh rr.)* [Genesis of the Concept of the Ancient Rus' Ethnos in the Historical Science of the USSR (1930s – Early 1940s)]. Vinnytsia: «Konsol», 545 s. [in Ukrainian].
38. Gaius Iulius Caesar. (n.d.). *Commentarii de Bello Gallico. Liber I: 45; Liber VII: 5, 7, 64, 75, 90*. URL: https://la.m.wikisource.org/wiki/Commentarii_de_bello_Gallico (accessed: 08.04.2025) [in Latin].
39. Gaius Plinius Secundus. (n.d.). *Naturalis Historia. Liber III: 37; Liber IV: 109; Liber XIX: II: 8*. URL: https://la.m.wikisource.org/wiki/Naturalis_Historia (accessed: 08.04.2025) [in Latin].
40. Gregorius Turonensis. (n.d.). *Historia Francorum. Liber X: 8*. URL: https://la.m.wikisource.org/wiki/Historiarum_Francorum_libri_X_-_Liber_X (accessed: 08.04.2025) [in Latin].
41. Marcus Annaeus Lucanus. (n.d.). *Pharsalia. Liber I: 400*. URL: <https://la.m.wikisource.org/wiki/Pharsalia/I> (accessed: 08.04.2025) [in Latin].
42. Smal-Stockyj, S., Gartner, T. (1913). *Grammatik der Ruthenischen (Ukrainischen) Sprache*. Wien: Buchhandlung der Szewczenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg, 550 s. [in German].

Ірина БАБІЧ,

orcid.org/0009-0001-4534-083X

*студентка IV курсу факультету соціальної педагогіки та психології
Запорізького національного університету
(Запоріжжя, Україна) sumtykiy@gmail.com*

Ганна БРЯНЦЕВА,

orcid.org/0000-0002-9689-8497

*кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри дизайну
Запорізького національного університету
(Запоріжжя, Україна) bganna33@gmail.com*

ДИЗАЙН АРТБУКУ ДЛЯ АВТОРСЬКОГО ВСЕСВІТУ «АНТОЛОГІЯ РАЮ» НА ФЕНТЕЗІЙНО-РЕЛІГІЙНИХ ЗАСАДАХ

Наприкінці XX – першій чверті XXI століть популярність книжкових видань типу «артбук» стрімко зростає. Особливість у тому, що артбуки об'єднують у собі ілюстрації та текст, у яких йде переважання саме ілюстративної складової, коли ілюстрація виступає головним інформаційним джерелом, тоді як текст виступає як допоміжний засіб. Етапові безпосереднього опрацювання дизайну авторського артбуку «Антологія Раю» передував етап з дослідження поняття «артбук». Виконані наукові розвідки засвідчили, що наразі дослідження поняття «артбук» і пов'язаним із цим поняттям категоріальним апаратом більшою мірою виконуються у дослідженнях учених з закордонних країн, проте у першій чверті цього століття дослідження цього феномену вже можна знайти також у наукових працях українських дослідників. Така тенденція затверджує актуальність артбуків не як нішевого видання, а вже офіційного поняття. У нашому дослідженні розглянутий дизайн артбуку «Антологія Раю» у релігійному жанрі та жанрі «фентезі». Для їх розуміння були проведені дослідження актуальності жанрів для цього типу видань та причинно-наслідкових зв'язків їх вибору. Жанр фентезі нині є найпоширенішим жанром, на основі якого виконується світобудування авторських світів. На противагу цьому, релігійний жанр є не частим вибором митців за створення авторських всесвітів з різних причин, що впливають з особливостей автора. З цих причин, проєкт «Антологія Раю», про який йдеться у статті, можна класифікувати як дизайн-спробу поєднати поширений і рідко вживаний жанри. У статті також розглянуто такі елементи формування видання, серед них можна виділити діювих осіб, які своєю чергою впливають на формування розділів, особливості візуальної складової, що становить брендування артбуку, а також виокремлено характерні особливості авторської візуальної стилістики, яка додатково впливає на сприйняття фінального продукту.

Ключові слова: артбук, дизайн, всесвіт, розробка, ілюстрація, фентезі, релігія.

Iryna BABICH,

orcid.org/0009-0001-4534-083X

*4th year student at the Faculty of Social Pedagogy and Psychology
Zaporizhia National University
(Zaporizhia, Ukraine) sumtykiy@gmail.com*

Hanna BRIANTSEVA,

orcid.org/0000-0002-9689-8497

*Candidate of Pedagogic Sciences,
Associate Professor at the Department of Design
Zaporizhia National University
(Zaporizhia, Ukraine) bganna33@gmail.com*

DESIGN OF AN ARTBOOK FOR THE ORIGINAL UNIVERSE OF “HEAVEN’S ANTHOLOGY” ON FANTASY-RELIGIOUS PRINCIPLES

In the late twentieth and first quarter of the twenty-first century, the popularity of artbook publications grew rapidly. The peculiarity is that artbooks combine illustrations and text, with the illustrative component predominating, where

the illustration is the main information source, while the text acts as an auxiliary tool. The stage of direct elaboration of the design of the author's art book "Heaven's Anthology" was preceded by the stage of researching the concept of "artbook". The scientific research has shown that currently the study of the concept of "artbook" and the categorical apparatus associated with this concept is mostly carried out in the research of scholars from foreign countries, but in the first quarter of this century, studies of this phenomenon can also be found in the scientific works of Ukrainian researchers. This trend confirms the relevance of art books not as a niche publication, but as an official concept. Our study examines the design of the art book "Heaven's Anthology" in the religious and fantasy genres. To understand them, we studied the relevance of genres for this type of publication and the cause-and-effect relationships of their choice. The fantasy genre is now the most common genre for the basis of author's worlds that they create. In contrast, the religious genre is not a frequent choice of artists for creating author's universes for various reasons stemming from the author's characteristics. For these reasons, the "Heaven's Anthology" project discussed in the article can be classified as a design attempt to combine common and rarely used genres. The article also examines the following elements of the publication's formation, including the characters who, in turn, influence the formation of chapters, the peculiarities of the visual component that makes up the artbook's branding, and the characteristic features of the author's visual style, which additionally affects the perception of the final product.

Key words: artbook, universe, development, illustration, design, fantasy, religion.

Постановка проблеми. Наприкінці XX – першій чверті XXI століть популярність книжкових видань типу «артбук» стрімко зростає. Це пов'язано передовсім з ідеєю про те, що артбук є потужним синтезом двох видів візуального мистецтва – ілюстрації та тексту. Як засвідчила видавнича практика, артбуки виявилися найдоступнішими медіумами для митців насамперед для презентування широкому загальному авторських всесвітів, адже ілюстрація є візуальною презентацією авторського задуму, тоді як текст є необхідним доповнювальним елементом, який закриває «прогалини», що інакше неможливо доповнити першим, щоб у повній мірі передати ідею митця. І хоч деякі митці пропонують додаткові форми подання у власних артбуках, ці два – ілюстрація і текст – є ключовими для створення наповнення класичного артбуку.

Виконані наукові розвідки засвідчили, що наразі дослідженнями поняття «артбук» і пов'язаним із цим поняттям категоріальним апаратом більшою мірою містяться у дослідженнях учених з закордонних країн, проте у першій чверті дослідження феномену артбуку знаходимо у наукових працях українських дослідників, зокрема, у працях таких науковців, як А. Бідун, Г. Листвак, О. Копецька, К. Загорська, С. Підпригора, М. Скиба. У своїх наукових розвідках дослідники формують поняття артбуку, визначають місце артбуку у нішевих поліграфічних виданнях, пропонують класифікацію сучасних артбуків.

Водночас аналіз наявних наукових розвідок виявив, що серед науковців мало дослідженими залишаються артбуки, вибудова змістової і візуальної складових яких відбувається на засадах релігійного жанру та жанру «фентезі».

Жанр фентезі сьогодні є найпоширенішим жанром, на основі якого виконується світобудування авторських світів. Найпростіше створення фентезі-всесвіту відбувається наступним чином: якщо у зви-

чайний сеттинг (під звичайним розуміється сеттинг сьогодення, де події розгортаються на планеті Земля) додати такі елементи, як чаклунство або паранормальні явища, він автоматично перетворюється на жанр фентезі. Цей приклад розширює дискусію про відсутність обмежень, адже до цього жанру однаково належатимуть як всесвіт, що повністю залежить від магії, так і той, що просто має певні, іноді не важливі для сюжету паранормальні явища. Тому жанр є простим до використання у наративах, у яких автор хоче підвищити цікавість до продукту, додавши риси, нетипові для нашого світу.

Релігійний жанр є, навпаки, нечастим вибором митців за створення всесвітів. Причини криються у самому митцеві: за даними опитування соціологічної групи «Рейтинг», найменша кількість віруючих серед поколінь припадає саме на покоління Z, віком до 35 років (Соціологічна група «Рейтинг», 2022: 24). Ще одна причина полягає у психоемоційних травмах, пов'язаних з релігією. З огляду на це, можна зробити припущення, що молоді митці, створюючи власні всесвіти, або не вірять і тому не думають про релігійні теми під час створення, або свідомо їх уникають задля власного комфорту.

Проект «Антологія Раю», про який йтиметься далі у цій статті, є дизайн-спробою поєднати поширений і рідко вживаний жанри. Це формує необхідність поглибленого розуміння впливу засад таких жанрів, як фентезі, на формування загального всесвіту та його візуально-естетичних характеристик, а також обмежень, характерних для творів, що мають релігійну тему як одну з провідних у роботі. Також, необхідно визначити не лише вплив жанру, а і власне вплив авторського підходу до артбуку «Антологія Раю», що формуватиме його впізнаваність та стиль.

Аналіз досліджень. Вивчаючи дослідження такого поняття, як «артбук», можна виділити кілька важливих робіт у цій галузі.

А. Бідун переважно займається вивченням аспектів книжкового видання, їх категоризацією, застосування і специфіку книжкового контенту. Г. Листвак, починаючи з 2012 року, зосереджується на типології та потенціалі продукту. О. Копецька, разом з К. Загорською займається диференціацією артбуків від інших нішевих видань та його специфікою. С. Підпригора розглядає артбук як літературний твір та його актуальність у світі мистецтва. Їхні наукові праці створюють простір для фундаментального обговорення концепції поняття «артбук» та його особливостей як поліграфічного видання.

Аналіз наукового доробку засвідчив, що відсутнє єдине трактування поняття артбук, одну з причин цього, зокрема, науковці вбачають у тому, що цей тип видання наразі не є сталим. Тому ми сконцентруємося на його загальних характеристиках як друкованого видання. При цьому ми виходимо з того, що артбук – це колекція зображень, зібраних у форматі багатосторінкового видання, які поєднані між собою певним концептом, такими як ідея, тематика, автори або жанр.

Крім того, автори статей зазначають, що артбук, передусім, є нішевим, часто самостійним виданням, яке здатне запропонувати авангардні ідеї, які не часто трапляються у інших типах багатосторінкових видань. Через це артбуки вважаються сучасними та прогресивними.

Особливим типом власне артбуків є комерційні артбуки, які у своїй роботі досліджували С. Мільчевич та Н. Жук. Цей тип артбуку не є оригінальним виданням, а радше збіркою візуальних рішень щодо певного виду медіа, такого як кіно чи відеоігри. Оскільки артбук «Антологія Раю» є частиною розробки авторського всесвіту, який ще перебуває на етапі упорядкування, він є поєднанням як традиційного розуміння артбуку, так і комерційного.

Дослідженнями стосовно жанру фентезі займалися В. Борова, О. Манахов та О. Пидюра. Серед них, В. Борова у своїй статті пропонує спосіб систематизації жанру фентезі та наводить перелік ознак, за якими можна визначити, чи належить той чи інший твір до цього жанру. О. Манахов фокусується на розумінні витоків жанру та його розвитку. О. Пидюра натомість розглядає фентезі крізь призму козацького фентезі та його актуальності у сучасній дискусії. Релігійний (або конфесійний) жанр є переважно лінгвістичним, тому в арт-дискурсі мистецтва мало наукових розвідок, які б детально вивчали цей напрям.

Мета статті – дослідити вплив фентезійних і релігійних засад на розвиток авторського всесвіту і його візуальних складових, передовсім, персонажів й другорядних дійових осіб, а також локацій, і

опрацювати дизайн та ілюстрації для артбуку про авторський всесвіт «Антологія Раю».

Виклад основного матеріалу. Виходячи з аналізу досліджених вище робіт, можна зробити висновок, що артбук – відносно нове поняття, що досі не має чіткої класифікації. Це дає авторам можливість створити унікальні роботи, що будуть автоматично сприйматися як мистецьке надбання. З іншого боку, жанрові особливості, які будуть закладені у артбук, можуть сильно вплинути на такі його ознаки, як кількість сторінок, стиль тексту та матеріалі, з яких він може бути створений.

Сеттінг, покладений в основу артбуку «Антологія Раю», хоча й сфокусований передовсім на головній героїні, але не обмежується її особою. Також опрацьовані інші персонажі, які безпосередньо пов'язані зі модельованим всесвітом. Так, всесвіт артбуку загалом презентований більш, ніж сорока персонажами. За такої кількості дійових осіб була задіяна систематизація як у візуальний, так і у вербальний способи, з метою полегшити сприймання інформації про модельований всесвіт незалежно від того, з яким форматом матиме справу читач артбуку – електронна книжка чи друковане книжкове видання. Для кожного персонажу в рамках сеттінгу опрацьовано принаймні по дві ілюстрації, які утворюють його портфоліо.

Аналізуючи, під які жанри категоризується представлений артбук, ми виділили жанри фентезі та релігійний жанр. У разі, якщо проаналізувати співвідношення фентезійної і релігійної складових артбуку слід зауважити, що попри присутність у артбуку релігійної складової, ключову роль у формуванні сеттінгу – сукупності різнопланових елементів, які однозначно ідентифікують світ, де відбуваються події, відіграє фентезійна складова.

Релігійна складова відіграла роль радше натхнення для твору. Згідно ній у артбуку йдеться про Рай у класичному його розумінні – це місце, куди потрапляє чиста, непорочна душа після смерті. Сюжет артбуку послідовно розгортається у Раю, де мешкає більшість дійових осіб, і який предстає як потаємне місце високо у хмарах, звідки янголи можуть спостерігати за перебігом земних життів. Зв'язок з релігійною тематикою простежується, зокрема, у тому, що для всесвіту було використана ієрархія янголів, характерна для ангелології, хоча й інтерпретована. Ранги організовані в порядку від латинської літери А (ранг політичного устрою країни: королеви, старшини та їхні першочергові підлеглі) до літери Е (звичайні жителі без можливостей використання їхнього магічного потенціалу). У сюжеті не розглядалися особи поза межами цього устрою.

Фентезійна складова артбуку «Антології Раю», на відміну від релігійної, представлена набагато ширше. Починаючи від загального вигляду дійових осіб, які мають людиноподібну форму з пір'ям, рогами, малюнками на тілі (благословення богів, що характеризують підтипи), завершуючи оточенням, де, наприклад, «ґрунт» Раю вкритий хмарами – замість трави. Також важливо виділити наявність атипічних для нашого всесвіту тварин, представлених акулою Вейва Алтином, який замість плавників має крила.

Додатково, кожен з головних героїв артбуку має чималі пізнання у магії: одна з героїнь, Сонг, є головою Міністерства Вивчення Магії, де магія має статус науки і досліджується на рівні з біологією чи хімією. Магія активується спеціальними провідниками – медіусами, які обирають свого володаря.

Артбук «Антологія Раю», на відміну від загальноприйнятих основ сторітелінгу та інших артбуків зі схожою тематикою, не фокусується на історії головної героїні, хоч вона є критично важливим елементом вступної частини, розробленої у форматі коміксу. Натомість, головними героями артбуку виступає група персонажів, які пов'язані між собою.

Група налічує вісім персонажів і складається з найвищих політичних діячів цього всесвіту під загальною назвою «янгольські старшини». До цієї групи входять такі діячі: Голд, Спарк, Вейв, Глайд, Райм, Сонг, Флейм, а також їхній головний секретар – Інк.

Окрім всесвіту, який у творі розкривається завдяки персонажам, деякі персонажі зачіпають соціальні теми, актуальні для реального всесвіту, зокрема життя та акомодация людей з особливими можливостями. Спарк є репрезентацією людей з мутизмом – психологічного стану, при якому людина не здатна вербально реагувати на зовнішні чинники. У артбуці описані етапи її життя, за яких вона зазнавала булінгу через цю свою особливість. Натомість Глайд є репрезентацією фізичних обмежень, адже пережила ампутацію ніг внаслідок аварії. Візуальна складова у синтезі з вербальною на відповідних розгортах розкриває вплив цієї травми на подальшу мотивацію та плани у житті Спарка.

Розуміючи загальну концепцію твору, тепер ми можемо перейти до опису створення та наповнення конкретного видання.

Оскільки першочерговим завданням було надати читачеві контекст стосовно всесвіту, про який йде мова у артбуці, у вступному розділі присутня інформація на кшталт: короткий опис сет-

тінгу, історія становлення управлінського органу Раю та його центру – Чіф-Сіті, а також додаткова інформація про секретарів, яка знайомить читача з головними героями перед власне їхньою появою. Ці розгортки розміщені у ритмічному порядку, де вони чергуються з частинами коміксу. Комікс має єдину, нерозривну сюжетну лінію та дизайн його візуальної складової побудований у класичному вигляді.

Окрім вступного, артбук має вісім самостійних розділів. Відлік починається з нульової глави, головним героєм якої є Інк. У наступних главах номер глави відповідає позиції старшини, починаючи з Голд. У кожному розділі присутній «стартовий» розгорт з повноцінною ілюстрацією персонажа і коротким текстом: «розділ», номер розділу та ім'я персонажа.

У артбуках такого типу, які мають кілька дійових осіб, потрібно дотримуватись балансу контенту, розробленого для кожного персонажа. Для можливості повного та рівномірного розкриття усіх персонажів в артбуку «Антологія Раю» розгортки організовані у послідовності, як розкрито нижче.

1. «Розгорт-привітання», у якому представляється дизайн персонажа, колірна палітра та основна інформація про його ім'я, походження, стать та характер.

2. Розгорт із історією персонажа, який містить ілюстрацію, яка безпосередньо пов'язана з текстом;

3. Розгорт із ілюстрацією персонажа у повний зріст з різних ракурсів, що дозволяє у деталях розглянути їхній дизайн;

4. Розгорт з думками головного героя розділу про інших, що розкриває динаміку взаємин і стосунків персонажів між собою, а також з додатковими персонажами, які утворюють їхнє оточення;

5. Розгорт, який розкриває хронологічну послідовність етапів розробки дизайну персонажа. Головним героєм цього розвороту виступає маскот автора артбуку – Міні-Мін, яка надає додаткову інформацію про думки чи почуття автора під час певної стадії розробки.

Після загального викладу розділів наявний сегмент з додатковою інформацією про персонажів, такою як порівняння зросту персонажей, додаткові ілюстрації присвячені подіям (наприклад, ілюстрація, приурочена Гелловіну у 2024 році), додаткові розробки дизайну оточення, а також словник термінів, присутніх у артбуку.

Візуальна ідентичність артбука характерно виражена використанням чотирьох основних кольорів: кремово-білого (#F1E3D8), сіро-блакит-

ного (#6A657C), темно-фіолетового (#2E2331) та пшеничного, який імітує колір золота (#EBC78). Ці кольори присутні у всіх дизайнах персонажів, що дозволяє класифікувати їх як один з поєднувальних елементів. Перші три кольори емоційно нейтральні, що дозволяє вільно оперувати ними у будь-якому дизайні. До кожного персонажа додаються два додаткові кольори, що репрезентують персонажа.

Білий колір, який домінує у дизайнах старшин, утворює «чистий», янгольський вигляд для групи. У порівнянні, Інк виглядає «інакше», що відокремлює її від групи і служить додатковим методом вже візуального сторітеллінгу.

Важливим у бренді артбуку є авторська стилістика. Вона є суміжною між семі-реалізмом і класичною аніме-стилізацією. Характеризується як візуально стримана, але користується популярністю у читачів завдяки тому, що оперує чималою кількістю деталей. У всіх ілюстраціях застосовується виважено підібрана палітра кольорів та їх відтінків для досягнення об'ємності, контрастності, відчуття барвистості та ефекту об'єму.

Динамічність розворотів з ілюстраціями досягається завдяки композиційному прийому нахилу головного об'єкту роботи. У кінематографі, цей прийом застосовується для ефекту дивності, відчуття, коли щось «не так». Перекладаючи це у візуальний сторітеллінг, автор намагається передати читачеві артбуку, що з цим всесвітом щось не так, всі герої – або у відчаї, або перебувають у великому смутку через власні травми.

Ілюстрації розроблялися у двох програмах: Clip Studio Paint EX та Adobe Photoshop, попередньо виділяючи місце для текстових блоків. Для початку була ретельно підібрана концепція для кожної ілюстрації з персонажем як центровим

елементом, розроблені першочергові начерки, спираючись на мудборд та настрій, який було прагнуто передати. Важливо було не розташовувати персонажів по центру ілюстрації для запобігання «зажовування» головного елемента місцем скріплення. Після цього ілюстрації були перенесені на визначений формат, 3402 на 2480 пікселів (28 на 21 сантиметри), що складає цілий розворот. Такий метод оформлення полегшує майбутнє укладання артбуку, що виконується у програмі Adobe InDesign.

Висновки. Під час розробки артбуку «Антологія Раю» було проаналізовано категоріальний апарат для «артбуку», а також було досліджено психологію вибору жанрів сучасними митцями для авторських всесвітів, зокрема, з'ясовано, що фентезі є поширеним жанром завдяки його необмеженості класифікації, тоді як релігійний є не частим вибором для творців через власні упередження або травматичні події, пов'язані з релігією. На підставі виконаних наукових розвідок був опрацьований дизайн, цифрові ілюстрації та концепт-арт для артбуку для авторського всесвіту «Антологія Раю», зокрема, для восьми головних персонажів, серед яких є особи з обмеженими властивостями; дизайн додаткових персонажів, таких як шість дотичних до старшин секретарів, локації, такі як присадибна частина Чіф-Сіті, офіси старшин та їх часті місця перебування, яскравим прикладом яких є інтер'єр церкви Раю, комікс-розгорт, додаткові дизайни одягу персонажів для ілюстрацій та дизайн зброї, якою користуються головні герої. У сукупності артбук налічує понад 100 сторінок. Ознайомитись з електронною версією артбуку можна за покликанням: https://drive.google.com/file/d/1UujryafWFO5Two5_46AQNGl8t-OgUMW/view?usp=sharing.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бідун А. В. Типологічна специфіка артбуку як особливого виду книжкового контенту. Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences. Будапешт : 2019. Вип. 32, Т. 7. С. 58–63.
2. Борова В. Д. Жанрові особливості творів фентезі (на матеріалах романів Урсули Ле Гуїн). Сучасні філологічні дослідження та навчання іноземної мови в контексті міжкультурної комунікації: Збірник студентських наукових робіт. Житомир : Житомирський державний університет імені Івана Франка. 2022. Вип. 15. С. 25–29.
3. Коpecька О. Артбук як різновид нішевих видань. Наукові записки Інституту журналістики. Київ : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2014. Т. 55. С. 66–69.
4. Листвак. Г. Б. Книга художника: термінологічні труднощі. Діалог. Вип. 15. Одеса : Одеський національний університет імені І.І. Мечникова. 2012. С. 156–164
5. Логвіненко Н. Фентезі як вид фантастичної прози. Українська література в загальноосвітній школі. Київ : Інститут педагогіки Нац. акад. пед. наук України, 2014. № 5. С. 38–40.
6. Мільчевич С.І., Жук Н.Б. Комерційний артбук: виокремлення терміну та стилістичні особливості продукту. Молодий вчений. Херсон : Гельветика, 2020. Вип. 80 № 4. С. 533–538.
7. Підпригора С. В. Артбук у просторі літератури: художні особливості. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Київ : Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. Вип. 10. С. 44–46.
8. Шосте загальнонаціональне опитування: адаптація українців до умов війни. Соціологічна група «Рейтинг». URL: https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_ua_1000_ua_032022_v__press.pdf (Дата звернення: 09.05.2025)

REFERENCES

1. Bidun A. V. (2019) Typolohichna spetsyfika artbuku yak osoblyvoho vydu knyzhkovoho kontentu. [Typological specificity of the art book as a special type of book content] Journal of Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences. Rózsadomb Contact Kft, VII, 32, I. 58–63. [in Ukrainian]
2. Borova V. D. (2022) Zhanrovi osoblyvosti tvoriv fentezi (na materialakh romaniv Ursuly Le Huin). [Genre features of fantasy works (based on the novels of Ursula Le Guin)] Suchasni filolohichni doslidzhennia ta navchannia inozemnoi movy v konteksti mizhkulturnoi komunikatsii: Zbirnyk studentskykh naukovykh robit – Modern philological research and foreign language teaching in the context of intercultural communication: Collection of student scientific works. Zhytomyrskiy derzhavnyi universytet imeni Ivana Franka. 15. 25–29. [in Ukrainian]
3. Kopetska O. (2014) Artbuk yak riznovyd nishevykh vydan. [Artbook as a type of niche publications.] Naukovi zapysky Instytutu zhurnalistyky – Scientific notes of the Institute of Journalism. Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka. 55. 66–69. [in Ukrainian]
4. Lystvak. H. B. (2012) Knyha khudozhnyka: terminolohichni trudnoshchi. [Artist's book: terminological difficulties] Dialoh – Dialogue. Odeskyyi natsionalnyi universytet imeni I.I. Mechnykova. 15. 156–164 [in Ukrainian]
5. Lohvinenko N. (2014) Fentezi yak vyd fantastychnoi prozy. [Fantasy as a type of fantastic prose.] Ukrainska literatura v zahalnoosvitnii shkoli – Ukrainian school in public schools. Instytut pedahohiky Nats. akad. ped. nauk Ukrainy, 5. 38–40. [in Ukrainian]
6. Milchevych S. I., Zhuk N. B. (2020) Komertiini artbuk: vyokremlennia terminu ta stylistychni osoblyvosti produktu. [Commercial artbook: distinguishing the term and stylistic features of the product.] Molodyi vchenyi – Young scientist. Helvetica, 80, 533–538. [in Ukrainian]
7. Pidopryhora S. V. (2018) Artbuk u prostori literatury: khudozhni osoblyvosti. [Artbook in the space of literature: artistic features] Naukovyi chasopys NPU im. Drahomanova – Scientific journal of the Dragomanov National Polytechnic University. NPU im. M. P. Drahomanova, 10. 44–46. [in Ukrainian]
8. Shoste zahalnonatsionalne opytuvannia: adaptatsiia ukraintsiiv do umov viiny. Sotsiolohichna hrupa «Reitynh» [Sixth national survey: adaptation of Ukrainians to the conditions of war. Sociological group "Reitynh"] URL: https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_ua_1000_ua_032022_v__press.pdf [in Ukrainian]

УДК 316.7:7:316.4/351

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/87-1-9>**Анна БАТЮК,***orcid.org/0000-0003-2579-5578**кандидат наук з державного управління,
доцент кафедри методологій крос-культурних практик
Харківської державної академії дизайну та мистецтв
(Харків, Україна) batiuk1990@gmail.com***Ангеліна САГАЛОВИЧ,***orcid.org/0000-0001-6165-2801**кандидат економічних наук,
доцент кафедри методологій крос-культурних практик
Харківської державної академії дизайну та мистецтв
(Харків, Україна) angelina7756@gmail.com*

РОЗВИТОК КРОС-КУЛЬТУРНИХ КОМУНІКАЦІЙ В СФЕРІ МИСТЕЦТВА

У статті досліджено розвиток крос-культурних комунікацій у сфері мистецтва як ключового елементу сучасного глобального гуманітарного дискурсу. В умовах активних глобалізаційних процесів взаємодія між культурами набуває нових форм та значення, вимагаючи переосмислення підходів до міжкультурної комунікації. Мистецтво, як універсальна мова людства, виступає потужним інструментом подолання культурних бар'єрів і сприяє встановленню діалогу між представниками різних народів. Його здатність транслиувати глибинні смисли, емоції та цінності без потреби у вербальному перекладі робить його унікальним механізмом формування міжкультурного порозуміння.

Особливу увагу приділено актуальності розвитку крос-культурних комунікацій у контексті гібридних загроз та масштабної міграції українців. У статті визначено основні бар'єри, що ускладнюють ефективну комунікацію: мовний бар'єр, що перешкоджає повноцінному обміну ідеями; стереотипи та упередження, які спотворюють сприйняття іншої культури; брак знань про культурний контекст, що знижує рівень розуміння мистецьких повідомлень; нерівномірний доступ до міжнародних мистецьких платформ і фінансування; а також цензура й політичні обмеження, які стримують свободу культурного висловлювання в низці країн.

Розглянуто ключові функції культурної комунікації: ідентифікаційну – як формування та збереження національної самоідентифікації; культурного опору – як спосіб протистояти агресії та інформаційним впливам; інтеграційну – як механізм включення українського мистецтва у світовий культурний простір.

Систематизовано основні принципи ефективного розвитку крос-культурної комунікації такі, як: відкритість до культурного різноманіття; діалогічність – замість монологічного культурного нав'язування; інклюзивність – активне залучення маргіналізованих груп до культурного діалогу; сталий розвиток – підтримка довготривалих партнерств у сфері мистецтва. На основі аналізу надано практичні рекомендації для вдосконалення публічного управління культурною сферою, спрямовані на посилення міжнародної культурної взаємодії України.

Ключові слова: крос-культурні практики, комунікація, мистецтво та культура, публічна політика, управління в сфері мистецтва.

Anna BATIUK,*orcid.org/0000-0003-2579-5578**PhD in Public Administration,
Associate Professor at the Department of Cross-Cultural Practices Methodologies
Kharkiv State Academy of Design and Arts
(Kharkiv, Ukraine) batiuk1990@gmail.com***Anhelina SAHALOVYCH,***orcid.org/0000-0001-6165-2801**PhD in Economics,
Associate Professor at the Department of Cross-Cultural Practices Methodologies
Kharkiv State Academy of Design and Fine Arts
(Kharkiv, Ukraine) angelina7756@gmail.com*

DEVELOPMENT OF CROSS-CULTURAL COMMUNICATIONS IN THE SPHERE OF ART

The article explores the development of cross-cultural communication in the field of art as a key element of the modern global humanitarian discourse. In the context of ongoing globalization processes, intercultural interaction is acquiring

new forms and significance, requiring a rethinking of approaches to intercultural communication. Art, as the universal language of humanity, emerges as a powerful tool for overcoming cultural barriers and fostering dialogue between representatives of different nations. Its ability to convey deep meanings, emotions, and values without the need for verbal translation makes it a unique mechanism for building intercultural understanding.

Special attention is given to the relevance of developing cross-cultural communication in the context of hybrid threats and large-scale migration of Ukrainians. The article identifies major barriers that hinder effective communication: language barriers that obstruct full exchange of ideas; stereotypes and biases that distort the perception of other cultures; lack of knowledge about cultural contexts, which diminishes the comprehension of artistic messages; unequal access to international art platforms and funding; as well as censorship and political restrictions in certain countries that suppress cultural expression.

The article examines the key functions of cultural communication: the function of identification – as a means of forming and preserving national self-identity; the function of cultural resistance – as a way to counter aggression and informational influence; and the integrative function – as a mechanism for incorporating Ukrainian art into the global cultural space.

It also systematizes the main principles of effective cross-cultural communication, including openness to cultural diversity; dialogicity – as opposed to monologic cultural imposition; inclusivity – through active engagement of marginalized groups in cultural dialogue; and sustainability – through support for long-term partnerships in the arts. Based on this analysis, practical recommendations are proposed for improving public governance in the cultural sector; aimed at strengthening Ukraine's international cultural engagement.

Key words: cross-cultural practices, communication, art and culture, public policy, governance in the field of art.

Постановка проблеми. Глобалізаційні процеси, що наразі відбуваються у світі змушують інакше дивитися на питання взаємодії між культурами та шукати можливості підвищення ефективної міжкультурної комунікації. Мистецтво, як універсальна мова людства стає потужним інструментом для подолання культурних бар'єрів та встановлення діалогу між різними народами. І в цьому аспекті набуває актуальності особлива роль мистецтва, яка полягає в його здатності передавати глибинні смисли та емоції без необхідності вербального перекладу, що робить його унікальним засобом крос-культурної комунікації.

В умовах постійного впливу зростаючих гібридних загроз налагодження взаємозалежності розвитку крос-культурних комунікацій та мистецтва стає не лише бажаним, а необхідним елементом міжнародного діалогу. Мистецькі твори виступають носіями культурних кодів, методів передачі цінностей та історичної пам'яті населення, забезпечуючи передачу інформації між поколіннями та різними соціокультурними групами.

Аналіз досліджень. Українська наукова база має вагомі праці присвячені вивченню особливостей розвитку культури та мистецтва. Зокрема вивченням побудови крос-культурної комунікації займалися такі вчені як Лашкіна М., Христокін Г., Васильченко В., Кривобок К., Котельникова Ю., Кінас І., Кудлай І., Бабіна В. та ін.

Дослідженню трансформацій в сфері культури та мистецтв присвячені праці Копієвської О., Оленіної О., Левицької І., Міньї С., Лупак Н. та ін.

Взаємодія та поєднання мистецтва, культури та комунікації відображені у працях Микуланинець Л., Захарової О., Іванова О., Іванової В. та ін.

Однак не зважаючи на суттєві доробки авторів в сучасній науці залишається прогалини у вивченні

аспектів розвитку крос-культурної комунікації в сфері мистецтва та вплив на нього зовнішніх факторів, оцінки значення його ролі в реаліях України.

Крос-культурна комунікація представляє собою процес обміну інформацією між представниками різних культур, що включає як вербальні, так і невербальні форми взаємодії. У контексті мистецтва цей процес набуває особливої глибини та багатовимірності, оскільки художні твори здатні передавати складні культурні концепції та емоційні стани через візуальні, аудіальні та інші сенсорні канали

Мета статті полягає у вивченні аспектів розвитку крос-культурних комунікацій в сфері мистецтва та наданні рекомендацій щодо підвищення їх ефективності.

Виклад основного матеріалу. В умовах сьогодення крос-культурна комунікація стає одним з ключовою ланкою взаємодії між народами. Особливе місце в цьому полі посідають комунікації у сфері мистецтва, де ідеї, стилі та традиції перетинаються й взаємно збагачуються. Мистецтво являється не лише засобом самовираження, а й інструментом діалогу, порозуміння та соціального впливу. В Україні, яка розташована на перехресті культур Сходу і Заходу, розвиток крос-культурних комунікацій у мистецькому середовищі набуває особливої актуальності в аспекті соціальних змін і воєнного протистояння.

Міжкультурна комунікація є підґрунтям для соціокультурних змін, індикатором розвитку культури, вона розкриває її здатність до сприйняття іншокультурних елементів. Культура може виступати як фактор об'єднання, що формує ідентичність країнам, етнічним групам та національностям вибудовуючи систему цінностей та культурні парадигми, так і фактор відокремлення, що стає

полем конфліктів, упереджень та зіткнення поглядів (Кравченко, 2024: 10).

Загалом, крос-культурна комунікація в мистецтві передбачає собою обмін естетичними, символічними та ідеологічними кодами з представниками інших культур. Це може відбуватися через фестивалі, виставки, цифрові платформи тощо. Мистецтво стає мовою, що не потребує перекладу, але водночас є чутливою до контексту, символіки та культурних відмінностей.

Мистецтво здатне задовольнити вищу комунікативну потребу персони бути включеною у безперервність буття шляхом актуалізації вічних ідеалів. Воно постає як універсальний засіб культурної комунікації, що забезпечує передачу традицій та суспільного досвіду (Микуланинець, 2018: 317).

Водночас в процесі становлення комунікацій та налагодження взаємодії на арені крос-культурного простору постають соціальні бар'єри, які суттєво ускладнюють ефективну взаємодію між представниками різних культур. заважають побудові ефективного діалогу та взаєморозуміння. Одним із ключових чинників, що перешкоджає вільному обміну ідеями, є мовний бар'єр. Він не лише ускладнює безпосередню вербальну комунікацію між митцями, кураторами та аудиторією, а й впливає на адекватність сприйняття мистецьких меседжів. В умовах багатомовного середовища мистецтво, хоча й володіє потенціалом універсальної мови, все ж потребує супровідного тлумачення, перекладу концепцій, назв та культурних контекстів.

Ще одним значущим бар'єром є наявність стереотипів та упереджень, які закріпилися у свідомості представників різних національних і культурних груп. Такі уявлення часто зумовлюють поверхове або спрощене сприйняття мистецтва іншої культури, зводячи його до фольклорного, «екзотичного» або навіть примітивного рівня. Стереотипи можуть дискредитувати справжній зміст творів і позбавити їх здатності бути повноцінними інструментами діалогу.

Окрім того, відчутний вплив на процес крос-культурної взаємодії справляє брак знань про інші культури. У глобалізованому світі, що водночас залишається фрагментованим, нерідко спостерігається недостатнє ознайомлення з історичним, релігійним, соціальним або художнім контекстом творів, що унеможливорює їх глибоке розуміння. Невігластво або культурна необізнаність обмежують потенціал мистецтва як засобу інтеркультурного порозуміння.

Варто також звернути увагу на нерівномірний доступ до фінансування та міжнародних мистець-

ких платформ. Художники з країн, що перебувають у стані війни, кризи або мають слабкі інституційні механізми підтримки культури, позбавлені можливості брати участь у міжнародних проєктах, резиденціях, бієнале чи фестивалях. Відсутність грантів, логістичних ресурсів і налагоджених контактів з міжнародними інституціями створює суттєві структурні обмеження для крос-культурної присутності.

Нарешті, цензура та політичні обмеження, які існують у деяких країнах, унеможливають реалізацію мистецьких проєктів, що порушують політично чутливі теми або не відповідають офіційній ідеології. Такий контроль над художнім висловлюванням призводить до утисків свободи творчості та перешкоджає встановленню щирого діалогу між культурами.

Таким чином, ці бар'єри – мовні, психологічні, освітні, структурні й політичні – комплексно впливають на ефективність крос-культурної комунікації в мистецтві. Їх наявність знижує потенціал мистецтва як інструмента порозуміння, обмежує обмін культурними цінностями та звужує простір для творчого співробітництва на глобальному рівні.

У цьому контексті розвиток крос-культурних комунікацій та впровадження ефективних інструментів протидії бар'єрам, що перешкоджають коректному, неупередженому та глибокому розумінню мистецтва, мають розглядатися як один із стратегічних напрямів сучасного публічного управління. Формування культурної політики, орієнтованої на взаєморозуміння та відкритість, набуває особливого значення в умовах динамічних трансформацій глобального середовища.

Реалізація такого підходу вимагає урахування низки чинників, що безпосередньо впливають на культурний розвиток і міжкультурні комунікації. По-перше, глобалізація та цифровізація зумовлюють безпрецедентне прискорення обігу культурного продукту. Соціальні мережі, онлайн-платформи та цифрові інструменти сприяють ширшому охопленню аудиторії, миттєвому поширенню творчих ідей та інтерактивній взаємодії між представниками різних культур, що відкриває нові горизонти для крос-культурного мистецтва.

По-друге, зростання міграційних потоків і посилення мультикультурності у багатьох країнах створює нові умови для формування багатонаціональних мистецьких спільнот. У таких умовах мистецтво стає простором не лише самовираження, а й інструментом інтеграції, діалогу та подолання соціальних напружень. Міграційні процеси збагачують художнє середовище новими

формами, техніками, змістами, однак водночас ставлять перед публічною владою завдання забезпечити інклюзивність культурної політики.

По-третє, суспільно-політичні трансформації, що охоплюють світ – від геополітичних конфліктів до громадських протестів, – суттєво впливають на тематику й акценти сучасного мистецтва. Воно все частіше виступає як реакція на актуальні події, стає простором рефлексії й політичного висловлювання. Таким чином, управління культурною сферою повинно бути чутливим до суспільних запитів і здатним підтримувати свободу творчості в умовах політичної поляризації.

Нарешті, важливим чинником залишається економічний – інвестиції у сферу культурної дипломатії та підтримка міжнародних культурних проєктів мають безпосередній вплив на розширення крос-культурних зв'язків. Системна державна підтримка резиденцій, виставок, фестивалів, мистецьких грантів і освітніх програм сприяє не лише просуванню національної культури за кордоном, а й створенню інфраструктури для глобального діалогу.

Публічне управління в сфері культури має переорієнтовуватися на цілі зміцнення крос-культурної комунікації, що є необхідною умовою соціальної згуртованості, міжнародної інтеграції та розвитку демократичного культурного простору.

В реаліях війни, міграційного руху та інших глобальних викликів, культурна комунікація відіграє ключову роль у збереженні та трансляції національної ідентичності. Для України, яка зазнала масштабного переміщення громадян як в середині країни так і за її межі, функції культурної комунікації набули нових змістів та практичної ваги. Серед них особливо важливою є функція ідентифікації, що передбачає збереження та утвердження національної ідентичності через мистецькі форми, символи, мову, традиції. Через культурні події, виставки, концерти, читання українські митці за кордоном допомагають діаспорі відчувати свою причетність до національної спільноти. Культурна комунікація виконує роль «невидимого мосту», що поєднує українців, розкиданих по світу, навколо спільного культурного коду.

Функція культурного опору, як внутрішнього (психологічного), так і зовнішнього (інформаційного, культурного), в якій комунікація виконує завдання протидії дезінформації, захисту українських культурних наративів і викриття злочинів проти української культурної спадщини. Художники, музиканти, письменники, актори стають «дипломатами у дії», доносячи світові правду про війну через творчість. У цьому контексті виставки

українського мистецтва за кордоном або театральні постановки про війну не є лише актами культури, а й проявами культурного фронту.

Функція інтеграції у світовий культурний простір, завдяки активній участі українських митців у міжнародних платформах, проєктах та виставках відбувається поступова інтеграція української культури до глобального культурного діалогу. Мистецтво стає універсальною мовою, за допомогою якої Україна розповідає про свій досвід, трагічну історію, боротьбу за свободу, але також – про багатовікову культурну спадщину та сучасне бачення. Водночас це сприяє створенню позитивного образу країни за кордоном і формує сприйняття України як невід'ємної частини європейського культурного ландшафту.

Зазначимо, що на основі цього підтверджується культурна комунікація не обмежується лише естетичними чи символічними практиками, а виконує стратегічні функції в умовах глобальної нестабільності.

З огляду на вище сказане, важливість підтримки та всебічного розвитку крос-культурних комунікацій у сфері мистецтва має бути одним із пріоритетних напрямів публічної політики. В свою чергу є важливим підбір та застосування ефективних механізмів управління. Ефективність публічного управління розвитком крос-культурних комунікацій значною мірою залежить від дотримання фундаментальних принципів, що будуть визначати основні орієнтири та цінності. Ці принципи впливають із сутності публічного управління та мають ґрунтуватися на кращих міжнародних практиках. Розглянемо ключові з них.

Одним із базових принципів є принцип відкритості, що передбачає прозору та зрозумілу культурну комунікацію, а також взаємну повагу до культурної різноманітності. Це вимагає забезпечення доступу до різних культур та інформації про культурні взаємодії, проведення відкритих заходів, залучення до культури та мистецтва віх охочих.

Важливим принципом є принцип діалогічності, що передбачає відкритий обмін думками, досвідом, культурними практиками без спроб домінування чи нав'язування цінностей. Цей принцип означає взаємодію з різними культурними середовищами на рівних засадах, а не через ієрархічні, уніфікуючі чи директивні моделі. В сфері розвитку крос-культурних комунікацій дотримання цього принципу створює умови для вільного існування множинних культурних голосів, де мистецтво виступає як платформа для взаємного пізнання, а не для культурної експансії.

В свою чергу, інклюзивність як управлінський принцип передбачає рівний доступ до культурних ресурсів усіх соціальних груп. Такий підхід створює умови для культурної справедливості й соціального згуртування.

Принцип сталості у державному управлінні означає орієнтацію на довготривалі культурні ініціативи, партнерства та інституційну підтримку замість короткотермінових акцій або ситуативних рішень. У сфері крос-культурної комунікації це дозволяє будувати стабільні міжнародні зв'язки, підтримувати розвиток креативних кластерів, культурних резиденцій і міжкультурних платформ. Сталий підхід формує довіру між культурами, дає можливість для глибшого занурення та створює умови для постійного культурного обміну.

Виходячи з вище викладеного, зазначимо на важливості створення відповідних умов для формування стійкого фундаменту шляхом реалізації визначених функцій та принципів управління розвитком крос-культурної комунікації. Такий підхід забезпечуватиме можливість побудови сталих комунікаційних зв'язків на крос-культурному рівні.

З метою забезпечення всебічного розвитку комунікацій та налагодження стабільних крос-культурних зв'язків є доцільним запровадити ряд методів в рамках публічного управління в сфері мистецтва. В цьому аспекті доцільним вважається створення національних центрів культурного діалогу, підтримка та розвиток мовної освіти та

міжкультурної компетентності, зокрема вдосконалення освітніх програм про культуру та мистецтво з поглибленим вивчення іноземної мови. Додатково важливим є впровадженням додаткових грантових програм та мистецьких резиденцій, підтримки використання цифрових платформ для глобального поширення мистецтва.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що крос-культурна комунікація в мистецтві – це не лише мистецька практика, а потужний інструмент дипломатії, інтеграції, гуманітарного взаєморозуміння та розвитку креативної економіки. Для України розвиток цього напрямку має стратегічне значення – як елемент культурної ідентичності, опору та відкритості світові.

З метою підтримки та розвитку крос-культурних комунікацій в сфері мистецтва важливим є впровадження ефективної публічної політики, що буде формуватися на сталих принципах управління. Реалізація зазначених в статті принципів у сфері публічного управління буде сприяти виконанню основних функцій культурної комунікації, сприятиме поглибленню міжкультурного порозуміння, підтримувати культурну рівність, забезпечуватиме довготривалий розвиток крос-культурних мостів та креативної економіки. Це стратегічний напрямок, який має бути пріоритетним для України в умовах зростаючої міграції, викликів війни та інших гібридних загроз, а також потреби міжнародної солідарності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кравченко С. Виклики міжкультурної комунікації у сучасному глобальному світі. Волинська філологічна: текст і контекст, 35, 8-23, 2024.
2. Микуланинець Л. Мистецтво як засіб культурної комунікації людства. Вісник національної академії керівних кадрів культури і мистецтв, №3, 2018.

REFERENCES

1. Kravchenko S. (2024) Vyklyky mizhkulturnoi komunikatsii u suchasnomu hlobalnomu sviti. [Challenges of intercultural communication in the modern global world] Volyn filolohichna: tekst i kontekst. 35. 8-23 [in Ukrainian].
2. Mykulanyets L. (2018) Mystetstvo yak zasib kulturnoi komunikatsii liudstva. [Art as a means of cultural communication of humanity] Visnyk natsionalnoi akademii kerivnykh kadriv kultury i mystetstv, 3 [in Ukrainian].

Вікторія БАШКІРОВА,

orcid.org/0009-0000-4695-7578

викладач кафедри хореографічних та мистецьких дисциплін

Коледжу хореографічного мистецтва

«Київська муніципальна академія танцю імені Серґа Лифаря»

(Київ, Україна) viktoribashkirova@gmail.com

Людмила ПРЯНІЧНІКОВА,

orcid.org/0009-0002-5858-3985

викладач кафедри хореографічних та мистецьких дисциплін

Коледжу хореографічного мистецтва

«Київська муніципальна академія танцю імені Серґа Лифаря»

(Київ, Україна) pryanichnikova64@gmail.com

Владислав ФЕДЬ,

orcid.org/0009-0005-7906-297X

викладач кафедри хореографічних та мистецьких дисциплін

Коледжу хореографічного мистецтва

«Київська муніципальна академія танцю імені Серґа Лифаря»

(Київ, Україна) babayvladislav@gmail.com

МЕТОДОЛОГІЯ ВИКЛАДАННЯ ХОРЕОГРАФІЇ У МИСТЕЦЬКИХ ЗАКЛАДАХ: КЛАСИЧНІ ПІДХОДИ ТА СУЧАСНІ ВИКЛИКИ

Дослідження присвячене актуальній проблемі розвитку методології викладання хореографії у контексті національних шкіл. В умовах глобалізації, міжкультурної інтеграції і цифрової трансформації мистецького простору виникає необхідність переосмислення класичних підходів до хореографічної освіти з метою збереження культурної ідентичності при одночасній адаптації до сучасних вимог мистецької підготовки. Мета дослідження – систематизувати та класифікувати класичні підходи до викладання хореографії у різних національних школах із подальшим аналізом сучасних викликів, що постають перед кожною з них у контексті модернізації мистецької освіти. У роботі застосовано системно-структурний аналіз для класифікації класичних підходів, компаративний метод для порівняння особливостей національних шкіл, функціональний аналіз для визначення компетенцій, що формуються в межах кожного підходу. Розроблено комплексну класифікацію методів викладання хореографії за п'ятьма основними категоріями: технічні, естетико-виражальні, методичні, творчі та інтердисциплінарні. Систематизовано характерні особливості восьми національних шкіл хореографії: італійської, англійської, французької, німецької, американської, кубинської, української та європейської. Сформульовано компетентнісні профілі, що формуються в межах відповідних підходів. Виявлено основні протиріччя та виклики, з якими стикаються національні хореографічні школи в умовах сучасних трансформацій освітнього простору. На основі аналізу різних національних шкіл виокремлено основні професійні компетентності, які формуються у сучасних хореографів: технічна, художньо-естетична, педагогічна, культурологічна, методична, анатомічно-фізіологічна, та інноваційна. Матеріали дослідження можуть слугувати основою для розробки інноваційних навчальних курсів із методики викладання хореографії, створення міждисциплінарних освітніх програм, формування системи професійного розвитку викладачів хореографічних дисциплін, а також модернізації процесів оцінювання компетентностей здобувачів вищої освіти-хореографів з урахуванням специфіки національних шкіл.

Ключові слова: національні хореографічні школи, мистецька освіта, компетенції, інтеграція традицій та інновацій.

Viktorii BASHKIROVA,

orcid.org/0009-0000-4695-7578

Lecturer at the Department of Choreographic and Artistic Disciplines
College of Choreography Art "Serge Lyfar Kyiv Municipal Academy of Dance"
(Kyiv, Ukraine) viktoribashkirova@gmail.com

Liudmila PRIANICHNIKOVA,

orcid.org/0009-0002-5858-3985

Lecturer at the Department of Choreographic and Artistic Disciplines
College of Choreography Art "Serge Lyfar Kyiv Municipal Academy of Dance"
(Kyiv, Ukraine) pryanichnikova64@gmail.com

Vladyslav FED,

orcid.org/0009-0005-7906-297X

Lecturer at the Department of Choreographic and Artistic Disciplines
College of Choreography Art "Serge Lyfar Kyiv Municipal Academy of Dance"
(Kyiv, Ukraine) babayvladyslav@gmail.com

METHODOLOGY OF TEACHING CHOREOGRAPHY IN ARTISTIC INSTITUTIONS: CLASSICAL APPROACHES AND MODERN CHALLENGES

The study is devoted to the urgent problem of developing a methodology for teaching choreography in the context of national schools. In the context of globalization, intercultural integration and digital transformation of the artistic space, there is a need to rethink classical approaches to choreographic education in order to preserve cultural identity while adapting to the modern requirements of artistic training. The purpose of the study: to systematize and classify classical approaches to teaching choreography in different national schools with further analysis of the current challenges faced by each of them in the context of modernization of art education. The paper applies system-structural analysis to classify classical approaches, a comparative method to compare the characteristics of national schools, and functional analysis to determine the competencies that are formed within each approach. A comprehensive classification of methods of teaching choreography in five main categories (technical, aesthetic and expressive, methodological, creative and interdisciplinary) has been developed. The characteristic features of eight national schools of choreography (Italian, English, French, German, American, Cuban, Ukrainian and European) are systematized. The competence profiles formed within the framework of the respective approaches are formulated. The main contradictions and challenges faced by national dance schools in the context of modern transformations of the educational space are identified. Based on the analysis of various national schools, the main professional competencies that are formed in modern choreographers are identified: technical, artistic and aesthetic, pedagogical, cultural, methodological, anatomical and physiological, and innovative. The research materials can serve as a basis for the development of innovative training courses in choreography teaching methods, the creation of interdisciplinary educational programs, the formation of a system of professional development for teachers of choreographic disciplines, as well as the modernization of the processes of assessing the competencies of choreography students, taking into account the specifics of national schools.

Key words: national dance schools, art education, competencies, integration of traditions and innovations.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку мистецької освіти хореографічна підготовка зазнає суттєвих змін, зумовлених процесами глобалізації, цифровізації та інтеграції сучасних танцювальних практик у навчальні програми. Сучасні здобувачі вищої освіти покоління Z демонструють нові освітні запити, які вимагають використання інтерактивних технологій, індивідуалізації підходів і міждисциплінарної взаємодії (Пастухов, 2022). Відповідно до цього, мистецькі заклади вищої освіти стикаються з необхідністю переосмислення традиційної методології викладання та пошуку способів її адаптації до нових реалій навчального процесу.

На цьому тлі постає проблема збереження класичних підходів у викладанні хореографії, що забез-

печують фундаментальну технічну, естетичну та культурну підготовку майбутніх хореографів. Класична хореографічна школа є носієм системності, дисципліни та високих стандартів виконавської майстерності. Проте сучасні виклики створюють ризик її формального відтворення без глибокого осмислення або ж заміщення новітніми тенденціями (Хіаоуа, 2020). Отже, актуальним стає завдання пошуку оптимальних шляхів гармонійного поєднання класичних і сучасних підходів, що дозволить зберегти педагогічну цінність класичної школи та забезпечити конкурентоспроможність випускників у глобалізованому мистецькому середовищі.

Аналіз досліджень. У статті М. Левченка, Н. Терешенко та А. Рехліцької (2023) розглянуто

впровадження інноваційних методик у викладання сучасного хореографічного мистецтва. Автори підкреслюють важливість використання комп'ютерних і мультимедійних технологій, а також індивідуалізації засобів навчання для забезпечення успішного працевлаштування майбутніх фахівців.

Аналіз особливостей викладання хореографічних дисциплін в умовах сьогодення, зокрема активне впровадження дистанційної форми навчання та використання VR-технологій як тренажерів на основі 3D моделей, проведений у дослідженні Е. Манелюк (2023). Також у ньому зазначено ефективність навчальних платформ «Moodle» та «Zoom» для організації відеоконференцій і вивчення елементів хореографії у режимі реального часу.

Інноваційні освітні технології у професійній підготовці майбутніх педагогів-хореографів стали предметом дослідження Ю. Ростовської (2025). Вона підкреслила необхідність поєднання традиційних і новітніх методів навчання для формування висококваліфікованих педагогів-хореографів, готових до ефективної професійної діяльності.

Наукова розвідка О. Бігус (2021) мала на меті дослідити сучасні тенденції хореографічної освіти в Україні, зокрема необхідність розширення в освітніх програмах історичних, культурологічних, філософських, психолого-педагогічних та мистецтвознавчих аспектів для забезпечення відповідності міжнародному стандарту освіти. У свою чергу, Ю. Сивоконь (2021) провів аналіз методик викладання класичного танцю як системоутворювального знання в процесі навчання здобувачів вищої освіти хореографічних напрямів. Автор також підкреслив актуальність вивчення методики викладання класичного танцю, зокрема в умовах впровадження освітніх стандартів і розширення профілів хореографічної підготовки.

За результатами аналізу останніх наукових публікацій можна зробити висновок, що основні аспекти сучасних досліджень зосереджені на інтеграції інноваційних методик, цифровізації навчального процесу, створення міжкультурного діалогу та збереження класичних підходів у викладанні хореографії. Водночас залишаються певні наукові прогалини, які потребують подальшого дослідження, зокрема аналіз впливу сучасних викликів на збереження та трансформацію класичних підходів.

Мета статті – проаналізувати та систематизувати класичні підходи у викладанні хореографії, зважаючи на сучасні виклики. Завданнями статті є: 1) надати характеристику класичних підходів

викладання хореографії у межах національних шкіл і визначити їх роль у формуванні професійних компетентностей хореографа; 2) дослідити вплив сучасних викликів на методологію викладання хореографії у мистецьких закладах вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Хореографічне мистецтво, що поєднує технічну майстерність і творчу виразність, є важливою складовою культурної спадщини будь-якої нації. Розвиток хореографічної майстерності вимагає не лише фізичної підготовки, але і глибокого розуміння методичних підходів, які закладаються в національних школах (Bigus et al., 2022). У кожній із цих шкіл формується унікальний підхід до навчального процесу, що впливає на професійне становлення хореографа. У Таблиці 1 систематизовано класичні підходи до викладання хореографії.

Узагальнюючи можна сказати, що ключова цінність вивчення різних національних шкіл хореографії полягає у формуванні багатогранного професіонала, здатного не лише віртуозно володіти різними техніками, але і розуміти їх культурно-історичний контекст та знаходити шляхи для власного творчого розвитку на ґрунті традицій. Важливо зазначити, що школи не використовують виключно один підхід. Розроблена класифікація – це виокремлення акцентів і пріоритетів у системі підготовки. Запропонована Таблиця 1 може бути доповнена ще такими національними школами: китайська класична, іспанська, бразильська (належить до технічних методів), данська, японська (естетико-виражальні методи), угорська, шведська, канадська (методичні методи), австралійська (творчі методи), нідерландська (інтердисциплінарні методи).

Сучасна хореографічна педагогіка перебуває у стані динамічного розвитку, зумовленого численними чинниками глобалізації, культурної дифузії і технологічного прогресу (Lytvyненко et al., 2023). Методологія викладання хореографії у контексті національних шкіл демонструє як стійкість традицій, так і адаптивність до вимог сучасності, що зумовлює необхідність перегляду педагогічних підходів у мистецьких закладах вищої освіти.

У межах італійської школи хореографії спостерігається протиріччя між збереженням канонів класичного балету та необхідністю інтеграції сучасних підходів до розвитку виконавської техніки. Історична спадщина Чекетті створює певну методологічну ригідність, що ускладнює впровадження інноваційних педагогічних практик. Водночас італійська методика характеризується особливою увагою до музикальності й експресивності, що стає її перевагою в умовах міждисциплінарних тенденцій хореографічної освіти.

Таблиця 1

Класичні підходи до викладання хореографії за національними школами

Категорія методу	Національна школа та підхід	Характеристика	Компетенції
1. Технічні методи (орієнтовані на фізичну підготовку танцюриста, розвиток м'язів, координації, гнучкості та витривалості. Вони базуються на принципах механіки руху та класичної хореографії)	1.1. Італійська школа (метод Чекетті, техніко-структурний підхід)	Метод, що акцентує увагу на технічній точності, чіткості позицій і систематичному підході до вивчення класичних рухів. Чекетті розробив чітку методику викладання, яка починається з простих рухів і поступово ускладняється. Важливою є логічна послідовність і чіткість виконання кожного елемента. Характерними особливостями є сувора послідовність вправ, симетрія занять, чітка структура класу, акцент на віртуозну техніку, швидкі обертання та високі стрибки, особлива увага до сили стоп і розвитку балансу	Технічна компетентність: високий рівень моторної підготовки (баланс, ан-деор, точність, координація, пластика, контроль руху); дисциплінованість; стабільність технічної основи. Педагогічно-методична: уміння системно викладати технічний матеріал, використання чіткої послідовності вправ, організація екзаменаційної моделі. Цей підхід важливий для здобувачів вищої освіти, що бажають працювати в професійних театрах і балетних трупах, де техніка є основою кар'єри
	1.2. Англійська школа (Royal Academy of Dance, методично-академічний підхід)	Включає стандартизовану систему оцінювання, що розбиває навчання на рівні, починаючи з основної техніки балету до найвищого рівня. Техніка орієнтована на строгі принципи і стійкі позиції, підкріплені регулярними екзаменами, що дозволяють здобувачам вищої освіти досягати чітких етапів у розвитку. Характерними особливостями є стандартизоване викладання, поетапне навчання, акцент на техніці, правильній поставі, тонких нюансах положення корпусу та педагогіці	Технічна компетентність: володіння стандартизованими позиціями та рухами; прогресивне ускладнення техніки через ієрархію рівнів. Педагогічно-методична: навички планування занять, володіння методикою викладання для різних вікових груп; здатність до формативного оцінювання. Цей підхід дає здобувачам вищої освіти надійні педагогічні навички, які важливі для тих, хто прагне стати викладачами танцю
2. Естетико-виразні методи (включають вираження емоцій, художню інтерпретацію танцю й естетичні принципи виконання. Вони охоплюють інтерпретацію музики, хореографічну інтуїцію та здатність передати емоції через рухи)	2.1. Французька школа (естетико-стилістичний підхід)	Характеризується витонченістю рухів та артистизмом. Французька школа акцентує на важливості естетичної складової танцю, де кожен рух має висловлювати емоцію та ідею. Техніка французької школи орієнтується на легкість і гнучкість, де танцівники використовують свої рухи для досягнення гармонії між тілом і музикою. Характерними особливостями є елегантність ліній, витонченість і плавність рухів, чіткість позицій та переходів між ними, висока увага до положення плечей	Естетико-художня компетентність: естетична культура, відчуття музичної фрази, володіння класичною стилістикою. Культурологічна компетентність: розуміння класичної естетики та історичних основ балетного мистецтва. Високий рівень естетичного виховання та мистецької виразності є важливими для здобувачів вищої освіти, які прагнуть працювати в класичному балеті та мистецтві танцю загалом
	2.2. Німецька школа (імпровізаційно-виразний підхід)	Підхід, який підкреслює емоційну виразність і сценічний вираз, розвиваючи у здобувачах вищої освіти вміння передавати внутрішній стан через рухи. Це танець, що досліджує індивідуальні емоційні переживання через різноманітні форми тілесного вираження. Характерними його особливостями є відмова від строгого формалізму класичного балету на користь вільного вираження емоцій, акцент на внутрішньому імпульсі руху, а не на зовнішній формі. Зв'язок із німецьким експресіонізмом у мистецтві та філософією екзистенціалізму	Аналітична компетентність: здатність аналізувати рух з точки зору його просторових, часових та динамічних характеристик, розуміння взаємозв'язку між внутрішнім імпульсом і зовнішнім проявом руху. Драматургічна компетентність: здатність інтегрувати танець і театр, творити наративні хореографічні твори, вміння працювати з драматичним підтекстом руху, розуміння соціально-культурного контексту хореографічного твору. Імпровізаційна компетентність: розвинені навички імпровізації як методу дослідження руху, здатність генерувати оригінальний хореографічний матеріал, вміння працювати з спонтанними реакціями тіла. Враховуючи, що цей підхід робить акцент на інтерпретаційній та імпровізаційній складових танцю, він є важливим для підготовки здобувачів вищої освіти, які хочуть працювати в сучасних театрах, танцювальних компаніях або навіть в арт-проектах, де важливими є не лише техніка, але і концептуальне мислення та інтерпретація

Продовження табл. 1

Категорія методу	Національна школа та підхід	Характеристика	Компетенції
3. Методичні методи (включають педагогічні принципи та підходи до навчання, систематизацію занять і розвиток навичок викладання)	3.1. Американська школа (Балаґчін, школа Нью-Йоркського балету, креативно-експресивний підхід)	Балаґчін зосереджувався на комбїнуванні класичних технїк із більш вільними інноваційними елементами. Важливою частиною цього підходу є акцент на розвиток у танцівника креативних здібностей, здатності до імпровізації та експресії у роботі з хореографічними композиціями. Принципи його методики підходять для навчання не лише виконавців, але і хореографів. Характерними особливостями є швидкість і точність рухів, динамічність та музикальність, активне використання простору й архітектурних ліній, неокласичний підхід із акцентом на виразності	Креативно-постановча компетентність: інноваційність, пластичність структури класу. Інтердисциплїнарна компетентність: синтез із джазом, модерном, театром
	3.2. Кубинська школа (інтегративно-динамічний підхід)	Поєднує класичний балет із народними танцями, що розвиває у здобувачів вищої освіти здатність комбїнувати техніку з емоційною виразністю та культурною спадщиною. У навчанні використовуються методи, орієнтовані на розвиток ритмічності, артикуляції рухів і пластичності. Характерними особливостями є висока увага до емоційності та драматизму, технічна складність і акцент на силі виконання, академічна строгість із особливою увагою до опорно-рухового апарату	Технічна компетентність: синтезоване володіння класичною технікою з підвищеним динамізмом і ритмічністю, гнучкістю та фізичною витривалістю. Естетико-художня: виразне музичне фразування, імпульсивна пластика, розвинене почуття темпоритму та сценічної експресії. Культурологічна: усвідомлення зв'язку класичного балету з афрокарибською традицією й елементами культурної ідентичності в танці. Цей підхід орієнтований на експресивність та емоційну виразність, що дозволяє здобувачам вищої освіти глибше занурюватися в танцювальні традиції, а також розвивати харизму і публічну майстерність – важливі аспекти для сучасних хореографів, особливо тих, хто займається сценічною діяльністю
4. Творчі методи (зосереджені на розвитку творчих ідей, вмінні створювати нові танцювальні композиції та інтерпретувати наявні)	4.1. Українська школа (етнографічний підхід)	Поєднує елементи класичної техніки з національними танцювальними традиціями. Здобувачі вищої освіти вивчають рухи, які характерні для народних танців, використовуючи їх для розвитку інтерпретаційних навичок. У цьому підході особливо важлива взаємодія з культурною спадщиною, що дозволяє здобувачам вищої освіти глибше пізнати національну специфіку в танці. Характерними особливостями є розвиток від автентики до сценічної форми (а не навпаки), поєднання технічної майстерності з розумінням культурного контексту, виховання поваги до традицій через глибоке розуміння їх значення, вивчення первинних форм рухів і їх регіональних варіацій, опанування особливостей музично-ритмічної структури регіональних танців, засвоєння специфіки характеру та манери виконання	Етнокультурна компетентність: глибоке розуміння регіональних особливостей української танцювальної культури, здатність розрізняти і відтворювати стилістичні нюанси різних етнографічних зон, знання семантики рухів і символіки танцювальних форм. Адаптивно-постановочна компетентність: вміння трансформувати автентичні форми в сценічні варіанти без втрати етнографічної достовірності, здатність створювати хореографічні композиції на основі фольклорного матеріалу, навички розробки драматургії народно-сценічного танцю. Педагогічно-етнографічна компетентність: вміння передавати не тільки технічні, але і культурно-сміслові аспекти танцю, здатність адаптувати етнографічний матеріал для різних вікових груп, розуміння виховного потенціалу народного танцю. Культурна інтеграція в навчанні є дуже актуальною для здобувачів вищої освіти, що працюють у регіональних колективах або національних театрах, а також для створення унікальних хореографічних постановок, що відображають культуру країни

Категорія методу	Національна школа та підхід	Характеристика	Компетенції
5. Інтердисциплінарні методи (фокусуються на інтеграції різних стилів і технік танцю з іншими видами мистецтва (музика, театр, живопис), що дозволяє створювати комплексні мистецькі твори)	5.1. Європейська школа (кросс-культурні та змішані підходи)	Сучасні методи танцю (включаючи джаз, сучасний танець, контемпорарі) поєднують різноманітні елементи хореографії, включаючи техніки класичного балету, сучасного танцю та фізичного театру. Вони дозволяють створювати нові форми вираження й активно взаємодіяти з іншими мистецькими дисциплінами	Інтердисциплінарна компетентність: мислення в категоріях перформативного мистецтва; синтез із відеоартом, театром, сучасною музикою. Креативно-постановча: робота з абстрактними руховими структурами, пластична імпровізація, тілесна драматургія

Джерело: власна розробка авторів.

Англійська школа, представлена методикою Королівської академії танцю, стикається з викликом збалансування строгої технічної підготовки та розвитку індивідуальності виконавця. Система екзаменів і градацій, що є визначальною рисою цієї школи, потребує переосмислення з огляду на потребу формування гнучких компетентностей майбутніх хореографів (Верецагіна-Білявська та ін., 2024). Інтеграція елементів соматичних практик і рефлексивного навчання стає перспективним напрямом розвитку англійської методології.

Французька школа з її акцентом на елегантності лінії і віртуозності адаптується до вимог інклюзивності та доступності хореографічної освіти. Традиційна естетика «французького стилю» переосмислюється крізь призму сучасних уявлень про тілесність і рухову виразність. Особливою проблемою є збереження специфіки національної школи в умовах інтернаціоналізації хореографічної освіти й уніфікації методик викладання.

Німецька школа хореографії, що розвинулася під впливом експресіоністичної традиції і педагогічних інновацій Лабана, зіштовхується з необхідністю інтеграції аналітичних підходів до руху з емоційною виразністю. Системи нотації руху і теоретичні засади хореології потребують оновлення відповідно до сучасних технологічних можливостей фіксації та аналізу руху. Водночас німецька методика пропонує цінний досвід поєднання теоретичного та практичного компонентів хореографічної освіти.

Американська школа хореографії характеризується плюралізмом підходів та методик, що є одночасно її перевагою та викликом. Інтеграція різноманітних технік (Грем, Хортон, Лімон, Каннінгем) створює методологічну поліфонію, яка вимагає розробки цілісних педагогічних стратегій. Комерціалізація танцювальної освіти у США призводить до фрагментації навчального процесу та домінування короткотермінових програм над фундаментальною підготовкою, що впливає на якість професійної освіти хореографів (Schupp, 2018).

Кубинська школа балету, яка об'єднала елементи французької і національної традицій, стикається з викликом збереження ідентичності в умовах глобалізації. Методика Алісії Алонсо, що характеризується яскравою емоційністю та технічною віртуозністю, потребує адаптації до сучасних уявлень про здоров'язбережувальні аспекти хореографічної підготовки. Водночас кубинський досвід демонструє можливості творчого синтезу різних хореографічних традицій.

Українська школа хореографії переживає процес переосмислення власної ідентичності та методологічних засад. Інтеграція національної танцювальної лексики з сучасними формами хореографічного мистецтва становить основний виклик для української хореографічної педагогіки. Реформування системи вищої мистецької освіти відбувається в умовах пошуку балансу між збереженням культурної спадщини та відкритістю до інновацій, що зумовлює необхідність розробки нових методологічних підходів.

Європейська школа як узагальнене поняття відображає тенденції до інтеграції різних національних традицій і формування спільного освітнього простору. Болонський процес і стандартизація вищої освіти створюють передумови для вироблення універсальних методик викладання хореографії, що може призвести до нівелювання національних особливостей. Водночас європейський досвід демонструє можливості збагачення методики викладання через міжкультурний діалог та обмін педагогічними інноваціями.

Вплив цих викликів на методологію викладання хореографії у мистецьких закладах вищої освіти проявляється в кількох аспектах. По-перше, відбувається трансформація змісту освіти у напрямі міждисциплінарності та інтеграції різних хореографічних технік. По-друге, змінюються форми організації навчального процесу з акцентом на індивідуалізацію траєкторій навчання і проєктну діяльність. По-третє, розвиваються нові методи

оцінювання, що враховують не лише технічну майстерність, але і креативність, рефлексивність і соціокультурну компетентність майбутніх хореографів.

Особливого значення набувають технологічні інновації у викладанні хореографії: використання цифрових засобів фіксації та аналізу руху, віртуального моделювання хореографічних композицій і дистанційних форм навчання. Пандемія COVID-19 актуалізувала потребу у розробці ефективних методик онлайн-викладання хореографічних дисциплін, що зумовило перегляд усталених педагогічних практик.

Отже, сучасні виклики методології викладання хореографії у межах національних шкіл стимулюють пошук нових педагогічних стратегій, що поєднують повагу до традицій з відкритістю до інновацій.

Висновки. На основі аналізу різних національних шкіл стає можливим виокремити ключові професійні компетентності, які формуються у сучасних хореографів: 1) технічна майстерність: точність, віртуозність і чистота виконання; 2) художньо-естетична компетентність: почуття стилю, лінії, музичальність; 3) педагогічна компетентність: здатність адаптувати методику до індивідуальних особливостей; 4) культурологічна компетентність: розуміння історичних контекстів і традицій; 5) методична компетентність: системне розуміння послідовності навчання; 6) анатомічно-фізіологічна компетентність: розуміння механіки руху людського тіла; 7) інноваційна компетентність: здатність розвивати традиції, зберігаючи їх сутність.

Сучасна хореографічна педагогіка зазнає глибоких трансформацій під впливом глобалізаційних, соціокультурних і технологічних змін. Аналіз методологій викладання у межах різних національних шкіл свідчить про актуалізацію низки викликів, які вимагають перегляду традиційних підходів до професійної хореографічної освіти.

По-перше, спостерігається тенденція до зміщення акценту з технікоцентричного навчання на інтеграцію міждисциплінарних компонентів: соматичних практик, рефлексивного навчання, елементів хореології, аналітичного рухового підходу. Це сприяє формуванню більш цілісної та адаптивної системи підготовки фахівців, орієнтованої не лише на технічну майстерність, але і на креативність, емоційність і здатність до інтерпретації руху.

По-друге, зростає потреба в індивідуалізації освітніх траєкторій, розвитку проєктної діяльності та створенні умов для реалізації творчого потенціалу здобувачів освіти. У цьому контексті змінюються методи оцінювання, що дедалі більше враховують як результат, так і процес: здатність до аналізу, саморефлексії, командної роботи та міжкультурної комунікації.

По-третє, активне впровадження цифрових технологій у хореографічну освіту (використання засобів фіксації руху, відеоаналізу, віртуального моделювання композицій, дистанційного навчання) істотно змінює формат педагогічної взаємодії. Такі інструменти компенсують обмеження фізичної присутності та відкривають нові горизонти у розвитку візуальної, аналітичної і композиційної грамотності майбутніх хореографів.

По-четверте, актуальним є питання збереження національної ідентичності у викладанні хореографії в умовах зростаючої стандартизації та уніфікації європейського освітнього простору. Універсалізація методик, з одного боку, сприяє академічній мобільності, але з другого – несе ризик нівелювання унікальних особливостей національних хореографічних традицій.

Отже, сучасна методологія викладання хореографії потребує переосмислення як змістового наповнення освітнього процесу, так і форм, засобів її реалізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Левченко М., Терешенко Н., Рехліцька А. Інноваційні методики викладання сучасного хореографічного мистецтва. *Fine Art and Culture Studies*. 2023. № 1. С. 48–55. URL: <https://doi.org/10.32782/facs-2023-1-7> (дата звернення: 03.05.2025).
2. Манелюк Е. В. Викладання хореографічних дисциплін в закладах вищої освіти в умовах сьогодення. *Академічні візії*. 2023. № 15. URL: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7567693> (дата звернення: 03.05.2025).
3. Ростовська Ю. Інноваційні освітні технології у професійній підготовці майбутніх педагогів-хореографів у закладах вищої освіти. *Наукові записки. Серія «Психолого-педагогічні науки»*. 2025. № 4. С. 152–159. URL: <https://doi.org/10.31654/2663-4902-2024-PP-4-152-159> (дата звернення: 03.05.2025).
4. Бігус О. О. Сучасні тенденції хореографічної освіти в Україні. *Танцювальні студії*. 2021. Т. 4, № 2. С. 154–161. URL: <https://doi.org/10.31866/2616-7646.4.2.2021.249296> (дата звернення: 03.05.2025).
5. Сивоконь Ю. М. Теоретичні аспекти сучасного викладання класичного танцю у вищих навчальних педагогічних закладах. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2021. № 195. С. 201–205. URL: <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2021-1-195-201-205> (дата звернення: 03.05.2025).

6. Пастухов О. А. Хореографічна освіта онлайн: за і проти. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2022. № 4. С. 55–60. URL: <https://doi.org/10.32461/2226-3209.4.2022.269423> (дата звернення: 03.05.2025).
7. Xiaoya L. Features of modern professional ballet education (the case of different schools). *Professional Education: Methodology, Theory and Technologies*. 2020. No. 11. P. 114–133. URL: <https://doi.org/10.31470/2415-3729-2020-11-114-133> (дата звернення: 03.05.2025).
8. Choreography in the art education system: modern Ukrainian and world practice / O. Bigus et al. *Sport TK-Revista EuroAmericana Journal of Sport Sciences*. 2022. Vol. 11. No. 3. Article 4. URL: <https://doi.org/10.6018/sportk.535211> (дата звернення: 03.05.2025).
9. Analysis of modern trends in contemporary choreographic art: the challenges of digitalization / V. Lytvynenko et al. *Journal of Curriculum and Teaching*. 2023. Vol. 12. No. 3. P. 198–206. URL: <https://doi.org/10.5430/jct.v12n3p198> (дата звернення: 03.05.2025).
10. Schupp K. Dance competition culture and commercial dance: intertwined aesthetics, values, and practices. *Journal of Dance Education*. 2018. Vol. 19. No. 2. P. 58–67. URL: <https://doi.org/10.1080/15290824.2018.1437622> (дата звернення: 03.05.2025).
11. Верещагіна-Білявська О., Зузяк Т., Мала А. Нова концепція хореографічної освіти: досвід Великої Британії. *Мистецтво в культурі сучасності: теорія та практика навчання*. 2024. № 4. С. 17–24. URL: [https://doi.org/10.31652/3041-1017-2024\(4\)-02](https://doi.org/10.31652/3041-1017-2024(4)-02) (дата звернення: 03.05.2025).
12. Smythe F., Malet R. Teacher training for inclusion within an égalité framework in France. *European Journal of Inclusive Education*. 2024. Vol. 3, No. 2. P. 2279–2292. URL: <https://doi.org/10.7146/ejie.v3i2.143308> (дата звернення: 03.05.2025).

REFERENCES

1. Levchenko M., Tereshenko H., Rekhlytska A. (2023) Innovatsiini metodyky vykladannia suchasnoho khoreohrafichnoho mystetstva. [Innovative methods of teaching modern choreographic]. *Fine Art and Culture Studies*, 1, 48–55. Retrieved from <https://doi.org/10.32782/facs-2023-1-7> [in Ukrainian].
2. Maneliuk E. V. (2023) Vykladannia khoreohrafichnykh dystsyplin v zakladakh vyshchoi osvity v umovakh sohodennia. [Teaching of choreographic disciplines in higher education institutions and today's conditions] *Akademichni vizii – Academic Visions*, 15. Retrieved from <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7567693> [in Ukrainian].
3. Rostovska Yu. (2025) Innovatsiini osvitni tekhnolohii u profesiinii pidhotovtsi maibutnykh pedahohiv-khoreohrafiv u zakladakh vyshchoi osvity. [Innovative educational technologies in the professional training of future choreography teachers in higher education institutions]. *Naukovi zapysky. Seriiia «Psykhologo-pedahohichni nauky» – Research Notes. Series “Psychology and Pedagogy Research”*, 4, 152–159. Retrieved from <https://doi.org/10.31654/2663-4902-2024-PP-4-152-159> [in Ukrainian].
4. Bihus O. O. (2021) Suchasni tendentsii khoreohrafichnoi osvity v Ukraini. [Current trends of choreographic education in Ukraine]. *Tantsiuvalni studii – Dance Studies*, 4(2), 154–161. Retrieved from <https://doi.org/10.31866/2616-7646.4.2.2021.249296> [in Ukrainian].
5. Syvokon Y. M. (2021) Teoretychni aspekty suchasnoho vykladannia klasychnoho tantsiu u vyshchych navchalnykh pedahohichnykh zakladakh. [Theoretical aspects of modern teaching of classical dance in higher educational pedagogical institutions]. *Naukovi zapysky. Seriiia: Pedahohichni nauky – Academic Notes. Series: Pedagogical Sciences*, 195, 201–205. Retrieved from <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2021-1-195-201-205> [in Ukrainian].
6. Pastukhov O. (2022) Khoreohrafichna osvita onlain: za i proty. [Choreographic education online: pros and cons]. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadriv kultury i mystetstv – National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts Herald*, 4, 55–60. Retrieved from <https://doi.org/10.32461/2226-3209.4.2022.269423> [in Ukrainian].
7. Xiaoya L. (2020) Features of modern professional ballet education (the case of different schools). *Professional Education: Methodology, Theory and Technologies*, 11, 114–133. Retrieved from <https://doi.org/10.31470/2415-3729-2020-11-114-133> [in English].
8. Bigus O., Bazela D., Pidlypska A., Bilash O., Yefanova S., Khodakivska N. (2022) Choreography in the art education system: modern Ukrainian and world practice. *Sport TK-Revista EuroAmericana Journal of Sport Sciences*, 11(3), Article 4. Retrieved from <https://doi.org/10.6018/sportk.535211> [in English].
9. Lytvynenko V., Perova G., Myroniuk N., Krys A., Koresandovych N., Morozov A. (2023) Analysis of modern trends in contemporary choreographic art: the challenges of digitalization. *Journal of Curriculum and Teaching*, 12(3), 198–206. Retrieved from <https://doi.org/10.5430/jct.v12n3p198> [in English].
10. Schupp K. (2018) Dance competition culture and commercial dance: intertwined aesthetics, values, and practices. *Journal of Dance Education*, 19(2), 58–67. Retrieved from <https://doi.org/10.1080/15290824.2018.1437622> [in English].

11. Vereshchahina-Biliavska O., Zuziak T., Mala A. (2024) Nova kontseptsiiia khoreohrafichnoi osvity: dosvid Velykoi Brytanii. [A new concept of dance education: UK experience]. *Mystetstvo v kulturi suchasnosti: teoriia ta praktyka navchannia – Art in Contemporary Culture: Theory and Practice of Teaching*, 4, 17–24. Retrieved from [https://doi.org/10.31652/3041-1017-2024\(4\)-02](https://doi.org/10.31652/3041-1017-2024(4)-02) [in Ukrainian].

12. Smythe F., Malet R. (2024) Teacher training for inclusion within an égalité framework in France. *European Journal of Inclusive Education*, 3(2), 2279–2292. Retrieved from <https://doi.org/10.7146/ejie.v3i2.143308> [in English].

УДК 7.012:659.13'06]:339.138

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/87-1-11>**Руслана БЕЗУГЛА,***orcid.org/0000-0003-1190-3646**доктор мистецтвознавства, доцент,
завідувачка кафедри графічного дизайну**Київського національного університету технологій та дизайну
(Київ, Україна) bezuhla.ri@knutd.edu.ua***Вячеслав ВШИВКІН,***orcid.org/0009-0004-0856-2953**студент I курсу магістратури факультету дизайну**Київського національного університету технологій та дизайну
(Київ, Україна) kslavik440@gmail.com*

ДИЗАЙН ОБКЛАДИНКИ МУЗИЧНИХ АЛЬБОМІВ ЯК ВІЗУАЛЬНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ХАРД-РОК ТА ХЕВІ-МЕТАЛ ГУРТІВ

Стаття присвячена дослідженню еволюції дизайну обкладинок музичних альбомів у жанрах хард-рок і хеві-метал. Проаналізовано вплив графічного оформлення обкладинки альбому на процес «комунікації» гурту з аудиторією в різні історичні періоди, починаючи з періоду виникнення музичних жанрів, коли були відсутні цифрові технології та інтернет-мережа, до сьогодення, коли обкладинка музичного альбому може бути репрезентована як на цифрових так і друкованих носіях. Методологія. Теоретико-методологічною базою дослідження стали такі загальнонаукові підходи, що дали змогу розглянути еволюцію дизайну обкладинок музичних альбомів з різновекторних позицій: історико-хронологічний метод сприяв виявленню особливостей виникнення, формування та розвитку обкладинок музичних альбомів у жанрах хард-рок і хеві-метал у часопросторі культури і мистецтва; структурно-функціональний метод дозволив проаналізувати стилістичні особливості й принципи створення обкладинок альбомів.

Мета дослідження – виявлення особливостей та успішних графічних дизайнерських рішень обкладинок альбомів для музичних гуртів, які працювали в жанрах хард-рок та хеві-метал. Проаналізовано вплив соціальних, культурних та технологічних чинників на дизайн обкладинок музичних альбомів та з'ясовано які графічні принципи та елементи використовували дизайнери для підкреслення особливості музичного жанру, концептуальності та конкурентоспроможності музичного альбому. Особлива увага в статті приділяється порівнянню візуальної стилістики (текстури, об'ємні ілюстрації, деталі) в дизайні обкладинок, характер яких залежить від року виходу альбому. Водночас, на прикладах музичних альбомних обкладинок хард-рок та хеві-метал гуртів, як-от: «Def Leppard», «AC/DC», «Metallica», «Scorpions» проаналізовано, які композиційні, типографічні та колористичні підходи були використані в дизайні. З'ясовано, які стилістичні та графічні елементи в дизайні обкладинок музичних альбомів хард-рок та хеві-метал гуртів є актуальними в епоху цифрових технологій та стрімінгових платформ.

Формат цієї роботи дозволив визначити загальні риси означеної проблеми та виокремити деякі особливості й загальні тенденції, які знаходяться в основі дизайну обкладинок альбомів музичних гуртів, які працюють у жанрах хард-рок та хеві-метал.

Ключові слова: дизайн, візуальна айдентика, графічні елементи, графічне рішення, обкладинка музичного альбому, хард-рок, хеві-метал.

Ruslana BEZUHLA,

orcid.org/0000-0003-1190-3646

*Doctor of Study of Art, Associate Professor,
Head of the Department of Graphic Design
Kyiv National University of Technology and Design
(Kyiv, Ukraine) bezuhla.ri@knuutd.edu.ua*

Viacheslav VSHYVKIN,

orcid.org/0009-0004-0856-2953

*1st year master's student at the Faculty of Design
Kyiv National University of Technologies and Design
(Kyiv, Ukraine) kslavik440@gmail.com*

MUSIC ALBUM COVER DESIGN AS A VISUAL REPRESENTATION OF HARD ROCK AND HEAVY METAL BANDS

The article is devoted to studying the evolution of the design of music album covers in the hard rock and heavy metal genres. The influence of the graphic design of the album cover on the process of "communication" of the band with the audience in different historical periods is analyzed, starting from the period of the emergence of musical genres, when there were no digital technologies and the Internet, to the present day, when the cover of a music album can be represented on both digital and printed media. Methodology. The theoretical and methodological basis of the study was the following general scientific approaches that made it possible to consider the evolution of the design of music album covers from different vector positions: the historical and chronological method contributed to the identification of the features of the emergence, formation and development of music album covers in the genres of hard rock and heavy metal in the time space of culture and art; the structural and functional method allowed to analyze the stylistic features and principles of creating album covers. The study aims to identify the features and successful graphic design solutions of album covers for music bands that worked in the hard rock and heavy metal genres. The influence of social, cultural, and technological factors on the design of music album covers was analyzed, and it was found that designers used graphic principles and elements to emphasize the peculiarities of the musical genre, the conceptuality, and competitiveness of the music album. The article pays special attention to the comparison of visual stylistics (textures, three-dimensional illustrations, details) in the design of covers, the nature of which depends on the year of the album's release. At the same time, on the examples of music album covers of hard rock and heavy metal bands, such as "Def Leppard", "AC/DC", "Metallica", "Scorpions", it was analyzed what compositional, typographic, and coloristic approaches were used in the design. It was found out which stylistic and graphic elements in the design of album covers of hard rock and heavy metal bands are relevant in the era of digital technologies and streaming platforms. The format of this work allowed us to identify the general features of the problem and to highlight some features and general trends that underlie the design of album covers of music bands working in the genres of hard rock and heavy metal.

Key words: *design, visual identity, graphic elements, graphic solution, music album cover, hard rock, heavy metal.*

Постановка проблеми. Процеси глобалізації та дигіталізації значно спростили доступ поціновувачів мистецтва до творів різних видів мистецтва, в тому числі й до музичного. Сучасний музичний ринок характеризується різноманітністю стилів, жанрів та музичних напрямів в яких працюють сучасні музиканти, що інколи призводить до того, що творчість деяких виконавців залишається відомою тільки обмеженому колу поціновувачів й, відповідно, питання випуску та промоції музичних альбомів залишається досить актуальним. Загальновідомо, що графічне оформлення обкладинки альбому відіграє значну роль у формуванні початкового враження про творчість гурту та музичне наповнення альбому. В контексті сучасного способу споживання візуальної інформації та домінування кліпового мислення роль графічного оформлення обкладинки значно збільшується, а стрімкий розвиток інтерактивних медіа

призводить до переосмислення підходів, ідей та концепцій при стильовому оформленні обкладинок музичних альбомів. Наприклад, у маркетингу існує поняття «scroll stopper», яке означає здатність привертати увагу глядача, спонукати його зупинити пошук, або перейти на потрібну сторінку. В нашому дослідженні ми прагнемо зосередитись на візуальній складовій музичного релізу, зокрема на обкладинках музичних альбомів, як елементу промоції творчості музичних гуртів в жанрах хард-рок та хеві-метал.

Аналіз досліджень. Існує достатньо джерел, де досліджено окремі візуальні складові обкладинок альбому, а також дизайн музичних альбомів. Наприклад, в роботі М. Вада «Обкладинка альбому» (Vad, 2021) обкладинка розглядається через концепції паратексту, аудіовізуальної взаємодії та матеріальності, підкреслюючи їхню функцію як посередника між слухачем і музикою та виділяючи її як частину

загальної концепції музичного альбому. В роботі С. Джексона «Дизайн музичної обкладинки в епоху цифрових технологій» (Jackson, 2019) автор статті аналізує трансформацію обкладинок музичних альбомів в цифровий формат та можливості адаптації обкладинок музичних альбомів до нових викликів в музичній індустрії. Відмітимо, що окрім наукових статей, значний обсяг інформації міститься і в неофіційних виданнях, у яких стисло розглядаються окремі елементи процесу створення музичних обкладинок, їх еволюція та вплив на комунікацію з аудиторією.

Зазначимо, що в значній мірі в цих дослідженнях приділено увагу окремим підходам створення музичних обкладинок, проте тільки частково проаналізовано особливості окремих музичних жанрів та не запропоновано шляхи адаптації усталених візуальних традицій в жанрі хард-рок та хеві-метал до сучасних викликів та пошуку чітких рекомендацій у створенні сучасної обкладинки зі збереженням автентики жанрів хард-рок та хеві-метал.

Мета дослідження: виявлення успішних дизайнерських рішень і можливості їх графічної реалізації при створенні обкладинок музичних альбомів гуртів, що працюють в жанрах хард-рок та хеві-метал.

Виклад основного матеріалу. В епоху зародження жанрів хард-рок і хеві-метал, коли не було інтернет-мереж і музичних каналів на телебаченні, обкладинки альбомів набули особливого значення в маркетинговій стратегії гуртів. Обкладинка стала одним із дієвих інструментів для привернення уваги, створення впізнаваності музичного гурту та промоції музичного альбому. Обкладинки альбомів хард-рок музики мали значний вплив на розвиток популяризації гурту в рамках жанру, не лише як візуальний супровід, але й як спосіб виразити естетику, настрій та ідею, які були характерні для цього жанру. Ставши об'єктами колекціонування, ці обкладинки в яких втілювались візуальні образи, перетворювались на символи цілих поколінь, що в свою чергу збільшувало популярність самого жанру. В першу чергу концепція «альбому» пов'язана з тим, що прослуховування всіх композицій в альбомі несе в собі досвід, схожий на читання книги, або звукової розповіді. Вінілова платівка класично базувалась на форматі «довгого відтворення запису» 33 об./хв. (Бартманські, Вудворд, 2013).

Загалом, актуальні теми для жанрів хард-рок та хеві-метал – це соціально-політичні коментарі, сюрреалістичні або загадкові образи, котрі характеризувалися особливим візуальним стилем, що реалізувались за допомогою різних візуальних та графічних «елементів» (фотографія, ілюстрація, концептуальне мистецтво) і часто спонукали до роздумів, що сприяло загальному враженню від ідеї альбому.

На обкладинці альбому Pink Floyd «Animals» (рис. 1) 1977 року зображена свиня, що літає над електростанцією Баттерсі, яка уособлює жадібність і корупцію можновладців, також прослідковується посилання на книгу Джорджа Орвела «Колгосп тварин» (Melamed, 2025). На обкладинці альбому «Led Zeppelin IV» (рис. 2) 1971 року зображений старий чоловік, котрий несе гілки на спині. На обкладинці не має жодного напису, що створює таємничий образ альбому, а загадковий образ старого чоловіка протягом багатьох років був об'єктом дискусій, що зробило цей альбом одним із культових (Colothan, 2023). Таким чином, для фанатів дизайн обкладинки альбому є досить важливим, він візуально виокремлює певний період творчого шляху, характерні ознаки жанрів та конкретної ідеї альбому, поглиблюючи від нього враження.

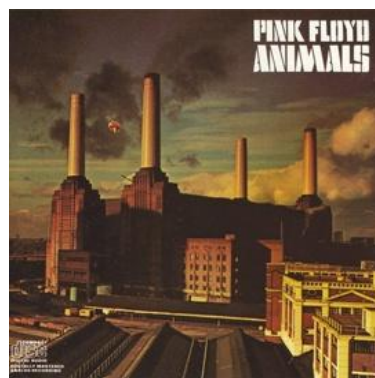

Рис. 1. Альбом «Animals» гурту «Pink Floyd»

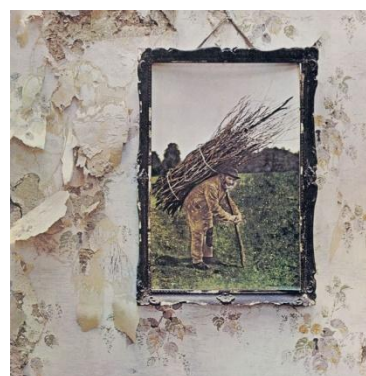

Рис. 2. Альбом «Led Zeppelin IV»

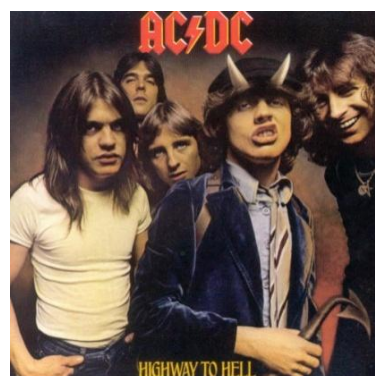

Рис. 3. Альбом «Highway to hell» гурту AC/DC

Зародження жанрів хард-року та хеві-метал відбулося на початку 1970-х і на той час було популярно використання фотографій в дизайні альбому, але згодом ця тенденція змінилась і більш поширеним стало застосування концептуального оформлення, яке відображало стилістику гурту за допомогою колажів або ілюстрацій. Яскравим прикладом є дизайн обкладинки альбому гурту AC/DC «Highway to hell» (рис. 3). Центральною фігурою виступає учасник гурту з рогами на голові, що в поєднанні з готичними літерами логотипа створювало образ альбому і гурту (Elliott, 2022).

В період 1980–1990-х хард-рок та хеві-метал гурти використовували сюжетні ілюстрації створені художниками, які поєднувалися з образами, котрі зображали блискавки, вогонь, гранж-форми. Водночас з цим, деякі представники нових стилів у цьому жанрі зображали на обкладинках максимально спрощені графічні форми, з використанням логотипа та однотонного фону або простого образу. Для обкладинок цього періоду характерне використання асиметричної композиції з використанням, перспективи, діагональних ліній, абстракцій, або контрасту в кольорах. Прикладом є альбоми гурту Metallica «Master of Puppets» (рис. 4) дизайн обкладинки був задуманий на основі грубого начерку співака і гітариста гурту Джеймса Гетфілда, ідею котрого візуалізував художник Дон Бротігем. Барабанщик групи «Metallica» Ларс Ульріх наголошував, що цільовою аудиторією на яку була розрахована дизайн-концепція обкладинки альбому були люди, які мали певні залежності та солдати, що стали об'єктами маніпуляцій.

Зазначимо, що сюжетні ілюстрації на обкладинках альбомів допомагали не тільки підкреслити унікальність кожного альбому, але й візуально виділитися серед конкурентів та створити неповторний сюжетний контекст для альбому (Bennett, 2019). Гурт AC/DC при створенні «Back in black» (рис. 5) прагнув, щоб альбом був даниною пам'яті Бона Скотта. Заголовний трек з використанням дзвону та захоплюючими рифмами слугував проголошенням: AC/DC повернулися, і вони тут, щоб залишитися. Щодо повністю чорної обкладинки в Atlantic Records були побоювання бо вважали, що повністю чорний дизайн буде не ефективним для бізнесу, але гурт не поступився (Marino, 2019). В підсумку цей альбом став найбільш успішним в дискографії гурту. Використання принципів мінімалізму і кольорового акценту на тлі переважно ілюстративних обкладинок конкурентів допомогло гурту виділитись. Дієвим методом для покращення впізнаваності гурту стало створення

маскоту, котрий буде його обличчям. Як приклад виділилися Iron Maiden, де персонаж Едді – символ і маскот гурту. Едді представлений у декораціях на концертах (Chantler, 2022), а також зображений на всіх обкладинках альбомів Iron Maiden (рис. 6), які часто ілюструють моторошні сцени. Такий підхід створив єдність всіх візуальних ідентифікаторів, і сприяв зародженню унікального візуального образу музичного гурту.

Рис. 4. Альбом ««Master of Puppets» гурту Metallica

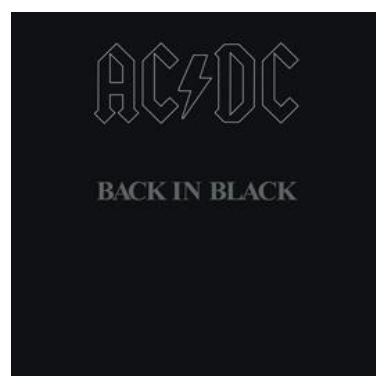

Рис. 5. Альбом ««Back in black» гурту AC/DC

Рис. 6. Альбом ««Fear of the dark» гурту Iron Maiden

З початку 2000-х років технологічний розвиток значно змінив підхід до дизайну обкладинок, дизайнери частіше почали використовувати 3D у поєднанні

з ілюстраціями та фото-колажами. Внаслідок технологічного прогресу відбулись зміни в суспільстві, активне використання споживачами стрімінгових сервісів та прослування музики в інтернеті, все частіше зображення обкладинок альбомів використовується саме в мобільному телефоні, що висуває нові вимоги до дизайну, адже обкладинка альбому повинна швидше привертати увагу споживача, а отже і графічна складова повинна бути адаптована до нових засобів комунікації. Розвиток технологій дає можливість гуртам поширювати свою музику навіть без співпраці з звукозаписними лейблами. Попри розширення технологій хард-рок та хеві-метал гурти не забувають про важливість візуального брендування та характерних особливостей, які формувалися протягом розвитку жанрів, у поєднанні з використанням сучасних принципів створення дизайну обкладинки альбому: формування чіткої ієрархії акцентів в композиції, контраст в кольорі, та зменшення кількості деталей, читабельна та виразна стилістика. Результатом розвитку сучасного візуального стилю жанрів хард-рок та хеві-метал є альбом гурту Metallica «72 season» (рис. 7), котрий відсилає до ідеї, що життя складається з 72 сезонів (Chirazi, 2023), які і визначають становлення особистості людини. Використання образів котрі тісно пов'язані з ідеєю альбому та елементами сучасного дизайну: контрастні кольори (жовтий та чорний), чітка ієрархія акцентів, виразна ідея, яка підкреслює концептуальність альбому, це все створює фінальний образ котрий добре запам'ятовується.

Рис. 7. Альбом «72 season» гурту Metallica

Рис. 8. Альбом «Power up» гурту AC/DC

Рис. 9. Альбом «Rock Believer» гурту Scorpions

Яскравим прикладом є обкладинка альбому AC/DC «Power Up» (рис. 8). Це альбом, який віддає данину пам'яті засновнику групи Малкольму Янгу, який пішов з життя в 2017 році, і є своєрідним посланням фанатам про повернення гурту. Назва альбому гармонійно поєднується з графічною складовою в вигляді червоного кольору і підсвічування. Візуальний стиль обкладинки відповідає сучасним трендам: використання яскравих кольорів, інтеграція логотипа в загальну стилістику альбому, чітка ієрархія графічних елементів і створення візуальної айдентики, що гармонійно працює як на фізичних, так цифрових носіях. Усі ці елементи разом підтримують єдину концепцію альбому. В альбомі Scorpions «Rock believer» (рис. 9), також прослідковується чітка ієрархія акцентів, де в центрі композиції знаходиться головний сюжетний елемент, а також яскравий червоний колір (Сох, 2022).

Візуальні образи, можуть передавати зміст і тон музики, тоді як візуальний стиль може відображати індивідуальність і естетику гурту. В залежності від історичного періоду та розвитку технологій, дизайн обкладинок хард-рок та хеві-метал гуртів був наповнений різними ідеями та образами, але характерні риси, притаманні хард-рок і хеві-метал гуртам, залишилися незмінними (асиметрія, контраст, динаміка, яскраві кольори). Для того, щоб чітко виділити особливості побудови обкладинки хард-рок і хеві-метал гуртів потрібно виокремити графічні принципи які впливають на створення вдалої музичної обкладинки. Беззаперечно, головну роль відіграє вдало побудована композиція, коректне використання графічних елементів, що об'єднані змістом, кольором, формою, для створення цілісного й естетичного образу. Елементи дизайну завжди розглядаються узв'язку з їх оточенням (Вайт, 2023: 89). Відмітимо, що важливу роль в композиції відіграють такі елементи, як-от:

1. Негативний простір – це незаповнений простір, що оточує елементи композиції. Його правильна величина дозволяє досягти правильної ієрархії та балансу у композиції. В деяких випадках, негативний простір може виступати у якості повноцінного компоненту композиції, що доповнює та завершує її, що доволі часто можна зустріти в логотипах, обкладинках та постерах. Використання негативного простору навіть за допомогою простих форм може мати сильний візуальний вплив на покупця та легко привернути увагу. Експресивні форми потребують асиметрії котра підкреслить їх рух. Вдалим прикладом використання негативного простору є обкладинка альбому «X» (рис. 10) гурту «Def leppard». Зміщення головного акценту в один бік – активує білий простір та додає динаміки і асиметричності композиції в той час як логотип за допомогою меншого розміру слугує наступним акцентом. Використання вищенаведених принципів допомагає підкреслити експресивний стиль гурту і альбому навіть за допомогою абстрактного образу. В порівнянні з альбомом «On Through the Night» (рис. 11), можна зробити висновок, що принципи використання негативного простору були схожі, але в альбомі 1980-х років не вистачає контрасту що посилити динаміку, також альбому «On Through the Night» характерне активне використання ілюстрацій та ефектів, як то глянцева стилістика логотипа.

Рис. 10. Альбом «X» гурту Def leppard

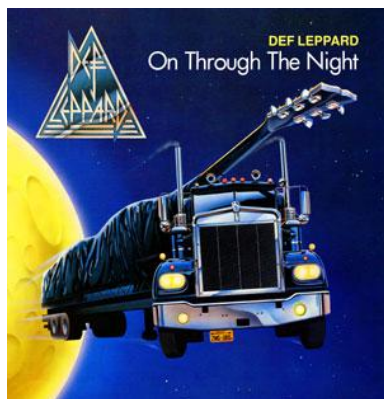

Рис. 11. «On Through the Night»

2. Симетрія та асиметрія – збалансована композиція завжди важливий аспект візуального повідомлення. Є два види балансу: симетричний і асиметричний (Лесняк, 2009: 28). Симетрія – це центроване розміщення елементів у просторі. Але симетрія не означає, що зображення має бути однаковим з обох боків, передбачається що головний акцент буде в центрі, а всі інші графічні елементи лише його підкреслюють. Прикладом симетрії слугує альбом AC/DC «Power up» (рис. 12), в центрі якого знаходиться логотип виконаний в яскравому кольорі, а фотографія на фоні виконана в вигляді приглушеного червоного, завдяки променям по центру логотип в центрі отримує додатковий акцент, а завдяки яскравому кольорі – чіткий контраст і збалансовану напругу в композиції. В альбомі «For «those about to rock» (рис. 13) (Wall, 2021) також, використаний принцип симетрії, в якій всі елементи композиції вирівняні по центру. Але поєднання чорного і коричневого кольору створює слабкий контраст, та послаблює образ гармати.

Рис. 12. Альбом «Power up» гурту AC/DC

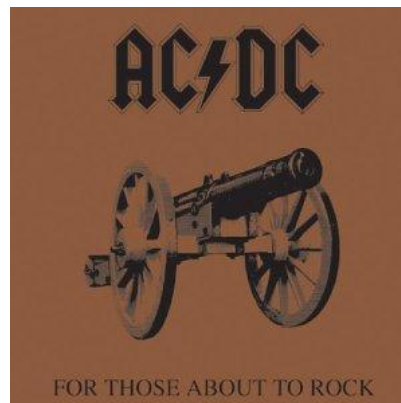

Рис. 13. For Those About To Rock

Асиметрія – свідчить про рух і активність, це створення порядку та рівноваги між різними по візуальній вазі об'єктів. Такий баланс

пропонує більше візуальної різноманітності, хоча його може бути важче досягти, оскільки зв'язки між елементами є складнішим. Прикладом є одна з ілюстрацій альбому Metallica «72 season» (рис. 14) на якій зображена діагональна тінь в вигляді логотипа гурту, що створює контраст між нею та фігурою людини. Форма посилюється жовтим кольором, котрий в поєднанні з чорним створює додатковий контраст. Наведена обкладинка демонструє збалансоване використання негативного простору, а також підкреслює як графічну стилістику альбому, так і музичну. П'ятий альбом гурту Metallica «The Black Album» (рис. 15) 1991 року так само використовує принцип асиметрії як і в альбомі «72 season» де в одному куті знаходиться логотип, а в іншому змія, що з декількох форм створює асиметричну композицію. Використання чорного кольору як головного акценту, в 1990-х, коли багато хард-рок гуртів активно використовували деталізовані зображення, дало змогу гурту Metallica виділитися.

Рис. 14. Альбом «72 season» гурту Metallica

Рис. 15. «Black album»

3. Ієрархія акцентів та контраст в формі та кольорі. Ефективний дизайн вимагає, щоб один еле-

мент домінував над іншим й створював фокус на головній графічній формі. Контраст – це те, що око здатне сприймати в першу чергу, і лише пізніше ми помічаємо конкретні форми об'єкту та інші деталей, як, наприклад, до текстури. Завдяки контрасту між графічними елементами в просторі з'являється ієрархія і гармонійна композиція в рамках негативного простору. Використання контрасту кольорів допомагає сформувати ієрархію акцентів. Яскраві, насичені кольори часто сприймаються як основні елементи, в той час як більш бліді або приглушені кольори можуть бути використані для фону чи другорядних елементів. Це дозволяє зрозуміти, яка інформація є найважливішою, а яка – допоміжною. Контраст кольорів в поєднанні з чіткою ієрархією здатен привертати увагу споживача. Важливо розуміти які особливості графічних елементів можуть додатково посилити асиметрію в композиції (Вайт, 2023: 81). Наприклад, об'єкти з текстурою здаються важчими; темні предмети «важать» більше світлих; вертикальні елементи здаються важчими за горизонтальні; форми важать більше, ніж негативний простір. Обкладинка альбому «Rock Believer» (рис. 16) 2022 року гурту Scorpions є гарним прикладом використання ієрархії та контрасту: головним акцентом є голова людини яка поєднана з червоним фоном по насиченості, наступним акцентом є рука, котра тримається за голову, а також не освітлена червоним кольором, та має менший розмір в порівнянні з головним акцентом, наступними є назва гурту та альбому жовтого кольору. В альбомі «Blackout» (рис. 17) 1982 року також застосовується принцип ієрархії та контрасту: головна фігура в композиції розташована по центру, але вже блакитні кольоровій гаммі, розташування логотипа та назви альбому знаходяться так само зверху як додаткові акценти в порівнянні з головним. Зазначимо, що головною проблемою в обкладинці альбому «Blackout» є недостатня контрастність логотипа, та зайва візуальна напруга в вигляді обведення літер в правому верхньому куті.

Рис. 16. Альбом «Rock Believer» гурту Scorpions

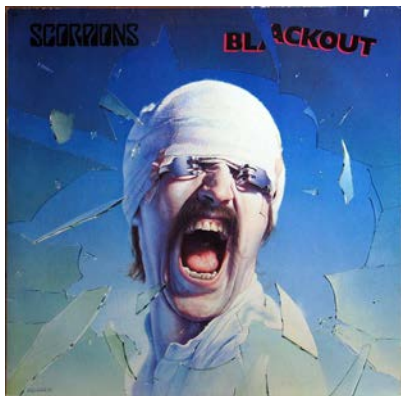

Рис. 17. «Blackout»

Висновки. Обкладинки музичних альбомів є ключовим елементом візуальної репрезентації музичного гурту. Виявлено, що обкладинки музичних альбомів є потужним візуальним інструментом, який передає ідеологію гурту, настрої та творчі пошуки музикантів, формують перше враження про альбом, створюють емоційний зв'язок із слухачем і можуть слугувати маркером змін у стилі, настрої або цінностях гурту. Констатовано, що обкладинки альбомів у жанрах рок-музики є самостійним візуальним повідомленням, яке дозволяє слухачеві інтерпретувати художні зміни ще до безпосеред-

нього ознайомлення з аудіо матеріалом. Порівнюючи принципи за якими створюються обкладинки протягом всього існування жанрів хард-рок та хеві-метал можна висновувати, що підходи якими користувалися дизайнери при створенні обкладинок, залишаються актуальними, але з'являються інші комбінації графічних та стилістичних елементів, котрі відповідають сучасним трендам. В обкладинках музичних альбомів в жанрах хард-рок та хеві-метал, які характеризується енергією, бунтарським духом і агресією, починають домінувати експресивні елементи та контрастні кольори, що підкреслюють характер музики. Такі принципи допомагають сформувати впізнавану візуальну ідентичність альбомів, що стають невід'ємною частиною гурту. З'ясовано, що обкладинки музичних альбомів рок- і метал-гуртів виступають не тільки важливим засобом візуальної комунікації, але й супроводжують музичний продукт та відображають змістові та концептуальні зміни в творчості виконавців. Аналіз візуальної мови обкладинок свідчить про їх здатність відображати реакцію на зовнішні культурні й комерційні виклики та є своєрідним маркером змін у творчій діяльності гуртів, а також джерелом для подальших мистецтвознавчих досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бартманські Д., Вудворд А. Вінілова платівка: аналоговий носій в епоху цифрового відтворення. Вініл клуб. 2013. URL: <https://vinylclub.com.ua/vinilova-plativka-analogovyj-nosij-v-epohu-tsyfrovogo-vidtvorennya/?srsId=AfmBOoqqjU3CNsNqTLNgjtS1pH96LgIHuM4HkVKtGCQqog22NkQfDd0p> (дата звернення: 25.02.2025).
2. Вайт В.А. Основи графічного дизайну. Третє видання. Київ: Arthuss, 2023. 232 с.
3. Лесняк В. Графічний дизайн (основи професії). Київ: Біос Дизайн Букс, 2009. 416 с.
4. Bennet. J. Metallica's «Master of Puppets»: The Story Behind the Cover Art. Revolver Magazine, 2019. URL: <https://www.revolvermag.com/culture/metallicas-master-puppets-story-behind-cover-art/> (дата звернення: 27.02.2025).
5. Colothan S. Identity of the man on «Led Zeppelin IV» album cover discovered after 52 years. Hello Rayo, 2023. URL: <https://hellorayo.co.uk/planet-rock/news/rock-news/led-zeppelin-iv-album-cover-identity/> (дата звернення: 27.02.2025).
6. Chantler C. A history of every single Eddie from every Iron Maiden single and album. Louder Sound, 2022. URL: <https://www.loudersound.com/features/the-definitive-history-of-eddie-from-every-iron-maiden-single-and-album> (дата звернення: 25.02.2025).
7. Chirazi S. The aesthetics of 72 seasons. Metallica official website, 2023. URL: https://www.metallica.com/so-what/2023-11-14-the-aesthetics-of-72-seasons.html?srsId=AfmBOoLnKa_bbYzi7AITRC7OKToGCfcUIM5P3EzY2uem4_t8RdKZOmV (дата звернення: 20.02.2025).
8. Cox. A. Scorpions: rock believer – album review. Sonic Perspectives, 2022. URL: <https://www.sonicperspectives.com/album-reviews/scorpions-rock-believer/> (дата звернення: 26.02.2025).
9. Elliott P. The story of AC/DC's highway to hell. Louder Sound, 2022. URL: <https://www.loudersound.com/features/no-speed-limit-the-story-of-acdc-highway-to-hell-album> (дата звернення: 25.02.2025).
10. Jackson S. Music cover design in the digital age. Thesis, University of Cincinnati, 2019. URL: https://etd.ohiolink.edu/acprod/odb_etd/etd/r/1501/10?clear=10&p10_accession_num=ucin156327401366013 (дата звернення: 26.02.2025).
11. Melamed D. The message of pink floyd's «Animals» still resonates 48 years later. Live for Live Music, 2025. URL: <https://liveforlivemusic.com/news/pink-floyd-animals-44-years-later/> (дата звернення: 23.02.2025).
12. Marino T. AC/DC Goes in the black with «Back In Black» Pure Music, 2019. URL: <https://pure-music.co.uk/ac-dc-goes-in-the-black-with-back-in-black/> (дата звернення: 22.02.2025).
13. Vad M. The album cover. Journal of Popular Music Studies, 2021. URL: <https://online.ucpress.edu/jpms/article/33/3/11/118548/The-Album-Cover> (дата звернення: 20.02.2025).

REFERENCES

1. Bartmanskyy D., Woodward A. (2013). Vynilova plativka: analogovyy nosij v epokhu cyfrovogo vidtvorennya [Vinyl record: An analog medium in the age of digital reproduction]. Vinyl Club. Retrieved February 25, 2025, URL: <https://vinylclub.com.ua/vinilova-plativka-analogovyy-nosij-v-epokhu-tsyfrovogo-vidtvorennya/?srsltid=AfmBOoqqjU3CNsNqTLNgjtS1pH96LgIHym4HkVKtGCQqog22NkQfDd0p> [in Ukrainian].
2. White W.A. (2023). Osnovy hrafichnoho dyzainu. Tretie vydannia. [Fundamentals of graphic design. Third edition]. Arthuss. 232. [in Ukrainian].
3. Lesniak V. (2009). Hrafichniy dyzain (osnovy profesii). [Graphic design (basics of the profession)]. Bios Design Books. 416. [in Ukrainian].
4. Bennet J. (2019). Metallica's «Master of Puppets»: The story behind the cover art. Revolver Magazine. Retrieved February 27, 2025, URL: <https://www.revolvermag.com/culture/metallicas-master-puppets-story-behind-cover-art/>
5. Colothan S. (2023). Identity of the man on «Led Zeppelin IV» album cover discovered after 52 years. Hello Rayo. Retrieved February 27, 2025, URL: <https://hellorayo.co.uk/planet-rock/news/rock-news/led-zeppelin-iv-album-cover-identity/>
6. Chantler C. (2022). A history of every single Eddie from every Iron Maiden single and album. Louder Sound. Retrieved February 25, 2025, URL: <https://www.loudersound.com/features/the-definitive-history-of-eddie-from-every-iron-maiden-single-and-album>
7. Chirazi S. (2023). The aesthetics of 72 seasons. Metallica official website. Retrieved February 20, 2025, URL: https://www.metallica.com/so-what/2023-11-14-the-aesthetics-of-72-seasons.html?srsltid=AfmBOoLnKa_bbYzi7AlTRC7OKToGCfcUIM5P3EzY2uem4_t8RdKZOmV
8. Cox A. (2022). Scorpions: Rock Believer – album review. Sonic Perspectives. Retrieved February 26, 2025, URL: <https://www.sonicperspectives.com/album-reviews/scorpions-rock-believer/>
9. Elliott P. (2022). The story of AC/DC's Highway to Hell. Louder Sound. Retrieved February 25, 2025 URL: <https://www.loudersound.com/features/no-speed-limit-the-story-of-acdcs-highway-to-hell-album>
10. Jackson S. (2019). Music cover design in the digital age. Thesis, University of Cincinnati. Retrieved February 26, 2025, URL: https://etd.ohiolink.edu/acprod/odb_etd/etd/r/1501/10?clear=10&p10_accession_num=ucin156327401366013
11. Melamed D. (2025). The message of pink floyd's «Animals» still resonates 48 years later. Live for live music. Retrieved February 22, 2025, URL: <https://liveforlivemusic.com/news/pink-floyd-animals-44-years-later/>
12. Marino T. (2019). AC/DC Goes in the black with "Back In Black". Pure Music. Retrieved February 22, 2025, URL: <https://pure-music.co.uk/ac-dc-goes-in-the-black-with-back-in-black/>
13. Vad M. (2021). The album cover. Journal of Popular Music Studies. Retrieved February 20, 2025, URL: <https://online.ucpress.edu/jpms/article/33/3/11/118548/The-Album-Cover>

Владислав БЕРКОВСЬКИЙ,

orcid.org/0000-0003-2349-9687

кандидат історичних наук,

доцент кафедри сценічного мистецтва і культури

Київського національного університету технологій та дизайну

(Київ, Україна) *berkovskyi.vh@knutd.edu.ua*

ЕКСПЕРТИЗА КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКИХ ПРОЕКТІВ: ПОНЯТТЯ ТА ОСНОВНІ ПІДХОДИ

У статті актуалізовано питання визначення сутності поняття «експертиза культурно-мистецьких проєктів». Зокрема розглядається історія виникнення експертизи мистецьких проєктів, а також розглядаються різні системи експертних висновків. Постулюється, що експертна оцінка грантової заявки (також відома як рецензування грантових апікацій) – це процес оцінювання фаховими експертами ідеї та спроможності її реалізації заявником. Фактично експертна оцінка є способом чи процесом, який допомагає представити громадськості найоб'єктивнішу правду. Звертається увага, що саме експертне оцінювання може давати висновок про наявність інновацій, експериментальність чи концептуальність того чи іншого артистичного об'єкту чи проєкту, а саме експертне оцінювання є певною логічною альтернативою маркетинговому оцінюванню в сфері культури, мистецтва та креативних індустрій. Щоправда використання схеми експертиз культурно-мистецьких проєктів є просуванням точок зору, теорій або підходів, які відповідають власним уподобанням експерта, і які необхідно розглядати, як використання експертного розсуду для сприяння розвитку галузі/сфери та виконання експертом мандату з експертизи культурно-мистецького проєкту. Визначено п'ять основних підходів які використовуються при проведенні експертизи культурно-мистецьких проєктів: універсалізм, систематичний скептицизм, комуналізм, етичний нейтралітет, безкорисливість. Визначено базові позиції оцінювання проєктів (якість, продуктивність, порівняння) та основні критерії їх експертизи: 1) критерій загального аналізу проєкту та команди (аналіз команди проєкту, аналіз самої проєктної заявки, аналіз проєктного середовища); 2) критерій зовнішніх атрибутів (якісні показники проєкту); 3) критерій відповідності очікуванням або стандартам; 4) критерій значимості. Також визначено критерії вимог до самих експертів: 1) розуміння відмінностей проєктів в залежності від культурно-мистецького напрямку та сектору культури; 2) наявність професійного досвіду саме в цьому напрямку мистецтва чи сфері культури; 3) відсутність упередженості до ідей, бачень чи практик інших груп митців.

Ключові слова: культурно-мистецький проєкт, експертиза, грант, критерії експертизи грантових заявок.

Vladyslav BERKOVSKI,

orcid.org/0000-0003-2349-9687

Candidate of Historical Sciences,

Associate Professor at the Department of Performing Arts and Culture

Kyiv National University of Technologies and Design

(Kyiv, Ukraine) *berkovskyi.vh@knutd.edu.ua*

EXPERTISE OF CULTURAL AND ARTISTIC PROJECTS: CONCEPTS AND BASIC APPROACHES

The article addresses the issue of defining the concept of «expert evaluation of cultural and artistic projects», highlighting its growing relevance in contemporary arts management. The study traces the historical development of project expertise in the arts sector and analyzes various models of expert assessment systems. It is posited that expert evaluation of grant applications – also referred to as peer review – is a process through which qualified professionals assess both the artistic concept and the applicant's capacity to implement it successfully. Expert evaluation is presented as a mechanism designed to deliver the most objective and well-founded judgments to the public. The article underscores that such evaluation can identify elements of innovation, experimentation, or conceptual depth within artistic projects. Moreover, expert assessment is positioned as a meaningful alternative to market-based evaluation approaches in the fields of culture, the arts, and the creative industries. However, the study also emphasizes that expert evaluation inherently involves the endorsement of specific theoretical frameworks, perspectives, or aesthetic preferences that reflect the personal judgment of the evaluator. As such, expert opinion should be understood as an exercise in professional discretion that contributes to the development of the sector and fulfills the mandate assigned to experts in the evaluation of cultural and artistic projects. The article identifies five foundational principles guiding expert evaluation in this context: universalism, systematic skepticism, communalism, ethical neutrality, and disinterestedness. These principles reflect the norms of

scientific inquiry adapted to the cultural and artistic domain. Furthermore, the article outlines the core dimensions and criteria used in project evaluation: 1) General analysis of the project and its team – including an assessment of team qualifications, the coherence and feasibility of the project proposal, and the surrounding cultural environment; 2) Evaluation of external attributes – encompassing qualitative indicators of project design and execution; 3) Compliance with standards or expectations – focusing on alignment with institutional, disciplinary, or funding criteria; 4) Criterion of significance – measuring the artistic, cultural, or societal impact of the project. In addition, the article outlines the essential qualifications required of expert evaluators: 1) An in-depth understanding of the diversity of projects across different cultural-artistic fields and sectors; 2) Demonstrated professional experience in the specific artistic discipline or cultural domain under review; 3) An absence of bias toward alternative artistic visions, approaches, or communities. By systematizing these evaluation approaches and criteria, the article contributes to a more transparent and theoretically grounded understanding of expertise in cultural and artistic project management.

Key words: art and cultural project, peer review, grant, criteria for assessing grant applications.

Постановка проблеми. Одним з найбільш важливих елементів грантової діяльності в сфері культурно-мистецького проектування є застосування процесу експертного оцінювання. Даний процес є основною частиною саморегульованої глобальної проектно-системи сфери мистецтв та культури та, по суті, визначає, як діяльність професійних фахівців-експертів з тих чи інших секторів культури, так і процес критичної оцінки якості, новизни, актуальності, теоретичних та емпіричних можливостей, потенційного впливу результатів на суспільство чи локальні культурно-мистецькі об'єднання. Експертне оцінювання є життєво важливим компонентом комунікаційних процесів проектно-діяльності, що безпосередньо впливає на саму структуру грантового середовища, яке, власне, й працює через систему експертиз. Врешті-решт, саме якість та фаховий підхід до експертизи культурно-мистецьких проектів є визначальним фактором не лише їх реалізації, але й вказівником того у кому напрямку буде розвиватися культура та мистецтво. Саме тому актуальними є питання пов'язані з дослідженням процесу обробки культурно-мистецьких проектів, визначення їх реалістичності та придатності до реалізації в умовах сьогодення.

Аналіз останніх досліджень. Розгляд історіографії дослідження культурно-мистецьких проектів, а тим більше процесів пов'язаних з їх опрацюванням грантодавцями засвідчує, що дані питання до виднокола вітчизняних дослідників практично не потрапляли. Так, наявні дослідження з експертизи в сфері культури та мистецтв стосуються винятково експертизи культурної цінності об'єктів культурної спадщини та певних особливостей управління мистецькими проектами (історіографічні узагальнення з цих тем представлено в статтях І. Ворovich та В. Комара (Ворovich, 2019:63-65; Комар, 2021:53-58). Дещо ширшою є історіографія загального поняття та процесу експертизи, яка дозволяє сформулювати загальні принципи експертної діяльності (Гнатієнко Г., Литовченко І., Циганок В., Юринєць Р. та інші.), щоправда в напрямках освіти, наукової та бізнесової діяльності. В той же

час, питання формування експертизи культурно-мистецьких проектів, а також організація експертної діяльності в цій сфері свого відображення в наукових роботах не знайшли.

Метою даного дослідження є аналіз поняття «експертиза культурно-мистецьких проектів» та визначення основних експертних підходів які використовуються в грантовій діяльності установ та організацій сфери культури і мистецтв.

Виклад основного матеріалу. Як зазначають Джейн Джонстон та Найгел Краус, вперше концепція експертної оцінки фіксується в джерелах середини XVII ст., а редактор-засновник британського наукового журналу «The Philosophical Transactions of the Royal Society» Генрі Ольденбург вважається саме тою людиною, яка вперше, у 1665 році, сформувала та застосувала процес експертизи (рецензування) надісланих матеріалів (Johnston, Krauth, 2008:11). Саме починаючи з цього журналу концепція експертизи (рецензування) поступово перетворилася та кодифікувалася з процесу оцінювання та підтвердження автентичності матеріалів у потужну систему аутентифікації знань, навичок, методів та ідей, які існують сьогодні. Власне на хвилі застосування експертності й інші галузі та сфери суспільної діяльності створили свої власні системи автентифікації знань та можливостей (Nelson, 2009:1). Не виключенням з цього стала й сфера культури та мистецтв, яка створила систему експертизи культурно-мистецьких проектів. Принагідно слід зазначити, що як і в науці, в сфері культури рамки експертності не є незмінними, а модифікуються в залежності від культурного, історичного чи політичного контексту.

Щоправда, принагідно зазначимо, що не всі вчені погоджуються з думками про походження процедури експертизи з XVII ст. Наприклад, Джон Бурнхейм вважає, що теза про походження експертної оцінки грантів з редакційної експертної оцінки не відповідає дійсності і ці дві системи оцінювання матеріалів розвивалися паралельно і не взаємодіяли в процесі свого розвитку. Разом з

тим, він погоджується, що процес інституалізації обох типів експертиз відбувався у ХХ сторіччі і пов'язаний з потребою задоволення вимог експертного авторитету та об'єктивності у все більш спеціалізованому світі (*Burnham, 1990:12*).

Тим не менш, і прихильники, і критики теорії походження процесу експертизи погоджуються, що впродовж ХХ сторіччя, а особливо після Другої світової війни, система експертиз в сфері культури шляхом кодифікації перетворилася на жорстку підвітну систему створену з метою продемонструвати підвітність установ (грантодавців), які використовують як кошти платників податків, так і кошти інших спонсорів чи донорів. Отже, саме завдяки експертному оцінюванню грантодавець має можливість оцінити не лише якість пропонованого проєкту, але й його значимість, результативність і, що найголовніше, очікувана наслідковість. Таким чином, ми можемо постулювати, що експертна оцінка грантової заявки (також відома як рецензування грантових аплікацій) – це процес оцінювання фаховими експертами ідеї та спроможності її реалізації заявником.

Камілла Нельсон, посилаючись на Річарда Хортон зазначає, що помилковим було б вважати експертизу лише засобом виявлення прийнятності тих чи інших ідей, який, з незрозумілих причин, в фаховому середовищі займає ключову позицію. Фактично ж експертна оцінка є способом чи процесом, який допомагає представити громадськості найоб'єктивнішу правду. І, разом з тим, «система експертної оцінки упереджена, несправедлива, непідвітна, неповна, легко впливова, часто образлива, зазвичай неосвічена, іноді дурна і часто неправильна» (*Nelson, 2009:2*). Саме через ці фактори, які влучно підкреслив Річард Хортон, якісне експертне оцінювання культурно-мистецьких проєктів довгий час вважалося практично неможливим, а застосування науково-методичних підходів – неприйнятним. При цьому більшість митців забуває, що наука це творча дисципліна в якій є можливим, за рахунок креативності, об'єктивно оцінити та інтерпретувати певні суб'єктивні процеси творчості та мистецтва. Як результат, всупереч вислову Арістотеля, що «ніщо не може виникнути з того, чого немає», багато митців та діячів культури продовжують стверджувати, що вони повинні вигадувати як їх форму, так і матеріали (замість, наприклад, «відкривати» їх у законах природи, як колись запропонував Платон, або просто працювати з певною мистецькою традицією або проти неї). Звідси й «забобонний страх» перед експертизою, на який посилаються деякі митці, розповідаючи про свій метод чи процес (*Nelson,*

2009:2). Однак саме експертне оцінювання може давати висновок про наявність інновацій, експериментальність чи концептуальність того чи іншого артистичного об'єкту чи проєкту. Більш того, експертне оцінювання є певною логічною альтернативою маркетинговому оцінюванню в сфері культури, мистецтв та креативних індустрій (*Nelson, 2009:3*).

Саме тому аби визначити найбільш відповідні меті та завданню грантової програми проєкти грантонадаючі організації/установи не мають іншого вибору, як звернутися до системи експертиз/рецензій. Щоправда використовуючи схему експертиз грантодавець повинен бути свідомим того, що просування точок зору, теорій або підходів, які відповідають власним уподобанням експерта, можна і необхідно розглядати, як використання експертного розсуду для сприяння розвитку галузі/сфери та виконання експертом мандату з експертизи культурно-мистецького проєкту. В 1972 році Роберт Ротман вказав на п'ять основних підходів які використовуються при проведенні експертизи будь якого проєкту (*Rothman, 1972:102-108*):

а) універсалізм, який передбачає, що існують певні універсальні критерії оцінювання мистецтва та культури, засновані на технічних нормах, щоправда даний підхід більш орієнтований на класичні види мистецтва і тому часом дискримінує інші види;

б) систематичний скептицизм: оцінювання проєктів шляхом ретельного вивчення всіх поданих матеріалів та наявності підтвердження спроможності команди до втілення ідей;

в) комуналізм: оцінювання через обмін знаннями;

г) етичний нейтралітет: оцінювання соціально дражливих чи суспільно неприйнятних мистецьких проєктів базуючись на їх перевагах, а не моральній чи соціальній позиції;

д) безкорисливість: даний підхід базується на тому, що культурно-мистецькі проєкти реалізуються не для особистого визнання чи вигоди, а радше для суспільного блага. Щоправда, застосовуючи даний підхід треба усвідомлювати, що професійне та громадське визнання є не лише частиною проєктної реальності, але й важливим елементом у пошуках майбутнього фінансування.

За роки свого існування, процес експертизи проєктів неодноразово трансформовався, що призвело до появи різних систем експертиз. Наприклад, в Австралії в секторі літературної справи запроваджено систему DIISR (Відділ інновацій, промисловості, науки та досліджень). Дана система дозво-

ляє класифікувати літературні праці за різними рівнями та підрівнями, які означаються власними літерно-числовими індексами від найнижчого J1 до найвищого A1. Залежно від того, який числовий індекс присуджено експертами тій чи іншій праці встановлюється рівень державного фінансування.

Іншу схему застосовує Австралійська рада мистецтв. Принагідно зазначимо, що на сьогоднішнього процесу експертизи які застосовуються даною інституцією вважаються одними з найбільш прозорих та безконфліктних. Експертиза поданих проектів здійснюється в декілька етапів. На першому етапі, сім членів секторальної Ради оцінюють надані апікаційні пакети за десятибальною шкалою по трьом критеріям: а) наявність креативного підходу; б) актуальність в) здатність до реалізації (Nelson, 2009:4). На другому етапі результати оцінювання вводяться до спеціальної комп'ютерної програми, яка визначає «стандартні відхилення» у рейтингу. На третьому етапі, отримані результати розглядаються на спеціальному чотириденному засіданні загальної Ради за участі 8 незалежних спостерігачів, які призначаються з метою забезпечення справедливості та різноманітності, наприклад, шляхом надання додаткового регіонального представництва. Спостерігачі мають право виступати із заявами, але не брати участь у фінальному голосуванні. На думку, Джозі Емері, колишнього виконавчого керівника Літературної ради, «переваги цієї моделі експертизи полягають в тому, що заявки справді рецензуються колегами, а процес є повністю прозорим і підзвітним. Це важливі міркування для державних установ, які використовують кошти платників податків» (Nelson, 2009:5).

Щоправда у цієї моделі є й свої критики. Так, інший член цієї ж ради, Анджело Лоукакіс зауважує, що така модель не є моделлю незалежної та прозорої експертизи, що це «битва конкуруючих естетик, яка залежить від сили індивідуальної риторики та наявності політичних імперативів», адже членів ради безпосередньо призначає федеральний міністр Австралії у справах мистецтв (Nelson, 2009:5).

Отже, говорячи про застосування тих чи інших схем експертизи культурно-мистецьких проектів зауважимо, що найважливішою складовою процесу проектного оцінювання є критерії, які застосовуються або мають застосовуватися експертами. Однак, як цілком слушно зауважують Свен Гук та Мір'ям Аушбах (Hug, Aeschbach, 2020:1), попри те що в світі існує безліч критеріїв для оцінки грантових проектів, в цілому вони є «tabula rasa» для дослідників через що їх важко сформулювати

та проаналізувати. Тим не менше, зазначимо, що оцінювання культурно-мистецьких проектів має включати в себе три базових позиції:

1) **якість** – оцінюється можливість: а) виконати якісний проект командою; б) кінцевий продукт проекту має якісно працювати; в) послуги надані в межах проекту мають бути якісними;

2) **продуктивність** – наскільки добре було виконано поставлені в проекті завдання або наскільки вдало застосовується той чи інший культурний продукт;

3) **порівняння** – наскільки плановані та отримані результати є вищими від стандартних.

Власне ці три базові позиції (тут використовуємо методологічні підходи запропоновані Свен Гук та Мір'ям Аушбах (Hug, Aeschbach, 2020:7-9)) й визначають основні критерії експертизи будь якого культурно-мистецького проекту:

1) критерій загального аналізу проекту та команди. Згідно даного критерію, на основі аналізу заявка на отримання гранту в цілому або її частини, експертом визначається:

А) **аналіз команди проекту** чи безпосередньо самого заявника (за умови стипендії). В цій позиції експерт має оцінити: 1) хто є заявником; 2) який у заявника досвід праці в галузі; 3) наскільки кваліфікованим/професійним є заявник; 4) чи є у заявника досвід попередніх проектів; 5) які, коли та в якій галузі/сфері були останні проекти заявника; 6) наскільки соціалізованою є команда; 7) наскільки вмотивованою є команда проекту; 8) якою є репутація команди заявника;

Б) **аналіз проектною заявкою**. В цій позиції експерт має оцінити: 1) наскільки проектна заявка відповідає темі, пріоритетам та часовим рамкам грантової програми; 2) чи базується проект на аналізі стану проблеми; 3) наскільки запропонований проект є оригінальним; 4) наскільки якісно виписано цілі та завдання проекту; 5) наскільки масштабним є проект; 6) для яких аудиторій даний проект є актуальним і в якій мірі; 7) яким є теоретичне та концептуальне підґрунтя проекту (особливо важливим цей критерій є під час експертизи наукових, аналітичних та методичних проектів в сфері культури та креативних індустрій); 8) чи використані в проекті оригінальні підходи до вирішення проблеми; 9) чи проведені підготовчі роботи, які безпосередньо пов'язані з запропонованим проектом; 10) чи буде в проекті здійснено аналіз статистичних показників; 11) наскільки етичним буде проект, якими будуть його наслідки для цільової аудиторії; 12) наскільки якісно, детально та відповідально прописано план реалізації проекту; 13) чи передбачає проект забезпечення якості, моніторинг та

оцінювання результатів реалізації активностей проєкту; 14) якими є очікувані результати проєкту (вплив, наслідки, відкриття, внески, ідеї, висновки, покращення, розуміння та знання); 15) наскільки якісно та детально сформовано бюджет проєкту (чи присутні там зайві витрати, чи вистачить цього бюджету для реалізації всіх поставлених завдань); 16) наскільки детально та якісно прописані наявні ресурси проєкту, а також ресурси потрібні для реалізації проєкту; 17) чи є в проєкта робочий план, наскільки якісно та детально він прописаний; 18) наскільки масштабним буде проєкт;

В) аналіз проєктного середовища. В цій позиції експерт має оцінити: 1) в якому соціальному середовищі пропонується виконання проєкту; 2) в яких установах буде виконуватися проєкт; 3) які інституційні ресурси (партнери) будуть залучені до проєкту;

2) критерій зовнішніх атрибутів. Згідно даного критерію оцінюються оригінальність, актуальність, обґрунтованість та здійсненість проєкту. Саме в межах даного критерію експерт задає до проєкта наступні питання: «Чи є проєкт інноваційним?», «Наскільки інноваційним є проєкт?», «Чи є проєкт Х більш інноваційним, ніж проєкт Y?». Даний критерій застосовується експертом для визначення:

А) аналіз якісних показників проєкту. В цій позиції експерт має оцінити: 1) якими є загальні показники якості проєкту (застосовується бінарне визначення «добрі – погані», «достані – недостатні» тощо); 2) наскільки оригінальним є проєкт (новий, оригінальний, інноваційний, незвичайний, нетрадиційний); 3) наскільки релевантним є проєкт (значимим, доречним, важливим, корисним, своєчасним, актуальним); 4) наскільки значущим є проєкт для цільових аудиторій; 5) наскільки релевантним буде проєкт для нецільових аудиторій, для застосування в інших сферах та галузях (напр. в економіці, освіті, розвиткові технологій тощо); 6) наскільки доцільним є проєкт (відповідний, адекватний, достатній, придатний); 7) які критерії виконання та реалізації буде дотримано під час реалізації проєкту; 8) наскільки узгодженими між собою є цілі та завдання проєкту; 9) наскільки повно та обґрунтовано в проєкті описано завдання та цілі; 10) наскільки чіткими та зрозумілими є план реалізації, поставлені цілі та завдання; 11) наскільки доцільним та здійсненним є проєкт; 12) чи є реалістичними поставлені завдання. Чи реалістичними є методи досягнення цілей; 13) чи дотримано в проєкті культурне різноманіття; 14) наскільки підтриманим буде даний проєкт на місцевому рівні;

3) критерій відповідності очікуванням або стандартам. Згідно даного критерію експерт визначає наскільки проєкт та його результати відповідають еталонним значенням, наскільки цінними будуть результати проєкту. Важливо зазначити, що даний критерій базується виключно на метричних або порядкових показниках (включаючи бінарні категорії розряду «достатній рівень – недостатній рівень»);

4) критерій значимості. Може бути застосований для співставлення проєкту чи його результатів з тою чи іншою системою відліку.

Отже оцінювання, яке здійснюється експертом не є такою простою річчю. Якість грантової заявки є багатограним поняттям і, що найголовніше, кожен експерт розуміє та сприймає це поняття по-різному (*Langfeldt, Reymert, Svartefoss, 2024: 1*). Саме тому, критичним елементом експертизи культурно-мистецьких проєктів є наявність вимог до самих експертів.

Однак, перш ніж перейти до розгляду наступного дослідницького питання занадимо, що зазвичай експертиза проєктів здійснюється: а) вузькогалузевими експертами; б) експертами з суміжних галузей та сфер; в) представниками громадськості; г) змішана форма оцінювання. При цьому, за своєю формою експертне оцінювання поділяється на відкрите/очне та закрите/анонімне. Як зазначає Ганс Ульрік Ріісгард саме анонімне експертне оцінювання є найкращим процесом фільтрації для проєктів (*Riisgård, 2003: 297*). І саме ця перевірка найкраще надається для грантодавача, як базис для прийняття рішення про те, які заявки варто фінансувати.

Зазначені вище критерії оцінювання культурно-мистецьких проєктів вимагають від грантодавача також визначити критерії й для експертів. В першу чергу говоримо про доброзичливість та особисті аналітичні здібності експерта. Для того, щоб грантодавець та заявник довіряли експерту, останній має бути не лише фахівцем у своїй галузі, але був позитивно налаштований до оцінювання ідей інших. Йдучи за висновками Лів Лангфельдт, можна виділити два основних фактори які визначають експертизу культурно-мистецьких проєктів фаховими експертами.

По-перше, експерт має усвідомлювати, що якість проєкта може відрізнятися залежності від культурно-мистецького напрямку та сектору культури. Адже культура складається з відносно незалежних секторів, кожен з яких має власний спосіб проведення та організації заходів та співпраці з партнерами за/в межами культурного середовища. Сектори організовують власні заходи та мають власні традиції та канали спілкування; вони прак-

тикують свої власні уявлення про якість проекту, які є основою для оцінки ідеї та способів реалізації проекту. Навіть маючи свій сектор як організаційний елемент, митці також співпрацюють з представниками інших секторів культури, і така міжсекторальна співпраця може значно відрізнятися від конкретно секторальних вимог. Як результат, деякі напрямки та галузі культури можуть мати більш уніфіковані поняття якості або ширшу групу учасників, які сприймаються як здатні оцінювати культурно-мистецькі проекти.

По-друге, довіра до результатів експертизи формується за результатами розгляду заявки та професійним досвідом експертів, що означає, що переможці грантів мають більш позитивне сприйняття діяльності грантодавача і більше довіряють його експертам (*Langfeldt, Reymert, Svartefoss, 2024:29-30*). Принагідно слід зазначити, що щорічні опитування грантоотримувачів та заявників УКФ підтверджують дану тезу та демонструють значні відмінності між фінансованими та нефінансованими заявниками щодо їх впевненості в компетентності та неупередженості експертів. При цьому якщо позитивний результат в оцінці проектів експертами заявниками сприймається як ознака доброзичливості та фаховості, то зворотній результат корелюється з ознаками конфлікту інтересів, недостатнім рівнем професійної репутації та упередженістю (*Берковський, 2023:38-39*).

Загалом для сфери культури та мистецтв прикметним явищем є той факт, що митці більше довіряють своїй власній мистецькій мережі та близьким колегам, ніж науковцям, з якими вони мають менше творчих стосунків. Як результат, наприклад як це показує діяльність експертних рад Українського культурного фонду, експерти, обрані для оцінювання тих чи інших грантових програм в сфері культури з мистецького середовища користуються більшою довірою, ніж ті, які обрані з академічної наукової спільноти. Як результат, можна постулювати, що відповідність експерта сектору культури та мистецтв, а також безпосередня діяльність в цьому секторі є критичним фактором довіри до здійсненої ним експертизи (*Langfeldt, Reymert, Svartefoss, 2024:30-31*).

В цілому поняття упередженості в діяльності експертів до певної міри є когнітивним, оскільки експерт базуючись на власному досвіді при експертизі культурно-мистецьких проектів віддає перевагу перспективам, ідеям та методам суголосним його особистим. Ця упередженість також може бути пов'язана з культурними, мистецькими чи дослідницькими інтересами експерта щодо того, що проект може стосуватися його сфери інтересів

(*Langfeldt, 2004:8*). Фактично поява в експертному висновку проявів упередженості свідчить про наступні фактори: а) перевагу власного сектору культури, напрямку мистецької діяльності чи точки зору; б) неприхильність експерта до ідей, бачень чи практик інших груп митців.

З точки зору оцінювання роботи експертів перший фактор сприятиме відбору та вищому оцінюванню тих проектів, які мають відповідні секторальні мистецькі чи організаційні перспективи. Натомість поява другого фактору в оцінюванні проектів, фактично, є одним з проявів конфлікту інтересів та порушення етичних стандартів експертного оцінювання. Тим не менш, обидва фактори можуть бути представлені у діяльності одного й того самого експерта. Саме тому, перед експертними радами або іншими органами грантодавця, які слідкують за відбором та діяльністю експертів, стоїть надскладне завдання визначення де є когнітивні фактори, а де фактори конфлікту інтересів (*Langfeldt, Reymert, Svartefoss, 2024:29-30*).

В цілому ж найбільш важливим для будь якого експертного оцінювання, а особливо в сфері культури та мистецтв, є утримання від когнітивних упереджень. Зокрема, будь які оціночні судження мають йти на користь певної сфери чи точки зору, але аж ніяк не мають бути наслідком власних інтересів (напр. небажання допомогти своїм конкурентам) чи корпоративних уподобань (*Langfeldt, Reymert, Svartefoss, 2024:29-30*). І в цьому контексті безумовно важливим є здатність потенційного експерта здійснювати неупереджене оцінювання, критично рецензувати та реагувати на роботу інших митців. За визначенням, вони теж будуть митцями та авторами з власною роботою в сфері культури та мистецтв (*Johnston, Krauth, 2008:1*).

Також застосовуючи систему конфіденційного/анонімного експертного оцінювання слід враховувати, що для професіоналів галузі, які вперше залучаються у якості експертів, здійснення повноцінної експертизи є доволі складним викликом. По-перше, процес експертизи здійснюється анонімно, тобто він виконується поза їх основним місцем роботи, як приватна конфіденційна діяльність, що потребує від експерта вміння раціонально розподіляти власний робочий час. По-друге, даний процес вимагає від експерта навичок не лише фахово оцінювати отриману заявку, але й мати можливість швидко адаптуватися до рамок суворого та хронологічно обмеженого грантового процесу.

Аналіз діяльності установ та організацій сфери культури України показує, що в останні роки вони стали більш залежними від зовнішнього фінансування. Фактично спостерігається значне збіль-

шення кількості заявок на отримання грантів на реалізацію культурно-мистецьких проєктів, які розглядаються організаціями, що їх фінансують. Як результат, підвищена залежність від експертної оцінки грантів посилює деякі проблеми в системі перевірки. Наприклад, грантодавачам доводиться обробляти щоразу більшу кількість заявок у межах фіксованого бюджету, тоді як заявники стикаються з низькими показниками успіху та критично ставляться до систем перевірки. І хоча експерти, оцінюючи проєкти, намагаються відбирати найкращі проєкти, диференціація в межах цієї категорії є складнішою. Зокрема, якщо рівень успішності поданих заявок падає нижче 10–20 відсотків починає спостерігатися зростання невизначеності в середовищі менеджерів культури.

В свою чергу, зростання кількості заявок і відповідних завдань експертизи породжує втому експертів. Досвід Українського культурного фонду та інших грантових організацій не лише України, але й Франції, Нідерландів, Данії чи будь якої іншої країни Європи засвідчує наявність проблем з пошуку експертів із достатнім досвідом, достатнім часом і без конфлікту інтересів.

Висновки. Експертиза культурно-мистецького проєкту – це оцінка грантового проєкту на компетентність, значущість, оригінальність та реалізовуваність, яка здійснюється групою кваліфікованих експертів, які мають достатній досвід роботи в тій самій галузі чи сфері. Це критично важливо в процесі легітимізації вибору призначення грантової підтримки та є одним з базових елементів прозорого відбору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Берковський В.Г. Експертиза культурно-мистецьких проєктів як елемент грантової діяльності. *Культура і мистецтво: сучасний науковий вимір. Матеріали VII Всеукраїнської наукової конференції молодих вчених, аспірантів та магістрантів (02 листопада 2023 року)*. Київ: НАКККіМ, 2023. С. 37-39.
2. Воронич І. Актуальні проблеми державної мистецтвознавчої експертизи в сучасній Україні. *Мистецтвознавство України. Щорічний науковий журнал*. 2019. Вип.19. С. 63-65.
3. Комар В. О. Особливості управління мистецькими проєктами в системі культурно-креативних індустрій України. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв: наук. журнал*. 2021. № 3. С. 53-60.
4. Burnham, C. John. The evolution of editorial peer review. *Journal of the American Medical Association*. 1990. Vol. 263, № 10 (March). P. 1323-1329.
5. Hug, Sven H.; Aeschbach, Mirjam. Criteria for assessing grant applications: A systematic review. *Palgrave Communications. Humanities, Social Sciences, Business*. 2020. Vol.6, № 37. P. 1-15.
6. Johnston, Jane; Krauth, Nigel. Peer reviewing: privilege and responsibility. *TEXT*. 2008. Vol.12, № 1. P. 11-13.
7. Langfeldt, Liv. Expert panels evaluating research: decision-making and sources of bias. *Research Evaluation*. 2004. Vol.13, № 1 (April). P. 58.
8. Langfeldt Liv, Reymert Ingvild, Svartefoss Silje Marie. Distrust in grant peer review – reasons and remedies. *Science and Public Policy*. 2024. Vol 51, №1. P. 28-41.
9. Nelson, Camilla. Best practice? The problem of peer reviewed creative practice research. *TEXT*. 2009. Vol. 13, № 1. 13 p.
10. Riisgård, Hans Ulrik. Misuse of the peer-review system: time for countermeasures? *Marine Ecology Progress Series*. 2003. Vol. 258 (August). P. 297-309.
11. Rothman, RA. A dissenting view on the scientific ethos. *British journal of sociology*. 1972. Vol. 23, № 1 (March). P. 102-108.
12. Tennant P. Jonathan, Dugan M. Jonathan, Graziotin Daniel and others. A multi-disciplinary perspective on emergent and future innovations in peer review. *F1000Research*. 2017. № 6:1151. P. 4.

REFERENCES

1. Berkovskyi V.H. (2023) Ekspertyza kulturno-mystetskykh proiektiv yak element hrantovoi diialnosti [Assessment of Cultural and Artistic Projects as a Component of Grant Funding Activities], *Kultura i mystetstvo: suchasnyi naukovyi vymir. Materialy VII Vseukrainskoi naukovoï konferentsii molodykh vchenykh, aspirantiv ta mahistrantiv (02 lystopada 2023 roku)*. Kyiv: NAKKKiM. P. 37-39.
2. Vorovych I. (2019) Aktualni problemy derzhavnoi mystetstvosnavchoï ekspertyzy v suchasniï Ukraini [Current Issues of State Art Expertise in Contemporary Ukraine], *Mystetstvosnavstvo Ukrainy. Shchorichnyi naukovyi zhurnal*. Vol.19. P. 63-65.
3. Komar V. O. (2021) Osoblyvosti upravlinnia mystetskymy proektamy v systemi kulturno-kreatyvnykh industriï Ukrainy [Specific Features of Art Project Management in the Framework of Ukraine's Cultural and Creative Industries], *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadrov kultury i mystetstv: nauk. zhurnal*. № 3. P. 53-60.
4. Burnham, C. John. (1990) The evolution of editorial peer review, *Journal of the American Medical Association*. Vol. 263, № 10 (March). P. 1323-1329.
5. Hug, Sven H.; Aeschbach, Mirjam. (2020) Criteria for assessing grant applications: A systematic review, *Palgrave Communications. Humanities, Social Sciences, Business*. Vol.6, № 37. P. 1-15.
6. Johnston, Jane; Krauth, Nigel. (2008) Peer reviewing: privilege and responsibility, *Text*. Vol.12, № 1. P. 11-13.
7. Langfeldt, Liv. (2004) Expert panels evaluating research: decision-making and sources of bias, *Research Evaluation*. Vol.13, № 1 (April). P. 58.
8. Langfeldt Liv, Reymert Ingvild, Svartefoss Silje Marie. (2024) Distrust in grant peer review – reasons and remedies, *Science and Public Policy*. Vol 51, №1. P. 28-41.
9. Nelson, Camilla. (2009) Best practice? The problem of peer reviewed creative practice research, *Text*. Vol. 13, № 1. 13 p.
10. Riisgård, Hans Ulrik. (2003) Misuse of the peer-review system: time for countermeasures? *Marine Ecology Progress Series*. Vol. 258 (August). P. 297-309.
11. Rothman, RA. (1972) A dissenting view on the scientific ethos, *British journal of sociology*. Vol.23, № 1 (March). P. 102-108.
12. Tennant P. Jonathan, Dugan M. Jonathan, Graziotin Daniel and others. (2017) A multi-disciplinary perspective on emergent and future innovations in peer review, *F1000Research*. № 6:1151. P. 4.

УДК 130.2:78

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/87-1-13>**Наталія БОВСУНІВСЬКА,***orcid.org/0000-0002-6418-7738**кандидат педагогічних наук,**доцент кафедри мистецької освіти**Житомирського державного університету імені Івана Франка**(Житомир, Україна) nata715@ukr.net***Наталія РЯБУХА,***orcid.org/0000-0002-4182-0289**доктор мистецтвознавства, доцент,**в.о. ректора**Харківської державної академії культури**(Харків, Україна) ralnat1277@gmail.com***Юлія ГРИЦУН,***orcid.org/0000-0003-4829-6608**кандидат мистецтвознавства,**доцент кафедри мистецьких дисциплін**Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка**(Чернігів, Україна) yuliagritsun72@gmail.com*

МУЗИКА ЯК ФЕНОМЕН МИСТЕЦЬКОЇ КУЛЬТУРИ

У статті розглянуто музику як унікальний феномен мистецької культури, що виявляється у різних формах та історичних контекстах. Здійснено аналіз музики як засобу художнього пізнання світу, носія естетичних цінностей та емоційного впливу. Визначено роль музичного мистецтва у формуванні культурної ідентичності особистості та суспільства. Окреслено міждисциплінарний характер музики, її взаємозв'язки з іншими видами мистецтва, а також зумовленість соціокультурними та технологічними процесами. Особливу увагу приділено історичній еволюції музики як форми художнього мислення – від архаїчних культових практик до сучасної електронної творчості. Виявлено основні етапи становлення музики як частини духовної культури людства. Простежено вплив суспільних трансформацій на зміну музичних форм і засобів виразності. У дослідженні підкреслено значення музики як чинника формування національної та загальнолюдської культурної спадщини. Проаналізовано особливості музичного дискурсу в контексті глобалізації, цифровізації та масової культури. Окреслено потенціал музики у трансляції цінностей, комунікації поколінь і творенні символічного простору культури. Запропоновано культурологічний підхід до вивчення музики як поліфонічного явища, що поєднує емоційне, раціональне та сакральне начала. Аргументовано необхідність інтеграції музичного компонента в міждисциплінарні дослідження сучасної гуманітаристики. Стаття спрямована на осмислення музики як складної соціокультурної практики, що забезпечує безперервність традицій, підтримує креативність і сприяє формуванню цілісного художнього образу сучасної культури та її ролі у збереженні духовних цінностей.

Ключові слова: *музика, мистецька культура, художнє мислення, естетичні цінності, культурна ідентичність, міждисциплінарність, глобалізація, цифровізація, музичне мистецтво.*

Nataliya BOVSUNIVSKA,

orcid.org/0000-0002-6418-7738

Candidate of Pedagogical Sciences (PhD in Pedagogy),

Associate Professor of the Department of Art Education

Ivan Franko State University

(Zhytomyr, Ukraine) nata715@ukr.net

Nataliia RIABUKHA,

orcid.org/0000-0002-4182-0289

Doctor of Art Criticism, Associate Professor,

Acting Rector

Kharkiv State Academy of Culture

(Kharkiv, Ukraine) ralnat1277@gmail.com

Yuliia HRYTSUN,

orcid.org/0000-0003-4829-6608

PhD in Arts,

Associate Professor at the Department of the Art Disciplines

T. H. Shevchenko National University "Chernihiv Colehium"

(Chernihiv, Ukraine) yuliagriysun72@gmail.com

MUSIC AS A PHENOMENON OF ARTISTIC CULTURE

The article examines music as a unique phenomenon of artistic culture, which manifests itself in various forms and historical contexts. An analysis of music as a means of artistic cognition of the world, a carrier of aesthetic values and emotional impact is carried out. The role of musical art in the formation of the cultural identity of the individual and society is determined. The interdisciplinary nature of music, its relationships with other types of art, as well as its determination by socio-cultural and technological processes are outlined. Special attention is paid to the historical evolution of music as a form of artistic thinking – from archaic cult practices to modern electronic creativity. The main stages of the formation of music as part of the spiritual culture of mankind are identified. The influence of social transformations on the change in musical forms and means of expression is traced. The study emphasizes the importance of music as a factor in the formation of national and universal cultural heritage. The features of musical discourse in the context of globalization, digitalization and mass culture are analyzed. The potential of music in the transmission of values, communication of generations and creation of symbolic space of culture is outlined. A culturological approach to the study of music as a polyphonic phenomenon that combines emotional, rational and sacred principles is proposed. The need to integrate the musical component into interdisciplinary research of modern humanities is argued. The article is aimed at understanding music as a complex socio-cultural practice that ensures the continuity of traditions, supports creativity and contributes to the formation of a holistic artistic image of modern culture.

Key words: music, artistic culture, artistic thinking, aesthetic values, cultural identity, interdisciplinarity, globalization, digitalization, musical art.

Постановка проблеми. Музика є однією з найдавніших і найуніверсальніших форм художньої творчості, що супроводжує людину впродовж усього її історичного розвитку. Вона виконує не лише естетичну функцію, а й активно впливає на формування світогляду, ціннісних орієнтацій, емоційно-чуттєвої сфери особистості. У сучасних умовах глобалізації та цифровізації зростає інтерес до осмислення музики не тільки як виду мистецтва, а як багатогранного соціокультурного феномену, що відображає ментальність епохи, комунікативні потреби суспільства та художні тенденції доби.

Незважаючи на значну кількість досліджень, присвячених окремим аспектам музичного мистецтва, досі не втрачає актуальності проблема

комплексного аналізу музики як інтегративного елементу мистецької культури. Особливої уваги потребує вивчення її міждисциплінарної природи, здатності взаємодіяти з іншими видами мистецтва, адаптуватися до змін соціального контексту, транслювати культурні коди й формувати нові смисли в межах сучасної гуманітарної парадигми.

У цьому контексті актуальним постає осмислення музики як живого культурного явища, що є не лише об'єктом естетичного сприймання, а й важливим чинником культурної динаміки, збереження і трансформації традицій, а також діалогу між культурами. Виявлення особливостей функціонування музики у межах мистецької культури дозволяє розширити уявлення про її значення в загальному культурному просторі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У сучасному науковому дискурсі музика розглядається як багатогранне явище, що відображає соціокультурні процеси, формує ідентичність та взаємодіє з іншими видами мистецтва. Останні дослідження в цій галузі охоплюють різноманітні аспекти, що підтверджує актуальність теми та потребу в міждисциплінарному підході.

Дослідження Арсіма Кельменді аналізує роль музики у формуванні етнічної та субкультурної ідентичності. Автор підкреслює, що музика слугує засобом вираження унікального культурного коду спільнот та адаптується до сучасних умов завдяки інтеграції з інформаційними технологіями та глобальними тенденціями. Це дослідження акцентує на важливості музики як інструменту збереження та трансформації культурної спадщини.

У дослідженні Еліф Челен та співавторів розглядається питання універсальності емоційних реакцій на музику в різних культурах. Результати показують, що хоча певні емоції, такі як радість чи збудження, мають спільні риси, існують значні культурні відмінності в інтерпретації музичних емоцій. Це підкреслює необхідність врахування культурного контексту при аналізі музичного сприйняття.

Дослідження На Та та колег фокусується на впливі цифрових платформ, таких як TikTok і Spotify, на виробництво та споживання музики. Автори виявили, що кожна платформа має унікальні механізми формування популярності пісень, що впливає на музичні вподобання користувачів та сприяє трансформації музичної культури в цифрову епоху.

Дослідження Джона МакБрайда та співавторів аналізує еволюцію музичних шкал у 96 країнах, підкреслюючи перевагу мелодії над гармонією в глобальному контексті. Результати свідчать про те, що мелодійні структури є більш універсальними, тоді як гармонійні підходи мають регіональні обмеження, переважно в євразійських культурах.

Професор Девід Хесмондхалг у своїх роботах досліджує роль музики в культурних індустріях та її вплив на соціальні процеси. Він підкреслює, що музика є не лише формою мистецтва, а й важливим елементом соціальної взаємодії, що впливає на формування колективної ідентичності та культурної політики.

Метою статті є комплексне осмислення музики як феномену мистецької культури в її історичному, соціальному та міждисциплінарному контекстах. У дослідженні передбачається розкрити специфіку музики як форми художнього відображення дійсності, визначити її культуротворчі функції,

охарактеризувати особливості взаємодії з іншими видами мистецтва, а також проаналізувати трансформації музичного досвіду в умовах глобалізаційних і технологічних змін. Особливу увагу зосереджено на ролі музики у формуванні культурної ідентичності, збереженні традицій і забезпеченні комунікації між поколіннями та культурами.

Виклад основного матеріалу. У культурному просторі людства музика завжди посідала виняткове місце як одна з форм художньої репрезентації дійсності, у якій поєднано раціональне й ірраціональне, індивідуальне й колективне, сакральне й буденне. Її природа виявляється надзвичайно багатогранною: від засобу ритуального впливу й символічної комунікації до автономного виду мистецтва, що здатен формувати нові світоглядні й емоційні горизонти. Музика як феномен мистецької культури інтегрує в собі історичний досвід, цінності, естетичні ідеали різних епох і народів, а також водночас формує простір індивідуального переживання, внутрішнього діалогу, особистої ідентичності. Відтак, дослідження цього феномену вимагає міждисциплінарного підходу, що включає історико-культурний, естетичний, філософський, соціологічний, психологічний і семіотичний аналіз (Turino, 2008: 156).

Історія музики свідчить про її постійне оновлення, пристосування до нових соціальних і культурних умов, водночас із збереженням зв'язку з архетипами колективної свідомості. Починаючи з архаїчних культур, де музика виконувала функцію посередника між людиною і трансцендентним, вона вже тоді володіла статусом магічного, обрядового інструмента. У племінних суспільствах музика була невід'ємною частиною ритуалу й ініціації, служила засобом підтримання соціального порядку, усталених традицій, символічних структур. У цьому контексті музика не існувала як автономна сфера, а була інтегрована в систему міфологічного світогляду (Small, 1998: 102).

З формуванням античних цивілізацій музика поступово почала набувати самостійного статусу в культурному полі. Давньогрецькі філософи розглядали її як прояв гармонії космосу: у поглядах Піфагора музика співвідносилася з числовими законами, що панують у Всесвіті, а Платон надавав їй етичного й виховного значення, вважаючи музику засобом формування ідеальної держави. У середньовічній християнській культурі музика осмислювалася в теологічному ключі: через спів звучала молитва, а церковні гімни мали сприяти просвітленню душі. У період Відродження музика починає функціонувати як форма інтелектуального й емоційного самовираження, пов'язана з

гуманістичним відкриттям цінності людської особистості (Малкова, 2017: 43).

Новітній час, зокрема XIX і XX століття, приносить із собою розмаїття естетичних концепцій, у яких музика набуває як автономного художнього значення, так і соціальної ваги. Артур Шопенгауер трактував музику як «безпосереднє відображення волі», тобто фундаментального життєвого імпульсу, що не потребує посередництва понять чи образів. Сюзанна Лангер у своїй теорії символічних форм доводила, що музика є специфічною формою символізації емоційного досвіду, яка не має прямого логічного змісту, але структурує внутрішній світ людини. Теодор Адорно, критично аналізуючи культуру масового споживання, наголошував на амбівалентності сучасної музики: з одного боку, вона може бути інструментом ідеологічної маніпуляції, з іншого – засобом спротиву системі, способом збереження автономії мистецтва (Адіжес, 2016: 102).

У XXI столітті музика не тільки зберігає своє значення як вид мистецтва, а й набуває нових функцій і форм буття. У сучасному глобалізованому світі, де цифрові технології, стримінгові платформи та соціальні мережі істотно трансформують способи споживання культури, музика стає не лише засобом естетичного переживання, а й елементом соціального конструювання, інструментом самопрезентації, маркером субкультурної приналежності. Доступність музичних творів через мобільні додатки, алгоритмічне формування плейлистів, автоматичне створення музичних образів за допомогою штучного інтелекту – все це змінює роль композитора, слухача, інтерпретатора. У нових умовах музика втрачає лінійність історичного розвитку й дедалі більше функціонує в режимі одночасної присутності різних стилів, жанрів, культурних кодів, що характерно для постмодерного культурного простору (Захарченко, 2019: 49).

У цьому контексті особливої ваги набуває проблема ідентичності. Музика не лише відображає певні національні, етнічні або релігійні ознаки, а й активно бере участь у їхньому формуванні. У транснаціональному культурному обміні, характерному для сучасного світу, музика може як зберігати локальні традиції (через фольклор, етнічну музику, академічні школи), так і бути інструментом гібридизації, де поєднуються елементи різних культур. Цей процес не є однозначно позитивним чи негативним, оскільки водночас збагачує культурний досвід і може загрожувати знеціненню автентичних форм. Проте саме в музиці як синтетичному виді мистецтва (який активно взаємо-

діє з поезією, танцем, живописом, театром, кіно) проявляється потенціал до культурного діалогу, взаєморозуміння, подолання меж (Аристотель, 2001: 293).

Музика відіграє суттєву роль і у психологічному аспекті. Дослідження в галузі нейропсихології, музичної терапії та когнітивної науки засвідчують, що музичні переживання можуть позитивно впливати на емоційний стан, сприяти розвитку креативності, покращувати пам'ять і когнітивні функції. У мистецькій культурі музика постає не лише естетичною цінністю, а й терапевтичним чинником, здатним гармонізувати внутрішній світ людини. Це особливо актуально в сучасному соціумі, що характеризується високим рівнем тривожності, інформаційного навантаження та фрагментації досвіду.

Водночас варто враховувати, що музика є і політичним інструментом. Вона може бути формою протесту, способом вираження колективної незгоди або засобом впливу на масову свідомість. У цьому аспекті музика взаємодіє з соціальними рухами, громадянськими ініціативами, медіакампаніями, що надає їй активного соціального статусу. Такі явища, як антивоєнна музика, феміністичні гімни, екологічні саундтреки, є свідченням того, що музичне мистецтво не лише рефлексує дійсність, а й може ініціювати соціальні зміни, формувати нові етичні й культурні парадигми (Копленд, 2018: 89).

Отже, музика як феномен мистецької культури функціонує у складному полі взаємодії естетики, соціуму, історії, технологій і психології. Її природа виходить за межі звичного визначення як «звукового мистецтва» і постає як багатовимірною структурою, що одночасно є засобом спілкування, носієм смислів, інструментом впливу й простором вияву особистості. Розуміння музики як такого феномену вимагає не лише аналітичного підходу, але й усвідомлення її живої присутності в культурі, її здатності формувати цінності, структурувати досвід і бути частиною гуманітарного поступу людства.

Висновки. Таким чином, музика постає як універсальний і багатовимірний феномен, що охоплює не лише художню, а й соціокультурну, філософську, психологічну, комунікативну та етичну сфери. Її унікальність полягає в здатності поєднувати раціональне й емоційне, індивідуальне й колективне, традиційне й новаторське. Упродовж історичного розвитку музика перетворювалася з елемента ритуалу на самостійне мистецтво, зберігаючи при цьому здатність глибоко впливати на свідомість і поведінку людини.

У сучасному світі, який характеризується високим рівнем глобалізації, динамічними технологічними змінами й культурною мобільністю, музика виконує функції соціального маркера, засобу міжкультурної комунікації, механізму ідентифікації й інструмента впливу на суспільні процеси. Вона також виступає як платформа для осмислення нових естетичних практик, підтримання культурної спадщини й формування колективної пам'яті.

Розгляд музики як феномена мистецької культури відкриває перспективи для подальших міждисциплінарних досліджень, зокрема в напрямках культурології, філософії мистецтва, соціології культури, когнітивної науки та медіа-комунікацій. Такий підхід дозволяє глибше зрозуміти специфіку музичного мистецтва в контексті загальнолюдських духовних практик і окреслити його роль у формуванні сучасного гуманітарного знання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аристотель. Метафізика. Пер. з давньогрец. В. Чорній. Київ: Юніверс, 2001. 368 с.
2. Адіжес І. Ідеальний керівник. Чому ним неможливо стати. Що з цього випливає для вас і вашої організації; пер. з англ. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2016. 288 с.
3. Дрозд О. О. Музика в системі культури: філософські аспекти розуміння. Вісник Харківського національного університету мистецтв імені І. П. Котляревського. 2020. Вип. 26. С. 23–31.
4. Копленд Д. Музика та емоції: когнітивний підхід. The Journal of Aesthetic Education. 2018. Vol. 52, No. 2. P. 85–98.
5. Малкова С. М. Музичне мистецтво як феномен культури. Київ: Наукова думка, 2017. 224 с.
6. Захарченко С. Психоакустичні чинники впливу музики на людину Актуальні проблеми мистецтвознавства. 2019. № 12. С. 45–52.
7. Small C. Musicking: The Meanings of Performing and Listening. Middletown, CT : Wesleyan University Press, 1998. 239 p.
8. Tarasti E. Signs of Music: A Guide to Musical Semiotics. Berlin: Mouton de Gruyter, 2002. 448 p.
9. Turino T. Music as Social Life: The Politics of Participation. Chicago : University of Chicago Press, 2008. 376 p.

REFERENCES

1. Adizhes I. (2016). Idealnyi kerivnyk. Chomu nym nemozhlyvo staty. Shcho z tsoho vyplyvaie dlia vas i vashoi orhanizatsii; per. z anh. [The ideal executive. Why one cannot become one and what this means for you and your organization; transl. from English]. Kharkiv: Klub simeynoho dozvillia. 288 p. [in Ukrainian]
2. Aristotel. (2001). Metafizyka; per. z davn'ohr. V. Chornii [Metaphysics; transl. from Ancient Greek by V. Chornii]. Kyiv: Yunivers. 368 p. [in Ukrainian]
3. Drozd O. O. (2020). Muzyka v systemi kultury: filosof's'ki aspekty rozuminnia [Music in the system of culture: philosophical aspects of understanding]. Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu mystetstv imeni I. P. Kotliarevskoho, (26), pp. 23–31. [in Ukrainian]
4. Koplend D. (2018). Muzyka ta emotsii: kohnityvnyi pidkhid [Music and emotions: a cognitive approach]. The Journal of Aesthetic Education, 52(2), pp. 85–98.
5. Malkova S. M. (2017). Muzychne mystetstvo yak fenomen kultury [Music as a cultural phenomenon]. Kyiv: Naukova dumka. 224 p. [in Ukrainian]
6. Zakharchenko S. (2019). Psykhoakustychni chynnyky vplyvu muzyky na liudynu [Psychoacoustic factors of music's influence on humans]. Aktualni problemy mystetstvosnavstva, (12), pp. 45–52. [in Ukrainian]
7. Small C. (1998). Musicking: The Meanings of Performing and Listening. Middletown, CT: Wesleyan University Press. 239 p.
8. Tarasti E. (2002). Signs of Music: A Guide to Musical Semiotics. Berlin: Mouton de Gruyter. 448 p.
9. Turino T. (2008). Music as Social Life: The Politics of Participation. Chicago: University of Chicago Press. 376 p.

УДК 364.692:74.01/.09:159.937.51

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/87-1-14>

Валерій БУЛАТОВ,

orcid.org/0000-0003-0832-2429

старший викладач кафедри графічного дизайну

Українського гуманітарного інституту

(Буча, Київська область, Україна) bulatov@ugi.edu.ua

ЗАСТОСУВАННЯ КОЛЬОРОВИХ ПОЄДНАНЬ У РОЗРОБЦІ ПРОДУКТІВ ІНКЛЮЗИВНОГО ДИЗАЙНУ ТА ЇХ ВПЛИВ НА КОРИСТУВАЧІВ

У сучасному світі інклюзивний дизайн стає невід'ємною частиною створення продуктів, орієнтованих на максимально широке коло користувачів, незалежно від їхніх фізичних чи когнітивних особливостей. Одним із ключових інструментів, що визначає успішність інклюзивного продукту, є грамотне застосування кольорових поєднань, оскільки вони безпосередньо впливають на читабельність, навігацію та емоційне сприйняття для користувачів з різними візуальними потребами, включаючи людей з вадами зору, дальтонізмом або когнітивними порушеннями, забезпечуючи таким чином доступність та комфортну взаємодію для всіх. Володіння принципами кольорових поєднань є критично важливим для успішної розробки інклюзивних продуктів. Це виходить за рамки простої естетики, дозволяючи дизайнерам активно формувати доступність, читабельність та емоційне сприйняття продукту, охоплюючи широкий спектр користувачів. Застосування цих принципів допомагає забезпечити оптимальну контрастність, легкість розрізнення елементів та мінімізацію зорового навантаження, що робить продукт доступним для людей з різними зоровими та когнітивними особливостями. Основним завданням при розробці інклюзивного продукту з урахуванням кольорових поєднань є забезпечення психологічного комфорту, інтуїтивної зрозумілості та легкості сприйняття, при цьому враховуючи різноманітність потреб користувачів, зокрема людей з інвалідністю, щоб кольори сприяли не лише естетичній привабливості, а й доступності, підтримуючи рівні можливості для всіх. **Мета статті** – полягає у дослідженні ролі та принципів використання кольору для створення доступних і зручних продуктів, які враховують різноманітні потреби користувачів, зокрема людей з інвалідністю, а також у визначенні впливу правильного підбору кольорових поєднань на сприйняття, комфорт і ефективність взаємодії користувачів із такими продуктами. Стаття також надає рекомендації щодо застосування кольорових рішень, що підвищують доступність, підтримують емоційний комфорт і сприяють рівним можливостям для всіх користувачів. Методологія дослідження базується на комплексному аналізі зібраної інформації та систематизації результатів попередніх робіт. В ході цього аналізу були відібрані матеріали, що безпосередньо стосуються теми дослідження. **Результати дослідження.** Проведено аналіз ролі застосування кольорових поєднань у розробці продуктів інклюзивного дизайну. Визначено та систематизовано основні принципи кольорових поєднань. Обґрунтовано та досліджено вплив кольорових поєднань, застосованих у дизайні продуктів інклюзивного характеру, на досвід та сприйняття їх користувачів. Розкрито ключові шляхи покращення кольорових поєднань у створенні продуктів інклюзивного середовища.

Ключові слова: кольорові поєднання, інклюзивний дизайн, ергономічні аспекти, середовище, інновації, виробництво, образно-проектні рішення.

Valeriy BULATOV,

orcid.org/0000-0003-0832-2429

Senior Lecturer at the Department of Graphic Design

Ukrainian Humanitarian Institute

(Bucha, Kyiv region, Ukraine) bulatov@ugi.edu.ua

APPLICATION OF COLOR COMBINATIONS IN THE DEVELOPMENT OF INCLUSIVE DESIGN PRODUCTS AND THEIR IMPACT ON USERS

In the modern world, inclusive design is becoming an integral part of creating products that are aimed at the widest possible range of users, regardless of their physical or cognitive characteristics. One of the key tools that determines the success of an inclusive product is the competent use of color combinations, as they directly affect readability, navigation and emotional perception for users with different visual needs, including people with visual impairments, color blindness or cognitive impairments, thus ensuring accessibility and comfortable interaction for all. Mastering the principles of color combinations is critical for the successful development of inclusive products. This goes beyond simple aesthetics, allowing designers to actively shape the accessibility, readability, and emotional experience of a product, embracing a wide range of users. Applying these principles helps to ensure optimal contrast, ease of distinction of elements, and minimize visual load, making the product accessible to people with different visual and cognitive characteristics. The main task when developing an inclusive product taking into account color combinations is to ensure psychological comfort, intuitive

clarity, and ease of perception, while taking into account the diversity of user needs, including people with disabilities, so that colors contribute not only to aesthetic appeal, but also to accessibility, supporting equal opportunities for all. **The purpose** of the article is to investigate the role and principles of using color to create accessible and convenient products that take into account the diverse needs of users, including people with disabilities, as well as to determine the impact of the correct selection of color combinations on the perception, comfort, and effectiveness of user interaction with such products. The article also provides recommendations on the use of color solutions that increase accessibility, support emotional comfort and promote equal opportunities for all users. The research methodology is based on a comprehensive analysis of the collected information and systematization of the results of previous works. During this analysis, materials were selected that are directly related to the research topic. Research results. The role of using color combinations in the development of inclusive design products was analyzed. The basic principles of color combinations were determined and systematized. The impact of color combinations used in the design of inclusive products on the experience and perception of their users was substantiated and investigated. Key ways to improve color combinations in the creation of inclusive environment products were revealed.

Key words: color combinations, inclusive design, ergonomic aspects, environment, innovations, products, figurative and design solutions.

Постановка проблеми. Застосування кольорових поєднань у розробці продуктів інклюзивного дизайну є ключовим фактором, який впливає на доступність, комфорт і ефективність взаємодії користувачів з різними можливостями, зокрема з інвалідністю. Незважаючи на важливість кольору як засобу комунікації та емоційного впливу, недостатньо уваги приділяється адаптації кольорових рішень до потреб людей з порушеннями зору, такими як дальтонізм або колірна сліпота, що може обмежувати їхній доступ до продуктів і сервісів. Відсутність уніфікованих підходів і стандартів у виборі кольорових палітр для інклюзивних продуктів призводить до труднощів у забезпеченні рівних можливостей для всіх користувачів. Тому актуальним є дослідження принципів і методів підбору кольорових поєднань, які забезпечують не лише естетичну привабливість, а й максимальну доступність та зручність використання продуктів для ширшої аудиторії, включно з людьми з інвалідністю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тему дослідження підтримують роботи українських та зарубіжних науковців, які присвячені використанню кольорових поєднань у створенні продуктів інклюзивного дизайну та їхньому впливу на користувачів. Так, науковець Йоганнес Іттен присвятив свої дослідження всебічному вивченню кольору та його застосуванню в мистецтві й дизайні. Зроблений аналіз систематизує теорію кольору, представляючи знамените дванадцять частинне колірне коло, як ключовий інструмент для розуміння взаємодії відтінків. Дослідник заглиблюється як у об'єктивні закони кольору, так і в суб'єктивні аспекти його сприйняття, підкреслюючи психологічний вплив кольорів на людину (Іттен, 2022). Автори Базима Б. А., Базима Б. О. представили аналіз впливу кольорів на психологічний стан людини, відзначивши, як правильно підібрана палітра може оптимізувати емоційний

стан та сприяти кращому сприйняттю простору (Базима, 2007). Дослідники Гаркіна А. І., Чернявський К. В. провели аналіз майбутніх напрямків застосування кольору, що стосується конструктивних та функціональних аспектів дизайну (Гаркіна, Чернявський, 2015). Також науковці Ралко М. О., Варченко Ю. Е., Булатов В. А., Василенко А. В. провели дослідження впливу дратівливих кольорів в галузі дизайну (Ралко та інші, 2023). Темі застосування кольорів у візуальному оформленні інтер'єрів та визначенню їх ролі у формуванні враження користувача приділили увагу автори Гнатюк Л. Р., Поліщук Я. І. (Гнатюк, Поліщук, 2014). Автори Калініна О., Байцар Р. представили аналіз зв'язок між естетичними характеристиками пакування та попитом на товар (Калініна, Байцар, 2016). Науковець Прокопович Т. А. в своєму дослідженні окреслив, що вибір кольорів є надзвичайно важливим елементом, який виходить за межі простої естетики, будучи потужним інструментом, що здатний викликати певні емоції та формувати ставлення та підсвідомо впливати на рішення споживачів (Прокопович, 2019, 2020).

Мета статті – полягає у дослідженні ролі та принципів використання кольору для створення доступних і зручних продуктів, які враховують різноманітні потреби користувачів, зокрема людей з інвалідністю, а також у визначенні впливу правильного підбору кольорових поєднань на сприйняття, комфорт і ефективність взаємодії користувачів із такими продуктами.

Виклад основного матеріалу. Колір є не просто елементом естетики в дизайні, а й важливим засобом передачі інформації, що впливає на сприйняття, емоційний стан та доступність як цифрових, так і фізичних продуктів. Одним з найвпливовіших, але часто недооцінених аспектів інклюзивного дизайну є застосування кольорових поєднань у створенні продуктів інклюзивного дизайну (Ралко та інші, 2023).

Кольорові поєднання в інклюзивному дизайні – це підхід до вибору та використання кольорів, що забезпечує максимальну доступність та зручність для найширшого кола користувачів, включаючи людей з різними вадами інвалідності. Правильне застосування кольорових поєднань у створенні продуктів інклюзивного дизайну не можливо без ґрунтового знання їх принципів, до яких належить (Базима, 2007):

- принцип застосування високого коефіцієнту контрастності (текст-фон; контраст для нетекстових елементів; інтерактивні елементи (іконки, кнопки, елементи управління формою); контраст для інтерактивних станів; акцент на кольірних рішеннях);

- принцип не-колірної залежності (дальтонізм та когнітивні особливості);

- принцип врахування спектральних особливостей (уникнення проблемних кольірних пар; використання різної яскравості та насиченості; тестування за допомогою симуляторів кольірної палітри щодо сприйняття людьми різними вадами зорової інвалідності);

- принцип врахування особливостей сприйняття кольору у різних груп користувачів (палітри мають бути адаптовані під різні типи кольірної сліпоты (протанопія, дейтеранопія, тританопія) та інші порушення зору, щоб забезпечити максимальну доступність;

- принцип користувацької адаптації кольорів (можливість користувачу адаптувати кольірне сприйняття під власні потреби).

Ці принципи є своєрідним путівником, що дозволяє дизайнерам свідомо обирати кольорові поєднання, які будуть не лише естетично привабливими, але й функціональними та доступними для найширшого кола користувачів. Без розуміння цих засад, ризики створення неінклюзивного продукту значно зростають. Недостатній контраст кольорів може зробити текст нечитабельним для людей з вадами зору, а використання проблемних кольірних пар – нерозрізними для тих, хто страждає на дальтонізм (Калініна, Байцар, 2016).

Проблемні кольірні пари – це поєднання кольорів, що створюють перешкоди для сприйняття інформації, які особливо ускладнюють використання продуктів для людей з порушеннями зору, таких як дальтонізм, а також заважають у несприятливих умовах, наприклад, при тьмяному світлі чи відблисках. Тобто застосування таких комбінацій може зробити текст нечитабельним, важливі елементи – непомітними, а іноді й викликати зоровий дискомфорт. Так наприклад, класична проблема для людей з дальтонізмом є кольорові поєд-

нання червоно-зеленим, зелений на коричневому, сірий на зеленому, тому що ці кольори часто зливаються або сприймаються як відтінки коричневого чи сірого. Також фіолетовий на синьому або навпаки може бути складно розрізнити для людей з синьо-жовтим дальтонізмом. Світло-жовтий на світло-зеленому, може зливатися в один тон. Червоний на чорному для деяких форм дальтонізму червоний може бути недостатньо насиченим, щоб контрастувати з чорним. Можна зазначити пари, що викликають візуальний дискомфорт так звану «вібрацію», до них відносяться: яскраво-червоний на яскраво-синьому, яскраво-зелений на яскраво-фіолетовому. Хоча вони мають високий контраст, для ока ці кольори можуть «вібрувати» або створювати мерехтіння, що призводить до зорового дискомфорту та втоми. Це пов'язано з тим, як око фокусується на різних довжинах хвиль світла (Прокопович, 2019).

Також важливо звернути увагу на кольорові поєднання, що застосовуються у створенні продуктів інклюзивного дизайну, які сприяють сенсорному перевантаженню, до яких належать хаотичні комбінації надмірно яскравих кольорів без чіткої логіки, наприклад, одночасне використання неонових рожевого, помаранчевого, яскраво-зеленого, блакитного та жовтого в одному невеликому просторі (Гіффорд, 2021). Застосування такої палітри, замість того, щоб керувати поглядом, створює візуальний шум, що може бути дезорієнтуючим та викликати сенсорне перевантаження для людей з підвищеною чутливістю. Таким чином продукт стає непридатним для використання людьми з певними особливостями зору, що обмежує його доступність, ринковий потенціал та соціальну цінність (Патрик, 2023). Навіть для людей з нормальним зором, негармонійні або надмірно яскраві кольірні схеми можуть викликати візуальний дискомфорт та втому очей. Отже, ґрунтовне знання та свідоме застосування принципів кольірних поєднань в інклюзивному дизайні є не просто рекомендацією, а необхідною умовою для створення по-справжньому ефективних, універсальних та успішних продуктів, що слугуватимуть усім без винятку.

Застосування продуманих кольорових поєднань у створенні продуктів інклюзивного дизайну дає низку значущих результатів, які виходять далеко за межі звичайної естетики. Це інвестиція в доступність, зручність та успіх продукту для широкої аудиторії. Тому формування інклюзивного середовища вимагає глибокого розуміння потреб усіх користувачів, включаючи людей з різними формами інвалідності або особливостями

сприйняття. У подальшому розвитку інклюзивних продуктів, кольорові поєднання відіграють ключову роль. Вони прямо впливають на те, наскільки доступними та зручними будуть продукти для користувачів, незалежно від їхнього формату – будь то цифрові інтерфейси, фізичні простори чи навчальні матеріали (Ралко та інші, 2023). До ключових шляхів щодо покращення кольорових поєднань з метою забезпечення інклюзивності можна зазначити:

- забезпечення достатнього контрасту (використання стандарту WCAG (Web Content Accessibility Guidelines), для звичайного тексту співвідношення контрастності повинно бути не менше 4.5:1, а для великого тексту або іконок – 3:1; уникнення низькоконтрастних комбінацій; застосування інструментів перевірки контрасту;
- врахування дальтонізму (використання різних візуальних маркерів, уникнення поєднання проблемних кольорів;
- надання гнучкості та персоналізації (режими високого контрасту, темний режим);
- урахування культурних та психологічних аспектів кольору (уникнення культурно-чутливих кольорів, вплив кольорів на емоції);
- систематичне користувацьке тестування (залучення до тестування людей з різними порушеннями зору, дальтонізмом, когнітивними особливостями, використання програм для читання з екрану).

Відзначаючи роль кольорових поєднань у створенні інклюзивного дизайну необхідно відмітити, що вони відіграють критично важливу роль у створенні інклюзивного дизайну, оскільки вони безпосередньо впливають на доступність, зручність та зрозумілість продукту для найширшого кола користувачів. Також їх правильне застосування є не просто естетичним вибором, а фундаменталь-

ною вимогою для забезпечення доступності та зручності продуктів для всіх користувачів, включаючи людей з різними формами інвалідності та особливостями сприйняття. Тому їх ключові аспекти направлені на: забезпечення доступності для людей з порушеннями зору; підвищення читабельності для людей з низьким зором; створення ергономічних умов для людей з підвищеною світлочутливістю; покращення когнітивної доступності та орієнтації; універсальна зручність для всіх користувачів; екологічні та ситуативні фактори сприйняття кольору (вплив середовища та ситуації на сприйняття кольору).

Отже, роль кольорових поєднань у розробці продуктів інклюзивного дизайну полягає в усуненні візуальних бар'єрів, забезпеченні рівного доступу до інформації та функціональності, а також створенні позитивного та комфортного користувацького досвіду для кожного, незалежно від їхніх індивідуальних особливостей зору чи когнітивних здібностей. Це робить колір не просто естетичним елементом, а потужним інструментом, що перетворює продукт на справді універсальний і доступний ресурс.

Висновки. Проведене дослідження глибоко занурилось у питання використання кольорових поєднань в інклюзивному дизайні, виявивши численні виклики та труднощі, що стоять на шляху формування повноцінного безбар'єрного середовища для користувачів. В результаті дослідження було визначено та систематизовано принципи використання кольорових поєднань у створенні інклюзивних продуктів. Обґрунтовано та проаналізовано важливість кольорових рішень в дизайні інклюзивних продуктів у сприйнятті та взаємодії з користувачем. Визначена роль застосування кольорових поєднань у розробці продуктів інклюзивного дизайну та розкрито ключові шляхи їх розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Базима Б. А., Базима Б. О. Психологія кольору. Харків, 2007. 110 с.
2. Гаркіна А. І., Чернявський К. В. Перспективні тенденції застосування кольору в рамках конструктивно-функціональної проблематики дизайну. *Вісник КНУТД*. 2015. № 2(84). С. 163–166.
3. Гнатюк Л. Р., Поліщук Я. І. Використання та роль кольору в дизайні інтер'єрів офісних приміщень. *Вісник Національного авіаційного університету*. 2014. № 5. С. 16–22.
4. Йоганнес Іттен. Мистецтво кольору. Київ, 2022. 96.
5. Калініна О., Байцар Р. Вплив технічно-естетичних показників якості пакування на попит продукції. *Вісник НУ «Львівська політехніка»*. 2016. № 77. С. 143–147. URL: <https://doi.org/10.23939/istcm2016.77.143>
6. Кассія Сент-Клер. Потаємне життя барв. Київ, 2022. 296 с.
7. Клайв Гіффорд. Характеристики Кольори історії. Як кольори змінювали світ. Київ, 2021. 64 с.
8. Махнуша С. М., Косолап Н. Є. Аналіз бренд-колеристики як інструменту впливу на цільову аудиторію бренду. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2011. № 2. С. 95–104. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/download/123456789/12164/1/2_7.pdf;jsessionid=EB3AC4AE6D49F58B3B5302A2DD0B9416
9. Патрік Б. Анатомія кольору. Київ, 2023. 366 с.
10. Печенюк Т. Кольорознавство. Київ, 2009. 190 с.

11. Прокопович Т. А. Кольорознавство і аспекти психологічного впливу в дизайні політичної реклами 2019 року. *Вісник ХДАДМ*. 2020. № 2. С. 21–26. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/20694/3/had_2020_2_5.pdf
12. Прокопович Т. Основи кольорознавства: навч. посіб. Луцьк: Волинський національний університет ім. Лесі Українки, 2022. 124 с.
13. Ралко М. О., Варченко Ю. Е., Булатов В. А., Василенко А. В. Феномен «дратівливих» кольорів у сфері дизайну. *Теорія та практика дизайну*. 2023. 29 (30). С. 197–205. <https://doi.org/10.32782/2415-8151.2023.29-30.23>

REFERENCES

1. Bazyma B. A., Bazyma B. O. (2007). *Psykhohohiia koloru*. [Psychology of color]. Kharkiv, 110. [in Ukrainian].
2. Harkina A.I., Cherniavskyi K.V. (2015). *Perspektyvni tendentsii zastosuvannya koloru v ramkakh konstruktivno-funktsionalnoi problematyky dyzainu*. [Promising trends in the use of color within the framework of constructive and functional design issues]. *Visnyk KNUTD*. 2(84). 163–166. [in Ukrainian].
3. Hnatiuk L. R., Polishchuk Ya.I. (2014). *Vykorystannia ta rol koloru v dyzaini interieriv ofisnykh prymishchen*. [The use and role of color in the design of office interior spaces]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu*. 5. 16–22. [in Ukrainian].
4. Yohannes Itten. (2022). *Mystetstvo koloru*. [The art of color]. Kyiv, 96. [in Ukrainian].
5. Kalinina O., Baitsar R. (2016). *Vplyv tekhnichno-estetychnykh pokaznykiv yakosti pakuvannya na popyt produktsii*. [The influence of technical and aesthetic indicators of packaging quality on product demand]. *Visnyk NU «Lvivska politekhnika»*. 77. 143–147. URL: <https://doi.org/10.23939/istcm2016.77.143> [in Ukrainian].
6. Kassia Sent-Kler. (2022). *Potaïemne zhyttia barv*. [The secret life of colors]. Kyiv, 296. [in Ukrainian].
7. Klaiv Hifford. (2021). *Kharakterystyky Kolory istorii. Yak kolory zminiuvaly svit*. [Characteristics Colors of History. How Colors Changed the World]. Kyiv, 64. [in Ukrainian].
8. Makhnusha S. M., Kosolap N. Ye. (2011). *Analiz brend-kolorystyky yak instrumentu vplyvu na tsilovu audytoriiu brenda*. [Analysis of brand color as a tool for influencing the brand's target audience]. *Marketynh i menedzhment innovatsii*. 2. 95–104. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/12164/1/2_7.pdf;jsessionid=EB3AC4AE6D49F58B3B5302A2DD0B9416 [in Ukrainian].
9. Patrik B. (2023). *Anatomiiia koloru*. [Anatomy of color]. Kyiv, 366. [in Ukrainian].
10. Pecheniuk T. (2009). *Koloroznavstvo*. [Color science]. Kyiv, 190. [in Ukrainian].
11. Prokopovych T. A. (2019). *Koloroznavstvo i aspekty psykhohohichnoho vplyvu v dyzaini politychnoi reklamy 2019 roku*. [Color science and aspects of psychological influence in the design of political advertising in 2019]. *Visnyk KhDADM*. 2. 21–26. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/20694/3/had_2020_2_5.pdf [in Ukrainian].
12. Prokopovych T. (2022). *Osnovy koloroznavstva* [Fundamentals of Color]. Navch. posib. Luts'k: Volynskyi natsionalnyi universytet im. Lesi Ukrainky, 124. [in Ukrainian].
13. Ralko M. O., Varchenko Yu. E., Bulatov V. A., Vasylenko A. V. (2023). *Fenomen «drativlyvykh» koloriv u sferi dyzainu*. [The phenomenon of "irritating" colors in the field of design]. *Teoriia ta praktyka dyzainu*. 29 (30). 197–205. <https://doi.org/10.32782/2415-8151.2023.29-30.23> [in Ukrainian].

УДК 004.9:791.641-047.48]:659.126:004](477+100)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/87-1-15>

Віктор БУШИКОВ,
orcid.org/0009-0005-1302-3329
аспірант кафедри графічного дизайну
Київського національного університету культури і мистецтв
(Київ, Україна) viktorbushykov@gmail.com

ПОЯСНЮВАЛЬНІ ВІДЕОРОЛИКИ НА ОСНОВІ МОУШН-ДИЗАЙНУ ЯК ІНСТРУМЕНТ БРЕНД-КОМУНІКАЦІЙ ІТ-КОМПАНІЙ

У статті здійснено комплексний аналіз пояснювальних відео (експлейнерів) як ефективного засобу бренд-комунікацій ІТ-компаній з акцентом на моушн-дизайні. Дослідження базується на аналізі теоретичних праць українських і закордонних науковців, присвячених функціям, формату та впливу відеоконтенту на поведінку аудиторії. Основна проблема, що розглядається, полягає у необхідності чіткої класифікації експлейнерів та визначення характеристик, які забезпечують їх ефективність у сучасних комунікаційних стратегіях брендів. У ході дослідження надано уточнене визначення експлейнеру в контексті моушн-дизайн проектування.

Мета статті полягає в узагальненні теоретичних засад та дослідженні класифікації пояснювальних відеороликів, створених за допомогою моушн-дизайну, а також аналізі їх використання у комунікаційних практиках ІТ-компаній.

У результаті проведеного аналізу запропоновано розширену типологію експлейнерів, що враховує тип інформації про бренд (освітні, продажні, ребрендингові експлейнери) та особливості цільової аудиторії (зовнішня – широка аудиторія або бізнес-клієнти, внутрішня – працівники компанії). В статті приділено увагу характеристикам дизайну, які визначають ефективність відеоконтенту: оптимальній тривалості відеороликів, мінімалістичному дизайну для зменшення когнітивного навантаження, використанню кінетичної типографії та мікроанімацій, що полегшують сприйняття інформації.

Розроблена типологія та теоретичний аналіз щодо дизайну пояснювальних відео сприяють ефективнішому плануванню та реалізації комунікаційних стратегій ІТ-компаній, дозволяючи створювати цільовий і зрозумілий відеоконтент з використанням моушн-дизайну, що відповідає сучасним вимогам ринку. Пояснювальні відео на основі моушн-дизайну є ефективним інструментом бренд-комунікацій ІТ-компаній, здатним доступно й швидко пояснювати складні концепції. Використання експлейнерів є ефективним як для освітніх і маркетингових цілей загалом, так і для стратегічних завдань бренд-комунікацій, таких як позиціювання бренду, залучення нових клієнтів і підтримки лояльності аудиторії.

Ключові слова: моушн-дизайн, пояснювальне відео, експлейнер, бренд-комунікації, ІТ, візуальне оповідання, маркетинг, цифровий дизайн.

Viktor BUSHYKOV,
orcid.org/0009-0005-1302-3329
PhD Student at the Department of Graphic Design
Kyiv National University of Culture and Arts
(Kyiv, Ukraine) viktorbushykov@gmail.com

EXPLAINER VIDEOS BASED ON MOTION DESIGN AS A TOOL OF BRAND COMMUNICATIONS FOR IT COMPANIES

The article provides a comprehensive analysis of explanatory videos (explainers) as an effective tool for IT companies' brand communications, emphasizing motion design. The study is based on an analysis of theoretical works by Ukrainian and international researchers focused on the functions, format, and impact of video content on audience behavior. The main problem discussed is the necessity for a clear classification of explainers and identifying characteristics that ensure their effectiveness within contemporary brand communication strategies. In the research process, an updated definition of an explainer within the context of motion design projects has been provided.

The article aims to summarize theoretical foundations and explore the classification of explanatory videos created using motion design, as well as analyze their application in IT companies' communication practices.

The analysis results in an expanded typology of explainers, considering the type of brand information (educational, sales-oriented, rebranding explainers) and the characteristics of the target audience (external – general public or business clients, internal – company employees). The article highlights design characteristics critical to effective video content: optimal video duration, minimalist design to reduce cognitive load, kinetic typography, and microanimations that facilitate information perception.

The developed typology and theoretical analysis regarding explanatory video design contribute to more effective planning and implementation of IT companies' communication strategies. This allows creating targeted, comprehensible video content using motion design that meets current market requirements. Explanatory videos based on motion design serve as a highly effective tool for IT companies' brand communications, capable of clearly and quickly explaining complex concepts. Utilizing explainers proves effective for general educational and marketing purposes and strategic brand communication tasks such as brand positioning, attracting new customers, and maintaining audience loyalty.

Key words: motion design, explanation video, explainer, brand communication, IT companies, visual storytelling, marketing, digital design.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження пояснювальних відео (експлейнерів) зумовлена активним розвитком цифрових технологій та зростанням конкуренції серед ІТ-компаній, які прагнуть максимально ефективно комунікувати зі своєю цільовою аудиторією. Проблема полягає у тому, що в умовах інформаційного перенасичення особливого значення набуває здатність швидко і зрозуміло доносити складні та абстрактні ідеї до користувачів ІТ-продуктів. Саме тому пояснювальні відео, завдяки моушн-дизайну, та оповідальних технік, стали невід'ємним інструментом бренд-комунікацій ІТ-компаній. Однак, необхідно узагальнити теоретичні засади та детально дослідити класифікацію і використання пояснювальних відеороликів в бренд-комунікаціях ІТ-компаній для більш ефективного проєктування таких об'єктів моушн-дизайну у майбутньому.

Основу цього дослідження складають як теоретичні дослідження, дотичні до даної теми, так і ряд прикладів використання експлейнерів українськими і міжнародними ІТ-компаніями. Аналіз теоретичних джерел дозволив виявити багатофункціональність експлейнерів, які, об'єднуючи освітні і маркетингові цілі, виступають ефективним інструментом формування цілісного образу бренду. Враховуючи актуальність і популярність пояснювальних відео, виникла необхідність узагальнити дослідження в цій сфері та детальніше дослідити класифікацію експлейнерів в контексті сучасних бренд-комунікацій ІТ-компаній. При дослідженні застосовано методи аналізу, порівняння та узагальнення. Емпіричний метод збору актуальних проєктів пояснювальних відео провідних ІТ-брендів застосовано з використанням відкритих джерел (соцмереж, офіційних сайтів компаній, портфоліо рекламних агенцій).

Аналіз досліджень. Для визначення сутності та особливостей пояснювальних відео (експлейнерів) у контексті бренд-комунікацій, зокрема ІТ-компаній, було проведено аналіз теоретичних робіт та досліджень українських та закордонних науковців. Олійник В. у своїй статті присвяченій моушн-дизайну у контексті українського сучасного медіа-арту зазначає, що серед об'єктів моушн-дизайну можна виділити окремий

вид – інформаційні об'єкти (Олійник, 2022: 261). Саме до цієї групи відносяться пояснювальні моушн-дизайн відео. Шорн А. аналізує освітні, комерційні та переконуючі функції онлайн-експлейнерів, наголошуючи на потребі подальших досліджень щодо їхнього впливу на поведінку аудиторії (Schorn, 2022). Крамер А. та Бьєрс С. досліджують роль експлейнерів, як ефективного засобу навчання та аналізує, як різні формати відео впливають на засвоєння знань та залучення аудиторії, використовуючи дані експерименту серед респондентів з Німеччини та США. Дослідження також визначає оптимальну тривалість відео (2–3 хвилини) та ключові характеристики, що сприяють успішному навчальному процесу, і містить рекомендації для створення ефективного відео-контенту (Krämer та Böhrs, 2016). Батіст Г. та інші узагальнюють теоретичну інформацію про пояснювальні відео і, на прикладі конкретного проєкту створення пояснювального відео, досліджують на практиці які практичні навички необхідні для успішної роботи в умовах сучасної гігекономії (Batiste та ін., 2022). Фостер С. та інші розглядають роль відеоконтенту у B2B-продажах, підкреслюючи його значення як потужного інструменту для залучення потенційних клієнтів і підвищення емоційного зв'язку з брендом. Дослідники описують різні типи відео, що використовуються на кожному етапі воронки продажів, та аналізують переваги і виклики, пов'язані з виробництвом та аналітикою відеоконтенту (Fauser та ін., 2022). Подібну позицію висловлює Карвальйо С. наголошуючи на дидактичних і комунікативних властивостях експлейнер-відео, які роблять інформацію доступнішою для широкої аудиторії (Carvalho, 2024).

Танг К. та інші у своєму дослідженні вивчають експлейнери, використовуючи мультимодальний контент-аналіз, акцентуючи, що ефективність передачі інформації досягається за допомогою поєднання графіки, анімації, аудіо та тексту (Tang K. та ін., 2023). Наступні дослідження Крамера А. та Бьєрс С. акцентують увагу на таких ключових елементах експлейнерів, як тривалість, структурованість сценарію, використання типографії, кольору та стилістичних рішень графіки, які сут-

тево впливають на сприйняття та ефективність відео (Krämer та Böhrs, 2017, 2018). Мурашко М. та Спенсер Б. підтверджують популярність мінімалістичного дизайну, зазначаючи, що він знижує когнітивне навантаження на глядача, що важливо для передачі складних технологічних концепцій (Мурашко, 2015: 160; Stone та ін., 2018: 166). Цю позицію підтримують дослідження Сумена Д., які акцентують увагу на тому, що зайва деталізація може негативно впливати на засвоєння інформації (Soumen, 2024). Особлива увага приділяється також кінетичній типографії, яка, за дослідженням Лі Г. та Парк С., сприяє покращенню сприйняття та запам'ятовування інформації завдяки динаміці рухомого тексту (Lee та Park, 2023). Дослідниці Храмова-Баранова О. та Зайцева-Дячок В., розглядаючи засоби графічної виразності моушн-дизайну, приходять до висновку, що динамічна інфографіка сприяє кращому сприйняттю інформації та викликає позитивну реакцію (Храмова-Баранова та Зайцева-Дячок, 2018: 138). Дослідження Чжан Я. та Дунци С., спираючись на сигнальну теорію при розгляді коротких бренд-комунікаційних відео доводять, що компаніям варто робити акцент на корисному контенті для зміцнення зв'язку споживачів із брендом (Yang та Dongqi, 2025).

Мета статті. Метою даного дослідження є узагальнення теоретичних засад та детальне дослідження класифікації і використання пояснювальних відеороликів на основі моушн-дизайну в бренд-комунікаціях ІТ-компаній.

Виклад основного матеріалу. Для визначення поняття «пояснювальне відео» чи, як альтернативний варіант, «експлейнер» буде розглянуто роботи українських та закордонних дослідників. Шорн А. дає визначення, що «пояснювальне відео» – це короткий онлайн відеоролик, який пояснює абстрактні концепції за допомогою візуалізацій (анімації, графіка), оповіді (сторітелінгу), неформального стилю комунікації та гумору, голосу за кадром, часто у швидкому темпі (Schorn, 2022: 3). Крамер у статті 2016 року визначає «експлейнер-відео» як короткий відеоролик, що пояснює складні факти за короткий час (Krämer та Böhrs 2016: 255). Дослідник Батіст у статті року дає визначення, що «пояснювальне відео» – це лаконічний, часто анімований відеоролик, що ефективно передає повідомлення аудиторії, та зазначає, що такі відео завоювали сферу інформаційного обміну і використовуються в різних галузях бізнесу, зокрема в освіті та маркетингу (Batiste, 2022: 22). Фостер С. та Шмех М. визначають пояснювальні відео з точки зору мар-

кетингу, як короткі відео, що пояснюють продукт або послугу (Fauser та Schmaeh 2022: 28). Дослідник Карвальйо С. визначає *експлейнери* як контент, розроблений для висвітлення тем у короткому форматі, що покращує доступність утримує увагу глядачів (Carvalho, 2024: 20).

Узагальнюючи вищенаведені дослідження, *пояснювальне відео (експлейнер)* можна визначити як мультимедійний об'єкт дизайну, створений шляхом проектування композиційно-графічних, анімаційних та звукових елементів для візуалізації і зрозумілого представлення інформації, з метою забезпечення ефективної комунікації та зручності сприйняття глядачем.

Типологію пояснювальних відео в контексті бренд-комунікацій ІТ-компаній буде розглянуто, спираючись на сигнальну теорію Майкла Спенса, на базі якої комунікацію бренду можна розкласти на три складові:

- 1) *джерело сигналу* (саме відео експлейнер, як дизайн-об'єкт у випадку даного дослідження);
- 2) *сигнал* (інформація про бренд і його продукт);
- 3) *реципієнт* (цільова аудиторія) (Yang та Dongqi, 2025: 3).

Тобто експлейнери (джерело сигналу) буде класифіковано по інформації про бренд (тип сигналу) та цільовій аудиторії (реципієнт).

За типом інформації про бренд і його продукт, що закладено в пояснювальне відео (сигнал), запропоновано класифікацію, на основі призначення пояснювального відео, а саме:

- 1) *освіта* – допомагає аудиторії зрозуміти складні теми, в тому числі процеси в компанії чи функції продукту;
- 2) *продажі* – демонструє ІТ-продукт так, щоб викликати бажання купити;
- 3) *ребрендинг* – оновлює імідж компанії через пояснення її нових цінностей.

Важливо відмітити, що ця класифікація зроблена по принципу функції, яка є найбільш вираженою в конкретному експлейнері, бо освітня функція і мета продажів присутні у більшій частині експлейнерів, в рамках бренд-комунікацій.

Освітні пояснювальні відео зосереджені на навчанні аудиторії (роз'яснення технологічних концепцій, інструкції з використання тощо). Вони зазвичай мають нейтральний, інформативний тон і чітку структуру, що сигналізує про експертність бренду та формує довіру через надання корисної інформації. Багато ІТ-компаній використовують такі відео для контент-маркетингу або онбордингу користувачів, оскільки відеоформат покращує запам'ятовування інформації. Дослідження під-

тверджують, що пояснювальні відео здатні суттєво підвищити рівень знань глядачів за короткий час (Krämer та Böhrs, 2018: 190). Пояснювальні відео з освітньою метою допомагають ознайомити аудиторію з процесами – від того, як надається послуга або пояснення внутрішніх робочих процесів компанії, до інструкцій із використання ІТ-продукту. Такі відео сигналізують прозорість і надійність, спрощуючи складні процедури. Дослідження бренд-комунікацій доводить, що компаніям варто робити акцент на корисному і прозорому контенті в коротких відео, аби зміцнити свої асоціації з брендом у споживачів (Yang та Dongqi, 2025: 14). Тобто такі об'єкти дизайну, як пояснювальні відео є ефективним способом бренд-комунікацій. Наприклад, в експлейнері, створеному українською агенцією «Zelios» для ІТ-компанії «Univer» роз'яснюються основні інструменти їх продукту, що для створення, редагування та спільної роботи з електронними таблицями, документами та презентаціями як у веб-середовищі, так і на сервері. Наочний процес демонстрації функцій надає достатньо інформації, щоб клієнт зміг одразу приступити до роботи, що дозволяє віднести це відео до експлейнерів освітнього типу. Даному відео наближений характерне спрощене зображення інтерфейсу та мінімалістичний дизайн елементів для зменшення когнітивного перевантаження глядача, що збільшує його ефективність для передачі повідомлення бренду.

Пояснювальні відео, основною метою яких є продажі, націлені на перетворення глядачів у клієнтів. Вони часто використовують наратив, орієнтований на вирішення проблеми, підкреслюючи переваги продукту й завершуючи заклик до дії. Основна мета – переконання, тому в таких відео активно застосовується емоційний сторітелінг і соціальні докази, як сигнали цінності. Такі відео демонструють впевненість у продукті – наприклад, показуючи, як він ефективно вирішує знайому проблему. При цьому функція навчання все одно присутня, але направлена на демонстрацію найбільш яскравих прикладів використання ІТ-продукту, що підкреслюючи його ефективність. Прикладом такого відео є експлейнер компанії «airSlate», що має українське походження під назвою «Introducing airSlate Document Workflow Automation». Для демонстрації соціального підтвердження застосований монтаж відео з акторами в комбінації з дружним тоном комунікації озвучення. Демонстрація моушн-дизайну спрощених інтерфейсів демонструє найбільш важливий функціонал продукту, при цьому відсутність курсора на більшій частині експлейнеру зменшує

ефективність освітньої функції, висуваючи мету продажів на перший план.

Третя група пояснювальних відео – про сам бренд або трансформацію його комунікативної стратегії, що є важливою складовою прозорості бренду та побудови довіри зі споживачами. Коли компанії проходять ребрендинг або визначають новий стратегічний напрям, пояснювальне відео може ефективно донести ці зміни. Такі відео пояснюють не лише що змінилося, а й чому це важливо. Такі відео менше зосереджені на продукті, а більше на ідентичності компанії, але вони зберігають лаконічний і захопливий стиль, що робить їхню інформацію легкою для сприйняття. Тренд на такі відео задали такі корпорації як «Meta», «Google» та «Microsoft». Наприклад, експлейнер відео компанії «Microsoft» в експлейнері «The new Microsoft icons: Diverse and connected» за допомогою реалістичних 3д-анімацій візуалізує метасфори, які закладено в оновлені іконки основних продуктів компанії.

За цільовою аудиторією (реципієнтом), експлейнери можна класифікувати на:

- орієнтовані на зовнішню аудиторію;
- орієнтовані на бізнес-аудиторію, яка шукає рішення проблем бізнесу за рахунок нових ІТ-продуктів;
- на широке коло споживачів;
- внутрішню аудиторію компанії.

В контексті орієнтації на представників бізнесу відео часто передають сигнали про експертність, надійність і орієнтованість на збільшення прибутку. Такі відео пояснюють складні технічні концепції за допомогою лаконічного наративу, щоб переконати різні зацікавлені сторони у цінності рішення, акцентують логічні аргументи та довіру, що транслює сигнал про фінансову та технічну надійність продукту.

При орієнтації на споживачів, пояснювальні відео можуть бути спрямовані як на широку, так і на нішеву аудиторію. Для широкого кола споживачів пояснювальні відео зазвичай мають більш грайливий та більш доступний стиль, сигналізуючи про дружнє та сучасне позиціонування бренду. Такі відео більше спираються на емоційний вплив і простоту використання продукту. При цьому для нішевих сегментів споживачів (наприклад, техноентузіастів або конкретних груп професійних користувачів) пояснювальні відео можуть заглиблюватися в особливості продукту або специфіку галузі, демонструючи експертність бренду, але водночас залишаючись зрозумілими для широкої аудиторії.

Окремою підкатегорією пояснювальних відео є створені споживачами для інших споживачів, що,

з точки зору ІТ-компаній, можна віднести до UGC-контенту («user generated content» з англ. «контент, що створений користувачами»). Такі відео створюють, наприклад, техноінфлюенсери чи блогери, орієнтовані на аудиторію, яка використовує ІТ-продукт в своїй професійній діяльності. Зазвичай в таких відео використовуються відеоплатони, прості анімації тексту, а інтерфейс демонструється за допомогою запису екрану. Такий підтип експлейнерів спирається в основному не на якість та професійність виконання моушн-дизайну і графіки, а на соціальне підтвердження. Прикладом такого пояснювального відео є «Slack for Beginners: How To Use Slack In Just 6 Minutes» блогера Uvaro, в якому використано базовий та шаблонний моушн-дизайн елементів, але корисність інформації та виразні емоційні реакції блогера залучують велику аудиторію, про що свідчать сотні тисяч переглядів цього експлейнеру.

Пояснювальні відео для внутрішньої аудиторії, робітників компанії, в основному, направлені на підтримку та навчання персоналу (Krämer та Böhrs, 2017: 9).

Сформована класифікація обумовлена багатофункціональністю експлейнерів. Саме це пояснює їх популярність у комунікаціях ІТ-брендів, такий вид відео допомагає спростувати складні концепції, водночас сигналізуючи потрібне повідомлення. Контент і стиль вже обираються відповідно до цільової аудиторії, цілі комунікації.

Пояснювальні відео є мультимедійними об'єктами дизайну, що поєднують візуальні, аудіальні та наративні елементи, і усі вони повинні

бути узгоджені з ідентичністю бренду в рамках бренд-комунікацій. При цьому, засоби дизайну і стиліові прийоми нерідко обмежуються з метою запобігання когнитивного перевантаження від надлишкових деталей (Stone та ін., 2018: 166). Дизайн, орієнтований на бренд, означає, що пояснювальне відео повинно бути миттєво впізнаваним – наприклад, завдяки або появі фірмового знаку на початку та в кінці відео, або брендовим кольорам в оформленні графічних елементів. Багато компаній сьогодні використовують анімаційні фірмові знаки, що використовуються як вступи та завершення відео, додаючи рух, як додатковий елемент візуальної ідентичності бренду та покращуючи його впізнаваність (Бушиков, 2024: 68).

Для демонстрації роботи інтерфейсів ІТ-продуктів використовуються мікроанімації – дрібні ефекти, які створюють ефект плавної та інтерактивної взаємодії. Наприклад, індикатор завантаження, що перетворюється на галочку.

Для якісної анімації елементів використовуються принципи анімації Діснея, при чому останні дослідження виділяють 5 принципів, що підвищують ефективність маркетингових бренд-комунікацій при демонстрації продукту, а саме: плавність переходів та рухів, створення підготовчого руху для посилення головної дії (anticipation), відповідне розподілення руху у часі (timings), контроль відстані і інтервалів між графічними елементами (spacing) та ритмічність, яка створює гармонійне сприйняття (Shahrulnizam та ін., 2023: 237). Для пояснювальних відео ІТ-продуктів, окрім цих

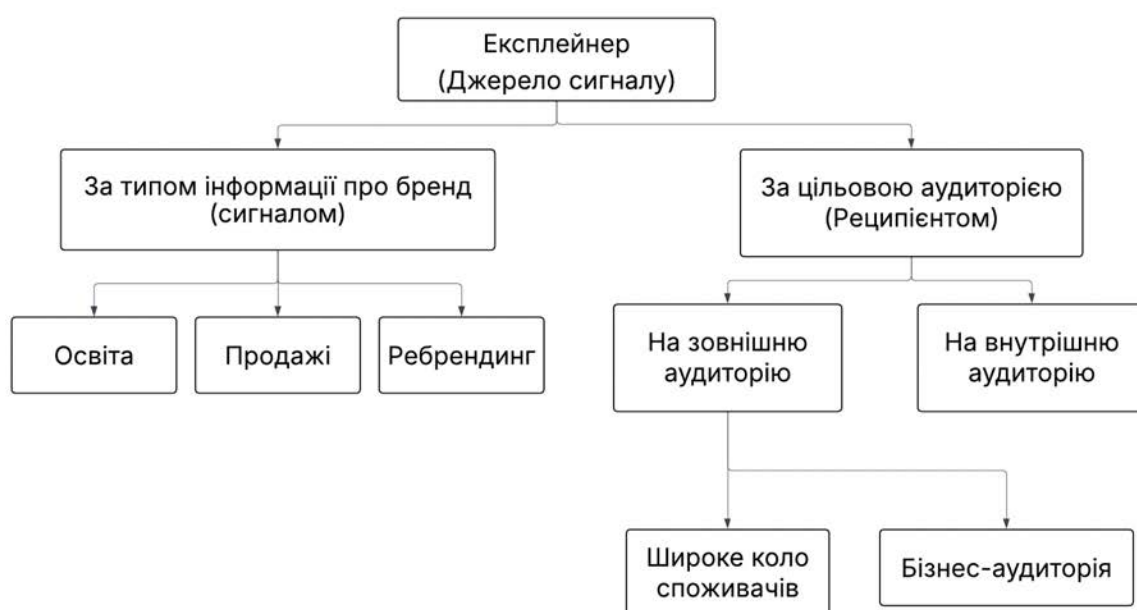

Рис. 1. Схема класифікації експлейнерів в бренд-комунікаціях ІТ-компаній

5 принципів також часто вживаються повільний початок та закінчення руху об'єкту, рух елементів по аروحним траекторіям, а розтягування та стискування надає об'єктам більшої динаміки і грайливості гіперболізованості. Однак, один із найголовніших принципів є постановка (staging), бо використання композиції для чіткого висвітлення основної ідеї або дії є найважливішим, оскільки інформаційна функція є основною для пояснювального відео.

Висновки. Узагальнено теоретичні засади та детальне дослідження класифікацію і використання пояснювальних відеороликів на основі моушн-дизайну, що дозволило визначити їх як ефективний інструмент у бренд-комунікаціях ІТ-компаній для донесення складних технологічних та абстрактних концепцій цільовій аудиторії. Запропонована у статті розширена типологія пояс-

нювальних відеороликів дозволяє ефективніше визначати ефективні прийоми і засоби моушн-дизайну при проєктуванні пояснювальних відео для ІТ-компаній, враховуючи призначення експлейнерів (освітні, продажні, ребрендингові) та тип цільової аудиторії (зовнішня чи внутрішня).

Досліджено роль експлейнерів у контексті бренд-комунікацій ряду ІТ-компаній представлених в Україні, узагальнено українські та зарубіжні наукові дослідження з цієї теми. Дано уточнене визначення, що пояснювальне відео (експлейнер) – це мультимедійний об'єкт дизайну, створений шляхом проєктування композиційно-графічних, анімаційних та звукових елементів для візуалізації і зрозумілого представлення інформації, з метою забезпечення ефективної комунікації та зручності сприйняття глядачем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. AirSlate. Introducing airSlate Document Workflow Automation [Відео]. YouTube: airSlate. 2023. URL: <https://youtu.be/bA-X0uYXGns?feature=shared> (дата звернення: 25.05.2025)
2. Batiste H., Barajas J., Saldivar B. Allow me to explain: A project designed to teach management students to evaluate and create explainer videos. *Management Teaching Review*. 2022. Vol. 9, No. 1. P. 22–43. DOI: 10.1177/23792981221126520.
3. Carvalho S. O. YouTube explainers, explained : A practical / theoretical analysis of YouTube explainers and the Vox style : Oslo Metropolitan University, 2024. URL: <https://hdl.handle.net/11250/3173942> (дата звернення: 25.05.2025)
4. Das S. The impact of motion graphics in modern branding and marketing. *International Journal of Innovative Science and Research Technology*. 2024. Vol. 9, No. 2. DOI: 10.5281/zenodo.10700573.
5. Fauser S., Schmaeh M. B2B videos for sales outreach: General analysis and a model extension for product videos. *International Journal of Business and Applied Social Science*. 2022. Vol. 8, No. 11. DOI: 10.33642/ijbass.v8n11p4.
6. Krämer A., Böhrs S. Erklärvideos als effektives und effizientes Marketing-Instrument. *Marketing Review St. Gallen*. 2017. P. 1–12. URL: https://exeo-consulting.com/pdf/exeo_Erklärvideos%20als%20effektives%20und%20effizientes%20Marketinginstrument_2017.pdf (дата звернення: 25.05.2025).
7. Krämer A., Böhrs S. How do consumers evaluate explainer videos? An empirical study on the effectiveness and efficiency of different explainer video formats. *Journal of Education and Learning*. 2016. Vol. 6, No. 1. P. 254–264. DOI: 10.5539/jel.v6n1p254.
8. Krämer A., Böhrs S. The Use of Explainer Videos as a Learning Tool: An Internal and External View / Khare A., Hurst D. (eds). *On the Line*. Cham : Springer, 2018. P. 189–202. DOI: 10.1007/978-3-319-62776-2_15.
9. Lee H. J., Park S. What drives the learning benefits of moving text? A theoretical discussion for learning implications of kinetic typography. *Humanities and Social Sciences Communications*. 2023. Vol. 10. Art. 169. DOI: 10.1057/s41599-023-01646-6.
10. Microsoft. The new Microsoft icons: Diverse and connected [Відео]. YouTube. 2020. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=wYmTkqqrDM> (дата звернення: 25.05.2025).
11. Schorn A. Online explainer videos: Features, benefits, and effects. *Frontiers in Communication*. 2022. Vol. 7. Article 1034199. DOI: 10.3389/fcomm.2022.1034199.
12. Shahrulnizam S. H., Mohamed S., Ishak S. S., et al. The usage of motion graphics in promotional videos: A case study for Digital Technology Hub. *Ideology Journal*. 2023. Vol. 8, No. 2. P. 237–243. DOI: 10.24191/ideology.v8i2.477.
13. Soumen D. Motioning forward: Exploring the power of motion design in brand identity, influences, and future goals : магист. дис. East Tennessee State University, 2024. URL: <https://dc.etsu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1008&context=digitalmedia-culminating-experience> (дата звернення: 25.05.2025).
14. Stone B. (Ed.). The theory and practice of motion design: Critical perspectives and professional practice. London : Routledge, 2018. 384 p.
15. Tang K.-S., So H.-J., Rappa N. Examining the multimodal design of explainer videos: A multimodal content analysis of Khan Academy online resources. *SSRN*. 2023. DOI: 10.2139/ssrn.4561629.
16. Uvaro. Slack for Beginners: How To Use Slack In Just 6 Minutes [Відео]. YouTube: Uvaro. 2023. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Yt66-u5UVOM> (дата звернення: 25.05.2025)
17. Yang Z., Dongqi S. How are brands associated by users in short videos—A study on the mechanism of user associations with brand placements in short videos based on signal theory. *PLOS ONE*. 2025. Vol. 20, No. 1. Art. e0316905. DOI: 10.1371/journal.pone.0316905.
18. Zelios Agency. Demo Video Univer AI Product [Відео]. Vimeo: Zelios Agency. 2024. URL: <https://vimeo.com/925930083> (дата звернення: 25.05.2025).

19. Бушиков В. Моушн-дизайн фірмових знаків як засіб диференціації бренду IT-компанії / Trends and challenges in the development of contemporary culture and art: International scientific conference. Riga : Baltija Publishing, 2024. P. 65–68. DOI: 10.30525/978-9934-26-515-0-16.
20. Мурашко М. В. Проектно-художній інструментарій моушн-дизайну (на прикладі рекламного ролика) : дис. ... канд. мистецтвознавства / Харків. держ. акад. дизайну і мистецтв, 2016. URL: <http://elib.nakkkim.edu.ua/handle/123456789/2991> (дата звернення: 25.05.2025).
21. Олійник В. А. Моушн-дизайн у контексті українського сучасного медіа-арту: зміст і перспективи. *Деміург: ідеї, технології, перспективи дизайну*. 2022. Vol. 5, No. 2. P. 261–269. URL: <http://demiurge.knukim.edu.ua/issue/view/15979/8959> (дата звернення: 25.05.2025).
22. Храмова-Баранова О., Зайцева-Дячок В. Асоціативна ілюстрація як засіб графічної виразності моушн-дизайну. *Традиції та новітні технології у розвитку сучасного мистецтва*. 2018. No. 5. P. 137–139. URL: <https://conf.artka.ck.ua/art/article/view/236> (дата звернення: 25.05.2025).

REFERENCES

1. AirSlate. (2023). Introducing airSlate Document Workflow Automation. YouTube: AirSlate. URL: <https://youtu.be/bA-X0uYXGns?feature=shared>
2. Batiste, H., Barajas, J., Saldivar, B. (2022). Allow me to explain: A project designed to teach management students to evaluate and create explainer videos. *Management Teaching Review*, 9(1), 22–43. DOI: 10.1177/23792981221126520
3. Carvalho, S. O. (2024). YouTube explainer videos, explained: A practical / theoretical analysis of YouTube explainer videos and the Vox style. Oslo Metropolitan University. URL: <https://hdl.handle.net/11250/3173942>
4. Das, S. (2024). The impact of motion graphics in modern branding and marketing. *International Journal of Innovative Science and Research Technology*, 9(2). DOI: 10.5281/zenodo.10700573
5. ausser, S., Schmaeh, M. (2022). B2B videos for sales outreach: General analysis and a model extension for product videos. *International Journal of Business and Applied Social Science*, 8(11). DOI: 10.33642/ijbass.v8n11p4
6. Krämer, A., Böhrs, S. (2017). Erklärvideos als effektives und effizientes Marketing-Instrument [Explainer videos as an effective and efficient marketing tool]. *Marketing Review* St. Gallen, 1–12. URL: https://exeo-consulting.com/pdf/exeo_Erklärvideos%20als%20effektives%20und%20effizientes%20Marketinginstrument_2017.pdf [in German].
7. Krämer, A., Böhrs, S. (2016). How do consumers evaluate explainer videos? An empirical study on the effectiveness and efficiency of different explainer video formats. *Journal of Education and Learning*, 6(1), 254–264. DOI: 10.5539/jel.v6n1p254
8. Krämer, A., Böhrs, S. (2018). The use of explainer videos as a learning tool: An internal and external view. In A. Khare & D. Hurst (Eds.), *On the line* (pp. 189–202). Cham: Springer. DOI: 10.1007/978-3-319-62776-2_15
9. Lee, H. J., Park, S. (2023). What drives the learning benefits of moving text? A theoretical discussion for learning implications of kinetic typography. *Humanities and Social Sciences Communications*, 10, Article 169. DOI: 10.1057/s41599-023-01646-6
10. Microsoft. (2020). The new Microsoft icons: Diverse and connected. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=wYmTkqqrDM>
11. Schorn, A. (2022). Online explainer videos: Features, benefits, and effects. *Frontiers in Communication*, 7, Article 1034199. DOI: 10.3389/fcomm.2022.1034199
12. Shahrulnizam, S. H., Mohamed, S., Ishak, S. S., Abdullah, N. M. (2023). The usage of motion graphics in promotional videos: A case study for Digital Technology Hub. *Ideology Journal*, 8(2), 237–243. DOI: 10.24191/ideology.v8i2.477
13. Soumen, D. (2024). Motioning forward: Exploring the power of motion design in brand identity, influences, and future goals. East Tennessee State University. URL: <https://dc.etsu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1008&context=digitalmedia-culminating-experience>
14. Stone, B. (Ed.). (2018). *The theory and practice of motion design: Critical perspectives and professional practice*. London: Routledge. 384 p.
15. Tang, K.-S., So, H.-J., Rappa, N. (2023). Examining the multimodal design of explainer videos: A multimodal content analysis of Khan Academy online resources. SSRN. DOI: 10.2139/ssrn.4561629
16. Uvaro. (2023). Slack for Beginners: How to use Slack in just 6 minutes. YouTube: Uvaro. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Yt66-u5UVOM>
17. Yang, Z., Dongqi, S. (2025). How are brands associated by users in short videos—A study on the mechanism of user associations with brand placements in short videos based on signal theory. *PLOS ONE*, 20(1), Article e0316905. DOI: 10.1371/journal.pone.0316905
18. Zelios Agency. (2024). Demo Video Univer AI Product. Vimeo. URL: <https://vimeo.com/925930083>
19. Bushykov, V. (2024). Moushn-dyzain firmovykh znakov yak zasib dyferentsiatsii brendu IT-kompanii [Motion design of brand marks as a means of differentiating an IT company's brand]. In Trends and challenges in the development of contemporary culture and art: International scientific conference (pp. 65–68). Riga: Baltija Publishing. DOI: 10.30525/978-9934-26-515-0-16 [in Ukrainian]
20. Murashko, M. V. (2016). Proektno-khudozhnii instrumentarii moushn-dyzainu (na priklyadi reklamnoho rolyka) [Design-artistic toolkit of motion design (on the example of an advertising video)] (PhD thesis, Kharkiv State Academy of Design and Arts). URL: <http://elib.nakkkim.edu.ua/handle/123456789/2991> [in Ukrainian]
21. Oliinyk, V. A. (2022). Moushn-dyzain u konteksti ukrainskoho suchasnoho media-artu: zmist i perspektyvy [Motion design in the context of Ukrainian contemporary media art: content and perspectives]. *Demiurh: idey, tekhnolohii, perspektyvy dyzainu*, 5(2), 261–269. URL: <http://demiurge.knukim.edu.ua/issue/view/15979/8959> [in Ukrainian]
22. Khramova-Baranova, O., Zaitseva-Dyachok, V. (2018). Asotsiatyva iliustratsiia yak zasib hrafichnoi vyraznosti moushn-dyzainu [Associative illustration as a means of graphic expressiveness in motion design]. *Traditsii ta novitni tekhnolohii u rozvytku suchasnoho mystetstva*, (5), 137–139. URL: <https://conf.artka.ck.ua/art/article/view/236> [in Ukrainian]

УДК 37.016:792.83.02

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/87-1-16>

Вячеслав ВІТКОВСЬКИЙ,

orcid.org/0000-0003-0682-4759

заслужений артист України,

доцент кафедри хореографії

Київського столичного університету імені Бориса Грінченка

(Київ, Україна) *v.vitkovskiy@kubg.edu.ua*

Олег КОПІЄВСЬКИЙ,

orcid.org/0000-0002-0622-7287

старший викладач кафедри хореографії

Київського столичного університету імені Бориса Грінченка

(Київ, Україна) *o.kopievskiy@kubg.edu.ua*

СПЕЦИФІКА РОЗВИТКУ ВІРТУОЗНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ У ЖІНОЧІЙ ТА ЧОЛОВІЧІЙ ВИКОНАВСЬКІЙ ПРАКТИЦІ НАРОДНО-СЦЕНІЧНОГО ТАНЦЮ

У статті досліджено особливості розвитку координаційних здібностей танцівників у мистецтві народно-сценічного танцю, зокрема у процесі опанування віртуозної техніки з урахуванням гендерних аспектів. Акцент зроблено на ролі координації як ключового компонента фізичної підготовки танцівника, що безпосередньо впливає на якість виконання складних хореографічних елементів. Розглядаються теоретичні засади взаємозв'язку координаційних здібностей із технічною складністю рухів у контексті народної хореографії. Проводиться порівняльний аналіз різних видів координації – статичної, динамічної, просторової орієнтації, реакції, рівноваги та відчуття ритму – на прикладі навчального процесу з дівчатами та хлопцями, які займаються народно-сценічним танцем. Проводиться порівняльний аналіз методів та темпів розвитку координації у танцівників, виявлено характерні труднощі й типові помилки, які виникають під час навчання. Проаналізовано ускладнення й типові помилки, які виникають у процесі навчання, та подано їх характеристику.

На основі отриманих результатів розроблено практичні рекомендації щодо ефективної організації навчально-тренувального процесу для учнів обох статей. Запропоновано комплекс спеціальних вправ, спрямованих на цілеспрямоване розвитко кожного виду координації, які допомагають підвищити рівень володіння технічно складними танцювальними елементами. Обґрунтовано потребу використання індивідуалізованого підходу до тренувань з урахуванням вікових, фізіологічних та психологічних особливостей дівчат і хлопців.

Матеріали статті можуть бути використані при розробці освітніх програм і тренувальних методик. Стаття становить інтерес для фахівців у педагогіці хореографії, викладачів профільних закладів освіти, а також для науковців, які вивчають аспекти вдосконалення хореографічної підготовки майбутніх виконавців.

Ключові слова: народно-сценічний танець, хореографічна освіта, віртуозна техніка, методика навчання, виконавська майстерність.

Vyacheslav VITKOVSKIY,

orcid.org/0000-0003-0682-4759

Honored Artist of Ukraine,

Associate Professor at the Department of Choreography

Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University

(Kyiv, Ukraine) *v.vitkovskiy@kubg.edu.ua*

Oleg KOPIEVSKIY,

orcid.org/0000-0002-0622-7287

Senior Lecturer at the Department of Choreography

Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University

(Kyiv, Ukraine) *o.kopievskiy@kubg.edu.ua*

SPECIFICS OF THE DEVELOPMENT OF VIRTUOSO MASTERY IN FEMALE AND MALE PERFORMANCE PRACTICES OF FOLK-STAGE DANCE

The article explores the development of coordination abilities in dancers within the art of folk-stage dance, with particular attention to the acquisition of virtuosic techniques and the consideration of gender-specific factors. The focus is placed on coordination as a key component of physical training that directly influences the quality of performing

technically complex choreographic elements. Theoretical foundations of the relationship between coordination skills and movement complexity in folk choreography are examined. Various types of coordination – static, dynamic, spatial orientation, reaction, balance, and rhythm – are analyzed in the context of the educational process involving male and female students engaged in folk-stage dance. Special emphasis is placed on the comparative analysis of the methods and rates of coordination development among dancers of different genders, identifying common challenges and typical errors occurring during the training process. Based on the research findings, practical recommendations are provided for optimizing the instructional and training process. A set of specialized exercises aimed at developing individual types of coordination essential for mastering virtuosic technique is proposed. The article substantiates the need for an individualized approach to training, considering age-related, physiological, and psychological differences between male and female dancers. The materials presented may be useful for the development of educational programs and training methodologies. This study is of interest to professionals in the field of choreographic pedagogy, instructors of performing arts institutions, and researchers focused on improving the professional training of future performers of folk-stage dance.

Key words: folk-stage dance, choreographic education, virtuoso technique, teaching methodology, performance mastery.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку хореографічного мистецтва народно-сценічний танець посідає важливе місце як невід'ємна частина національної культури та засіб естетичного виховання. Підготовка висококваліфікованих виконавців, здатних до демонстрації яскравої та технічно складної віртуозної майстерності, є одним із ключових завдань хореографічної освіти. Віртуозна техніка в народно-сценічному танці характеризується складністю координаційних рухів, високим рівнем контролю тіла, швидкістю реакції та точністю виконання.

Однак, незважаючи на значну кількість досліджень, присвячених різним аспектам народно-сценічного танцю, питання розвитку віртуозної техніки з урахуванням гендерних особливостей залишається недостатньо висвітленим. Існуючі методичні підходи часто є універсальними та не завжди враховують специфіку фізичного розвитку, психофізіологічних характеристик та рухових можливостей дівчат і хлопців. Це може призводити до нерівномірного засвоєння навчального матеріалу, неефективного використання потенціалу учнів та, як наслідок, до уповільнення формування високого рівня виконавської майстерності.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю розробки науково обґрунтованих методичних рекомендацій, спрямованих на оптимізацію процесу навчання віртуозної техніки народно-сценічного танцю з урахуванням гендерних відмінностей у розвитку координаційних здібностей. Вирішення цієї проблеми має важливе значення для підвищення якості хореографічної освіти та підготовки конкурентоздатних фахівців у галузі народного танцювального мистецтва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика розвитку рухових якостей у танцівників, зокрема координаційних здібностей, є предметом наукових інтересів багатьох дослідників у галузі хореографії та спортивної педагогіки. Так, праці таких вчених, як Н. П. Базарова, В. М. Заці-

орський, Ю. К. Цисецький, присвячені загальним принципам навчання хореографічним дисциплінам та розвитку фізичних якостей танцівників. У своїх роботах вони підкреслюють важливість комплексного підходу до тренувального процесу та необхідність врахування індивідуальних особливостей учнів.

Окремі аспекти формування технічної майстерності в народно-сценічному танці розглядаються в дослідженнях Т. С. Ткаченко, К. Я. Голейзовського, П. П. Вірського. Вони аналізують специфіку рухів, композиційні особливості та методику викладання народних танців. Проте, питання гендерних відмінностей у процесі опанування віртуозної техніки та розвитку координаційних здібностей у цих роботах не отримує достатнього висвітлення.

Аналіз останніх публікацій свідчить про зростання інтересу до проблем диференційованого навчання в хореографії. З'являються дослідження, в яких розглядаються психофізіологічні особливості дівчат та хлопців у контексті фізичної підготовки. Однак, недостатньо досліджень, які б комплексно вивчали особливості розвитку саме координаційних здібностей у процесі навчання віртуозної техніки народно-сценічного танцю з урахуванням гендерного фактору. Таким чином, невирішеною частиною загальної проблеми залишається розробка науково обґрунтованої методики розвитку віртуозної техніки, яка б враховувала специфіку формування координаційних здібностей у дівчат та хлопців на заняттях з народно-сценічного танцю.

Мета статті. Метою статті є виявлення особливостей розвитку технічних вмінь у процесі навчання жіночої та чоловічої віртуозної техніки народно-сценічного танцю

Виклад основної частини. У хореографічному мистецтві, зокрема в народно-сценічному танці, спостерігається тенденція до підвищення вимог до технічної підготовки та виконавської

майстерності танцівників (Паладійчук, Цигановська, 2022), що зумовлено зростанням професійних стандартів сценічної практики та посиленням конкуренції у сфері виконавського мистецтва. У зв'язку з цим розвиток віртуозної майстерності у жіночій та чоловічій виконавській практиці набуває особливої актуальності та вимагає фахового підходу до навчання у межах спеціальності «Хореографія».

Опанування віртуозної техніки народно-сценічного танцю передбачає наявність у танцівника комплексу необхідних фізичних навичок та достатнього рівня фізичної підготовки. Формування базових принципів роботи з тілом розпочинається через регулярне виконання вправ екзерсису біля станка, що сприяє розвитку координації, сили та технічної точності.

Проходячи курс народно-сценічного (характерного) танцю, танцівник тренує власне тіло, розвиває артистичність, напручує координацію усіх частин тіла, витривалість, дихання. Таким чином, метою технічного тренування є розвиток та підготовка суглобово-м'язового апарату, ніг, рук та корпусу, підготовка дихання до виконання будь-якого руху. Тільки координація всіх частин тіла дасть справжню форму виконавцю (Зайцев, Колесніченко, 2007: 21).

У розвитку віртуозної техніки важливо враховувати історично обумовлені відмінності жіночого та чоловічого танцю. Як зазначає В. К. Авраменко, у традиційному українському танці жінкам було суворо заборонено виконувати присідки та інші рухи, характерні для чоловічої манери виконання (Авраменко, 1947). Це підкреслює необхідність диференційованого підходу до формування технічних навичок у жіночій та чоловічій виконавській практиці, орієнтованого на збереження стилістичної автентичності та національного колориту народно-сценічного танцю.

У рамках дослідження специфіки розвитку віртуозної майстерності у жіночій та чоловічій виконавській практиці народно-сценічного танцю, вважаємо за доцільне сформулювати ряд практичних рекомендацій, спрямованих на підвищення рівня виконавської майстерності танцівників. Ці рекомендації базуються на аналізі наявних наукових та методичних матеріалів, а також практичному досвіді в галузі хореографії.

Одним із ключових аспектів жіночої віртуозної техніки є формування та стабілізація осі тіла. Для цього необхідно постійно працювати над відчуттям безкінечного витягання наверх, яке має бути основою кожного руху, особливо обертальних елементів. Важливо навчитися правильно

включати м'язи корпусу для підтримки хребта як центральної осі, уникаючи при цьому надмірного напруження окремих частин тіла, таких як шия або грудний відділ, що може призвести до дисбалансу. Особливу увагу слід приділяти коректному положенню тазу, забезпечуючи його нейтральне положення для стабільності осі. Усвідомлення того, як м'язи від периферії тіла спрямовуються до центру та витягуються наверх, може допомогти у правильному формуванні осі.

Коли танцівник просто стоїть на двох ногах (в «нормальному» положенні), центр тяжіння перебуває у вертикальній площині, що розділяє ліву та праву сторони тіла (сагітальна площина), десь в ділянці живота. У чоловіків він зазвичай трохи вище, ніж у жінок, через розподіл м'язової маси (Шаповал, 2021).

Розуміння взаємозв'язку між загальним центром маси та площею опори є основою для розвитку навичок балансування. Вправи, спрямовані на зміцнення м'язів гомілкостопу, є важливими для підтримки балансу, особливо на півпальцях. Рекомендується виконувати вправи на баланс у різних положеннях. Слід пам'ятати, що високе розташування загального центру маси зменшує стійкість, вимагаючи постійного контролю.

Не менш важливим є удосконалення роботи стопи. Вага тіла має рівномірно розподілятися між кісткою п'ятки, плюснею мізинця та плюснею великого пальця. Порушення цього розподілу може викликати гіпертонус дрібних м'язів стопи та нестабільність. Слід формувати активний стан стопи з піднятими склепіннями, що забезпечує пружність. Для цього рекомендується виконувати спеціальні вправи для зміцнення м'язів стопи та розвитку її гнучкості. У побудові вісі важливим є уявлення про пірамідальну структуру, що формується між трьома опорними точками стопи та спрямовується до маківки, забезпечуючи цілісність вертикальної осі. Необхідно стежити за тим, щоб стопа, перебуваючи на підлозі, не була повністю розслабленою, а м'язи стопи були в мобільному та готовому до роботи стані.

Для чоловічої віртуозної техніки у народно-сценічному танці характерне переважання силових елементів, які вимагають високого рівня фізичної підготовки: розвиненої сили ніг, спини та корпусу, а також вміння створювати враження легкості й водночас потужності руху.

Однією з характерних відмінностей української хореографії, найвищим технічним досягненням танцюриста є елевація – уміння якомога довше протриматися у повітрі у тій чи іншій зафіксованій позі (Василенко, 1997).

Акробатичні елементи, такі як перекиди, повзункові, розніжка, вихилас, стрибок у кільце, різні види присядок, «колесо без рук» чи стрибки через коліна, надають танцю додаткової видовищності та підкреслюють віртуозний рівень виконавця.

Перш за все, важливою складовою підготовки є розвиток загальної фізичної сили і витривалості. До цього блоку належать вправи на укріплення м'язів ніг, спини, плечового поясу та кора: різноманітні присідання, у тому числі на одній нозі, віджимання від підлоги, підтягування, а також вправи для стабілізації корпусу, такі як планки та скручування на прес. Формування потужного м'язового каркасу створює передумови для успішного виконання стрибкових і трюкових елементів, характерних для чоловічої техніки народного танцю.

Техніка виконання присядок дуже складна і потребує напруженого тренування рухомості м'язів верхніх частин ніг та коліна. При виконанні присядок необхідні стійкість корпусу, підтягнута спина й сильні, натреновані м'язи ніг (Зайцев, Колесниченко, 2007: 21).

Одним із ключових напрямків є розвиток стрибкової техніки. Для цього застосовуються вправи на відпрацювання підвідних і власне стрибкових елементів. Серед них важливими є стрибки з присіду («жабка»), стрибки з підтягуванням колін до грудей, різноманітні варіації розножок, а також стрибки з обертанням навколо вертикальної осі. Послідовне ускладнення вправ – від базових стрибків до складних багатокомпонентних комбінацій – сприяє поступовому розвитку висоти, динаміки і координації рухів.

Окрім силових якостей, чоловічий танець передбачає демонстрацію пластичної мужності – здатності передавати у русі мужню стриманість, впевненість і водночас технічну витонченість. У структурі виконання важливе місце посідає правильне використання традиційних чоловічих постав, що підкреслюють ширину плечей, статність корпусу та активну роботу рук.

Таким чином, чоловіча віртуозна техніка у народно-сценічному танці поєднує в собі силову наповненість, динамічність, високу координаційну складність і сценічну експресивність, вимагаючи від танцівника не лише фізичної сили, а й високої художньої культури виконання. Це вимагає комплексного підходу, що поєднує фізичну, технічну та артистичну підготовку, а також поступове ускладнення вправ із врахуванням індивідуальних можливостей виконавця.

Спільним у розвитку жіночої та чоловічої віртуозної техніки у народно-сценічному танці,

зокрема для досягнення необхідної амплітуди рухів без травм, є розвиток сили та гнучкості м'язів. Для покращення виворотності стегон слід виконувати комплекс вправ, спрямованих на зміцнення глибоких м'язів-ротаторів стегна. Під час виконання вправ необхідно контролювати роботу м'язів, уникаючи надмірної напруги великих сідничних м'язів. Регулярне використання еластичної стрічки може бути ефективним для розвитку сили цих м'язів. Важливо підтримувати баланс між силою та гнучкістю.

Використання динамічної розтяжки на початку заняття забезпечує підготовку м'язів і зв'язок до активної роботи, тоді як статична розтяжка після тренування сприяє глибшому розкриттю стегон, розвитку шпагатів та формуванню м'якої мобільності корпусу, що є необхідним для виконання характерних рухів чоловічої танцювальної лексики.

Нарешті, важливою складовою жіночої та чоловічої сценічної майстерності є розвиток артистизму та виразності. Тренування міміки, робота над пластикою емоційного жесту дозволяють танцівнику не лише продемонструвати технічні навички, а й переконливо передати характер образу, закладений у танці.

Загалом, регулярність і систематичність тренувань є необхідними для прогресу. Важливо приділяти увагу розминці, особливо розігріванню стоп, та розтягуванню після вправ. Контроль за правильністю виконання рухів та поступове ускладнення завдань є запорукою ефективного розвитку віртуозної майстерності.

Водночас, інтенсивна репетиційна діяльність, багаторазові повторення вправ, етюдів та віртуозна ускладнена техніка в народно-сценічному танці можуть призводити до перевтоми здобувачів-хореографів, що потенційно може спричинити професійні травми та їх рецидиви (Володько, 2007).

Таким чином, виникає об'єктивна необхідність у систематичному впровадженні у навчальний процес заходів, спрямованих на відновлення фізичного стану здобувачів освіти. Одним із ефективних методів такої реабілітації є міофасціальний реліз, який сприяє зняттю м'язового напруження, покращенню еластичності тканин та профілактиці травм. Міофасціальний реліз (МФР) – система вправ м'якого впливу, спрямованих на м'язову та сполучену тканину для корегування рухливої дисфункції, метод МФР, завдяки різноманітним технікам прокатування, механічно впливає на напруження в м'язах та сприяє їх глибшому витягненню, допомагає їм повноцінно скорочуватися,

розширює діапазон рухів у суглобах (Паладійчук, Цигановська, 2022: 158).

Висновки. Проходячи курс народно-сценічного (характерного) танцю, учень тренує своє тіло, розвиває артистичність, відпрацьовує координацію всіх частин тіла, витривалість, дихання. Таким чином, метою технічного тренування є розвиток та підготовка суглобово-м'язового апарату, ніг, рук та корпусу, підготовка дихання до виконання будь-якого руху. Тільки координація всіх частин тіла дасть справжню форму виконавцю (Зайцев, Колесниченко, 2007: 21).

Результати дослідження підтверджують, що ефективне формування віртуозної техніки у народно-сценічному танці потребує урахування гендерних особливостей фізичного розвитку виконавців. В процесі навчання використовуючи різні підходи до опанування складних технічних елементів, що зумовлює необхідність диференційованої методики навчання. Індивідуалізація тренувального процесу сприятиме більш ефективному засвоєнню віртуозної техніки та підвищенню професійної майстерності майбутніх виконавців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авраменко В. Українські національні танки, музика і стрій. Голівуд, 1947. 80 с.
2. Володько В. Методика викладання народно-сценічного танцю. Київ : ДАКККиМ, 2007. 303 с.
3. Василенко К. Український танець. Київ : ІПКГІК, 1997. 282 с.
4. Зайцев Є., Колесниченко Ю. Основи народно-сценічного танцю. Вінниця : Нова Книга, 2007. 416 с.
5. Мурована І. В. Стилізація українського народного танцю в процесі вивчення дисципліни «Теорія та практика українського народного танцю». Наукові записки. Серія: Педагогічні науки. 2022. Т. 207. С. 243–247. <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2022-1-207-243-247>
6. Паладійчук А. А., Цигановська Н. В. Удосконалення виконавської майстерності в народно-сценічному танці засобами міофасціального релізу. Культура України. 2022. Т. 76. С. 156–161.
7. Шаповал Д. Фізика балету. *Куншт*. 26.05.2025. URL: <https://www.kunsht.com.ua/articles/fizika-baletu> (дата звернення: 16.04.2025).

REFERENCES

1. Avramenko V. (1947) Ukrainski natsionalni tanky, muzyka i strii. [Ukrainian National Dances, Music and Dance Alignment]. Holivud, 80. [in Ukrainian].
2. Volodko V. (2007) Metodyka vykladannia narodno-stsenichnoho tantsiu. [Methods of Teaching Folk-Stage Dance] DAKKKiM, Kyiv. 303. [in Ukrainian].
3. Vasylenko K. (1997) Ukrainskyi tanets. [Ukrainian Dance] IPKHIK, Kyiv. 282. [in Ukrainian].
4. Zaitsev Ye., Kolesnychenko Yu. (2007) Osnovy narodno-stsenichnoho tantsiu. [Fundamentals of Folk-Stage Dance] Nova Knyha, Vinnytsia. 416. [in Ukrainian].
5. Murovana I. V. (2022) Stylizatsiia ukrainskoho narodnoho tantsiu v protsesi vyvchennia dystsypliny «Teorii ta praktyka ukrainskoho narodnoho tantsiu». [Stylization of ukrainian folk dance in the process of studying the discipline «Theory and practice of ukrainian folk dance»] Naukovi zapysky. Serii: Pedagogichni nauky, `207. 243–247. [in Ukrainian].
6. Paladiichuk A. A., Tsyhanovska N. V. (2022) Udoskonalennia vykonavskoi maisternosti v narodno-stsenichnomu tantsi zasobamy miofastsialnoho relizu. [Enhancing Performance Mastery in Folk-Stage Dance through Myofascial Release Techniques] Kultura Ukrainy, 76. 156–161. [in Ukrainian].
7. Shapoval D. (2021) Fyzyka baletu. [The Physics of Ballet] Kunsht. URL: <https://www.kunsht.com.ua/articles/fizika-baletu> [in Ukrainian].

УДК 781.7:159.937.52:316.647.82

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/87-1-17>**Вікторія ГІГОЛАЄВА-ЮРЧЕНКО,***orcid.org/0000-0001-8137-487X*

кандидат мистецтвознавства,

старший викладач кафедри хорового диригування та академічного співу

Харківської державної академії культури

(Харків, Україна) *gigolaeva-vika@ukr.net***Ігор САХНО,***orcid.org/0009-0007-5318-640X*

кандидат мистецтвознавства,

старший викладач кафедри хорового диригування та академічного співу

Харківської державної академії культури

(Харків, Україна) *sakhnopsalt@gmail.com*

ВОКАЛЬНИЙ ТЕМБР ЯК МАРКЕР ҐЕНДЕРУ: ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙНЯТТЯ НИЗЬКИХ ЖІНОЧИХ І ЧОЛОВІЧИХ ГОЛОСІВ

У статті розглянуто вокальний тембр як складне, багаторівневе явище, що поєднує фізіологічні, акустичні, естетичні, соціокультурні та психоакустичні чинники. Особливу увагу зосереджено на функціонуванні тембру як маркера ґендерної ідентичності в академічному вокальному мистецтві. Предметом аналізу є специфіка сприйняття низьких жіночих (контральто, драматичне мецо-сопрано) та чоловічих (бас, баритон) голосів у контексті історично сформованих стереотипів щодо зв'язку тембрових характеристик із категоріями «жіночого» та «чоловічого». Окреслено вплив вокального тембру на конструювання сценічного образу та перцептивну ідентифікацію статі виконавця слухачем.

У статті простежено, як традиційні уявлення про «високий жіночий» і «низький чоловічий» голос формувалися в межах європейської музичної культури, починаючи з епохи бароко, та як вони трансформуються під впливом сучасної вокальної практики й новітніх соціокультурних реалій. Значне місце відведено розгляду тембрової амбівалентності, зокрема в контексті партій-травесті, де жіночі голоси виконують чоловічі ролі, а також у випадках використання високих чоловічих голосів (контратенорів) для виконання жіночих або «андрогінних» персонажів.

Залучено результати міждисциплінарних досліджень, зокрема з галузей акустики голосу, соціолінгвістики, ґендерної теорії, психоакустики, музичної психології та виконавського аналізу. Продемонстровано, що вокальний тембр має не лише музично-естетичне значення, а й є потужним інструментом символічного означування ґендеру, що активно діє в контексті сценічної інтерпретації. Аналіз сучасних тенденцій у вокальній педагогіці, композиторській творчості й оперному театрі засвідчує зростання інтересу до нетрадиційного тембрового діапазону, що виходить за межі бінарної ґендерної моделі.

Таким чином, тембр розглядається не лише як засіб звукової експресії, а як динамічний соціальний конструкт, який відображає і водночас формує уявлення про ґендер у сучасному вокальному мистецтві.

Ключові слова: вокальний тембр, ґендер, контральто, мецо-сопрано, баритон, бас, перцептивна ідентичність, вокальна типологія, ґендерна акустика, темброва амбівалентність, сценічна інтерпретація.

Viktoriya GIGOLAYEVA-YURCHENKO,

orcid.org/0000-0001-8137-487X

Candidate of Art Studies,

Senior Lecturer at the Department of Choral Conducting and Academic Singing

Kharkiv State Academy of Culture

(Kharkiv, Ukraine) gigolaeva-vika@ukr.net

Igor SAKHNO,

orcid.org/0009-0007-5318-640X

Candidate of Art Studies,

Senior Lecturer at the Department of Choral Conducting and Academic Singing

Kharkiv State Academy of Culture

(Kharkiv, Ukraine) sakhnopsalt@gmail.com

VOCAL TIMBRE AS A GENDER MARKER: FEATURES OF PERCEPTION OF LOW WOMEN'S AND MALE VOICES

The article deals with vocal timbre as a complex, multi-level phenomenon that combines physiological, acoustic, aesthetic, socio-cultural and psychoacoustic factors. Particular attention is focused on the functioning of timbre as a gender identity marker in academic vocal art. The subject of analysis is the specificity of the perception of low female (contralto, dramatic mezzo-soprano) and male (bass, baritone) voices in the context of historically formed stereotypes on the linking of timbre characteristics with the categories of "female" and "male". The influence of vocal timbre on the design of the stage image and the perceptual identification of the sex of the performer by the listener is outlined.

The article shows how traditional ideas about "high female" and "low male" voice were formed within the framework of European musical culture, starting from the Baroque era, and how they are transformed under the influence of modern vocal practice and the latest socio-cultural realities. Significant consideration of timbre ambivalence, in particular in the context of parties, where women's voices perform male roles, as well as in the use of high male voices (counter-attacks) to perform female or «androgyny» characters.

The results of interdisciplinary research, in particular from the branches of acoustics of voice, sociolinguistics, gender theory, psychoacoustics, musical psychology and performing analysis, were involved. It is demonstrated that vocal timbre has not only a musical and aesthetic value, but also a powerful tool for a symbolic gender, which is active in the context of stage interpretation. Analysis of current trends in vocal pedagogy, composer creativity and opera theater testifies to an increase in interest in the unconventional timbre range that goes beyond the binary gender model.

Thus, timbre is considered not only as a means of sound expression, but as a dynamic social construct that reflects and at the same time shapes the idea of gender in contemporary vocal art.

Key words: *vocal timbre, gender, contralto, mezzo-soprano, baritone, bass, perceptual identity, vocal typology, gender acoustics, timbre ambivalence, stage interpretation.*

Постановка проблеми. Поняття вокального тембру є одним із найскладніших для класифікації в межах музикознавчої науки, адже воно інтегрує як об'єктивні акустичні характеристики, що піддаються фоновим спектровим аналізам, так і суб'єктивне слухове сприйняття, яке залежить від індивідуального, культурного та контекстуального досвіду слухача. Тембр не зводиться до частотного спектру чи динамічної амплітуди – він втілює індивідуальність голосу, виконавську манеру, стильову специфіку, а також виконує функції носія соціокультурної інформації. У вокальному мистецтві тембр набуває значення своєрідного семіотичного коду, який здатен транслювати не лише емоційні, а й соціальні, гендерні, етнічні або вікові конотації.

Одним з ключових аспектів тембрового аналізу є його гендерна маркованість – уявлення про відповідність певних типів звучання до чоловічої

чи жіночої статі виконавця. Віддавна у вокальній практиці (як академічній, так і народній або театральній) закріпилася бінарна опозиція: високі, світлі, дзвінкі голоси ототожнювались із жіночністю, тоді як низькі, темні, повнозвучні голоси – з маскуліністю. Ця диференціація мала як акустичні, так і соціокультурні підстави, зумовлені уявленнями про тілесність, силу, емоційність і соціальну роль, що проектувались на звук.

Особливу дослідницьку цінність становлять прикордонні зони у вокально-гендерній типології, зокрема феномен низьких жіночих голосів (контральто, драматичне мецо-сопрано) та високих чоловічих голосів (контратенор, ліричний тенор), які не вписуються у звичну бінарну модель. Темні, насичені жіночі тембри можуть сприйматися як «маскулінізовані» – особливо в контексті сценічного втілення чоловічих партій (травесті) або в сучасному експериментальному театрі, що розми-

ває межі гендерної виразності. Натомість високі чоловічі голоси, зокрема контратенори, нерідко викликають ефект відчуження або перцептивної «фемінізації», що активує складні механізми слухового кодування.

Відтак вокальний тембр у таких випадках постає як динамічний маркер, що взаємодіє з соціальними очікуваннями, історичними уявленнями про норми гендерної вокальної виразності та індивідуальним досвідом слухача. Проблема ускладнюється ще й тим, що слухачі, не усвідомлюючи цього, проєктують власні соціокультурні схеми на акустичне сприйняття, приписуючи голосу не лише статеву приналежність, а й такі якості, як міць, ніжність, владність, чуттєвість тощо.

Аналіз досліджень та публікацій. У межах дослідження вокального тембру як маркера гендерної ідентичності центральне місце займають праці, присвячені інтердисциплінарному осмисленню гендеру у вокальному мистецтві, а також наукові джерела з вокальної акустики, психоакустики й соціолінгвістики.

В українському музикознавстві гендерні аспекти вокального мистецтва розглядаються у працях В. О. Гіголаєвої-Юрченко (Гіголаєва-Юрченко 2007; 2008; 2015; 2020; 2022), яка системно аналізує вокальне виконавство як міждисциплінарний феномен, виявляючи вплив гендерних стереотипів на формування вокального образу. Зокрема, авторка наголошує на проблемі тембрової відповідності як критерію «гендерної автентичності» вокального звучання та на її варіативності у різних історичних і соціокультурних контекстах. Праця І. В. Цурканенко та В. О. Гіголаєвої-Юрченко «Основи гендерного аналізу музичного твору» (Цурканенко та Гіголаєва-Юрченко, 2025) вперше в українському академічному середовищі вводить поняття «гендерної інтонації» як інтерпретаційного чинника вокального тексту.

Ідеї, викладені у згаданих працях, співвідносяться з провідними теоретичними напрацюваннями західного гендерознавства. Ключовим джерелом є праця Джудіт Батлер «Gender Trouble» (Butler, 1990), в якій концептуалізовано гендер як перформативний акт – положення, що дозволяє трактувати вокальне виконання не лише як естетичний жест, а як соціальну артикуляцію ідентичності.

До кола джерел, що стосуються акустичних параметрів голосу, належать праці з вокальної фізіології, психоакустики та фонетики. Фундаментальне значення має дослідження Й. Сундберга «The Science of the Singing Voice» (Sundberg, 1987), в якому описано тембр як функцію спек-

трального складу звуку, форми резонаторів та фонації. Доповненням до цього є стаття І. Тітце (Titze, 2011), яка піддає критиці традиційне уявлення про масу голосових складок як основний фактор формування основної частоти.

Окремий масив джерел репрезентує емпіричні дослідження перцептивної ідентифікації голосу. Статті іноземних авторів (Pisanski та Rendall, 2011; Poon M. S. F., Ng M. L., 2015; Cartei, Cowles, Reby, 2012) демонструють, що слухачі схильні пов'язувати низький тембр із маскуліністю та великою тілобудовою, а високі частоти – з фемінністю. Дисертація К. Пісаньскі (Pisanski, 2010) надає аналітичну основу для розуміння взаємозв'язку між частотними характеристиками голосу й атрибуцією статевої належності. Особливої уваги заслуговує стаття Л. Зиман (L. Zimman, 2017), яка аналізує трансмаскулінні голоси як приклад стилістичного бріколажу, де гендерна ідентичність формується через варіативність тембрових засобів.

Таким чином, аналіз наукової літератури свідчить про наявність комплексного міждисциплінарного поля, у якому тембр розглядається як не лише акустична, а й соціокультурна категорія. Попри наявні дослідження в окремих галузях, проблема функціонування низьких жіночих і чоловічих голосів як маркерів гендерної ідентичності в академічному вокальному мистецтві потребує подальшої цілісної інтерпретації, що й зумовлює актуальність пропонованого дослідження.

Метою статті є дослідити, як вокальний тембр функціонує як маркер гендерної ідентичності та як він впливає на слухове сприйняття низьких жіночих і чоловічих голосів в академічному вокальному мистецтві. Залучаючи матеріали з музикознавства, акустики, гендерних студій та перцептивної психології, автори прагнуть окреслити трансформацію уявлень про гендерно-темброву відповідність у контексті сучасного вокального театру й композиторської практики ХХ–ХХІ століть.

Виклад основного матеріалу. Поняття тембру в музикознавстві охоплює сукупність акустичних ознак, що забезпечують індивідуальне забарвлення звуку при однаковій висоті тону й динаміці. У контексті вокального мистецтва тембр трактується як акустико-психологічна категорія, яка включає частотний спектр, наявність обертонів, формантну структуру, а також вплив вокальної техніки, анатомічних особливостей артикуляційного апарату й культурно закріплених норм звучання. Як зазначає Й. Сундберг, саме форманти 3-го і 4-го порядку (так званий «singing formant» – «співочий формант») є ключовими для розпізна-

вання тембру в академічному вокалі (Sundberg, 1987: 98–103).

У соціолінгвістиці та акустичній фонетиці вченими (Pisanski & Rendall, 2011; Zimman, 2017) тембр інтерпретується не лише як фізичне явище, а як соціальний сигнал, який у слухацькому сприйнятті корелює з категоріями віку, емоційного стану, етнічної ідентичності й особливо – з гендерною приналежністю. Гендер у цьому контексті розглядається як конструкція, що відтворюється через звукову поведінку, в тому числі – через особливості голосового звучання. Таким чином, тембр набуває статусу культурного маркера, який слухачі автоматично асоціюють із певною гендерною роллю, навіть у разі відсутності візуального контакту з виконавцем.

Низькі голоси характеризуються зниженими значеннями базової частоти (F0) та посиленням розвитком нижніх формант (F1, F2), що створює враження «густого», «темного» звуку. Для жіночих голосів типу контральто або драматичного мецсопрано характерне звучання, яке наближається до частотних параметрів баритона, що зумовлює їхню акустичну подібність. Як зазначає І. Тітце, перцептивне сприйняття статі значною мірою визначається не тільки частотою F0, але й розподілом енергії в спектрі – тобто, співвідношенням формантної інтенсивності (Titze, 1998: 188–193).

Ця подібність призводить до виникнення ефекту «тембрової двозначності» або «гендерної розмитості», коли слухач не може з упевненістю приписати голос певній статі. Таке явище має особливе значення в академічному вокалі, де голос виконує не лише звукову, а й символічну функцію. У контексті оперної сцени, де голос – основне джерело драматичної інформації, темброва амбівалентність може бути використана як естетичний прийом або як стратегія перетворення усталених гендерних уявлень.

Тембр як феномен акустики, психоакустики й естетики водночас відіграє ключову роль у процесі голосової ідентифікації. У класичній вокальній традиції він розглядається передусім як індивідуальний засіб виразності, проте в ширшому культурному та гендерному контексті тембр виконує функцію кодування соціальної інформації – зокрема, статі, віку, емоційного стану та навіть гендерної ідентичності виконавця.

Низькі голоси – контральто, мецсопрано, баритон, бас – від початку були пов'язані з усталеними типізаціями в оперному амплуа: від «материнських» або «фатальних» жіночих образів до авторитарних, батьківських або антагоністичних чоловічих фігур. Ці голосові типи традиційно

трактувалися як носії серйозності, глибини, вагомості, що у гендерному коді оперної культури ототожнювалося з «маскулінністю» або «зрілою жіночністю».

В історії вокального театру тембр слугував не лише маркером голосового типу, а й засобом формування вокального образу з чітко вираженою гендерною, емоційною й символічною ідентичністю. Жіночі голоси низького регістру традиційно закріплювалися за образами сильних, демонічних або трагічних персонажів: Азучена в опері «Трубадур» та Ульріка в опері «Бал-маскарад» Дж. Верді, Даліла в опері «Самсон та Даліла» К. Сенс-Санса. У той же час травесті-партії на кшталт Орфея (опера «Орфей та Евридика» К. Глюка), Ромео (опери «Джюльєтта та Ромео» Н. Ваккаї та «Капулетті та Монтеккі» В. Белінні), чи Танкреді (одноійменна опера Дж. Россіні) дають змогу жінці-виконавиці вживатися в чоловічу роль, використовуючи виразові засоби низького регістру.

Цей естетичний жест не лише ускладнює сприйняття тембру як «жіночого» або «чоловічого», а й провокує переосмислення гендерної репрезентації у музичному мистецтві. Водночас високі чоловічі голоси, зокрема контратенори, історично асоціювалися із «іншістю», екзотикою або сакральністю (кастрати епохи бароко), а в сучасному театрі нерідко використовуються для уособлення метафізичних чи небінарних образів. Таке символічне навантаження тембру дозволяє говорити про його роль як виконавського інструменту трансгендерної або андрогінної виразності.

Слухове сприйняття тембру є складним когнітивним процесом, у якому задіяні не лише акустичні параметри, а й очікування, соціальні стереотипи й попередній досвід слухача. Дослідження Л. Зіммана (Zimman, 2017: 346–350) демонструє, що слухачі зазвичай покладаються на F0 та формантні характеристики як ключові сигнали статі мовця, але при цьому можуть бути введені в оману, якщо голос не відповідає усталеним шаблонам.

Проте сприйняття голосу як маркера гендеру залежить не лише від висоти звучання, а й від комплексної тембрової структури – спектральної насиченості, співвідношення формант, тембрового забарвлення й атакowego профілю. Наприклад, жіночий контральто з тембром, близьким до тенора або баритона, може викликати слухацьке відчуття «чоловічої» ідентичності, навіть попри очевидні біологічні ознаки. У той же час, м'який і світлий баритон або контратенор нерідко сприймаються як «андрогінні» або «фемінні», що демонструє відносність і змінність темброво-гендерної перцепції.

В академічному вокалі, особливо в умовах театральної умовності, слухач може «зчитувати» гендер образу через тембр, навіть якщо знає, що виконавець належить до протилежної статі. У травесті-репертуарі або сучасних сценічних експериментах це сприйняття часто стає фокусом режисерської інтенції. Слухач не лише чує голос – він інтерпретує його через призму соціального досвіду, актуалізуючи уявлення про маскулінне й фемінне, героїчне й ліричне, владне й підлегле. Відтак, тембр стає не просто індикатором емоції, а багатозначним кодом гендерної репрезентації.

Сьогодні академічне вокальне мистецтво переживає період активного перегляду традиційних категорій голосу і статі. У світовій оперній практиці зростає інтерес до включення травесті-ролей у репертуар мецо-сопрано та контральто, до постановок, у яких свідомо стираються межі між жіночим і чоловічим вокальним звучанням. Композитори ХХ–ХХІ століть – такі як Кайя Сааріаго, Джордж Бенджамін, Томас Адес – створюють вокальні партії, що передбачають «андрогінний» тембр як естетичну норму. У сучасному театральному мистецтві режисерські практики також все частіше апелюють до тембрової амбівалентності як естетичного засобу (наприклад, кастинг жінок на чоловічі ролі або навпаки).

Зокрема, у творчості таких виконавців як Наталі Стуцман (контральто) чи Філіп Джарусскі (контратенор), що послідовно експлуатують межові зони регістрів, тембр перетворюється на поле гендерної гри – він не лише виконує роль маркера статі, а й трансформує саму концепцію гендерної дихотомії. Це вказує на існування спектра голосових ідентичностей, які не зводяться до чіткої бінарності.

У позакамерному й театральному просторі тембр низького жіночого голосу, зокрема в рок-музиці, джазі чи авангарді (Трейсі Чепмен, Діаманта Галас), нерідко використовується як елемент психологічного контрасту, соціального протесту або емоційної нестабільності. Таким чином, низький тембр – незалежно від біологіч-

ної статі виконавця – починає асоціюватися не з конкретною гендерною роллю, а з емоційною або культурною функцією.

Таким чином, тембр як складова голосової ідентичності виконує не лише музичну або акустичну функцію, а й активно взаємодіє з соціокультурними уявленнями про гендер. У сучасному академічному й міждисциплінарному дискурсі постає необхідність переосмислення тембру як змінної категорії, здатної не лише репрезентувати, а й деконструювати традиційні моделі гендерної бінарності у вокальному мистецтві.

Висновки. Тембр у вокальному мистецтві виконує роль багатовимірного семіотичного маркера, що інтегрує фізіологічне, акустичне, естетичне й соціокультурне значення. У випадку низьких жіночих і чоловічих голосів відбувається зміщення традиційних гендерних координат, що провокує нові інтерпретаційні моделі, як на рівні сценічної репрезентації, так і на рівні слухачького сприйняття. Амбівалентність тембрових ознак стає каталізатором переосмислення не лише музичних, а й соціальних категорій, пов'язаних із гендерною ідентичністю.

Зростання інтересу до міжжанрових, міжстильових і міжгендерних взаємодій у сучасній музиці сприяє відкритості до тембрової ідентичності як динамічного, контекстуального та комунікативного феномену. У цьому сенсі вокальний тембр є не лише об'єктом музикознавчого аналізу, а й інструментом культурного діалогу, здатним виявляти нові грані інтерпретації й уявлення про людину в мистецтві звуку.

Водночас наукові дослідження в галузі акустики, соціогуманітарних наук та виконавських студій сприяють формуванню нової парадигми аналізу: тембр уже не розглядається як вторинна ознака, а як активний інструмент вокального означування. Вивчення його взаємодії з гендерною перформативністю відкриває перспективи для інтерпретації не лише класичного, а й сучасного вокального репертуару в ключі міждисциплінарного осмислення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гіголаєва В. Гендерні особливості вокальної інтерпретації. *Наукові асамблеї: матеріали магістерських читань*, 10–11 квіт. 2007 р. Харків: ХДМУ ім. І. П. Котляревського, 2007. С. 47–62.
2. Гіголаєва В. О. Гендерний аспект в музичній теорії та практиці. *Проблеми взаємодії мистецтва, педагогіки та практики освіти*. ХДМУ ім. І. П. Котляревського. 2008. № 21. С. 118–129.
3. Гіголаєва-Юрченко В. О. Гендерна ідентифікація у виконавській інтерпретації російської та української вокальної лірики ХІХ – початку ХХ століть: автореф. дис. ... канд. мистецтвознав. : 17.00.03. Харків, 2015. 19 с.
4. Гіголаєва-Юрченко В. О. Історико-теоретичний феномен вокального виконавства. *Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку: матеріали міжнар. наук. конф.*, 26–27 лист. 2020 р. Харків: ХДАК, 2020. С. 290–291.
5. Гіголаєва-Юрченко В. О. Співаки-кастрати і контртенори: вокально-фізіологічна специфіка виконання. *Проблеми взаємодії мистецтва, педагогіки та теорії і практики освіти*. ХНУМ ім. І. П. Котляревського, 2022. № 65. С. 65–82.

6. Цурканенко І. В., Гіголаєва-Юрченко В. О. Основи гендерного аналізу музичного твору. *Когнітивне музикознавство: аналіз та інтерпретація* / за наук. ред. Л. В. Шаповалової, Ю. В. Ніколаєвської. Харків. 2025. С. 179–207.
7. Butler J. *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. New York : Routledge, 1990. 172 p.
8. Cartei V., Cowles H. W., Reby D. Spontaneous voice gender imitation abilities in adult speakers. *PloS ONE*. 2012. Vol. 7, № 2. DOI: 10.1371/journal.pone.0031353.
9. Pisanski K. A. The effects of voice pitch and resonances on assessments of speaker size, masculinity, and attractiveness : diss. ... PhD in Psychology / University of Lethbridge. Lethbridge, Alta., 2010. 190 p.
10. Pisanski K., Rendall D. The prioritization of voice fundamental frequency or formants in listeners' assessments of speaker size, masculinity, and attractiveness. *The Journal of the Acoustical Society of America*. 2011. Vol. 129, № 4. P. 2201–2212. DOI: 10.1121/1.3543945.
11. Poon M. S. F., Ng M. L. The role of fundamental frequency and formants in voice gender identification. *Speech, Language and Hearing*. 2015. Vol. 18, № 3. P. 161–165. DOI: 10.1179/2050572815Y.0000000002.
12. Sundberg J. *The Science of the Singing Voice*. DeKalb, Illinois : Northern Illinois University Press. 1987. 215 p.
13. Titze, Ingo R., and Daniel W. Martin. Principles of voice production. 1998.
14. Titze I. R. Vocal fold mass is not a useful quantity for describing F0 in vocalization. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*. 2011. Vol. 54, № 2. P. 520–522. DOI: 10.1044/1092-4388(2010/09-0092).
15. Zimman L. Gender as stylistic bricolage: Transmasculine voices and the relationship between fundamental frequency and/s. *Language in Society*. 2017. Vol. 46, № 3. P. 339–370. DOI: 10.1017/S0047404517000092.

REFERENCES

1. Hiholaieva V. (2007). Genderni osoblyvosti vokalnoi interpretatsii. [Gender features of vocal interpretation] *Naukovi zbirnyky: materialy mahisterskykh chytan*, 10–11 kvit. 2007 r. Kharkiv: KhDMU im. I. P. Kotliarevskoho. 47–62. [in Ukrainian].
2. Hiholaieva V. O. (2008). Gendernyi aspekt v muzychnii teorii ta praktytsi. [Gender aspect in music theory and practice] *Problemy vzaïmodii mystetstva, pedahohiky ta praktyky osvity*. KhDMU im. I. P. Kotliarevskoho. № 21. 118–129. [in Ukrainian].
3. Hiholaieva-Yurchenko V. O. (2015). Genderna identyfikatsiia u vykonavskii interpretatsii rosiiskoi ta ukrainskoi vokalnoi lirky KhKh – pochatku KhKh stolit [Gender identification in the performing interpretation of Russian and Ukrainian vocal lyrics of the 19th – early 20th centuries]: avtoref. dys. ... kand. mystetstvoved. : 17.00.03. Kharkiv. 19. [in Ukrainian].
4. Hiholaieva-Yurchenko V. O. (2020). Istoryko-teoretychnyi fenomen vokalnoho vykonavstva. [The historical-theoretical phenomenon of vocal performance] *Kulturolohiia ta sotsialni komunikatsii: innovatsiini stratehii rozvytku: materialy mizhnar. nauk. konf.*, 26–27 lyst. 2020 r. Kharkiv: KhDAK. 290–291. [in Ukrainian].
5. Hiholaieva-Yurchenko V. O. (2022). Spivaky-kastraty i kontrtenory: vokalno-fiziolohichna spetsyfika vykonannia. [Castrates and Contraltos: Vocal and Physiological Specificity of Execution] *Problemy vzaïmodii mystetstva, pedahohiky ta teorii i praktyky osvity*. KhNUM im. I. P. Kotliarevskoho. № 65. 65–82. [in Ukrainian].
6. Tsurkanenko I. V., Hiholaieva-Yurchenko V. O. (2025). Osnovy gendernoho analizu muzychnoho tvor. [The basics of gender analysis of a musical work] *Kognityvne muzykoznavstvo: analiz ta interpretatsiia* / za nauk. red. L. V. Shapovalovoi, Yu. V. Nikolaievskoi. Kharkiv. 179–207. [in Ukrainian].
7. Butler J. (1990). *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. New York : Routledge. 172.
8. Cartei V., Cowles H. W., Reby D. (2012). Spontaneous voice gender imitation abilities in adult speakers. *PloS ONE*. Vol. 7, № 2. DOI: 10.1371/journal.pone.0031353.
9. Pisanski K. A. (2010). The effects of voice pitch and resonances on assessments of speaker size, masculinity, and attractiveness : diss. ... PhD in Psychology / University of Lethbridge. Lethbridge, Alta. 190.
10. Pisanski K., Rendall D. (2011). The prioritization of voice fundamental frequency or formants in listeners' assessments of speaker size, masculinity, and attractiveness. *The Journal of the Acoustical Society of America*. Vol. 129, № 4. 2201–2212. DOI: 10.1121/1.3543945.
11. Poon M. S. F., Ng M. L. (2015). The role of fundamental frequency and formants in voice gender identification. *Speech, Language and Hearing*. Vol. 18, № 3. P. 161–165. DOI: 10.1179/2050572815Y.0000000002.
12. Sundberg J. (1987). *The Science of the Singing Voice*. DeKalb, Illinois : Northern Illinois University Press. 215.
13. Titze, Ingo R., and Daniel W. Martin. (1998). Principles of voice production.
14. Titze I. R. (2011). Vocal fold mass is not a useful quantity for describing F0 in vocalization. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*. Vol. 54, № 2. 520–522. DOI: 10.1044/1092-4388(2010/09-0092).
15. Zimman L. (2017). Gender as stylistic bricolage: Transmasculine voices and the relationship between fundamental frequency and/s. *Language in Society*. Vol. 46, № 3. 339–370. DOI: 10.1017/S0047404517000092.

УДК 373.5.016:793.31/.32:378.147

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/87-1-18>**Інга ГОНЧАРЕНКО,***orcid.org/0009-0005-3190-5640**старший викладач, спеціаліст вищої категорії,
викладач хореографічних та мистецьких дисциплін**Коледжу хореографічного мистецтва
«Київська муніципальна академія танцю імені Сергія Лифаря»
(Київ, Україна) Goncharenko65@gmail.com***Наталія ГОЛОВКО,***orcid.org/0009-0004-3958-0820**викладач хореографічних дисциплін,
заслужена артистка України, викладач-методист,
спеціаліст вищої категорії,
доцент кафедри**Коледжу хореографічного мистецтва
«Київська муніципальна академія танцю імені Сергія Лифаря»
(Київ, Україна) golovko.natalia.03@gmail.com***Олександр ГОЛОВКО,***orcid.org/0009-0001-8877-4451**старший викладач кафедри хореографії та пластичного виховання
Київського національного університету театру,
кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого
(Київ, Україна) golovko0501@gmail.com*

РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНИХ НАВИЧОК УЧНІВ ЧЕРЕЗ СИНТЕЗ НАРОДНОГО ТА КЛАСИЧНОГО ТАНЦЮ

У статті розглядаються питання розвитку професійних навичок учнів мистецьких закладів шляхом глибокої інтеграції елементів народного та класичного танцю. Акцентовано увагу на визначальній важливості органічного поєднання різних хореографічних напрямів у всебічній підготовці майбутніх артистів балету та народного сценічного танцю. Встановлено, що гармонійний синтез народної та класичної технік не лише сприяє формуванню універсальної танцювальної підготовки, але й значно розширює виконавські можливості, інтенсивно розвиває музикальність, яскраву сценічну виразність, витончену пластичність, досконалу координацію, багатогранний артистизм.

Наголошується, що мудре поєднання багатовікових традицій народного танцю з високими академічними вимогами класичного балету формує гнучке творче мислення, оригінальну креативність, значно збагачує внутрішній світ учня, створює міцні передумови для його повноцінного самовираження на сцені. Визначено ключове значення інтегрованого підходу у вихованні глибокого, свідомого ставлення до хореографічного мистецтва, всебічного усвідомлення його багатогранності та важливої міжкультурної цінності (Гончаренко, 2015).

*Висвітлено методичні аспекти ефективного поєднання технік на практичних заняттях: ретельна постановочна робота, майстерне використання характерних національних елементів, комплексний розвиток рухової культури та тонкого відчуття стилю. Наприклад, вивчення класичних *pas de bourrée* може бути доповнене народними дробовими рухами, що розвиває швидкість та координацію ніг. А опанування академічних *port de bras* збагачується пластикою народних хвилястих рухів корпусу.*

Визначено широкі перспективи впровадження інноваційних програм хореографічної освіти на основі глибокого синтезу різних танцювальних шкіл з обов'язковим врахуванням індивідуальних особливостей кожного учня, їхніх професійних орієнтацій та актуальних вимог сучасного мистецького ринку. Наголошено на нагальній необхідності розробки інтерактивних методик навчання, активному впровадженні авторських програм, що органічно поєднують традиції класичної хореографії з яскравими елементами сучасного сценічного мистецтва, сприяють всебічному розвитку емоційної виразності, збагаченню сценічного досвіду та формуванню конкурентоспроможного, універсального виконавця, повністю здатного до швидкої адаптації в різноманітних мистецьких проектах. Такий підхід дозволить виховати не просто технічно підкованих танцівників, а справжніх митців, здатних на глибоке емоційне переживання та передачу художнього образу (Коваль, Смолякова, 2017).

Ключові слова: професійні навички, народний танець, класичний танець, хореографія, артистизм, синтез танцювальних напрямів, хореографія, інноваційні підходи.

Inga HONCHARENKO,

orcid.org/0009-0005-3190-5640

Senior Lecturer, Specialist of the Highest Category,

Teacher of Choreography and Art Disciplines

College of Choreographic Art "Kyiv Municipal Academy of Dance named after Serzh Lyfar"

(Kyiv, Ukraine) Goncharenko65@gmail.com

Nataliia HOLOVKO,

orcid.org/0009-0004-3958-0820

Teacher of choreographic disciplines, Honorary title – Honoured Artist of Ukraine,

Pedagogical title – Teacher-Methodologist,

Specialist of the highest category,

Associate Professor

College of Choreographic Art "Kyiv Municipal Academy of Dance named after Serzh Lyfar"

(Kyiv, Ukraine) golovko.natalia.03@gmail.com

Oleksandr HOLOVKO,

orcid.org/0009-0001-8877-4451

Senior Lecturer at the Department of Choreography and Plastic Education

I.K. Karpenko-Karyi Kyiv National University of Theatre, Cinema and Television

(Kyiv, Ukraine) golovko0501@gmail.com

DEVELOPMENT OF STUDENTS' PROFESSIONAL SKILLS THROUGH THE SYNTHESIS OF FOLK AND CLASSICAL DANCE

The article explores the development of professional skills in students of art institutions through the deep integration of elements from both folk and classical dance. Emphasis is placed on the essential importance of organically combining various choreographic styles in the comprehensive training of future ballet and folk stage dance performers. It is established that the harmonious synthesis of folk and classical techniques not only contributes to the formation of universal dance training but also significantly enhances performance capabilities, intensively develops musicality, expressive stage presence, refined plasticity, precise coordination, and multifaceted artistry.

It is emphasized that the wise combination of centuries-old traditions of folk dance with the high academic standards of classical ballet fosters flexible creative thinking and original creativity, greatly enriches the inner world of the student, and lays a strong foundation for their full artistic self-expression on stage. The study highlights the key importance of an integrated approach in nurturing a deep, conscious attitude toward the art of choreography, promoting a comprehensive understanding of its diversity and important intercultural value.

The article outlines methodological aspects of effectively combining techniques in practical lessons: thorough staging work, skillful use of characteristic national elements, and the comprehensive development of motor culture and a keen sense of style. For example, the study of classical pas de bourrée can be complemented by folk percussive steps, which develop leg speed and coordination. Meanwhile, mastering academic port de bras can be enriched with the plasticity of folk wave-like torso movements.

Broad prospects are identified for implementing innovative dance education programs based on the deep synthesis of various dance schools, with a mandatory consideration of each student's individual characteristics, professional orientations, and the current demands of the modern art market. The urgent need for the development of interactive teaching methods and the active implementation of authorial programs is emphasized—programs that organically combine the timeless traditions of classical choreography with the vibrant elements of contemporary stage art, fostering the full development of emotional expressiveness, enhancing stage experience, and shaping a competitive, versatile performer capable of quickly adapting to diverse artistic projects. Such an approach will nurture not just technically skilled dancers, but true artists capable of profound emotional expression and the conveyance of artistic imagery.

Key words: *professional skills, folk dance, classical dance, choreography, artistry, synthesis of dance styles, innovative approaches.*

Актуальність теми. Актуальність досліджуваної теми обумовлена потребою в удосконаленні методів професійної підготовки учнів мистецьких закладів, а також необхідністю інтеграції традиційних та академічних хореографічних напрямів для формування універсальних танцювальних

навичок. В умовах постійного розвитку хореографічного мистецтва виникає необхідність адаптації класичних методів навчання до вимог сучасного мистецького ринку, що вимагає від майбутніх артистів балету та народного сценічного танцю не тільки високого рівня технічної майстерності, але

й гнучкості, креативності та здатності до самовираження (Іванова, 2013).

Синтез народного і класичного танцю відкриває нові можливості для розвитку хореографічних умінь, що сприяє формуванню в учнів не лише майстерності виконання, але й здатності до творчого інтерпретування традиційних рухових схем, а також розширює виконавські можливості на сцені. Це також має значення для розвитку міжкультурного діалогу, адже поєднання різних танцювальних шкіл дозволяє учням оволодіти багатством культурної спадщини, що є важливим аспектом у вихованні свідомих, професійно підготовлених виконавців. Інтеграція народного і класичного танцю є важливим напрямом для підвищення рівня хореографічної освіти та формування конкурентоспроможних фахівців, готових до адаптації та інновацій у сфері мистецтва.

Ступінь наукового опрацювання проблеми. Проблема розвитку професійних навичок учнів хореографічного профілю через синтез народного та класичного танцю є складною та багатоаспектною, перебуваючи на перетині мистецтвознавства, педагогіки, культурології та психології.

У науковій літературі питання синтезу хореографічних стилів висвітлено в роботах Л. Арістової, Н. Гааг, М. Горбенка, які розглядають інтеграцію технічних прийомів народного та класичного танцю задля підвищення виконавської майстерності. Дослідники акцентують на важливості поєднання технічної підготовки зі сценічною виразністю та стилістичною грамотністю.

Педагогічні аспекти застосування елементів класичної техніки в навчанні народному танцю та навпаки аналізують В. Лісовська, Л. Дяченко, підкреслюючи потребу формування універсального виконавця, здатного до адаптації у сучасному хореографічному просторі.

Водночас, попри наявність окремих науково-методичних досліджень, питання розвитку професійних навичок учнів через синтез народного та класичного танцю залишається недостатньо систематизованим. Це зумовлює потребу в поглибленому теоретичному та практичному дослідженні проблеми, розробці інтегрованих методик викладання та інноваційних педагогічних моделей (Гончаренко, 2015).

Мета статті. Метою статті є теоретичне обґрунтування та аналіз можливостей використання синтезу народного та класичного танцю як засобу розвитку професійних навичок учнів хореографічного профілю, а також визначення педагогічних умов ефективного впровадження інтегрованих хореографічних методик у навчальний процес.

Виклад основного матеріалу. У сучасному хореографічному мистецтві особливу увагу приділяють формуванню професійних навичок учнів на основі міжжанрового синтезу, зокрема – поєднання народного та класичного танцю. Такий підхід дозволяє не лише розвивати технічні вміння, а й виховувати естетичний смак, сценічну культуру, музичність, пластику тіла, витривалість та емоційну виразність.

Народний танець як прояв етнічної культури надає учням ґрунтовне уявлення про національні традиції, звичаї, мову руху кожного народу. Він формує ритмічне чуття, вміння працювати в колективі, розуміння структури танцювальної композиції. Водночас класичний танець забезпечує фундамент академічної техніки, що є базою для більшості сценічних жанрів. Його система вправ виховує правильну поставу, координацію, гнучкість, баланс, силу та точність руху.

Синтез цих двох напрямів створює нові педагогічні можливості у навчально-виховному процесі. Таке поєднання сприяє більш гармонійному розвитку хореографічної майстерності, зокрема:

- розширення рухового словника. Учні отримують доступ до ширшого спектру рухів – від м'яких класичних па до енергійних народних стрибків і притупів;
- посилення сценічного образу. Поєднання емоційної виразності народного танцю та витонченої пластики класики сприяє створенню багатогранного сценічного персонажа;
- формування музичного слуху. Народна ритміка та класичне музичне фразування доповнюють одне одного, виховуючи в учнів глибше розуміння музики;
- розвиток адаптивності та креативності. Застосування елементів обох напрямів дозволяє учням вільніше імпровізувати, розвивати індивідуальність і сценічну свободу.

Практичні заняття, побудовані на синтезі методик, включають вправи на розвиток базових навичок класичного екзерсису, елементи народного танцю (вокальні викрики, притупи, присідання), вправи на взаємодію в парах та групах, що поглиблює навички партнерства.

У контексті професійного становлення юного танцівника особливо важливо підкреслити значення інтегрованого підходу до викладання. Вчитель-хореограф має не лише демонструвати техніку, а й формувати художнє мислення, заохочуючи учнів до аналізу рухів, порівняння технік, пошуку власного стилю.

Таким чином, синтез народного та класичного танцю в освітньому процесі не лише урізнома-

нітніе педагогічні прийоми, а й значно підвищує якість професійної підготовки учнів. Він сприяє гармонійному розвитку особистості, формує конкурентоспроможного артиста на сучасному хореографічному ринку (Іванова, 2013).

Проблемне поле дослідження. У сучасній мистецькій освіті, попри наявність усталених навчальних програм з класичного та народного танцю, залишається недостатньо реалізованою практика їхнього цілісного синтезу. Враховуючи актуальні тенденції розвитку хореографічного мистецтва, особливої актуальності набуває впровадження інтегративних підходів, які сприятимуть формуванню у здобувачів освіти ключових професійних компетентностей. Серед них варто виокремити технічну універсальність, рухову пластичність, емоційно-образне мислення, а також сценічну експресію.

Однак наразі спостерігається низький рівень науково-методичного забезпечення процесу інтеграції народної та класичної хореографії в навчальні програми закладів мистецької освіти. Це зумовлює труднощі у формуванні ефективної методичної бази, здатної забезпечити гармонійне поєднання специфічних технічних, стилістичних та виразних засобів обох напрямів. Вказане актуалізує потребу у ґрунтовному науково-педагогічному обґрунтуванні даної проблематики та розробці відповідних технологій її впровадження у навчально-виховний процес (Гончаренко, 2015).

Завдання дослідження. Основною метою цього дослідження є аналіз ефективності синтезу народного та класичного танцю в розвитку професійних навичок учнів. Зокрема, завданнями дослідження є:

- вивчення впливу народного танцю на техніку класичного танцю;
- аналіз ролі класичного танцю у розвитку артистизму та емоційної виразності учнів;
- визначення ефективних методик поєднання елементів народного і класичного танцю у навчальному процесі;
- виявлення позитивних результатів впровадження синтезу двох стилів на професійну підготовку танцюристів (Іванова, 2013).

Методи дослідження:

- аналіз літератури – вивчення наукових праць, статей та досліджень, що стосуються розвитку танцювальної техніки, синтезу народного та класичного танцю, а також методичних підходів до викладання танцю;
- спостереження – спостереження за процесом навчання учнів у танцювальних школах,

студіях та професійних навчальних закладах для визначення результативності синтезу народного та класичного танцю в реальному навчальному середовищі;

- експеримент – проведення експериментальних занять з учнями, в яких поєднувалися елементи народного і класичного танцю, для оцінки змін у технічних навичках, артистизмі та виразності учнів;

- інтерв'ю та опитування – опитування педагогів та учнів для визначення їхнього ставлення до поєднання двох стилів танцю та оцінки результатів цього підходу;

- порівняльний аналіз – порівняння технічних і артистичних результатів учнів до і після впровадження методики синтезу народного та класичного танцю (Левченко, 2017).

Сучасна хореографічна освіта вимагає гнучких, творчо мислячих виконавців, здатних адаптуватися до умов сценічної діяльності в різних стилях і напрямках. Важливою складовою формування професійної майстерності є синтез класичного та народного танцю, що сприяє розвитку комплексних професійних навичок, зокрема технічних, артистичних, композиційних, стилістичних (Смолякова, 2020). Класичний танець – основа хореографічної культури, що формує корпус технічних навичок, точність позицій, рівновагу, стійкість, елегантність ліній. Народний танець – багатогранне явище, яке відображає етнічну своєрідність, експресивність, пластичність, характерність рухів.

Поєднання цих двох напрямів в освітньому процесі сприяє:

- поглибленню розуміння стилістичних особливостей хореографії;
- збагаченню танцювальної лексики;
- розширенню виразних засобів виконавця;
- розвитку творчого мислення.

Згідно з концепцією синтезу мистецтв О. О. Коваль, Т. В. Смолякова, інтеграція класичного та народного танцю забезпечує всебічний розвиток хореографа, формує його здатність до інтерпретації, адаптації та експерименту (Коваль, Смолякова, 2018).

У сучасній системі мистецької освіти особлива увага приділяється формуванню професійних навичок, що є основою становлення висококваліфікованого фахівця-хореографа. Професійні навички розглядаються як інтегрований показник засвоєння знань, умінь та здібностей, необхідних для ефективної діяльності в певній професійній сфері. У контексті хореографічної освіти ці навички охоплюють технічну, виконавську, педагогічну, а також креативну складову.

Професійні навички в хореографії – це спеціалізовані вміння, що формуються у процесі навчальної та практичної діяльності, спрямовані на якісне виконання, постановку та викладання танцювальних композицій, а також розвиток художнього смаку, пластичної культури, сценічної майстерності та педагогічної компетентності (Коваль, 2017).

До комплексу професійних навичок хореографа належать:

- техніка виконання танцювальних елементів;
- сценічна виразність та акторська майстерність;
- вміння імпровізувати та інтерпретувати хореографічний матеріал;
- стилістична точність виконання.

Ефективне формування таких навичок досягається шляхом інтеграції елементів народного та класичного танцю. Класичний танець виступає як основа технічної підготовки, забезпечуючи чіткість, точність і координацію рухів, тоді як народний танець збагачує виконавську палітру емоційністю, пластичною варіативністю та характерністю образів (Коваль, Смолякова, 2018).

Практичне впровадження синтезу народного та класичного танцю в освітньому процесі передбачає:

- включення у навчальні плани вправ, комбінацій та етюдів, що поєднують елементи обох стилів;
- постановку мініатюр, де поєднано академічну пластику з народною характерністю;
- вивчення технік народного танцю на основі класичної підготовки;
- організацію імпровізаційних занять із використанням народної та класичної хореографічної лексики.

Застосування зазначеного підходу до організації навчального процесу сприяє не лише формуванню високого рівня технічної підготовки виконавця, а й розвитку індивідуального виконавського стилю, художньої самостійності та креативного мислення. Зокрема, синтез народного та класичного танцю виступає ефективною педагогічною технологією у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців хореографічного профілю, оскільки забезпечує комплексне формування професійних навичок, що охоплюють технічну, художньо-образну, стилістичну та інтерпретаційну компетентності. У результаті такої інтеграції формується багатопрофільний, технічно компетентний, творчо орієнтований виконавець, здатний до самостійної діяльності у різноманітних стилістичних напрямках сучасного хореографічного мистецтва (Смолякова, 2020).

Підготовка майбутніх хореографів у сучасній мистецькій освіті є важливим чинником формування культурного простору суспільства. Становлення хореографа як фахівця здійснюється в умовах глибокої інтеграції виконавської, педагогічної, творчої та комунікативної складових професійної підготовки. У цьому контексті формування професійних компетентностей потребує особливої уваги як з боку викладачів мистецьких навчальних закладів, так і самих здобувачів освіти (Коваль, 2017).

Професійна компетентність хореографа – це інтегрована характеристика особистості, що охоплює систему знань, умінь, навичок, мотиваційних установок і цінностей, необхідних для успішної діяльності у сфері хореографічного мистецтва та педагогіки. Вона включає:

- виконавську компетентність;
- постановчу компетентність;
- педагогічну компетентність;
- комунікативну компетентність;
- креативну компетентність.

Формування професійних компетентностей у хореографів є складним, поетапним та інтегративним процесом, який має свої особливості:

1. Практична спрямованість навчання. Основу професійної підготовки становить практична діяльність: опанування технік танцю, робота над репертуаром, участь у виступах, постановках, фестивалях.

2. Інтеграція знань і навичок. Поєднання знань з історії та теорії танцю, анатомії, педагогіки, психології з практичними навичками сценічної пластики, техніки танцю, імпровізації.

3. Поступове ускладнення навчальних завдань. Навчання здійснюється за принципом поступового переходу від простого до складного, з урахуванням специфіки стилів та жанрів хореографії.

4. Розвиток креативності та самовираження. Формується здатність створювати авторські постановки, розвивати індивідуальний стиль, застосовувати новаторські підходи.

5. Формування педагогічної компетентності. Особлива увага приділяється підготовці до педагогічної діяльності: навчання учнів, комунікація, організація творчого процесу.

6. Професійна рефлексія та самоаналіз. Важливо розвивати здатність до самокритики, оцінки власної діяльності, пошуку шляхів удосконалення та саморозвитку.

Для ефективного формування компетентностей необхідно створити відповідні педагогічні умови:

- організація практико-орієнтованого навчання;

- створення творчого освітнього середовища;
- залучення до проектної, дослідницької, постановочної діяльності;
- участь у мистецьких заходах (конкурси, майстер-класи);
- впровадження інноваційних технологій навчання, інтерактивних методів, кейс-методів (Смолякова, 2019).

Формування професійних компетентностей майбутніх хореографів – це складний процес, що поєднує практичну діяльність, теоретичне навчання та розвиток творчого потенціалу. Комплексний підхід до підготовки хореографів дозволяє сформувати всебічно розвиненого, конкурентоспроможного фахівця, здатного до творчої самореалізації та ефективної педагогічної діяльності.

Хореографічне мистецтво постає як багатогранна сфера художньої діяльності, що вимагає від виконавця високого рівня комплексної підготовки, яка охоплює розвиток не лише фізичних якостей, але й емоційно-образного мислення, сценічної виразності, стилістичної обізнаності та художньої чутливості. У структурі професійної підготовки танцівника особливе місце належить класичному та народному танцю, які відіграють провідну роль у формуванні виконавських навичок, розкритті художнього потенціалу особистості та забезпеченні цілісного розвитку фахівця-хореографа (Ганічева, 2018).

Танець як мистецтво пластичного вираження відображає багатовікові традиції, національні особливості, а також канони, вироблені століттями мистецької практики. Зокрема, класичний і народний танці репрезентують два самостійних, однак тісно взаємодоповнюючих напрями хореографічної культури, кожен з яких забезпечує формування не лише технічної бази виконавця, а й специфічного світогляду, емоційного сприйняття, естетичного бачення світу та розкриває нові можливості художньої інтерпретації сценічного образу (Гуменюк, 2020).

Класичний танець є базовою платформою для оволодіння технікою руху, постановкою тіла, розвитком м'язової пам'яті, точності та чистоти ліній. Його методика побудована на строго визначених принципах:

1. Техніка. Класичний танець вимагає високого рівня володіння тілом, розвитку гнучкості, сили, координації, рівноваги. Технічна база класики є уніфікованою системою вправ, що створює ідеальні умови для роботи в будь-якому хореографічному стилі.

2. Естетика. У класичному танці велике значення приділяється естетичній складовій – гар-

монії рухів, виразності, досконалості ліній та поз. Цей напрям навчає виконавця сприймати своє тіло як інструмент творення краси.

3. Дисципліна. Класичний танець формує у виконавця високу виконавську дисципліну, точність, самоконтроль, витривалість та уважність до деталей.

Класичний танець є основою, на якій вибудовується подальший професійний розвиток танцівника (Кисельова, 2019).

Народний танець виступає виразником національної самобутності, колективної пам'яті та емоційної палітри етносу, відображаючи у своїй структурі ментальність народу, його історичні, побутові та обрядові традиції. Його хореографічна лексика ґрунтується на усталених рухових формулах, характерних стилістичних ознаках, притаманних певній етнокультурній спільноті, що органічно поєднуються з музичним супроводом, елементами національного костюму та сценічною атрибутикою.

Як носій глибинних пластів культури народу, народний танець сприяє формуванню у виконавця здатності до глибокого емоційного переживання, розкриття національного колориту засобами пластичної виразності, оволодінню характерними стилістичними особливостями та усвідомленню сценічного образу, що репрезентує естетичні й етичні ідеали спільноти.

У методичній системі народного танцю ключовими складовими виступають емоційність, образність та стилістика, які визначають специфіку виконавської інтерпретації та забезпечують автентичність відтворення національної хореографічної традиції.

Емоційність. Народний танець пробуджує емоції, дозволяє виконавцю зануритися у світ народних традицій, історії, побуту, що розвиває його здатність передавати почуття та настрої засобами хореографії.

Образність. У народному танці важливим є створення сценічного образу, використання міміки, жесту, рухів, що передають конкретні настрої, характери, побутові чи обрядові дії.

Стилiстика. Народний танець навчає розпізнавати та відтворювати характерні риси різних регіональних шкіл, стилів, манер, що розширює репертуарні можливості танцівника.

Для повноцінного професійного зростання виконавця важливо не обмежуватися лише класичною підготовкою чи народною хореографією. Їх гармонійне поєднання дозволяє:

- сформувати універсальність виконавця;
- підвищити емоційну та технічну виразність;

- збагатити сценічну майстерність;
- розвинути креативність та гнучкість мислення.

Класичний і народний танець виступають взаємодоповнюючими напрямками у підготовці професійного танцівника. Технічна досконалість класичного танцю в поєднанні з емоційною глибиною та образністю народного дає можливість сформувати багатогранну, артистичну, технічно підготовлену особистість, здатну працювати у різних хореографічних стилях та напрямках (Васильєва, 2021).

Сучасна хореографічна освіта перебуває в постійному процесі розвитку та адаптації до нових соціокультурних умов, зокрема в умовах глобалізації та культурної взаємодії. Одним із інноваційних напрямків підготовки майбутніх хореографів є синтез народного та класичного танцю. Цей процес не лише збагачує хореографічну техніку, а й сприяє розвитку творчого потенціалу студентів, покращує їх здатність до адаптації та розуміння різних культурних контекстів (Ковальова, 2020).

Синтез народного і класичного танцю має величезне значення для майбутніх хореографів, оскільки дозволяє поєднувати технічні та художні засади двох різних хореографічних традицій. Він сприяє формуванню більш багатогранних танцюристів, здатних працювати в різних стилях, зберігаючи при цьому індивідуальність та творчий підхід. Такий підхід до освіти відкриває нові можливості для студентів не тільки в технічному виконанні, але й у розвитку художнього бачення та самовираження.

Синтез народного та класичного танцю є педагогічним підходом, який передбачає інтеграцію елементів обох танцювальних традицій в процес навчання. Такий підхід дозволяє хореографам не лише освоїти технічні аспекти кожної традиції, але й розвивати здатність знаходити точки перетину, створюючи нові форми руху, що збагачують танцювальний лексикон. У класичному танці акцент робиться на витонченість рухів, точність і гармонію, тоді як народний танець наголошує на ритмічності, експресії та зв'язку з культурними традиціями. Синтез цих стилів створює універсальний танцювальний вираз, який є більш багатогранним і емоційно насиченим (Литвиненко, 2019).

У педагогічній практиці синтез як явище передбачає органічне поєднання елементів різних танцювальних традицій у межах одного навчального процесу. Це дозволяє студентам засвоїти основи двох стилів одночасно, розвиваючи навички, що поєднують техніку та емоційний вираз. Синтез створює гармонійний результат, в якому

кожен стиль доповнює інший, надаючи танцюристу багатий інструмент для вираження емоцій та розширення технічних можливостей.

Інтеграція елементів класичного та народного танцю відкриває можливості для створення багатогранних хореографічних композицій, які об'єднують культуру, традиції та сучасний підхід. Важливою складовою цього процесу є взаємопроникнення методів навчання, що використовуються в кожному з стилів. У класичному танці акцент робиться на точності, витонченості та елегантності, а народний танець фокусується на ритмічності, емоційності та народній спадщині. Інтеграція цих аспектів дозволяє створити новий підхід до розвитку хореографічної техніки, що включає як точність рухів, так і глибокий емоційний вираз (Васильєва, 2021).

Для ефективного впровадження синтезу в педагогічний процес необхідно дотримуватись кількох принципів:

- гармонійність інтеграції – важливо забезпечити органічне поєднання стилів, де кожен елемент зберігає свою індивідуальність;
- поступовість та відповідність рівню студентів – елементи синтезу повинні вводитись поетапно, відповідно до технічних можливостей студентів, забезпечуючи можливість поступового освоєння складніших елементів;
- творчий підхід – стимулювання креативності студентів через експерименти з різними формами і стилями, що дозволяє формувати індивідуальний танцювальний стиль кожного учня.

Для досягнення синтезу можна використовувати такі методи:

- інтегровані уроки, де студенти працюють з елементами обох стилів, навчаючись комбінувати рухи та техніки в єдиній хореографічній композиції;
- творчі проекти та постановки, які дозволяють студентам створювати власні хореографічні композиції, поєднуючи народні та класичні елементи;
- майстер-класи з практиками, запрошення професіоналів для надання глибших знань і практичних навичок у галузі синтезу цих двох стилів (Литвиненко, 2019).

Синтез народного та класичного танцю є потужним інноваційним напрямом, який істотно розширює горизонти хореографічної освіти та творчості. Інтеграція цих стилів дає студентам хореографічних вишів можливість не лише вдосконалювати технічні навички, але й формувати цілісне сприйняття танцю як універсальної мови, здатної об'єднувати різні культурні традиції. Це дозволяє створювати нові танцювальні форми,

у яких класичний та народний танець органічно взаємодіють, створюючи інноваційні постановки та сценічні образи.

Поєднання класичних і народних елементів не лише розвиває технічну майстерність студентів, а й значно сприяє формуванню творчої особистості майбутнього хореографа. Оволодіння різними танцювальними стилями відкриває нові можливості для розвитку креативного мислення, дозволяючи студентам створювати танцювальні постановки, що поєднують елементи різних культурних контекстів. Такий підхід до навчання сприяє глибшому розумінню традицій та дозволяє інтерпретувати культурну спадщину в сучасному ключі.

Синтез народного та класичного танцю має важливе значення не лише з технічної, а й з творчої точки зору. Цей підхід дозволяє студентам розвивати критичне мислення, здатність до аналізу та інтерпретації культурних форм. У процесі такої інтеграції розвивається вміння поєднувати технічну досконалість із емоційною виразністю, що є важливим аспектом у формуванні інноваційних хореографічних рішень (Литвиненко, 2019).

Важливість цього синтезу полягає також у можливості формування нових танцювальних мов, що здатні поєднувати традиційні мотиви з інноваційними рішеннями. Така взаємодія дозволяє студентам не тільки створювати нові форми постановок, а й взаємодіяти з культурною спадщиною на сучасному рівні. Впровадження цих принципів у навчальний процес значно розширює горизонти танцювальної творчості, оскільки дозволяє поєднувати елементи, що відображають як традиційну, так і сучасну хореографію.

Синтез народного та класичного танцю також є важливим інструментом для підготовки майбутніх хореографів, оскільки дозволяє поєднувати різні техніки та стилі в одному танцювальному процесі. Це сприяє розвитку професійних навичок, а також формуванню творчого мислення, яке є необхідним для створення нових інноваційних танцювальних творів.

Завдяки такій інтеграції студентам надається можливість не тільки вдосконалювати свої технічні та хореографічні здібності, але й розвивати інноваційне мислення, здатне поєднувати традиційні танцювальні елементи з сучасними інтерпретаціями. Таким чином, синтез народного та класичного танцю є важливим елементом хореографічної освіти, що дозволяє створювати нові танцювальні форми, здатні об'єднувати культурні традиції і сучасні інновації, сприяючи розвитку творчого потенціалу студентів і відкриваючи нові

можливості для культурного самовираження в умовах глобалізації.

Синтез цих двох стилів сприяє розвитку не лише технічних, але й творчих якостей майбутніх хореографів, що є надзвичайно важливим у сучасних умовах швидкого розвитку танцювальної культури.

Сучасні тенденції в освіті та професійній підготовці орієнтують на розвиток soft skills: емоційного інтелекту, креативності, стресостійкості, вміння працювати в команді. Все більшої уваги набувають практики, що ґрунтуються на цілісному підході до особистості, враховуючи її тілесний, емоційний та ментальний рівні. Танцювальні практики та імпровізаційні техніки є ефективним інструментом такого інтегративного підходу.

Синтез танцювальних елементів та професійних тренінгів ґрунтується на методології тілесно-орієнтованих практик (body-oriented practices), соматіки, тілесної імпровізації (contact improvisation) та пластичного театру. Такі практики дозволяють розвивати:

- усвідомлення власного тіла як інструмента комунікації;
- управління емоційними станами;
- стресостійкість через роботу з тілесними блоками;
- розвиток креативного мислення через імпровізаційні вправи (Коваль, Смолякова, 2018).

Практичні вправи та тренінги:

1. Вправа «Тілесне дзеркало».

Мета: розвиток емпатії, активного слухання та зчитування невербальної комунікації.

Опис: учасники стають парами. Один виконує спонтанні рухи, інший дзеркалить їх, відчуючи інтонацію, ритм, динаміку рухів. Обговорення відчуттів та труднощів.

2. Тренінг «Рух як мова емоцій».

Мета: управління емоціями, розвиток емоційного інтелекту.

Опис: за допомогою танцювальних імпровізацій учасники проживають різні емоційні стани: страх, радість, гнів, спокій. Використовуються музика та візуальні образи.

3. Вправа «Тілесна карта професійних якостей».

Мета: тілесне закріплення особистісних та професійних якостей.

Опис: учасники створюють власну «тілесну карту» якостей через рухові метафори (сила, гнучкість, відкритість, підтримка). Відбувається рефлексія на тілесному та когнітивному рівнях.

4. Заняття «Координація в команді».

Мета: розвиток командної взаємодії, лідерства, делегування.

Опис: групові рухові завдання (колективна пластична скульптура, рух по лінії, пластичні ігри на довіру). Під час виконання завдання учасники досліджують роль лідера, послідовника, спостерігача.

5. Методика «Рухова імпровізація як інструмент креативного мислення».

Мета: розвиток креативності, спонтанності, нестандартного мислення.

Опис: вправи на спонтанний рух з об'єктами (тканина, м'ячі), зміна ритму, простору, взаємодії з іншими учасниками. Поєднання тілесної імпровізації з творчим вирішенням завдань (Ковальова, 2020).

Практичне впровадження елементів танцю в професійні тренінги сприяє розвитку цілісної особистості фахівця, активізує тілесно-емоційний ресурс, підвищує рівень саморегуляції та креативності. Інтеграція тілесних практик є перспективним напрямом освітніх інновацій, що забезпечує глибше засвоєння професійних компетентностей.

Синтез у навчальній діяльності виступає як інтегративний процес поєднання знань, умінь, навичок, досвіду, що забезпечує їх узагальнення, систематизацію та практичне застосування.

Психолого-педагогічні умови ефективного впровадження елементів синтезу є:

1. Створення проблемних ситуацій. Стимулювання здобувачів освіти до пошуку нестандартних рішень та формулювання власних висновків.

2. Використання інтерактивних методів. Моделювання професійних ситуацій, рольові ігри, майстер-класи з міждисциплінарними зв'язками.

3. Активізація самостійної та групової діяльності. Організація колективного аналізу та синтезу інформації.

4. Забезпечення рефлексивного компонента. Формування навичок самооцінювання, рефлексії власної діяльності, усвідомлення професійної ідентичності.

5. Використання кейс-методу, проектної діяльності. Сприяння інтеграції теоретичних знань із практичними завданнями (Васильєва, 2021).

Методи впровадження елементів синтезу в навчальні заняття:

- мозковий штурм;
- кейс-метод;
- метод проєктів;
- ділова гра;
- метод «дебати»;
- складання інтелект-карт;
- використання арт-педагогічних прийомів (створення колажів, презентацій, сторітелінг).

Організація занять з елементами синтезу є однією з ключових психолого-педагогічних умов

розвитку професійних навичок. Вона забезпечує ефективне поєднання теоретичних знань та практичної діяльності, сприяє формуванню інтегрованих професійних компетентностей. Перспективним напрямом подальших досліджень є розробка конкретних моделей інтегрованих занять для підготовки фахівців у різних сферах.

Синтез народного та класичного танцю виступає як потужний методичний інструмент для всебічного розвитку професійних навичок учнів у галузі хореографії. Поєднання двох різних, але взаємодоповнюючих стилів дозволяє не лише збагатити технічний арсенал майбутніх танцівників, але й сформувати у них глибоке розуміння культурних, історичних та естетичних основ танцювального мистецтва. Народний танець, зі своїм багатим ритмічним та емоційним змістом, сприяє розвитку чутливості до національних традицій, пластичності та виразності рухів, що є важливою складовою артистизму. Класичний же танець, зі строгими канонами техніки, забезпечує розвиток сили, гнучкості, координації та дисциплінованості, що закладає міцний фундамент для подальшого професійного зростання (Козлов, Шевченко, 2018: 45–48).

Впровадження синтезу у навчальний процес створює унікальне середовище для творчого експериментування, що стимулює індивідуальний підхід до танцювальної майстерності, сприяє формуванню художньої самобутності кожного учня. Це дозволяє не лише опановувати традиційні техніки, а й розвивати інноваційне мислення, гнучкість і адаптивність, які є необхідними для успішної кар'єри у сучасному культурно-мистецькому просторі.

Крім того, синтез народного та класичного танцю сприяє підвищенню мотивації учнів до навчання, оскільки поєднує у собі елементи знайомих, близьких за духом народних танців із вишуканістю та витонченістю класичної хореографії. Такий підхід забезпечує більш глибоке занурення у предмет і підвищує інтерес до опанування різноманітних танцювальних технік, що в кінцевому підсумку покращує якість професійної підготовки.

Практичне застосування синтезу двох стилів у навчальному процесі дає змогу розширити репертуар учнів, сприяє розвитку комплексних виконавських навичок, включаючи пластичність, координацію, ритмічність, артистизм і сценічну культуру. Це, у свою чергу, позитивно впливає на конкурентоспроможність майбутніх фахівців на ринку праці, а також відкриває широкі можливості для їхньої творчої самореалізації та професійного зростання (Іваненко, Петров, 2020: 240).

Отже, систематичне використання методики синтезу народного та класичного танцю в освітньому процесі є не лише актуальним, але й необхідним кроком у підготовці сучасних танцівників, які здатні гармонійно поєднувати традиції і новаторство, зберегти національну ідентичність і водночас відпо-

відати вимогам світового мистецького простору. Подальші дослідження в цьому напрямку можуть сприяти вдосконаленню методичних підходів і розвитку нових форм інтеграції танцювальних стилів, що забезпечить високий рівень професійної підготовки та творчого потенціалу майбутніх виконавців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гончаренко С. І. Основи танцювальної техніки: від народного до класичного танцю. Київ: Університет культури, 2015. – 256 с.
2. Коваль О. О., Смолякова Т. В. Синтез мистецтв у хореографії: основи теорії та практики. – Київ: Мистецтво, 2018. – 176 с.
3. Смолякова Т. В. Професійна підготовка хореографів: інтеграція класичного та народного танцю. – Харків: Хореографічна школа, 2020. – 192 с.
4. Коваль О. О. Теорія і практика хореографічного мистецтва: методичні рекомендації. – Львів: Академічний Прес, 2017. – 148 с.
5. Смолякова Т. В. Інноваційні методи в хореографічній освіті: практичні аспекти. – Одеса: Остромад, 2019. – 160 с.
6. Ганічева Т. М. Теорія і практика виконавської майстерності в хореографії: навчальний посібник. – Київ: НАКККіМ, 2018. – 208 с.
7. Гуменюк А. І. Народний танець у системі професійної підготовки хореографів. – Львів: ЛНМА, 2020. – 172 с.
8. Кисельова О. В. Класичний танець як фундаментальна основа хореографічної освіти. – Харків: ХДАК, 2019. – 144 с.
9. Васильєва І. М. Синтез класичного та народного танцю в системі професійної хореографічної освіти. – Київ: НАКККіМ, 2021. – 160 с.
10. Ковальова Т. Ю. Педагогічні технології в хореографії: інноваційні підходи. – Харків: ХДАК, 2020. – 152 с.
11. Литвиненко С. П. Методика викладання народного та класичного танцю: шляхи інтеграції. – Львів: ЛНМА, 2019. – 168 с.
12. Іванова Л. А. Синтез народного та класичного танцю у навчальному процесі. – Харків: Схід, 2013. – 136 с.
13. Левченко О. В. Музичність і артистизм в танцювальному мистецтві. – Київ: Мистецтво, 2017. – 140 с.
14. Іваненко О. П., Петров М. В. Методика навчання танцю: синтез народного та класичного стилів. Київ: Мистецтво, 2020. 240 с.
15. Козлов А. С., Шевченко В. І. Розвиток професійних навичок у хореографії: теорія і практика. Журнал мистецтвознавства. 2018. Вип. 12, № 3. С. 45–58.

REFERENCES

1. Honcharenko S. I. (2015) *Osnovy tantsiuvalnoi tekhniki: vid narodnoho do klasychnoho tantsiu*. [Fundamentals of dance technique: From folk to classical dance] Kyiv: University of Culture. 256 p. [in Ukrainian].
2. Koval O. O., Smoliakova T. V. (2018) *Synthez mystetstv u khoreohrafi: osnovy teorii ta praktyky*. [Synthesis of arts in choreography: Fundamentals of theory and practice] Kyiv: Mystetstvo. 176 p. [in Ukrainian].
3. Smoliakova T. V. (2020) *Profesiina pidhotovka khoreohrafov: intehtatsiia klasychnoho ta narodnoho tantsiu*. [Professional training of choreographers: Integration of classical and folk dance] Kharkiv: Choreographic School. 192 p. [in Ukrainian].
4. Koval O. O. (2017) *Teoriia i praktyka khoreohrafichnoho mystetstva: metodychni rekomendatsii*. [Theory and practice of choreographic art: Methodical recommendations] Lviv: Academic Press. 148 p. [in Ukrainian].
5. Smoliakova T. V. (2019) *Innovatsiini metody u khoreohrafichnii osviti: praktychnyi aspekt*. [Innovative methods in choreographic education: Practical aspects] Odesa: Ostromad. 160 p. [in Ukrainian].
6. Hanicheva T. M. (2018) *Teoriia i praktyka vykonavchoi maisternosti u khoreohrafi: pidruchnyk*. [Theory and practice of performing mastery in choreography: A textbook] Kyiv: NAKKKiM. 208 p. [in Ukrainian].
7. Humeniuk A. I. (2020) *Narodnyi tants u systemi profesiinoy pidhotovky khoreohrafov*. [Folk dance in the system of professional training of choreographers] Lviv: LNMA. 172 p. [in Ukrainian].
8. Kyselova O. V. (2019) *Klasychnyi tants yak osnovna baza khoreohrafichnoi osvity*. [Classical dance as a fundamental basis of choreographic education] Kharkiv: KhDAK. 144 p. [in Ukrainian].
9. Vasyliieva I. M. (2021) *Synthez klasychnoho ta narodnoho tantsiu u systemi profesiinoy khoreohrafichnoi osvity*. [Synthesis of classical and folk dance in the system of professional choreographic education] Kyiv: NAKKKiM. 160 p. [in Ukrainian].
10. Kovalova T. Yu. (2020) *Pedahohichni tekhnolohii v khoreohrafi: innovatsiini pidkhody*. [Pedagogical technologies in choreography: Innovative approaches] Kharkiv: KhDAK. 152 p. [in Ukrainian].
11. Lytvynenko S. P. (2019) *Metodyka vykladannia narodnoho ta klasychnoho tantsiu: shliakhy intehtatsii*. [Methods of teaching folk and classical dance: Ways of integration] Lviv: LNMA. 168 p. [in Ukrainian].
12. Ivanova L. A. (2013) *Synthez narodnoho ta klasychnoho tantsiu v osvithomu protsesi*. [Synthesis of folk and classical dance in the educational process] Kharkiv: Skhid. 136 p. [in Ukrainian].

13. Levchenko O. V. (2017) Muzykalnist i artystychni vyiavy u tantsiuvalnomu mystetstvi. [Musicality and artistry in dance art] Kyiv: Mystetstvo. 140 p. [in Ukrainian].
14. Ivanenko O. P., Petrov M. V. (2020) Metodyka vykladannia tantsiu: syntez narodnykh i klasychnykh stiliv. [Methods of teaching dance: Synthesis of folk and classical styles] Kyiv: Mystetstvo Publishing. 240 p. [in Ukrainian].
15. Kozlov A. S., Shevchenko V. I. (2018) Rozvytok profesiinykh navychok u khoreohrafi: teoriia i praktyka. [Development of professional skills in choreography: Theory and practice] Mystetstvoznavchi studii, 12(3), 45–58. [in Ukrainian].

Юлія ДОМБРУГОВА,
orcid.org/0009-0002-8485-1621

Кінорежисер ВК,
старший викладач кафедри кінорежисури та кінодраматургії
Київського національного університету театру кіно і телебачення імені Івана Карпенко-Карого
(Київ, Україна) julia2kino@gmail.com

ОСНОВИ ДОКУМЕНТАЛЬНОГО ФІЛЬМУ

Документальне кіно як вид мистецтва посідає важливе місце в суспільстві, але воно недостатньо вивчене в культурологічних знаннях. Документальне кіно – це розділ кіновиробництва, який актуалізує, фотографує (зберігає), редагує та формує реальність. Новаторство притаманне документалістиці від самого початку. Ще на початку XX століття документальний фільм став оплотом свободи для кінематографа, оскільки надавав великі можливості для режисерських експериментів, нового використання екрану як засобу комунікації з глядачем. Починаючи з братів Люм'єр, екран в першу чергу прагнув відтворити впізнаваний світ дійсності. Категорії «істина» і «достовірність» були основними положеннями в теоретичному осмисленні і критеріями реальної практики всіх екранних форм оволодіння світом». Такі поняття, як об'єктивна істина і фактична реальність, були радикально поставлені під сумнів, в той час як інші, такі як теорія відносності, множинність і суб'єктивність, стали єдиними принципами, за допомогою яких можна було наблизити реальність світу. Візуальний поворот у культурі, що виник у другій половині XX століття і був пов'язаний з прогресивним поширенням інформаційних технологій, впровадженням візуальної комунікації у сферу культури, сприяв інтенсивному розвитку сучасних жанрів медіа (кіно, анімації, телевізійних жанрів, реклами, комп'ютерних ігор тощо). Це відзначається в дослідженнях як культурологічної, так і медіаосвіти, і музикознавства. У статті розкрито основні підходи та методи дослідження документального кіно. Виявлено та показано специфіку ідеологічної та соціокультурної функції цього виду мистецтва, адже зі зростанням попиту на інформацію та знання через медіажанри в останнє десятиліття глядачі все більше цікавляться документальними фільмами з їхніми новими темами та формами. У статті розглядається поняття жанрової класифікації документальних фільмів, її стилістичні особливості та розвиток жанру в еволюційному та стилістичному аспектах.

Ключові слова: документальне кіно, методи вивчення, культурологія, історія, епоха, мистецтво, наука, інформація.

Yuliia DOMBRUGOVA,
orcid.org/0009-0002-8485-1621

Film director of the HC,
Senior Lecturer at the Department of Film Directing and Film Screenwriting
I. K. Karpenko-Karyi Kyiv National University of Theatre, Cinema and Television
(Kyiv, Ukraine) julia2rsno@gmail.com

BASIC METHODS OF DOCUMENTARY FILM

Documentary film as an art form occupies an important place in society, but it is not sufficiently studied in cultural studies. Documentary film is a section of film production that actualizes, photographs (preserves), edits and shapes reality. Innovation has been inherent in documentary filmmaking from the very beginning. At the beginning of the 20th century, documentary film became a stronghold of freedom for cinema, as it provided great opportunities for directorial experiments, new uses of the screen as a means of communication with the viewer. Starting with the Lumière brothers, the screen primarily sought to recreate the recognizable world of reality. The categories of "truth" and "authenticity" were the main provisions in the theoretical understanding and criteria for the real practice of all screen forms of mastering the world. Such concepts as objective truth and actual reality were radically questioned, while others, such as the theory of relativity, plurality and subjectivity, became the only principles by which it was possible to approximate the reality of the world. The visual turn in culture, which arose in the second half of the twentieth century and was associated with the progressive spread of information technologies, the introduction of visual communication into the sphere of culture, contributed to the intensive development of modern media genres (cinema, animation, television genres, advertising, computer games, etc.). This is noted in studies of both cultural studies and media education, and musicology. The article reveals the main approaches and methods of documentary film research. The specifics of the ideological and socio-cultural functions of this art form are revealed and shown, because with the growing demand for information and knowledge through media genres in the last decade, viewers are increasingly interested in documentaries with their new themes and forms. The article examines the concept of genre classification of documentary films, its stylistic features and the development of the genre in evolutionary and stylistic aspects.

Key words: documentary cinema, methods of study, cultural studies, history, epoch, art, science, information.

Постановка проблеми. Аналіз літературних джерел показав, що наразі в вітчизняному науковому дискурсі існує дефіцит досліджень кінематографічного жанру документального фільму та методів вивчення даного виду кіномистецтва, чим і обумовлена актуальність даної статті.

Вважаємо необхідним здійснити узагальнення та аналіз різних піджанрів цього жанрового пласту, задля виявлення особливостей творчості, та концептуальні нюанси жанру документальних фільмів, що впливають на розвиток кіноіндустрії, а також дослідження феномену жанру.

Завдання статті: охарактеризувати особливості піджанрів документального фільму та методи вивчення **документального фільму** в світі, запровадити диверсифікацію та порівняльну характеристику модальностей жанру, дослідити засади його бурхливого розвитку в екранному мистецтві США та Канади; визначити відмінність західних версій від європейських зразків.

Аналіз досліджень. Теоретичне узагальнення в даному питанні надали такі науковці і режисери, як Білл Ніколс та Влад Швець, а також наукові записки та бібліографічні доробки В. І. Коробко та Барі Левінсона. Їхні праці становлять **наукове підґрунтя** дослідження. Жанрова специфіка документального фільму також привернула увагу вітчизняних дослідників, серед таких: Божко Олена Сергіївна, Вовк Олена Валеріївна та Огнева Тетяна Костянтинівна. Бенсі Гаррет стверджував, що сам він вважає еволюцію своїх фільмів тісно пов'язаною з самобутністю розвитку технології та сам жанр це не тільки технічний прогрес, а ще й соціальний виплеск емоцій. В свою чергу його Європейський колега й дослідник документальних фільмів Алекс Гріфет як і режисер Кат Чіжек вважають що соціальне значення документальних фільмів це просвітлення та ефективний інструмент впливу на наші упередження та розвиток емпатії до людей.

Метою статті є дослідити основні методи та підходи вивчення документального фільму, описати його феномен та описати соціальне значення фільмів.

Виклад основного матеріалу. Невід'ємним елементом культури ХХ століття був документальний екран – інтелектуальний носій часу і продукт прогресу. Використовуючи різноманітні творчі та технологічні можливості, він втілює задум автора і, залучаючи глядача в контекст реалій, що відбуваються, впливає на аудиторію. Документальне кіно як вид мистецтва має специфічні особливості, що відрізняють його від художнього кіно. В естетично досконалому вигляді вона відображає

об'єктивну дійсність. Важливими особливостями документального екрану є збереження автентичності документів і правдивості зафіксованих фактів, які отримані з численних джерел, у тому числі з мережі Інтернет, що актуалізує їх достовірність і документальну точність. Документальні фільми, на відміну від документа, що підтверджує конкретний факт, показують реальні події, які фіксуються на плівку і підтверджуються свідченнями очевидців і вчених (Gaudenzi, 2013: 308).

У 90-х роках ХХ століття спостерігалось заострення протиріч між потребами глядачів і тим, що показував екран. Це пояснювалось соціальним тальністю, для якого характералася диференціація суспільства, поява нового бачення табу його кордонів. Візуалізуючи масову свідомість, кіно, телебачення та Інтернет сприяють змінам у способах сприйняття реальності. Все вищесказане актуалізує проблему дослідження ролі та місця документального кіно як історико-культурного образу сучасної доби в культурологічному знанні. Як уже зазначалось, документальне кіно – це вид кінематографії, матеріалом для якого є зйомка реальних подій. Його виділяють як самостійну галузь поряд з художніми фільмами та анімацією. При цьому обумовлюється, що науково-популярний жанр є прикладною формою кінематографа. Це залежить від ступеня артистизму документального кіно, який більше присутній у документально-поетичному кіно, і меншою мірою в інформаційних та кінохронічних фільмах (Gifreu, 2010: 128). Протягом історії документального кінематографа формувалися різні його види: кінохроніка, кінохроніка, фільми воєнних років, кінопортрети, історико-біографічні, музичні, публіцистичні, документально-поетичні тощо (Braidia, 2018: 157). Для вивчення цього явища виникла необхідність звернутися до конкретних підходів і методів культурології, тобто сформувати методу його дослідження. Слід зазначити, що в галузі культурологічних знань єдиною правильною теорії для вивчення документального кіно ще не сформувалася. На думку деяких дослідників, тут панує справжній «теоретичний анархізм». Проте така множинність понятійних і теоретичних засад її вивчення дає можливість вільно вибирати будь-яку з них, яка могла б здійснити її правильний опис і знайти обґрунтоване розуміння. Методологія дослідження документального кіно ґрунтується на реалізації завдань, методів, методів і прийомів дослідження, а також на ціннісних характеристиках, підпорядкуванні їх загальним евристичним і прагматичним цілям пізнавального процесу на конкретному етапі розвитку культурології. Таким

чином, для вивчення сучасного документального кіно необхідно спиратися на культурологічні дослідження з серйозним методологічним забезпеченням, що відображають постмодерністський дискурс, «мозаїку» культури та різноманіття методологічних підходів (Braida, 2018: 157).

У своєму дослідженні жанру документального фільму «Вступ до документалістики» Білл Ніколас стверджує, що жанр є наслідком історичного розвитку кінематографа і суб'єктивного ставлення самого автора до проблеми (Nash, 2012: 195–210). Виходячи з класифікації, запропонованої Біллом Ніколасом, ми виділимо наступний поділ документальних фільмів за жанрами.

Пояснювальна. Описовий документальний фільм містить усюдищу, всезнаючу та/або об'єктивну присутність, яка зазвичай виражається у вигляді наративу для організації та представлення контенту. Режисер зазвичай не з'являється в кадрі.

Поетичний документальний жанр. Навіть якщо в документальному жанрі документальних фільмів і є якийсь наратив, його також можна охарактеризувати як поезію. Режисери цього жанру адаптують матеріал для створення поетичного висловлювання.

Документальний фільм-есе. Показує есеїстичну розповідь режисера. Фільми часто мають поетичну якість, але покладаються на розповідь, підкріплену зображеннями, щоб передати повідомлення.

Документальний фільм-спостереження, намагається надати точний запис діяльності, майже без розповіді чи музики. Як приклад варто вказати вітчизняний документальний фільм про ліквідацію чорнобильської аварії «3828». Чергування в рондальній композиції фільму образу виритої ями (рефрен) і побутових подій, що відбуваються під час ліквідації аварії (епізоди), перетворюється в прийом, що дозволяє автору показати широкую емоційну амплітуду від соціального гротеску до драми і комедії.

Спільне документальне кіно можна вважати протилежністю спостережному – режисер виступає активним учасником фільму, з'являючись у кадрі та взаємодіючи з об'єктом зйомки. Продуктивність. Ми використовуємо категорію «перформанс» для позначення запису драматичної вистави (наприклад, концерту чи вистави). Опитування, або кіноінтерв'ю – це запис розмови, дискусії чи інтерв'ю на одну або кілька тем. У цьому жанрі інформація доноситься до глядача безпосередньо через виступ інтерв'юера, а не за допомогою музики, драми або танцю. Постановка відтворює

подію з використанням акторів – в спробі дати глядачеві можливість побути «учасником» події або уявити себе в ролі історичного персонажа. Цей жанр потребує окремого дослідження та дискусії про те, чи справді це документальне кіно, адже в ньому використовуються художні прийоми, пов'язані з іншими жанрами кіно. Змішані – документальні фільми, в яких використовується комбінація режимів або жанрів. Деякі документальні фільми покликані показати нам різноманіття сучасного світу. Вони аналізують проблеми та пропонують шляхи їх вирішення. Інші документальні фільми пропонують нам більш повне розуміння аспектів світу. Вони спостерігають, описують або поетично закликають стати учасником сюжетів, приміряти на себе те, що відбувається, і прагнуть збагатити наше розуміння світу.

Обраний інструментарій дослідження дає змогу виявити, систематизувати, проаналізувати та узагальнити зібрані публікації за допомогою системного, функціонального та інших підходів до вивчення цього явища. При цьому враховуються існуючі напрацювання в цій області і кваліфікація подій і явищ, відображених в кінохроніці, за ступенем їх значущості і зв'язку з історичними змінами (Nash, 2014). Слід зазначити, що ці підходи виявилися затребуваними при створенні емпіричної бази для дослідження, побудови історії розвитку документального кіно. Методика вивчення обраного предмета дослідження передбачає звернення до принципів, які сформувалися в культурології. У нашому випадку це основні відправні точки, на яких формується його методологія. Таким чином, використовуючи порівняльно-історичний принцип, розкривається загальне і специфічне в розвитку і функціонуванні документального кіно на різних етапах розвитку російського суспільства. Історико-ситуаційний принцип дозволяє аналізувати особливості «історико-культурного середовища» функціонування документального кіно. Тут необхідно звернутися до документалістики як до основи документального кіно і відзначити її здатність до саморозвитку. При цьому враховуються як зони, де протікають процеси, як це було в минулому, так і ті, які будуть відбуватися в майбутньому. Завдяки такій двовимірності кінематографічного процесу можна використовувати історичну формулу «раннього характеру майбутнього» кінематографа (Laurel, 1993: 180). На основі вивчення різних типів джерел (Інтернет, праці вітчизняних і зарубіжних вчених, журналістика та ін.) Формуються актуальні принципи авторського бачення різних аспектів предмета дослідження і, отже, достовірності. Принцип альтернативності використовується при

вивченні праць окремих науковців, які висувають свої ідеї у розвитку документального кіно. Принцип об'єктивності інформації дозволяє уникнути «спотворень» в процесі осмислення документального матеріалу. Принцип детермінізму допомагає вивчати універсальні закономірні зв'язки різних функцій документального кіно.

Висновки. Таким чином, виходячи з принципів, що складають основу методологічних підходів до дослідження, було визначено емпіричні (спостереження, опис, порівняння) та теоретичні методи (формалізація, аналіз та синтез, узагальнення, аналогія, контент-аналіз тощо) дослідження документальних фільмів. Таким чином, використання системно-структурного методу розширило можливості визначення періодів і етапів досліджуваних процесів у розвитку документальних фільмів. Метод перспективних ліній актуальний для аналізу подій і фактів. Метод комплементарності розширює пошук джерел для створення об'єктивної історичної картини і часу, в якому відбувалися цікаві для нас події. Проблемно-хронологічний метод вивчення історичної дійсності дозволив

порівняти документальний літопис різних років, а також простежити наслідки його соціокультурного та ідеологічного впливу на свідомість людей. Зазначене дозволяє зробити висновок, що сформована методика дослідження документального кіно дала змогу зібрати дослідницький інструментарій, за допомогою якого розроблено та представлено теоретичні засади його вивчення в контексті культурологічного знання. Використовуючи системні, функціональні та інші підходи і методи вивчення цього явища, було створено емпіричну базу для дослідження, сконструйовано історію його розвитку. Різні способи представлення світу сприяють формуванню різних нових жанрів, які дозволяють глядачеві розширити своє розуміння світу. На жанрову класифікацію документальних фільмів безпосередньо впливає не лише історичний та еволюційний розвиток людства, а й особистість самого автора та сприйняття світу глядачем. У зв'язку з цим можна припустити, що жанр документального кіно перебуває на стадії становлення, має нечіткі критерії жанрової класифікації та потребує подальшого детального розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Коробко В. І. Телевізійна документалістика та її види. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Соціальні комунікації. 2017. Вип. 11. С. 30–35.
2. Gaudenzi S. The Living Documentary: from representing reality to co-creating reality in digital interactive documentary. A thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy. Goldsmiths (Centre for Cultural Studies), University of London. London, January 2013. 308 p.
3. Gifreu A. The interactive multimedia documentary. A proposed model of analysis. [Research Pre-PhD]. Department of Communication: Universitat Pompeu Fabra. 2010. 306 p.
4. Aston J., Gaudenzi S. Interactive documentary: setting the field. *Studies in Documentary Film*, 2012, Volume 6, Number 2. P. 125–139.
5. Nash K. Modes of Interactivity: Analyzing the Web-Doc. *Media, Culture and Society*, Vol.34, n2, 2012. P. 195–210.
6. Braida N. Web documentary. Documenting reality in the Post-media age. *Academico*. 2018. 157 p.
7. Nash K. What is interactivity for? 2014. The social dimension of web-documentary participation. *Academia.edu*. URL: https://www.academia.edu/6725191/What_is_interactivity_for_The_social_dimension_of_web-documentary_participation (дата звернення 15.11.2024).
8. Cock A. Retóricas del cine de ficción postverité. Ampliación de las fronteras discursivas audiovisuales para un espíritu de época complejo. [Tesi doctoral] Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona, 2009.
9. Laurel B. *Computers as Theatre*. Addison-Wesley, Reading, Massachusetts. 1993. 180 p.
10. NFB interactive – National Film Board of Canada. Веб-сайт. URL: <https://www.nfb.ca/interactive/> (дата звернення 18.11.2024).
11. IDFA Doc Lab. Веб-сайт. URL: <http://www.doclab.org/> (дата звернення 19.11.2024).
12. DocSHIFT Index. Веб-сайт. URL: <http://doctoronto.ca/> (дата звернення 21.11.2024).
13. Docubase. Веб-сайт. URL: <http://docubase.mit.edu/> (дата звернення 27.11.2024).
14. Tribeca. Веб-сайт. URL: <http://tribecafilm.com/> (дата звернення 15.11.2024).
15. Sundance. Веб-сайт. URL: <http://www.sundance.org/festival/> (дата звернення 26.11.2024).
16. i-Docs. Веб-сайт. URL: <http://i-docs.org/> (дата звернення 5.11.2024).
17. Le Blog Documentaire. Веб-сайт. URL: <http://cinemadocumentaire.wordpress.com/> (дата звернення 3.12.2024).
18. Webdocu. Веб-сайт. URL: <http://webdocu.fr/web-documentaire/> (дата звернення 2.12.2024).
19. Webdoku. Веб-сайт. URL: <http://webdoku.de/> (дата звернення 25.10.2024).
20. ISO FDIS 9241-210:2009. Ergonomics of human system interaction – Part 210: Human-centered design for interactive systems (formerly known as 13407). International Organization for Standardization (ISO). Switzerland.

REFERENCES

1. Korobko V. I. (2017) Televiziina dokumentalistyka ta yii vydy. [Television documentaries and their types] Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriia : Sotsialni komunikatsii. Vyp. 11. S. 30–35. [in Ukrainian].
2. Gaudenzi S. (2013) The Living Documentary: from representing reality to co-creating reality in digital interactive documentary. A thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy. Goldsmiths (Centre for Cultural Studies), University of London. London, January. 308 p.
3. Gifreu A. (2010) The interactive multimedia documentary. A proposed model of analysis. [Research Pre-PhD]. Department of Communication: Universitat Pompeu Fabra. 306 p.
4. Aston J., Gaudenzi S. (2012) Interactive documentary: setting the field. Studies in Documentary Film, Volume 6, Number 2. P. 125–139.
5. Nash K. (2012) Modes of Interactivity: Analyzing the Web-Doc. Media, Culture and Society, Vol.34, n2. P. 195–210.
6. Braida N. (2018) Web documentary. Documenting reality in the Post-media age. Academico. 157 p.
7. Nash K. (2014) What is interactivity for? The social dimension of web-documentary participation. Academia.edu. URL: https://www.academia.edu/6725191/What_is_interactivity_for_The_social_dimension_of_web-documentary_participation (дата звернення 15.11.2024).
8. Cock A. (2009) Retóricas del cine de ficción postvérité. Ampliación de las fronteras discursivas audiovisuales para un espíritu de época complejo. [Tesi doctoral] Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona. [in Spanish].
9. Laurel B. (1993) Computers as Theatre. Addison-Wesley, Reading, Massachusetts. 180 p.
10. NFB interactive – National Film Board of Canada. URL: <https://www.nfb.ca/interactive/> (дата звернення 18.11.2024).
11. IDFA Doc Lab. Веб-сайт. URL: <http://www.doclab.org/> (дата звернення 19.11.2024).
12. DocSHIFT Index. Веб-сайт. URL: <http://doctoronto.ca/> (дата звернення 21.11.2024).
13. Docubase. Веб-сайт. URL: <http://docubase.mit.edu/> (дата звернення 27.11.2024).
14. Tribeca. Веб-сайт. URL: <http://tribecafilm.com/> (дата звернення 15.11.2024).
15. Sundance. Веб-сайт. URL: <http://www.sundance.org/festival/> (дата звернення 26.11.2024).
16. i-Docs. Веб-сайт. URL: <http://i-docs.org/> (дата звернення 5.11.2024).
17. Le Blog Documentaire. Веб-сайт. URL: <http://cinemadocumentaire.wordpress.com/> (дата звернення 3.12.2024).
18. Webdocu. Веб-сайт. URL: <http://webdocu.fr/web-documentaire/> (дата звернення 2.12.2024).
19. Webdoku. Веб-сайт. URL: <http://webdoku.de/> (дата звернення 25.10.2024).
20. ISO FDIS 9241-210. (2009). Ergonomics of human system interaction – Part 210: Human-centered design for interactive systems (formerly known as 13407). International Organization for Standardization (ISO). Switzerland.

УДК 780.8.087.68:784.1:781.2].071.1(477)(045)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/87-1-20>

Кристина ДОНЦОВА-ПУШЕНКО,

orcid.org/0000-0001-9097-0884

викладач кафедри хорового диригування та академічного співу

Харківської державної академії культури

(Харків, Україна) *doncova.kristina@gmail.com*

В'ячеслав БОЙКО,

orcid.org/0000-0003-1020-6937

кандидат мистецтвознавства, доцент,

завідувач кафедри хорового диригування та академічного співу

Харківської державної академії культури

(Харків, Україна) *Slava.regent@ukr.net*

ХОР І. ГАЙДЕНКО «ВЕСНА ЛЮБА»: ТЕОРЕТИЧНИЙ ТА ВОКАЛЬНО-ХОРОВИЙ АНАЛІЗ ТВОРУ

У статті аналізується теоретичний та вокально-хоровий аспекти твору «Весна люба» І. Гайдєнка, висвітлено особливості співпраці з хоровим ансамблем. У творі порівнюється два образних світи, один з яких – зовнішній, а другий – духовний, і саме тому форма твору трактується композитором як складна двочастинна форма. Побудова першої частини (1–16 такти) складається із двох квадратних періодів по 8 тактів які дорівнюють двом музичним реченням у такій побудові – 4+4. У цій частині твору, композитор відтворює зовнішню обстановку – образ весняного світу з квітучими садами, співом солов'їв та радістю, яка наповнює серце. Фактура, яка використана у хоровій партитурі, зокрема поліфонічна та гамофонно-гармонічна складова твору.

Композитор використовує різні типи гомофонної фактури та поліфонічний склад для передачі музичного втілення зовнішнього та духовного світу. Наприклад, за допомогою гомофонно-гармонічного викладу, де головна мелодійна лінія належить партії *S*, створюється піднесена та оповідальна атмосфера. Посиленням цього є стійкий акомпанемент чоловічої групи хору, який підкреслює поетичну думку «Весна люба, ой, прийшла. Зима люта, ой, пройшла» (1–3 такти хору). Тенденція, що помічена у творчості композитора І. Гайдєнка це – збагачення музики стилістичними типовими елементами, такими як ладові зрушення і звороти. Гармонія твору багата і різноманітна, але без великої кількості барвистих деталей, все підпорядковано динамізму та безперервності розвитку – зима замінюється весною, журба – радістю, духовний занепад – відродженням.

У статті вперше представлено музично-теоретичний та вокальний аналіз твору «Весна люба» композитора І. Гайдєнка. На сьогоднішній день особливо актуальним є розгляд та аналіз українських хорових композицій, удосконалення розуміння індивідуального втілення, сприйняття та витворення образно-сміслового змісту та музичного матеріалу.

Ключові слова: хор, вокально-хоровий, теоретичний аналіз, сучасний український композитор, інтерпретація, хорова музика, українська музика.

Krystyna DONTSOVA-PUSHENKO,

orcid.org/0000-0001-9097-0884

PhD,

Lecturer at the Department of Choral Conducting and Academic Singing

Kharkiv State Academy of Culture

(Kharkiv, Ukraine) *doncova.kristina@gmail.com*

Vyacheslav BOIKO,

orcid.org/0000-0003-1020-6937

Candidate of Art Studies, Associate Professor,

Head of the Department of Choral Conducting and Academic Singing

Kharkiv State Academy of Culture

(Kharkiv, Ukraine) *Slava.regent@ukr.net*

HAYDENKO “DEAR SPRING”: THEORETICAL AND VOCAL-CHORAL ANALYSIS OF THE WORK

The article analysis the theoretical and vocal-choral aspects of the work «Dear Spring» by I. Haydenko, highlighting the features of collaboration with a choral ensemble. The piece contrasts two imaginative worlds one external and one

spiritual-which is why the composer interprets the form as a complex two-part structure. The construction of the first part (measures 1–16) consists of two square periods of 8 measures each, forming two musical phrases in a 4+4 structure. In this part, the composer portrays the external setting – a springtime world filled with blooming gardens, nightingale songs, and joy that fills the heart. The choral score uses various textures, including both polyphonic and homophonic-harmonic elements.

The composer employs different types of homophonic textures and polyphonic arrangements to convey the musical embodiment of the external and spiritual worlds. For example, through a homophonic-harmonic setting where the main melodic line is carried by the soprano part, an elevated and narrative atmosphere is created. This is reinforced by the steady accompaniment of the male voices in the choir, which emphasizes the poetic idea: «Dear spring, oh, has come. Fierce winter, oh, has gone» (measures 1–3 of the choir). A characteristic tendency in I. Haydenko's work is the enrichment of music with stylistically typical elements, such as modal shifts and turns. The harmony of the piece is rich and varied, though not overly colorful; everything is subordinated to the dynamism and continuous development – the transition from winter to spring, from sorrow to joy, from spiritual decline to revival.

This article presents, for the first time, a music-theoretical and vocal analysis of I. Haydenko's composition «Dear Spring». Today, the study and analysis of Ukrainian choral compositions are particularly relevant, as they help enhance the understanding of individual interpretation, perception, and the creation of figurative and semantic content and musical material.

Key words: choir, vocal-choral, theoretical analysis, contemporary Ukrainian composer, interpretation, choral music, Ukrainian music.

Аналіз досліджень. У сучасному музикознавстві твори І. Гайдено ще не досліджені в повному обсязі. Мною вже аналізувався хор «Зійшла зоря» І. Гайдено на тексти Г. Сковороди, але популярні сучасні надбання не аналізовані у повному обсязі.

Метою статті є дослідження теоретичного та вокально-хорового аспектів, розкриття унікальності виконавської інтерпретації хору а cappella «Весна люба» І. Гайдено є центральним завданням статті, спрямованим на підготовку до подальшої роботи з хором.

Твір «Весна люба» написаний у ладі а-moll, яка наповнює музику відчуттями та лірикою, що дозволяє композитору відобразити основний філософсько-духовний зміст третьої пісні збірки «Сади божественних пісень».

Тональний розвиток твору не складний, в основі якого лежить чергування тональностей І (а-moll), ІІ (Н-dur, h-moll), V (e-moll, E-dur), VI (Fis-dur – як домінанта до тональностей ІІ шаблони) та VII (G-dur) шаблони.

У дев'ятому такті починає переважати гармонійна структура, в якій використовується лише чоловіча група хору з акцентом на його темне темброве забарвлення. І. Гайдено концентрується на візуальному втіленні образу журби, яка «ганьбить красні села» (такти 9–12, фраза «Ой, журба моя, іди геть від сель!»). Подальше згуртування хору утворює акордово-гармонічну структуру, яка підсилює емоційну насиченість поетичного тексту – «Біжи собі проч у ад! Не для тебе рай і сад, райський сад!» (такти 13–16) (Ушкалов, 2011: 54). Початок другої частини відтворюється у гомофонно-гармонійній структурі, що знову занурює слухача у захоплюючу та розповідну атмосферу.

У період від 21 до 28 тактів, композитор поєднує гомофонію та поліфонію в одночасному зву-

чанні, сприяючи створенню змішаного складу. Цей фактурний прийом дозволяє йому висвітлити та втілити складну духовно-філософську ідею поетичного тексту – душа, як квітучий сад, що взаємодіє з Господом.

У другій частині музичного твору (17–32 такти) структура сформована відповідно до першої частини та включає два простих квадратних періоди по вісім тактів. Кожен півперіод, складається з двох музичних речень по чотири такти. У цій частині композитор, як і поет, звертає увагу на духовний світ, переносячи акцент зовнішнього світу. Він відображає образ весни в символічному ключі: розкішний весняний сад – «град божий». З 33 по 43 такти є кода, що переносе слухача назовні, об'єднуючи зовнішній та духовний світи в єдине гармонійне ціле.

В другій частині (другий період) спостерігається подібний ладовий зворот, але тут він звучить інакше – мінор (h-moll) замінюється мажором (Н-dur), що гранично точно розкриває Величний образ Бога.

Намагаючись висвітлити образ пекла, І. Гайдено спирається на зменшений квінтсекстакорд (VI_5^{6+1}), який надає музиці загострення та напруги.

Тричастковий метр (3/4) та пошвидлений темп Allegretto (чверть дорівнює 92) не тільки сповнюють музичний розвиток лірико-піднесеним емоційним тону, але й дозволяють композитору передати поетичне оповідання та сповнити поетичні образи «життям» та «енергією».

Дрібна ритміка (чверті, восьмі та шістнадцяті тривалості), яка пронизує всю метроритмічну тканину даної хорової композиції, максимально точно розкриває буянню весняних барв, цвітіння, щебетання пташок, розквіт та животворіння.

У 20 такті композитор використовує пунктирний ритм, який дещо драматизують оповідання,

звертаючи увагу на значущість поетичної фрази «смертний гріх» (такт 20).

Динамічне оформлення твору «Весна люба» відзначається переважанням гучним нюансів, в межах яких утворюються кілька індивідуалізованих картин. Так, початок першої частини спирається на динамічний відтінок *f*, за допомогою якого композитор музично втілює прихід весни з її розквітчаними садами та дзвінким співом солов'я. починаючи з 9 такту динаміка спадає до нюансу *mf*, що переводить погляд з образу весни на образ журби.

Друга частина також починається на гучній динаміці, висвітлюючи зміст поетичної фрази «щаслив той і без утіх, хто подужав смертний гріх». Далі композитор знову використовує *mf*, прагнучи надати музиці більш ліричного характеру та висвітлити поетичну алегорію (квітучий весняний сад – «град божий»). Особливу увагу звертає на себе нюанс *p* на словах «О, боже мій, ти град мій, град! Боже, ти мій сад!», що розкриває шанобливе та благоговійне ставлення ліричного героя до Бога.

У коді І. Гайденко знов спирається на гучну динаміку (нюанс *f*), змальовуючи весняний прихід, а нюанс *p*, що охоплює останні такти ніби підкреслює душевний спокій ліричного героя, набутий через духовне відродження (такти 40–43).

Щодо вокально-хорового аналізу твору, хорівий твір «Весна люба» І. Гайденко написаний для мішаного чотириголосного хору з використання *divisi* в партії В а *cappella*. Хорові партії відзначаються сприятливими теситурними умовами, які створюються завдяки робочим діапазнам, зручним динамічним оформленням поступовість мелодійного розвитку кожної хорової партії, пануванням середньої теситури.

У творі «Весна люба» І. Гайденко демонструє широкі можливості різних підходів в трактуванні хорової звучності, її тембральних особливостей в рамках природної вокальності:

Basso ostinato (такти 1–3).

Принцип нашарування з використанням *divisi* (такти 4–7).

Використання чоловічої групи хору (такти 9–11).

Використання неповного мішаного хору (такти 25–26)

Введення колористичного прийому – спів пташок (такти 39–43).

Зовнішній та внутрішній світи, що гармонічно поєднанні у житті ліричного героя, боротьба з журбою та духовне відродження гранично точно будуть розкрити за допомогою переважання ліричних тембрових голосів:

– Ліричне сопрано – легкий, світлий, сріблястий, досить рухливий високий голос.

– Ліричне мецо-сопрано – голос, що тяжіє до сопрано та володіє легкою рухливістю.

– Ліричний тенор – голос м'якого, сріблястого тембру, що володіє великою співучістю звуку і рухливістю.

– Центральний бас – голос, для якого характерні велика глибина і повнота звучання.

До основних мелодійних інтонаційних складнощів хорових партій відносяться альтеровані звуки, стрибки на чисті інтервали, мелодійні хода по звукам тризвуків, хроматичні хода.

Розглянемо деякі приклади та шляхи їх інтонування.

Альтерований звук соль дієз в 1 такті (партія S), в 20 такті (партія В), в 28 такті (партія А) інтонується високо, як III щаблина E-dur.

В 2 такті (партія А) спостерігається стрибок на чисту кварту вгору, яки потребує стійкого інтонування. Подібні стрибки на чисті інтервали (чиста квінта – партія S; чиста кварта – партія В) в 4 такті (партія S) слід інтонувати аналогічно.

В 3 такті (партія Т), в 7 такті (партія А), в 19 такті (партія S) альтерований звук ре дієз необхідно інтонувати високо, як III щаблина H-dur.

Альтерований звук ля дієз в 9 такті (партія Т), в 22 такті (партія А), в 28 такті (партія S) має інтонуватися високо, як III щаблина Fis-dur.

В 10 такті (партія Т), в 26 такті (партія А) альтерований звук до дієз інтонується високо, як II щаблина h-moll.

Фа дієз в 14 такті (партія S) потребує високого та загостреного інтонування, як I підвищена щаблина fis-moll:

Мелодійний хід по звукам мажорного тризвуку в 25 такті (партія А) слід інтонувати таким чином: соль (стійко) – сі (високо) – ре (стійко).

В 29 такті (партія В) мелодійний хід по звукам мінорного тризвуку вниз інтонується таким чином: сі (стійко, з незначним тяжінням вгору) – соль (низько) – мі (стійко, з незначним тяжінням вгору).

Кожен звук хроматичного ходу вниз (такти 36–37 – партія Т) має інтонуватися високо. Працюючи над вертикальним строєм диригенту та співакам необхідно встановити яке гармонічне навантаження несе кожен звук у певному акорді, що звучить.

Септакорд другої щаблини з підвищеною терцією та квінтою. Інтонується: сі (стійко) – ля (низько) – ре дієз (високо) – фа дієз (стійко) – сі (стійко). Квінтсектакорд шостої щаблини з підвищеною прямою. Інтонується: ля (низько) – до (низько) – мі (високо) – фа дієз (високо, гостро).

Септакорд третьої щабліни з підвищеною примою та квінтою і затриманою секундою.

Інтонується: до дієз (стійко, з незначною тенденцією вгору) – ре (низько) – соль дієз (стійко, з незначною тенденцією вгору) – сі (низько). Хорова композиція «Весна люба» І. Гайденко вимагає від співаків вміння знаходити правильне співвідношення по метроритму, фактурі, дикції та мовної орфоєпії.

Метроритмічна стабільність, хорова поліритмія, виконання дрібної ритміки в жвавому темпі, пунктирний ритм є основними метроритмічними завданнями та складностями при виконанні даної хорової композиції.

Співакам дуже важливо під час співу ясно відчувати метричний пульс, що допоможе їм відчутти рухову основу ритму, буде сприяє виробленню ансамблевої навички точного витримування і одночасного закінчення звуку, синхронного переходу на новий звук. Таким чином виконання даної хорової композиції буде метрично стабільним.

Виконання хорової поліритмії, яка спостерігається протягом всього музичного розвитку, має також ґрунтуватися на ясному метроритмічному відчутті (такти 17–20; 26–30). Важливим метроритмічним завданням є вірно та точно виконання дрібної ритміки в жвавому темпі (такти 18–19).

Подібні місця в хоровій партитурі мають виконуватися на активному диханні та гарній роботі діафрагмою, а також максимальній активзації артикуляційного апарату.

Пунктирний ритм зустрічається тільки один раз, в 20 такті (партія S) та вимагає від співаків доспівувати ноту з точкою до кінця, не замінювати точку паузою, не рвати вокальну лінію, ретельно стежити за точністю інтонування (особливо – короткої ноти) та за тим, щоб пунктирний ритм не переходив в тріольний.

Що до фактурного ансамбля: поєднання та перемінність різних фактурних складів, а саме гомофонії та поліфонії, передбачають різний звуковий баланс між хоровими голосами.

Так, при гомофонно-гармонічній фактурі переважає головна мелодійна думка, яка має підтримуватися рівно звучним хоровим акомпанементом. Наприклад, такти (1–3, 17–20).

Поліфонічний епізод (такти 21–28) передбачає відносну рівновагу голосів, при виділенні того голосу, який проводить основну музичну тему. Кожна хорова партія повинна виконати тему першим планом, а потім гнучко переключитися на спів другим та планом (такти 21–28). Дуже велике значення у роботі над хором є дикційно-орфоєпічний ансамбль: пожвавлений темп хорової ком-

позиції «Весна люба» передбачає полегшування сили звуку, дуже активне та легке вимовляння тексту при мінімальному русі артикуляційного апарату.

Співакам під час виконання необхідно слідкувати, щоб останній приголосний звук складу або слова переносився на початок наступного. Також потрібно чітко та коротко вимовляти всі свистячі, шиплячі приголосні, які можуть порушити дикційну систему.

Ве-сна лю-ба, о-йпри-йшла, о-йпри-шла!

Зи-ма лю-та, о-йпро-йшла, о-йпро-йшла.

Вже са-до-чки ро-зцві-ли, ро-зцві-ли,

Со-ло-ве-йко на-ве-ли, на-ве-ли.

О-йжу-рба мо-я і-ди ге-[т']ві-дсе[л']!

Не га-[н']би ти кра-сни-хсе-лкра-сни-хсел.

Бі-жи со-бі про-чвад!

Не для те-бе ра-йі са-дра-й[с']ки-йсад!

Ща-сли-вто-йі бе-зу-ті-хбе-зу-тіх,

Хто по-ду-жа-всме-ртни-йгрі-хсме-ртни-йгріх!

Ду-ша йо-го град, ду-ша йо-го сад.

То-йсад да-є кві-ти, то-йсад да-є пло-ди.

О, бо-же мі-йти гра-дмі-йград!

Бо-же, ти мі-йсад!

Ве-сна лю-ба, о-йпри-йшла, о-йпри-шла!

Зи-ма лю-та, о-йпро-йшла, о-йпро-йшла.

Вже са-до-чки ро-зцві-ли, ро-зцві-ли,

Ве-сна лю-ба! (Ушкалов, 2011: 2).

Основним співацьким звуковеденням під час виконання хорової композиції «Весна люба» має бути зв'язне звуковедення *legato*. Співакам необхідно слідкувати за тим, щоб звук рівно витримувався протягом всієї своєї тривалості та безпосередньо «переливався» в інший, без будь-якої перерви або поштовху.

Висновки. У своїх творах І. Гайденко поєднує українські народні мотиви з сучасними композиційними прийомами, створюючи неповторну атмосферу та емоційне звучання. Труднощі які були виявлені після детального теоретичного та вокально-хорового аналізу твору неодмінно допоможуть хормейстеру в роботі над твором та здобувачам вищим учбовим закладам у диригуванні. Особливу увагу потрібно звернути на опрацювання партитури з точки зору виконавської інтерпретації.

В творчості І. Гайденко поєднуються українські народні мотиви з сучасними композиційними прийомами, що дозволяє створити неповторну атмосферу та емоційне звучання. Його музика відзначається глибоким звучанням і відчутним почуттям національної та культурної спадщини. Через це він здобув популярність як в Україні, так і за її межами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гордійчук М. Музика і час. Київ :Музична Україна, 1984. 36 с.
2. Ушкалов Л. Сковорода Григорій. Повна академічна збірка творів. Харків : Майдан, 2011. 1400 с.

REFERENCES

1. Hordiichuk M. (1984). Muzyka I Chas. [Music and Time]. Kyiv : Muzychna Ukraina. 326. [in Ukrainian].
2. Ushkalov L. (2011) Skovoroda Hryhorii. Povna akademichna zbirka tvoriv [Skovoroda Hryhorii. Complete academic collection of works]. Kharkiv: Maidan, 1400 p. [in Ukrainian].

Дмитро ДУХОБОРОВ,

orcid.org/0009-0009-3383-0266

аспірант кафедри графічного дизайну

Київського національного університету культури і мистецтв

(Київ, Україна) dukhoborov@gmail.com

СИСТЕМИ ВІЗУАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ: АНАЛІЗ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ

У статті здійснено поглиблений аналіз міжнародного досвіду систематизації візуальної ідентичності державних органів, що розглядається як невід'ємний компонент сучасної державної комунікації, брендингу та публічного адміністрування. Основна тема дослідження охоплює концептуальні підходи, методології розробки, практичні аспекти впровадження та функціонування уніфікованих систем візуальної комунікації в публічному секторі. Проблема, на вирішення якої спрямована стаття, полягає у необхідності вивчення та адаптації успішних зарубіжних практик для вдосконалення державної візуальної ідентичності в Україні, що сприятиме підвищенню ефективності урядових комунікацій, зміцненню національного бренду та зростанню суспільної довіри. Метою статті є ідентифікація, систематизація та критичний аналіз ключових моделей і стратегій управління візуальною ідентичністю на прикладі провідних країн та міжнародних утворень, таких як Велика Британія, Канада, Європейський Союз, США та Німеччина. Досліджено стратегічні цілі, що лежать в основі цих ініціатив, зокрема прагнення до узгодженості, впізнаваності, доступності інформації та економічної ефективності. Детально проаналізовано основні візуальні елементи, що підлягають стандартизації (логотипи, кольорні схеми, типографіка, дизайн веб-ресурсів), а також визначено структуру, функції та повноваження відповідальних інституцій, що займаються розробкою та супроводом цих систем. Узагальнені результати дослідження виявили спільні тенденції у підходах до формування державного візуального стилю, серед яких: централізація управління візуальними активами, акцент на цифровізації та користувацько-орієнтованому дизайні, а також інтеграція візуальної ідентичності у загальну комунікаційну стратегію держави. Зроблено висновок про універсальну важливість стратегічного, науково обґрунтованого підходу до управління візуальною ідентичністю для підвищення ефективності державного управління та формування позитивного міжнародного іміджу. Дослідження пропонує цінні, практично застосовні уроки та моделі, які можуть бути використані для розробки та модернізації системи державної візуальної ідентичності в Україні, враховуючи її національні особливості та стратегічні пріоритети.

Ключові слова: візуальна ідентичність держави, державний дизайн, урядова комунікація, системи візуальної ідентичності, міжнародний досвід, брендинг держави, корпоративна візуальна ідентичність у публічному секторі.

Dmytro DUKHOBOROV,

orcid.org/0009-0009-3383-0266

PhD-student at the Department of Graphic Design

Kyiv National University of Culture and Arts

(Kyiv, Ukraine) dukhoborov@gmail.com

GOVERNMENT VISUAL IDENTITY SYSTEMS: AN ANALYSIS OF INTERNATIONAL EXPERIENCE

The article provides an in-depth analysis of international experience in the systematization of government visual identity, which is considered an integral component of modern state communication, branding, and public administration. The main research topic covers conceptual approaches, development methodologies, practical aspects of implementation, and functioning of unified visual communication systems in the public sector. The problem addressed by the article lies in the need to study and adapt successful foreign practices to improve state visual identity in Ukraine, which will contribute to enhancing the effectiveness of government communications, strengthening the national brand, and increasing public trust. The purpose of the article is to identify, systematize, and critically analyze key models and strategies for visual identity management using examples from leading countries and international entities such as the United Kingdom, Canada, the European Union, the USA, and Germany. The strategic objectives underlying these initiatives are explored, particularly the pursuit of consistency, recognition, accessibility of information, and economic efficiency. The main visual elements subject to standardization (logos, color schemes, typography, web resource design) are analyzed in detail, and the structure, functions, and powers of the responsible institutions involved in the development and maintenance of these systems are identified. The generalized research results revealed common trends in approaches to forming state visual

style, including centralization of visual asset management, emphasis on digitalization and user-centered design, and the integration of visual identity into the overall communication strategy of the state. It is concluded that a strategic, scientifically-grounded approach to visual identity management is universally important for increasing the efficiency of public administration and forming a positive international image. The study offers valuable, practically applicable lessons and models that can be used for the development and modernization of the state visual identity system in Ukraine, considering its national specifics and strategic priorities.

Key words: state visual identity, public sector design, government communication, visual identity systems, international experience, nation branding, corporate visual identity in the public sector.

Постановка проблеми. В епоху глобалізації та інформаційного суспільства візуальна комунікація держави набуває дедалі більшого стратегічного значення. Візуальні елементи – логотипи, колірні схеми, унікальна типографіка, дизайн офіційних документів та веб-ресурсів – перестають бути суто декоративними атрибутами. Вони трансформуються у потужні інструменти державної політики, що покликані формувати ідентичність, транслиувати ключові цінності, зміцнювати авторитет та будувати ефективний діалог із суспільством та міжнародною спільнотою. Ефективність та послідовність урядових комунікацій, їхня здатність викликати довіру та забезпечувати чітке позиціонування державних інституцій значною мірою залежать від продуманості та системності візуальної репрезентації. Проблема полягає в тому, що за відсутності єдиного, науково обґрунтованого підходу до формування та управління візуальною ідентичністю, державні органи часто використовують різноманітні, неузгоджені візуальні стилі. Це призводить до фрагментації образу держави, зниження ефективності комунікаційних зусиль, нераціонального використання ресурсів та, як наслідок, може негативно впливати на рівень суспільної довіри та міжнародний імідж країни. Особливої гостроти ця проблема набуває в умовах сучасних інформаційних викликів, де візуальна складова відіграє вирішальну роль у сприйнятті та інтерпретації інформації.

Аналіз досліджень. Питання державної візуальної ідентичності та брендингу країн активно досліджуються у світовій науковій літературі в рамках таких дисциплін, як публічне адміністрування, теорія комунікацій, дизайн, маркетинг та політологія. Багато країн світу, усвідомлюючи стратегічну важливість візуальної складової, вже розробили та успішно впроваджують комплексні системи державної візуальної ідентичності, що стає предметом аналізу для науковців (наприклад, дослідження щодо систем у Великій Британії (Government Digital Service, 2025), Канаді (Treasury Board of Canada Secretariat, 2023), ЄС (European Commission, European Union), США (General Services Administration) та Німеччині (Presse- und Informationsamt der Bundesregierung)). Ці системи демонструють прагнення до уніфікації, підвищення впізнаваності та ефективності

державних комунікацій. Водночас в українському науковому дискурсі, попри зростаючий інтерес до теми національного брендингу, питання системного підходу до візуальної ідентичності саме державних органів, уніфікації їхнього візуального стилю та розробки відповідних стандартів все ще потребують глибшого та комплексного вивчення. Існує потреба в аналізі та адаптації успішного міжнародного досвіду до українських реалій з метою розробки власної ефективної моделі.

Мета статті. Метою цієї статті є огляд та аналіз провідного міжнародного досвіду зі створення, впровадження та функціонування систем візуальної ідентичності державних органів. Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання: детально розглянути та зіставити практики Великобританії, Канади, Європейського Союзу, Сполучених Штатів Америки та Німеччини; ідентифікувати ключові цілі, принципи побудови та основні елементи стандартизації цих систем; визначити відповідальні інституції та їхні функції; виявити спільні успішні стратегії та підходи. Аналіз обраних прикладів має на меті продемонструвати різні моделі систематизації візуальної ідентичності державних органів, виявити найкращі практики та запропонувати уроки, що можуть бути корисними для подальших наукових досліджень та практичного застосування в контексті розбудови та вдосконалення системи візуальної ідентичності державних органів України.

Виклад основного матеріалу. Прагнення до створення цілісного та впізнаваного образу держави спонукало уряди низки країн та наддержавних утворень до розробки та імплементації комплексних систем уніфікованої візуальної ідентичності. Ці системи покликані забезпечити не лише естетичну привабливість, але й стратегічну узгодженість, функціональну ефективність та високий рівень впізнаваності всіх комунікацій державних структур.

– **Сполучене Королівство (UK):** Британський підхід до урядової візуальної ідентичності характеризується прагненням до максимального спрощення, чіткості та економічної ефективності. В основі лежить Система урядової ідентичності (Government Identity System), тісно інтегрована з широко відомою дизайн-системою державних послуг GOV.UK. Ключовим елементом, що забезпечує уніфікований брендинг численних урядо-

вих установ та відомств, є використання Королівського герба, а з 2022 року – єдиної для всіх корони Тюдорів. Це забезпечує миттєву ідентифікацію державної приналежності та підкреслює авторитет (Government Digital Service, 2025). Важливу роль у розробці, координації та підтримці цих стандартів відіграє спеціалізований підрозділ Government Digital Service (GDS), що свідчить про високий пріоритет цифрових каналів комунікації. Головна мета – зробити взаємодію громадян з державою максимально простою та зрозумілою.

– **Канада:** Канадська Федеральна програма ідентичності (Federal Identity Program – FIP) є однією з найстаріших, найрозвиненіших та найкомплексніших систем у світі, що слугує прикладом системного підходу вже протягом десятиліть. Програма детально регламентує використання широкого спектру офіційних символів, включаючи знаменитий словесний знак «Canada» із зображенням кленового листка, стандартизовану корпоративну сигнатуру (унікальне поєднання державного символу та назви конкретного відомства), офіційні шрифти та узгоджену колірну палітру. Стратегічними цілями FIP є не лише забезпечення легкої ідентифікації всіх федеральних установ, але й суттєве покращення якості надання державних послуг, практичне дотримання конституційного принципу рівності офіційних мов (англійської та французької) в усіх комунікаціях, а також досягнення ефективного управління державними ресурсами через уніфікацію (Treasury Board of Canada Secretariat, 2023). Координаційну та контрольну функцію виконує Секретаріат Казначейської ради Канади, що підкреслює фінансово-адміністративну важливість програми.

– **Європейський Союз (ЄС):** Європейська Комісія, як ключовий виконавчий орган Європейського Союзу, приділяє значну увагу формуванню власної чітко визначеної та легко впізнаваної візуальної ідентичності. Її основними константами є модифікована емблема ЄС – коло з дванадцяти золотих зірок на синьому тлі, що символізує єдність, солідарність та гармонію між народами Європи, – у поєднанні із символічним графічним зображенням будівлі Берлемон (де розташована штаб-квартира Комісії) та стандартизованим словесним знаком «European Commission». Ця ретельно розроблена візуальна система спрямована на формування консолідованого, авторитетного та впізнаваного міжнародного іміджу інституції, а також на забезпечення так званого «єдиного голосу» Європейської Комісії в її численних комунікаціях з державами-членами, міжнародними партнерами та громадянами ЄС (European Commission, European Union).

– **Сполучені Штати Америки (USA):** В американській практиці особливий акцент робиться на уніфікації та покращенні користувацького досвіду в цифровій присутності державних органів. Дизайн-система веб-сайтів США (U.S. Web Design System – USWDS), розроблена та підтримувана General Services Administration (GSA), є яскравим прикладом такого підходу. USWDS пропонує федеральним відомствам широкий набір готових до використання, багаторазово тестованих компонентів інтерфейсу, візуальних стилів, дизайн-патернів та детальних настанов. Головна мета – створення узгоджених, інтуїтивно зрозумілих, доступних (відповідно до стандартів доступності, зокрема Section 508) та ефективних урядових веб-ресурсів. Такий підхід не лише покращує загальний користувацький досвід взаємодії громадян з державою онлайн, але й суттєво зміцнює довіру до урядових цифрових сервісів та інформації (General Services Administration, n.d.).

– **Німеччина:** Федеральний уряд Німеччини застосовує комплексну систему корпоративного дизайну (Corporate Design der Bundesregierung), яка слугує основою для забезпечення послідовного візуального профілю та узгодженої комунікації всіх федеральних міністерств, відомств та підпорядкованих їм установ. Ця система ретельно стандартизує використання ключових візуальних елементів: офіційного логотипа-знака (стилізоване зображення федерального орла – Bundesadler), визначеної ідентифікаційної зони на всіх матеріалах, спеціально розроблених урядових шрифтів (BundesSans, BundesSerif) та офіційної колірної палітри. За розробку, оновлення та контроль за дотриманням цих стандартів відповідає Прес-служба та інформаційне відомство Федерального уряду (Presse- und Informationsamt der Bundesregierung). Це гарантує високий рівень координації та професіоналізму в представленні держави.

Аналіз та обговорення результатів. Глибокий аналіз представлених міжнародних практик систематизації та уніфікації візуальної ідентичності державних органів дозволяє виокремити та детальніше обговорити низку фундаментальних спільних рис, стратегічних підходів та актуальних тенденцій у цій сфері.

По-перше, визначення чітких стратегічних цілей є наріжним каменем кожної успішної системи. Як показує досвід розглянутих країн, ключовою мотивацією для впровадження таких систем є нагальне прагнення до забезпечення максимальної чіткості, візуальної узгодженості та негайної впізнаваності всіх урядових комунікацій та сервісів. Це, у свою чергу, розглядається як прямий шлях до підвищення рівня громадської довіри до

державних інституцій, адже послідовний, професійний та естетично виважений візуальний стиль незмінно асоціюється з надійністю, компетентністю та авторитетністю державної влади. Формулювання цілей, такі як «спрощення та економія державних ресурсів» (Велика Британія), «покращення якості обслуговування громадян та забезпечення мовної рівності» (Канада), «формування впізнаваного та єдиного голосу інституції» (ЄС), «покращення користувацького досвіду та зміцнення довіри до цифрових сервісів» (США), «створення послідовного візуального профілю для ефективної комунікації» (Німеччина), недвозначно вказують на ці стратегічні пріоритети.

По-друге, невід'ємною рисою є комплексна стандартизація ключових візуальних елементів. Ефективні системи не обмежуються одним чи двома атрибутами, а охоплюють широкий спектр візуальних констант. До них найчастіше належать: офіційні державні емблеми або герби, унікальні логотипи (як загальнодержавного рівня, так і для окремих міністерств та відомств, розроблені в рамках єдиної стилістичної концепції), чітко визначені кольорні палітри (основні та додаткові кольори), ексклюзивна типографіка (часто це спеціально розроблені або адаптовані урядові гарнітури шрифтів), а також уніфіковані шаблони для всієї ділової документації, презентаційних матеріалів, зовнішньої реклами та, безумовно, цифрових ресурсів. Прикладами такої глибокої стандартизації є використання Королівського герба та дизайн-системи GOV.UK у Великій Британії (Government Digital Service, 2025), словесного знака «Canada» та корпоративних сигнатур у Канаді (Treasury Board of Canada Secretariat, 2023), єдиної емблеми ЄС та візуальних настанов для Єврокомісії (European Commission), а також стандартизованих урядових шрифтів та принципів оформлення в Німеччині (Presse- und Informationsamt der Bundesregierung).

По-третє, ефективне управління та розвиток систем державної візуальної ідентичності зазвичай покладається на спеціалізовані, компетентні державні органи або міжвідомчі координаційні підрозділи. Це можуть бути інноваційні урядові цифрові служби, як Government Digital Service у Великій Британії чи General Services Administration у США, які фокусуються на цифрових аспектах; впливові адміністративні органи з широкими повноваженнями, як Секретаріат Казначейської ради Канади, що підкреслює фінансово-економічну доцільність; або центральні інформаційні відомства, як Прес-служба Федерального уряду Німеччини, відповідальні за загальну комунікаційну стратегію. Наявність такого чітко визначеного централізованого (або координуючого) органу є критично важливою

для забезпечення послідовного дотримання встановлених стандартів, їх своєчасного оновлення відповідно до нових викликів, а також для надання методичної та консультаційної підтримки всім державним структурам.

По-четверте, надзвичайно важливим трендом є пріоритетна увага до цифрової присутності держави та користувацького досвіду. Інтенсивний розвиток комплексних дизайн-систем для урядових веб-сайтів та мобільних додатків (наприклад, GOV.UK Design System (Government Digital Service, 2025), U.S. Web Design System (General Services Administration)) свідчить про глибоке розуміння урядами важливості єдиного, інтуїтивно зрозумілого та користувацько-орієнтованого підходу в онлайн-комунікаціях. Такий підхід забезпечує не лише візуальну узгодженість та естетичну привабливість цифрових платформ, але й суттєво покращує їх доступність (зокрема для людей з інвалідністю), функціональність (юзабіліті) та загальну ефективність взаємодії громадян з електронними державними послугами.

Загалом, успішне впровадження та функціонування системи державної візуальної ідентичності є маркером модернізації публічного адміністрування. Воно свідчить про перехід від фрагментарних, ситуативних рішень до стратегічного, цілісного управління образом держави. Важливо також зазначити, що хоча спільні риси та тенденції є очевидними, кожна країна неминуче адаптує свою систему візуальної ідентичності до унікальних національних потреб, історико-культурних особливостей, політичної системи та адміністративної структури. Деякі системи можуть бути більш жорстко централізованими та директивними, інші ж – допускати певну гнучкість та варіативність для окремих відомств в рамках загальних настанов. Однак фундаментальний вектор розвитку однозначно спрямований на посилення стратегічного контролю та підвищення якості візуальних активів держави.

Висновки. Всебічний огляд та аналіз передового міжнародного досвіду систематизації візуальної ідентичності державних органів переконливо демонструє, що провідні країни світу та міжнародні організації надають дедалі більшого стратегічного значення цьому невід'ємному аспекту сучасної урядової комунікації та державного управління. Впровадження уніфікованих, науково обґрунтованих систем візуального стилю перетворилося на усталену міжнародну практику, спрямовану на досягнення низки фундаментальних стратегічних цілей. Серед них – суттєве підвищення рівня впізнаваності державних інституцій як всередині країни, так і на міжнародній арені; забезпечення максимальної ясності, доступності

та послідовності всіх урядових комунікацій; досягнення значної оптимізації бюджетних витрат на розробку та супровід візуальних матеріалів; і, що є чи не найважливішим, зміцнення суспільної довіри та ефективного конструктивного зв'язку між державою і громадянами.

Розглянуті приклади Великої Британії, Канади, Європейського Союзу, США та Німеччини яскраво ілюструють різноманітність моделей та підходів до побудови таких комплексних систем. Проте, незважаючи на відмінності, всі вони базуються на спільних фундаментальних принципах: прагненні до візуальної узгодженості, детальній стандартизації ключових візуальних елементів, а також наявності чітко визначених відповідальних органів чи інституцій, що опікуються їх розробкою, впровадженням, моніторингом та розвитком. Особлива увага, що приділяється в останні роки цифровій сфері та онлайн-присутності держави, відображає глобальні тенденції комунікаційної діяльності та зростаючі очікування громадян щодо якості електронних державних послуг.

Досвід цих країн недвозначно підкреслює, що ефективна система державної візуальної ідентичності – це значно більше, ніж просто набір естетичних стандартів чи графічних настанов. Вона є важливим нематеріальним активом держави, критично важливим компонентом стратегічного державного управління та дієвим інструментом реалізації національних інтересів та державної політики. Накопичений міжнародний досвід може і повинен слугувати цінним орієнтиром та джерелом натхнення для країн, що перебувають на шляху модернізації власних підходів до візуальної комунікації в публічному секторі, включаючи Україну в контексті формування її сучасного національного бренду. Подальші наукові дослідження в цій царині можуть бути спрямовані на глибший компаративний аналіз ефективності різних моделей візуальної ідентичності, вивчення механізмів їх успішної адаптації до специфічних національно-культурних та соціально-політичних контекстів, а також на розробку методологій оцінки впливу візуальної ідентичності на рівень суспільної довіри та міжнародний імідж держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. European Commission. European Commission visual identity. Дата звернення: 17 травня 2025 р. URL: https://commission.europa.eu/resources/european-commission-visual-identity_en
2. European Union VISUAL GUIDELINES. Your Europe. Дата звернення: 17 травня 2025 р. URL: https://europa.eu/youreurope/promotion/resources/YE-visual_guidelines.pdf
3. General Services Administration Design principles. U.S. Web Design System (USWDS). Дата звернення: 17 травня 2025 р. URL: <https://designsystem.digital.gov/design-principles/>
4. Government Digital Service (2025, April 4) How we refreshed the Government Digital Service brand, and what we're doing differently. GOV.UK Design Notes blog. Дата звернення: 17 травня 2025 р. URL: <https://designnotes.blog.gov.uk/2025/04/04/how-we-refreshed-the-government-digital-service-brand-and-what-were-doing-differently/>
5. Presse- und Informationsamt der Bundesregierung. Willkommen im Corporate Design. Styleguide der Bundesregierung. Дата звернення: 17 травня 2025 р. URL: <https://styleguide.bundesregierung.de/>
6. Presse- und Informationsamt der Bundesregierung Basiselemente. Styleguide der Bundesregierung. Дата звернення: 17 травня 2025 р. URL: <https://styleguide.bundesregierung.de/sg-de/basiselemente>
7. Treasury Board of Canada Secretariat (2023, March 30) Federal Identity Program Manual. Canada.ca. Дата звернення: 17 травня 2025 р. URL: <https://www.canada.ca/en/treasury-board-secretariat/services/government-communications/federal-identity-program/manual.html>

REFERENCES

1. European Commission. European Commission visual identity. Retrieved May 17, 2025. URL: https://commission.europa.eu/resources/european-commission-visual-identity_en
2. European Union VISUAL GUIDELINES. Your Europe. Retrieved May 17, 2025. URL: https://europa.eu/youreurope/promotion/resources/YE-visual_guidelines.pdf
3. General Services Administration Design principles. U.S. Web Design System (USWDS). Retrieved May 17, 2025. URL: <https://designsystem.digital.gov/design-principles/>
4. Government Digital Service (2025, April 4) How we refreshed the Government Digital Service brand, and what we're doing differently. GOV.UK Design Notes blog. Retrieved May 17, 2025. URL: <https://designnotes.blog.gov.uk/2025/04/04/how-we-refreshed-the-government-digital-service-brand-and-what-were-doing-differently/>
5. Presse- und Informationsamt der Bundesregierung. Willkommen im Corporate Design. Styleguide der Bundesregierung. Retrieved May 17, 2025. URL: <https://styleguide.bundesregierung.de/>
6. Presse- und Informationsamt der Bundesregierung Basiselemente. Styleguide der Bundesregierung. Retrieved May 17, 2025. URL: <https://styleguide.bundesregierung.de/sg-de/basiselemente>
7. Treasury Board of Canada Secretariat (2023, March 30) Federal Identity Program Manual. Canada.ca. Retrieved May 17, 2025. URL: <https://www.canada.ca/en/treasury-board-secretariat/services/government-communications/federal-identity-program/manual.html>

УДК 620.3:687.03

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/87-1-22>**Ірина ЄРЕМЕНКО,***orcid.org/0000-0002-3676-4892*

кандидат мистецтвознавства (PhD),

доцент кафедри дизайну

Харківської державної академії дизайну і мистецтв

(Харків, Україна) *ieremenko.ira@gmail.com***Єлизавета ЗУБЧЕНКО,***orcid.org/0009-0005-4006-1582*

студентка I курсу магістратури факультету дизайну

Харківської державної академії дизайну і мистецтв

(Харків, Україна) *lizizu005@gmail.com*

ВПЛИВ КОГНІТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ДИЗАЙН МЕБЛІВ

Вплив когнітивних технологій на дизайн є глибоким, особливо у трансформації процесів автоматизації, персоналізації та підвищення ефективності дизайнерських рішень. Ці технології, які включають штучний інтелект (ШІ), машинне навчання (МН), віртуальну реальність (VR) та доповнену реальність (AR), значно змінили підхід дизайнерів до творчості, функціональності та взаємодії з користувачем. Інтеграція когнітивних обчислень із дизайнерськими принципами дозволяє компаніям та виробникам оптимізувати робочі процеси, підвищувати залученість користувачів та створювати більш інтуїтивно зрозумілі та адаптивні продукти.

Одним із найбільш революційних застосувань когнітивних технологій у дизайні є автоматизація творчих процесів. Інструменти на основі ШІ можуть аналізувати величезні масиви даних, розпізнавати закономірності та генерувати дизайнерські концепції, які відповідають уподобанням користувачів та тенденціям галузі. Ця здатність не лише прискорює цикл розробки, а й гарантує, що дизайнерські рішення є заснованими на даних та орієнтованими на конкретну аудиторію. Алгоритми машинного навчання можуть додатково вдосконалювати ці дизайни, безперервно навчаючись на взаємодії користувачів, що дозволяє створювати адаптивні та еволюційні дизайнерські рішення.

Персоналізація є ще одним ключовим аспектом, на який впливають когнітивні технології. Можливість створювати меблі з урахуванням індивідуальних потреб користувача революціонізувала галузь. Системи рекомендацій на основі ШІ можуть аналізувати уподобання клієнтів, ергономічні вимоги та просторові обмеження, пропонуючи оптимальні конфігурації меблів. Крім того, розумні меблі, оснащені IoT-технологіями, можуть динамічно адаптуватися до поведінки користувачів, підвищуючи комфорт та зручність у використанні. Такий рівень персоналізації сприяє формуванню більш орієнтованого на споживача підходу до дизайну, гарантуючи, що продукція буде не лише естетично привабливою, але й функціональною та адаптивною.

Ключові слова: когнітивні технології, дизайн, штучний інтелект, UX/UI, машинне навчання, віртуальна реальність, доповнена реальність, HMI.

Iryna IEREMENKO,*orcid.org/0000-0002-3676-4892*

Candidate of Art History,

Associate Professor at the Department of Design

Kharkiv State Academy of Design and Arts

(Kharkiv, Ukraine) *ieremenko.ira@gmail.com***Yelyzaveta ZUBCHENKO,***orcid.org/0009-0005-4006-1582*

1st year master's student at the Faculty of Design

Kharkiv State Academy of Design and Arts

(Kharkiv, Ukraine) *lizizu005@gmail.com*

IMPACT OF COGNITIVE TECHNOLOGIES ON FURNITURE DESIGN

The impact of cognitive technologies on design has been profound, particularly in reshaping the processes of automation, personalization, and efficiency improvement in design solutions. These technologies, which include artificial

intelligence (AI), machine learning (ML), virtual reality (VR), and augmented reality (AR), have significantly transformed the way designers approach creativity, functionality, and user experience. By integrating cognitive computing with design principles, businesses and manufacturers can now optimize their workflows, enhance user engagement, and develop more intuitive and responsive products.

One of the most revolutionary applications of cognitive technologies in design is the automation of creative processes. AI-powered tools can analyze massive datasets, recognize patterns, and generate design concepts that align with user preferences and industry trends. This capability not only accelerates the development cycle but also ensures that design decisions are data-driven and tailored to specific target audiences. Machine learning algorithms can further refine these designs by continuously learning from user interactions, enabling adaptive and evolving design solutions.

Personalization is another key aspect influenced by cognitive technologies. The ability to create highly customized furniture based on individual user needs has revolutionized the industry. AI-powered recommendation systems can analyze customer preferences, ergonomic requirements, and spatial constraints to suggest optimal furniture configurations. Moreover, IoT-enabled smart furniture can dynamically adjust to user behavior, providing enhanced comfort and usability. This level of customization has led to a more consumer-centric approach in design, ensuring that products are not only aesthetically pleasing but also highly functional and adaptable.

Key words: *cognitive technologies, design, artificial intelligence, UX/UI, machine learning, virtual reality, augmented reality, HMI.*

Постановка проблеми. Сучасний дизайн зазнає значних змін під впливом когнітивних технологій, які використовують алгоритми штучного інтелекту (ШІ), машинного навчання (МН) та обробки великих даних. Завдяки цим технологіям дизайн стає більш адаптивним і персоналізованим, що дає змогу підвищити його ефективність.

Аналіз досліджень. У науковій літературі (Norman, 2013; Brown, 2019) розглянуто вплив ШІ на UX/UI-дизайн, а також автоматизацію дизайнерських процесів. Дослідження Smith et al. (2021) показують, що застосування когнітивних технологій дозволяє прогнозувати поведінку користувачів та адаптувати інтерфейси в реальному часі.

Мета статті – проаналізувати вплив когнітивних технологій на дизайн, окреслити сучасні тенденції та перспективи їхнього застосування, зокрема у сфері мебельної промисловості.

Виклад основного матеріалу. У сучасному світі технології відіграють все більшу роль у творчих процесах, зокрема у сфері дизайну. Однією з найбільш прогресивних методологій є генеративний дизайн – інноваційний підхід до проектування, що використовує алгоритми штучного інтелекту (ШІ) та машинного навчання (МН) для створення вискоєфективних конструкцій. Ця технологія автоматизує процес розробки, генеруючи численні варіанти дизайну на основі заданих параметрів, таких як матеріальні властивості, структурна міцність, обмеження ваги та естетичні вподобання користувача. Використання когнітивних технологій дозволяє створювати меблі, які не лише мають привабливий вигляд, а й відповідають критеріям екологічної стійкості та ергономічності.

Традиційні методи проектування меблів базуються на майстерності ремісників і багаторазовому тестуванні фізичних моделей. Це процес, що вимагає значних витрат часу та ресурсів. Однак

поява комп'ютерного проектування (CAD) та алгоритмів оптимізації на основі ШІ змінила підхід до дизайну, зробивши його більш ефективним та технологічно розвиненим.

Інтеграція генеративного дизайну в сучасні виробничі процеси дозволяє не лише прискорити розробку, а й оптимізувати використання матеріалів, зменшуючи відходи та витрати. Алгоритми машинного навчання здатні аналізувати великі масиви даних про міцність, гнучкість та стійкість матеріалів, прогнозуючи їхню поведінку в різних умовах експлуатації. Завдяки цьому дизайнери можуть створювати більш адаптивні й інноваційні рішення.

Персоналізація є ще однією перевагою генеративного дизайну. Завдяки ШІ-системам можливо налаштовувати меблі відповідно до потреб конкретного користувача, враховуючи його уподобання та просторові параметри приміщення. Розумні меблі, оснащені IoT-технологіями, здатні адаптуватися до поведінки користувачів, підвищуючи їхній комфорт та функціональність.

Таким чином, генеративний дизайн є ключовим напрямом у розвитку когнітивних технологій у сфері проектування. Він поєднує в собі можливість штучного інтелекту, аналітичні алгоритми та автоматизацію творчих процесів, відкриваючи нові перспективи для створення ефективних, адаптивних і стійких дизайнерських рішень. Генеративний дизайн став революційним проривом, оскільки дозволяє штучному інтелекту аналізувати величезні масиви даних про існуючі меблеві конструкції, матеріали та вподобання користувачів. Використовуючи цю інформацію, система AI може пропонувати інноваційні дизайни, які максимізують функціональність при мінімізації використання матеріалів і виробничих витрат. Можливість моделювати реальні умови експлуатації, такі як розподіл ваги та вплив навколишнього серед-

овища, додатково підвищує надійність і безпеку меблів, створених за допомогою AI.

Інструменти генеративного дизайну, такі як Dreamcatcher від Autodesk та nTopology, дозволяють дизайнерам вводити обмеження та бажані результати, після чого штучний інтелект генерує кілька альтернативних варіантів. Ці варіанти оцінюються за параметрами міцності, ефективності розподілу ваги, естетичної привабливості та виробничої доцільності. Процес ітераційного вдосконалення триває, поки не буде знайдено оптимальне рішення, що суттєво скорочує час і витрати, порівняно з традиційними методами проєктування.

Наприклад, провідні виробники меблів, такі як Steelcase і Herman Miller, впровадили генеративний дизайн на основі AI у свої робочі процеси для створення ергономічних офісних крісел. Ці крісла автоматично адаптуються до постави користувача, забезпечуючи персоналізовану підтримку попереку та водночас зменшуючи надмірне використання матеріалів. AI-оптимізація несучих конструкцій також дозволила створювати легші, але водночас міцніші меблі.

Генеративний дизайн пропонує кілька ключових переваг, які змінюють меблеву індустрію:

Покращена структурна ефективність: Алгоритми AI оптимізують розподіл матеріалів, забезпечуючи максимальну міцність меблів при мінімальному використанні ресурсів. Це призводить до створення легких, але дуже міцних виробів.

Оптимізація матеріалів і витрат: AI визначає найкращі комбінації матеріалів для виробництва меблів, зменшуючи відходи та загальні витрати на виробництво. Це особливо корисно для екологічно орієнтованих меблевих брендів, які прагнуть мінімізувати свій вуглецевий слід.

Інноваційні естетичні форми: Генеративний дизайн дозволяє досліджувати нетрадиційні форми та складні структури, які важко уявити вручну. Це стимулює творчість та інновації у дизайні меблів.

Швидке прототипування та виробництво: Генеруючи кілька варіантів дизайну за короткий проміжок часу, AI суттєво прискорює цикл розробки продукту. Прототипи можуть бути надруковані на 3D-принтері або виготовлені за допомогою ЧПУ з мінімальним втручанням людини.

Кастомізація та персоналізація: Генеративний дизайн на основі AI дає змогу створювати меблі, адаптовані до конкретних потреб користувачів, наприклад, налаштування розмірів для ергономічного комфорту або вибір користувацьких матеріалів і кольорів.

Генеративний дизайн був успішно впроваджений у різні категорії меблів, включаючи:

Ергономічні офісні крісла: AI-оптимізовані крісла, що динамічно адаптуються до рухів користувача, підвищуючи комфорт і продуктивність.

Модульні меблі для економії простору: Розумно спроектовані системи зберігання та трансформовані меблі, які максимально використовують можливість компактних житлових просторів.

Екологічно чисті дерев'яні меблі: Дизайн із використанням AI мінімізує відходи матеріалів, оптимізуючи схеми розкрою дерев'яних панелей.

3D-друковані меблі: AI-генеровані конструкції безпосередньо передаються на 3D-принтери, що дозволяє створювати дуже складні та унікальні меблеві вироби з мінімальною участю людини.

Оскільки AI і ML продовжують розвиватися, майбутнє генеративного дизайну у виробництві меблів виглядає перспективним. Інтеграція зворотного зв'язку від користувачів у реальному часі в AI-моделі дозволить досягти ще більшої персоналізації, дозволяючи меблям динамічно адаптуватися до потреб користувачів. Крім того, вдосконалення екологічних матеріалів і процесів переробки, керованих AI, ще більше підсилить екологічні переваги генеративного дизайну.

Поєднання генеративного дизайну з віртуальною реальністю (VR) та доповненою реальністю (AR) також має змінити підхід до концептуалізації та маркетингу меблів. Споживачі зможуть візуалізувати AI-генеровані дизайни у своїх житлових приміщеннях перед покупкою, що забезпечить більш усвідомлений вибір.

На завершення, генеративний дизайн змінює меблеву індустрію, поєднуючи ефективність AI із людською креативністю. Впровадження цієї технології сприяє створенню розумних, екологічно чистих і персоналізованих меблевих рішень, що відповідають сучасним вимогам споживачів.

Когнітивні технології революціонізують спосіб проєктування, виробництва та використання меблів кінцевими користувачами. Одним із найважливіших досягнень є можливість персоналізувати меблі відповідно до індивідуальних уподобань, потреб і поведінки користувачів. Інтегруючи штучний інтелект (AI), машинне навчання (ML) і аналітику великих даних, виробники можуть створювати меблеві рішення, що покращують комфорт, функціональність і естетичну привабливість.

Персоналізація стала ключовим рушієм інновацій у меблевій промисловості. У сучасну епоху, коли споживачі прагнуть унікальних та адаптивних рішень, когнітивні технології дають змогу

дизайнерам пропонувати меблі, які відповідають індивідуальному способу життя. На відміну від традиційного масового виробництва, де домінують моделі «один розмір для всіх», персоналізація на основі AI забезпечує адаптовані рішення для різноманітних споживчих уподобань.

Проектування меблів на основі AI використовує складні алгоритми, які аналізують поведінку та уподобання користувачів для формування персоналізованих рекомендацій. Ці алгоритми отримують дані з різних джерел, включаючи онлайн-інструменти кастомізації, історію покупок та безпосередні налаштування користувачів. На основі цього формується цілий спектр рішень, що забезпечують інноваційні можливості для персоналізованого меблевого дизайну.

Розвиток технологій і їхня інтеграція у меблеву галузь вже приносить відчутні результати. Наприклад, компанії IKEA та Steelcase активно використовують AI-платформи для кастомізації меблів онлайн. Ці системи аналізують дані про вподобання користувачів, забезпечуючи точні та персоналізовані рекомендації для кожного клієнта.

Підвищення популярності Інтернету речей (IoT) ще більше розширило можливості персоналізації меблів, дозволяючи створювати інтерактивні продукти. Розумні меблі, оснащені вбудованими сенсорами та можливістю підключення до мережі, можуть динамічно адаптуватися до потреб користувача, пропонуючи безпрецедентний рівень комфорту та зручності.

Завдяки впровадженню технологій IoT меблі стають активним елементом повсякденного життя, сприяючи покращенню здоров'я, продуктивності та загального добробуту користувачів.

Попри численні переваги, персоналізація меблів із використанням AI супроводжується низкою викликів. Однією з ключових проблем є конфіденційність, адже збір і аналіз даних користувачів викликають занепокоєння щодо безпеки особистої інформації. Також важливим фактором є висока вартість, оскільки індивідуалізовані меблі потребують складних технологій і процесів кастомізації.

Окрему увагу слід приділити екологічним аспектам: хоча AI сприяє оптимізації ресурсів, зростаючий попит на персоналізовані вироби може збільшити виробництво та використання матеріалів. Додатково, не всі споживачі знайомі з технологіями AI для кастомізації, що ускладнює їхнє застосування та потребує навчання користувачів.

Для подолання цих викликів виробники повинні впроваджувати ефективні заходи захисту даних, розвивати екологічно стійкі виробничі процеси та спрощувати інтерфейси, роблячи персоналізовані меблі більш доступними.

Майбутнє персоналізованих меблів пов'язане з подальшою інтеграцією AI, інноваціями у сфері матеріалів та удосконаленнями IoT-рішеннями. Покращені алгоритми AI дозволять створювати меблі, які адаптуються до користувачів у режимі

Таблиця 1

Вплив персоналізованих меблів на комфорт і функціональність

Фактор	Опис
Ергономічний комфорт	Індивідуально спроектовані меблі можуть відповідати зросту, вазі та поставі людини, забезпечуючи максимальний комфорт і зменшуючи навантаження.
Оптимізація простору	Розумні меблі адаптуються до різних житлових умов, що особливо корисно для компактних квартир та багатофункціональних зон.
Естетичні уподобання	Споживачі можуть обирати матеріали, кольори та стилі, що відповідають їхньому смаку та дизайну інтер'єру.
Функціональність і розумні можливості	AI-оптимізовані меблі містять розширені функції, такі як автоматизовані налаштування, вбудовані сенсори та підключення до IoT.

Таблиця 2

Ключові застосування AI у персоналізованих меблях

Застосування	Опис
Прогнозоване моделювання дизайну	AI аналізує споживчі вподобання та ергономічні параметри, пропонуючи найбільш підходящі конфігурації меблів.
Адаптивні меблеві системи	Розумні ліжка, крісла та столи, які автоматично регулюються відповідно до типу тіла та постави користувача.
AI-асистований вибір матеріалів	Рекомендації найкращих матеріалів залежно від їхньої довговічності, екологічності та естетики.
Кастомізовані модульні меблі	Системи, що дозволяють користувачам змінювати та модифікувати компоненти відповідно до їхніх змінних потреб.

реального часу, а використання екологічно чистих та перероблених матеріалів допоможе зменшити вплив на довкілля.

Крім того, поєднання доповненої реальності (AR) та віртуальної реальності (VR) дасть змогу споживачам візуалізувати та змінювати свої меблеві вибори у цифровому середовищі перед покупкою. Це сприятиме підвищенню впевненості покупців і зменшенню кількості повернень.

Сталий розвиток став центральним питанням сучасного меблевого виробництва, що зумовлено зростаючою екологічною обізнаністю та нагальною потребою зменшити кількість відходів. Когнітивні технології, зокрема штучний інтелект (AI), машинне навчання (ML) і аналітика великих даних, відіграють ключову роль в оптимізації сталого виробництва шляхом зменшення споживання ресурсів, покращення ефективності використання матеріалів та сприяння розвитку циркулярної економіки у меблевій індустрії.

AI-орієнтовані системи докорінно змінюють підхід до виробництва екологічних меблів, дозволяючи мінімізувати вплив на довкілля без втрати якості продукції. Використовуючи аналіз великих масивів даних про матеріали, виробничі процеси та споживчі патерни, ці технології сприяють розробці сталих рішень.

Ключові напрями застосування AI у меблевому дизайні включають:

- алгоритми аналізують властивості матеріалів і пропонують найбільш екологічні варіанти, враховуючи довговічність, можливість переробки та екологічний слід;
- машинне навчання оптимізує викройки деревини, тканин і металів, що скорочує виробничі втрати;
- інтелектуальні системи прогнозують енергоспоживання й допомагають знижувати зайві витрати електроенергії.

Компанії, такі як IKEA та Vitra, вже впроваджують AI-моделі сталого розвитку, що оптимізують логістику постачання й використання матеріалів, знижуючи викиди CO₂ та підвищуючи ефективність виробництва.

Заглядаючи в майбутнє, подальший розвиток AI, нанотехнологій та біотехнологій ще більше змінить підхід до створення сталих меблів. Оптимізація логістики на основі AI, біорозкладні «розумні» матеріали та моделювання дизайну за допомогою штучного інтелекту сприятимуть ще більш екологічному виробництву меблів, забезпечуючи мінімальний вплив на навколишнє середовище.

Віртуальна реальність (VR) та доповнена реальність (AR) змінюють спосіб проектування,

тестування та маркетингу меблів. Ці когнітивні технології дозволяють дизайнерам, виробникам і споживачам взаємодіяти з меблевими моделями у цифровому просторі ще до їх фізичного виробництва, що значно зменшує витрати, кількість помилок і втрати матеріалів. Інтеграція VR та AR у меблевий дизайн допомагає оптимізувати процес прототипування, покращити кастомізацію та підвищити якість обслуговування клієнтів.

Одним із ключових застосувань VR та AR у меблевому дизайні є віртуальне прототипування. Традиційно розробка меблів вимагала створення кількох фізичних прототипів, що займало багато часу та ресурсів. Завдяки VR дизайнери можуть створювати повністю занурювальні 3D-моделі, що дозволяють тестувати й удосконалювати конструкцію в режимі реального часу. Це допомагає виявити потенційні недоліки дизайну ще на початкових етапах, зменшуючи кількість фізичних правок.

VR і AR трансформують процес розробки меблів, дозволяючи взаємодіяти з цифровими моделями ще до їхнього фізичного виготовлення. Це зменшує витрати, кількість помилок і втрати матеріалів. Віртуальні 3D-моделі спрощують оцінку конструкції та допомагають запобігти виробничим дефектам, а AR-технології дають змогу перевіряти пропорції та функціональність меблів у реальному середовищі без фізичних зразків.

Великі меблеві компанії вже впроваджують AR-додатки для візуалізації товарів у просторі покупця, що сприяє кращому вибору. Завдяки персоналізації користувачі можуть змінювати параметри меблів у реальному часі. Крім того, AR спрощує процес складання, надаючи інтерактивні інструкції, що накладаються на реальні об'єкти.

Висновки. Когнітивні технології докорінно змінюють підхід до дизайну меблів, роблячи його більш інтелектуальним, персоналізованим і екологічно свідомим. Завдяки штучному інтелекту, машинному навчанню, доповненій та віртуальній реальності дизайнери та виробники отримують нові можливості для оптимізації процесів, створення унікальних рішень та покращення взаємодії зі споживачами.

Генеративний дизайн відкриває перспективи для створення міцних, стильних і водночас економічно вигідних меблів, мінімізуючи відходи та скорочуючи цикл розробки. Впровадження AI дозволяє не лише автоматизувати творчі процеси, а й запропонувати індивідуальні рішення для кожного користувача, враховуючи його вподобання, стиль життя та просторові обмеження.

Віртуальні та доповнені технології змінюють процес вибору та тестування меблів, дозволяючи

покупцям «приміряти» вироби у своїх домівках ще до покупки. Це значно підвищує рівень задоволеності клієнтів, зменшує повернення товарів і робить досвід купівлі більш захопливим та усвідомленим.

Крім того, когнітивні технології активно сприяють розвитку сталого дизайну. ШІ допомагає знаходити екологічно чисті матеріали, оптимізувати виробничі процеси та прогнозувати життєвий цикл меблів, що зменшує їхній вплив на довкілля.

Майбутнє меблевої індустрії вже сьогодні формується завдяки технологіям. Розвиток AI-рішень, вдосконалення персоналізації та інтеграція VR/AR відкривають нову еру у створенні функціональних, стильних та екологічно відповідальних меблів. Це не просто зміни – це справжня революція, яка робить меблі розумнішими, зручнішими та більш адаптованими до потреб кожного з нас.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Федорова К. Цифрова культура як візуальна практика. Перспективи. Соціально-політичний журнал. 2022. № 1. С. 109–114.
2. Клівак В. Особливості UX / UI дизайну для віртуальної та доповненої реальностей. Український мистецтвознавчий дискурс. 2022. Вип. 6. С. 29–35.
3. Дубницький В., Мішустіна Т., Овчаренко О., Науменко Н. Трансформація споживання в умовах адаптації технологій в інформаційно-мережевій економіці. Економічний вісник Донбасу. 2022. № 3(69). С. 98–107.
4. Стрижова О., Базиліук Е. Дослідження можливостей використання штучного інтелекту у візуальному та комунікативному видах генеративного дизайну. Вісник Хмельницького національного університету. Технічні науки. 2023. № 4. С. 307–309.
5. Твіста А. Штучний інтелект та генеративний дизайн в комунікаціях. Cases Media. 2023. URL: <https://cases.media/en/article/shtuchnii-intelekt-ta-generativnii-dizain-v-komunikatsiyakh> (дата звернення: 07.03.2025).
6. Шевченко І. Штучний інтелект у дизайні та розробці ігор: сучасний стан та перспективи. Imena.UA. 2023. URL: <https://www.imena.ua/blog/artificial-intelligence-in-design-and-gamedev> (дата звернення: 07.03.2025).
7. Гончаренко О. Перспективи та можливості технологій віртуальної та доповненої реальності. Lemon.School. 2023. URL: <https://lemon.school/blog/perspektyvy-ta-mozhlyvosti-tehnologij-virtualnoyi-ta-dopovnenoyi-realnosti> (дата звернення: 07.03.2025).
8. Іванова Л. Віртуальна та доповнена реальність: як нові технології надихають вчитися. Освіторія. 2023. URL: <https://osvitoria.media/opinions/virtualna-ta-dopovnena-realnist-yakoyu-mozhe-but-y-suchasna-osvita> (дата звернення: 07.03.2025).
9. Петренко М. Віртуальна та доповнена реальність: VR у бізнесі та в житті. Kyivstar Business Hub. 2023. URL: <https://hub.kyivstar.ua/articles/virtualna-ta-dopovnena-realnist-vr-u-biznesi-ta-v-zhitti> (дата звернення: 07.03.2025).

REFERENCES

1. Fedorova K. (2022) Tsyfrova kultura yak vizualna praktyka [Digital culture as a visual practice]. Perspektivy. Sotsialno-politychnyi zhurnal, 1, 109–114. [in Ukrainian].
2. Klivak V. (2022) Osoblyvosti UX / UI dyzainu dlia virtualnoi ta dopovnenoj realnosti [Features of UX / UI design for virtual and augmented realities]. Ukrainskyi mystetstvoznavchyi dyskurs, 6, 29–35. [in Ukrainian].
3. Dubnytskyi V., Mishustina T., Ovcharenko O., & Naumenko N. (2022) Transformatsiia spozhyvannia v umovakh adaptatsii tekhnolohii v informatsiino-merezhovii ekonomitsi [Transformation of consumption in the context of technology adaptation in the information and network economy]. Ekonomichnyi visnyk Donbasu, 3(69), 98–107. [in Ukrainian].
4. Stryzhova O., & Bazyliuk E. (2023) Doslidzhennia mozhlyvosti vykorystannia shtuchnoho intelektu u vizualnomu ta komunikativnomu vyдах henertyvnogo dyzainu [Research of the possibilities of using artificial intelligence in visual and communicative types of generative design]. Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Tekhnichni nauky, 4, 307–309. [in Ukrainian].
5. Tvista A. (2023) Shtuchnyi intelekt ta henertyvnyi dyzain v komunikatsiiah [Artificial intelligence and generative design in communications]. Cases Media. Retrieved from <https://cases.media/en/article/shtuchnii-intelekt-ta-generativnii-dizain-v-komunikatsiyakh> (Accessed: 07.03.2025). [in Ukrainian].
6. Shevchenko I. (2023) Shtuchnyi intelekt u dyzaini ta rozrobtsi ihor: suchasnyi stan ta perspektyvy [Artificial intelligence in design and game development: current state and prospects]. Imena.UA. Retrieved from <https://www.imena.ua/blog/artificial-intelligence-in-design-and-gamedev> (Accessed: 07.03.2025). [in Ukrainian].
7. Honcharenko O. (2023) Perspektyvy ta mozhlyvosti tekhnolohii virtualnoi ta dopovnenoj realnosti [Prospects and opportunities of virtual and augmented reality technologies]. Lemon.School. Retrieved from <https://lemon.school/blog/perspektyvy-ta-mozhlyvosti-tehnologij-virtualnoyi-ta-dopovnenoyi-realnosti> (Accessed: 07.03.2025). [in Ukrainian].
8. Ivanova L. (2023) Virtualna ta dopovnena realnist: yak novi tekhnolohii nadykhaiut vchytysia [Virtual and augmented reality: how new technologies inspire learning]. Osvitoria. Retrieved from <https://osvitoria.media/opinions/virtualna-ta-dopovnena-realnist-yakoyu-mozhe-but-y-suchasna-osvita> (Accessed: 07.03.2025). [in Ukrainian].
9. Petrenko M. (2023) Virtualna ta dopovnena realnist: VR u biznesi ta v zhytti [Virtual and augmented reality: VR in business and life]. Kyivstar Business Hub. Retrieved from <https://hub.kyivstar.ua/articles/virtualna-ta-dopovnena-realnist-vr-u-biznesi-ta-v-zhitti> (Accessed: 07.03.2025). [in Ukrainian].

УДК 620.3:687.03

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/87-1-23>**Ірина ЄРЕМЕНКО,***orcid.org/0000-0002-3676-4892*

кандидат мистецтвознавства (PhD),

доцент кафедри дизайну

Харківської державної академії дизайну і мистецтв

(Харків, Україна) *ieremenko.ira@gmail.com***Марія МАЛЮЧЕНКО,***orcid.org/0009-0001-8185-6534*

студентка I курсу магістратури факультету дизайну

Харківської державної академії дизайну і мистецтв

(Харків, Україна) *mushka.rump21@gmail.com*

БІОМІМЕТИКА ЯК РУШІЙ ІННОВАЦІЙ У ДИЗАЙНІ

У статті біоміметика розглядається як сучасний підхід до дизайну, який базується на вивченні та використанні природних рішень. Досліджується, як дизайнери можуть використовувати принципи, структури та процеси, які існують у природі, у своїй роботі. Біоміметика розглядається не як інструмент копіювання форм, а як комплексний спосіб мислення, який дозволяє дизайнерам генерувати інноваційні продукти, орієнтуючись на ефективність, адаптивність і екологічність, властиві природнім організмам. Автори наголошують про важливість системного підходу до використання біоміметичних рішень та необхідності формування методології, яка дозволить переосмислювати біологічні моделі як основу для дизайну.

У статті подається короткий огляд історії розвитку біоміметики, починаючи від часів появи концепцій Леонардо да Вінчі та Джорджа Кейлі, які базувалися на спостереженні за живою природою в ранніх періодах технічного розвитку, і закінчуючи сучасністю, коли біоміметика широко використовується в архітектурному дизайні, дизайні предметів побуту, транспортних засобів і робототехнічних систем. Увага приділяється формулюванню наукової проблеми: велика частина дизайнерських рішень зосереджується на поверхневому естетичному наслідуванні, тоді як потенціал природи як джерела функціональних рішень не використовується належним чином. В статті запропоновано ідею біоміметичного мислення, яка включає такі елементи, як системний аналіз, алгоритмічне моделювання та міждисциплінарна співпраця. Проаналізовано наукові публікації та приклади практики, щоб продемонструвати, як біоміметика працює на різних рівнях: комп'ютерне моделювання, аналіз природних систем і співпраця між біологами, дизайнерами та інженерами.

Результати дослідження показали, що парадигма дизайнерської практики повинна змінитися, та має враховувати не лише наслідування природних форм, але й функційний аналіз природних систем. Головний акцент наголошується на тому, що біоміметика потрібно розглядати як не просто джерело ідей, а як інструмент, який допомагає створювати продукти, які є ефективними, інноваційними та екологічно чистими. Цей спосіб дозволяє по-новому розглядати дизайн як взаємодію з природою, а не просто її копіювання.

Ключові слова: біоміметика, дизайн, інновації, сталий розвиток, природні системи, міждисциплінарність, екологічність, адаптивність.

Iryna IEREMENKO,*orcid.org/0000-0002-3676-4892*

Candidate of Art History,

Associate Professor at the Department of Design

Kharkiv State Academy of Design and Arts

(Kharkiv, Ukraine) *ieremenko.ira@gmail.com***Mariia MALIUCHENKO,***orcid.org/0009-0001-8185-6534*

1st year master's student at the Faculty of Design

Kharkiv State Academy of Design and Arts

(Kharkiv, Ukraine) *mushka.rump21@gmail.com*

BIOMIMETICS AS A DRIVER OF INNOVATIONS IN DESIGN

The article considers biomimicry as a modern design approach based on studying and utilizing natural solutions. It explores how designers can apply principles, structures, and processes found in nature in their work. Biomimicry is

viewed not merely as a tool for copying forms, but as a comprehensive way of thinking that enables designers to generate innovative products focused on efficiency, adaptability, and environmental sustainability inherent in natural organisms. The authors emphasize the importance of a systemic approach to applying biomimetic solutions and the need to develop a methodology that allows rethinking biological models as a foundation for design.

The article provides a brief overview of the history of biomimicry development, starting from the early concepts of Leonardo da Vinci and George Cayley, who based their work on observations of living nature during early periods of technological advancement, up to the present day, where biomimicry is widely used in architectural design, household product design, transportation, and robotic systems. Attention is given to formulating the scientific problem: a large portion of design solutions focus on superficial aesthetic imitation, while the potential of nature as a source of functional solutions remains underutilized. The article proposes the idea of biomimetic thinking, which includes elements such as systems analysis, algorithmic modeling, and interdisciplinary collaboration. Scientific publications and practical examples are analyzed to demonstrate how biomimicry operates on various levels: computer modeling, natural system analysis, and cooperation between biologists, designers, and engineers.

The research results show that the paradigm of design practice should shift to consider not only the form but also the function of natural phenomena. The main emphasis is placed on viewing biomimicry not just as a source of ideas but as a tool that helps create products that are efficient, user-friendly, and environmentally clean. This approach enables a new perspective on design as an interaction with nature, rather than mere copying.

Key words: biomimicry, design, innovation, sustainable development, natural systems, interdisciplinarity, environmental sustainability, adaptability.

Постановка проблеми. Попри значний розвиток біоміметики, багато дизайнерів обмежуються лише наслідуванням форми природних об'єктів, не враховуючи глибинні принципи їхньої роботи. Виникає питання: як зробити біоміметичне мислення більш системним та ефективним для створення інновацій у дизайні?

Головні проблеми:

1. Локальність застосування біоміметичних рішень. Часто дизайнерські рішення запозичуються лише в одній сфері, без аналізу їхньої можливої адаптації в інших галузях.

2. Відсутність чіткої методології мислення для дизайнерів. Немає універсального алгоритму, що дозволяв би дизайнерам ефективно адаптувати біологічні принципи в своїх проєктах.

3. Неповне використання потенціалу біоміметики. Замість системного аналізу природних механізмів дизайнери часто фокусуються лише на візуальних аспектах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Біоміметика як напрямок дизайну є предметом багатьох досліджень, оскільки вона відкриває нові шляхи створення продуктів, які є корисними, екологічними та функціональними. В основі біоміметики лежить дослідження природних механізмів і те, як їх можна використовувати для розробки технічних і дизайнерських рішень. Це міждисциплінарний підхід, що поєднує біологію, матеріалознавство, інженерію та дизайн.

У далекому минулому, коли люди копіювали структури природних матеріалів і форм, можна знайти перші приклади біоміметичних рішень. Згідно з Kennedy (2017), ще в епоху Відродження Леонардо да Вінчі планував літаки, натхнені польотом птахів і кажанів. Він створив моделі

літаків, спостерігаючи за птахами. Ці моделі стали основою для інженерних досліджень авіації в майбутньому. Натхненний природою, Джордж Кейлі запропонував дизайн планера в 1800-х роках. Проте справжній розвиток біоміметики як наукової дисципліни розпочався у XX столітті. Коли інженери звернули увагу на природні механізми та структури для розв'язання технічних завдань у 1950-х роках, термін «біоніка» почав широко використовуватися в науці. Згодом, у 1997 році, Дженін Беньюс сформулювала основи біоміметики як науки, підкреслюючи, що природа служить прикладом, моделлю та мірою ефективності (Benyus, 1997).

Біоміметика почала поступово впроваджуватися в різні прикладні сфери, зокрема в *архітектурному дизайні*. Архітектори все частіше звертаються до природи як джерела функціональних рішень і форм. Як зазначає Zari (2007), біоміметика в архітектурі реалізується на трьох рівнях: формальному (наслідування форм), функціональному (впровадження природних механізмів) та екосистемному (інтеграція архітектури в природні системи). Одним із яскравих прикладів є Пекінський національний стадіон, відомий як «пташине гніздо», спроектований бюро Herzog & de Meuron до Олімпійських ігор 2008 року. Стадіон має форму пташиного гнізда завдяки хаотичному, але інженерно вивіреному з'єднанню сталевих елементів. Захищаючи від атмосферних впливів і зменшуючи шум, між просторовими секціями розміщено напівпрозорі панелі з матеріалу, який нагадує ізоляційні властивості природних гнізд. Цей приклад демонструє, як біологічні принципи можуть бути інтегровані як у форму, так і у функціональну структуру будівлі (Verma, 2023).

Після того, як архітектура стала однією з наймасштабніших сфер застосування біоміметики, природні принципи почали активно інтегруватися в менші, але не менш важливі сфери дизайну, як *дизайн інтер'єрів*. У статті Бець (2022) розглядається застосування біонічних принципів у дизайні інтер'єру, зокрема стилізоване відтворення природних форм, структурна єдність елементів, використання екологічних матеріалів і технологій.

Біоміметичні концепції, які успішно застосовуються в архітектурі, природно поширилися на *предметний дизайн*. Дизайнери створюють об'єкти, які не лише функціональні та ергономічні, але й естетично привабливі. Наприклад, вивчення морфологічних характеристик природних форм дозволяє дизайнерам створювати продукти з найкращими характеристиками, такими як міцність, легкість і гнучкість.

Паралельно з розвитком предметного дизайну, біоміметичні принципи все активніше впроваджуються й у *меблевій галузі*, де екологічність і адаптивність стають ключовими вимогами до сучасних інтер'єрних рішень. У дослідженні, проведеному Wen et al. (2024), дослідники окреслили нові підходи до біоміметичного проектування меблів, які дозволяють оптимізувати використання ресурсів і мінімізувати вплив на довкілля.

Від предметного середовища біоміметика закономірно поширюється на більш технічно складні системи – зокрема, *дизайн транспорту*. Інженери та дизайнери створюють транспортні засоби з покращеними аеродинамічними характеристиками, енергоефективністю та безпекою, спираючись на природні форми та механізми. У 2005 році компанія Daimler Chrysler представила концептуальний автомобіль Bionic Car. Його форма була натхненна тілом коробкоподібної риби – boxfish, яка має чудові гідродинамічні властивості. Таким чином, автомобіль економніше використовує паливо та має зниження опору повітрю на 65% порівняно з традиційними автомобілями (Benyus, 1997). Крім того, біоміметика впливає на дизайн міської інфраструктури, зокрема, транспортних зупинок. Використання зелених технологій під час проектування покращує міське середовище та покращує якість життя мешканців.

Найскладнішим технологічним аспектом застосування біоміметики є *дизайн робототехніки*. У цій галузі натхнення природними механізмами дозволяє створювати пристрої, що імітують адаптивність і рухливість живих організмів. У роботі Bar-Cohen (2005) розглядаються приклади пристроїв, що імітують біологічні системи за допо-

могою електроактивних полімерів. Дослідження показує, що можна створити робототехнічні системи, які можуть відтворювати функції та гнучкість живих організмів. Робот BigDog від Boston Dynamics є одним із найвідоміших прикладів біоміметичного дизайну робототехніки. Його структура та форма наслідують пропорції та кінематику тварин, а ергономічний корпус гарантує стійкість і баланс. Він був створений для використання в ситуаціях, де потрібна висока стійкість і маневреність, наприклад, у військових або рятувальних операціях (Raibert et al., 2008).

Мета дослідження – розробити систему дизайнерського мислення, що базується на закономірностях перенесення біоміметичних технологій між різними сферами.

Гіпотеза дослідження – інновації в дизайні виникають не лише шляхом безпосереднього наслідування природних форм, а й завдяки перенесенню біоміметичних принципів між різними сферами дизайну, що розширює можливості створення нових продуктів та рішень.

Виклад основного матеріалу. Що таке біоміметичне мислення? Біоміметичне мислення – це підхід у дизайні та інженерії, який передбачає дослідження та використання принципів, структур і процесів, які існують у природі. Він базується на розумінні того, що природа розробила ефективні та стійкі рішення для багатьох проблем протягом мільйонів років еволюції. Біоміметичні принципи дають дизайнерам можливість створювати продукти та системи, які є більш ефективними, екологічно чистими та естетично привабливими.

Як змінюється процес розробки дизайну при використанні біоміметичних принципів? Інтеграція біоміметичних принципів у процес розробки дизайну змінює традиційний підхід до проектування. Дизайнери спочатку шукають натхнення та рішення в природі, а не в технічних вимогах або ринкових тенденціях. Це включає спостереження за природними формами, структурами та процесами, аналіз того, як вони працюють, і адаптацію цих принципів до завдань, пов'язаних із дизайном. Таким чином можна створити нові продукти, які поєднують дизайн і функції, а також підвищують екологічність.

Як знайти аналогію між природою і дизайном? Під перенесенням біоміметичних принципів розуміється процес адаптації рішень, запозичених із природи, в нові галузі дизайну. У цьому підході важливим етапом є пошук аналогій між дизайнерськими завданнями та природними явищами. Це вимагає глибокого розуміння біологічних систем і того, як вони виконують свої функції. Часто різні

дисципліни співпрацюють разом, щоб знайти та змінити природні рішення. Наприклад, біологи, інженери та дизайнери працювали разом у проєкті ColorFolds, розробленому архітекторкою Дженні Сабін в Корнельському університеті (Sabin, 2014). Біологи надали дані про структуру клітинних матриць, інженери створили алгоритми та фізичні моделі, а дизайнери втілили ідеї у вигляді матеріальних інсталяцій, що адаптуються до навколишнього середовища. Такий підхід дозволяє поєднати естетику, функціональність і наукову обґрунтованість у створенні інноваційних продуктів.

Як правильно інтерпретувати біологічні механізми у проєктуванні? Для того, щоб правильно інтерпретувати біологічні механізми в дизайні, необхідно мати не лише знання біології, але й здатність адаптувати ці механізми до технічних і естетичних вимог проєкту. Це включає вивчення функціональних елементів природних систем, а також переклад цих елементів на мову дизайну. Наприклад, структура кісток птахів, яка поєднує легкість і міцність, може бути використана в архітектурі для створення легких і міцних будівель. Щоб гарантувати ефективну інтеграцію біоміметичних принципів, важливо враховувати контекст і особливості проєкту.

Методи пошуку біоміметичних рішень у дизайні. Перший метод – це системний аналіз природних процесів. Він розглядає біологічні системи комплексно, де кожен елемент виконує певну роботу. Це допомагає дизайнерам зрозуміти, як окремі компоненти взаємодіють один з одним, і як ці взаємодії можна використовувати в проєктуванні. Наприклад, вивчення екосистем може призвести до створення стійких міських середовищ, де ресурси використовуються ефективно та відходи мінімізуються.

Другий метод це – алгоритмічний аналіз. Він використовує математичні моделі та алгоритми для відтворення природних процесів. Це дає можливість вивчати складні біологічні системи та адаптувати їхні основні принципи до дизайну. Теоретичні принципи, описані вище, знаходять підтвердження у великій кількості практичних реалізацій, що демонструють механізми перенесення біоміметичних рішень між різними сферами.

Практичні приклади застосування методології. Біоміметика не лише допомагає створювати інноваційні продукти, але й відкриває можливість адаптації успішних рішень з однієї сфери дизайну в іншу. Щоб покращити ефективність розробок, дизайнери можуть використовувати ідеї з архітектури, транспорту або предметного дизайну.

Від аеродинаміки птахів – до швидкісних потягів і човнів. Японські інженери створили передню частину швидкісного електропотяга серії 500 мережі Shinkansen на основі того, як дзьоб зимородка занурюється у воду майже без звуку (Smith et al., 2006). Це дозволило зменшити шум при виході з тунелю і скоротити енергоспоживання. Аналогічний принцип був використаний для створення швидкісних катерів. На основі образу дзьоба зимородка інженери створили носову частину судна, яка зменшує опір води, підвищує ефективність руху та зменшує витрати пального. Цей приклад показує, як біоміметичні принципи можуть бути адаптовані для вирішення подібних проблем у багатьох галузях, від залізничного транспорту до морського суднобудування.

Від вентиляційних схем термітників – до системи охолодження будівель та міських просторів. Принцип природної вентиляції, запозичений у термітів, відкриває широкі можливості для використання в сферах дизайну. Будівля Eastgate Centre в Зімбабве (Smith et al., 2006), спроектована архітектором Міком Пірсом, є одним із найвідоміших прикладів застосування цього методу. Регуляторна циркуляція повітря є основою системи охолодження, яка дозволяє знижувати температуру без використання традиційних кондиціонерів. Подібна стратегія може бути використана при проєктуванні інших громадських і житлових будівель, щоб зменшити споживання енергії та створити приємний мікроклімат. Дизайн міських просторів також є перспективною сферою. Як показано в проєкті зеленого міста «Masdar City» в Абу-Дабі, ОАЕ, використання принципів природної вентиляції під час планування вулиць або відкритих павільйонів може допомогти створити зони з ідеальними температурами без надмірного використання електроенергії. У спекотному кліматі міста можна ефективно охолодити, розташовуючи будинки, навіси та зелені насадження в правильному місці разом з природними потоками повітря.

Від здатності листя лотоса до самоочищення – до фасадів будівель та автомобільних покриттів. У 1997 році Вільгельм Бартлотт виявив так званий «ефект лотоса», який пояснює, як мікроструктура листя запобігає накопиченню бруду та води (Barthlott et al., 1997). Цей принцип спочатку використовувався для фасадних фарб, таких як Lotusan, німецького виробника. Пізніше подібні технології були використані у гідрофобних матеріалах для текстилю та автомобільних покриттях Nissan, що дозволило виробляти одяг, стійкий до забруднення.

Методологічний аналіз на прикладі Eastgate Centre. У проєкті Eastgate Centre використовується концепція «живої» архітектури, адаптованої до навколишнього середовища (Smith et al., 2006). Вона не просто існує в просторі; вона працює в гармонії з навколишнім середовищем і, як живий організм, адаптується до змін. У своїй роботі над проєктом архітектор Мік Пірс використав саме таку ідею. Він звернувся до природи, щоб дізнатися, як створити ефективну систему охолодження без використання енерговитратних кондиціонерів у палючому кліматі Африки. Він шукав правила, які можна використовувати для інновацій, а не просто копіював природні форми. Одним із найкращих природних інженерів є терміти. Завдяки складним вентиляційним системам їхні колонії підтримували постійну температуру в гніздах незалежно від змін зовнішніх умов. Для архітектора це стало важливою аналогією: якщо терміти можуть охолоджувати свої будівлі за допомогою лише спрямованих повітряних потоків, люди можуть створити подібний механізм у масштабі міста. Група дослідників та інженерів ретельно вивчала термітники, щоб перетворити їх на природний механізм для впровадження в архітектурну систему. Їх основним завданням є регулювання потоку повітря через систему каналів, які змінюють напрямок залежно від температури. Цей принцип був реалізований у Центрі Eastgate через внутрішні повітряні канали, вентилятори та димоходи, які забезпечують постійну циркуляцію повітря. Таким чином, будівля адаптується до змін температури, що означає, що не потрібно використовувати активне кондиціювання. Але тут важливо підкреслити той факт, що принцип природної вентиляції не просто відтворився, а й адаптувався до конкретних умов. Це важливий аспект біоміметики.

Зрештою, інновація виникає через осмислення природи та трансформацію її в нові рішення, а не через механічне копіювання. Архітектори використовували універсальні методи біоміметичного дизайну. Один з них – *системний аналіз* природних процесів. Термітники існують у контексті клімату, потоків вітру та температурних коливань, і

так само архітектори розглядали будівлю не як ізольовану структуру, а як елемент екосистеми міста. Ще один підхід – *алгоритмічний аналіз*. Зрозумівши алгоритми дії повітряних потоків, вони змогли налаштувати систему вентиляції таким чином, щоб вона працювала з максимальною ефективністю. Сьогодні подібні алгоритми використовуються в архітектурі, міському плануванні, аеродинаміці та навіть транспортному дизайні.

Принципи Eastgate Centre можуть знайти застосування у багатьох сферах. У міському плануванні – створення кварталів із природною циркуляцією повітря, які зменшують теплове навантаження. У транспорті – адаптація системи вентиляції для поїздів чи літаків. І найголовніше: аналізуючи подібні проєкти, можна створювати щось своє, унікальне. Інновація – це не просто слідування за природою, а осмислення її логіки, що відкриває шлях до нових технологій.

Висновки. Біоміметика в дизайні – це не просто технічний інструмент, а цілісний підхід до проектування, заснований на законах природи. Завдяки аналізу та адаптації природних процесів, систем і структур вона дозволяє створювати ефективні, стійкі та інноваційні рішення.

Дослідження показали, що взаємодія між фахівцями (біологами, інженерами та дизайнерами) є важливою для успішного застосування біоміметики. Це допомагає краще зрозуміти як працюють природні механізми. Особливу увагу було приділено механізмам, за допомогою яких біоміметичні ідеї можна перенести між різними сферами дизайну. На прикладах дизайну з архітектури, транспорту, матеріалознавства та міського середовища продемонстровано, що інновації виникають не лише внаслідок прямого копіювання природних форм, а й завдяки осмисленій трансформації функціональних принципів природи у відповідь на нові виклики. Таким чином, біоміметика є основою для нового дизайну, який поєднує наукові знання, технології та глибоку повагу до природи. Подальші дослідження в цій галузі допоможуть розробити системи, які можуть адаптуватися, відновлюватися та функціонувати відповідно до навколишнього середовища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кривуц С. Методичні рекомендації з дисципліни «Екологічний дизайн». Харків, ХДАДМ. 2022. URL: https://ksada.org/wp-content/uploads/2025/03/metodychni-recomendatsyy_ekologich.dyzayn_2022-23.pdf (дата звернення 16.05.2025)
2. Бець С. Біоніка та дизайн інтер'єру. Використання біологічних методів та структур для формування гармонійного середовища. Теорія та практика дизайну: зб. наук. праць. К.: НАУ. 2022. Вип. 25. С. 150–157. URL: doi: 10.18372/2415-8151.25.16791 (дата звернення 16.05.2025)
3. Wen X., Pashkevych K. Innovative applications of biodesign and biomimicry in sustainable furniture design. Актуальні проблеми сучасного дизайну : збірник матеріалів VI Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 25 квітня 2024 року. Київ : КНУТД. 2024. С. 41–44.

4. Benyus J. *Biomimicry: Innovation Inspired by Nature*. New York : Harper Perennial. 1997. URL: https://elmoukrie.com/wp-content/uploads/2021/11/janine-m-benyus-biomimicry_innovation-inspired-by-nature-harper-perennial-2002-2.pdf (дата звернення 16.05.2025)
5. Bar-Cohen Y. *Biomimetics: mimicking and inspired-by biology. Smart Structures and Materials 2005: Electroactive Polymer Actuators and Devices (EAPAD)*. Proc. SPIE. 2005. URL: <https://doi.org/10.1117/12.597436> (дата звернення 16.05.2025)
6. Kennedy E. *Biomimicry: Design by Analogy to Biology*. Research-Technology Management. 2017. № 6. С. 51–56. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/08956308.2017.1373052> (дата звернення 16.05.2025)
7. Smith M., Hargroves K. *Biomimicry: Innovation Inspired by Nature*. 2002. URL: https://www.researchgate.net/publication/285805738_Innovation_inspired_by_nature_Biomimicry (дата звернення: 16.05.2024)
8. Verma S. *Biomimetic Design in Architecture: Origin, Pros, Cons, and its Application*. NovaTR. 2023. URL: <https://www.novatr.com/blog/biomimetic-design-in-architecture> (дата звернення: 16.05.2024)
9. Barthlott W., Neinhuis C. Purity of the sacred lotus, or escape from contamination in biological surfaces. *Planta*, 1997. URL: <https://doi.org/10.1007/s004250050096> (дата звернення 16.05.2025)
10. Zari M. *Biomimetic Approaches to Architectural Design for Increased Sustainability*. Sustainable Building Conference, Auckland. 2007. URL: (PDF) *Biomimetic approaches to architectural design for increased sustainability* (дата звернення 16.05.2025)
11. Raibert M., Blankespoor K., Nelson G., Playter R. BigDog, the Rough-Terrain Quadruped Robot. Proceedings of the 17th World Congress, The International Federation of Automatic Control, Seoul, Korea, July 6–11, 2008. URL: <https://www.cs.swarthmore.edu/~meeden/DevelopmentalRobotics/bigdog.pdf> (дата звернення 16.05.2025)
12. Masdar City. *Sustainability at Masdar City*. 2025. URL: <https://masdarcity.ae/sustainable-urban-development/Sustainability-at-masdar-city> (дата звернення 16.05.2025)
13. Sabin J. *ColorFolds: Architecture That Responds Like a Living Organism*. Wired. 2014. URL: <https://www.wired.com/2014/11/jenny-sabin> (дата звернення 16.05.2025)

REFERENCES

1. Kryvuts S. (2022) *Metodychni rekomendatsii z dyscypliny «Ekolohichniy dyzain»*. Kharkiv, KhDADM. [Methodical recommendations on the discipline "Ecological Design"]. Kharkiv, KhDADM. [in Ukrainian]. URL: https://ksada.org/wp-content/uploads/2025/03/metodychni-recomendatsyy_ekologich.dyzayn_2022-23.pdf (Accessed: 16.05.2024)
2. Bets S. (2022) *Bionika ta dyzain inter'yeru. Vykorystannia biolohichnykh metodiv ta struktur dlia formuvannia harmoniinoho seredovyscha*. [Bionics and interior design. The use of biological methods and structures for forming a harmonious environment]. *Teoriia ta praktyka dyzainu: zb. nauk. prats*. Kyiv: NAU. Vyp. 25. S. 150–157. [in Ukrainian]. URL: doi: 10.18372/2415-8151.25.16791 (Accessed: 16.05.2024)
3. Wen X., Pashkevych K. (2024) *Innovative applications of biodesign and biomimicry in sustainable furniture design*. [Innovative applications of biodesign and biomimicry in sustainable furniture design]. *Aktualni problemy suchasnoho dyzainu: zbirnyk materialiv VI Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii*, m. Kyiv, 25 kvitnia 2024 roku. Kyiv: KNUTD. S. 41–44.
4. Benyus J. (1997) *Biomimicry: Innovation Inspired by Nature*. New York: Harper Perennial. URL: https://elmoukrie.com/wp-content/uploads/2021/11/janine-m-benyus-biomimicry_innovation-inspired-by-nature-harper-perennial-2002-2.pdf (Accessed: 16.05.2024)
5. Bar-Cohen Y. (2005) *Biomimetics: mimicking and inspired-by biology. Smart Structures and Materials 2005: Electroactive Polymer Actuators and Devices (EAPAD)*. Proc. SPIE. URL: <https://doi.org/10.1117/12.597436> (Accessed: 16.05.2024)
6. Kennedy E. *Biomimicry: Design by Analogy to Biology*. Research-Technology Management. 2017. № 6. S. 51–56. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/08956308.2017.1373052> (Accessed: 16.05.2024)
7. Smith M., Hargroves K. *Biomimicry: Innovation Inspired by Nature*. 2002. URL: https://www.researchgate.net/publication/285805738_Innovation_inspired_by_nature_Biomimicry (Accessed: 16.05.2024)
8. Verma S. *Biomimetic Design in Architecture: Origin, Pros, Cons, and its Application*. NovaTR. 2023. URL: <https://www.novatr.com/blog/biomimetic-design-in-architecture> (Accessed: 16.05.2024)
9. Barthlott W., Neinhuis C. Purity of the sacred lotus, or escape from contamination in biological surfaces. *Planta*. 1997. URL: <https://doi.org/10.1007/s004250050096> (Accessed: 16.05.2024)
10. Zari M. P. *Biomimetic Approaches to Architectural Design for Increased Sustainability*. Sustainable Building Conference, Auckland. 2007. URL: https://www.researchgate.net/publication/228717291_Biomimetic_approaches_to_architectural_design_for_increased_sustainability (Accessed: 16.05.2024)
11. Raibert M., Blankespoor K., Nelson G., Playter R. BigDog, the Rough-Terrain Quadruped Robot. Proceedings of the 17th World Congress, The International Federation of Automatic Control, Seoul, Korea, July 6–11, 2008. URL: <https://www.cs.swarthmore.edu/~meeden/DevelopmentalRobotics/bigdog.pdf> (Accessed: 16.05.2024)
12. Masdar City. *Sustainability at Masdar City*. 2025. URL: <https://masdarcity.ae/sustainable-urban-development/Sustainability-at-masdar-city> (Accessed: 16.05.2024)
13. Sabin J. *ColorFolds: Architecture That Responds Like a Living Organism*. Wired. 2014. URL: <https://www.wired.com/2014/11/jenny-sabin> (Accessed: 16.05.2024)

УДК 502.3:711.4

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/87-1-24>**Тарас ЗАХАРЧУК,**

orcid.org/0009-0003-2889-7235

аспірант кафедри дизайну і технологій

Київського національного університету культури і мистецтв

(Київ, Україна) tarasz.84@gmail.com

ПАРКОВІ ЕКОСИСТЕМИ ПРАВОБЕРЕЖЖЯ КИЄВА В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

Мета статті – проаналізувати та промоніторити стан паркових екосистем правобережжя Києва, і на підставі цього виокремити та типологізувати основні проблеми, зумовлені специфікою адаптації цих екосистем до динамічних і агресивних умов столиці на сучасному етапі. **Методи дослідження.** У статті застосовано системний аналіз існуючих конфліктних ситуацій та форм їх прояву в ландшафті на правому березі міста у його зв'язку з проблемним підходом, що зумовлює застосування комплексу індексів й показників (індексів урбанізації, антропогенного навантаження, адвентизації та ін.) для встановлення розподілу ефектів деградації у структурі паркових зон правобережжя Києва та виявлення слабших ланок. **Наукова новизна** полягає у моніторингу та діагностиці проблем, пов'язаних з функціонуванням паркових екосистем правобережжя Києва, що розглядаються як важливі виклики в ході удосконалення ландшафтного дизайну парків. **Висновки.** Представлений у статті моніторинг паркових екосистем на правому березі Києва на базі інтегративного підходу та новітніх обчислень й наукових розвідок, виявив велике антропогенне навантаження на київські парки, де серед негативних чинників впливу на урбоекосистему столиці виокремлюють глобальні процеси урбанізації, потепління та адвентизації, що зрештою постають серйозним викликом для мережі екосистемних послуг парків. За допомогою кількох індексів урбанізації, антропогенного навантаження, адвентизації, ГІС-моделювання, просторового та статистичного аналізу та ін., сучасні дослідники виявили, що у центральних районах і на правому березі Києва урбанізація більш інтенсивна, аніж на лівому, і вона максимально негативно впливає на паркові екосистеми столиці, посилюючи рудералізацію та адвентизацію, а також знижує площу та природну цінність зелених насаджень, в цілому погіршуючи показники біорізноманіття.

Ключові слова: правобережжя Києва, паркові екосистеми, урбанізація, зелені насадження, біорізноманіття, антропогенне навантаження, інтегральне оцінювання.

Taras ZAKHARCHUK,

orcid.org/0009-0003-2889-7235

PhD student at the Department of Design and Technologies

Kyiv National University of Culture and Arts

(Kyiv, Ukraine) tarasz.84@gmail.com

PARK ECOSYSTEMS OF THE RIGHT BANK OF KYIV IN PRESENT CONDITIONS

The aim of the article is to analyze and monitor the state of park ecosystems on the right bank of Kyiv, and on this basis to identify and typologize the main problems caused by the specifics of adaptation of these ecosystems to the dynamic and aggressive conditions of the capital at the present stage. **Research methods.** The article applies systematic analysis of existing conflict situations and forms of their manifestation in the landscape on the right bank of the city in its connection with the problem approach, which necessitates the application of a complex of indices and indicators (indices of urbanization, anthropogenic load, adventitization, etc.) to establish the distribution of degradation effects in the structure of park zones of the right bank of Kyiv and identify weaker links. **Scientific novelty** lies in monitoring and diagnosing problems related to the functioning of park ecosystems on the right bank of Kyiv, which are considered as important challenges in the course of improving the landscape design of parks. **Conclusions.** The monitoring of park ecosystems on the right bank of Kyiv presented in the article, based on an integrative approach and the latest calculations and scientific research, revealed a significant anthropogenic load on Kyiv parks, where among the negative factors affecting the urban ecosystem of the capital, global processes of urbanization, warming, and adventitization are highlighted, which ultimately pose a serious challenge to the network of ecosystem services of parks. Using several indices of urbanization, anthropogenic load, adventitization, GIS modeling, spatial and statistical analysis, etc., modern researchers found that in the central districts and on the right bank of Kyiv, urbanization is more intensive than on the left bank, and it maximally negatively affects the park ecosystems of the capital, increasing ruderalization and adventitization, as well as reducing the area and natural value of green spaces, generally worsening biodiversity indicators.

Key words: right bank of Kyiv, park ecosystems, urbanization, green spaces, biodiversity, anthropogenic load, integral assessment.

Постановка проблеми. Сучасний Київ, зокрема його правий берег, багатий на численні парки і зелені зони, які є невід’ємною частиною міської екосистеми. Серед найбільш відомих і значущих зелених масивів правобережжя варто виділити Голосіївський національний природний парк, Парк імені Івана Багряного, Маріїнський парк, Сирецький парк, Відрадиний парк, парк «Перемога», Нивки, парк Партизанської слави, Бабин Яр, а також парк «Феофанія» та інші, парки не лише збагачують міський ландшафт, а й виконують важливі екологічні, рекреаційні та естетичні функції. У сучасних умовах парки Києва зберігають свою актуальність і мають потужний емоційний вплив на психофізіологічний стан людини, сприяють покращенню екологічної ситуації в місті, очищенню повітря, регулюванню мікроклімату і збереженню біорізноманіття. Враховуючи це, виникає необхідність детального вивчення проблематики парків, їхнього моніторингу, діагностики стану та розробки заходів з оптимізації, покращення і удосконалення їх функціонування. Саме на це спрямовані наші дослідження і написання даної статті. Київ – столиця України, найбільший промисловий, науковий і культурний центр держави, розташований у центрі східної Європи на берегах річки Дніпро. Таке географічне положення визначає унікальність ландшафтно-ї структури міста, адже воно знаходиться на межі двох фізико-географічних зон – лісостепової та зони мішаних лісів. За площею Київ посідаєсьоме місце серед європейських міст – його територія становить близько 836 км², з яких зелена зона займає 460 км² (приблизно 55%), акваторія – 62 км² (7%), штучні урбоекосистеми – 314 км² (38%), а забудовані землі – 364 км² (43,5%). Частка агроекосистем, парків і скверів становить близько 33 км², що дорівнює приблизно 4% площі міста, дані базуються на монографії Мірошник Н. В., Ліханов А. Ф., Матяшук Р. К., Мазура М. Ю., Шупова Т. В., Гончар Г. Ю. (2023) та офіційному Екологічному паспорту міста Києва (Доповідь про стан навколишнього природного середовища міста Києва за 2023 рік). Місто має розвинену систему природно-заповідного фонду та зелених насаджень, які виконують важливі екосистемні функції: збереження біорізноманіття, захист ґрунтів, формування сприятливого мікроклімату та забезпечення рекреаційних потреб населення.

Фізико-географічне положення Києва охоплює три основні орографічні утворення: північна частина міста розташована на Поліській низовині, лівобережна – на Придніпровській низовині, а правобережна (південно-західна) – на Придні-

провській височині (Київському плато). Переважаючими ландшафтами є ліси, які утворюють майже суцільне кільце навколо міста, а також численні природні й штучні лісопарки та парки (Біоіндикаційна оцінка стану паркових екосистем міста Києва, 2023, 22).

Таким чином, Київ – це місто з ландшафтною структурою, що зумовлена його розташуванням на межі лісостепової та зони мішаних лісів, а також складною орографією, яка поділяє місто на частини, що охоплюють різні геоморфологічні області. Відповідно, парки і зелені зони правобережжя Києва є важливими природними компонентами, що потребують постійного наукового вивчення, моніторингу та удосконалення для забезпечення сталого розвитку міської екосистеми.

Оскільки паркове середовище має сильний емоційний вплив на психологічний і фізіологічний стан людини, що залежить значною мірою від якості паркових насаджень (Saadi, Schnell, & Tirosh, 2021), то, як було встановлено дослідниками, під час російсько-української війни попит на паркові зони в урбанізованих територіях зростає (Dzyba, & Saveliev, 2023). Тим більше, якщо взяти за об’єкт дослідження одне з найбільших міст України – Київ і його паркові системи на правобережжі, як-от, Маріїнський (1) і Сирецький парки (2), Відрадиний парк (3), Пуца-Водиця (парк) (4), НБС ім. Гришка (5), урочище Лиса Гора (6), Експо-центр України (7), парк Нивки (8), Голосіївський парк ім. Рильського (9), парк Вічної Слави (10), Кирилівський Гай (11), Бабин Яр (12), НПП «Голосіївський» (13) та парк «Феофанія» (14).

Паркові екосистеми правобережної частини Києва демонструють значну різноманітність структурних, функціональних та екологічних характеристик, що зумовлено як історичними передумовами їхнього формування, так і сучасними процесами урбанізації. В межах мегаполісу спостерігається поєднання природних, напівприродних і штучно створених зелених масивів, які відрізняються за видовим складом, віковою структурою, рівнем антропогенного навантаження, ступенем фрагментації та просторовою організацією. Формування мозаїчності паркових ландшафтів значною мірою визначається складною орографією Києва, розташуванням на межі лісостепу та зони мішаних лісів, а також історичними особливостями землекористування, що зумовило наявність як старовинних парків із багатовіковими дереви- станами, так і нових рекреаційних зон, створених у другій половині XX століття (Мірошник, Н. В., Ліханов, А. Ф., Матяшук, Р. К., Мазура, М. Ю., Шупова, Т. В., & Гончар, Г. Ю. (2023)).

Урбанізоване середовище Києва характеризується високою динамікою змін, що проявляється у зростанні щільності забудови, інтенсивному транспортному русі, підвищенні рівня атмосферного забруднення, зміні гідрологічного режиму території, а також зростанні рекреаційного навантаження на зелені насадження. В умовах антропогенного пресингу парки виконують роль буферних зон, які пом'якшують негативний вплив урбанізації, забезпечують підтримання екологічної рівноваги, слугують осередками збереження автохтонних та інтродукованих видів флори та фауни, а також є важливими елементами міської зеленої інфраструктури. Водночас, кожна паркова екосистема має низку специфічних проблем, пов'язаних із процесами адаптації до агресивних та динамічних умов урбанізованого середовища. Серед характерних особливостей паркових екосистем правобережжя Києва варто виділити значну фрагментованість зелених масивів, що призводить до ізоляції окремих біоценозів, порушення міграційних шляхів тварин, зниження рівня біорізноманіття та ослаблення стійкості екосистем до зовнішніх впливів. Значна частина парків розташована в безпосередній близькості до магістральних транспортних артерій, що зумовлює підвищення рівня шумового та хімічного забруднення, накопичення важких металів у ґрунті, а також зміну видової структури рослинних угруповань у напрямку домінування стійких до забруднення видів. У багатьох парках спостерігається деградація ґрунтового покриву, ущільнення ґрунтів унаслідок інтенсивної рекреації, що супроводжується зменшенням водопроникності, порушенням повітряного режиму та зниженням біологічної активності ґрунтової мікрофлори (Біоіндикаційна оцінка стану паркових екосистем міста Києва, 2023).

Додатково, урбанізація спричиняє трансформацію гідрологічного режиму паркових територій, що проявляється у зміні рівня ґрунтових вод, порушенні природного дренажу, збільшенні площі поверхневого стоку, що, у свою чергу, призводить до ерозійних процесів, підтоплення окремих ділянок та загибелі чутливих до надмірної вологості видів. В умовах зростання рекреаційного навантаження спостерігається витоптування підліску, пошкодження молодих дерев, зниження відновлювальної здатності природних угруповань, а також поширення інвазійних видів, які витісняють аборигенні компоненти флори та фауни.

Зміна мікрокліматичних умов у межах міста, зокрема підвищення температури повітря, зменшення вологості, зростання концентрації забруднювачів, призводить до стресових реакцій у

рослин, що проявляється у зниженні фотосинтетичної активності, порушенні процесів росту та розвитку, підвищенні чутливості до фітопатогенних організмів. У багатьох парках фіксується зростання захворюваності деревостанів, поширення шкідників, зокрема комах-фітофагів, що ускладнює підтримання стабільності екосистем та потребує впровадження систематичного моніторингу фітосанітарного стану насаджень (Екологічний паспорт, 2020).

Особливу увагу слід приділити проблемі збереження історико-культурної цінності паркових ландшафтів, оскільки багато з них є пам'ятками садово-паркового мистецтва, мають унікальну композиційну структуру, що формувалася протягом століть. Нерідко спостерігається конфлікт між необхідністю збереження автентичності ландшафту та потребами сучасного міського населення у нових рекреаційних просторах, що призводить до реконструкції, перепланування, а іноді й втрати окремих елементів історичного середовища (Біоіндикаційна оцінка стану паркових екосистем міста Києва, 2023, 26).

В умовах зростання антропогенного навантаження на паркові екосистеми Києва особливої актуальності набуває питання розробки ефективних стратегій управління, спрямованих на підтримання екологічної рівноваги, підвищення стійкості до зовнішніх впливів, збереження біорізноманіття та забезпечення сталого функціонування зелених зон у структурі мегаполісу. Реалізація таких стратегій потребує комплексного підходу, що враховує як природні, так і соціально-економічні чинники, а також впровадження сучасних методів моніторингу, діагностики та оптимізації стану паркових екосистем (Мірошник, Н. В., Ліханов, А. Ф., Матяшук, Р. К., Мазура, М. Ю., Шупова, Т. В., & Гончар, Г. Ю. (2023)).

Аналіз останніх досліджень. З-поміж найновіших наукових досліджень, опублікованих впродовж останніх п'яти років, присвячених стану паркових екосистем Києва та негативному впливу на них різних чинників, варто відзначити: працю В. Вишневського та І. Колісника про просторово-часові особливості забруднення атмосферного повітря в Києві (2021) та монографію В. Вишневського, О. Доніч і А. Куцого (2023), присвячену аналізу київського клімату; статті таких авторів, як Н. Мірошник та І. Тесленко (2019) про флористичні особливості парку ім. Пушкіна у Києві, та Н. Мірошник, І. Тесленко та З. Поліщук (2020), де розглянуто антропогенні зміни екологічних умов паркових екосистем урочища Лиса Гора; праця А. Дзиби та К. Савельєва (2023) про ефективність

культурних екосистемних послуг парків Києва під час російсько-української війни. Окремо хотілося згадати колективну монографію «Біоіндикаційна оцінка стану паркових екосистем міста Києва» (2023), в якій надано біоіндикаційну оцінку стану київських паркових екосистем м. Києва на градієнті антропогенного впливу та урбанізації за рівнями організації життя, а здійснено просторовий аналіз розподілу антропогенних чинників за допомогою ГІС-картування.

Метою дослідження є комплексний аналіз стану паркових екосистем правобережної частини Києва з урахуванням їхньої адаптації до складних умов сучасного міського середовища. В межах роботи передбачено виявлення та систематизацію основних проблем, що виникають унаслідок впливу інтенсивної урбанізації, підвищеного антропогенного навантаження, а також соціально-економічних і екологічних викликів, пов'язаних із тривалим періодом військових дій на території столиці.

Під динамічними і агресивними умовами сучасного етапу розуміються комплексні зміни, що охоплюють інтенсивне розширення міської забудови, зростання транспортного трафіку, забруднення атмосферного повітря і ґрунтів, порушення гідрологічного режиму, а також безпосередні наслідки воєнних дій – руйнування інфраструктури, зміни рекреаційної активності населення, а також підвищення соціально-психологічного навантаження на міське середовище. Такий контекст визначає особливості функціонування паркових систем, що потребує їхнього ретельного дослідження для подальшого розроблення ефективних заходів збереження, відновлення та оптимізації екологічної стабільності зелених зон у структурі мегаполісу.

Методологія дослідження базується на формуванні теоретичних підходів до ландшафтно-реконструкції правобережної частини Києва. Основна мета – стабілізувати екологічну ситуацію шляхом відновлення та раціонального розподілу паркових зон у межах міста. Для цього застосовується системний аналіз, який дозволяє дослідити конфліктні ситуації та їх прояви у ландшафті правого берега. Такий підхід передбачає використання комплексу методів для визначення ступеня деградації паркових екосистем, аналізу їх синекологічних характеристик, виявлення причинно-наслідкових зв'язків і просторового розподілу негативних впливів, а також оцінки наслідків взаємодії різних факторів.

Виклад основного матеріалу. Більша частина Києва знаходиться на високому правому березі Дніпра, так званому Київському плато, сповненому

сіткою ярів (Вознесенський, Бабин, Протасів та ін.). Характерною особливістю рельєфу правобережжя є гори останці, і тоді, коли лівий берег знаходиться на майже 92 м н. р. м., то висота правого берега над рівнем моря – приблизно 144–181 м і вище (Екологічний паспорт, 2020). У цілому київський рельєф вважається складним, що обумовлює утворення повітряних мас з високою концентрацією речовин, які забруднюють повітря.

Під комплексним впливом на паркові зони правобережжя Києва слід розуміти сукупність різноманітних антропогенних чинників, що формують сучасний стан цих екосистем. Рекреаційний аспект, який часто згадується, варто конкретизувати як інтенсивне використання зелених зон населенням для відпочинку та дозвілля, що призводить до фізичного навантаження на рослинність і ґрунти, порушення природних процесів та змін у структурі біоценозів. Однак цей чинник не єдиний і не завжди домінує. Значну роль відіграють процеси урбанізації, що включають розширення забудови, інфраструктурне освоєння територій, а також забруднення водойм через скиди промислових і комунальних підприємств. Атмосферне забруднення формується викидами автотранспорту та промислових підприємств, що негативно впливає на стан рослинності та якість повітря (Біоіндикаційна оцінка стану паркових екосистем міста Києва, 2023, 22).

Транспортна мережа, зокрема автошляхи та споруди, розташовані на території парків і поблизу них, створюють бар'єри, які порушують цілісність фітоценозів і призводять до фрагментації природних оселищ, обмежуючи міграційні можливості фауни та знижуючи генетичний обмін між популяціями. У цьому контексті словосполучення «розчленовують фітоценози» доцільно замінити на «порушують цілісність фітоценозів» або «фрагментують природні угруповання», що точніше відображає процеси поділу екосистем на ізольовані ділянки (Никифоров та ін., 2016).

Крім того, хаотична міська забудова спричиняє суттєві зміни у водному режимі територій, зокрема перерозподіл руслового та поверхневого стоку, що призводить до порушення природних гідрологічних процесів, збільшення ерозійних явищ та підтоплень. Зміни у ґрунтовому покриві, зокрема його ущільнення, деградація та забруднення, також є наслідком інтенсивної забудови і впливають на продуктивність і стійкість паркових екосистем. Таким чином, комплексний вплив на парки правобережжя Києва формується взаємодією рекреаційного навантаження, урбанізаційних процесів, транспортної інфраструктури, забруд-

нення довкілля та змін гідрологічного і ґрунтового режимів, що вимагає комплексного підходу до їх вивчення та управління (Сао et al., 2021).

Зокрема рекреаційне навантаження збільшує крутизну схилів, що прослідковується на прикладі інтенсивності водної ерозії ґрунтів, уможливорює адвентизацію та синантропізацію флори і орнітофауни. Тут важливо розуміти дію цих впливів у комплексі. Так, процеси урбанізації як глобальні та незворотні (Сао et al., 2021) підсилюються змінами кліматичних умов і є надміру відчутними, що зрештою знижують біорізноманіття, переривають зв'язки в екосистемах, знижують якість і кількість ґрунтів, перетворюючи їх в урбаноземі, погіршують гідрологічний режим й доступ до водних ресурсів, що негативно впливає на стан зелених насаджень, зокрема, і парків. Високий рівень викидів у атмосферу, притаманний і Києву (Никифоров та ін., 2016), як один із наслідків урбанізації, є серйозним викликом для стану біотичних складових міста і природного середовища. Викиди пересувних (автотранспорт, авіаційна техніка) та стаціонарних (промислові підприємства, ТЕЦ) джерел, які щорічно зростають, є агентами аеротехногенного забруднення природного середовища міста, особливо це стосується пересувних чинників, що призводять до надмірної концентрації важких металів (Cu, Pb, Ni, Cr, Cd, Co, Zn) та аерофітотоксикантів NH_3 , NO_x (NO , NO_2 , NO_3), SO_2 , фенолу, формальдегіду (Dzyba & Saveliev, 2023).

Активізацію та інтенсифікацію урбанізації у Києві підтверджують також дані Інтернаціонального банку реконструкції та розвитку (Ukraine. Urbanization Review, 2015), що пояснює переорієнтація всіх техногенних джерел забруднення та перепрофілювання на надання послуг (збільшення великих за площею торгових та бізнес-центрів). «За 20 років кількість автомобілів збільшилась у сім разів до 1,3 млн авто. На 1000 жителів припадає 362 автомобілі. За кількістю новозабудованої території Київ посідає перше місце в Україні. Площа міста виросла з 1923 р. у 2,1 раза. У зв'язку з переорієнтацією політики держави у Києві збільшилась кількість робочих місць у порівнянні з іншими територіями, тому зросла міграція населення для роботи і навчання. Так, кількість офіційно зареєстрованих мешканців за останні 13 років збільшилась на 7,2%. Зараз населення складає 3,14 млн жителів, за неофіційною статистикою – більше 5 млн.» (Біоіндикаційна оцінка стану паркових екосистем міста Києва, 2023, 12). Поряд зі збільшенням за останні 13 років коефіцієнту урбанізації з 0,46 до 0,60, у столиці впродовж

останніх 45 років спостерігається зміна клімату (збільшення температури на 5°C всередині міста, зменшення вологості, що спричиняє температурні інверсії, зменшення кількості атмосферних опадів на $\sim 15\%$ у теплий період року та призводить до появи «острова тепла». Зменшення $\sim$ на 10% мм/рік річної суми атмосферних опадів негативно позначилося на зелених насадженнях, що пояснює втрату Києвом впродовж останніх років $0,32\%$ таких насаджень зокрема тих, що є частиною природно-заповідного фонду (Бойченко та ін., 2017).

За останнє десятиліття паркові екосистеми Києва були спроби дослідження паркових екосистем. По-перше, у 2017–2020 рр. з допомогою апробованої методики аналізу просторової будови, складу і санітарного стану ярусів, ступеню їхнього пошкодження (Лавров та ін., 2021), оцінювали α -різноманітність рослин, використовуючи індекси домінування (Макінтоша, Бергера-Паркера), розмаїття (Шеннона, Менхінка, Маргалєфа), та вирівняності (Пієлоу, Макінтоша), індекс ступеня антропогенної трансформації трав'яного ярусу (Гончаренко, 2017). По-друге, згодом мало місце інтегральне оцінювання взаємозв'язків, градієнтів урбанізації і стану київських паркових екосистем, результати якого представлені у колективній монографії «Біоіндикаційна оцінка стану паркових екосистем міста Києва» (2023), автори якої (зокрема, Н. Мірошник) використали комплексний підхід або інтегральний індекс антропогенного навантаження для кількісної оцінки урбанізації Києва, що розрахований на основі індексу антропогенного навантаження (J_{al}), індексу урбанізації (UI), обчисленого за допомогою програми Urbanization Score (Seress et al., 2014), індексу адвентизації трав'яного покриву I_{m} , аналізу водної ерозії ґрунту в паркових екосистемах та виявлення частки нітрофілів у трав'яному ярусі, просторово-статистичного аналізу взаємозв'язків між критеріями урбанізації та екосистемних послуг, статистичної обробки даних за допомогою програм Statistica 10, XLSTAT й мепінгу на базі ГІС-пакетів QGIS версії 3.20, Surfer 19.2.213 з використанням методу крігінга (Біоіндикаційна оцінка стану паркових екосистем міста Києва, 2023, 15–16).

Виявляється, що згідно Urbanization Index (UI) та індексу антропогенного навантаження, найнесприятливіша ситуація, якщо звернутися до правобережжя Києва, складається у парку ім. Пушкіна, Сирецькому та Відраднему парках, у парку Нивки та Бабиному Яру; задовільна – у Маріїнському парку, НБС ім. Гришка та парку Вічної Слави; хороша – у Кирилівському Гаю; і

дуже хороша – парку «Феофанія», Пущі-Водиці, урочищі Лиса Гора, Експоцентрі України та Голосіївському парку ім. Рильського. До речі, у Відрадному парку, що перебуває у зоні інтенсивного розростання міста, попри середній рівень навантаження спостерігається погіршення індексів урбанізації (Miroshnyuk et al., 2022a).

Ситуація з нітрофілами у трав'яному ярусі наступна: менше 50% у Пущі-Водиці та парку Нивки, тоді як у інших парках – більше 50% видів нітрофільних стенобіонтів. Найбільша частка мертвих дерев (30–40%) у Пущі-Водиці, НБС ім. Гришка та парку «Феофанія», при цьому максимальне значення індексу Шеннона (H') як узагальненої міри фіторізноманіття спостерігається у тій же «Феофанії» та Пущі-Водиці, а всі інші значення менше 3,0. Якщо брати до уваги інтегрований показник вагомості впливу (W), то за ним у найкращому стані, через достатню зімкненість намету насаджень та значно більшу площу перебувають такі паркові екосистеми, як Голосіївський, Бабин Яр, НБС ім. Гришка, Кирилівський Гай, а решта відносяться до категорій «критична небезпека» і «загрозливий стан». За показником структурного різноманіття (H_{str}) у найкращому стані знаходяться Сирецький та Голосіївський парки, Експоцентр України і НБС ім. Гришка, Нивки, парки ім. Пушкіна й Бабиному Яру. Найгірший стан насаджень (I_c) у Експоцентрі України, Бабиному Яру, Пущі-Водиці, Голосіївському парку ім. Рильського, Лисій Горі та парку «Перемога» (Біоіндикаційна оцінка стану паркових екосистем міста Києва, 2023).

Чимало тенденцій, як-от, W , H_{str} і зімкненість намету збігаються, і у зв'язку з цим, найменші показники можна помітити у Пущі-Водиці та Лисій Горі, а ще у Маріїнському парку та НБС ім. Гришка. Звернувшись до індексу Inv , помітно, що найкраща ситуація в плані збереження лісового середовища та зменшення рекреаційної трансформації у Кирилівському Гаю, непоганий стан справ у НБС ім. Гришка, Голосіївському парку ім. Рильського і Бабиному Яру, тоді як найгірша у парках ім. Пушкіна, Маріїнському, Відрадному та Вічної Слави. Наразі високий коефіцієнт природної цінності за рахунок великої буферної ємності екосистем та часткового рекреаційного впливу мають НПП «Голосіївський», Бабин Яр і НБС ім. Гришка (Біоіндикаційна оцінка стану паркових екосистем міста Києва, 2023, 22).

При визначенні та формуванні шляхів оптимізації ландшафтного дизайну парків правобережної частини Києва потрібно врахувувати трансформаційні процеси паркових екосистем столиці

в цілому, беручи до уваги попередні дослідження вищевказаних науковців, зокрема результати ПС-моделювання за показником вагомості впливу та домінантні напрями вітрів. Тут у гіршій ситуації перебувають парк ДШК та Відрадиний парк, а найкращий стан демонструють НПП «Голосіївський», парк Нивки, Бабин Яр, урочище Лиса Гора.

Унікальність паркового ландшафту також залежить і від фіторізноманіття, де важливим чинником є рекреаційний вплив, до якого чутливі у трав'яному ярусі частка екоморфів – терофіти, геофіти (Дідух, 2012), рудеранти, геофіти тощо. У трав'яному ярусі більшості паркових екосистем правобережжя Києва переважають *Urtica dioica* L., *Erigeron annuus* (L.) Pers., *Chelidonium majus* L., *Galium aparine* L., *Poa annua* L., *Erodium cicutarium* (L.) L'Her., *U. urens* L., *S. media* (L.) Vill., *Lamium album* L., *Chenopodium album* L., *Taraxacum officinale* F.H. Wigg., *Impatiens parviflora* DC. Рідше і не у всіх парках присутні *Galium aparine* L., *P. pratensis* L., *Polygonum aviculare* L., *Achillea submillefolium* Klok. et Krutzka, *Ambrosia artemisiifolia* L., *Setaria viridis* (L.) P. Beauv., *Poa annua* L., *Trifolium* L., *Xanthium strumarium* L., *Plantago* L., *Capsella bursa-pastoris* (L.) Medikus, *Torilis japonica* (Houtt.) DC., *Calamagrostis epigeios* (L.) Roth., *Oxalis acetosella* L. (Біоіндикаційна оцінка стану паркових екосистем міста Києва, 2023, 22).

При цьому, терофітів у відсотковому співвідношенні найменше у Відрадному (20,9%) і найбільше у Маріїнському парку (58,8%), а ось геофітів у останньому найменше (5,9%), чого не скажеш про НБС ім. Гришка (21,1%). За кількістю гемікриптофітів лідирує Відрадиний парк (62,8%), а от найменше їх в Експоцентрі України (26,3%). Щодо рудерантів, то їх найбільше у Відрадному парку (60,5%) та у парку Нивки (57,6%), а найменше в Експоцентрі України (21,1%). Найбільша кількість сільвантів у парку «Феофанія» (56,5%), а найменша у тому ж таки НБС ім. Гришка (26,3%) (Біоіндикаційна оцінка стану паркових екосистем міста Києва, 2023, 22).

Серед чужорідних видів найбільш поширеними є *Lamium album* L., *A. artemisiifolia* L., *Erigeron annuus* (L.) Pers., *Stellaria media* (L.) Vill., *Impatiens parviflora* DC. Найбільше їх у Сирецькому парку (40,1%) та Парку Вічної Слави (36,4%), а найменшу у Голосіївському парку ім. Рильського – 16,7% (Біоіндикаційна оцінка стану паркових екосистем міста Києва, 2023, 22).

Показники розмаїття трав'яного ярусу залежать і від антропогенних змін в піднаметовому просторі парків. Відштовхуючись від показника

Inv (Показник Inv, згідно з сучасними екологічними дослідженнями, зазвичай використовується як скорочене позначення індексу інверсії або, частіше, індексу інверсної домінантності (Inverse Simpson Index, іноді позначається як 1/D або InvSimpson), паркові екосистеми правобережжя Києва вчені розташовують у наступному порядку збільшення їхньої природної цінності: НБС ім. Гришка, Голосіївський парк ім. Рильського, Кирилівський Гай, Бабин Яр і НПП «Голосіївський». Власне індекс Шеннона (H'), що відображає міру фіторізноманіття, перевищує 3,0 у Пущі-Водиці, Відрадному парку та «Феофанії», натомість решта показують невеликий ступінь фіторізноманіття трав'яного ярусу. В цілому значне зменшення для H' та різноманіття Маргалєфа відбулося для Маріїнського парку, НБС ім. Гришка, урочища Лиса Гора, Експоцентру України, парку Нивки, Кирилівського Гаю та парку Вічної Слави (Miroshnyk et al., 2022a).

Система інтегрального оцінювання біорізноманіття паркових екосистем правобережжя Києва, враховуючи екологічні показники біотичної складової та систему екологічних індикаторів стану парків, базовану на характеристиках біорізноманіття (Hstr + W) і даних про стан насаджень (I_c), а також навантаження на автошляхи поблизу парків, допомагає виміряти та обґрунтувати шкідливий вплив на них, індекс небезпеки аерозабруднення (HI) та концентрація оксидів нітрогену у повітрі (Miroshnyk et al., 2022a). Кластерний аналіз довів, що за значеннями отриманих показників Hstr, W, Inv для паркових екосистем правобережжя Києва можна говорити про групу, до якої входять парки з великим антропогенним навантаженням (парк ім. Пушкіна, Маріїнський парк, Сирецький парк, Відрадний парк, Пуща-Водиця (парк), урочище Лиса Гора, Експоцентр України, парк Нивки, парк Вічної Слави, парк «Феофанія», парк ДШК і НПП «Голосіївський») і групу паркових екосистем, в яких зберіглася складна біотична структура та у кращому стані лісове середовище (НБС ім. Гришка, Голосіївський парк ім. Рильського, Кирилівський Гай та Бабин Яр). Остання група паркових екосистем у такому стані тому, що знаходиться ближче до околиць міста та має кращі сполучення з масивними лісами і великими багаторусними насадженнями. До речі, автори колективної праці «Біоіндикаційна оцінка стану паркових екосистем міста Києва» на основі інтегрального підходу склали карти природної цінності, стану та структури досліджуваних паркових екосистем і урбанізації м. Києва, які стануть у нагоді під час моніторингу, планування та довгострокового управління

зеленими зонами столиці, а також розробки ландшафтного дизайну паркових екосистем.

Висновки. Отже, завдяки здійсненню дослідження паркових екосистем на правому березі Києва на базі інтегративного підходу та новітніх обчислень й наукових розвідок, вдалося виявити значне антропогенне навантаження на київські парки, де серед негативних чинників впливу на урбоекосистему столиці виокремлюють глобальні процеси урбанізації, потепління та адвентизації, що зрештою постають серйозним викликом для мережі екосистемних послуг парків. За допомогою кількох індексів урбанізації, антропогенного навантаження, адвентизації, ГІС-моделювання, просторового та статистичного аналізу та ін., було виявлено, що у центральних районах і на правому березі Києва урбанізація більш інтенсивна, ніж на лівому, і вона максимально негативно впливає на паркові екосистеми столиці, посилюючи рудералізацію та адвентизацію, а також знижує площу та природну цінність зелених насаджень, в цілому погіршуючи показники біорізноманіття. Але сьогодні, і це помітно по Києву, має місце процес адаптації парків до негативних факторів урбанізації, і саме в цьому ключі потрібно на базі запропонованих індексів й показників (P, W, Inv, Hstr модифікований) ухвалювати ефективні управлінські рішення для кращого збереження зеленої інфраструктури правобережжя міста, а ще здійснювати комплексну організацію ландшафтного дизайну парків. Пріоритетною для ландшафтно-реконструкції та проектування є група парків із великим антропогенним навантаженням: парк ім. Пушкіна, Маріїнський парк, Сирецький парк, Відрадний парк, Пуща-Водиця (парк), урочище Лиса Гора, Експоцентр України, парк Нивки, парк Вічної Слави, парк «Феофанія», парк ДШК і НПП «Голосіївський».

Перспективними напрямками теоретичних і прикладних досліджень є питання збереження та розширення зеленої інфраструктури правобережжя Києва, зокрема й за рахунок оптимізації та удосконалення ландшафтного дизайну парків, створення нових парків й скверів на придатних територіях для покращення здоров'я населення і підвищення естетичності ландшафтів, як-от, поблизу парку «Феофанія», де площа зеленої інфраструктури значно знижена. Дизайнерські рішення мають розроблятися з огляду на оптимальний баланс між урбанізацією і захистом екосистемних послуг, що передбачає збільшення лісових масивів та парків усередині міста, зменшення штучних поверхонь завдяки, як економічному стимулюванню збереження багаторусних

насаджень великої площі, так і новим технологіям вертикального озеленення, зеленим дахам і паркам. А ще необхідні подальші дослідження рівня урбанізації та реакцій адаптації зелених наса-

джень у просторово-часовому хронотопі в контексті біоекологічної оцінки стану та еколого-флористичної характеристики рекреаційно-паркових ландшафтів на правому березі Києва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Біоіндикаційна оцінка стану паркових екосистем міста Києва. Н. В. Мірошник, А. Ф. Ліханов, Р. К. Матяшук та ін.; ДУ «Інститут еволюційної екології НАН України». Київ: Академперіодика, 2023. 156 с.
2. Бойченко С. Г., Карамушка В. І., Тищенко О. В., Мохнач Р. Ю. Екологічні загрози для біорізноманіття в Києві від змін клімату. Доповіді Національної академії наук України. 2017. № 12. С. 104–111.
3. Вишневський В. І., Доніч О. А., Куций А. В. Клімат Києва та його околиць. Київ: Варто, 2023. 280 с.
4. Вишневський В. І., Колісник І. А. Просторово-часові особливості забруднення атмосферного повітря в Києві. Праці Центральної геофізичної обсерваторії імені Бориса Срезневського. 2021. Вип. 17 (31). С. 27–40.
5. Гончаренко І. В. Фітоіндикація антропогенного навантаження. Дніпро: Середняк Т. К., 2017. 127 с.
6. Дідух Я. П. Основи біоіндикації. Київ: Наукова думка, 2012. 343 с.
7. Дмитрук О. Ю. Урбаністична географія. Ландшафтний підхід: методика ландшафтного аналізу урбанізованих територій. Київ: РВЦ «Київський університет», 1998. 139 с.
8. Доповідь про стан навколишнього природного середовища міста Києва за 2023 рік. URL: <https://media-stg.kyivcity.gov.ua/kyivcity/sites/32/доповідь.pdf> (дата звернення: 05.05.2025)..
9. Екологічний паспорт. Місто Київ. 2020. 129 с. URL: <https://dostup.pravda.com.ua/request/77440/response/191449/attach/4/eco%20passport%202019.pdf> (дата звернення: 05.05.2025).
10. Лавров В. В., Мірошник Н. В., Шупова Т. В., Тесленко І. К., Гончар Г. Ю. Наукові основи інтегрального оцінювання паркових лісових екосистем в умовах великого міста: методичні рекомендації. за заг. ред. В. В. Лаврова. Київ, 2021. 48 с.
11. Мірошник Н. В., Тесленко І. К. Флористичні особливості та оцінка стану парку ім. Пушкіна, м. Київ. Моніторинг та охорона біорізноманіття в Україні. Серія: «Conservation Biology in Ukraine». 2020. Вип. 16, т. 1. С. 137–146.
12. Мірошник Н. В., Тесленко І. К., Поліщук З. В. Антропічні зміни екологічних умов паркових екосистем урочища Лиса Гора (Київ). Екологічні науки. 2020. № 32. С. 112–120.
13. Никифоров В. В., Дігтяр С. В., Мазницька О. В., Козловська Т. Ф. Біоіндикація та біотестування: навчальний посібник. Кременчук: ПП Шербатих О. В., 2016. 296 с.
14. Cao Y., Kong L., Zhang L., Ouyang Z. The balance between economic development and ecosystem service value in the process of land urbanization: A case study of China's land urbanization from 2000 to 2015. Land Use Policy. 2021. Vol. 108. Article 105536. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2021.105536>
15. Dzyba A., Saveliev K. Importance and effectiveness of cultural ecosystem services of parks in Kyiv during the war in Ukraine. Ukrainian Journal of Forest and Wood Science. 2023. Vol. 14, № 2. P. 38–52.
16. Miroshnyk N. V., Grabovska T. O., Mazura M., Teslenko I. K. Bioindication of megalopolis park ecosystems under aerotechnogenic loading. Folia Forestalia Polonica, Series A – Forestry. 2022. Vol. 64, № 1. P. 15–37.
17. Miroshnyk N. V., Likhanov A. F., Grabovska T. O., Teslenko I. K., Roubik H. Green infrastructure and relationship with urbanization – Importance and necessity of integrated governance. Land Use Policy. 2022. Vol. 114. Article 105941. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2021.105941>
18. Saadi D., Schnell I., Tirosch E. Ethnic differences in environmental restoration: Arab and Jewish women in Israel. International Journal of Environmental Research and Public Health. 2021. Vol. 18, № 23. Article 12628. <https://doi.org/10.3390/ijerph182312628>
19. Seress G., Lipovits A., Bokony V., Czuni L. Quantifying the urban gradient: a practical method for broad measurements. Landscape and Urban Planning. 2014. Vol. 131. P. 42–50.
20. Ukraine. Urbanization Review. Report The International Bank for Reconstruction and Development No: ACS15060. 2015. 218 p. URL: <https://mistosite.org.ua/uk/articles/urbanizatsiini-protsesey-v-ukraini-1989-2013-zvit-svitovoho-banku> (дата звернення: 05.05.2025).

REFERENCES

1. Miroshnyk N. V., Likhanov A. F., Matiashuk R. K. et al. (2023) Bioindykatsiina otsinka stanu parkovykh ekosystem mista Kyieva [Bioindication assessment of the state of park ecosystems in Kyiv]. DU «Instytut evoliutsiinoi ekolohii NAN Ukrainy». Kyiv: Akadempriodyka. 156 p. [in Ukrainian].
2. Boichenko S. H., Karamushka V. I., Tyshchenko O. V., Mokhnach R. Yu. (2017) Ekolohichni zahrozy dlia bioriznomanittia v Kyivi vid zmin klimatu [Ecological threats to biodiversity in Kyiv due to climate change]. Dopovidi Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy, 12, 104–111. [in Ukrainian].
3. Vyshnevskiy V. I., Donich O. A., Kutsyi A. V. (2023) Klimat Kyieva ta yoho okolyts [Climate of Kyiv and its surroundings]. Kyiv: Varto. 280 p. [in Ukrainian].
4. Vyshnevskiy V. I., Kolisnyk I. A. (2021) Prostorovo-chasovi osoblyvosti zabrudnennia atmosferenoho povitria v Kyievi [Spatial and temporal features of atmospheric air pollution in Kyiv]. Pratsi Tsentralnoi heofizychnoi observatorii imeni Borysa Sreznevskoho, 17 (31), 27–40. [in Ukrainian].
5. Honcharenko I. V. (2017) Fitoindykatsiia antropohennoho navantazhennia [Phytoindication of anthropogenic load]. Dniipro: Seredniak T. K. 127 p. [in Ukrainian].

6. Didukh Ya. P. (2012) *Osnovy bioindykatsii* [Fundamentals of bioindication]. Kyiv: Naukova dumka. 343 p. [in Ukrainian].
7. Dmytruk O. Yu. (1998) *Urbanistychna heohrafiia. Landshaftnyi pidkhid: metodyka landshaftnoho analizu urbanizovanykh terytorii* [Urban geography. Landscape approach: methodology of landscape analysis of urbanized territories]. Kyiv: RVTs «Kyivskiy universytet». 139 p. [in Ukrainian].
8. *Dopovid pro stan navkolyshnoho pryrodnoho seredovyshcha mista Kyieva za 2023 rik* [Report on the state of the natural environment of the city of Kyiv for 2023]. (2023) URL: <https://media-stg.kyivcity.gov.ua/kyivcity/sites/32/dopovid.pdf> [in Ukrainian].
9. *Ekolohichnyi pasport. Misto Kyiv* [Ecological passport. City of Kyiv]. (2020) 129 p. URL: <https://dostup.pravda.com.ua/request/77440/response/191449/attach/4/eco%20pasport%202019.pdf> [in Ukrainian].
10. Lavrov V. V., Miroshnyk N. V., Shupova T. V., Teslenko I. K., Honchar H. Yu. (2021) *Naukovi osnovy intehrального otsiniuvannya parkovykh lisovykh ekosystem v umovakh velykoho mista: metodychni rekomendatsii* [Scientific bases of integral assessment of park forest ecosystems in the conditions of a large city: methodical recommendations] / za zah. red. V. V. Lavrova. Kyiv. 48 p. [in Ukrainian].
11. Miroshnyk N. V., Teslenko I. K. (2020) *Florystychni osoblyvosti ta otsinka stanu parku im. Pushkina, m. Kyiv* [Floristic features and assessment of the state of Pushkin Park, Kyiv]. *Monitorynh ta okhorona bioriznomanittia v Ukraini. Seriya: «Conservation Biology in Ukraine»*, 16 (1), 137-146. [in Ukrainian].
12. Miroshnyk N. V., Teslenko I. K., Polishchuk Z. V. (2020) *Antropychni zminy ekolohichnykh umov parkovykh ekosystem urochyshcha Lysa Hora (Kyiv)* [Anthropic changes in ecological conditions of park ecosystems of Lysa Hora tract (Kyiv)]. *Ekolohichni nauky*, 32, 112-120. [in Ukrainian].
13. Nykyforov V. V., Dihtiar S. V., Maznytska O. V., Kozlovskaya T. F. (2016) *Bioindykatsiia ta biotestuvannya: navchalnyi posibnyk* [Bioindication and biotesting: a training manual]. Kremenichuk: PP Shcherbatykh O. V. 296 p. [in Ukrainian].
14. Cao Y., Kong L., Zhang L., Ouyang Z. (2021) The balance between economic development and ecosystem service value in the process of land urbanization: A case study of China's land urbanization from 2000 to 2015. *Land Use Policy*, 108, Article 105536. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2021.105536>
15. Dzyba A., Saveliev K. (2023) Importance and effectiveness of cultural ecosystem services of parks in Kyiv during the war in Ukraine. *Ukrainian Journal of Forest and Wood Science*, 14 (2), 38-52.
16. Miroshnyk N. V., Grabovska T. O., Mazura M., Teslenko I. K. (2022) Bioindication of megalopolis park ecosystems under aerotechnogenic loading. *Folia Forestalia Polonica, Series A – Forestry*, 64 (1), 15-37.
17. Miroshnyk N. V., Likhanov A. F., Grabovska T. O., Teslenko I. K., Roubík H. (2022) Green infrastructure and relationship with urbanization – Importance and necessity of integrated governance. *Land Use Policy*, 114, Article 105941. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2021.105941>
18. Saadi D., Schnell I., Tirosh E. (2021) Ethnic differences in environmental restoration: Arab and Jewish women in Israel. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18 (23), Article 12628. <https://doi.org/10.3390/ijerph182312628>
19. Seress G., Lipovits A., Bokony V., Czuni L. (2014) Quantifying the urban gradient: a practical method for broad measurements. *Landscape and Urban Planning*, 131, 42-50.
20. *Ukraine. Urbanization Review. (2015) Report* The International Bank for Reconstruction and Development No: ACS15060. 218 p. URL: <https://mistosite.org.ua/uk/articles/urbanizatsiini-protsezy-v-ukraini-1989-2013-zvit-svitovoho-banku>

Олександр ІВАНИЦЬКИЙ,

orcid.org/0009-0004-1605-7092

концертмейстер кафедри народної хореографії

Харківської державної академії культури

(Харків, Україна) *a.ivanickiy84@gmail.com*

«БОЛГАРСЬКИЙ ЗОШИТ» В. ЗУБИЦЬКОГО: ПРИНЦИПИ ВТІЛЕННЯ ПРОГРАМНОГО ЗАДУМУ

У статті досліджується цикл для баяна соло «Болгарський зошит» Володимира Зубицького крізь призму реалізації його програмного задуму. Попри належність до кола циклічних творів для баяна соло В. Зубицького, які постійно знаходяться в фокусі музикознавчих розвідок, цей цикл рідше стає об'єктом музикознавчої уваги порівняно з іншими. Існуючі праці висвітлюють його музичні особливості узагальнено, що залишає простір для подальшого аналізу, зокрема з погляду специфіки втілення фольклорних рис і програмності. **Мета статті** полягає у розкритті специфіки втілення програмного задуму в «Болгарському зошиті» через виявлення болгарського компоненту та його взаємодії з українським (гуцульським). Аналіз підтвердив пріоритет цілісності над фрагментарністю в загальній композиції твору (що відповідає принципу «зошиту» і вимагає цілісної виконавської інтерпретації), а також дозволив запропонувати її розгляд як такої, що тяжіє до тричастинності і концентричності на макрорівні. Виявлено чотири основні параметри реалізації програмного задуму: 1) відтворення рис фольклорних музичних жанрів (дайчово хоро); 2) створення колоритних замальовок, що асоціюються із різними культурними (гірський пейзаж, професія плотогонів) і історичними явищами (діяльність опришків / гайдуків); 3) використання засобів портретної характеристики (дівчина – смерека, відчайдушні веселі бокораши); 4) наслідування фольклорному інструментарію (гайда або дуда, сопілка або дудук, флюяра або двоянка, бубон, тупан, бугай). Специфіка їх застосування дозволила зробити висновок про пріоритет саме гуцульської, а не болгарської музичної складової в творі, хоча обидві подані в асоціативно-аналітичному діалозі.

Ключові слова: Творчість В. Зубицького, інструментальна музика, сюїта для баяна соло, неофольклоризм, гуцульський фольклор, болгарська музика, програмність.

Olexandr IVANYTSKYI,

orcid.org/0009-0004-1605-7092

Concertmaster at the Department of Folk Choreography

Kharkiv State Academy of Culture

(Kharkiv, Ukraine) *a.ivanickiy84@gmail.com*

V. ZUBYTSKYI'S "BULGARIAN NOTEBOOK": PRINCIPLES OF PROGRAMMATIC IMPLEMENTATION

This article explores Volodymyr Zubytskyi's cycle "Bulgarian Notebook" for solo accordion, focusing on how its underlying programmatic concept is realized through musical means. Although the piece belongs to the composer's widely studied corpus of accordion cycles, it has received comparatively less scholarly attention. Existing literature tends to offer only generalized commentary on its musical features, leaving space for deeper analysis—particularly regarding the integration of folkloric elements and the embodiment of narrative content. The study aims to reveal how the programmatic idea unfolds in Bulgarian Notebook by examining the interaction between Bulgarian and Ukrainian (specifically Hutsul) influences. The analysis supports a view of the cycle as a cohesive, rather than fragmented, musical structure – reflecting the idea of a "notebook" and requiring a unified interpretive approach. The work's construction leans toward a three-movement and concentric model on the macro level. Four key dimensions of the programmatic idea are identified: 1) the evocation of folkloric dance genres (such as daichovo horo); 2) the creation of vivid musical "sketches" tied to cultural and historical imagery (e.g., mountain landscapes, the life of raftsmen, the legacy of opryshky/haiduks); 3) the use of character portraits (such as a girl-as-spruce or cheerful, reckless raftsmen); 4) the imitation of traditional instruments (including gaida, sopilka, floyara, tambourine, tupan, and bugai). The nuanced application of these elements suggests that Hutsul rather than Bulgarian material plays the primary role in shaping the cycle's musical identity, though both traditions are interwoven in an associative and dialogic manner.

Key words: Volodymyr Zubytskyi, instrumental music, suite for solo bayan, neofolklorism, Hutsul folklore, Bulgarian music, programmatic composition.

Циклічні твори для баяна соло В. Зубицького постійно знаходяться в полі наукового фокусу музикознавців, підтвердженням чому є монографія А. Сташевського (2013), статті Я. Олексіва (2013), дисертації Г. Голяки (2008) В. Б. Тищика (2021), а також публікації А. Душного, І. Соболя (2018) і С. Таргонія (2024). Разом із тим, «Болгарський зошит» відносно рідко потрапляє в центр уваги, поступаючись в цьому «Слов'янській сонаті» (Тищик, 2021; Таргоній, 2024), партитам та «Карпатській сюїті» композитора, та залишаючи за кадром ряд важливих аспектів задуму цього твору.

Аналіз досліджень. Погляди на жанрову природу «Болгарського зошита» В. Зубицького і його структурно-композиційні особливості різняться. З точки зору жанрової типології А. Сташевського вона належить до жанрових неологізмів в сучасній баянній музиці, а саме до типу сюїти-зошита (Сташевський, 2013: 90, *Таблиця 3.2*). Ключовою особливістю зошита, на думку А. Сташевського, є «наявність великої кількості частин, пов'язаних не лише загальною ідеєю, а й наскрізним розвитком усього циклу» (Сташевський, 2013: 90). І, навпаки, Г. Голяка вважає, що назва «зошит» виникає «з огляду на те, що п'єси цих циклів, як аркуші з альбому, можна виконувати окремо» (Голяка, 2006: 338). Можна сказати, що для А. Сташевського домінантою в найменуванні «зошит» є циклічна єдність, а для Г. Голяки – дискретність.

Для Я. Олексіва, як і для А. Сташевського, в драматургії циклу на першому плані знаходиться параметр цілісності. Він характеризує «Болгарську сюїту» як сюїту-зошит, вісім частин якого поєднуються у три макрочастини (Олексів, 2013: 97). Перша з них утворюється сполученням трьох початкових п'єс, що укладаються у безрепризну тричастинність, друга – «формує лірико-епічну образну сферу» і komponується з чотирьох центральних п'єс. Сьома частина циклу складає арку до четвертої і вступ до фіналу. Функцію третьої, заключної частини, виконує фінальне «Свято в горах» (Олексів, 2013: 97). Так само структура циклу тлумачиться і у дослідженні А. Душного та І. Собіля (Душний, Собіль: 2018: 62). Яка з точок зору переконливіше відображає особливості композиції «Болгарського зошиту», доведеться визначити в процесі аналізу твору.

З точки зору стилістики «Болгарський зошит» визначається А. Сташевським як один з творів В. Зубицького, створених у «річищі стильового напрямку неофольклоризму» (Сташевський, 2013: 36). Дослідник підкреслює, що мовний словник твору «гармонічно поєднує музичні

компоненти болгарського і гуцульського фольклору», не випадково він спочатку навіть мав назву «Гуцульський зошит», однак не розкриває конкретних виражальних засобів, які відповідають цим рисам (Сташевський, 2013: 39). А. Сташевський доволі узагальнено характеризує його музичні особливості, не розкриваючи конкретних жанрових чи тембрових аналогій. Так, танцювальне «Свято в горах» із нерегулярною метрикою розглядається ним як «характерний елемент південнослов'янського музичного фольклору», а «Троїсті музики» – як «стилізація народно-ансамблевого музикування з демонстративно вираженими його функціями-лініями (басова, ударна, мелодична)» (Сташевський, 2013: 40).

Так само узагальнено підходить до визначення рис неофольклоризму в «Болгарському зошиті» і Я. Олексів, підкреслюючи роль засобів «бурдонування і характерного для неофольклорної стилістики квінтового потовщення мелодичного контуру» (Олексів, 2013: 98), чи імітації гри на народних духових інструментах (Олексів, 2013: 99). Єдина темброва асоціація, яку наводить дослідник – це музикування на цимбалах в передрепризному фрагменті «Легенди про гайдуків», однак чим саме така паралель обумовлена, він не уточнює.

Все це залишає простір для подальшого заглиблення в специфіку втілення програмного задуму в «Болгарському зошиті», зокрема виявлення рис болгарського фольклору, риси якого наразі залишаються майже невисвітленими. Не менш важливим постає і розкриття специфіки діалогу між українським (гуцульським) фольклором і болгарською народною традицією.

Мета даної статті полягає у розкритті специфіки втілення програмного задуму в «Болгарському зошиті» через виявлення болгарського компоненту і його взаємодії з українським (гуцульським).

Виклад основного матеріалу. Композиція «Болгарського зошита» (1987) В. Зубицького складається з восьми номерів, що перевершує масштаби його «Карпатської сюїти» (1975), яку об'єднує із «Зошитом» програма на фольклористичній основі.

Перша частина, «Веселі бокораші», Allegro molto, 4/4, ілюструє звернення композитора до історії Українських Карпат. Слово «бокораш» має спільні значення як в українській, румунській, так і угорській мовах. Бокораш – це «<...> назва плотогона, здебільшого на Бойківщині та Гуцульщині, який займався сплавом лісу річками в Українських Карпатах. Слово “бокораш” пов'язане

Приклад 1. В. Зубицький, «Веселі бокораші», тт. 11–12, мелодія правої руки
(кольором вказані альтерації в f-moll)

з діалектним словом *бóкор* («пліт»)) (Бокораш, 2025). Тобто бокораш – це людина, що займається лісосплавом. З огляду на стрімкість гірських річок можна стверджувати, що подібний рід діяльності є досить активним, навіть ризиковим, а люди, які опанували цю професію, відчайдушні і завзяті. Не випадково їх називали «сільською елітою» і навіть «каскадерами» (Життя за течією, 2023). В деяких дослідженнях (Олексів, 2013: 98) назва початкової частини змінена на «Веселі лісоруби», що, на нашу думку, руйнує сутність задуму.

Отже, змістом мініатюри «Веселі бокораші» можна вважати 1) колективний «професійний» портрет бокорашів, який розкриває притаманну їм відчайдушну веселість і сміливість у подоланні екстремальних перешкод; 2) процес сплаву деревини з вершини ріки через стрімкі пороги вниз; тобто початкова частина твору акумулює і риси портретної характеристики, і сюжетної сценки.

Загальний темпоритм і непередбачуваність гірських потоків розкривається в драматургії форми і її інтонаційному наповненні. Не випадково мініатюра розпочинається з кластера в діапазоні октави в високому регістрі ($f^2 - f^3$), тобто з «вершини джерела», що відразу ж викликає аналогії із гірською річкою, якою бокораші сплавають ліси. Стрімкість потоку ріки на кульмінації втілюється низхідною кластерною пульсацією в ритміці шістнадцятих в партії правої руки (т. 27) і артикуляцією *marcatissimo*. Спочатку мініатюра розгортається на органному пункті – остинато у вигляді квінтової пульсації, гармонічно неоднозначно – квінта $B-f$ – вказує ніби на $B-dur$, однак тонічною, в сутності, є друга – $F-c$, що початково утворює ознаки F міксолідійського. Цей мажорний нахил тримається недовго (тт. 1–9) і швидко змінюється мінорним (тт. 1–17), а пізніше – і хроматикою (тт. 18–28), що узгоджується із загальною логікою форми, яка направлена на втілення образу стрімкої річки, що спускається з гір.

Мелодична лінія, викладена шістнадцятими, служить портретною характеристикою бокорашів, акумулюючи в собі ладові структури українського фольклору, зокрема, ознаки гуцульського (чи українського дорійського) ладу (мінорний з підвищеними IV та VI і натуральним VII ступенями) та

двічі гармонічного мажору (з пониженням II ступенем). Підвищені ступені чергуються із натуральними, утворюючи примхливе мерехтіння яскраво національного колориту (тт. 10–17):

Завершується п'єса яскравим каскадом кластерів, які нівелюють грань між першими двома п'єсами, оскільки *друга частина, «Сині гори»*, майже повністю вибудована на дисонуючих співзвуччях. Для неї характерна в'язка, тягуча сонорна тканина, в якій відчувається темброве наслідування – імітація гайди (болгарський різновид волинок), гайда «має гучне звучання та характерний тембр» (там само). Побутуючи в Болгарії близько 2000 років, інструмент, за словами Іва Моро, найбільш активно використовується у Східній Фракії та Родопських горах (Moreau, 1975). При цьому родопська гайда (кава гайда) «має глибше звучання» та низько налаштована (там само). На користь гайди – використання суцільної квінтової педалі в басу – волинкового «бурдону» (B_1-F), а також рух верхніх голосів паралельними квінтами, досить гострий за звучанням.

Серед виконавських прийомів у другій частині домінує *legato*, що підкреслює в'язкість тембру наслідуваної гайди. Насиченість, барвистість кластерів композитор посилює ремаркою *sonorissimo*, а поважність, розміреність і в той же час «неповороткість» імітованого інструмента – за допомогою позначки «*epico, legato*» («з епічним розмахом, плавно»).

Третя частина, «Кривий манець», Presto vivacissimo, 9/8 (4+5) – стрімкий танець, в якому вгадується жанрова основа хоро. Зокрема, простежується зв'язок із дайчовим хоро, розповсюдженим в північному регіоні Болгарії, для якого характерний розмір 9/8. За легендою, назва танцю походить від імені Дойчинського воєводи, захопленого турками в полон та приговореного до повішення. Останнім бажанням воєводи перед стратою, було виконати танець. Вражений і приголомшений видовищем танцю, хан Ага вирішив відпустити полоненого. З тих часів танець і отримав назву дайчового хоро (Дайчово хоро, 2025).

Розмір 9/8 або 9/16 (4+2+3 чи 2+2+2+3) характерний саме для дайчового хоро (північні

регіони)¹, а назва «кривий танець» обумовлена одним із типів танцювальних рухів, що у ньому використовуються – «кривого» руху, тобто руху по колу. Всупереч тому, що це саме круговий танець (в той час як більшість болгарських є лінійними чи парними), він все одно має ведучого (Petrova, 2015). Якщо «хоро» – це суто болгарська назва, то «кривий танець» часто зустрічається в українському фольклорі (зокрема з текстом «А в кривого танця»). Втім, порівнюючи мініатюру В. Зубицького із зразками українських кривих танців і «кроковим колесом», наведені А. Гуменюком (Українські народні танці, 1969: 158–159), де панують розміри 2/4, 3/2, мусимо зробити висновок, що саме наслідування болгарському танцю для композитора було пріоритетним. В метричній позначці зафіксовано групування 4+5, однак в нотному тексті частіше зустрічається 4+2+3, що підкреслюється відповідною організацією тривалостей і підкресленням (*marcato*) першої вісімки в останній тріолі в такті.

Четверта частина, «Легенда про опришків», *Lento, parlando*, – перший номер циклу, який не пов'язаний з попереднім за принципом *attacca*. Його початок дійсно викликає асоціації з епічним заспівом – початком розповіді. Тут також, як в № 2, вгадуються елементи звуконаслідування – можливо, звучання зурни. Назва відсилає до історичних подій XVI–XIX століть – опришками називали учасників селянського руху на Буковині, Галичині, Закарпатті проти польської шляхти, молдовських бояр, угорських феодалів. У переносному значенні опришок також «розбійник, бешкетник, злодій» (Опришок, 2024). В Болгарії опришків називали гайдуками і розглядали їх діяльність як організований збройний рух опору проти центральної влади Османської імперії (Гайдуки, 2024).

Неоднозначність образу втілилась в перемінності музичного току – він розпочинається рапсодично, як оповідь, змінюючись речитативними репліками-перекличками (*Quasi allegretto*,

тт. 13–17) широкими хвилеподібними пасажами (*Quasi andante*, тт. 18–22). Композитор використовує в п'єсі ряд нових ремарок, зокрема *disperamente* («сповнено відчаю»), *quasi echo* (з ефектом луни), *severo* («важко»), *vibrato pochissimo* («з обмеженим вібрато», «з дуже малою кількістю вібрато»), які направлені на відтворення настрою епічного оповідання, насиченого перипетіями, яке, разом з тим, не має достатньо часу для розгортання. Тобто композиторові вдається відтворити тут не стільки сюжетну послідовність, яка постає ніби в «згорнутому» вигляді, скільки налаштувати слухача на «дух оповіді», який швидко змінюється новим звуковим образом.

П'ята частина, «Троїсті музики», *Senza metro, quasi moderato assai, 4/4*, своєю назвою знову відсилає передусім до традиції українського фольклору, в той час як щодо розповсюдженості «троїстих музик» в Болгарії немає. Нагадаємо що троїстими, або інакше – гуцульськими музиками, – називають народний ансамбль інструментів, в якому поєднуються три ролі – мелодична, ритмічна, басова. В український ансамбль найчастіше входять скрипка, басоля, бубон (в центральних областях), або скрипка, цимбали, бубон (у західних областях).

«Троїсті музики» близькі № 2 своїм лаконізмом і водночас – багатством темброво-сонорних ефектів. Серед нових прийомів тут композитор використовує «дрібне нервово *vibrato*, що виконується за допомогою частих поштовхів рукою по грифу (на стискання)» (Зубицький, 1987: 30). Інший сонорний прийом – удари в центр розгорнутого міху – звучанням нагадують бубон, або тумпан, який виконує ритмічну функцію в ансамблі. В цьому чергуванні дисонуючих квінтових акордів із сухими ударами можна також почути аналогії до звучання українського бугая (тт. 2–4).

Шоста частина, «Прекрасна смерічка» (*Andante Lirico, 4/4*), виділяється своєю поетичною назвою. В Карпатах смереками називають високі сосни з прямим стовбуром, що є показовими для природи цього регіону, створюють її неповторний шарм. В пісенному фольклорі струнка, висока смерека є метафорою образу молодої дівчини, і саме в такому сенсі трактує образний зміст цього номера В. Зубицький, створюючи жіночий музичний портрет. Показова в цьому плані ремарка *Andante infantile* (т. 3), тобто «дитяче», що відноситься до мелодії теми. Серед нових емоційних відтінків тут зустрічаються *legatissimo, dolce* («ніжно»), *con passia* («з пристрастю»), що підкреслюють «жіночу» природу образу цієї п'єси. Фактура «Смерічки» пісенна: мелодія в партії правої руки,

¹ Інші регіональні різновиди цього танцю відрізняються метрикою і танцювальними рухами. Так, ганкіно хоро чи копаніца в розмірі 11/16 (4+3+4 чи 2+2+3+2+2) – танець шеренгою з повторюваними рухами ніг: підскоком убік праворуч на кілька кроків, що завершується постановкою п'яток разом і кроком вниз, потім – те саме вліво (Petrova, 2015). Пайдушко хоро, в розмірі 5/16 чи 5/8 (2+3) – часто описують як «кульгавий» танець через нерівномірний ритм, що включає два основних рухи ніг: «крок – підскок» та «крок – крок» (Petrova, 205). Дунавско хоро – це танець в розмірі 2/4 (там само).

доповнюється акордово-романсовим, із синкопою на другій долі такту, супроводом партії лівої руки на зразок «бас – акорд». Мелодична лінія своїм поступеним рухом нагадує звучання сопілки або болгарського дудука² (чи кавалу). Вона насичена не тільки традиційними гармонічно-ладовими зворотами, але й більш широким спектром альтерацій, що в поєднанні з «ковзаючими» хроматизмами в гармонічному русі акомпанементу надає образу дівчини примхливості і витонченості.

Сьома частина, «Флояра», *Quasi andante, molto rubato*, близька до № 2 та № 5 лаконізмом та насиченістю темброво-сонорними ефектами. Флояра відома як український народний дерев'яний духовий інструмент. Її розглядають як різновид відкритої флейти, аналогічний теленці. Флояра в сутності не є монодичним інструментом, оскільки виконавці супроводжують свою гру гудінням, яке створює бурдонний фон. Її аналогією в болгарській музиці є двоянка (Moreau, 1975). Саме таке поєднання імпровізаційного награвання в мелодії, насиченого різноманітною ритмікою та стабільного фону, функцію якого в цій п'єсі виконує кластер, і демонструє В. Зубицький. Композитор також наслідує звуковидобуванню на цих інструментах за допомогою ремарок *vibrando* («вібруючи») і *tremendoso* («тремтячи»).

Фінал, восьма частина, «Свято», *Presto festive, 9/8* – ще один зразок болгарського хоро північної традиції, як і № 3, «Кривий танець», де панує реальне групування 4+2+3 (хоча при ключі вказано 4+5). Фінал має явно мажорний нахил – *E-dur*, в якому спостерігаються також риси лідійського (IV підвищений) і двічі гармонічного ладу. Ремарки *marcato, secco, articolato*, що підкреслюють необхідність ясної, роздільної артикуляції, незважаючи на надзвичайно стрімкий темп.

Зустрічаються і нові темброві ефекти, переважно перкусійно-шумового характеру: ляпasi по корпусу, що звучать одночасно із грою на інструменті; специфічне коротке глісандо, що нагадує свист – «стрімке *glissando* по двох рядах клавіатури при мінімальному веденні міху» (Зубицький, 1987: 42); акценти міхом, що виконуються лівою ногою (Зубицький, 1987: 40). В завершенні фіналу використовуються різкі «гучні ляпasi по корпусу», «а також по напіврозтиснутому міху» і по «кришці басів» (Зубицький, 1987: 44).

² За кількістю отворів (6) і структурою сопілка ближче до дудука, в той час як кавал складніший (8 отворів) і відноситься до різновиду діагональної флейти.

Висновки. Аналіз «Болгарського зошиту» підтверджує стрункість і цілісність створеної В. Зубицьким композиції. Частини поділяються за двома функціями – 1) основні, стабільні у метричному та темповому відношенні – найчастіше віртуозно-танцювальні (№ 1, 3, 8) або ліричні (№ 6); 2) перехідні, з'єднувальні, які характеризуються довільністю метра, *quasi*-імпровізаційністю (№ 2, 4, 7). В співставленні частин домінує принцип чергування – темпового, жанрового, стилістичного. Сонористичні частини композиції (№ 2, 5, 7) протиставляються номерам з танцювальною (№ 1, 3, 8), пісенною (№ 4, 6) жанровою основою. В цілому композиція «Болгарського зошита» поєднує риси тричастинності і концентричності, оскільки в центрі циклу знаходяться повільні ліричні частини, які обрамлюються швидкими крайніми. Струнка композиційна ієрархія, підпорядкованість частин, більшість з яких, понад тим, поєднується прийомом *attacca*, дає право говорити, що «Болгарський зошит» є циклічним твором, частини якого повинні виконуватися без перерви і від початку до кінця. Таким чином, за жанровими ознаками вона більше відповідає ідеї сюїти-зошита А. Сташевського, ніж «альбому» із «вирваними аркушами» Г. Голяки.

Програмний зміст «Болгарського зошита» втілюється в назвах частин і конкретних музично-інтонаційних прообразах. Можна виділити чотири основних параметри, які направлені на розкриття заявленої програми:

1) Наслідування конкретним музичним жанрам – дайчове хоро (№ 3, «Кривий танець»; № 8, «Свято»), або узагальнене відтворення ліричної пісенності (№ 6, «Прекрасна смерічка») чи епічної оповідальності (№ 4, «Легенда про опришків»);

2) створення колоритних замальовок, що асоціюються з гуцульською (рідше – болгарською) культурою, історією (№ 1, «Веселі бокораші»; № 4, «Легенда про опришків»; № 8 – «Свято»);

3) портретні характеристики (№ 1, «Веселі бокораші»; № 6, «Прекрасна смерічка» частково – «Легенда про опришків»);

4) імітація фольклорного інструментарію (№ 2, «Сині гори» – болгарська гайда або волинка, № 5, «Троїсті музики» – бубон, тумпан або бугай, № 7, «Флояра» – флояра чи болгарська двоянка).

Імітація фольклорного інструментарію, яку здійснює композитор, багатовимірна, і джерелом тембрового звуконаслідування можуть одночасно вважатись як болгарські, так і українські інструменти. Виявлення такого розмаїтого звуконаслідування дає можливість зробити висновок не тільки про витонченість і розвиненість тембрового мис-

лення В. Зубицького, але й про аналітичність і раціоналізм, які обумовлюють підкреслені композитором паралелізм між болгарським та українським фольклором, що може бути визначено як асоціативно-аналітичний діалог.

Разом із тим, ми змушені підсумувати, що виключно «болгарськими» ми можемо вважати лише танцювальні частини, де відтворюється ритміка дайчового хоро, тоді як в більшості інших випадків скоріше йдеться про наслідування гуцульському фольклору. Спільними «зонами» в циклі стають «Сині гори», де звучання баяна рівною мірою може асоціюватися з українською дудою, як і з болгарською гайдою; а також «Легенда», якій відповідає спільний історичний контекст, хоча назва «опришки» українська. Якщо б композитор хотів акцентувати на сторінках саме болгарської історії, то він би назвав її «Легендою про гайдуків».

В «Болгарському зошиті» зустрічається цілий ряд новаторських способів гри, які створюють яскраві сонорні ефекти, і також працюють на втілення програмного задуму. Серед них – дрібне нервово *vibrato*, що виконується за допомогою частих поштовхів рукою по грифу (на стискання) (V частина), стрімке *glissando* по двох рядах клавіатури при мінімальному веденні міху (VIII частина), гучні ляпаси по корпусу та по напіррозтиснутому міху (VIII частина). Вони частково обумовлені імітацією різноманітних фольклорних інструментів – тумпану (барабану) чи бубна. Крім того, в «Болгарському зошиті» широко представлені різноманітні кластери та *glissando*. Все це робить «Болгарський зошит» В. Зубицького не тільки цікавим предметом для дослідження, але й виконавської інтерпретації, підтверджуючи його цінність для репертуару сучасного баяніста.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бокораш URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Бокораш> (дата звернення: 1.05.2025)
2. Гайдуки. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Гайдуки> (дата звернення: 1.05.2025)
3. Голяка Г. Дитячі сюїти Володимира Зубицького в сучасному репертуарі баяністів. *Проблеми взаємодії мистецтва, педагогіки та теорії і практики освіти*: зб. наук. пр. / ХДУМ ім. І. П. Котляревського. Харків, 2006. Вип. 18. С. 338–352.
4. Голяка Г. П. Творчість Володимира Зубицького в контексті розвитку сучасного баянного репертуару: дис. канд. мистецтвознавства: 17.00.03. Харків, 2008. 196 с.
5. Дайчово хоро URL: https://bg.wikipedia.org/wiki/Дайчово_хоро (дата звернення: 1.05.2025)
6. Життя за течією: екстремальні заробітки закарпатських бокорашів (11 листопада 2023 року) URL: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/zhittia-za-techiieiu-ekstremalni-zarobitki-zakarpatskikh-bokorashiv/> (дата звернення: 30.04.2025)
7. Зубицький В. Болгарський зошит, 1987. URL: <https://goldaccordion.com/id/3898/> (дата звернення: 30.04.2025)
8. Олексів Я. Баянний доробок Володимира Зубицького з позиції ретроспекції барокових жанрів. *Актуальні питання гуманітарних наук*: Міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Вип. 4, 2013. С. 92–100.
9. Сташевський А. Сучасна українська музики для баяна: виражальні засоби, композиційні технології, інструментальний стиль: монографія. Луганськ: Янтар, 2013. 328 с.
10. Таргоній С. Соната № 2 «Слов'янська» Володимира Зубицького (виконавсько-музикознавчий аналіз). *Музичне мистецтво і культура*, (40), 2024. С. 335–353. <https://doi.org/https://doi.org/10.31723/2524-0447-2024-40-23>
11. Тищик Б. В. Програмність в українській баянній музиці (1960 – 2010 роки): дис. канд мистецтвознавства, 17.00.03 – Музичне мистецтво. Харків, 2021. 200 с.
12. Українські народні танці / Упорядкування, вступна стаття та примітки А. І. Гуменюка. За редакцією П. П. Вірського. Київ: Наукова думка, 1969. 610 с. <https://archive.org/details/humeniuk1969/page/160/mode/1up>
13. Moreau, Yves. (1975). Bulgarian Folk Music Instruments. The Society of Folk Dance Historians (SFDH). https://sfdh.us/encyclopedia/bulgarian_folk_music_instruments_moreau.html (дата звернення: 30.04.2025)
14. Petrova, Veselka. The beauty of the Bulgarian folklore dances. *Be Global Fashion Network Magazine*. (22 April, 2015). URL: <https://news.bgfashion.net/article/10849/45/The-beauty-of-the-Bulgarian-folklore-dances> (дата звернення: 30.04.2025)

REFERENCES

1. Bokorash. (2025, May 1). *Wikipedia* [Bokorash. Wikipedia]. Retrieved from <https://uk.wikipedia.org/wiki/Бокораш> [in Ukrainian].
2. Haiduky. (2025, May 1). *Wikipedia* [Haiduks. Wikipedia]. Retrieved from <https://uk.wikipedia.org/wiki/Гайдуки> [in Ukrainian].
3. Holiaka, H. (2006). Dytiachi syiity Volodymyra Zubytskoho v suchasnomu repertuari baiianistiv [Children's suites by Volodymyr Zubytskyi in the modern bayanists' repertoire]. *Problemy vzaiedonii mystetstva, pedahohiky ta teorii i praktyky osvity*, (18), 338–352. [in Ukrainian].
4. Holiaka, H. P. (2008). *Tvorchist Volodymyra Zubytskoho v konteksti rozvytku suchasnoho baiannoho repertuaru* [The creative work of Volodymyr Zubytskyi in the context of the development of contemporary bayan repertoire] (PhD dissertation). Kharkiv. [in Ukrainian].

5. Daichovo khoro. (2025, May 1). *Vikipediia* [Daichovo horo. Wikipedia]. Retrieved from https://bg.wikipedia.org/wiki/Дайчово_хоро [in Bulgarian].
6. *Zhyttia za techiieiu: ekstremalni zarobitky zakarpatskykh bokorashiv* [Life along the current: extreme earnings of Transcarpathian bokorashiv]. (2023, November 11). Retrieved April 30, 2025, from <https://localhistory.org.ua/texts/statii/zhyttia-za-techiieiu-ekstremalni-zarobitki-zakarpatskikh-bokorashiv/> [in Ukrainian].
7. Zubytskyi, V. (1987). *Boharskyi zoshyt* [Bulgarian notebook]. Retrieved April 30, 2025, from <https://goldaccordion.com/id/3898/> [in Ukrainian].
8. Oleksiv, Ya. (2013). Baiannyi dorobok Volodymyra Zubytskoho z pozytsii retrospektsii barokovykh zhanriv [The bayan works of Volodymyr Zubytskyi in the context of retrospective baroque genres]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*, (4), 92–100. [in Ukrainian].
9. Stashevskyi, A. (2013). *Suchasna ukrainska muzyka dlia baiana: vyrazhalni zasoby, kompozytsiini tekhnolohii, instrumentalnyi styl* [Contemporary Ukrainian music for bayan: expressive means, compositional techniques, instrumental style]. Luhansk: Yantar. [in Ukrainian].
10. Targonii, S. (2024). Sonata № 2 «Slovianska» Volodymyra Zubytskoho (vykonavsko-muzykoznavchyi analiz) [Sonata No. 2 “Slavic” by Volodymyr Zubytskyi (performative-musicological analysis)]. *Muzychne mystetstvo i kultura*, (40), 335–353. <https://doi.org/10.31723/2524-0447-2024-40-23> [in Ukrainian].
11. Tyshchuk, B. V. (2021). *Prohramnist v ukrainskii baiannii muzytsi (1960–2010 roky)* [Programmatic features in Ukrainian bayan music (1960–2010)] (PhD dissertation). Kharkiv. [in Ukrainian].
12. *Ukrainski narodni tantsi* [Ukrainian folk dances] / Compiled by A. I. Humeniuk; edited. P. P. Virskiy. (1969). Kyiv: Naukova dumka. Retrieved from <https://archive.org/details/humeniuk1969/page/160/mode/1up> [in Ukrainian].
13. Moreau, Y. (1975). *Bulharski narodni muzychni instrumenty* [Bulgarian folk music instruments]. The Society of Folk Dance Historians (SFDH). Retrieved April 30, 2025, from https://sfdh.us/encyclopedia/bulgarian_folk_music_instruments_moreau.html
14. Petrova, V. (2015, April 22). *Krasota bolharskykh narodnykh tantsev* [The beauty of the Bulgarian folklore dances]. *Be Global Fashion Network Magazine*. Retrieved April 30, 2025, from <https://news.bgfashion.net/article/10849/45/The-beauty-of-the-Bulgarian-folklore-dances>

УДК 792.028.3:159.923.2

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/87-1-26>**Наталія ІГНАТЬЄВА,***orcid.org/0000-0001-6023-9767**викладач кафедри музично-драматичного театру**Харківської державної академії культури**(Харків, Україна) ignateva2607@gmail.com***Тетяна ЦИГАНСЬКА,***orcid.org/0009-0009-6399-6013**старший викладач кафедри музично-драматичного театру**Харківської державної академії культури**(Харків, Україна) tetiana_tsyhanska@xdak.ukr.education*

ПОЄДНАННЯ СЛОВЕСНОЇ ТА ФІЗИЧНОЇ ДІЇ В РОБОТІ АКТОРА. ПРОБЛЕМА НЕВІДПОВІДНОСТІ

У науковому дослідженні розглянуто проблему невідповідності між словесною та фізичною дією в акторській майстерності як одну з ключових естетичних і методологічних вад сучасного театрального процесу. Акторська дія в дослідженні осмислюється як комплексний художньо-комунікативний процес, що передбачає органічну синергію мовного і тілесного вираження, які мають походити з єдиного психофізичного імпульсу. порушено питання про порушення цілісності сценічного образу у разі диспропорції або роз'єднання цих двох компонентів. Увага зосереджена на тому, що словесна дія виконує функцію смислового і логічного каркасу, тоді як фізична дія транслює емоційно-афективну, темпераментну й психологічну площину переживання персонажа. Автором з'ясовано, що проблема невідповідності між словом і рухом є системною й обумовлюється низкою чинників: методологічною фрагментарністю акторської освіти, дефіцитом соматичної усвідомленості у студентів, надмірною вербальною орієнтацією традиційних шкіл, а також обмеженими репетиційними практиками, де ігнорується тілесна партитура ролі. Виявлено, що ізоляція дисциплін сценічної мови, пластики та акторської дії у межах освітнього процесу перешкоджає формуванню інтегрованої навички створення сценічного образу. Особлива увага приділена аналізу інституційно-організаційних чинників, які перешкоджають впровадженню повноцінних психофізичних тренінгів, спрямованих на інтеграцію мови і тіла. Зазначено, що режисерські методики часто формуються навколо логіки тексту, нехтуючи імпровізаційною пластичною роботою, а це формує механічність виконання і знижує рівень довіри глядача. Показано, що в умовах сучасного театру, де актуалізуються міждисциплінарні й перформативні форми, вимоги до актора як до мультифункціонального інтерпретатора сценічного тексту значно зростають, однак існуюча система професійної підготовки не забезпечує належного рівня когнітивної та тілесної інтеграції дії.

Ключові слова: сценічна органіка, акторська достовірність, емоційна виразність, сценічне перевтілення, невербальна комунікація.

Nataliia IHNATIEVA,*orcid.org/0000-0001-6023-9767**Lecturer at the Department of Music and Drama Theater**Kharkiv State Academy of Culture**(Kharkiv, Ukraine) ignateva2607@gmail.com***Tetiana TSYHANSKA,***orcid.org/0009-0009-6399-6013**Senior Lecturer at the Department of Music and Drama Theater**Kharkiv State Academy of Culture**(Kharkiv, Ukraine) tetiana_tsyhanska@xdak.ukr.education*

COMBINING VERBAL AND PHYSICAL ACTION IN ACTING. THE PROBLEM OF INCONGRUENCE

This scholarly study examines the problem of incongruence between verbal and physical action in acting as one of the key aesthetic and methodological flaws in contemporary theatre practice. In the context of the research, acting is conceptualized as a complex artistic-communicative process that necessitates the organic synergy of verbal and

bodily expression, both of which must stem from a unified psychophysical impulse. The study addresses the issue of the disintegration of the stage image in cases of disproportion or disconnection between these two components. Emphasis is placed on the role of verbal action as a semantic and logical framework, whereas physical action conveys the emotional-affective, temperamental, and psychological dimensions of a character's experience. The author reveals that the problem of incongruence between speech and movement is systemic and results from a range of factors, including the methodological fragmentation of actor training, a lack of somatic awareness among students, the excessive verbal orientation of traditional acting schools, and the limitations of rehearsal practices that often ignore the bodily score of a role. It is found that the isolation of disciplines such as stage speech, movement, and acting within the educational process hinders the development of integrated skills necessary for the construction of a cohesive stage image. Particular attention is given to institutional and organizational factors that obstruct the implementation of comprehensive psychophysical training aimed at integrating language and body. The study notes that directorial approaches often revolve around textual logic, disregarding improvisational and physical work, which fosters mechanical performance and undermines audience trust. It is shown that in the context of contemporary theatre-where interdisciplinary and performative forms are increasingly foregrounded-the expectations placed upon the actor as a multifunctional interpreter of the stage text have significantly increased. However, the current system of professional training fails to provide an adequate level of cognitive and corporeal integration of action.

Key words: stage organicity, acting authenticity, emotional expressiveness, stage transformation, nonverbal communication.

Постановка проблеми. Актуальність проблеми поєднання словесної та фізичної дії в роботі актора зумовлена сучасними вимогами до сценічного мистецтва, яке дедалі більше орієнтується на інтеграцію вербального й невербального каналів вираження сценічного образу. У межах акторської гри слово та рух мають функціонувати як єдине цілісне утворення, створюючи глибокий, багатовимірний художній вплив на глядача. Проте на практиці часто спостерігається проблема невідповідності між словесною та фізичною дією, що знижує достовірність сценічного існування актора, порушує комунікативну гармонію сценічного висловлювання та унеможливорює емоційно-смыслову цілісність акторської гри. Ця проблема особливо гостро виявляється у процесі навчання майбутніх акторів, які, маючи недостатній досвід сценічної уяви, моторної виразності або мовленевої органіки, схильні до розщеплення дії на «словесне» й «рухове», що перешкоджає формуванню переконливого сценічного образу.

Аналіз останніх досліджень. Аналіз попередніх досліджень демонструє, що проблема взаємозв'язку словесної та фізичної дії в акторській майстерності розглядається в межах різних підходів – методологічного, психолого-педагогічного та герменевтичного. М. Барнич і Н. Горбачук акцентують увагу на ролі уяви як основи сценічного перевтілення (Барнич, Горбачук, 2021). А. Коленко обґрунтовує вплив якісної організації занять із сценічної мови на успішність формування навичок смислово-інтонаційного мовлення, проте зазначає дефіцит тілесного компоненту в освітньому процесі (Коленко, 2018). Н. Стадніченко розкриває організаційно-педагогічні умови підготовки майбутнього актора до професійного спілкування (Стадніченко, 2017). Водночас В. Кар-

пов у межах герменевтичної парадигми досліджує природу художнього коду в акторському мистецтві (Карпов, 2018). Т. Кобзар звертає увагу на необхідність оновлення методики викладання сценічної мови через актуалізацію її зв'язку з психофізичною природою актора (Кобзар, 2019). Б. Майнес розглядає техніку Фредеріка Александера як ефективний засіб розвитку тілесної усвідомленості й досягнення «абсолютної готовності у стані спокою», що забезпечує природну єдність руху і мовлення в акторському виконанні (Майнес, 2024). Усі ці дослідження доводять, що проблема невідповідності між словесною та фізичною дією є багатогранною і потребує системного міждисциплінарного підходу.

Метою статті є проаналізувати проблему невідповідності у контексті поєднання словесної та фізичної дії в роботі актора.

Виклад основного матеріалу. Акторська дія, як комплексний художньо-комунікативний процес, не може існувати автономно ні в межах лише мови, ні у межах лише тілесного вираження. Її повноцінність визначається ступенем інтеграції словесної артикуляції та фізичної експресії, що в сукупності створює глибинно переконливий, психологічно достовірний і естетично завершений сценічний образ. Однак у практиці вітчизняного та міжнародного театрального процесу простежується проблема невідповідності між цими двома ключовими компонентами акторської дії.

Зв'язок між словом і рухом в акторській майстерності має не лише формально-технічний, а й глибинно-смысловий, психологічний та психофізичний характер. Слово виконує функцію смислового ядра, яке спрямовує вектор внутрішньої дії, формує структуру діалогу, відображає інтелектуальний рівень персонажа та логіку розвитку подій.

Рух, у свою чергу, є фізичною репрезентацією цієї внутрішньої дії, її тілесною реалізацією, що транслює емоційний стан, темперамент, особистісні характеристики героя, приховані імпульси, а також формує зовнішню пластику сценічного буття.

В ідеальній акторській практиці зв'язок між словом і рухом є органічним, тобто таким, що виникає з єдиного психофізичного імпульсу, у межах якого рух є виявом глибокого розуміння тексту, а слово – логічним продовженням емоційного жесту. Відомі театральні системи в різний спосіб розробляли ідею такої єдності.

Проблема поєднання словесної (вербальної) та фізичної (рухової) дії у сценічному мистецтві має як естетико-педагогічне, так і управлінське виміри. Акторська майстерність передбачає органічне злиття двох складників – слова і руху – в єдину художньо-виразну дію, що формує багаторівневу систему комунікації з глядачем (Барнич, Горбачук, 2021). Проте на практиці часто спостерігається невідповідність між вербальною експресією та тілесною виразністю, що спричиняє фрагментарність образу, зниження естетичної переконливості акторського виконання, а також викликає когнітивний дисонанс у сприйманні персонажа. Найчастіше ця диспропорція проявляється у трьох формах: домінування тексту над рухом, що призводить до статичності і театральної декларативності; перевага руху над словом, що знижує чіткість смислової артикуляції; або ж повна розірваність цих двох складників, що спричиняє сценічну штучність, недовіру глядача та порушення цілісного сприйняття образу (Коленко, 2018).

Слово передає логіку, інтелектуальний зміст і внутрішню мотивацію, тоді як рух – афективно-емоційне забарвлення, тілесну достовірність і психологічну правду. Таким чином, в основі акторської дії має бути цілісність вираження, де пластика і мова утворюють нерозривну синергію.

Проблема невідповідності між словом і рухом виникає з кількох системних причин. По-перше, у багатьох освітніх програмах із акторської майстерності спостерігається фрагментарне викладання дисциплін сценічної мови, сценічного руху та акторської дії без інтеграції їх у єдиний практичний модуль. Існує розрив між дисциплінами сценічної мови, пластики, акторської майстерності, які викладаються ізольовано, без належної інтеграції в межах єдиної тренувальної системи. Це зумовлює формування в майбутніх акторах окремих, неінтегрованих навичок, що не конвертуються в сценічну дію. Така методологічна фрагментарність призводить до того, що актор одно-

часно «говорить» і «рухається», але ці дві дії не мають єдиного емоційно-психологічного джерела. Така педагогічна дезінтеграція призводить до того, що майбутній актор опановує техніки поодиночки, без належного тренінгу їхнього поєднання в реальній сценічній ситуації.

На рівні психофізичної підготовки актори часто мають недостатній досвід соматичного усвідомлення власного тіла як інструменту вираження внутрішніх станів. Брак тілесної свободи, обмеження у пластичному арсеналі, а також страх фізичного експерименту створюють бар'єри для природного поєднання руху та мови. Психологічна зацикленість на тексті, що притаманна акторам, вихованим у вербально-центричних школах, також обмежує розкриття тілесного потенціалу персонажа (Стадніченко, 2017).

Інституційно-організаційні чинники також не сприяють вирішенню проблеми. У репетиційних практиках часто бракує часу на дослідження тілесної партитури ролі. Режисерські методики, що орієнтовані на «логіку тексту», часто зневажають імпровізаційне тілесне дослідження, унаслідок чого актори опиняються в ситуації примусового розподілу: «тут треба сказати», «тут треба пройти», без належної психологічної мотивації кожної дії. Це спричиняє механічність, сценічну неправду та зниження рівня глядацької довіри. У результаті, актори розігрують психологічні сцени в словесному коді, але не здатні перевести внутрішню дію у зовнішній виразний рух, що спричиняє інформаційну та естетичну розщепленість. Актор декларує емоцію словом, проте тілом не підтверджує її, що формує «роздвоєний» сценічний образ.

Спостерігається також невідповідність стратегічних орієнтирів у підготовці акторських кадрів. Освітні стандарти не завжди враховують вимоги сучасного ринку праці, де від актора очікується мультифункціональність, зокрема здатність працювати в мультижанрових, перформативних, міждисциплінарних форматах (театр танцю, документальний театр, іммерсивний театр тощо). У цих умовах недостатній рівень поєднання словесної та фізичної дії унеможливує якісну участь актора в новітніх театральних практиках.

Слово й рух сприймаються як роз'єднані процеси, тоді як сучасна наука (зокрема нейроестетика) демонструє, що ефект «переконливості» сценічного образу залежить від синхронізації вербальної та тілесної динаміки у межах одного потоку свідомості (Карпов, 2018). Це вимагає спеціальних тренінгів когнітивної інтеграції, що нині майже не представлені в академічному просторі.

Для усунення цих недоліків необхідним є комплексний підхід, який має включати педагогічну, психофізичну, когнітивну й управлінську компоненти. З педагогічної точки зору важливо впроваджувати інтегровані модулі навчання, в яких пластика, сценічна мова та акторська дія викладаються як єдиний тренувальний процес. Такі тренінги мають ґрунтуватися на імпульсно-образному мисленні, коли кожна вербальна репліка супроводжується пошуком її фізичного втілення (Кобзар, 2019).

Психофізична підготовка повинна базуватися на тілесних практиках, які сприяють розвитку сенсомоторної чутливості, таких як техніки Ф. Александера (Майнес, 2024), М. Фельденкрайза, методи роботи з центром тіла (центр тяжіння, дихання, внутрішня енергія). Особливу увагу слід приділяти методикам, що орієнтовані на інтеграцію тілесного і ментального в акторському тренінгу, де рух і слово вибудовуються у взаємозв'язку простору, часу, енергії, ритму.

На когнітивному рівні важливо формувати у акторів здатність до одночасної багатоканальної дії – говорити, діяти, мислити і відчувати в одному моменті. Це вимагає розвитку навичок «розширеної присутності», коли актор здатний одночасно контролювати і внутрішній стан, і зовнішню експресію, залишаючись у контакті з партнером і глядачем. Розвивати ці навички доцільно через спеціалізовані тренінги когнітивної багаторівневості та акторської уважності (mindfulness for actors).

З управлінської точки зору, проблема потребує реформування освітніх стандартів і запровадження нових моделей взаємодії між мистецькими академіями, театральними інституціями та дослідницькими структурами. Необхідно розробити системи міждисциплінарного моніторингу результатів акторської підготовки, створювати пілотні освітні програми, що передбачають етапне формування інтегрованої акторської дії, та сприяти розвитку центрів сценічних досліджень, орієнтованих на аналіз динаміки тілесно-вербального вираження у театрі.

З огляду на все вищезазначене, проблема невідповідності між словесною та фізичною дією в

акторській практиці є наслідком структурної кризи в системі підготовки акторів, а також інституційної розбалансованості між сучасними вимогами театральної практики і змістом освітніх програм. Її подолання можливе лише за умови перегляду концептуальних і програмно-методичних засад підготовки фахівців сценічного мистецтва із залученням міждисциплінарних знань, технологій когнітивної інтеграції та створенням ефективних управлінських моделей інституційної синергії між мистецькою освітою, театальною практикою й науковими дослідженнями.

Висновки. Отже, у процесі науково-теоретичного осмислення проблеми поєднання словесної та фізичної дії в роботі актора встановлено, що органічна єдність слова і руху є основою акторської майстерності та необхідною умовою повноцінного художнього існування на сцені. Виявлено, що проблема невідповідності між цими компонентами сценічного висловлювання найчастіше виникає через відсутність цілісної внутрішньої дії актора, недостатній розвиток психофізичного апарату, слабе володіння мовленнєвою технікою, а також недостатнє усвідомлення мотивації руху з боку мовленнєвої дії.

Аналіз показав, що розрив між словом і рухом призводить до порушення комунікативної та емоційної достовірності образу, знижує виразність акторської гри, створює враження неприродності, механічності, сценічного «фальшу». Найбільш ефективними засобами усунення цієї невідповідності є впровадження цілісного психофізичного тренінгу, спрямованого на розвиток сценічної уваги, уяви, моторної культури та мовленнєвої органіки; використання методів імпровізації, а також сучасних тілесно-орієнтованих технік.

Таким чином, досягнення гармонійного зв'язку між словом і рухом у акторській діяльності є результатом усвідомленої та системної роботи актора над внутрішньою мотивацією дії, психофізичним налаштуванням та художньою уявою. Це дозволяє актору не лише технічно точно виконувати роль, а й творити глибокий, переконливий, сценічно правдивий образ, що резонує з глядачем на емоційно-смысловому рівні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барнич М., Горбачук Н. Акторська майстерність: від уяви до перевтілення. *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія: Аудіовізуальне мистецтво і виробництво*, 2021. №4 (1). С. 18–27.
2. Карпов В. В. Герменевтика мистецького коду або нейроестетика поміж метафорою і реальністю. *Герменевтика в науках про дух: тези доповідей та виступів учасників II Всеукраїнської науково-практичної конференції 15–16 березня 2018 року*. С. 10–17.
3. Кобзар Т. В. «Сценічна мова»: до питання необхідності оновлення методики викладання. *Науковий вісник Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого*, 2019. №25. С. 151–155.
4. Коленко А. В. Чинники успішного формування навичок сценічного мовлення під час роботи над роллю в класі сценічної мови та акторської майстерності. *Science Review*, 2018. С. 55–59.

5. Майнес Б. Г. Застосування техніки Фредеріка Александра у роботі з акторами: «Абсолютна готовність у стані спокою». *Просценіум – Театрознавчий Часопис*. 2024. URL: <https://proscenium.lnu.edu.ua/pedagogy/zastosuvannia-tekhniky-frederika-aleksandera-u-roboti-z-aktoramy-absolutna-hotovnist-u-stani-spokoiu/>
6. Метод Фельденкрайза. Усвідомлення через рух. – Totem dance Theatre. (n. d.). URL: <https://surl.li/rvaibw>
7. Стадніченко Н. В. Організаційно-педагогічні умови підготовки майбутнього актора до професійного спілкування: дис.... к-та пед. наук 13.00.04. Запоріжжя, 2017. 397 с.

REFERENCES

1. Barnych, M., & Horbachuk, N. (2021) Aktorska maisternist: vid uiavy do perevtilennia [Acting: from imagination to reincarnation]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu kultury i mystetstv. Seriya: Audiovizualne mystetstvo i vyrobnytstvo*, 4 (1). 18–27. [in Ukrainian]
2. Karpov, V. V. (2018) Hermenevtyka mystetskoho kodu abo neiroestetika pomizh metaforoiu i realnistiu [Hermeneutics of the artistic code or neuroaesthetics between metaphor and reality]. *Hermenevtyka v naukakh pro dukh: tezy dopovidei ta vystupiv uchasnykiv II Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii 15–16 bereznia 2018 roku*, 10–17. [in Ukrainian]
3. Kobzar, T. V. (2019) «Stsenichna mova»: do pytannia neobkhidnosti onovlennia metodyky vykladannia [‘Stage speech’: to the question of the need to update teaching methods]. *Naukovyi visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu teatru, kino i telebachennia imeni I. K. Karpenka-Karoho*, 25, 151–155. [in Ukrainian]
4. Kolenko, A. V. (2018) Chynnyky uspishnoho formuvannia navychok stsenichnoho movlennia pid chas roboty nad rollyu v klasi stsenichnoi movy ta aktorskoï maisternosti [Factors of successful formation of stage speech skills while working on a role in the class of stage speech and acting]. *Science Review*, 55–59. [in Ukrainian]
5. Maines, B. G. (2024) Zastosuvannia tekhniky Frederika Aleksandera u roboti z aktoramy: «Absolutna hotovnist u stani spokoïu» [Application of Frederick Alexander’s technique in working with actors: ‘Absolute readiness in a state of rest’]. *Protsenium – Teatroznachnyi Chasopys*. URL: <https://proscenium.lnu.edu.ua/pedagogy/zastosuvannia-tekhniky-frederika-aleksandera-u-roboti-z-aktoramy-absolutna-hotovnist-u-stani-spokoiu/> [in Ukrainian]
6. Metod Feldenkraiza. Usvidomlennia cherez rukh. – Totem dance Theatre [Feldenkrais Method. Totem dance Theatre]. (n. d.). URL: <https://surl.li/rvaibw> [in Ukrainian]
7. Stadnichenko, N. V. (2017) Orhanizatsiino-pedahohichni umovy pidhotovky maibutnoho aktora do profesiinoho spilkuvannia [Organisational and Pedagogical Conditions for Training a Future Actor for Professional Communication]: dys.... k-ta ped. nauk 13.00.04. Zaporizhzhia. [in Ukrainian]

Лариса ІЩЕНКО,

orcid.org/0009-0006-8416-4257

*старший викладач кафедри хореографічних та мистецьких дисциплін
Коледжу хореографічного мистецтва «Київська муніципальна
академія танцю імені Сергія Лифаря»
(Київ, Україна) ischenko_lara@ukr.net*

Наталія ГОЛОВКО,

orcid.org/0009-0004-3958-0820

*доцент кафедри хореографічних та мистецьких дисциплін
Коледжу хореографічного мистецтва «Київська муніципальна
академія танцю імені Сергія Лифаря»
(Київ, Україна) golovko.natalia.03@gmail.com*

Олександр ГОЛОВКО,

orcid.org/0009-0001-8877-4451

*старший викладач кафедри хореографії та пластичного виховання
Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені І.К. Карпенка-Карого
(Київ, Україна) golovko0501@gmail.com*

ТРАНСФОРМАЦІЯ АКТОРСЬКОЇ МАЙСТЕРНОСТІ В УКРАЇНСЬКОМУ НАРОДНОМУ ТАНЦІ

Метою дослідження є аналіз інноваційних підходів до акторської майстерності в українському народному танці, що сприяють його адаптації до сучасності без втрати культурної ідентичності.

У статті досліджуються багатогранні трансформаційні процеси, що динамічно розгортаються у сфері акторської майстерності українського народного танцю під впливом сучасного соціокультурного простору та естетичних запитів глядацької аудиторії. Проведено аналіз стрімких змін, які зумовлені інформаційною насиченістю, глобалізацією та переосмисленням традиційних цінностей, а також прагненням аудиторії до емоційної глибини, психологічної достовірності і семантичної насиченості хореографічних творів, що формує нові вимоги до виконавців. Ці вимоги виходять за межі технічної майстерності, охоплюючи здатність артистів до створення переконливих сценічних образів через інтеграцію зовнішніх і внутрішніх пристосувань.

Дослідження зосереджується на специфіці втілення сценічного образу, підкреслюючи нерозривний зв'язок зовнішніх адаптацій артиста (костюм, грим, реквізит, пластика) та внутрішніх (емоційний стан, мотивація, психологічна поведінка, уява, емоційна пам'ять), які разом слугують інструментами сценічного перевтілення. Розглянуто, як ці елементи взаємодіють, дозволяючи виконавцям досягати художньої правди та виразності, що відповідають сучасним очікуванням.

Особливу увагу приділено впливу сучасних технологій, таких як відеомоніторинг, інтерактивні проєкції, сенсорні поверхні та технології захоплення руху, на збагачення виразальних можливостей акторської гри та мізансценічних рішень. Ці інновації розширюють арсенал хореографічного мистецтва, надаючи нові засоби для візуалізації образів і драматургії. Наголошується на необхідності гармонійного балансу між експериментами та збереженням автентичної сутності українського народного танцю. Ця автентичність, як складова національної культурної спадщини, залишається ключовою для підтримання унікального генетичного коду танцю.

У статті також висвітлюється еволюція акторських елементів від обрядових форм із ритуально-символічним характером до сучасних сценічних інтерпретацій, які вимагають від артистів глибокого психологічного аналізу, емпатії і технік перевтілення. Мізансцена розглядається як потужний інструмент, що еволюціонує від статичних композицій до динамічних просторових рішень, які підкреслюють драматургію та взаємодію персонажів.

Ключові слова: акторська майстерність, український народний танець, сценічний образ, мізансцена, сучасні технології.

Larysa ISHCENKO,

orcid.org/0009-0006-8416-4257

*Senior Lecturer at the Department of Choreographic and Artistic Disciplines
College of Choreography Art "Serge Lyfar Kyiv Municipal Academy of Dance"
(Kyiv, Ukraine) ischenko_lara@ukr.net*

Nataliia HOLOVKO,

orcid.org/0009-0004-3958-0820

*Associate Professor at the Department of Choreographic and Artistic Disciplines
College of Choreography Art "Serge Lyfar Kyiv Municipal Academy of Dance"
(Kyiv, Ukraine) golovko.natalia.03@gmail.com*

Oleksandr HOLOVKO,

orcid.org/0009-0001-8877-4451

*Senior Lecturer at the Department of Choreography and Plastic Education
I.K. Karpenko-Karyi Kyiv National University of Theatre, Cinema and Television
(Kyiv, Ukraine) golovko0501@gmail.com*

TRANSFORMATION OF ACTING SKILLS IN UKRAINIAN FOLK DANCE

The study aims to analyze innovative approaches to acting in Ukrainian folk dance, contributing to its adaptation to modernity without losing its cultural identity.

The article examines the multifaceted transformation processes that are dynamically unfolding in the acting field in Ukrainian folk dance under the influence of the modern socio-cultural space and the aesthetic demands of the audience. The analysis of rapid changes is carried out, which are caused by information saturation, globalization and rethinking of traditional values, as well as the audience's desire for emotional depth, psychological authenticity and semantic richness of choreographic works, which form new requirements for performers. These requirements go beyond technical skill, encompassing the ability of artists to create convincing stage images through the integration of external and internal elements.

The study focuses on the specifics of the embodiment of a stage image, emphasizing the inextricable link between the external adaptations of the artist (costume, makeup, props, plastic) and internal ones (emotional state, motivation, psychological behavior, imagination, emotional memory), which together serve as tools for stage transformation. It examines how these elements interact, allowing performers to achieve artistic truth and expressiveness that meet modern expectations.

Particular attention is paid to the influence of modern technologies, such as video mapping, interactive projections, sensory surfaces and motion capture technologies, on enriching the expressive capabilities of acting and mise-en-scène solutions. These innovations expand the arsenal of choreographic art, providing new means for visualizing images and dramaturgy. The need for a harmonious balance between experiments and preserving the authentic essence of Ukrainian folk dance is emphasized. This authenticity, as a component of the national cultural heritage, remains key to maintaining the unique genetic code of dance.

The article also highlights the evolution of acting adaptations from ceremonial forms with a ritual-symbolic character to modern stage interpretations that require artists to have deep psychological analysis, empathy, and techniques of reincarnation. Mise-en-scène is a powerful tool that evolves from static compositions to dynamic spatial solutions, emphasizing drama and character interaction.

Key words: acting skills, Ukrainian folk dance, stage image, mise-en-scène, modern technologies.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження трансформаційних процесів, що відбуваються у сфері акторської майстерності українського народного танцю в контексті сучасного динамічного соціокультурного простору, зумовлюється сукупністю об'єктивних чинників. Насамперед, це динамічні зміни у виконавських практиках, які характеризуються ускладненням хореографічної лексики, розширенням спектру засобів виразності та пошуком нових форм сценічної інтерпретації фольклорного матеріалу. Водночас спостерігається неухильне зростання

очікувань сучасної глядацької аудиторії щодо художньо-образної виразності, семантичної насиченості та психологічної глибини хореографічних творів, що висуває підвищені вимоги до рівня сценічного перевтілення артистів. Це, у свою чергу, зумовлює нагальну необхідність науково обгрунтованої адаптації традиційних форм народного мистецтва до особливостей сприймання й естетичних запитів сучасного глядача, уникаючи при цьому нівелювання автентичних основ українського народного танцю, який є невід'ємною складовою національної культурної спадщини.

Аналіз досліджень. Актуальним питанням підготовки майбутніх хореографів присвячені дослідження сучасних вітчизняних науковців Л. Андрошук, О. Касьянкової, Б. Колногузенка, Г. Ніколаї, М. Печененка, В. Похиленка, О. Ребрової, Т. Сердюк, Ю. Сивоконя та ін.

Збереженню народної танцювальної культури як важливої частини національної спадщини значною мірою сприяла діяльність В. Авраменка, В. Верховинця, Р. Герасимчука, В. Гнатюка, А. Гуменюка, М. Грінченка, А. Іваницького, К. Квітки, С. Титаренка, П. Чубинського та інших науковців, які глибоко вивчали та систематизували фольклорні танці в історико-етнографічному і культурологічному аспектах.

Різноманітні питання акторської майстерності в хореографії взагалі та в народному танці зокрема розглядали К. Василенко, В. Литвиненко, О. Єфімова, О. Чепалов, та ін.

Метою статті є аналіз інноваційних змін у теоретико-методологічних і практичних підходах до акторської гри в українському народному танці.

Виклад основного матеріалу. Поняття оволодіння основами акторської майстерності у специфіці хореографічного мистецтва, зокрема в українському народному танці, представляє собою комплексну категорію, яка не обмежується суто технічною досконалістю хореографічної лексики, а інтегрує психофізичну єдність виконавця, в якій технічне володіння тілом є лише інструментарієм для досягнення вищої мети – створення художнього образу. У такому випадку мова йде про розвинену здатність артиста до глибокого психологічного проникнення в сутність сценічного персонажа, його мотиваційну сферу, емоційно-вольові домінанти та характерологічні особливості, що вимагає як інтелектуального аналізу, так і емпатійного співпереживання, яке дозволяє здійснити емоційне наповнення образу, надати йому афективної насиченості та життєвої достовірності, а кінцевою метою стає переконливе сценічне втілення, в основі якого полягають принципи сценічної правди та художньої вірогідності (Єфімова & Косиченко, 2023).

Історичний огляд еволюції акторських пристосувань в українському народному танці чітко демонструє поступовий перехід від архаїчних синкретичних обрядових форм до високорозвинених сценічних інтерпретацій XX–XXI століть.

Як зазначає Л. Савчин, танець нерозривно супроводжував календарно-обрядові та родинно-побутові дієства. Тодішня акторська гра, будучи здебільшого неререфлексивною та символічною, мала на меті не розкриття індивідуальної психо-

логії, а радше відтворення міфів і заклиналих практик, що забезпечувало зв'язок із священним (Савчин, 2022).

З історичним розвитком сценічних форм народного танцю вимоги до акторської складової кардинально змінилися, а сучасні сценічні інтерпретації, особливо в професійних хореографічних колективах, вимагають від артиста-хореографа свідомого застосування різноманітних технік, включаючи роботу над внутрішнім монологом, створення лінії поведінки персонажа, використання психофізичних пристосувань і взаємодію з партнерами на основі чітко окреслених сценічних завдань.

Особливості образу в народному танці визначаються його глибоким зв'язком із фольклорною спадщиною. Дуже часто такий образ є узагальненим, оскільки він втілює типові риси, накопичує колективний досвід і віддзеркалює етнопсихологічні особливості (Єфімова та ін., 2024).

Типізація в народному танці – це не шлях до спрощення, а можливість через конкретний образ розкрити загальнолюдські почуття й уявлення, властиві певній етнокультурній спільноті. Кожен такий образ є емоційно насиченим і несе яскравий національний відбиток, що виявляється в самотутній пластиці, ритмоінтонації рухів, манері поведінки, костюмі та інших деталях. Саме ці елементи стають фундаментом для акторської виразності та творять неповторну художню атмосферу, тому успіх виконавця залежить не лише від технічної майстерності, але і від його емоційної чуйності, здатності до співпереживання, багатой уяви та вміння перевтілюватися – тобто психофізично трансформуватися. Це дозволяє артисту органічно вживатися в образ, збагачуючи його власними переживаннями та індивідуальною інтерпретацією, що втілюється у кожному русі, жесті і погляді, уникаючи простого зовнішнього наслідування (Мурована, 2022).

Сучасний підхід до процесу роботи артиста над сценічним образом в українському народному танці ґрунтується на комплексному залученні різноманітних методологічних інструментів, серед яких вагоме місце належить різнобічному вивченню автентичного етнографічного матеріалу, тобто аналізу обрядових контекстів, семантики символів, соціально-побутових умов і регіональних особливостей, в результаті чого сформувався первинний образ – архетип. Ще однією невіддільною складовою сучасного підходу є детальний аналіз психологічних характеристик персонажа, що включає визначення його домінуючих рис, мотиваційної сфери та можливих внутрішніх кон-

фліктів, доповнюючись активним пошуком індивідуальних засобів виразності, які дозволяють виконавцю не лише відтворити типові, але й надати образу унікальних особистісно забарвлених рис (Козачук & Косаковська, 2022).

Слушною є думка І. Гутник відносно того, що критичний аналіз пластичних особливостей як фундаментального інструменту створення образу та трансляції емоційного стану в українському народному танці свідчить про значне збагачення хореографічної лексики. Це знаходить проявне лише в технічному ускладненні рухів, але й у використанні складніших рухових конструкцій і синтаксису танцювальної мови, що дозволяє передавати різноманітні смислові нюанси. Також науковець підкреслює зростаючу роль таких важливих компонентів акторської гри як міміка та різноманітні жести, які доповнюють і конкретизують семантику танцювального руху, надаючи йому більшої емоційної виразності та комунікативної спрямованості (Гутник, 2023).

Нині в хореографічному мистецтві широко використовується низка методів відомих вітчизняних і зарубіжних митців, акторів, педагогів, режисерів сучасності, серед яких слід назвати прізвища Лі Страсберга (Lee Strasberg), Леся Курбаса, Єжи Маріана Гротовського (Jerzy Marian Grotowski) та ін., які хоч і розроблені переважно для акторів драматичного театру, з успіхом адаптуються і для хореографії.

Так, серед ключових елементів методу Лі Страсберга (Lee Strasberg), що підлягають адаптації до хореографічного мистецтва, емоційна пам'ять дозволяє танцівнику, подібно до актора, звертатися до власного пережитого емоційного досвіду для наповнення хореографічного руху автентичним почуттям. Це уможливило не імітацію емоції, а її проживання через тілесну пластику, надаючи танцю внутрішньої правдивості. Важливу роль відіграє і сенсорна пам'ять, яка допомагає танцівнику досягти більшої фізичної достовірності та органічності в запропонованих обставинах, трансформуючи абстрактний рух на конкретне, відчутне фізичне переживання (Ніколаєнко, 2023).

Концепція акторської майстерності Леся Курбаса, зокрема його ідея «перетворення» та уваги до психофізичної єдності актора, пропонує цінний інструментарій для поглиблення виразності та психологізму в сучасному хореографічному мистецтві.

Адаптація принципів Леся Курбаса до хореографії передбачає переосмислення поняття «жесту» як осмисленого емоційно навантаженого

руху, що виходить за межі формальної техніки. Танцівник має не просто відтворювати задану пластичну форму, а здійснювати «перетворення» – глибоке внутрішнє проживання образу, що знаходить своє пластичне втілення.

Робота над «етюдами», характерна для системи Л. Курбаса, може трансформуватися в хореографічні імпровізації і дослідницькі завдання, спрямовані на пошук унікальної рухової лексики для конкретного психологічного стану чи ідеї (Демещенко, 2020).

Концептуальні засади театральної практики Є. Гротовського, зокрема його ідеї «бідного театру», психофізичного тренінгу та «священного актора», пропонують значний потенціал для адаптації в сучасному хореографічному мистецтві, спрямованому на пошук автентичності та глибинної тілесної виразності. Сучасні дослідники перформансу аналізують вплив поглядів Є. Гротовського на розуміння тілесності, енергетики та присутності виконавця на сцені, що є актуальним і для танцю (Штефук, 2021).

Адаптація принципів Є. Гротовського передбачає переосмислення тренінгу танцівника: він стає не стільки засобом досягнення зовнішньої віртуозності, скільки інструментом для розширення тілесної свідомості, розвитку здатності до тотальної психофізичної віддачі та концентрації (Чорна, 2023).

Отже, дослідження впливу жанрового діапазону українського народного танцю, який охоплює широкий спектр від лірико-поетичних і драматичних до гумористично-сатиричних, героїко-епічних та обрядово-побутових форм на вимоги до акторської майстерності, однозначно підтверджує необхідність володіння широким спектром акторських навичок. Сучасний артист українського народного танцю наразі має бути універсальним виконавцем, здатним переконливо втілювати образи, що вимагає як тонкого психологізму та нюансованої передачі внутрішніх переживань, так і яскравої гротескної характерності, граничної емоційної відкритості та навіть ексцентрики (Луговенко & Грек, 2023).

В українському народному хореографічному мистецтві мізансцена є невіддільною складовою створення цілісного сценічного твору. Її важливість і роль для розкриття сюжетно-драматургічного задуму, вибудовування взаємодії персонажів і передачі підтексту також зазнає суттєвих еволюційних змін. Нині спостерігається відхід від переважно статичних орнаментальних композицій, що мали на меті демонстрацію масовості та синхронності, до більш динамічних і драматур-

гічно обґрунтованих просторових рішень. Сучасні мізансценічні побудови активно використовуються для візуалізації конфліктів, підкреслення статусних відносин між персонажами, створення необхідної атмосфери та ритму дії, що в кінцевому підсумку значно посилюють акторську взаємодію та загальну художню виразність хореографічного твору (Луговенко & Грек, 2023).

Мізансцена є однією з ключових, якщо не визначальних, складових художньої виразності, своєрідною «партитурою простору», що діє нарівні з музикою та лексикою танцю. На думку О. Літовченко, мізансцена – це не статичне розташування фігур на сценічному майданчику, а динамічний, багатоплановий і потужний виражальний засіб. Вона є візуальним втіленням драматургії, що допомагає не лише окреслити, але і глибше розкрити складні взаємовідносини між персонажами: їхні симпатії, антипатії, конфлікти, підпорядкування чи домінування. Зміна відстані між виконавцями, їхні ракурси, рівні (висота розташування на сцені), точки фокусування уваги – все це стає мовою, що промовляє до глядача без слів (Літовченко, 2022).

Також мізансцена має здатність не просто підкреслити, а сформувати драматургію твору, створюючи точки напруги, кульмінації і розв'язки. Вона може прискорювати або уповільнювати темпоритм дії, концентрувати увагу на головному або розсіювати її, створюючи ефект масовості чи інтимності. Саме через продумані мізансценічні рішення хореограф створює необхідну емоційну атмосферу від урочистої піднесеності до ліричної ніжності, від трагічної напруги до комічної легкості, тобто мізансцена стає інструментом для візуалізації і конкретизації ідейно-художнього задуму хореографа, перетворюючи абстрактні концепції на візуальні й емоційно насичені сценічні картини.

Традиційно мізансценічні рішення в українському народному танці (такі архетипні форми, як коло, лінія, діагональ, квадрат, а також складніші масові перешикування, «плетінки», «зірочки», «струмочки») несуть у собі глибокий символічний і семантичний зміст, що сягає корінням у давні обряди, вірування та світосприйняття українського народу.

Наприклад, коло є універсальним символом сонця, безкінечності життя, циклічності часу, єдності громади та захисного магічного простору. У танці коло виражає згуртованість, дружбу, радість, ритуальну дію тощо.

Лінії (прямі, ламані, паралельні, перехресні) часто символізують шлях, кордон, протистояння сил (наприклад, дві групи, що йдуть назустріч

одна одній), або, навпаки, згуртованість і порядок (шеренги, колони тощо). Діагональ вносить у композицію динаміку, напругу, відчуття руху вперед або подолання простору.

Масові перешикування, такі як «ворота», «міст», «змійка» тощо, не лише демонструють злагодженість колективу, але і часто відтворюють елементи трудових процесів, природних явищ або обрядових дій, надаючи танцю додаткових смислів (Жуйське & Водяна, 2021).

Сучасні балетмейстери, глибоко шануючи та розуміючи символічну спадщину, не обмежуються її простим відтворенням. Спираючись на ці традиційні, канонічні форми як на фундамент, вони активно шукають нові, більш складні та динамічні мізансценічні малюнки, а це можуть бути асиметричні композиції, поліцентричні побудови, несподівані зміни планів і ракурсів тощо.

Слід зазначити, що сучасний етап розвитку сценічного мистецтва, зокрема українського народного танцю, неможливо уявити без різноманітних новітніх технологій, до яких можна віднести відеомеппінг, інтерактивні проєкції, сенсорні підлоги та поверхні, технології захоплення руху, доповнена (AR) та віртуальна реальність (VR), трансформація костюму та гриму тощо.

Відеомеппінг (Video Mapping) дозволяє перетворити будь-яку поверхню (задник, куліси, підлогу, навіть костюми танцівників) на динамічний екран, що дає змогу миттєво змінювати простір сцени, переносячи дію з сільської місцевості до казкового лісу, або з гірських вершин до морських глибин. Проєкції можуть створювати ілюзію архітектурних об'єктів, природних ландшафтів, абстрактних візуальних симфоній, які доповнюють та активно взаємодіють із хореографією.

Інтерактивні проєкції реагують на рухи танцівників, під ногами можуть розквітати квіти, розбігатися хвилі та з'являтися світлові сліди. Це перетворює виконавця на співтворця візуального середовища, а мізансцену – на живе, дихаюче полотно.

Сучасні цифрові технології дозволяють візуалізувати елементи народного орнаменту, що «оживають» у русі синхронно з танцем, підкреслюючи його ритм і національний колорит. Наприклад, вишиванка, яка проєктується на сцену, може динамічно змінювати візерунки, реагуючи на зміну музичної теми чи хореографічного малюнка.

Сенсорні підлоги та поверхні, які реагують на дотик, тиск, рух танцівників, світло, звук чи вібрацію, можуть стати активною частиною мізансцени. Вони здатні позначати «безпечні» чи «небезпечні» зони, створювати звукові ландшафти, які генеруються самими танцівниками, або візуально під-

креслювати ключові точки композиції, що додає нового виміру до взаємодії персонажів із простором та один з одним, роблячи простір активним учасником дії.

Технології захоплення руху (Motion Capture, MoCap), які спочатку використовувалися переважно в кіно та ігровій індустрії, знаходять своє застосування і в хореографії, адже вони можуть використовуватися для ґрунтовного аналізу пластичних особливостей автентичних народних танців із метою їх збереження та точного відтворення. Крім того, дані MoCap можуть бути використані для створення віртуальних аватарів або цифрових «двійників», що взаємодіють із живими виконавцями на сцені, розширюючи межі реальності та створюючи фантастичні багатовимірні мізансцени.

Технології доповненої (AR) і віртуальної реальності (VR) ще перебувають на етапі експериментального впровадження в масове хореографічне мистецтво, але сучасні балетмейстри та режисери-постановники вже оцінили їхній величезний потенціал.

Доповнена реальність (AR) може накладати цифрові об'єкти та інформацію на реальний сценічний простір, який глядачі сприймають за допомогою спеціальних пристроїв (окуляри, смартфони), тим самим збагачуючи сприйняття традиційної постановки.

Віртуальна реальність (VR) здатна створювати повністю імерсивні хореографічні вистави, де глядач не просто спостерігає, а буквально занурюється в центр подій, може обирати власний ракурс, знаходитись всередині танцювальної композиції, що кардинально змінює спосіб сприйняття характеру персонажу (відчуття його присутності, енергетики) та ролі мізансцени, адже глядач сам стає її рухомим елементом.

LED-елементи, оптоволокну, електролюмінесцентні нитки, вбудовані в костюми, дозволяють створювати «розумний одяг», що світиться, мерехтить, змінює колір та інтенсивність залежно від музики, рухів танцівника або закладеної програми. Це дозволяє миттєво трансформувати візуальний образ персонажа, підкреслюючи його емоційний стан, магічні властивості або символічне значення.

Проекційний грим (Projection Makeup) може динамічно змінювати обличчя виконавців, створюючи фантастичні маски або підкреслюючи мімічні нюанси.

Висновки. Отже, у сучасному хореографічному мистецтві в цілому та в народному зокрема, цифрові технології посилюють емоційну виразність художнього образу, роблячи його більш яскравим і динамічним.

Незважаючи на вражаючі можливості, важливо підкреслити, що технології не повинні замінити собою живу енергію танцю, віртуозність виконавців і глибину акторської гри. Вони мають слугувати інструментом для посилення художнього задуму, а не самоціллю. Їхнє використання має бути органічним, виправданим драматургічно й естетично, а головним завданням балетмейстра є пошук балансу, де інновації допомагають розширити жанровий діапазон українського народного танцю, збагатити його специфіку образу новими виражальними засобами, не руйнуючи при цьому автентичної основи. Трансформація в цьому контексті розуміється не як відмова від традицій чи їх спрощення, а як їх творчий розвиток, переосмислення й адаптація до мови сучасного глядача, який звик до візуально насиченого та технологічно опосередкованого світу. Це шлях до нового прочитання народної спадщини, до її актуалізації і збереження в динамічно мінливому культурному просторі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гутник І. Інтерпретації українських хороводів і хороводних танців у сучасному професійному народно-сценічному хореографічному мистецтві. *Вісник КНУКіМ. Серія «Мистецтвознавство»*. 2023. № 48. С. 109–116. URL: <https://doi.org/10.31866/2410-1176.48.2023.282470> (дата звернення: 23.05.2025).
2. Демещенко В. В. Від театру до кіно: творчі пошуки Леся Курбаса. *Культурологічна думка*. 2020. Т. 18. № 2. С. 109–119. URL: <https://doi.org/10.37627/2311-9489-18-2020-2.109-119> (дата звернення: 23.05.2025).
3. Жуйське Ч., Водяна В. Естетика українського народного традиційного танцю: семіотичний підхід. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку: науковий збірник. Напрямок: мистецтвознавство*. 2021. Т. 38. С. 139–145. URL: <https://doi.org/10.35619/ucpmk.v38i.481> (дата звернення: 23.05.2025).
4. Козачук О., Косаковська Л. До питання вивчення народно-сценічного танцю у процесі підготовки педагога-хореографа. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2022. № 4 (118). С. 12–19. URL: <https://evnuir.vpu.edu.ua/handle/123456789/21470> (дата звернення: 23.05.2025).
5. Літовченко О. Мізансцена хореографічної форми як виразний засіб у сценічному творі. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2022. № 52, Т. 2. С. 74–79. URL: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/52-2-10> (дата звернення: 23.05.2025).
6. Луговенко Т. Г., Грек В. А. Пошук сучасних інтонаційних рішень і прийомів на прикладі традиційного українського хореографічного мистецтва. *АПТ-платФОРМА*. 2023. Т. 7. № 1. С. 359–371. URL: <https://doi.org/10.51209/platform.1.7.2023.359-371> (дата звернення: 23.05.2025).
7. Мурована І. В. Стилiзація українського народного танцю в процесі вивчення дисципліни «Теорія і практика українського народного танцю». *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2022. № 207. С. 243–247. URL: <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2022-1-207-243-247> (дата звернення: 23.05.2025).

8. Ніколаєнко В. Ідентифікація сценічної дії у процесі створення артистом партитури образу ролі. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2023. № 3. С. 340–345. URL: <https://doi.org/10.32461/2226-3209.3.2023.289869> (дата звернення: 23.05.2025).
9. Особливості роботи концертмейстера під час викладання українського та народно-сценічного танцю / О. Єфімова та ін. *Витоки педагогічної майстерності*. 2024. № 34. С. 68–72. URL: <https://doi.org/10.33989/2075-146x.2024.34.317988> (дата звернення: 23.05.2025).
10. Савчин Л. М. Хореографічна культура в системі культурологічних знань. *Вісник науки та освіти*. 2022. № 3. С. 143–154. URL: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-3\(3\)-141-154](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-3(3)-141-154) (дата звернення: 23.05.2025).
11. Єфімова О. В., Косиченко В. А. Особливості викладання класичного танцю у процесі підготовки спортивно-танцювальних пар. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2023. № 209. С. 176–179. URL: <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2022-1-209-176-179> (дата звернення: 23.05.2025).
12. Чорна К. Культурна антропологія та антропологічний театр: взаємодія дослідницьких полів. *Питання культурології*. 2023. № 42. С. 316–327. URL: <https://doi.org/10.31866/2410-1311.42.2023.293805> (дата звернення: 23.05.2025).
13. Штефюк В. Специфіка інтерпретації традиційних східних практик в Європейських акторських тренінгах. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2021. № 3. С. 273–278. URL: <https://doi.org/10.32461/2226-3209.3.2021.244500> (дата звернення: 23.05.2025).

REFERENCES

1. Hutnyk I. (2023) Interpretatsii ukrainskykh khorovodiv i khorovodnykh tantsiv u suchasnomu profesiinomu narodno-stsenichnomu khoreorafichnomu mystetstvi [Interpretations of Ukrainian round dances and round dances in modern professional folk stage choreographic art]. *Visnyk KNUKiM. Seriya "Mystetstvoznavstvo"*. 48. 109–116. Retrieved from <https://doi.org/10.31866/2410-1176.48.2023.282470>. [in Ukrainian].
2. Demeshchenko V. V. (2020) Vid teatru do kino: tvorchy poshuky Lesia Kurbasa [From theater to cinema: the creative quest of Les Kurbas]. *Kulturolohichna dumka*. 18(2). 109–119. Retrieved from <https://doi.org/10.37627/2311-9489-18-2020-2.109-119>. [in Ukrainian].
3. Zhuisue Ch., & Vodiana V. (2021) Estetyka ukrainskoho narodnoho tradytsiinoho tantsiu: semiotychny pidkhid [Aesthetics of Ukrainian folk traditional dance: a semiotic approach]. *Ukrainska kultura: mynule, suchasne, shliakhy rozvytku : naukovyi zbirnyk. Napriam: mystetstvoznavstvo*. 38. 139–145. Retrieved from <https://doi.org/10.35619/ucpmk.v38i.481>. [in Ukrainian].
4. Kozachuk O., & Kosakovska L. (2022) Do pytannia vyvchennia narodno-stsenichnoho tantsiu u protsesi pidhotovky pedahoha-khoreografa [On the issue of studying folk stage dance in the process of training a teacher-choreographer]. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii*. 4(118). 12–19. Retrieved from <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/21470>. [in Ukrainian].
5. Litovchenko O. (2022) Mizanstseni khoreorafichnoi formy yak vyraznyi zasib u stsenichnomu tvori [Miscellaneous of choreographic form as an expressive means in a stage work]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*. 52(2). 74–79. Retrieved from <https://doi.org/10.24919/2308-4863/52-2-10>. [in Ukrainian].
6. Luhovenko T. H., & Hrek V. A. (2023) Poshuk suchasnykh intonatsiinykh rishen i pryiomiv na prykladi tradytsiinoho ukrainskoho khoreorafichnoho mystetstva [The search for modern intonation solutions and techniques based on the example of traditional Ukrainian choreographic art]. *ART-platFORMA*. 7(1). 359–371. Retrieved from <https://doi.org/10.51209/platform.1.7.2023.359-371>. [in Ukrainian].
7. Murovana I. V. (2022) Stylizatsiia ukrainskoho narodnoho tantsiu v protsesi vyvchennia dystsypliny "Teoriia i praktyka ukrainskoho narodnoho tantsiu" [Stylization of Ukrainian folk dance in the process of studying the discipline "Theory and Practice of Ukrainian Folk Dance"]. *Naukovi zapysky. Seriya: Pedahohichni nauky*. 207. 243–247. Retrieved from <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2022-1-207-243-247>. [in Ukrainian].
8. Nikolaienko V. (2023) Identyfikatsiia stsenichnoi dii u protsesi stvorennia arystom partytury obrazu roli [Identification of stage action in the process of creating a score for the image of a role by an artist]. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadrov kultury i mystetstv*. 3. 340–345. Retrieved from <https://doi.org/10.32461/2226-3209.3.2023.289869>. [in Ukrainian].
9. Yefimova O., Podkopai Y. Sharshon D., & Sydorenko, V. (2024) Osoblyvosti roboty kontsertmeistera pid chas vykladannia ukrainskoho ta narodno-stsenichnoho tantsiu [Peculiarities of the accompanist's work when teaching Ukrainian and folk stage dance]. *Vitoky pedahohichnoi maisternosti*. 34. 68–72. Retrieved from <https://doi.org/10.33989/2075-146x.2024.34.317988>. [in Ukrainian].
10. Savchyn L. M. (2022) Khoreorafichna kultura v systemi kulturolohichnykh znan [Choreographic culture in the system of cultural knowledge]. *Visnyk nauky ta osvity*. 3. 143–154. Retrieved from [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-3\(3\)-141-154](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-3(3)-141-154). [in Ukrainian].
11. Yefimova O. V., & Kosyuchenko V. A. (2023) Osoblyvosti vykladannia klasychnoho tantsiu u protsesi pidhotovky sportyvno-tantsiuvalnykh par [Peculiarities of teaching classical dance in the process of training sports-dance couples]. *Naukovi zapysky. Seriya: Pedahohichni nauky*. 209. 176–179. Retrieved from <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2022-1-209-176-179>. [in Ukrainian].
12. Chorna K. (2023) Kulturna antropolohiia ta antropolohichniy teatr: vzaiemodiia doslidnytskykh poliv [Cultural Anthropology and Anthropological Theater: The Interaction of Research Fields]. *Pytannia kulturolohii*. 42. 316–327. Retrieved from <https://doi.org/10.31866/2410-1311.42.2023.293805>. [in Ukrainian].
13. Shtefiuk V. (2021) Spetsyfika interpretatsii tradytsiinykh skhidnykh praktyk v Yevropeiskyykh aktorskykh treninhakh [Specificity of interpretation of traditional Eastern practices in European acting trainings]. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadrov kultury i mystetstv*. 3. 273–278. Retrieved from <https://doi.org/10.32461/2226-3209.3.2021.244500>. [in Ukrainian].

УДК 78.071.1(477):316.7(4)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/87-1-28>

Денис КАРАЧЕВЦЕВ,
orcid.org/0000-0002-1310-5325

творчий аспірант кафедри камерного ансамблю
Харківського національного університету мистецтв імені І. П. Котляревського
(Харків, Україна) kharkovcellist@ukr.net

УКРАЇНСЬКА ВІОЛОНЧЕЛЬНА МУЗИКА В ЄВРОПІ. ДОСВІД РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ

У статті здійснено аналіз процесів інтеграції української віолончельної музики до європейського культурного простору в період 2022–2025 років. У фокусі дослідження – роль віолончелі у представленні української культури на міжнародній сцені. Автор наголошує на подвійній динаміці цього процесу – з одного боку, через активну участь українських виконавців у проєктах, концертах, фестивалях та міждисциплінарних подіях у країнах Європи; з іншого – через зацікавлення європейських митців сучасним українським репертуаром, зокрема творами З. Алмаші, В. Рекало, М. Коломійця, та інших композиторів. Важливим прикладом стало відкриття і прем'єра концерту для віолончелі Федора Акіменка, який понад століття залишався невідомим.

У статті відображено, як геополітична ситуація сприяла активізації культурної дипломатії, що дало українським виконавцям можливість презентувати нову академічну музику в різноманітних форматах – від авангардних аудіовізуальних перформансів до виступів у храмах і на міжнародних конференціях. Значна увага приділена авторському досвіду – зокрема участі у резиденції Kyiv Symphony Orchestra в Німеччині, співпраці з європейськими фестивалями, втіленню інтермедійних проєктів та виконавській практиці в межах освітніх і мистецьких програм. У контексті сучасної музичної мобільності розглядаються особливості організації проєктної діяльності в Європі: довготривале планування, грантова підтримка, інституційні партнерства.

Стаття демонструє, що українські віолончелісти не лише адаптуються до європейських стандартів, а й активно формують нові професійні середовища та впливають на репертуарну політику. Водночас автор звертає увагу на еволюцію образу українського музиканта: від гастрольного ресурсу до рівноправного учасника культурного діалогу. Репрезентація українського віолончельного мистецтва набуває системного характеру й сприяє сталому формуванню європейського іміджу України як самобутньої музичної держави.

Ключові слова: українська віолончельна музика, культурна дипломатія, європейська інтеграція, прем'єри, виконавці, проєкти, сучасна музика, авторський досвід.

Denys KARACHEVTSEV,
orcid.org/0000-0002-1310-5325

Creative Postgraduate Student at the Department of Chamber Ensemble
Kharkiv I. P. Kotlyarevsky National University of Arts
(Kharkiv, Ukraine) kharkovcellist@ukr.net

UKRAINIAN CELLO MUSIC IN EUROPE: EXPERIENCE OF REPRESENTATION

This article analyzes the processes of integrating Ukrainian cello music into the European cultural space during the period of 2022–2025. The study focuses on the role of the cello in representing Ukrainian culture on the international stage. The author emphasizes the dual dynamics of this integration: on the one hand, through the active participation of Ukrainian performers in projects, concerts, festivals, and interdisciplinary events across Europe; on the other hand, through the growing interest of European artists in contemporary Ukrainian repertoire, particularly works by Zoltan Almashi, Volodymyr Rekal, Maksym Kolomiets, and other composers. A notable example is the rediscovery and premiere of Fedir Akimenko's cello concerto, which had remained unknown for over a century.

The article highlights how the geopolitical situation has contributed to the intensification of cultural diplomacy, providing Ukrainian performers with opportunities to present new academic music in diverse formats – from avant-garde audiovisual performances to appearances in churches and at international conferences. Special attention is given to the author's personal experience, including participation in the Kyiv Symphony Orchestra's residency in Germany, collaboration with European festivals, the implementation of intermedia projects, and performance practices within educational and artistic programs.

Within the context of contemporary musical mobility, the article explores the specifics of project-based work in Europe, including long-term planning, grant support, and institutional partnerships. It demonstrates that Ukrainian cellists are not only adapting to European standards but also actively shaping new professional environments and influencing repertoire policies. At the same time, the author draws attention to the evolving image of the Ukrainian musician – from a touring resource to an equal participant in cultural dialogue. The representation of Ukrainian cello art is becoming systemic and contributes to the sustainable formation of Ukraine's image as a distinctive musical nation in Europe.

Key words: Ukrainian cello music, cultural diplomacy, European integration, premieres, performers, projects, contemporary music, personal experience.

Постановка проблеми. Питання європейської інтеграції України постає актуальним особливо після початку повномасштабного вторгнення. Останні три роки, що стали випробуванням у боротьбі за державність у повномасштабній війні, водночас ознаменувалися значною увагою до української культури. Українська музика та українські митці знаходяться у фокусі уваги в світі та працюють над просуванням національної культури як культури європоцентричної. Оскільки контекст є дуже широким, предметом розгляду в даній статті являється віолончельна українська музика та власний виконавський досвід автора на європейських сценах. Проєкти пов'язані із репрезентацією української музики наразі охоплюють великий спектр форматів та подій в Європі, що свідчить про якісно новий рівень співпраці. Такий досвід потребує узагальнення та аналізу для виявлення тенденцій розвитку взаємодії з європейською музичною спільнотою у подальшому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій за темою. Сучасні українські музикознавчі публікації освітлюють різносторонні питання присвячені віолончельному мистецтву сучасності. У статті О. Берегової зазначається «Українські митці мають сьогодні відповідальну місію – виявляти постійну присутність у європейському і світовому культурному просторі бути видимими, почутими, зрозумілими і конкретними, працювати на користь України на культурно-інформаційному фронті, фіксувати новітню історію і доносячи до глобальної аудиторії правду...» (Берегова, 2024: 125). Така місія підносить задачу репрезентації української національної культури, зокрема музики, на новий рівень значення та відповідальності. Шляхи ж реалізації такої місії тісно пов'язані з питаннями промоції музики в сучасних реаліях, і розглядаються у останніх статтях музикознавців (Лозинська, 2023) та соціологів. Як підкреслюють Л. Фіцик та І. Фіцик «Наша країна, не зважаючи на криваву і виснажливу війну, продовжує проєвропейські реформи, ухвалюючи важливі євроінтеграційні закони в економічній та політичній сферах, та поглиблюючи культурне співробітництво з країнами Євросоюзу. Загалом, є підстави говорити про помітний прогрес, значні здобутки і зрушення на шляху інтеграції України в європейський культурний простір» (Фіцик Л., Фіцик І., 2024: 245).

Загалом варто наголосити, що попри широку представленість теми промоції української музики в сучасних музикознавчих працях, питання репрезентації саме українського віолончельного мистецтва на європейській сцені досі лишається не дослідженим. Представлена стаття покликана

частково заповнити цю прогалину, оскільки віолончель – як виразний сольний і багатофункціональний інструмент – відіграє важливу роль в українській традиції академічного виконавства. Вона не лише посідає чільне місце серед класичних струнних інструментів, а й часто стає засобом художньої реалізації концепцій сучасних українських композиторів.

Метою статті є комплексне висвітлення процесів репрезентації української віолончельної музики в європейському просторі на тлі повномасштабної війни та активізації культурної дипломатії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Тенденції глобалізації у сучасному світі набирають дедалі більшої швидкості завдяки розвитку технологій і соціальних мереж. В таких умовах інформаційна політика відіграє ключову роль у збереженні та поширенні національної культури. Процес інтеграції України в європейський культурний простір має двосторонній характер, оскільки відбувається у двох основних напрямках. Перший – це зовнішня інтеграція, що включає репрезентацію української культури за кордоном та співпрацю українських митців із міжнародною спільнотою. Другий – внутрішня взаємодія з європейськими партнерами, які раніше не мали тісних культурних зв'язків з Україною. Ці тенденції повною мірою стосуються і академічного виконавства на струнних інструментах, зокрема віолончелі, що є предметом подальшого аналізу у даній статті.

Слід відзначити що у кожного струнного інструменту існує не тільки передумови існування, історія та шлях розвитку, а ще й ком'юніті людей які знаються, цікавляться та віддані саме цьому конкретному інструменту. До такого кола можна віднести виконавців на інструментах, композиторів що пишуть присвячені їм твори, науковців та майстрів які пов'язані з процесом створення самих інструментів. Близкість зв'язків прямо пропорційна популярності інструменту в світі, якщо умовна кількість скрипалів на курсі консерваторій та оркестрів перевищує віолончельну групу у три рази, то і зв'язки є не надто тісними через велику кількість людей, проте інструменти басової групи, віолончелісти і особливо контрабасисти демонструють дуже об'єднане колегіальне коло, в якому зв'язки поширюються не тільки на локальні колективи а й велике міжнародне ком'юніті, що відкриває нові можливості розвитку.

За таких умов, актуальними тенденціями стають розширення спілкування у професійному колі, обмін досвідом та наслідування нових від-

криттів, зокрема у віолончельному репертуарі. Рушіями заходів, пов'язаних з таким процесом, стають часто представники української діаспори за кордоном, музиканти, викладачі та студенти консерваторій, диригенти, науковці. Починаючи з 2022 року, з моменту повномасштабного вторгнення, Україна знаходиться у фокусі уваги у світі. Зокрема, велика увага прикута саме до української культури та мистецтва, за допомогою якого наша країна репрезентує своє європейське спрямування, приналежність до культур в широкому контексті європейських країн та вільного світу. Культурна та інформаційна політика є одним із напрямів європейської інтеграції України і за ці три роки досягла значних результатів, як репутаційних здобутків так і практичного значення, українські музиканти та мистецькі колективи виступають на провідних світових сценах, а новий репертуар виконується світовими колективами найвищого гатунку. З подібних прикладів можна назвати Kyiv Symphony Orchestra – український оркестр підписав договір про співпрацю з Берлінською Філармонією що дає можливість виступати кілька разів на сезон на базі Філармонії та з її штатними диригентами. Приклад співпраці українських композиторів із світовою сценою – написання опери українським композитором М. Коломійцем на замовлення Нью-Йоркської Метрополітан Опері, яка увійде в репертуар наступного сезону.

Розглянемо актуальні європейські прем'єри української віолончельної музики. З композиторів які відзначились новими творами для віолончелі – З. Алмаші, В. Рекало, М. Шалигін, Є. Оркін, А. Мерхель, Т. Хорошун, М. Коломієць, С. Вілка, В. Польова. Окрему цікавість викликає постать Є. Оркіна, композитора що відзначився за сезон 2024 року співпрацею з видатною нотною редакцією Universal Music, та кількома гучними європейськими прем'єрами, а його "Todesfuge" стала твором що увійшов у першу повністю українську програму на Wiener Music Festival під орудою диригентки Оксани Линів. Написаний ним концерт для віолончелі ще не був виконаний, але маємо сподівання його побачити в сезоні наступному або навіть цьому.

Прикладами національного репертуару що були представлені у країнах Європейського Союзу хотілося б відзначити декілька творів. В. Рекало «Seven Simple Dawns» – приклад сучасного осмислення жанру сюїти для віолончелі соло, написаний у 2022 році у Львові, присвячений Золтану Алмаші. Твір вже став частиною кількох театральних постановок та аудіовізуального перформансу а також предметом вивчення кількох музикознавчих

наукових статей. Сюїта присвячена досвіду переживання війни і була розглянута в цьому контексті у статті доктора мистецтвознавства, професора Берегової Олени Миколаївни в якій досліджується роль сучасної української музики як форми культурного спротиву в умовах повномасштабної війни. Авторка аналізує, як музика відображає національну ідентичність, фіксує досвід війни та служить інструментом солідарності, пам'яті й опору.

Також окрему увагу привертає прем'єра концерту для віолончелі українського композитора Федіра Акименко, що був знайдений диригентом К. Карабіцем у нотній бібліотеці в Парижі. Даний концерт був написаний у 1918 році і більше ніж на 100 років лишався абсолютно невідомим широкому загалу. Федір Акименко (1876–1945) український композитор, піаніст і музикознавець. Його біографія яскравий приклад імперської політики тих часів, Акименко народився в Україні в Харкові у 1876 році і в 10 років був відправлений до Петербурга, де співав у придворному хорі а cappella і здобував професійну музичну освіту, завдяки якій спромігся зробити кар'єру у тогочасній столиці російської імперії. У 1924 році Акименко емігрував до Праги і під час проживання там почав відроджувати інтерес до української культури. Це возз'єднання з культурою рідної країни тривало до кінця його життя. На той час він жив у Парижі і пізня творчість була сильно відзначена українською тематикою, зокрема такими творами, як Українська сюїта та Українські картини, різдвяні колядки та хорові обробки українських народних пісень. Диригент К.Карабіц, який знайшов цей концерт і цим зробив внесок в вивчення українського віолончельного репертуару, готував його до виконання у Харкові, на батьківщині композитора, разом з Харківським Молодіжним Симфонічним Оркестром Слобожанський, але цим планам завадила війна. Тим не менше, прем'єра відбулась вже у 2023 році в філармонії м. Портсмут, соліст Victor Julienne-Lafferriere.

Іншим напрямом репрезентації української віолончельної музики на європейській сцені є досвід виконання європейськими музикантами українського репертуару. Слід відзначити досить велике число артистів віолончелістів зі світовим ім'ям у класичній музиці які підтримали Україну в медіа та висловили свою громадянську позицію стосовно війни в Україні. Серед них можна назвати Йо-Йо-Ма, Г. Капюсон, Д. Мюллер-Шотт, Г. К'єрра та багато інших.

Серед тих хто продемонстрував підтримку не тільки вербально, а й за допомогою своїх візитів,

які крім співпраці та концертів мали у складовій ще й гуманітарну місію – можна назвати Гот'є Капюсона (2022 р.), Жан-Гійом К'єрра, та Рафаела Громес (2024 р.)

Тур німецької віолончелістки Рафаели Громес на базі проекту Соні Класікал став прикладом взаємної співпраці оскільки містив в собі всі напрямки комплексного співробітництва цього світового музичного лейблу з Національним Симфонічним оркестром України під керівництвом диригента Володимира Сіренко – записаний альбом в Польщі, концерти в Україні та концертний тур в Німеччині, прем'єра обробки українського твору для віолончелі Молитва за Україну Сільвестрова, та запис золотого фонду європейської класики – концерт Дворжака.

Одночасно з засвідчення підтримки з боку світових музикантів, широкий спектр проєктів також мала співпраця між українськими та світовими колективами, завдяки чому кількість українських заходів в світі вийшла на якісно інший рівень ніж була до того. Важливим елементом співпраці стало також формування осередків української діаспори в європейських та світових культурних центрах, завдяки чому організованість та інтенсивність промоції української культури на регулярній основі, утворила новий вимір співпраці та інтегрованості української музичної культури на європейській сцені.

Новий час відкриває нові українські імена та твори для широкого загалу європейської публіки. З цією місією виступають численні українські національні колективи за кордоном, виконавці камерної музики, а також науковці та композитори. Слід відзначити серйозний інтерес європейської публіки до нового репертуару також. Німецькі поціновувачі класичної музики маючи традиційно надзвичайно високий рівень обізнаності класичного репертуару, знаходять чи не найбільше задоволення у відкритті творів невідомих раніше, чи то прем'єр чи музики яка раніше не виконувалась в звичному репертуарі європейських виконавців. Схожим чином формується інтерес до нових імен у виконавстві, де українські музиканти стали для багатьох справжніми відкриттями. Серед українських віолончелістів які відзначились як виконавською так і композиторською діяльністю можна назвати:

– Золтан Алмаші – автор чий твори для віолончелі складають вже помітну частину українського віолончельного репертуару сучасності, тільки за період минулого року відзначився численними виконаннями своїх творів, у понад 12 країнах світу. Як виконавець Золтан провів теж

чимало концертів у складі Київської Камерати за кордоном і декілька прем'єр своїх творів та власних сольних концертів в Україні.

– Віктор Рекало – випускник ХНУМ ім. Котляревського, нині соліст Національної філармонії, артист Вільнюс квартету, Литва, який у 2021 році розпочав свою композиторську діяльність і є автором творів для квартету, дуету віолончелей, та віолончелі соло.

– Олексій Шадрін – соліст, лауреат конкурсу Королеви Єлизавети, відомий також співпрацею з Ebene Quator.

– Денис Северин – викладач Музичної Академії в Базелі, фахівець відомий широкою географією своїх майстер-класів для студентів та учнів спеціальних музичних шкіл Європи та України.

– Ганна Нужа – Заслужена Артистка України, викладачка що працює у Стокгольмі та співпрацює із Національною філармонією Швеції.

– Ігор Пацовський – соліст, запрошений соліст Арктичної Симфонії, Норвегія.

У контексті власного виконавського досвіду в європейському музичному середовищі протягом першого року перебування за кордоном, що поєднувався із навчанням в асистентурі та проходженням курсу післядипломної освіти Konzertexamen в Академії імені Антона Рубінштейна в Берліні, вдалося взяти участь у низці різноформатних мистецьких ініціатив. Ці проєкти охоплювали як академічні, так і інтермедійні жанри та засвідчили широкий спектр можливостей для презентації української віолончельної музики на європейській сцені.

Міжнародна конференція

Досить розповсюдженим способом відкриття конференцій став короткий музичний виступ в програмі якого закладено меседжі важливі для контексті самої конференції. Таким прикладом став виступ на Берлінській конференції з відновлення України 2024 українського митця Романа Григоріва з ансамблем Мрія де був зіграний його твір-перформанс для камерного оркестру і частини від ракети системи залпового ракетного вогню «Ураган» що була знайдена в Бучі у 2022 році.

Фестивалі є традиційним форматом для європейських країн, у абсолютному різноманітті видів, локацій та концепцій. Фестиваль академічної музики, фестиваль сучасного мистецтва, фестиваль культури народів світу – це три приклади форматів в яких проявився інтерес європейського слухача до української віолончельної музики

Берлін відомий багатим театральним життям і в Музичній Академії Ханс Ейслер на кафедрі театральної режисури у 2022 відбувся проєкт що

називався "Fremd" і був присвячений роздумам і рефлексії над питанням дому та чужорідного середовища, в основі маючи воєнні мемуари з Харкова часів початку повномасштабної агресії.

У 2022р був створений аудіовізуальний перформанс "The Garden of Immaculated Voices", автори Андрій Мерхель та Денис Карачевцев, що включав в себе фрагменти сучасної української віолончельної музики, та за період 2022–2023 років пройшов тричі на теренах Австрії, Німеччини та Польщі.

Університет Віттен-Хайрдеке що є першим приватним університетом німецького регіону Нордрейн-Вестфалія провів майстер клас присвячений досвіду митців що стали свідками війни та вплив цих подій на їх мистецький шлях. На концерті що пройшов після майстер-класу було зібрано кошти на підтримку України.

Протестантська церква в Познані стала культурним осередком підтримки українців що живуть у Познані, зокрема мистецьких проектів у співпраці між країнами. В одному з таких проектів відбувся сольний виступ із програмою української музики для віолончелі соло, а також проект під назвою Psalmu mówię, у виконанні українського ансамблю сучасної музики Sed Contra, Київ.

Союзи композиторів виступають замовниками концертів з прем'єрами власних творів і ця тенденція розширює площину співпраці оскільки виконавці не тільки виконують твори а й особисто спілкуються і працюють з композиторами сучасної музики. Lyatoshynsky Trio були виконавцями такого концерту у м. Грац, Австрія.

Виставка фоторобіт з українського метро часів початку повномасштабного вторгнення у 2022 році стала темою для нагадування німецьким громадянам про війну що відбувається і своєрідним мостом між системами метрополітену в Україні і в Німеччині. Виступ з програмою для віолончелі соло проходив прямо на платформах станцій громадського транспорту, в Берліні та Лейпцигу.

Ще один формат який сформувався як окремий вид живих виступів за часів ковідних обмежень, існує як форма роботи і лишається актуальним а знайдені технічні рішення для реалізації такого формату дають можливість працювати у звичних умовах.

Концерт на українські народні теми та сучасні українські твори – проекти присвячені культурам різних країн світу дуже цінуються в рамках німецької культурної політики, і одним з таких проектів стала співпраця українських митців із берлінським колективом "Babylon orchestra", який було представлено на кількох концертах присвя-

чених українській музиці в джазі. Програма включала в себе джазові обробки української музики та авторські композиції учасників.

Аналіз цього спектру мистецької активності дає підстави зробити кілька висновків щодо специфіки функціонування європейського концертного середовища. По-перше, спостерігається значна різноманітність форматів, у межах яких академічна музика може бути представлена – від класичних концертів до інтермедійних перформансів. По-друге, організація подібних проектів вимагає довготривалого планування. У Німеччині типовим є підхід, коли цикл реалізації проекту – від ідеї до втілення – займає від шести до дев'яти місяців. У деяких випадках концерти плануються за два з половиною роки наперед. Третім важливим чинником є складна грантова система підтримки митців, яка передбачає участь інституцій громадянського суспільства, муніципальних програм, культурних фондів та політичних структур. Наявність громадянства, місця проживання, статусу студента чи викладача часто є критеріями доступу до фінансування. Водночас дієва система авторського права, професійних стандартів та репертуарного менеджменту створює передумови для інтеграції українських виконавців у загальноєвропейський музичний простір.

Висновки. Українська віолончельна спільнота дедалі активніше інтегрується у загальноєвропейський музичний простір і функціонує у двосторонньому напрямі. Попри певні обмеження концертної діяльності в Україні, спричинені безпековими чинниками, українські музиканти реалізують успішні проекти, спрямовані на промоцію національної культури як самобутнього й невід'ємного елементу європейського простору. Внаслідок системної діяльності, спрямованої на популяризацію української академічної музики, формується стійка тенденція до її сприйняття на рівних серед інших європейських культур.

На сучасному етапі імідж українських виконавців у світі зазнає суттєвого якісного зрушення, що супроводжується зростанням довіри, відкритості до співпраці та включеністю у міжнародний професійний обіг. Хоча українські колективи вже тривалий час є частиною європейської музичної сцени значна частина їх участі у закордонних проектах до останнього часу мала переважно комерційний характер. Проте в останні роки спостерігається позитивна динаміка зміни цього підходу. З появою сталіших професійних зв'язків, зростанням авторитету української культури та формуванням позитивного іміджу держави на міжнародній арені, українських виконавців усе

частіше сприймають як рівноправних партнерів у мистецькому діалозі. Значна кількість міжнародних музичних інституцій, які раніше не мали досвіду безпосередньої співпраці з українськими музикантами, сьогодні демонструє відкритість до взаємодії. У цьому процесі особливу роль відіграє активна присутність українських композиторів та виконавців у культурному ландшафті Європи. Їх творчість сприяє підвищенню обізнаності європейської аудиторії про українську культуру, фор-

муючи її позитивний імідж як рівноправної частини загальноєвропейського музичного контексту.

Зростаюча увага до нових творів українських композиторів, а також відкриття маловідомих архівних зразків українського репертуару, постає як перспективний напрям як мистецької, так і наукової діяльності. Цей процес не лише зміцнює позиції української музики в Європі, а й сприяє глибшій інтеграції України у культурне середовище об'єднаної Європи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Мусієнко О. В. Новітні аудіовізуальні інструменти репрезентації української ідентичності на відеохостингах в умовах російсько-української війни. *Культура і сучасність*. 2023. № 78. DOI: <https://doi.org/10.31516/2410-5325.078.03>
2. Погорецький Ю. Ю. Модифікація віолончельного виконавства в сучасному векторі розвитку. *Слобожанські мистецькі студії*. 2023. Вип. 3. DOI: <https://doi.org/10.32782/art/2023.3.12>
3. Лозинська О. Проекти у сфері класичної музики як інструмент культурної дипломатії: цілі, стратегії, виклики (український воєнний контекст). 2023. DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-0926-2023-1-44-4>
4. Фицик Л., Фицик І. Інтеграція України в культурний простір Європи в умовах повномасштабної війни (на прикладі міст Польщі). *Європейські історичні студії*. 2024. № 29. С. 244–257. URL: <https://dspace.udpu.edu.ua/handle/123456789/17656>
5. Боголюбов О. О. Класична та джазова інтерпретації «Мелодії на українську народну тему» Бориса Лятошинського. *Музичний твір у перетині сучасних інтерпретаційних процесів: матеріали наук.-практ. конф. / Нац. всеукр. муз. спілка, Дніпропетр. акад. музики ім. М. Глінки. Дніпро, 2022.*
6. Печеранський І., Губернатор О. Нові наративи, імерсійні та інтерактивні художні практики в відеоарті та аудіовізуальній культурі епохи постмодерну. *Вісник КНУКіМ. Серія «Мистецтвознавство»*. 2024. № 50. С. 67–73. DOI: <https://doi.org/10.31866/2410-1176.50.2024.306795>
7. Берегова О. Мистецтво незламних: українська композиторська творчість проти російської агресії. *Музикознавча думка Дніпропетровщини*. 2024. Вип. 27. С. 115–127. DOI: <https://doi.org/10.33287/222446>
8. Bournemouth Symphony Orchestra. (дата звернення, 20 березня, 2025). An important and completely forgotten composer whose music definitely deserves attention: Kirill Karabits on the Ukrainian world premiere coming to the South Coast this autumn. <https://bsolive.com/news/an-important-and-completely-forgotten-composer-whose-music-definitely-deserves-attention-kirill-karabits-on-the-ukrainian-world-premiere-coming-to-the-south-coast-this-autu/>
9. Kulturkalender Dresden. (дата звернення 25 березня, 2025). The Garden of Immaculate Voices. <https://www.kulturkalender-dresden.de/veranstaltung/the-garden-of-immaculate-voices>
10. Babylon Orchestra Berlin. (дата звернення 2 грудня, 2022). Babylon Orchestra Berlin. Zig Zag Jazz Club. <https://www.zigzag-jazzclub.berlin/program-mai/babylon-orchestra-berlin>
11. n-ost. (дата звернення 21 серпня, 2023). Next Station Ukraine in Berlin. <https://n-ost.org/news/next-station>

REFERENCES

1. Musiienko, O. V. (2023). Novitni audiovizualni instrumenty reprezentatsii ukrainiskoi identychnosti na videokhostynhah v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny [Modern audiovisual tools of Ukrainian identity representation on video hosting platforms in the context of the Russo-Ukrainian war]. *Kultura i suchasnist*. № 78. <https://doi.org/10.31516/2410-5325.078.03> [in Ukrainian].
2. Pohoretskyi, Yu. Yu. (2023). Modyfikatsiia violonchelnoho vykonavstva v suchasnomu vektori rozvytku [Modification of cello performance in the modern development vector]. *Slobozhanski mystetski studii*. Vyp. 3. <https://doi.org/10.32782/art/2023.3.12> [in Ukrainian].
3. Lozynska, O. (2023). Proiekty u sferi klasychnoi muzyky yak instrument kulturnoi dyplomatii: tsili, stratehii, vyklyky (ukrainskyi voiennyi kontekst) [Classical music projects as a tool of cultural diplomacy: goals, strategies, challenges (Ukrainian wartime context)]. <https://doi.org/10.32782/2224-0926-2023-1-44-4> [in Ukrainian].
4. Fytsyk, L. & Fytsyk, I. (2024). Intehratsiia Ukrainy v kulturnyi prostir Yevropy v umovakh povnomasshtabnoi viiny (na prykladi mist Polishchi) [Ukraine's integration into the European cultural space in the context of full-scale war (based on Polish cities)]. *Yevropeiski istorychni studii*. № 29. Pp. 244–257. <https://dspace.udpu.edu.ua/handle/123456789/17656> [in Ukrainian].
5. Boholiubov, O. O. (2022). Klasychna ta dzhazova interpretatsii «Melodii na ukrainsku narodnu temu» Borysa Liatoshynskoho [Classical and jazz interpretations of “Melody on a Ukrainian Folk Theme” by Borys Liatoshynskyi]. *Muzychnyi tvor u peretyni suchasnykh interpretatsiinykh protsesiv: materialy nauk.-prakt. konf. Dnipro*. [in Ukrainian].
6. Pecheranskyi, I., & Hubernator, O. (2024). Novi naratyvy, imersiini ta interaktyvni khudozhni praktyky v videoarti ta audiovizualnii kulturi epokhy postmodernu [New narratives, immersive and interactive artistic practices in video art and audiovisual culture of the postmodern era]. *Visnyk KNUKіM. Seriiia «Mystetvoznavstvo»*. № 50. Pp. 67–73. <https://doi.org/10.31866/2410-1176.50.2024.306795> [in Ukrainian].

7. Berehova, O. (2024). *Mystetstvo nezlamnykh: ukrainska kompozytorska tvorchist proty rosiiskoi ahresii* [Art of the Unbreakable: Ukrainian composer creativity against Russian aggression]. *Muzyknavcha dumka Dnipropetrovshchyny*. Vyp. 27. Pp. 115–127. <https://doi.org/10.33287/222446> [in Ukrainian].
8. Bournemouth Symphony Orchestra. (2024, 20 March). An important and completely forgotten composer whose music definitely deserves attention: Kirill Karabits on the Ukrainian world premiere coming to the South Coast this autumn. <https://bsolive.com/news/an-important-and-completely-forgotten-composer-whose-music-definitely-deserves-attention-kirill-karabits-on-the-ukrainian-world-premiere-coming-to-the-south-coast-this-autu/>
9. Kulturkalender Dresden. (2024, 25 March.). The Garden of Immaculate Voices. <https://www.kulturkalender-dresden.de/veranstaltung/the-garden-of-immaculate-voices>
10. Babylon Orchestra Berlin. (2022, 2 December). Babylon Orchestra Berlin. Zig Zag Jazz Club. <https://www.zigzag-jazzclub.berlin/program-mai/babylon-orchestra-berlin>
11. n-ost. (2023, 21 August). Next Station Ukraine in Berlin. <https://n-ost.org/news/next-station>

Володимир КІНДРАЧУК,

orcid.org/0000-0002-0794-0607

аспірант кафедри дизайну і теорії мистецтва

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

(Івано-Франківськ, Україна) *volodymyr.kindrachuk@pnu.edu.ua*

САКРАЛЬНА СКУЛЬПТУРА ІГОРЯ СЕМАКА В КУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ ПРИКАРПАТТЯ

У статті здійснена спроба аналізу творчості сучасного українського скульптора Ігоря Семака, зокрема його сакральних творів. Дослідження зосереджене на особливостях пластичної мови митця, його індивідуальному підході до формотворення та специфіці взаємодії з архітектурним середовищем. Визначено, що скульптор використовує широкий спектр художніх засобів: від реалістичного академічного моделювання до модерних узагальнених форм, що дає змогу трактувати його мистецтво як синтез традиції та інновації.

Однією з ключових концепцій, яку пропонує дослідження, є поняття «іконопластики» як адаптації іконографічних образів до тривимірного простору скульптури. На відміну від традиційної двовимірної іконографії, іконопластика вимагає інших засобів виразності – просторової композиції, об'ємного формотворення та специфічної взаємодії світла й тіні.

Окрему увагу приділено аналізу конкретних творів скульптора, зокрема монументальних зображень Ісуса Христа, Богородиці, ангелів та святих. Досліджено символіку та змістове наповнення цих робіт, їхню художню мову та місце в загальному контексті української релігійної пластики. Виокремлено роботу «Хресна Дорога» в Єзуполі як один із наймасштабніших сакральних проєктів митця, що є знаковим у його творчому доробку.

Актуальність дослідження зумовлена потребою розширення мистецтвознавчого дискурсу щодо сучасної сакральної скульптури України, яка, незважаючи на свою значущість, залишається недостатньо вивченою в академічному просторі. Важливим аспектом є розгляд творчості Ігоря Семака не лише як художнього явища, а й як культурного феномена, що відображає духовні запити суспільства. Відтак, аналіз його сакральних творів дозволяє простежити, яким чином скульптура стає засобом комунікації між митцем, глядачем і релігійною традицією, а також формує нові смислові акценти у сучасному сакральному просторі України.

Ключові слова: скульптура, сакральне скульптуротворення, іконопластика, монументалізм, митець.

Volodymyr KINDRACHUK,

orcid.org/0000-0002-0794-0607

Postgraduate student at the Department of Design and Art Theory

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

(Ivano-Frankivsk, Ukraine) *volodymyr.kindrachuk@pnu.edu.ua*

SACRED SCULPTURE BY IHOR SEMAK IN THE CULTURAL SPACE OF PRYKARPATTIA

The article attempts to analyze the work of the contemporary Ukrainian sculptor Ihor Semak, in particular his sacred works. The study focuses on the peculiarities of the artist's plastic language, his individual approach to form-making and the specifics of interaction with the architectural environment. It has been determined that the sculptor uses a wide range of artistic means: from realistic academic modeling to modern generalized forms, which allows us to interpret his art as a synthesis of tradition and innovation.

One of the key concepts proposed by the study is the notion of “iconoplasty” as an adaptation of iconographic images to the three-dimensional space of sculpture. Unlike traditional two-dimensional iconography, iconoplasty requires other means of expression – spatial composition, three-dimensional forming, and specific interaction of light and shadow.

Particular attention is paid to the analysis of specific works of the sculptor, in particular, monumental images of Jesus Christ, the Virgin Mary, angels and saints. The symbolism and content of these works, their artistic language and place in the general context of Ukrainian religious plastic art are studied. The work “Way of the Cross” in Jesup is singled out as one of the artist's largest sacred projects, which is a landmark in his creative work.

The relevance of the study is due to the need to expand the art historical discourse on contemporary sacred sculpture in Ukraine, which, despite its importance, remains insufficiently studied in the academic space. An important aspect is the consideration of Ihor Semak's work not only as an artistic phenomenon, but also as a cultural phenomenon that reflects the spiritual needs of society. Therefore, the analysis of his sacred works allows us to trace how sculpture becomes a means of communication between the artist, the viewer and the religious tradition, and also forms new semantic accents in the contemporary sacred space of Ukraine.

Key words: sculpture, sacred sculpture, iconoplasty, monumentalism, artist.

Постановка проблеми. Мистецький доробок Ігоря Семака займає важливе місце в українському сакральному мистецтві, оскільки поєднує традиційні іконографічні мотиви з новаторськими пластичними рішеннями. Дослідження його доробку є актуальним не лише з огляду на вагомий внесок митця у культуру Прикарпаття, але й тому, що воно дозволяє розширити уявлення про тенденції розвитку сучасної сакральної скульптури в Україні. Крім того, оскільки попередні роботи, присвячені творчості Ігоря Семака, були опубліковані понад десять років тому, постає необхідність аналізу його новітніх мистецьких проєктів, що зумовлює наукову значущість цього дослідження.

Аналіз досліджень. Творчість Ігоря Семака неодноразово ставала об'єктом уваги дослідників, журналістів та культурної спільноти. Одними з праць у цьому напрямі є інтерв'ю та публікації, що фокусуються на творчому шляху митця, його внеску в монументальне мистецтво Калуша та регіону.

Зокрема, у низці матеріалів, опублікованих на порталі «Вікна», автори наголошують на значущості робіт І. Семака як невіддільної частини міського культурного ландшафту, що не лише прикрашають простір, а й слугують засобом комунікації з минулим та виразником колективної пам'яті громади. Ці тексти також підкреслюють особисту відданість митця обраній справі, що відчувається у кожній його роботі (Вікна, 2017).

Значну увагу творчості Ігоря Семака приділено у книзі Богдана Тимківа «Приборкувач глини та каменю...» (Тимків, 2015), яка є, без перебільшення, єдиним на сьогодні цілісним дослідженням мистецького шляху скульптора. У ній автор детально розглядає як біографічний вимір, так і художню мову, технічні прийоми та жанрові особливості творчості митця. Включення в текст витягів з місцевих ЗМІ та оглядів ключових творів дозволяє сформувати повноцінне уявлення про внесок Семака у розвиток візуальної культури Прикарпаття.

Однак варто зауважити, що від часу публікації цієї монографії минуло вже понад десять років, і з того часу не здійснювалося жодного нового цілісного дослідження, що охоплювало б сучасний етап діяльності скульптора. Такий хронологічний розрив обумовлює актуальність і наукову необхідність нашої розвідки, яка прагне не лише продовжити раніше започатковані аналітичні підходи, але й доповнити їх інформацією про новітні проєкти, здобутки та культурний вплив Ігоря Семака у 2020-х роках.

Окремо слід згадати культурно-просвітницькі заходи, присвячені ювілеям митця, як-от

мистецька зустріч у міській бібліотеці з нагоди 60-річчя Ігоря Семака. Такі події не лише підтверджують суспільне визнання творчості скульптора, але й підкреслюють необхідність наукової фіксації його ролі в актуальному художньому процесі (Степова, 2017).

Таким чином, проведення сучасного аналізу творчості Ігоря Семака є логічним і необхідним кроком у контексті дослідження українського монументального мистецтва ХХІ століття.

Мета статті. Дослідити особливості сакральної скульптури Ігоря Семака, визначити характерні риси його іконопластики та проаналізувати взаємозв'язок між духовним і пластичним вираженням у його творчості.

Виклад основного матеріалу. Скульптор з Калуша Ігор Семак відомий передовсім як автор монументальних пам'ятників видатним історичним постатям нашого краю. У його творчому доробку пам'ятники Данилу Галицькому, Євгену Коновальцю, Роману Шухевичу, Андрію Мельнику, Опанасу Заливасі та ін., він автор меморіальних дощок, численних скульптурних портретів, пластичних композицій тощо. Особливе місце у творчості скульптора займає сакральна тематика. Його скульптурні твори з зображенням Ісуса Христа, Богородиці, ангелів, святих, композиції на релігійні сюжети розкривають внутрішній світ автора і є також свідченням його глибокої духовності.

Народився Ігор Семак у 1957 р. у Якутії (тепер республіка Саха, Росія), невдовзі родина переїздить на Прикарпаття в Калуш, де пройшло його дитинство і де вперше захопився скульптурою. Навчався скульптурі у викладача Івано-Франківської дитячої художньої школи Михайла Пирого. Мріяв вступити до Львівського інституту прикладного і декоративного мистецтва, але не вдалося. У Львові здобув фах інженера-геодезиста, там він відвідував майстерні скульпторів, зокрема таких метрів скульптури як В. Борисенко, Я. Чайка та ін. Завершивши навчання, працював у Якутії, де не полишав займатися скульптурою. Після 15 років перебування в Якутії, 1994 року І. Семак зі своєю сім'єю повернувся в Україну, в Калуш. 2006 року став членом Національної спілки художників України.

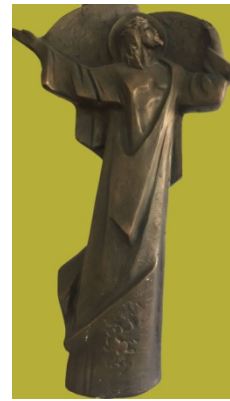
Мистецтво скульптуротворення має свої специфічні особливості. Якщо в мистецтвознавстві при аналізі творів іконопису, живописних чи графічних творів релігійної тематики, тобто творів виконаних у двовимірній площині, використовується усталений термін «іконографія», то аналізуючи сакральні твори скульптури, виконані у

тривимірному просторі, на нашу думку, доречним буде використання терміну «іконопластика». Цей термін обґрунтовано у науковому доробку Х. Нагорняк та В. Луканя (Нагорняк, Лукань, 2025), де зазначено, що не зовсім відповідає своєму значенню термін «іконографія» коли йдеться про об'ємний пластичний твір, який виконується не на площині графічними чи живописними матеріалами, а в пластичному тривимірному творі у бронзі, мармурі, бетоні, дереві тощо, де автор користується не графічним методом за допомогою олівця, пензля, а створюючи пластичну форму моделюванням з глини, воску, за допомогою різців, доліт і т.д.

На нашу думку, термін «іконопластика» міг би заповнити таку прогалину і відповідав би сучасним запитам при мистецтвознавчому аналізі творів сакральної скульптури. Оскільки за останній час з'явилося чимало досліджень про меморіальну цвинтарну пластику, храмову скульптуру, сакральну скульптуру яка розміщена у ландшафті, у каплицях, на придорожніх стовпах, хрестах тощо, цей термін вказував би на те, що йдеться саме про скульптурний сакральний твір. Термін «іконопластика» стосується як круглої сакральної фігуративної скульптури, так і рельєфів, барельєфів, горельєфів тощо (Нагорняк, Лукань, 2025).

Тематика іконопластики у скульптурній творчості Ігоря Семака різноманітна і різножанрова. Художник майстерно володіє професійним інструментарієм скульптора, добре знає техніки і прийоми пластичного формовияву, вправно оперує різноманітними скульптурними матеріалами. Йому підвладні різні пластичні мови і стилі, від класичних до модерних. У творчому доробку скульптора, як і в житті, тісно переплітаються духовне з матеріальним, божественне з буденним, образи святих та звичайних людей.

Скульптурне зображення голови Ісуса Христа є наче частиною і продовженням галереї портретів сучасників скульптора. Образ Христа наділений загостреною емоцією скорботи і смутку. У такий спосіб І. Семак підкреслює що Христос з нами і посеред нас, з нашими болями і стражданнями. Єдине, що виділяє Спасителя з поміж натурних портретів – це терновий вінець яким Він увінчаний. Скульптор звертається до образу Христа у кількох варіантах композиції «Вознесіння» і якщо голову Христа з терновим вінцем автор моделює у традиційному академічному реалістичному стилі, то в у варіантах «Вознесіння» яскраво виражені тенденції пошуків новітньої пластичної форми. Цим композиціям притаманні динаміка і експресія, узагальненість і геометричність форм (Іл. 1).

Іл. 1. Скульптура «Вознесіння» бронза, поч. XXI ст.

Богородиця у творчості І. Семака представлена у різноманітних жанрових варіантах, від станкових камерних скульптурних творів, до монументальних фігур Матері Божої у контексті архітектурно-просторового ландшафту. Образ Марії з похилою головою зі спадаючими складками одягу на тлі німбу наповнений тривожним передчуттям (Іл. 2). Іншим, сповнений смутку, є образ Марії, яка немов перебуває у коконі власних переживань і от от зронить сльозу. Скульптурний твір «Ікона», є своєрідним перетворенням іконного площинного зображення Богородиці з Ісусом у об'ємний скульптурний пластичний станковий твір (Іл. 3).

Іл. 2. Скульптура Матері Божої, мармур, поч. XXI ст.

Серед повнофігурних статуарних Богородиць І. Семака є твори, де Марія без Ісуса, є фігурні композиції з Богородицею і Христом за типом Одигітрії (Провідниці), Оранти (Та що молиться), Платитери (Всесвята) тощо. Особливе місце у скульптурній творчості майстра займає фігура Матері Божої біля церкви святого Архистратига Михаїла і каплиці поблизу торгового центру «Прометей» у Калуші (Іл. 4). Новаторським, інваріативним, але що раз переконалим є образ Богородиці у композиціях «Святе сімейство», «Троє», де поряд з Матір'ю Божою, Її Сином зображений святий Йосиф (Іл. 5).

Іл. 3. Скульптурний твір «Ікона», бронза, поч. XXI ст.

Іл. 4. Зображення Богоматері, бронза, поч. XXI ст.

Іл. 5. Скульптура «Троє», бронза, поч. XXI ст.

Вагоме місце у сакральній тематиці скульптурних творів І. Семака посідає образ ангела. Такі роботи як «Галицький ангел», «Калуський ангел» промовисто засвідчують усвідомлення автора про потребу захисту і опіки як усієї України, так і рідної землі малої Батьківщини. Калуський ангел, до прикладу, дзвонить у дзвони, закликаючи люд до боротьби зі злом, немов відсилаючи одночасно глядача до спогадів про славетну ліярню дзвонів братів Фельчинських у Калуші. Велична фігура

галицького ангела з піднятими благословляючими руками немов би з висоти небес споглядає на землю де біля його ніг архітектурні споруди Давнього Галича: храм Пантелеймона, Успенська церква, Старостинський замок.

Образ знесиленого ангела використав скульптор на меморіальній дошці закатованим жертвам на мурах в'язниці-катівні НКВД у Калуші. Скорботна фігура ангела є центральною у композиції стелли-пам'ятника примусово вивезеним 1951 року енкаведистами мешканцям с. Кадобна. Сільська церквиця і журавлі що відлітають, посилюють образну ідею цього скульптурного твору (Іл. 6).

Іл. 6. Стелла «Ангел», мармур, поч. XXI ст.

Цікавим з точки зору гармонійної взаємодії скульптури і архітектури є фігурні та рельєфні композиції святих розміщені у капличках: барельєфи Бориса, Гліба та Спаса на каплиці Андрія Первозванного, фігури св. Антонія в Калуші, св. Юди Тадея у с. Лоева та ін. Глибоким психологізмом наповнений образ святого папи Івана-Павла II.

В жанрі релігійної тематики І. Семак творить не лише фігури Богородиці, святих, а й сюжетні композиції. Одна з них, 2014 року була відібрана на виставку в Києві до 70-річчя Національної спілки художників України і внесено в каталог виставки, що є професійним визнанням для скульптора серед колег, але ще більшим визнанням для художника є той людський плин до фігури Божої Матері на подвір'ї церкви Архістрати́га Михаїла в Калуші, «що майже не припиняється і закінчується доторканням вуст до фігури Спасительки Нашої» (Тимків, 2015: 74).

Одним з найвагоміших комплексних сакральних творів у пластичному доробку І. Семака є 14 скульптурних рельєфних композицій Хресної Дороги, виконаних калуським художником на замовлення греко-католицької громади містечка Єзупіль. Цю роботу, яка ймовірно є для художника

свого роду «Опус Магнум», тобто одна з кращих, найбільш амбітна, скульптор розпочав 2014 року (Іл. 7–10).

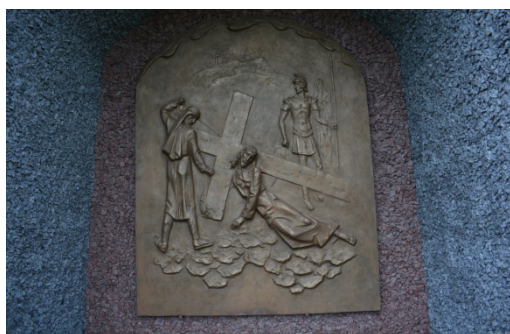
Іл. 7. Фрагмент Хресної дороги, бронза, 2014 р.

Іл. 8. Фрагмент Хресної дороги, бронза, 2014 р.

Іл. 9. Фрагмент Хресної дороги, бронза, 2014 р.

Іл. 10. Фрагмент Хресної дороги, бронза, 2014 р.

Хресна Дорога – дорога, яку пройшов Ісус Христос на Голготу. Справжня Хресна Дорога є в Єрусалимі від дому Пилата на Голготу. Її довжина 1200 кроків. Так звані стації показують нам певні місця, де відбувалися таїнства страждань Христових. Перші дев'ять відбулися по дорозі на Голготу, інші п'ять – на самому лобному місці, де тепер знаходиться храм Божого Гробу. Не кожен може відвідати цю справжню Хресну Дорогу, тому за

згодою і дозволом святого Апостольського Престолу можна влаштувати Хресну Дорогу і поза Єрусалимом. Для цього треба в церкві або поза церквою поставити 14 хрестів і 14 відповідних образів. На Прикарпатті прокладено чимало Хресних Доріг, кожна з яких по-своєму неповторна.

Хресна Дорога І. Семака являє собою 14 горельєфів виконаних у бронзі, встановлених у нішах відповідних архітектурних форм. Прямокутна форма площини рельєфу має арочне завершення. Усі рельєфи цільно вибудовані композиційно і сприймаються як іконопластична серія. Кожен рельєф зокрема має свою сюжетну композицію, але для всіх рельєфів є спільне трактування плановості. На передньому плані фактурно намічена умовна кам'яна (не брукована) дорога; середній план скульптор використовує для наративу з фігуративним розкриттям сюжету конкретної стації, з горельєфною акцентацією на ключових деталях – обличчях, руках, аксесуарах тощо; а на задньому плані використовує низький, ледь вловимий рельєф з архітектурним стаффажем, ландшафтом який завершує напівциркульна арка підкреслена умовним зображенням чи то хмар, чи виднокраю.

У своїх рельєфах скульптор свідомо залишає чимало чистої, неторканної площини, а натомість всю увагу зосереджує на трактуванні фігур, жестів. Завдяки використанню плановості і умовної перспективи, окремі персонажі немов виринають з площини рельєфу. Автор свідомо уникає декоративності, трактуючи образи реалістично, він демонструє нюанси пластичної анатомії, загострює увагу на емоціях персонажів. Особливу увагу приділяє пластичному трактуванню фігури Христа.

Цікаво скульптор вирішує у своїй роботі простір на площині рельєфу. Так, у першій стації, де Пилат засуджує Ісуса Христа на хресну смерть, персонажі перебувають у інтер'єрі, у другій, де Ісус бере на себе хрест, відбувається умовний перехід з інтер'єру у міський простір, а в третій стації, де Ісус вперше падає під тягарем хреста, тлом рельєфу є архітектурні елементи, а отже дія відбувається на вулиці міста.

У четвертій стації, де Ісус зустрічає Свою Матір, скульптор акцентує увагу на мовчазному спілкуванні поглядів Сина що несе хрест і Матері яка стоїть навколійки перед Ним. У композиції з Симоном з Киринії, який допомагає Ісусові нести хрест, стація № 5, зображено фрагмент кінної фігури. Майже ювелірно виконано відбиток лика Спасителя на платі Вероніки у шостій стації і виразно пластично промодельовано обладунки римського воїна у сьомій стації, де Ісус вдруге падає під хрестом. У восьмій стації, де терпля-

чий Христос зустрічає плачущих жінок, скульптор акцентує увагу власне не на плакальницях, а на дитині, оскільки за своїми дітьми, а не за Ним радив плакати жінкам Господь.

Уважний І. Семак до деталей у сценах Хресної Дороги. У стації № 9, коли Ісус втретє падає під хрестом, зловісно видніється Голгота на задньому плані. У десятій стації, де з Ісуса здимають одіж, на передньому плані поміщена валіза для інструментів з молотком і трьома цв'яхами, а в композиції покладання Ісуса до гробу, стація № 14 – лампа з пахощами для натирання тіла Спасителя.

Відомо, що Хресна Дорога закінчується 14 подією, – покладанням до гробу мертвого тіла Христа, у гріб Йосипа з Ариматеї, як останнє пристанище Ісуса-Чоловіка на цій землі. Але сьогодні все частіше можна побачити варіант Хресної Дороги, яка завершується не смертю, а Воскресінням, тобто настає потреба у включенні до традиційного переліку композицій Хресної Дороги п'ятнадцятої стації.

Підсумовуючи, слід зазначити що релігійне скульптуротворення калузького художника І. Семака є вагомим не лишень у його творчості, а й посідає чільне місце в іконопластиці Прикарпаття, що дає змогу розглядати сакральну скульптуру Івано-Франківщини як самодостатнє явище українського мистецтва та з'ясувати її місце в національному культурному процесі. «Скульптури Ігоря Миколайовича Семака дихають теплом доброти, спонукають до душевної гармонії, до

роздумів про взаємопов'язаність буття людини і всесвіту, минувшини й майбуття» (Тимків, 2015).

Висновки. Дослідження засвідчує, що сакральна тематика займає центральне місце в художньому доробку Ігоря Семака. Аналіз творів показує, що Семак формує власну концепцію «іконопластики» як адаптації традиційної іконографії до тривимірного скульптурного простору. Це виявляється як у стилістичних пошуках, що варіюються від академічного реалізму до модерних узагальнених форм, так і в символічному наповненні скульптур, які поєднують богословське трактування образів із їх психологічною експресією.

Творчий метод Ігоря Семака відзначається високою технічною майстерністю у використанні різноманітних скульптурних матеріалів, умінням передавати динаміку, експресію та глибокий внутрішній зміст через пластику форм. Його роботи відзначаються гармонійним поєднанням монументальності та камерності, що робить їх переконливими як у публічному просторі, так і в приватних сакральних інтер'єрах.

Оскільки попередні публікації про творчість Ігоря Семака охоплюють лише ранній етап його діяльності, актуальним залишається подальше дослідження його нових творів, які були створені за останнє десятиліття. Особливо важливо проаналізувати їх у контексті сучасних тенденцій сакрального мистецтва в Україні, що сприятиме кращому розумінню розвитку національної скульптурної традиції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Нагорняк Х., Лукань В. До питання термінології в мистецтвознавстві. *Міжнародний науковий журнал «Грааль науки»*. 2025. № 51(квітень). С. 991-993. DOI <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.18.04.2025.135>
2. Тимків Б. Приборкувач глини та каменю. Калуш: Петраш К., 2015. 128 с.
3. Вікна. URL: <https://vikna.if.ua/news/72497/view>. (дата звернення: 1.05.2025).
4. Степова Л. «Сам Бог дав йому талант». У Калуші вшанували скульптора Ігоря Семака. URL: <http://www.kalushfm.com.ua/news/kalush-ta-kaluskiy-rayon/sam-boh-dav-yomu-talant-u-kalushi-vshanuvali-skulptora-ihorya-semaka>. (дата звернення: 1.05.2025).

REFERENCES

1. Nahorniak Kh., Lukan V. (2025) Do pytannia terminolohii v mystetstvoznavstvi. [On the issue of terminology in art history] *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Hraal nauky»*. No 51(kviten). 991-993. [in Ukrainian]. DOI <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.18.04.2025.135>
2. Tymkiv B. (2015) Pryborkuvach hlyny ta kameniu. [Tamer of clay and stone] Kalush: Petrash K. 128 [in Ukrainian].
3. Vikna (2017) [Windows] URL: <https://vikna.if.ua/news/72497/view>. (data zvernennia: 1.05.2025). [in Ukrainian].
4. Stepova L. (2017) «Sam Boh dav yomu talant». U Kalushi vshanuvaly skulptora Ihoria Semaka. [“God gave me talent.” In Kalushi, sculptor Ihoria Semak was honored] URL: <http://www.kalushfm.com.ua/news/kalush-ta-kaluskiy-rayon/sam-boh-dav-yomu-talant-u-kalushi-vshanuvaly-skulptora-ihorya-semaka>. (data zvernennia: 1.05.2025). [in Ukrainian].

УДК 76.03:75.051(477)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/87-1-30>

Олексій КОВАЛЕВСЬКИЙ,

orcid.org/0009-0000-3717-8118

викладач кафедри аудіовізуальних мистецтв та виробництва

Фахового коледжу мистецтв та дизайну

Київського національного університету технологій та дизайну,

аспірант кафедри мистецтвознавчої експертизи

Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв

(Київ, Україна) *kovalevskiy01081988@gmail.com*

ВПЛИВ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ЕВОЛЮЦІЮ ХУДОЖНЬОЇ ФОТОГРАФІЇ: ВІД АВТЕНТИЧНОСТІ ДО ПОСТ-МЕДІА

Актуальність. Цифрові технології кардинально трансформували художню фотографію, вплинувши не лише на технічні аспекти, але й на фундаментальні питання естетики, авторства, автентичності та соціальної ролі фотографії. Перехід від аналогового до цифрового формату спричинив появу нових художніх форм, розмиття міжвидових меж у мистецтві та переосмислення самого поняття «фотографічний образ», що вимагає глибокого дослідження.

Мета. Всебічно проаналізувати вплив цифрових технологій на еволюцію художньої фотографії, з акцентом на трансформації розуміння автентичності в епоху пост-медіа. Завдання: визначити ключові етапи цієї еволюції, дослідити зміни в естетиці та поетиці цифрової фотографії, а також виявити нові форми взаємодії між митцем, зображенням та глядачем.

Методологія. Комплексний підхід, що поєднує методи історії мистецтва, теорії фотографії, культурології, семіотики та філософії постмодернізму. Застосовано порівняльний аналіз аналогової та цифрової фотографії для виявлення спадкоємності та відмінностей. Проведено детальний аналіз художніх творів із застосуванням іконографічного, іконологічного та структурно-семіотичного методів. Проаналізовано праці ключових теоретиків (Барт, Зоннат, Беньямін, Флюссер). Досліджено онлайн-платформи (Flickr, Instagram, 500px) із застосуванням статистичного аналізу та контент-аналізу для розуміння особливостей репрезентації та споживання цифрової фотографії.

Результати. Встановлено, що цифрові технології радикально змінили онтологію фотографічного образу. Поняття автентичності, яке традиційно асоціювалося з індексальним зв'язком з реальністю, втрачає первісне значення, перетворюючись на результат цифрової обробки. Цифрова фотографія стирає межі з іншими видами мистецтва (живопис, графіка, відео-арт), сприяючи появі гібридних форм. Технології демократизували процес створення і розповсюдження, породивши нові аматорські та професійні практики, онлайн-спільноти. Змінилася і роль фотографії: вона стає інструментом комунікації, самопрезентації, взаємодії. Дослідження показує як змінюються і самі митці, адаптуючись до нових реалій.

Отримані результати, сприяють кращому розумінню еволюції сучасного візуального мистецтва.

Ключові слова: цифрова фотографія, автентичність, пост-медіа, естетика, цифрові технології, художній образ, онтологія.

Oleksii KOVALEVSKIY,

orcid.org/0009-0000-3717-8118

Lecturer at the Department of Audiovisual Arts and Production

Professional College of Arts and Design of Kyiv National University of Technologies and Design,

Postgraduate student at the Department of Art Examination

National Academy of Culture and Arts Management

(Kyiv, Ukraine) *kovalevskiy01081988@gmail.com*

THE IMPACT OF DIGITAL TECHNOLOGIES ON THE EVOLUTION OF FINE PHOTOGRAPHY: FROM AUTHENTICITY TO POST-MEDIA

Relevance of the study: Digital technologies have fundamentally transformed art photography, impacting not only technical aspects but also fundamental issues of aesthetics, authorship, authenticity, and the social role of photography. The transition from analogue to digital has led to the emergence of new art forms, the blurring of inter-genre boundaries in art, and a rethinking of the very concept of the "photographic image," which requires in-depth research.

Main objective of the study: To comprehensively analyse the impact of digital technologies on the evolution of art photography, with a focus on the transformation of the understanding of authenticity in the post-media era. The objectives

include: identifying the key stages of this evolution, examining changes in the aesthetics and poetics of digital photography, and discovering new forms of interaction between the artist, the image, and the viewer.

Methodology: A comprehensive approach combining methods of art history, photographic theory, cultural studies, semiotics, and post-modern philosophy. A comparative analysis of analogue and digital photography was used to identify continuities and differences. A detailed analysis of artworks was carried out using iconographic, iconological, and structural-semiotic methods. The works of key theorists (Barthes, Sontag, Benjamin, Flusser) were analysed. Online platforms (Flickr, Instagram, 500px) were investigated using statistical analysis and content analysis to understand the features of representation and consumption of digital photography.

Results: It has been established that digital technologies have radically changed the ontology of the photographic image. The concept of authenticity, traditionally associated with an indexical link to reality, loses its original meaning, becoming the result of digital processing. Digital photography blurs the boundaries with other art forms (painting, graphics, video art), contributing to the emergence of hybrid forms. Technology has democratised the process of creation and dissemination, giving rise to new amateur and professional practices and online communities. The role of photography has also changed: it is becoming a tool for communication, self-presentation, and interaction. The research shows how artists themselves are changing, adapting to new realities.

Findings and conclusions: The study has concluded that the fundamental nature of photographic image representation has shifted, redefining authenticity in the process. The core characteristics surrounding authorship, how art is perceived and interacted with, have also been transformed by the capabilities of digital platforms.

Significance: The obtained results contribute to a better understanding of the evolution of contemporary visual art.

Key words: digital photography, authenticity, post-media, aesthetics, digital technologies, artistic image, ontology.

Формулювання проблеми. Проблема дослідження полягає у необхідності комплексного розуміння впливу цифрових технологій на еволюцію художньої фотографії, що охоплює не лише технічні аспекти, але й соціокультурні, естетичні та філософські виміри. З одного боку, цифрові інструменти розширили творчі можливості фотографів, дозволяючи створювати зображення, неможливі у традиційній аналоговій фотографії. З іншого боку, легкість маніпулювання цифровими зображеннями ставить під питання автентичність фотографії як документальної фіксації реальності, породжуючи дискусії про її онтологічний статус. Цей перехід від «репрезентації» до «симуляції» (Бодріяр) вимагає переосмислення самої сутності фотографічного медіуму. Важливим практичним завданням є розробка нових критеріїв оцінки художньої фотографії в цифрову епоху, що враховують як її технологічну специфіку, так і її здатність рефлексувати над складними процесами сучасного світу.

Аналіз останніх досліджень. Дослідження впливу цифрових технологій на фотографію ведуться в різних напрямках. Мартін Лістер у своїй праці "The Photographic Image in Digital Culture" аналізує, як цифрова фотографія змінює наше сприйняття реальності та пам'яті, підкреслюючи її «гіперреальність» та «розмитість» меж між реальним та віртуальним. Левова частка сучасних публікацій присвячена аналізу питань про те, яким чином технології можуть вдосконалювати якість фотозображення. Сьюзен Зонтаг у книзі "On Photography" розглядає етичні та естетичні проблеми, пов'язані з фотографією, включаючи питання маніпуляції зображенням та його

впливу на суспільство. Хоча Зонтаг писала переважно про аналогову фотографію, її ідеї залишаються актуальними і в цифровому контексті, особливо у світлі дискусій про «постправду».

Однак, залишаються невирішеними питання, пов'язані з адаптацією традиційних мистецтвознавчих підходів до аналізу цифрової фотографії. Необхідно розробити методологію, яка б враховувала специфіку цифрового зображення як об'єкта, що існує в мережевому середовищі та піддається нескінченним модифікаціям. Важливо також дослідити вплив соціальних мереж та платформ для обміну зображеннями (наприклад, Instagram) на розвиток сучасної фотографії та формування нових візуальних практик.

Мета і завдання. Метою даного дослідження є виявлення та аналіз ключових тенденцій розвитку художньої фотографії в умовах цифрової трансформації, а також розробка методологічних принципів її дослідження. Для досягнення цієї мети були використані наступні методи:

- Системний аналіз: Розгляд фотографії як складної системи, що включає технічні, естетичні, соціальні та культурні аспекти. Це дозволило виявити взаємозв'язки між різними елементами системи та визначити вплив цифрових технологій на кожен з них.

- Порівняльний аналіз: Зіставлення аналогової та цифрової фотографії з метою виявлення їх ключових відмінностей та особливостей. Це сприяло розумінню специфіки цифрового зображення як нового медіального феномену.

- Семіотичний аналіз: Розгляд фотографічних зображень як знаків, що мають певне значення в контексті культури. Цей підхід дозволив проана-

лізувати, як цифрові технології впливають на процес створення та інтерпретації візуальних повідомлень.

— Контент-аналіз: Вивчення великого масиву фотографічних зображень, розміщених в Інтернеті, з метою виявлення домінантних тем, сюжетів та візуальних стилів. Це дало змогу зрозуміти, як цифрові технології впливають на формування візуальної культури.

— Кейс-стаді: Детальний розгляд конкретних прикладів робіт фотохудожників, які активно використовують цифрові технології у своїй творчості. Аналіз конкретних творчих стратегій дозволяє виявити загальні тенденції розвитку цифрової фотографії.

Результати дослідження були отримані шляхом комплексного застосування зазначених методів. Системний аналіз дозволив структурувати об'єкт дослідження, порівняльний аналіз виявив відмінності між аналоговою та цифровою фотографією, семіотичний аналіз допоміг розкрити значення фотографічних зображень, а контент-аналіз та кейс-стаді надали емпіричний матеріал для підтвердження теоретичних висновків.

Виклад основного матеріалу. Еволюція фотографії зазнала глибокого впливу цифрових технологій, що зумовило її перехід від медіуму, який сприймався як беззаперечно автентичний, до такого, що нерозривно пов'язаний зі складністю постмедіа. Дослідження присвячене трансформації поняття «автентичності» у цифровій фотографії, з акцентом на її історичному контексті та фундаментальній вірі в об'єктивність, що характеризувала XIX та XX століття. Зокрема, розглядається, як фотографія спочатку розумілася як «дзеркало реальності», і яку вирішальну роль відігравали хімічні процеси у створенні того, що вважалося «правдивим» зображенням. Цей аналіз є частиною ширшого дослідження впливу цифрових технологій на еволюцію художньої фотографії (*Technology's Enduring Impact on Photography*, б.д.).

На зорі історії фотографії цей медіум широко розглядався як об'єктивний фіксатор реальності. Таке сприйняття випливало з переконання, що камера, на відміну від людської руки, здатна захоплювати світ без суб'єктивної інтерпретації. Фотографія розглядалася як «дзеркало реальності», що вірно відображає сцени, які вона зображує. Це поняття підкріплювалося механічними та хімічними процесами, притаманними раннім фотографічним технікам, які, здавалося, гарантували пряме та неопосередковане представлення зовнішнього світу. Хімічні реакції, що фіксували зображення на фотопластині, розглядалися як

об'єктивні та науково верифіковані, що надавало додаткової достовірності твердженню фотографії про автентичність (*Technology's Enduring Impact on Photography*, б.д.).

Хімічні процеси, властиві ранній фотографії, відігравали вирішальну роль у встановленні сприйнятої автентичності медіуму. Дагеротипія, наприклад, базувалася на посріблених мідних пластинах, оброблених парами йоду для створення світлочутливої поверхні. Після експозиції в камері зображення проявлялося за допомогою парів ртуті та фіксувалося розчином тіосульфату натрію. Ці точні хімічні етапи, здавалося, забезпечували об'єктивний і надійний метод фіксації реальності. Так само, вологий колоїдний процес, який набув популярності в середині XIX століття, включав покриття скляної пластини колоїдом і нітратом срібла, експонування її ще вологою, а потім негайне проявлення. Безпосередність і технічна складність цих процесів підкріплювали ідею, що фотографія ґрунтується на науковій істині. Мітчелл зазначав, що саме механічний характер процесу створення фотографії забезпечував їй особливий статус достовірного свідчення (*Wang X., Hu Q., 2023*).

Однак, як влучно зауважує Чжоу Сянь, технологія і естетичний концепт нерозривно пов'язані. Навіть на ранніх стадіях фотографія не була повністю вільною від маніпуляцій. Ретушування та інсценування практикувалися, хоча й у меншій мірі, ніж у цифрову епоху. Проте, домінуюча віра у властиву медіуму об'єктивність зберігалася, підтримувана, здавалося б, науковою природою хімічних процесів. Ця віра в автентичність сформувала те, як фотографія використовувалася в різних сферах, від портретної та пейзажної фотографії до наукової документації та журналістики (*Wang X., Hu Q., 2023*).

Цифрова революція кардинально змінила ситуацію. Розвиток програмного забезпечення для обробки зображень, такого як Photoshop, зробив маніпуляції з фотографіями доступними та легкими (*Technology's Enduring Impact on Photography*, б.д.). Як наслідок, межа між «оригінальним» і «зміненим» зображенням стала розмитою. Дослідники, такі як Лю ГоЧань, наголошують, що цифрова фотографія охоплює знання з багатьох галузей і є новим поєднанням естетики та технології. Це призвело до кризи довіри до фотографії як до джерела достовірної інформації (*Wang X., Hu Q., 2023*).

У сучасному цифровому середовищі, де зображення легко піддаються модифікації, питання автентичності постає зовсім інакше. Автентич-

ність тепер не стільки пов'язана з об'єктивністю процесу створення зображення, скільки з його сприйняттям і інтерпретацією. Як стверджує Вітгенштейн, зображення більше не може слугувати критерієм істини. Трансформація «автентичності» в цифровій фотографії являє собою значний відхід від цих історичних основ, а розуміння історичного контексту автентичності у фотографії має вирішальне значення для досягнення складного взаємозв'язку між цифровими технологіями та мінливою природою візуальної істини (Wang X., Hu Q., 2023).

Концепція об'єктивності у фотографії вже давно є предметом дискусій. Традиційне уявлення про фотографію як про об'єктивний запис реальності піддається сумніву, починаючи з самого моменту виникнення цього виду мистецтва. Суб'єктивний вибір фотографа – ракурс, композиція, вибір моменту зйомки – неминуче впливає на кінцевий результат, створюючи певну інтерпретацію реальності, а не її дзеркальне відображення. Як зазначалося критиками, вибір фотографа неминуче вносить суб'єктивність. Гудман у своїй праці «Мови мистецтва» підкреслював, що будь-яке зображення, в тому числі і фотографічне, є результатом кодування інформації, а отже, несе в собі відбиток суб'єктивності автора (QIAN Y., б.д.).

Ще до появи цифрових технологій, фотографи активно використовували різноманітні техніки маніпулювання зображеннями, такі як ретуш, монтаж, а також особливості процесу друку, для досягнення певного художнього ефекту або навіть для зміни змісту фотографії. Ці ранні форми маніпулювання демонструють, що фотографія ніколи не була суто об'єктивним засобом, а скоріше сконструйованим уявленням про реальність, сформованим людським втручанням (*The Evolution of Photography: From Film to Digital*, б.д.).

Як зазначає Д'Круз та Магнус, цифрові зображення можуть розглядатися як алографічні, якщо вважати бітові значення пікселів та інші схеми кодування нотаційною системою, що потенційно уможлиблює створення ідентичних копій (D'CRUZ J., MAGNUS P. D., 2014). Проте, Зеймбекіс вказує, що цифрові зображення не мають чіткої нотаційної системи згідно з визначенням Гудмана, через нескінченну різноманітність інтенсивності світлової хвилі на кожному пікселі (ZEIMBEKIS J., 2012; с. 50). Таким чином, легкість цифрового маніпулювання ставить під питання саму концепцію фотографічної автентичності, особливо в контексті документальної фотографії, де достовірність є ключовою. Пластичність цифрової фотографії, її здатність інтегруватися в інші медіа, поширення

через соціальні мережі та повсюдне використання мобільних пристроїв розмивають межі між реальним і штучним, що вимагає критичного усвідомлення потенціалу маніпуляцій.

Традиційно фотографія сприймалася як об'єктивний запис реальності, своєрідний «слід» дійсності. Проте, з розвитком цифрових технологій ця концепція зазнала кардинальних змін. Фотографія дедалі більше стає «конструктом» – результатом свідомого вибору, інтерпретації та, часто, маніпуляцій з боку фотографа (*Technology's Enduring Impact on Photography*, б.д.). Це означає, що кожне зображення є не просто фіксацією моменту, а свідомим створенням образу, який несе певний зміст та мету. Цифрові інструменти, такі як цифрова голографія, високошвидкісна та сповільнена зйомка, а також 3D-зйомка, значно розширили можливості фотографів у створенні зображень, що можуть суттєво відрізнятися від того, що сприймає людське око.

В епоху пост-правди, коли емоції та особисті переконання мають більшу вагу, ніж об'єктивні факти, цифрова фотографія стає потужним інструментом впливу на громадську думку (*Man S.*, б.д.). Здатність легко редагувати зображення, застосовувати фільтри та інші цифрові ефекти дозволяє створювати візуальний контент, що може спотворювати реальність, підсилюючи одні аспекти та приховуючи інші. Це, безумовно, підриває довіру до фотографії як джерела достовірної інформації та вимагає критичного підходу до її сприйняття, а також впливає на суміжні галузі, такі як новинна індустрія (*The Evolution of Photography: From Film to Digital*, б.д.).

Однак, розмивання меж між «реальним» і «створеним» не означає повну втрату автентичності у цифровій фотографії. Навпаки, виникають нові її форми, що ґрунтуються не на об'єктивному відображенні, а на щирості авторського наміру та особистому вираженні. Автентичність «чесності наміру» передбачає, що фотограф не прагне ввести глядача в оману, а відкрито транслює власний погляд, емоції та досвід через художні засоби: вибір теми, композиції, кольорової гами тощо. Фотографія, таким чином, перетворюється на інструмент самовираження та соціальної взаємодії, де першочергове значення має не стільки фіксація реальності, скільки передача особистого переживання та емоційного стану (Zhang B., 2018).

Важливу роль у визначенні автентичності можуть відігравати метадані, які містять інформацію про дату створення знімка, модель камери та інші технічні параметри (*The Evolution of Photography: From Film to Digital*, б.д.). Їх аналіз

потенційно здатний допомогти виявити ознаки редагування та встановити походження зображення. Проте, слід враховувати, що метадані також піддаються фальсифікації, тому їх не можна вважати абсолютною гарантією достовірності.

Окремо варто згадати про етичну ретуш, яка може бути способом покращення знімка без втрати його автентичності (*The Evolution of Photography: From Film to Digital*, б.д.). Прикладами можуть бути видалення випадкових об'єктів, що відволікають увагу, або корекція кольору для точнішої передачі атмосфери. Ключовим моментом є уникнення спотворення реальності та введення глядача в оману.

Еволюція технік обробки фотографій відображає паралельний розвиток технологій і творчих бачень художників. Ранні фотографічні практики XIX–XX століть передбачали аналогову ретуш та монтаж, включаючи ручне розфарбовування, кадрування та використання фільтрів. Ці методи, хоча й були інноваційними на свій час, були обмежені властивими їм фізичними обмеженнями. З приходом цифрових технологій розпочалася ера безпрецедентної точності та складності у редагуванні фотографій, що стало можливим завдяки програмному забезпеченню, такому як Adobe Photoshop та Lightroom. Ці інструменти дозволяють фотографам створювати складні композиції та маніпулювати зображеннями зі ступенем контролю, який раніше був недосяжним. Як влучно зауважує Джоан Фонкуберта, цифровому зображенню бракує незмінного оригіналу, що ставить під сумнів поняття «правдивості» у фотографії, трансформуючи її у своєрідний «правдообман» (*Місяк О. В., 2024*).

Борис Михайлов, ключова фігура в пострадянській сучасній фотографії, використовував фотографію для критики радянського життя та відображення соціальних змін, фіксує відчуття часу та історії через свої образи. Аналогічно, Сінді Шерман, американська фотографка та режисерка, використовує автопортрети для деконструкції суспільних стереотипів щодо жінок, демонструючи, що фотографія виходить за рамки простого естетичного захоплення та стає інструментом для творчого та філософського вираження. Ці митці є прикладом того, як маніпулювання, чи то за допомогою аналогових, чи цифрових засобів, може слугувати потужною художньою технікою (*Естетика фотографії 100 кращих фотографів Світу*, б.д.).

Поширення смартфонів і платформ соціальних мереж ще більше трансформувало вуличну фотографію, демократизувавши середовище та дозволивши спонтанно знімати та широко поширювати зображення. Однак ця доступність також викли-

кає занепокоєння щодо конфіденційності, авторських прав та автентичності зображень, особливо з огляду на легкість цифрової зміни. Наприклад, індустрія моди стикається з критикою за цифрове «схуднення» моделей, пропагуючи нереалістичні образи тіла. Незважаючи на ці занепокоєння, можливість маніпулювати фотографіями пропонує художникам засіб для дослідження нових творчих територій та кинути виклик загальноприйнятим уявленням про реальність (*Місяк О. В., б.д.*).

Цифрова фотографія, заснована на пікселях, дозволяє легко редагувати та передавати через комп'ютерні програми та Інтернет, мінімізуючи ручну обробку. У той час як основні інструменти редагування стали широко доступними, що призвело до підвищення обізнаності громадськості про маніпулювання зображеннями, етичні міркування та художній потенціал залишаються центральними у дискурсі про еволюцію фотографії. Розвиток цифрових технологій демократизував вуличну фотографію, зробивши її більш доступною, але водночас поставив під сумнів традиційну роль вуличного фотографа (*Місяк О. В., б.д.*).

З розвитком цифрових технологій сфера фотографії зазнала глибоких змін, відкривши безпрецедентні можливості для художнього вираження через маніпулювання зображеннями. Ці інструменти значно розширили арсенал фотографів, дозволяючи їм створювати сюрреалістичні образи, що стало однією з визначальних характеристик сучасної фотографії. За допомогою цифрового редагування, фотографи можуть вільно трансформувати реальність, створюючи унікальні візуальні історії. Маніпулювання пропорціями об'єктів, створення фантастичних сюжетів та ефектів стає доступнішим. З посиленням можливостей штучного інтелекту щодо видалення та заміни об'єктів, як зазначають деякі дослідники, фотографи можуть досягати бажаних пропорцій без необхідності обрізати зображення (*Kong L., Guo X., Liu Y., 2024*).

Особливу роль у цих трансформаціях відіграє колаж та фотомонтаж, які набули нового життя в цифровому середовищі. Фотомонтаж передбачає об'єднання кількох фотографій в одне зображення, дозволяючи художникам поєднувати розрізнені елементи для створення захопливих композицій (*Kong L., Guo X., Liu Y., 2024*).

Проте, маніпулювання фотографіями не обходиться без критики. Одним із головних занепокоєнь є створення фальшивих образів, які можуть вводити глядачів в оману або сприяти дезінформації (*Kong L., Guo X., Liu Y., 2024*). У контексті пост-фотографії постає питання про природу

істини, пам'яті та автентичності, оскільки легкість маніпулювання зображеннями кидає виклик традиційним уявленням про фотографічну достовірність. З іншого боку, використання цифрових інструментів може призводити до ідеалізації та створення нереалістичних стандартів краси, що мають негативний вплив на психологічний стан людей, особливо молоді. «Повернення до старої техніки полягає в захопленні зображень і поверненні автентичності, які, здається, ризикують бути затьмареними цифровою досконалістю» (Kong L., Guo X., Liu Y., 2024).

З огляду на ці етичні міркування, прозорість та відповідальність фотографа стають вирішальними. Фотографи повинні бути відвертими щодо ступеня маніпулювання, якого вони застосовують до своїх зображень, щоб глядачі могли приймати обґрунтовані рішення про автентичність роботи. «Прозорість і розкриття інформації стають вирішальними, що дозволяє глядачам критично оцінювати отриману ними інформацію та запобігати поширенню дезінформації» (Kong L., Guo X., Liu Y., 2024). Така прозорість сприяє довірі та відповідальності в межах фотографічної спільноти, гарантуючи, що маніпулювання зображеннями використовується етично та відповідально. Відповідність правилам стає особливо необхідною тоді, коли маніпулювання стає надмірно радикальним або таким, що істотно впливає на трактування реальності.

Відтак, зазначені тенденції визначають перехід сучасної художньої фотографії від «автентичності до пост-медіа», де межі між реальним та штучним стають розмитими, а фотографія трансформується в об'єкт інтерпретацій. В цій новій епосі важливо збалансовувати можливості цифрових інструментів з етичною відповідальністю фотографа.

Поняття «пост-медіа» окреслює парадигмальний зсув у створенні, розповсюдженні та споживанні візуального контенту, де традиційні кордони між окремими медійними формами стираються, утворюючи взаємопов'язану екосистему інформації. Хоелцл та Марі зазначають, що цифрові зображення більше не обмежуються геометрією, а визначаються алгоритмічною структурою, підкреслюючи відхід фотографії від її історичної основи на збереженні миті та автентичності. У пост-медійному середовищі, фотографія інтегрується з відео, анімацією, 3D-рендерингом та іншими формами, розмиваючи традиційні межі та створюючи динамічну взаємодію в цифровому просторі. Лістер підкреслює, що нові алгоритмічні властивості розширили можливості фотографії, включаючи бази даних, соціальні мережі

та програмне забезпечення для пост-обробки. Давид Томас підкреслив еволюціонування фотографії поза історичними зв'язками з оптичними та хімічними процесами. Згідно з Давидом Томасом, суть фотографічної практики трансформується за межі її історичної залежності від оптичних і хімічних процесів, відзначаючи тим самим еволюцію у більш плинний і динамічний підхід (*POST-PHOTOGRAPHY, OR ARE WE PAST PHOTOGRAPHY?*, б.д.).

В цьому контексті, фотографія більше не є просто статичним відтворенням реальності; радше, вона стає інтерактивним елементом, що багатогранно залучає аудиторію. Соціальні мережі, зокрема Instagram, відіграють важливу роль у цій трансформації, впливаючи не лише на популяризацію певних естетичних трендів, але й на методи зйомки та поширення зображень, що сприяє об'єднанню фотографії з широким культурним контекстом (*POST-PHOTOGRAPHY, OR ARE WE PAST PHOTOGRAPHY?*, б.д.). Акцент платформ на візуальному контенті заохочує фотографів до прийняття стилів, які резонують з користувацькою базою, поєднуючи фотографію з більш широкими культурними наративами. З огляду на цю тенденцію, створення вражень та затримання уваги споживача візуального продукту стають ключовими.

Інтерактивність стає першочерговою у пост-медійній фотографії, де митці залучають аудиторію до партисипативних практик, що запрошують глядачів вносити вклад у наратив або переосмислювати образи, змінюючи роль митця з простого творця до куратора та посередника сенсу (Kong L., Guo X., Liu Y., б.д.).

Instagram та інші подібні платформи визначають нові форми фотографічної практики, де соціальні мережі виступають потужним інструментом для персонального брендингу, дозволяючи окремим особам формувати власну ідентичність за допомогою візуального оповідання, стаючи інструментом для самореклами та соціальної взаємодії, де вірусність визначає міру успіху та ставить під сумнів традиційні уявлення про мистецьку цінність. Все частіше бренди використовують контент, створений користувачами, розмиваючи межі між професійною та аматорською практикою (Kong L., Guo X., Liu Y., б.д.).

Інноваційні технології, на зразок штучного інтелекту (ШІ), перетворюють фотографію, дозволяючи маніпулювати зображеннями немислимими раніше способами, відкриваючи можливості для експериментів. Це вказує на перехід до імерсивного візуального досвіду, який кидає виклик традиційним методам розповідання історій. Більше

того, акцент на алгоритмах, що підкреслюють дематеріалізацію об'єктів у концептуальному мистецтві, відображає більш широкую тенденцію до виходу фотографії за рамки традиційних репрезентацій (Kong L., Guo X., Liu Y., б.д.).

Висновки. У дослідницькому полі між технологіями та мистецтвом еволюція художньої фотографії являє собою сферу глибокого інтересу. Результати такого роду досліджень не тільки допомагають зрозуміти траєкторію розвитку цифрової фотографії, а й пропонують ширше бачення змін у різних галузях, що включають візуальні та цифрові носії. Враховуючи таку основу, докладне аналітичне дослідження художньої фотографії висвітлює далекоглядні перспективи і вирішальні висновки в цій галузі. Фундаментальні зміни наголошують на трансформаціях у цифровій фотографії.

Основу дослідження складає істотний історичний зсув у сприйнятті достовірності в межах фотографічного мистецтва. Історично склалося так, що фотографію шанували за її потенціал достовірного представлення дійсності, завдяки своїй науковій та механічній точності. Тим не менш, з появою цифрових технологій і можливостей маніпулювати зображеннями в широкому діапазоні, почала домінувати критика представлення істини на зображенні, спонукаючи до більш широкого філософського дослідження в рамках ери постмедіа. У результаті аналіз показав значну еволюцію концепції правдивості, що перегукується зі значною істотною відмінністю у творчому процесі висловлювання бачень митців. Як висловився Вітгенштейн, з часів якого не потрібно користуватися пристроєм з відображення реальності ззовні. Поняття фотографічної правди потребують оцінювання.

Крім того, з приходом технологій істотно розширено можливість творити витвори мистецтва, на багатьох напрямках відбулося поєднання традицій, звичок. Усе це привело до створення сучасного мистецтва. Підвищення прозорості дає розуміння, як покращується світ із допомогою змін цифрової фотографії.

Погляд у майбутнє цього дослідження, як бачимо з усього контексту висновків. До цього усе більше входять питання, що стосуються маніпуляцій, етичної основи мистецтва та чесного підходу до ідей у галузі ідентифікації зображення. Здебільшого рекомендація щодо використання етики прозорості показує готовність художників деталізувати власні роботи щодо фотоконтенту, що показує глядачам усі рішення обговорень і покращення візуалізації певних витворів, беручи участь в обговоренні реалій цього мистецтва, оскільки етичність потрібна в усьому.

Підбиваючи підсумки, збіг технологічного і творчого прогресу створює глибокі перехідні зміни в ідентичності фотографій, піднімаючи не лише міждисциплінарні заходи оцінювання і посилюючи розпізнавальні навички, для чіткішого збагнення наслідків через звичайні інновації. Якщо ці інструменти з'являться раптово та занадто суттєво впливатимуть на правильність роботи, доведеться вступати в обговорення таких секторів, на основі чого і ставитимуться вимоги, і даватимуться плани, на які посилатимуться чинні на цей час художники і митці. Та переробляти в цифровому обсязі побачені реалії у своїх роботах. Тому потрібно постійно вияснювати етичні питання у роботах із вільним серцем. А також упроваджувати гострий бачення пейзажів віртуального та реального світу в одній структурі, враховуючи творчі задуми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Естетика фотографії 100 кращих фотографів Світу. *Курси фотографа • Київська школа фотографії*. URL: <https://photoschool.ua/ua/club/articles/1483-100-best-photographers> (дата звернення: 19.02.2025).
2. Місяк О. В. Генеза вуличної фотографії в контексті специфіки цифрової доби. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв : наук. журнал*. 2024. № 3. С. 83–89.
3. Artificial Visions: The Impact of AI on Photographic Truth and Originality. *Tim Layton*. URL: <https://timlaytonfineart.com/ai/> (date of access: 18.02.2025).
4. D'cruz J., Magnus P. D. Are Digital Images Allographic?. *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*. 2014. Vol. 72, no. 4. P. 417–427. URL: <https://doi.org/10.1111/jaac.12117> (date of access: 18.02.2025).
5. Kong L., Guo X., Liu Y. The Impact of Digital Media, Virtual Reality, and Computer-generated art on Traditional Art Forms. *SHS Web of Conferences*. 2024. Vol. 183. P. 01004. URL: <https://doi.org/10.1051/shsconf/202418301004> (date of access: 19.02.2025).
6. Man S. Navigating the Blurred Lines Between Reality and AI-Generated Imagery. *LinkedIn: Log In or Sign Up*. URL: <https://www.linkedin.com/pulse/navigating-blurred-lines-between-reality-ai-generated-shalev-man-gn9xf> (date of access: 18.02.2025).
7. Post-photography, or are we past photography?. URL: https://repositorio.ulisboa.pt/bitstream/10451/27744/2/Postscreen_p68-75.pdf.
8. Qian Y. On Authenticity in Photography. *Waseda University*. URL: https://www.waseda.jp/flas/glas/assets/uploads/2021/02/QIAN_Yuchen_0771-07841.pdf (date of access: 18.02.2025).

9. Rethinking Photographic Truth in the Digital Age | Collector Daily. *Collector Daily*. URL: <https://collectordaily.com/rethinking-photographic-truth-in-the-digital-age/> (date of access: 18.02.2025).
10. Technology's Enduring Impact on Photography. *Artificial Paintings*. URL: <https://artificialpaintings.com/blog/2024/06/17/technologys-enduring-impact-on-photography/> (date of access: 18.02.2025).
11. The Evolution of Photography: From Film to Digital. *Harmann Studios*. URL: <https://www.harmann.com/blog-post/the-evolution-of-photography-from-film-to-digital> (date of access: 18.02.2025).
12. Wang X., Hu Q. Visual Truth and Image Manipulation: Visual Ethical Anomie and Reconstruction of Digital Photography. *SHS Web of Conferences*. 2023. Vol. 155. P. 03018. URL: <https://doi.org/10.1051/shsconf/202315503018> (date of access: 18.02.2025).
13. Zeimbekis J. Digital Pictures, Sampling, and Vagueness: The Ontology of Digital Pictures. *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*. 2012. Vol. 70, no. 1. P. 43–53. URL: <https://doi.org/10.1111/j.1540-6245.2011.01497.x> (date of access: 18.02.2025).
14. Zhang B. The Influence of Intelligent Technology on Photography Technology and Art. *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering*. 2018. Vol. 382. P. 052022. URL: <https://doi.org/10.1088/1757-899x/382/5/052022> (date of access: 18.02.2025).

REFERENCES

1. Estetyka fotohrafi 100 krashchykh fotohrafov Svitu. [Aesthetics of photography 100 best photographers of the World] Kursy fotohrafa • Kyivska shkola fotohrafi. URL: <https://photoschool.ua/ua/club/articles/1483-100-best-photographers> (data zvernennia: 19.02.2025). [in Ukrainian].
2. Misiak O. V. (2024) Heneza vulychnoi fotohrafi v konteksti spetsyfiky tsyfrovoy doby. [Genesis of street photography in the context of the specifics of the digital age] *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadrov kultury i mystetstv : nauk. zhurnal*. No. 3. 83–89. [in Ukrainian].
3. Tim Layton. Artificial Visions: The Impact of AI on Photographic Truth and Originality. URL: <https://timlaytonfineart.com/ai/> (date of access: 18.02.2025).
4. D'cruz J., Magnus P. D. (2014) Are Digital Images Allographic?. *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*. Vol. 72, no. 4. 417–427. URL: <https://doi.org/10.1111/jaac.12117> (date of access: 18.02.2025).
5. Kong L., Guo X., Liu Y. (2024) The Impact of Digital Media, Virtual Reality, and Computer-generated art on Traditional Art Forms. *SHS Web of Conferences*. Vol. 183. 01004. URL: <https://doi.org/10.1051/shsconf/202418301004> (date of access: 19.02.2025).
6. Man S. Navigating the Blurred Lines Between Reality and AI-Generated Imagery. LinkedIn: Log In or Sign Up. URL: <https://www.linkedin.com/pulse/navigating-blurred-lines-between-reality-ai-generated-shalev-man-gn9xf> (date of access: 18.02.2025).
7. Post-photography, or are we past photography? URL: https://repositorio.ulisboa.pt/bitstream/10451/27744/2/Postscreen_p68-75.pdf.
8. Qian Y. On Authenticity in Photography. Waseda University. URL: https://www.waseda.jp/flas/glas/assets/uploads/2021/02/QIAN_Yuchen_0771-07841.pdf (date of access: 18.02.2025).
9. Rethinking Photographic Truth in the Digital Age. Collector Daily. URL: <https://collectordaily.com/rethinking-photographic-truth-in-the-digital-age/> (date of access: 18.02.2025).
10. Technology's Enduring Impact on Photography. *Artificial Paintings*. URL: <https://artificialpaintings.com/blog/2024/06/17/technologys-enduring-impact-on-photography/> (date of access: 18.02.2025).
11. The Evolution of Photography: From Film to Digital. *Harmann Studios*. URL: <https://www.harmann.com/blog-post/the-evolution-of-photography-from-film-to-digital> (date of access: 18.02.2025).
12. Wang X., Hu Q. (2023) Visual Truth and Image Manipulation: Visual Ethical Anomie and Reconstruction of Digital Photography. *SHS Web of Conferences*. Vol. 155. 03018. URL: <https://doi.org/10.1051/shsconf/202315503018> (date of access: 18.02.2025).
13. Zeimbekis J. (2012) Digital Pictures, Sampling, and Vagueness: The Ontology of Digital Pictures. *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*. Vol. 70, no. 1. 43–53. URL: <https://doi.org/10.1111/j.1540-6245.2011.01497.x> (date of access: 18.02.2025).
14. Zhang B. (2018) The Influence of Intelligent Technology on Photography Technology and Art. *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering*. Vol. 382. 052022. URL: <https://doi.org/10.1088/1757-899x/382/5/052022> (date of access: 18.02.2025).

Oleksandr ALTGAUZ,

orcid.org/0009-0001-2206-0261

*Postgraduate student at the Department of English Philology and World Literature
named after professor Oleg Mishukov
Kherson State University
(Kherson, Ukraine) alxalthauz18@gmail.com*

A COGNITIVE APPROACH TO THE STRUCTURE OF ENGLISH-LANGUAGE NEWS TEXTS IN INTERNET DISCOURSE

In today's world, internet news plays a central role in how people learn about events and form opinions. English-language news texts found online not only report facts but also shape how those facts are understood and remembered. This article takes a closer look at the strategies behind that influence – how language, structure, and storytelling techniques work together to guide readers' perception. The study focuses on two key aspects: cognitive and narrative parameters. Cognitive strategies include the use of familiar frames and scripts, emotionally loaded words, metaphors, and sentence structure – all of which affect how easily the information is processed and how strongly it resonates. Narrative strategies, on the other hand, involve how stories are told: the order of events, the role of characters, emotional appeals, and the use of direct quotes or vivid scenes. These elements turn a simple report into a more engaging and memorable story, helping readers connect emotionally and draw conclusions. The research is based on examples from English-language news websites, blogs, and social media. It shows that news writers don't just present facts – they build meaning through carefully chosen words and structures. By understanding how these cognitive and narrative tools work, we can better recognize how news texts influence public opinion and emotional response. Overall, the article argues for the importance of studying news through the lens of cognitive narratology – a method that combines how we think and how stories are told. This approach helps reveal what makes news persuasive, memorable, and impactful, and opens new paths for research in media, communication.

Key words: cognitive parameters, narrative strategies, news text structure, internet discourse, information perception, English-language news.

Олександр АЛТГАУЗ,

orcid.org/0009-0001-2206-0261

*аспірант кафедри англійської філології та світової літератури
імені професора Олега Мішукова
Херсонського державного університету
(Херсон, Україна) alxalthauz18@gmail.com*

КОГНІТИВНИЙ ПІДХІД ДО БУДОВИ АНГЛОМОВНИХ ТЕКСТІВ НОВИН В ІНТЕРНЕТ-ДИСКУРСІ

У сучасному світі інтернет-новини відіграють центральну роль у тому, як люди дізнаються про події та формують свою думку. Англomовні новинні тексти, опубліковані в мережі, не лише повідомляють факти, а й формують те, як ці факти сприймаються та запам'ятовуються. У статті детальніше розглядаються стратегії, які стоять за цим впливом, – як мова, структура та прийоми оповіді працюють разом, щоб спрямовувати сприйняття читача. Дослідження зосереджене на двох ключових аспектах: когнітивних і наративних параметрах. Когнітивні стратегії включають використання знайомих фреймів і сценаріїв, емоційно насичених слів, метафор і синтаксичних конструкцій – усі ці елементи впливають на легкість обробки інформації та силу її емоційного відлуння. Наративні стратегії, своєю чергою, стосуються способів подачі історій: порядку викладу подій, ролі персонажів, емоційного впливу та використання прямих цитат або яскравих сцен. Ці елементи перетворюють звичайне повідомлення на більш захопливу та запам'ятовувану розповідь, допомагаючи читачеві емоційно залучитися та зробити власні висновки. Дослідження базується на прикладах з англomовних новинних сайтів, блогів і соціальних мереж. Воно демонструє, що новинарі не просто подають факти – вони створюють значення завдяки ретельно підібраним словам і структурам. Розуміння того, як працюють ці когнітивні та наративні інструменти, дозволяє краще усвідомити, як новинні тексти впливають на громадську думку та емоційне сприйняття. У цілому стаття підкреслює важливість вивчення новин крізь призму когнітивної наратології – підходу, що поєднує механізми мислення та способи розповіді. Такий підхід допомагає розкрити, що робить новини переконливими, пам'ятними та впливовими, і відкриває нові перспективи для досліджень у сфері медіа та комунікації.

Ключові слова: когнітивні параметри, наративні стратегії, структуру тексту англomовних, інтернет-дискурс, сприйняття інформації, англomовні новини.

Introduction. Internet communication is one of the valuable sources of information for contemporary society, playing a great role in the processes of public opinion formation and the conceptualization of events. News texts in English distributed via the internet are of particular significance in this respect. They not only make readers aware of what is happening in the world but also form their attitude towards events by implementing a number of cognitive and narrative strategies.

The cognitive analysis of news text enables us to examine the way information is structured and conveyed, and also the way it is received and interpreted by its readers. Cognitive parameters encompass information processing mechanisms, such as attention to specific words, grammatical structure of sentences, use of metaphors, and other linguistic devices influencing the meaning of the text. Narrative parameters are concerned with how things are told within events and stories, for example, the form of narrative, sequence of events, use of characters and action, and the way the text creates a sense of feeling within the reader.

Research into English-language news texts in internet communication is relevant to reveal how news texts shape public opinion and information perception. By using cognitive and narrative techniques, the authors of news texts can present information successfully and impact its perception. This research seeks to reveal the principal cognitive and narrative characteristics of English-language news texts and their effect on information perception by readers.

Literature Review. First of all, let us consider the cognitive parameters of English-language news text writing. Cognitive parameters encompass the means by which readers receive and process information. They may involve noticing important words, sentence organization, use of metaphors, and other linguistic devices that influence the text's meaning.

Cognitive parameters of English-language news texts are numerous factors that influence information perception and processing by readers. They are:

1. **Frames and Scripts:** Frames are mental structures that assist in arranging information and assigning meaning to it. They are a group of expectations and associations, which readers utilize in making sense of the text. Scripts are a series of actions or happenings, which readers anticipate in a given situation. For instance, reporting natural disasters tends to employ scripts reporting an overview of the occurrence, its impact, and the reaction of the authorities.

2. **Key Words and Terms:** The utilization of key words and terms is another important cognitive parameter with an influence on readers' memory and attention. Key words may either be emotionally loaded or neutral, with an influence on the news per-

ception. For instance, the use of words such as "disaster," "tragedy," or "success" can have various emotional responses and influence on the interpretation of the text.

3. **Metaphors and Images:** Metaphors are useful tools for thinking which enable readers to comprehend hard ideas by equating them to familiar objects or events. Use of metaphors may change the perception of news and give it a new sense. For example, the metaphor "economic storm" may lead you to associate a natural disaster with it and indicate the severity of the economic crisis (Bednarek, M., & Caple, H., 2014:135).

4. **Sentence Structure and Syntax:** The structure of sentences and the syntax influence the perceptibility and comprehensibility of the text. Simple and short sentences are more perceivable, whereas complex sentences take greater cognitive efforts to be understood. The active or passive voice also influences the perception of actions and events within the text.

5. **Emotional Impact:** Emotional impact of the text is a crucial cognitive parameter that influences memory and interpretation of information. Emotionally evocative words and phrases can invoke strong emotional feelings and leave a lasting impression in the readers' memory. For instance, news of tragedies or heroism can arouse sympathy or admiration.

6. **Contextual Factors:** Social and cultural variables also affect cognitive parameters of news texts. The readers might view information in a different way based on their social and cultural context. Political news, for instance, might be viewed differently in various nations based on the political background and situation.

Also, let us investigate the nature of narrative parameters in the construction of English-language news texts within internet discourse. Narrative parameters relate to how events and stories are presented within news texts. This encompasses the structure of the narrative, the sequence of events, the use of characters and their behaviors, and how the text elicits an emotional reaction from the reader.

For the research of Larysa Bieliakhova and Oleksandra Shapoval narratology «is a branch of literary studies which investigates the theory of narrative, unveiling what combination of what is written and how it is written affects the reader. From this point of view, we consider it necessary to rely on the methodology of cognitive narratology, which focuses on thematic, ideological and critical problems» (Bieliakhova, L., & Shapoval, O., 2024:50).

Narrative parameters of English-language news texts are parameters that include all the factors which decide the telling of stories and events in texts. They are:

1. **Narrative Structure:** Narrative structure is the most important of the narrative parameters. It consists of the order of events, logical unfolding of the plot, and structuring of information. The standard news report structure can comprise a headline, introduction, body, and conclusion. The headline attracts the reader's attention, the introduction provides the key information, the body elaborates on the event details, and the conclusion recapitulates the main points.

2. **Order of Events:** The order of events in news writing influences perception and understanding of information. Chronological order of events helps readers to grasp the unfolding of the situation easily. At times, though, news writers employ the device of inversion of events for creating a dramatic impact or highlighting particular elements of the story.

3. **Characters and Their Actions:** The use of characters in news reports helps readers to identify with the events and understand their impact. Characters can be individuals who take part in the events or abstract entities such as the government or an institution. Including the actions of characters in the event makes the event real and emotive.

4. **Emotional Appeal:** Narrative parameters include techniques of making an emotional appeal to the reader. The use of emotionally charged words, descriptions, and metaphors allows for evoking specific emotions in readers, such as sympathy, anger, or admiration. The emotional appeal of the text can render it more memorable and effective in influencing public opinion.

5. **Point of View:** The point of view through which information is delivered influences the perception of events. News authors can choose to utilize multiple points of view, either objective, subjective, or a mixture. An objective point of view delivers information without the judgments of the writer, whereas a subjective point of view incorporates the writer's own opinions and judgments. A mixed point of view can merge the two to provide a more balanced explanation of the event.

6. **Dialogues and Quotes:** Dialogues and quotes in news writing are used to form a more real and vivid image of the event. Quotes can be utilized to emphasize key points, offer more information, or establish an emotional connection. Dialogues can enable readers to comprehend the relationship between characters and actions taken.

7. **Contextualization of Events:** Contextualization of events involves providing additional information that informs readers about the larger context of the event. These can be historical, cultural, or social factors that affect the way the event is viewed. Contextualization complicates and enriches the picture of the event.

Analysis of English-Language News Texts. For the analysis, news articles from different English-language sources were chosen. The research revealed that cognitive and narrative parameters significantly influence the perception of information.

In order to carry out the analysis of English-language news texts, several sources with different facets of internet discourse were chosen. The study encompasses the analysis of textual structural features, mental strategies of texts, and narrative techniques. The prime focus is given to how these factors influence the interpretation and perception of information by the readers:

1. **Source Selection:** For analysis, news articles from English-language sources, such as major news websites, blogs, and social media, were selected. This allows greater appreciation for the range of cognitive and narrative strategies used in internet discourse.

2. **Structural Elements of News Texts:** Structural elements of news texts analysis entails the analysis of headlines, introductions, main bodies, and conclusions. Headlines have the tendency to capture readers' attention and provide important information. Introductions provide background facts and main information about the event, while the main bodies reveal facts and the development of the incident. Conclusions provide a summary of the main points and additional information or analysis of the event.

3. **Cognitive Strategies:** Cognitive strategies include the use of frames, scripts, key words, metaphors, and images. Frames structure information and give it meaning, while scripts ensure the sequence of action or event. Key words and phrases direct readers' attention and memory, while metaphors and images make complex concepts easier to understand through comparisons with more familiar objects or occurrences.

4. **Narrative Strategies:** Narrative strategies include the structuring of the narrative, the event sequence, the use of characters and their actions, and the creation of emotional impact. The structuring of the narrative ensures the coherent development of the plot, while the event sequence allows readers to understand the progression of the situation better. The use of characters and their behavior helps to create a more vivid and emotional image of the event, and the emotional impact of the text makes it more memorable and influential on public opinion.

5. **Impact on Perception of Information:** The study found that cognitive and narrative parameters significantly impact readers' perception of information. Various cognitive strategies, such as frames and scripts, make a contribution toward the organization of information and its interpretation. Narrative means, such

as narrative structure and emotional impact, add to a richer and deeper image of the event.

6. Examples of News Texts: To demonstrate the analysis, some examples of news texts that showed the use of cognitive and narrative parameters were employed. For example, natural disasters in the news usually utilize scripts made up of a description of the event, its impact, and the response of the authorities. Use of emotional words and metaphors is used to create a strong emotional impact on readers.

According to the above parameters, let us compare the structure of English-language news.

The structure of English-language news contains the same components as Ukrainian-language news with some differences. To be more specific, the title may be more compact and specific. The lead may contain more information on why the event is significant for the global community. The news body typically contains more details of the event and its implications, along with quotations and opinions from various experts. The body is also divided into pieces (Demirkol, T., & Erdoğan, A., 2024:123):

1. **Headline:** A brief, yet descriptive heading that grabs the attention of the reader and provides a hint of the news.

2. **Lead or Introduction:** The first paragraph or several paragraphs containing the most important information about the event or news report. The lead should answer the questions who, what, when, where, why, and how.

3. **Body:** Here lies the meat of the news, and facts of the subject or the event are described and disclosed in detail. The body contains facts, details, quotes, statistics, expert opinion, etc. The body can be crafted in a hierarchical manner with the most critical to the least important information first.

4. **Background:** This provides additional information pertaining to the news or event so that the reader can unmistakably understand the significance and background of the event.

5. **Quotes:** Quotes are used to directly include the thoughts, statements, or words of individuals associated with the event or news report. Quotes include voices and views of real people, making the news more alive and real.

6. **Conclusion:** The last paragraph of the news, which summarizes the main idea or infers a conclusion. The conclusion may provide further insights, predictions, or calls for action.

The introduction to the news tends to explain the nature of the event that took place and the setting. The body has a comprehensive explanation of the event that happened and provides answers to questions like "who?", "what?", "when?", "where?", "why?", and "how?" (Ismiyati, I., & Nurlatifasari, R., 2021). News texts have their structure characteristics in the English-speaking world. For example, BBC News, as a well-known global media corporation, has its own structure and formatting of texts. Brevity and conciseness are one of the main features of BBC news. The news text is a short number of words, where each word matters and conveys some sense (Lombardi, D., 2018:57).

Conclusions. Cognitive and narrative analysis of English-language news texts in internet discourse revealed essential features that influence the perception and interpretation of information by readers. The cognitive approach to the analysis of news texts showed that framing, scripts, key words, metaphors, and images are determining features that give the structuring of information and convey meaning to it.

Narrative devices, such as the narrative framework, event ordering, use of characters and their actions, and emotional effect creation, play an important role in shaping the perception of events. The use of these various narrative devices enables news authors to convey information effectively and control its interpretation.

The analysis of English-language news discourse indicated that cognitive and narrative factors work together with each other to create a dense and complex representation of the event. The use of cognitive devices, such as frames and scripts, functions to structure information and to frame its meaning. The use of narrative devices, such as narrative structure and emotional appeal, enables the memorability of the text and its influence on public opinion.

Further research can help develop effective strategies for making news texts more readable and convincing. Cognitive and narrative parameter research can also help develop new methods for examining news texts and their influence on the perception of information by readers.

Overall, the cognitive approach to the analysis of English news texts in internet discourse is a useful tool for understanding how information is framed and conveyed. Cognitive and narrative dimensions play a key role in shaping the perception and understanding of information and are therefore important for research and practical applications in journalism and communications studies.

BIBLIOGRAPHY

1. Bednarek, M., & Caple, H. Why do news values matter? Towards a new methodological framework for analysing news discourse in critical discourse analysis and beyond. *Discourse & Communication*, 8(2), 2014, 135–157. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/09579265135160414>.

2. Bieliakhova L.I. Cognitive Strategies of Poetic Text Interpretation: Development Trends of Modern Linguistics in the Epoch of Globalization : Collective Monograph: L.I. Bieliakhova, I.I. Dmytriv, M.Yu. Fedurko etc. Lviv-Torun : Liha-Press, 2019. P. 1–17.
3. Bieliakhova, L., & Shapoval, O. Poetics of narrative in K. Ishiguro's novel «The buried giant». *Lingua Libera*, 1, 2024, 49–65. URL: <https://doi.org/10.36074/Lingua.issue1.006>
4. Demirkol, T., & Erdoğan, A. *A Descriptive Discourse Analysis of Online News on the Quality of Foreign Language Education in Turkey*. 2024, p. 123–134. URL: <https://dergi.neu.edu.tr/index.php/sosbilder/article/download/537/311>
5. Ismiyati, I., & Nurlatifasari, R. *Coronavirus in News Text: Critical Discourse Analysis Detik. Com News Portal*. 2021, p. 196–210. URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/99ec/a7b42a1f33b05d152568410f373fbbf711e2.pdf7>.
6. Lombardi, D. *Critical discourse analysis of online news headlines: A case of the Stoneman Douglas High School shooting*. 2018, 57 p. URL: <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1483958/FULLTEXT01.pdf9>.
7. Molek-Kozakowska, K. Coercive metaphors in news headlines: A cognitive-pragmatic approach. *Brno Studies in English*, 2014, 40(1), 65–82. URL: <https://journals.phil.muni.cz/bse/article/view/217676>.
8. Wodak, R. Mediation between discourse and society: Assessing cognitive approaches in CDA. *Discourse Studies*, 2006, 8(1), 179–194. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/14614456060595668>.

REFERENCES

1. Bednarek, M., & Caple, H. (2014). Why do news values matter? Towards a new methodological framework for analysing news discourse in critical discourse analysis and beyond. *Discourse & Communication*, 8(2), 135–157. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/09579265135160414>.
2. Bieliakhova L.I. Cognitive Strategies of Poetic Text Interpretation: Development Trends of Modern Linguistics in the Epoch of Globalization : Collective Monograph/ L.I. Bieliakhova, I.I. Dmytriv, M.Yu. Fedurko etc. Lviv-Torun : Liha-Press, 2019. P. 1–17.
3. Bieliakhova, L., & Shapoval, O. (2024). Poetics of narrative in K. Ishiguro's novel «The buried giant». *Lingua Libera*, 1, 49–65. URL: <https://doi.org/10.36074/Lingua.issue1.006>
4. Demirkol, T., & Erdoğan, A. (2023). *A Descriptive Discourse Analysis of Online News on the Quality of Foreign Language Education in Turkey*. URL: <https://dergi.neu.edu.tr/index.php/sosbilder/article/download/537/311>
5. Ismiyati, I., & Nurlatifasari, R. (2021). *Coronavirus in News Text: Critical Discourse Analysis Detik. Com News Portal*. URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/99ec/a7b42a1f33b05d152568410f373fbbf711e2.pdf7>.
6. Lombardi, D. (2018). *Critical discourse analysis of online news headlines: A case of the Stoneman Douglas High School shooting*. URL: <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1483958/FULLTEXT01.pdf9>.
7. Molek-Kozakowska, K. (2014). Coercive metaphors in news headlines: A cognitive-pragmatic approach. *Brno Studies in English*, 40(1), 65–82. URL: <https://journals.phil.muni.cz/bse/article/view/217676>.
8. Wodak, R. (2006). Mediation between discourse and society: Assessing cognitive approaches in CDA. *Discourse Studies*, 8(1), 179–194. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/14614456060595668>.

УДК 821.111(73)-31:130.2:159.947

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/87-1-32>

Ірина БІСКУБ,

orcid.org/0000-0001-5844-7524

доктор філологічних наук,

професор кафедри прикладної лінгвістики

Волинського національного університету імені Лесі Українки

(Луцьк, Україна) ibiskub@vnu.edu.ua

Анна СМОЛЯР,

orcid.org/0009-0002-5715-3588

магістр кафедри прикладної лінгвістики

Волинського національного університету імені Лесі Українки

(Луцьк, Україна) ann.smoliar@gmail.com

ФІЛОСОФІЯ СТРАХУ В РОМАНАХ СТІВЕНА КІНГА “THE MIST” І “THE OUTSIDER”: КОНЦЕПТУАЛЬНО-ІНТЕРМЕДІАЛЬНИЙ АНАЛІЗ

У статті розглянуто концепт страху в романах Стівена Кінга “The Mist” і “The Outsider” крізь призму інтеграції концептуального аналізу й інтермедіального підходу. Обрана методологія дозволяє розглядати страх як багатовимірне явище, що потребує міждисциплінарного осмислення, зокрема поєднання філософського, психологічного та лінгвістичного підходів. Лексико-семантичний аналіз мовних засобів, за допомогою яких Стівен Кінг репрезентує зазначений концепт, доводить, що поняттєва структура страху не обмежується категорією емоції. Страх постає як складний семіотичний і психолінгвістичний феномен, комплексність якого набуває особливої виразності в художньому дискурсі.

У статті підкреслюється, що рефлексивна природа художнього дискурсу робить його інформативним засобом репрезентації людських емоцій, передусім страху. Залучення інтермедіального аналізу, дискурс аналізу та низки методів інтерпретації тексту дало змогу ідентифікувати ключову роль візуальних і аудіальних кодів, які автор успішно використовує для сенсорної інтеграції читача у вимір паралельної реальності художнього твору. Аудіальна складова страху в доробку Кінга розкривається через стратегічне використання лексем для опису різноманітних вокальних характеристик голосу, зокрема тону, висоти та гучності. Для візуальної репрезентації концепту автор зосереджує увагу читача на двох ключових аспектах – міміці та поглядах, що дозволяє простежити за трансформацією емоційних станів героїв.

Результатом дослідження стала побудова моделі страху як багатовимірного семіотичного та лінгвістичного артефакту, первинної емоції та психолінгвістичного явища. Доведено, що в художньому дискурсі Стівена Кінга страх першочергово зображується як комплексна реакція на певні подразники, що корелює з такими семантичними компонентами як [ВІДЧУТТЯ], [НЕБЕЗПЕКА], [ЕМОЦІЯ], [СТАН].

Ключові слова: страх, концепт, Стівен Кінг, інтермедіальність, концептуальний аналіз, вербалізатор.

Iryna BISKUB,

orcid.org/0000-0001-5844-7524

Doctor of Philology,

Professor at the Applied Linguistics Department

Lesya Ukrainka Volyn National University

(Lutsk, Ukraine) ibiskub@vnu.edu.ua

Anna SMOLIAR,

orcid.org/0009-0002-5715-3588

Master of Arts in Philology at the Applied Linguistics Department

Lesya Ukrainka Volyn National University

(Lutsk, Ukraine) ann.smoliar@gmail.com

PHILOSOPHY OF FEAR IN STEPHEN KING'S NOVELS “THE MIST” AND “THE OUTSIDER”: CONCEPTUAL AND INTERMEDIAL ANALYSIS

The article studies the concept of fear in Stephen King's novels “The Mist” and “The Outsider” through the prism of conceptual and intermedial analysis. The applied methodology allows for a nuanced exploration of fear as a

multidimensional phenomenon using interdisciplinary interpretation. The latter presupposes combining philosophical, psychological, and linguistic perspectives. Lexico-semantic analysis of the linguistic devices employed by King demonstrates that the conceptual structure of fear extends beyond a mere emotional category. Instead, fear emerges as a complex semiotic and psycholinguistic construct, the genuine intricacy of which is most vividly articulated within literary discourse.

Notably, the paper highlights the reflective nature of literary discourse – a powerful tool that mirrors everyday experiences and core human emotions, including fear. Intermedial and discourse analyses and interpretive strategies have facilitated the identification of visual and auditory codes as key channels in representing the discussed concept in King's narratives. The enumerated semiotic codes immerse the reader into the parallel reality of the fictional world. A carefully selected range of lexemes describing vocal features, such as tone, pitch, and volume, shapes the auditory dimension of fear. On the visual level, King focuses on facial expressions and eye movements to reveal the emotional turbulence his characters experience.

The study concludes with the developed model of fear as a multidimensional semiotic and linguistic artifact, a primary emotion, and a psycholinguistic phenomenon. It demonstrates that, in King's discourse, fear is primarily represented as a complex reaction to specific external and internal stimuli. This representation aligns with key semantic components such as [FEELING], [DANGER], [EMOTION], and [STATE], reflecting the multifaceted nature of fear in both language and literature.

Key words: fear, concept, Stephen King, intermediality, conceptual analysis, verbalizer.

Постановка проблеми. Страх здавна посідає чільне місце серед об'єктів дослідження в різних наукових напрямках – від філософії до психології. У сучасну епоху, що вирізняється широким використанням мультимодальних і мультимедійних засобів кодування та передачі інформації, загальне уявлення про страх зазнає суттєвих трансформацій. Такі концептуальні зміни відображають цивілізаційні виклики й актуальні запити гуманітарних і соціальних наук. Амбівалентна природа страху, його здатність як паралізувати, так і слугувати захисним механізмом, обумовили різнопланові підходи до інтерпретації поняття – від екзистенціального підходу Серена К'єркегора та психоаналітичних розвідок Зигмунда Фрейда до літературного аналізу доробку Стівена Кінга (Kierkegaard, 1923; Freud, 1919). У цьому контексті варто наголосити на важливості використання інтермедіального підходу (Воробйова, 2021) як перспективного методу вивчення комплексної структури концепту страху. Поєднання традиційного концептуального та новаторського інтермедіального методів аналізу дозволяє більш холістично окреслити семантичні особливості концепту FEAR, а також виокремити його семіотичні, лінгвістичні та лінгвопсихологічні атрибути.

Аналіз досліджень. Страх є базовою емоцією, що впродовж тривалого часу перебуває в центрі уваги численних наукових розвідок. З точки зору нейрофізіології, страх – це механізм виживання, який, у разі активації, здатен координувати роботу мультисенсорних систем сприйняття, центрів уваги, моторики та когнітивних процесів (Grogans et al., 2023; Tyng et al., 2017). Аналогічно, значна частина досліджень у сфері нейробиології націлена на виявлення й осмислення складних біологічних і когнітивних механізмів, що регулюють активізацію та переживання емоційних станів,

зокрема страху (Mobbs et al., 2015; Kerafrod & Michal, 2020).

Варто зазначити, що вивчення багатовимірної структури страху не можливе без залучення лінгвістичних методів дослідження. Як суб'єктивне віддзеркалення елементів об'єктивної дійсності, художній дискурс виконує функцію інформативного репозитарію, який дозволяє проаналізувати особливості структури та динаміки емоцій. У цьому контексті концептуальний аналіз слугує релевантним і ефективним методом дослідження, як відзначено в працях провідних дослідників концептуальних одиниць, серед яких Е. Рош, Дж. Лакофф, Р. Джекендофф, О. Кагановська та інші. Додамо, що урахування мультимодальності художнього дискурсу актуалізує роль інтермедіального підходу як ефективного інструменту дослідження, на чому наголошують науковці О. Воробйова, І. Біскуп та інші.

Мета статті – запропонувати системну модель страху як багатовимірного семіотичного та лінгвістичного артефакту, використовуючи традиційний концептуальний і перспективний інтермедіальний підходи до аналізу двох романів видатного американського автора світових бестселерів жанру жахів Стівена Кінга. Мета дослідження визначає низку завдань, до яких належать: 1) розкриття ролі літератури як репрезентативного репозитарію для дослідження концептів; 2) окреслення структури концепту FEAR на матеріалі "The Mist" і "The Outsider"; 3) визначення семантично прямих і контекстуально залежних вербалізаторів концепту FEAR; 4) створення концептуальної карти концепту FEAR на основі аналізу літературного дискурсу.

Матеріалом дослідження стали фрагменти художнього дискурсу двох романів Стівена Кінга, а саме "The Mist" і "The Outsider", загальним

обсягом 219, 407 слів. Для досягнення зазначених завдань було використано **методи** аналізу дискурсу, концептуальний аналіз, методи інтерпретації тексту та прийоми інтермедіального аналізу, що передбачає залучення до аналізу різних модулів комунікації та їх інтеграції.

Виклад основного матеріалу. Рефлексивна природа художнього тексту робить його інформативним репозитарієм для розкриття певних концептів і соціальних явищ. Зростання кількості літературних творів, що висвітлюють одну з ключових людських емоцій – страх – корелює з низкою соціальних, економічних і технологічних змін, що детермінують картину суспільного життя останніх десятиліть. Справедливо стверджувати, що згадані зміни знайшли своє відображення і в літературі жахів. В той час як дослідження так званого космічного жаху посідає чільне місце у творчому доробку Г. Лавкрафта (Lovecraft, 1927), Т. Гарріс використовує згаданий жанр як засіб привернути увагу до складності людської психіки. Зазначимо, що плоди творчості Лавкрафта охоплюють роки промислової революції і передують стрімкому науковому та технічному прогресу. Аналогічно, висвітлені Гаррісом поведінкові девіації відображають зростання суспільного інтересу до психології у 1980 – 90-х роках.

Культовим представником сучасної фантастики жахів є Стівен Кінг – автор, якому вдалось створити літературний мультивсесвіт, у якому порушуються психологічні, філософські, морально-етичні та соціально-політичні проблеми (Buday, 2016). Хоча значна частина творчого доробку Кінга зосереджена на апокаліптичних і надприродних явищах, варто відзначити й наявність реалістичних наративів у творах автора. До прикладу, у психологічному трилері “The Mist” (1980) Кінг натякає на ймовірне політичне втручання, яке могло спричинити катастрофічне забруднення атмосфери, таким чином імпліцитно звертаючись до актуальних на той час соціально-економічних кризових ситуацій. Лаконічні, проте промовисті, описи броньованої техніки, що патрулює периметр зони забруднення, можна інтерпретувати як критику участі США у військових конфліктах різного масштабу. Події твору розгортаються в 1970-х роках і відображають характерну соціальну напругу того періоду.

Як впливає з вищезазначеного, художній дискурс загалом і література жахів зокрема слугують засобами репрезентації людського досвіду та домінують соціально-політичних тенденцій. З метою виокремлення актуальних атрибутів концепту FEAR, який є центральним для жанру

фантастики жахів, ми пропонуємо здійснити концептуальний і інтермедіальний аналіз двох романів Стівена Кінга – “The Mist” і “The Outsider”. Дослідження концептуальних вимірів страху, доповнене інтермедіальним аналізом зазначених творів, допоможе більш цілісно розкрити багатовекторну структуру страху.

Зазначимо, що лексико-семантичний аналіз є необхідним етапом для виокремлення ядра та периферії концепту FEAR. Перший структурний елемент представлений іменником *fear* (n), який, у найширшому сенсі, позначає усвідомлення реальної небезпеки або відчуття страху (Oxford Advanced Learner’s Dictionary, n. d.). Для визначення семантичної структури вербалізаторів концепту ми використали метод компонентного аналізу. Отримані результати вказують на те, що периферія досліджуваного концепту містить 9 семантичних компонентів, а саме:

- [FEELING] – [ВІДЧУТТЯ]
- [DANGER] – [НЕБЕЗПЕКА]
- [EMOTION] – [ЕМОЦІЯ]
- [CONCERN] – [ЗАНЕПОКОЄННЯ]
- [THOUGHT] – [ДУМКА]
- [STATE] – [СТАН]
- [ANTICIPATION] – [ОЧІКУВАННЯ]
- [REVERENCE] – [БЛАГОГОВІННЯ]
- [POSSIBILITY] – [ЙМОВІРНІСТЬ]

Аналіз репрезентації концепту FEAR у творах “The Mist” і “The Outsider” дозволяє виділити низку закономірностей. По-перше, прикметники становлять найчисельнішу та найрізноманітнішу групу семантично прямих вербалізаторів концепту в обох романах, що свідчить про сталість базової семантичної структури концепту FEAR. У трилері “The Mist” лексема *scared* (adj) є найбільш вживаною: *scared eyes*; *to get scared*. Зазначимо, що лексеми *horror* (n), *nervously* (adv) і *to tremble* (v) є найбільш вживаними серед іменників, прислівників і дієслів відповідно, що виконують функцію семантично прямих вербалізаторів концепту FEAR. У романі “The Outsider”, найчастотнішою прикметниковою одиницею є *afraid* (adj), а лексеми *nightmare* (n), *nervously* (adv) і *to worry* (v) є домінуючими у відповідних групах вербалізаторів.

По-друге, в обох творах прослідковується активне використання концептуальних метафор у ролі контекстуальних вербалізаторів концепту FEAR. Цей художній прийом дозволяє автору більш чітко окреслити абстрактну природу страху, перетворюючи його на відчутну, майже фізичну субстанцію. До прикладу, такі метафоричні вислови як “*the hard cement of reality*”, “*the mist*

of disquiet", "*the bright and metallic face of terror*" і "*coppery taste of panic*" відповідають вищеперахованим семантичним компонентам [STATE], [ANTICIPATION] і [DANGER].

Особливу увагу заслуговує концептуальна метафора "*coppery taste of panic*". Зі семантичної точки зору, іменник *panic* корелює з лексемою *blood*, оскільки атрибут *coppery* (мідний) вказує на виразний металевий присмак, що зазвичай асоціюється з кров'ю – загальноновпізнаним маркером небезпеки й агресії. Додамо, що лексема *death* є ще одним ключовим контекстуальним вербалізатором концепту FEAR. Такі дієслівні конструкції як *to look scared to death* та *to be bitten to death* формують яскраві візуальні образи наляканого або ж навіть фізично понівеченого людського референта.

Широкий спектр контекстуальних вербалізаторів концепту FEAR підкреслює важливість цілісного підходу до аналізу зазначеного об'єкта дослідження. Результати лексико-семантичного та контент-аналізу вказують на провідну роль сенсорної інтеграції читача. Автор цілеспрямовано апелює до різних сенсорних систем – зору, слуху, смаку, нюху, дотику – щоб якнайдетальніше описати комплексну структуру концепту FEAR. Принагідно зазначимо, що такі особливості досліджуваного художнього дискурсу найкраще аналізувати крізь призму інтермедіальності – механізму, що окреслює передачу інформації за допомогою різних семіотичних кодів.

Слід зауважити, що аудіальний і візуальний семіотичні коди є основними каналами, які використовує автор задля сенсорної інтеграції читача у вимір паралельної реальності художнього твору. Кінг стратегічно вживає лексеми для опису різноманітних вокальних характеристик голосу, зокрема тону, висоти та гучності. Іменники *roar* (рев), *shriek* (вереск) і *scream* (крик) позначають найбільш інтенсивні звукові відтінки, тоді як *sigh* (зітхання), *howl* (вумтя) і *moan* (стогін) стосуються значно нижчих діапазонів. Автор використовує виразні атрибутивні прикметники, такі як *low* (низький), *thick* (грубий), *tearing* (надришний), *savage* (варварський), *long* (протяжний), *trembling* (тремтячий) і *guttural* (гортанний), для увиразнення конотативного значення перерахованих іменників:

– Then her voice was cut off ... and a sound came out of the mist – a thick, loud grunt – that made all the spit in my mouth dry up. It was like no sound I've ever heard, but the closest approximation might be a movie set in the African veld or a South American swamp. It was the sound of a big animal. It came again, **low and**

tearing and savage... and then it subsided to a series of **low mutterings**. (King, 2007: 61);

– She wriggled her fingers under the rope and pulled with all her strength, unleashing another blast of agony. The cry this occasioned she was aware of: **a high, long, ululating scream**. (King, 2018: 208).

Візуальний семіотичний код є ще одним виміром інтермедіальної репрезентації концепту FEAR. У творі "The Mist" автор зосереджує увагу читача на двох ключових аспектах – міміці та поглядах – що дозволяє простежити за трансформацією емоційних станів героїв:

– "Hey!" Brown roared. I don't know if he was angry, scared, or both. His face was nearly purple. Veins stood out on his neck, looking almost as thick as battery cables. (King, 2007: 26);

– It was Ollie, his round face dead pale, except for the dark circles around his eyes – eyes that were still shiny from his tears. (King, 2007: 40);

– His face was as harsh as a rock with horror and fury. (King, 2007: 66).

Широке використання прикметників, зокрема *dead* (змертвілий, нерухомий), *pale* (блідий), *bewildered* (спантеличений), *strained* (напружений), *blank* (безликий), для опису змін у виразі обличчя персонажів є ще однією характеристикою візуальної репрезентації страху. Чільне місце займає детальний опис очей, які автор зображує як *big, frightened, cloudy, semi-vacant, dark-circled, tear-streaked, bloodshot, wide, haunted, woeful, shiny with tears, huge, sick, scared, blank, bleary, uncomprehending, widening, fearful, lusterless, i as big as dinner plates*. Особливої уваги заслуговує динаміка змін у поглядах персонажів, що яскраво проілюстровано в наступних прикладах:

– ...his eyes bulged with terror as they stared off into the mist. (King, 2007: 39);

– ...his eyes rolling madly in their sockets. (King, 2007: 39);

– ... her black eyes seemed to dance with mad glee. (King, 2007: 52).

Вербалізація візуального семіотичного коду в романі "The Outsider" набуває дещо іншого характеру. Підкреслимо, що вищезгадані приклади здебільшого ілюструють емоції персонажів за моделлю «подразник – емоція», репрезентуючи реактивні патерни поведінки. Більше місця для суб'єктивної інтерпретації сюжету надано у романі "The Outsider", де ключовим постає дескриптивний наратив з не так чітко вираженим описом реакцій персонажів. Автор детально зображує зовнішній вигляд потенційного джерела небезпеки, уникаючи оцінювальних коментарів. Як наслідок, читач має змогу самостійно інтер-

претувати ступінь загрози й емоційне напруження подій;

– “He must have been floating, then,” ... “Because we’re on the second floor, y’know.” “I don’t care. I saw him. His hair was short and black and standing up. His face was lumpy, like Play-Doh. He had straws for eyes.” (King, 2018: 199);

– ...he saw a man standing on the patio in the moonlight, one hand resting possessively on the barbecue where Fred would never grill another steak. Or maybe it wasn’t a man at all. The features were crude, as if punched into being by a blind sculptor. And the eyes were straws.’ (King, 2018: 206);

– ‘Reddish wormlike things began to pour from the hole in the outsider’s head, from its nose, from the cramped teardrop which was all that remained of its unsteady mouth... Holly dropped the flashlight and raised the white thing over her head... now holding

it in both hands. She brought it down one final time, crashing it into the top of the thing’s head. Its face split down the middle like a rotted gourd. There was no brain in the cavity thus revealed, only a writhing nest of those worms...’ (King, 2018: 523).

Таким чином, різноплановість наведених прикладів підкреслює складну будову концепту FEAR. Проведений концептуально-інтермедіальний аналіз свідчить, що Кінг використовує велику кількість мовних засобів і аудіальні та візуальні семіотичні коди, аби якнайдетальніше зобразити неоднозначну природу концепту FEAR. Рис. 1 зображує концептуальну мапу, що слугує системою моделлю об’єкта дослідження.

Згідно зі запропонованою концептуальною мапою, концепт FEAR слід розглядати як складний семіотичний і лінгвістичний феномен, первинну емоцію та комплексне психолінгвістичне

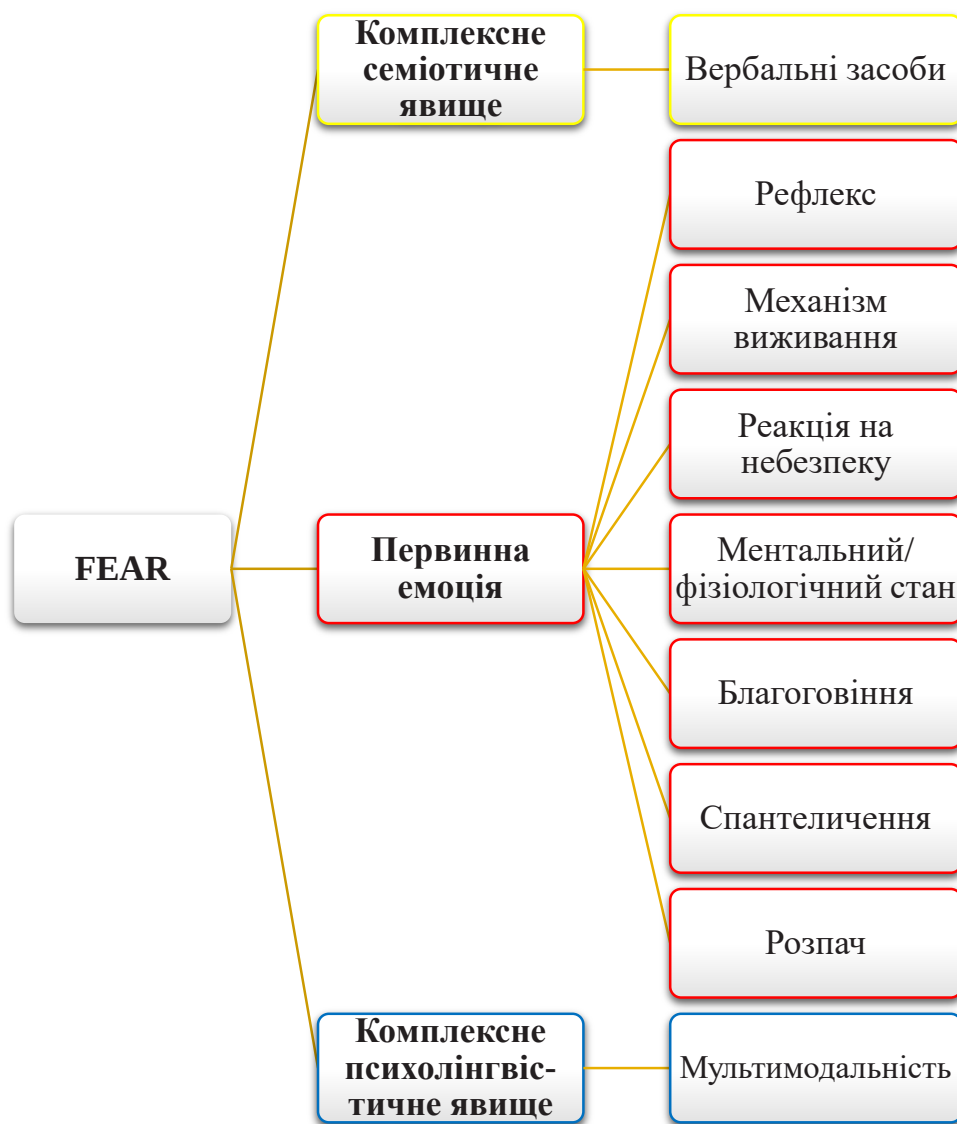

Рис. 1. FEAR: Концептуальна мапа

явище. З погляду семіотики, FEAR постає як інтегрована система вербальних засобів. Як первинна емоція, страх виконує функцію рефлексу на внутрішні та зовнішні подразники, водночас відповідаючи за переживання таких емоційних станів як благоговіння, спантеличення та розпач. У психолінгвістичному контексті концепт FEAR постає як мультимодальний феномен, що поєднує когнітивні, емоційні та сенсорні компоненти.

Висновки. Підсумовуючи зазначене вище, можемо констатувати, що синтез концептуального й інтермедіального підходів чи не єдиний релевантний спосіб окреслити всі можливі аспекти концепту FEAR. Використовуючи перераховані методи аналізу художніх текстів, ми запропонували системну модель страху як багатовимірного семіотичного та

лінгвістичного артефакту, первинної емоції та психолінгвістичного феномену. Зазначимо, що залучення інтермедіальної перспективи допомогло виокремити ключову роль візуального й аудіального семіотичних кодів у репрезентації досліджуваного концепту. Результати цієї наукової розвідки дають підстави стверджувати, що в літературному корпусі С. Кінга страх насамперед постає комплексною нейрофізіологічною реакцією на певні подразники, що корелює з виокремленими семантичними компонентами, зокрема [ВІДЧУТТЯ], [НЕБЕЗПЕКА], [ЕМОЦІЯ], [СТАН]. Таким чином, аналіз художнього дискурсу як репрезентації людського досвіду засвідчив, що, поява нових вимірів страху базується на фундаментальному розумінні обговорюваного концепту як первинної людської емоції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Біскуп І. П. Музикалізація поезії як дискурсивна стратегія: Критичний аналіз дискурсу посмертного альбому Леонарда Коена "Thanks for the Dance". Інтермедіальність на перетині наукових парадигм: ретроспектива і сучасність. Київ, 2021.
2. Воробйова О. П. Інтерфеномени в парадигмальному вимірі, або що там за обрієм когнітології? *Studia Linguistica*. Науковий журнал кафедри загального мовознавства, класичної філології та неоелліністики Ін-ту філології КНУ ім. Т. Шевченка. 2021. Вип. 19. С. 24–37. DOI: <https://doi.org/10.17721/StudLing2021.19.24-37>
3. Кагановська О. М. Текстові концепти французької художньої прози крізь призму імплікації та експлікації. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія: Філологія*. 2018. Т. 21. № 2. С. 31–43. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vknlu_fil_2018_21_2_5.
4. Кононенко В. Концепти українського дискурсу: Монографія. Київ-Івано-Франківськ: Плай. 2004.
5. Freud S. The uncanny. Sandner D. (Ed.). *Fantastic literature: A critical reader*. Greenwood Publishing Group, 2004. (Оригінал опубліковано 1919)
6. Grogans S. E. et al. The nature and neurobiology of fear and anxiety: State of the science and opportunities for accelerating discovery. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*. 2023. Vol. 151. Article 105237. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.neubiorev.2023.105237>
7. Rosch E. Reclaiming concepts. *Journal of Consciousness Studies*. 1999. Vol. 6, № 11–12. P. 61–77.
8. Jackendoff R. What is a concept, that a person may grasp it? *Mind & Language*. 1989. Vol. 4, № 1–2. P. 68–102.
9. Lakoff G. *Women, fire, and dangerous things: What categories reveal about the mind*. Chicago: University of Chicago Press, 2008.
10. Lovecraft H. R. *Supernatural horror in literature* [Електронний ресурс]. Project Gutenberg of Australia. 1927. URL: <https://gutenberg.net.au/ebooks06/0601181h.html> (дата звернення: 18.05.2025).
11. Rey G. Concepts and stereotypes. *Cognition*. 1983. Vol. 15, № 1–3. P. 237–262. DOI: [https://doi.org/10.1016/0010-0277\(83\)90044-6](https://doi.org/10.1016/0010-0277(83)90044-6)
12. Kerafrod J. G., Michal M. The fear-defense system, emotions, and oxidative stress. *Redox Biology*. 2020. Vol. 37. Article 101588. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.redox.2020.101588>
13. Kierkegaard S. *Fear and trembling*. Trans. by L. M. Hollander. Austin: University of Texas, 1923. (Comparative Literature Series, 3). URL: https://www.gutenberg.org/files/60333/60333-h/60333-h.htm#FEAR_AND_TREMBLING (дата звернення: 06.05.2024).
14. King S. *Danse macabre*. New York: Everest House, 1981. URL: <https://www.worldswithoutend.com/novel.asp?id=24182> (дата звернення: 06.05.2024).
15. King S. *The mist* [Електронний ресурс]. 2007. URL: <https://wp.nyu.edu/darknessspeaks/wp-content/uploads/sites/3674/2016/04/King-Stephen-The-Mist.pdf> (дата звернення: 06.05.2024).
16. King S. *The outsider*. London: Hodder & Stoughton, 2018.
17. Mobbs D., Hagan C. C., Dalgleish T., Silston B., Prévost C. The ecology of human fear: Survival optimization and the nervous system. *Frontiers in Neuroscience*. 2015. Vol. 9. Article 55. DOI: <https://doi.org/10.3389/fnins.2015.00055>
18. Oxford Advanced Learner's Dictionary. *Fear* [Електронний ресурс]. URL: https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/fear_1?q=fear (дата звернення: 20.05.2025).
19. Tyng C. M., Amin H. U., Saad M. N. M., Malik A. S. The influences of emotion on learning and memory. *Frontiers in Psychology*. 2017. Vol. 8. Article 1454. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2017.01454>

REFERENCES

1. Biskub, I. (2021). Muzykalizatsiia poezii yak dyskursyvna stratehiia: Krytychnyi analiz dyskursu posmertnoho albumu Leonarda Koena "Thanks for the Dance" [Musicalization of poetry as a discursive strategy: A critical analysis of the discourse of Leonard Cohen's posthumous album "Thanks for the Dance"]. *Intermedialnist na peretyni naukovykh paradyhm: Retrospektyva i suchasnist*. Kyiv. [in Ukrainian].
2. Freud, S. (1919). The uncanny. In D. Sandner (Ed.), *Fantastic literature: A critical reader* (2004 ed.). Greenwood Publishing Group.
3. Grogans, S. E., Bliss-Moreau, E., Buss, K. A., Clark, L. A., Fox, A. S., Keltner, D., Cowen, A. S., Kim, J. J., Kragel, P. A., MacLeod, C., Mobbs, D., Naragon-Gainey, K., Fullana, M. A., & Shackman, A. J. (2023). The nature and neurobiology of fear and anxiety: State of the science and opportunities for accelerating discovery. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, 151, Article 105237. <https://doi.org/10.1016/j.neubiorev.2023.105237>
4. Rosch, E. (1999). Reclaiming concepts. *Journal of Consciousness Studies*, 6(11–12), 61–77.
5. Jackendoff, R. (1989). What is a concept, that a person may grasp it? *Mind & Language*, 4(1–2), 68–102.
6. Lakoff, G. (2008). *Women, fire, and dangerous things: What categories reveal about the mind*. University of Chicago Press.
7. Lovecraft, H. R. (1927). *Supernatural horror in literature*. Project Gutenberg of Australia. <https://gutenberg.net.au/ebooks06/0601181h.html> (Accessed 18.05.2025)
8. Rey, G. (1983). Concepts and stereotypes. *Cognition*, 15(1–3), 237–262. [https://doi.org/10.1016/0010-0277\(83\)90044-6](https://doi.org/10.1016/0010-0277(83)90044-6)
9. Kononenko, V. (2004). Kontsepty ukrainskoho dyskursu. [Concepts of Ukrainian discourse: Monograph]. Kyiv–Ivano-Frankivsk: *Plai*. [in Ukrainian].
10. Kahanovska, O. M. (2018). Tekstovi kontsepty frantsuzkoi khudozhnoi prozy kriz pryzmu implikatsii ta eksplikatsii. [French literary prose contextual concepts through the prism of implication and explication]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho linhvystychnoho universytetu*, 21, 31–43. <https://doi.org/10.32589/2311-0821.2.2018.151915> [in Ukrainian].
11. Kerahrodi, J. G., & Michal, M. (2020). The fear-defense system, emotions, and oxidative stress. *Redox Biology*, 37. <https://doi.org/10.1016/j.redox.2020.101588>
12. Kierkegaard, S. (1923). *Fear and trembling* (L. M. Hollander, Trans.). Comparative Literature Series, 3. Austin, TX: University of Texas. (Original work published) https://www.gutenberg.org/files/60333/60333-h/60333-h.htm#FEAR_AND_TREMBLING (Accessed 06.05.2024)
13. King, S. (1981). *Danse macabre*. Everest House. <https://www.worldswithoutend.com/novel.asp?id=24182> (Accessed 06.05.2024)
14. King, S. (2007). *The mist*. <https://wp.nyu.edu/darknessspeaks/wp-content/uploads/sites/3674/2016/04/King-Stephen-The-Mist.pdf> (Accessed 06.05.2024)
15. King, S. (2018). *The outsider*. Hodder & Stoughton.
16. Mobbs, D., Hagan, C. C., Dalgleish, T., Silston, B., & Prévost, C. (2015). The ecology of human fear: Survival optimization and the nervous system. *Frontiers in Neuroscience*, 9(55). <https://doi.org/10.3389/fnins.2015.00055>
17. Oxford Advanced Learner's Dictionary. (n.d.). *Fear*. https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/fear_1?q=fear (Accessed 20.05.2025)
18. Tyng, C. M., Amin, H. U., Saad, M. N. M., & Malik, A. S. (2017). The influences of emotion on learning and memory. *Frontiers in Psychology*, 8. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2017.01454>
19. Vorobyova, O. (2021). Interfenomeny v paradyhmalnomu vymiri, abo shcho tam za obriiem kohnitohii? [Interphenomena in the paradigmatic dimension, or what is beyond the horizon of cognitive science?] *Studia Linguistica. Naukovyi zhurnal kafedry zahalnoho movoznavstva, klasychnoi filolohii ta neoellinistyky Instytutu filolohii Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*, 19, 24–37. <https://doi.org/10.17721/StudLing2021.19.24-37> [in Ukrainian].

Михайло БОНДАРЕНКО,

orcid.org/0009-0004-4578-9241

викладач кафедри романо-германської філології

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

(Харків, Україна) m.bondarenko00@icloud.com

ДИСКУРС ПОДОРОЖІ В РОМАНІ «НІЧ ВОГНЮ» ЕРІКА-ЕММАНЮЕЛЯ ШМІТТА

У статті здійснено комплексне дослідження дискурсу подорожі в романі Ніч Вогню Еріка-Емманюеля Шмітта як ключового наративного і смислотворчого чинника. Подорож у творі постає не лише як сюжетний елемент, а як художня модель духовної трансформації, засіб самопізнання та виходу за межі раціонального. Акцентовано увагу на амбівалентному характері подорожі, яка поєднує фізичне переміщення до алжирської Сахари з внутрішнім переживанням містичного прозріння та переоцінки ціннісних орієнтирів. Особливої уваги надано топосу пустелі, що в контексті екзистенціальної філософії інтерпретується як простір очищення, відмови від звичного способу пізнання та відкриття нової глибинної ідентичності. З'ясовано, що Шмітт не просто фіксує автобіографічну подію, а трансформує її у філософсько-літературний наратив, у якому пережите набуває універсального символічного значення. Виокремлено такі ключові просторові образи, як гора, тиша, самотність, ізоляція, пейзажна безмежність, які слугують структурними опорами внутрішнього сюжету. Описано феномен «Ночі Вогню» як поворотного моменту екзистенційного прозріння, у якому руйнуються раціональні уявлення, стирається межа між суб'єктом і світом та настає містичне відчуття єдності з Абсолютом. Методологічну основу дослідження складають положення герменевтики, екзистенціалізму, логотерапії В. Франкла, типологія мандрів Е. Ліда, а також принципи наратологічного аналізу.

Доведено, що роман Шмітта є зразком сучасного духовного автобіографізму, в якому подорож стає не зовнішнім шляхом, а переходом до нової системи цінностей, здатної відновити зв'язок між людиною, внутрішнім світом і трансцендентним горизонтом буття.

Окрім цього, в статті було здійснено дослідження роману Еріка-Емманюеля Шмітта з точки зору різних вчених та науковців з різних країн світу, які в своїх роботах описували феномени, які відбуваються з головним героєм під час його подорожі в пустелі, а також його стан, коли він врешті-решт спромігся побачити Бога, та що саме змусило головного героя роману змінити свою точку зору з приводу існування Бога та віри після 30 годин проведених на самоті посеред пустелі.

Ключові слова: подорож, духовне прозріння, Шмітт, автобіографізм, пустеля, екзистенція, сенс, трансформація.

Mykhailo BONDARENKO,

orcid.org/0009-0004-4578-9241

Lecturer at the Department of Romance and Germanic Philology

Kharkiv National Karazin University

(Kharkiv, Ukraine) m.bondarenko00@icloud.com

THE DISCOURSE OF TRAVEL IN ERIC-EMMANUEL SCHMITT'S NOVEL “NIGHT OF FIRE”

The article presents a comprehensive study of the discourse of travel in Éric-Emmanuel Schmitt's novel Night of Fire as a key narrative and meaning-making element. In the novel, travel is not limited to a plot device but functions as an artistic model of spiritual transformation, a path to self-knowledge, and a way beyond rational cognition. Emphasis is placed on the ambivalent nature of the journey, which combines a physical expedition to the Algerian Sahara with an internal experience of mystical insight and reassessment of value orientations. Special attention is paid to the topos of the desert, which, in the context of existential philosophy, is interpreted as a space of purification, rejection of conventional knowledge systems, and the emergence of a renewed, deeper identity. It is demonstrated that Schmitt does not merely document an autobiographical episode but transforms it into a philosophical-literary narrative, in which personal experience acquires universal symbolic significance. Key spatial motifs are identified—mountain, silence, solitude, isolation, and boundless landscape—which serve as structural supports for the protagonist's inner path. The “Night of Fire” is described as a turning point of existential revelation, during which rational constructs collapse, the boundary between subject and world dissolves, and a mystical sense of unity with the Absolute arises. The research is grounded in hermeneutics, existentialist thought, Viktor Frankl's logotherapy, E. J. Leed's typology of travel, and principles of narratological analysis. It is concluded that Schmitt's novel exemplifies a contemporary form of spiritual autobiographism, in which travel is not

external movement but a passage toward a new value system capable of restoring the connection between the human being, the inner world, and the transcendent horizon of existence.

In addition, the article examines the novel by Eric-Emmanuel Schmitt from the point of view of various scholars and scientists from around the world, who in their works described the phenomena that occurred to the protagonist during his journey in the desert, as well as his condition when he finally managed to see God, and what exactly made the protagonist of the novel change his point of view about the existence of God and faith after 30 hours spent alone in the middle of the desert.

Key words: travel, spiritual awakening, Schmitt, autobiographism, desert, existence, meaning, transformation.

Постановка проблеми. В сучасних тенденціях літературознавства можна спостерігати зростаючий інтерес до теми фізичної та ментальної подорожей, як до складного та багаторівневого наративного та філософського феномена. В романах подорож не лише визначає сюжетну динаміку твору, але й виконує деякі інші функції, такі як: подорож може виступати способом онтологічного пошуку, механізмом, який допомагає осмислити себе та навколишній світ. У постмодерній культурі, яка часто суперечить раціональним наративам, подорож може трансформуватися в певний індивідуальний акт духовного самоствердження або ж інколи показати руйнування особистісних меж.

Роман «Ніч Вогню» Еріка-Емманюеля Шмітта є певним взірцем такого типу наративу. В його основі лежить автобіографічне свідчення духовного переродження, що можна спостерігати під час експедиції героя до Сахари. Під час своїх мандрівок гірським масивом Хоггар, головний герой опиняється в ситуації, коли він відчуває себе абсолютно самотнім, окрім того герой є вкрай виснаженим. Єдине, на що може сподіватися головний герой в такий період часу – це лише його віра.

Аналіз досліджень. Дослідження подорожі на сторінках цього роману дозволяє виявити, яким чином Ерік-Емманюель Шмітт формує філософський роман, використовуючи не лише наративну структуру, але й просторові топоси та духовну інтеграцію.

Мета статті – Стаття ставить перед собою мету розглянути просторові топоси роману «Ніч Вогню», серед яких головним є пустеля, а також дослідити яким чином на сторінках роману подорож представлена не лише як переміщення в географічному просторі, але і як внутрішня метаморфоза, а саме шлях до себе, пошук сенсу життя та шлях до Бога.

Виклад основного матеріалу. Ерік-Емманюель Шмітт – всесвітньо відомий сучасний французький письменник та драматург. Свою кар'єру письменника він розпочав ще в 1991 році, після того, як була опублікована його перша драматургічна робота «Ніч у Вавилоні», але свою популярність він здобув в 1993 році, коли світ побачив його роман «Відвідувач».

Письменник виховувався в родині, де панував дух атеїзму, та ледь не з дитинства заявляв, що він агностик, хоча сьогодні Ерік-Емманюель Шмітт заявляє про важливість релігії в своїй творчості та навіть наголосив, що він християнин. Твори письменника були перекладені 40 мовами в усьому світі та мають не аби яку популярність на ринках більше ніж 50 країн світу.

Окрему популярність здобули автобіографічні романи письменника, де автор освітлює певні періоди зі свого власного життя, ставлячи акценти на певних, важливих для нього речах, де звісно є і релігія та віра. Серед таких є всесвітньо відомий роман «Ніч Вогню», про який і буде йти мова на сторінках цієї статті.

Елемент подорожі як структура трансформації є одним з найпоширеніших архетипів у світовій літературі, який бере свій початок ще з міфологічних текстів. Ерік-Емманюель Шмітт намагається адаптувати цей елемент до більш сучасного, постмодерного контексту, де бере за основу не тільки фізичне переміщення в пустелю, але й враховує елемент надії та віри в Бога, показуючи читачу його присутність в житті головного героя. Шлях до віри, пошук сенсу та духовність, що кожен з нас вкладає в своє життя є настільки особистими темами, що часто досить важко надати цьому якусь об'єктивну оцінку. Тому коли головний герой (яким тут виступає сам автор в молодості), який є агностиком, раціоналістом та атеїстом, погоджується відправитися в пішу подорож в експедицію в Хоггар, де його ціль була – це лише зібрати матеріал для сценарію з життя Шарля де Фуко, який в минулому був військовим, але став священником після того як відчув благодать, майже нереально уявити собі, що і сам головний герой переживе такий досвід, що докорінно змінить його життя, та світосприйняття. Як пише сам автор «Я був людиною, яка подорожувала, щоб забути, людиною, яка втікала» (Шмітт, 2015: 17).

Він не очікує майже нічого, окрім як здобуття нових вражень та можливо певних пригод, які можна зустріти на цій території. Проте розпочата мандрівка протікає зовсім не так, як спочатку спадало на думку герою, під час неї він втрачає контроль над самим собою, через власну необережність молодий чоловік губиться та від-

стає від каравану та Абайгура, він змушений провести цілу ніч наодинці із собою далеко від всіх. Саме в цю ніч герой постає перед моментом духовної трансформації, коли він перестає бути лише спостерігачем світу, а й вдається до діалогу з Богом, опиняється в стані, коли перестаєш відчувати звичні орієнтири та грані свого існування, коли людина постає перед абсурдом власне буття.

Важливим елементом в романі стає пустеля, як зазначає автор: «Пустеля була не місцем, а станом душі» (Шмітт, 2015: 29). Присутність пустелі можна спостерігати також і в Біблії, в романах Антуан де Сент-Екзюпері і в творчості інших відомих письменників. В романі Еріка-Емманюеля Шмітта пустеля виконує функцію багатозначної метафори, бо ж з одного боку вона постає як простір ізоляції, де головний герой проводить 30 годин без їжі і води, під час яких без перебільшень не тільки змінюється світогляд, розуміння власної віри та навіть бачення сенсу свого буття для головного героя цього роману, але й руйнується стара реальність та всі попередні уявлення бачення світу. Автор неодноразово вказував, що пустеля по черзі вказувала йому на його помилки.

Опинившись без їжі та води, герой роману, переосмислює поняття власної смерті, яка тепер відкрилась йому під зовсім іншим поняттям: «Смерть не була б для мене кінцем, а лише зміною форми; я залишив би цю землю, щоб знайти Батьківщину – первинну єдність, ще незнану. З повною спокоем я прийняв би таємницю смерті так само, як і таємницю життя: з довірою!» (Шмітт, 2015: 48). Головний герой перестає бути атеїстом, бо він, врешті-решт, зустрічається з Богом, таким чином автор хоче показати читачу саме «внутрішню сцену» та духовну драму головного героя.

Як зазначає автор: «У його словах я почув запрошення до внутрішньої подорожі, довшої і важливішої, ніж та, яка привела мене так далеко» (Шмітт, 2015: 64).

Особливої уваги набувають філософські роздуми героя, які не лише поглиблюють сюжет, але й створюють поле для рефлексії для кожного, хто читає роман: «Хто я? Свічка, що горить у темряві, і яку загасить вітер. Нікчемність! Наразі я можу кричати: «Я існую», але це ствердження огортає жах, бо, навіть якщо я кричатиму, мобілізую в собі шалений запал – я не існуватиму завжди. Я лише мить між двома вічностями: вічністю до мене і вічністю після мене. Я лише клаптик життя між двома небуттями – тим, що передував мені, і тим, що прийде після. І якщо вічність залишає мене в спокої, то два небуття вже мене пожирають. Сказати «Я є» – це сказати «Я не буду». Синонім

до слова «живий» лише один – «смертний». Моя велич – це моя убогість, моя сила – моя недосконалість. І гордість змішується зі страхом» (Шмітт, 2015: 74).

Окрему увагу варто звернути на автобіографічну складову цього роману, Ерік-Емманюель Шмітт не приховує, що всі події, які описані в цьому романі – відображення його власного досвіду. В цьому романі автор ставить перед собою ціль за допомогою автобіографізму надати певної інтимності філософському дискурсу, який можна побачити на сторінках роману. В романі автор використовує наратив від першої особи, що дозволяє читачу стати не лише свідком усіх подій, що відбуваються з головним героєм, а й поспостерігати зміни, що відбулися у внутрішньому світі героя.

На перший погляд можна подумати, що всі зміни, які відбуваються з героєм зводяться суто до переосмислення своєї віри, та в цілому стосуються лише релігії. Насправді ж ці зміни полягають у зміні самого типу пізнання, тобто процес переходу від логічного фактору, коли герой опиняється сам на сам в пустелі без єдиної думки про те, що буде далі, бо в нього немає навіть ковтку води, до містичного, коли під час ночі вогню, яку він провів в Сахарі, він зміг побачити вищі сили, та саме ця подія переконала його переосмислити своє світобачення. Головний герой в романі часто питає в себе про існування випадків, та про можливість мати долю, та чи є взагалі ті люди, які хочуть, або ж можуть ігнорувати та не зважати на власну долю.

Автобіографічна рамка надає твору подвійної сили: з одного боку можна сказати про інтимність, проте з іншого боку мова йде вже про універсальність. Досвід фізичної та ментальної подорожі, яку пережив головний герой був одиничним та водночас універсальним, бо автор на сторінках роману надає доступ до нього всім бажаючим, використовуючи при цьому саме мистецьке опрацювання, опис подій, місця, де відбувалися події та переживання, які відчував на собі головний герой роману. Автору вдалося перетворити свій досвід на наратив, який наразі може допомогти читачеві зрозуміти та налагодити своє внутрішнє життя. Ерік-Емманюель Шмітт на сторінках роману часто згадує фактор тривоги, яка так чи інакше змінювала його внутрішній стан, але водночас він наголошував, що в його душі була також присутня і радість, яка постійно повертала його до реальності та давала певну надію.

Роман «Ніч Вогню» Еріка-Емманюеля Шмітта також тісно пов'язаний із філософською традицією XX сторіччя, перш за все це пов'язано через

екзистенціалізм та певний персоналізм, який був присутній в ті часи. Через наратив фізичної та ментальної подорожей, межового досвіду та власне духовного прозріння автор інтегрує у текст концепти, які можна асоціювати з працями німецького філософа та психіатра Карла Ясперса, який в своїх напрацюваннях згадував саме ідею та поняття «межевої ситуації», власне яку і переживає наш головний герой. Йдеться про момент, коли всі раціональні засоби самопізнання та пізнання світу перестають бути ефективними, та людина стикається з абсурдом, самотністю та ледь не зі смертю. Саме такий феномен ми бачимо на сторінках роману, проаналізувавши події, що відбувалися з головним героєм. Він губиться в пустелі й опиняється в умовах цілковитої ізоляції, проте ця ситуація не руйнує його, а й навпаки, відкриває для нього нові горизонти. Як зазначає автор: «Я вже не питав, я дозволив буттю торкнутися мене» (Пер. автора, Шмітт, 2015: 139). Або ж пригадуючи свій стан «межевої ситуації» можна навести в приклад іншу цитату головного героя, де він каже своє відношення до власної смерті в той момент: «Смерть не була б для мене кінцем, а лише зміною форми; я залишив би цю землю, щоб знайти Батьківщину – первинну єдність, ще незнану. З повною спокою я прийняв би таємницю смерті так само, як і таємницю життя: з довірою!» (Шмітт, 2015: 142).

Також окремої уваги вартують роботи та дослідження французької філософині та громадської активістки Сімони Вейль, з якою сам Ерік-Емманюель Шмітт мав дуже схожі думки та ідеї. Вона ж підкреслювала, що ментальна подорож та саме досвід присутності Божої стається лише тоді, коли навколо панує тиша, а також для цього людина має знаходитися в стані абсолютної зосередженості. На думку Сімони пустеля – це не лише географічний простір, але й також метафора власного внутрішнього очищення. Її знаменитий вислів «увага – це форма молитви» можна безумовно назвати ідеальним коментарем до містичної сцени в романі. Головний герой роману «Ніч Вогню» не має на меті шукати Бога та подорожувати якимось іншим чином, окрім як фізичного переміщення в пустелю, але через фактори, які включають в себе абсолютну тишу та межову концентрацію, головний герой роману досягає успіху та Бог зміг знайти його.

Останнім та не менш ключовим фактором, до якого нас відсилає роман «Ніч Вогню» є роботи австрійського психіатра, психотерапевта та філософа Віктора Франка, де він показує ідею сенсу, як ідею базової потреби для будь-якої людини. В романі «Ніч Вогню» головний герой пережи-

ває кризу та замість того, щоб занепасти духом та опустити рукава, він відкриває для себе сенс вірування та іншого способу світосприйняття.

Таким чином, саме філософське сприйняття роману може значно поглибити інтерпретацію та надати можливість побачити Шмітта не лише як письменника, але і як мислителя, який передає власний духовний досвід.

Окремої уваги також заслуговує елемент мовчання в центральних мотивах роману, яке набуває не лише сюжетної функції, але також і філософської. Після епізоду в романі, де головний герой загубився в пустелі, він більше не в змозі мислити у звичайному сенсі розуміння цього слова. Він перебуває в стані «буття», стан, який можна порівняти з медитативною практикою, яку використовують в східних духовних традиціях, де очищення розуму та підсвідомості є однією з умов для прозріння.

Мовчання в романі виконує ще одну важливу функцію: воно очищує свідомість головного героя, який на той момент був позбавлений можливості говорити, пояснювати щось чи аналізувати те, що відбувається довкола нього, він опиняється перед самим собою.

Врешті-решт, Ерік-Емманюель Шмітт подає мовчання як необхідну умову для будь-якого глибинного прозріння. Елемент тиші в романі стає не елементом відсутності чи порожнечі, а умовою для справжньої присутності та зустрічі з Богом. Саме в цій тиші народжується віра, яка не є сліпим переконанням, а є відповіддю душі на досвід пережитого буття.

Висновки. Таким чином, дискурс подорожі в романі Ніч Вогню Еріка-Емманюеля Шмітта виконує функцію не лише сюжетного рушія, а й глибинного філософського концепту. Подорож, пустеля, ніч, самотність – усе це не лише описи, а топоси, які організовують наративний простір і репрезентують трансцендентний вимір буття.

Подорож у творі є процесом внутрішньої трансформації, що відбувається в умовах межового досвіду. Шмітт відходить від традиційного релігійного дискурсу і пропонує модель екзистенційної віри, в якій досвід первинний, а формулювання вторинне. У цьому полягає цінність роману в контексті сучасної культури, де питання сенсу знову набуває гостроти.

Роман Ніч Вогню не лише продовжує традицію «подорожнього письма», а й створює нову парадигму – парадигму духовного свідчення в епоху скепсису. Таким чином, дискурс подорожі тут виконує функцію смислотворення, структурує як сюжет, так і світогляд героя, відкриваючи нові горизонти для читача.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Франкл В. Е. Людина в пошуках справжнього сенсу / пер. з англ О. Замойської Київ : Наш Формат, 2006. 240 с.
2. Віктор Франкл – Вікіпедія. *Bikinedia*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Віктор_Франкл (дата звернення: 25.05.2025)
3. Ерік-Емманюель Шмітт – Вікіпедія. *Bikinedia*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Ерік-Емманюель_Шмітт (дата звернення: 25.05.2025).
4. Сімона Вейль – Вікіпедія. *Bikinedia*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Сімона_Вейль (дата звернення: 25.05.2025).
5. La nuit de feu: l'illumination. La Presse: веб сайт. URL: <https://www.lapresse.ca/arts/livres/201511/17/01-4921801-la-nuit-de-feu-lillumination.php>
6. Schmitt É.-É. La nuit de feu. Paris : Albin Michel, 2015. 183 p.

REFERENCES

1. Frankl, V. E. (2006). *Liudyna v poshukakh spravzhnoho sensu* [Man's search for meaning] (O. Zamoiska, Trans.) [Original work published 1946]. Nash Format. 240 [in Ukrainian]
2. Viktor Frankl. [Viktor Frankl] Wikipedia URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Віктор_Франкл [in Ukrainian]
3. Éric-Emmanuel Schmitt. [Éric-Emmanuel Schmitt.] Wikipedia URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Ерік-Емманюель_Шмітт [in Ukrainian]
4. Simona Viel. [Simone Veil] Wikipedia URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Сімона_Вейль [in Ukrainian]
5. *La nuit de feu: l'illumination*. [The Night of Fire: illumination.] (2015, November 17). La Presse. URL: <https://www.lapresse.ca/arts/livres/201511/17/01-4921801-la-nuit-de-feu-lillumination.php> [in French]
6. Schmitt É.-E. (2015). *La nuit de feu*. [The Night of Fire]: Albin Michel Paris. 183 [in French]

Тетяна БОЧАРНИКОВА,*orcid.org/0000-0002-3526-9400*

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри романо-германської філології

Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

(Харків, Україна) *tbocharnikova@karazin.ua*

КЛЮЧОВІ ПОНЯТТЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ АНГЛІЦИЗМІВ У СУЧАСНІЙ ІСПАНСЬКІЙ МОВІ

Стаття присвячена вивченню функціонування англіцизмів у сучасній іспанській мові в контексті їх проникнення, класифікації та адаптації. Зазначено, що вплив англійської мови на іспанську істотно посилюється в умовах інформаційного суспільства, глобалізації та активного міжмовного контакту. Проаналізовано наукові праці українських та зарубіжних дослідників, які вивчають англіцизми не лише як лексичне збагачення, а й як соціокультурне явище. Увагу зосереджено на поняттях «запозичення», «англіцизм», «узус», а також типології запозичень за лінгвістичними критеріями: адаптовані (взяті шляхом перейняття без асиміляції в системі мови-реципієнта), неадаптовані (які видозмінюються відповідно до норм мови, в яку переходять), фонетичні, морфологічні, семантичні тощо. Аналіз термінології дозволив прийти до висновку, що англіцизми – це будь-яка систематична мовна особливість, що була адаптована або запозичена з англійської, та використовується у мові-реципієнті.

Розглянуто роль академічних інституцій, зокрема Королівської іспанської академії, у регулюванні процесу адаптації. Визначено три етапи засвоєння запозичень: акт передачі, перехідний період, експлуатація, які характеризуються складними процесами. Підкреслено динамічність лексики як найбільш чутливої до іномовного впливу частини мови. Уточнено, що адаптація запозичень може відбуватися на фонологічному і фонетичному, орфографічному, морфологічному (граматичному) та семантичному рівнях. Зроблено висновок, що адаптація англіцизмів є гнучким процесом, який відбувається переважно природно, через уживання мовцями, проте потребує наукового супроводу з боку мовних інституцій, зокрема Королівської іспанської академії, для збереження стабільності мовної системи. Англіцизми, що переходять в узус, мають найвищий шанс на інтеграцію. Саме тому, вивчення англіцизмів варто розглядати через призму їх проникнення та адаптації у мові-реципієнті. Робота може стати підґрунтям для подальших досліджень мовного контакту та міжкультурної комунікації.

Ключові слова: англіцизми, запозичення, іспанська мова, узус, адаптація.

Tetiana BOCHARNYKOVA,*orcid.org/0000-0002-3526-9400*

Candidate of Pedagogical Sciences,

Associate Professor at the Department of Romance-German Philology, School of Foreign Languages

V. N. Karazin Kharkiv National University

(Kharkiv, Ukraine) *tbocharnikova@karazin.ua*

CORE CONCEPTS IN THE FUNCTIONING OF ANGLICISMS IN CONTEMPORARY SPANISH

This article deals with the investigation of the functioning of Anglicisms in contemporary Spanish within the framework of their penetration, classification, and adaptation. The work highlights the growing influence of the English language on Spanish in the context of the information society, globalization, and active language contact. The research draws on the works of Ukrainian and foreign scholars who examine Anglicisms not only as a source of lexical enrichment but also as a sociocultural phenomenon. The focus is placed on defining the concepts of “borrowing,” “Anglicism,” and “language usage,” as well as on establishing a linguistic typology of borrowings, including adapted and non-adapted forms, phonetic, morphological, and semantic variants. The analysis of terminology led to the conclusion that Anglicisms are any systematic linguistic feature that has been adapted or borrowed from English and is used in the recipient language.

The article also emphasizes the role of academic institutions, particularly the Royal Spanish Academy, in managing and regulating the adaptation process. Three main stages have been identified in the assimilation of borrowed elements – transmission, transition, and exploitation – each of which involves complex processes. Special attention is given to vocabulary as the most dynamic and externally influenced part of language. It has been underpinned that adaptation can take place at various linguistic levels: phonological, phonetic, orthographic, grammatical, and semantic. The article concludes that the integration of Anglicisms is primarily a natural process facilitated by language users, yet it requires scholarly and institutional support to maintain systemic stability. Anglicisms that enter into language usage –

common linguistic usage – are most likely to achieve long-term integration. That is why the study of Anglicisms should be considered through the prism of their penetration and adaptation in the recipient language. This study may serve as a basis for further investigation into language contact and intercultural communication.

Key words: *Anglicisms, borrowing, Spanish language, language usage, adaptation.*

Постановка проблеми. За період свого існування іспанська мова зазнала багатьох змін під впливом її взаємодії із різними мовами і культурами. Своєму сучасному вигляду вона завдячує також і англійській мові. Епоха інформаційних технологій полегшила та розширила процес та сфери проникнення запозичень, у нашому випадку англіцизмів, в іспанську лексику, фонетику та граматику.

Актуальність дослідження полягає у тому, що тема функціонування англіцизмів у сучасній іспанській мові зосереджена не лише на лінгвістичній проблемі, але й відображає культурні зміни та соціологічні процеси, які при цьому відбуваються.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Функціонування англіцизмів в іспанській мові були предметом дослідження багатьох науковців. Так, А. Ковальська проаналізувала лінгвістичні особливості англіцизмів у сфері інформаційних технологій та представила результати складання багатомовного глосарію з англіцизмами, що використовуються в областях GitHub і 3D Slicer (Ковальська, 2022: 3-16).

Ми зауважили, що проблема англіцизмів часто розглядається українськими вченими з точки зору творення неологізмів в іспанській. Цим питанням опікувались Є. Кривошея, Ф. Таміла, Ю. Зацний, А. Ущипівська та А. Жупник. Останній приділив особливу увагу творенню неологізмів саме у сфері спорту, а А. Ущипівська розглянула цю тему на матеріалі текстів засобів масової інформації Іспанії. Роботи загалом розглядають англіцизми як одне з основних джерел для збагачення іспанської мови та творення нових слів.

Окрім цього українські дослідники вивчали вплив англо-іспанського мовного контакту та розглядали питання спанглішу, як мовного явища зміни коду (Ткаченко, 2017: 78-82), приділяли увагу його лінгво-соціальному статусу (Ткаченко, 2016: 424-426) та впливу іспанської мови на англійську на територіях США (Шовкопляс, 2019: 167-171).

Соціологічний аспект питання англіцизмів дослідила А. Бичкова у своїй роботі «Creencias y actitudes lingüísticas de los jóvenes andaluces hacia el inglés», де вона порівнює ставлення до англійської та ролі, що вона відіграє у різних аспектах життя (Bychkova, 2021: 61-71).

Дослідження історії розвитку цього феномену дозволило дійти висновку про те, що термін «англіцизм» охоплює різноманітні граматичні, морфологічні, стилістичні та соціальні сфери, саме тому більш конкретно ми зосередимося на його характеристиці в основній частині публікації.

Метою статті є дослідження історії вивчення функціонування англіцизмів в іспанській мові, окресленні їх визначення та класифікації.

Поставлена мета передбачає необхідність розв'язання таких завдань: зробити огляд фундаментальних праць, що стосуються теми функціонування англіцизмів в іспанській мові; визначити поняття «англіцизми», «запозичення» та «узус» і охарактеризувати їх; надати класифікацію та сфери використання англіцизмів.

Виклад основного матеріалу. Мова – це не лише система звукових і графічних знаків, що використовується для комунікації, а й один з основних ключів до вивчення і розуміння різноманітних культур. Вона відображає історію та традиції народу, адже розвивається разом із суспільством, в якому існує. Мова одночасно піддається змінам у ході перетворення політичного і культурного ландшафту та сама виступає у ролі предмету впливу на суспільство. Саме тому дослідники приділяють велику увагу історії мови та мовам у контакті, аби простежити, як вони взаємодіють, як впливають одна на одну та який слід залишає використання певних лексичних і граматичних структур на збагачення чи збіднення мови, розвиток суспільства та когнітивні здібності людей.

Термін «запозичення» (*préstamo*) походить зі сфери економіки та переносить своє значення на сферу лінгвістики через метафору (Gómez Caruz J., 2005: 11).

У словнику Королівської іспанської академії термін «запозичення» має визначення «елемента, загалом лексичного, який одна мова бере з іншої» (*Diccionario de la lengua española*, 2014).

Проте за своєю природою термін є неоднозначним, адже може означати як мовний процес, так і елемент, утворений у ньому (Gómez Caruz J., 2005: 11). Деякі іспаномовні лінгвісти схиляються до нормативістської точки зору та підкреслюють у своїх визначеннях поняття «запозичення» можливість або необхідність адаптації чи асиміляції іноземного слова, не беручи до уваги його

етимологію. Ф. Лазаро Карретер пропонує таке визначення запозичення: «лінгвістичний елемент, який одна мова бере від іншої, адаптуючи його в його примітивній формі, або імітуючи його та трансформуючи його» (Gómez Capuz J., 2005: 12); Т. Левандовський розглядає запозичення як збагачення словникового запасу не лише мови, а й діалекту чи ідіолекту (Guerrero-Ramos G., 2013: 117); тоді як П. Аугер і Л. Руссо стверджують, що неологія запозичення «полягає в передачі в мову вже сформованого лексичного елемента, що належить живій іноземній мові (англійській, німецькій тощо) або мертвій мові (латині, грецькій, санскриті тощо)» (Guerrero-Ramos G., 2013: 119).

Згадані лінгвісти розглядали запозичення як слово, але Бермудес Фернандес пропонує ширше визначення, визначаючи запозичення як «будь-яку мовну особливість (лексичну, синтаксичну, семантичну, морфологічну, фонологічну чи формальну)», що лінгвістична система В (реципієнт) бере, адаптує або перекладає з лінгвістичної системи А (донор)» (Guerrero-Ramos G., 2013: 117).

Запозичені слова можна класифікувати за мовою-донором, за рівнем адаптації, за їхньою позицією в лексиконі мови-реципієнта, за соціолінгвістичною та формальною точкою зору.

Залежно від мови-донора в іспанській розрізняють англіцизми, італінізми, галліцизми, германізми, арабізми і культизми, тобто латинізми та еллінізми.

Залежно від рівня адаптації розрізняють неадаптовані запозичення, тобто запозичення, взяті шляхом перейняття без асиміляції в системі мови-реципієнта, і адаптовані запозичення, які видозмінюються відповідно до норм мови, в яку переходять.

Гомес Капуз класифікує шість типів запозичень відповідно до лінгвістичного рівня: формальне запозичення, яке є фонічним або графічним запозиченням, морфологічне, семантичне, лексичне, синтаксичне та фразеологічне запозичення. Лексичні запозичення автор далі поділяє на три основні групи: цілісні запозичення, лексичні кальки та гібриди (Gómez Capuz J., 2005: 42).

Для ширшого розуміння поняття «англіцизм» важливо проаналізувати ще кілька визначень. У своїй роботі «El anglicismo en el español peninsular contemporáneo» Кріс Пратт стверджує, що «англіцизм – це лінгвістичний елемент або його група, яка використовується в сучасній іспанській мові у кастильській півострівній мові та має англійську модель за безпосередню етимологію» (Pratt, 1980: 115). Важливо відмітити, що дослідник використовує вираз «лінгвістичний елемент»,

що включає у поняття не лише слова, але й приказки, звукові, синтаксичні та інші елементи.

Марія Васкес Амадор у роботі «El tratamiento de un corpus de anglicismos de la prensa mexicana del siglo XX en los diccionarios de la RAE» пропонує цікаве та новіше визначення: «під англіцизмами ми розуміємо слова англійського походження, прийняті іншими мовами, як правило, для позначення нового поняття або з іншого ряду мовних причин, таких як використання синонімів і стилістичних ефекти» (Vázquez Amador M., 2015: 277).

Е. Лоренсо, зі свого боку, стверджує, що англіцизм – це «будь-який культурний факт, головним чином лінгвістичний, який походить з англосаксонської сфери та впроваджується, з більшим чи меншим опором і можливостями, в нашій» (Lorenzo, 1991: 68).

Три визначення словника Королівської іспанської академії (2024) підтверджують, що, по-перше, англіцизм – це «зворот або спосіб мовлення, типовий для англійської мови». По-друге, англіцизм – це «слово або фраза англійської мови, яка використовується в іншій мові». Нарешті, англіцизм – це «вживання англійських слів або виразів різними мовами» (Diccionario de la lengua española, 2014).

Аналіз термінології, запропонований згаданими науковцями, дозволяє прийти до висновку, що англіцизми – це будь-яка систематична мовна особливість, що була адаптована або запозичена з англійської, та використовується у мові-реципієнті.

Оскільки сфера вживання англіцизмів є дуже широкою, вона має складні рівні класифікації. Серед англіцизмів виділяють фонологічний, лексичний і семантичний рівні, засновані на різних критеріях.

Можна констатувати, що частота вживання англіцизмів є визначальним фактором для їх засвоєння мовою-реципієнтом, адже чим частіше зустрічаються англіцизми, тим більша ймовірність того, що вони залишаться в мові.

Медіна Лопес базує свою класифікацію англіцизмів на лінгвістичних критеріях і поділяє їх на лексичні та синтаксичні (Medina López J., 1998: 20).

У мові саме лексика – це та частина мови, яка найшвидше змінюється, у якій з'являються нові слова та зникають інші. Вона є найбільш динамічною та завжди перебуває в безперервній еволюції і розширенні, тому найбільше страждає від лінгвістичних запозичень. Тому, більшість класифікацій англіцизмів є формальними, тобто для опису англіцизмів автори спираються на орфографічні

характеристики запозичених слів та їх відмінності від правил мови-реципієнта.

Еміліо Лоренсо поділяє англіцизми залежно від способу їх проникнення в іспанську мову та ступеня адаптації до цієї мови на грубі англіцизми, англіцизми в періоді акліматизації, кальки і семантичні кальки (Lorenzo, 1991: 71-79).

Англіцизми проникали в іспаномовний простір різними шляхами: через літературу, воєнні дії, мандрівників, торгівлю, спорт, кіно, журналістику, техніку та науку. Важливу роль у цьому процесі також відіграли засоби масової інформації. Хоч і менше за журналістику, вплив північно-американського кіно на Іспанію також був великий. Навіть незважаючи на традиційну іспанську мову дубльованих фільмів, деякі слова, пісні, написи та знаки збережені англійською. А фільми, як правило, викликають інтерес до англосаксонської культури і таким чином сприяють засвоєнню англіцизмів.

Адаптація запозичень, є складною і цікавою темою, адже функціонує паралельно із явищем узусу та у певних випадках не є потрібною, оскільки іноземне слово включає в себе всі умови, щоб бути прийнятим мовою-реципієнтом.

Узус або мовна норма описується Е. Косеріу як те, що «охоплює все, що в «техніці дискурсу», не обов'язково будучи функціональним (розрізнявальним), є традиційно (соціально) фіксованим і становить загальне використання мовної спільноти» (Coseriu, 1973: 26). Саме тому, особливо цінною для аналізу функціонування англіцизмів у іспанській мові є та частина запозичень, що перейшла в узус, тобто адекватно сприймається й активно побутує в мовленні.

Адаптація зазвичай відбувається спонтанно за допомогою самих мовців, головним чином це стосується фонетичних і фонологічних особливостей. Якщо це не так, або якщо немає однотайності щодо адаптації слова, багато вчених вважають, що мовні академії зобов'язані сприяти, шляхом стандартизації, адаптації кожного запозиченого слова. У такий спосіб намагаються вирішити одну з проблем, пов'язаних із проникненням іноземної етимології, яка полягає в «... різноманітності лексичних і фонетичних рішень, які пропонуються та приймаються для кожного запозичення» (Medina López J., 1998: 19).

У багатьох мовах виникає додаткова складність у процесі адаптації: існування численних діалектних різновидів, серед яких існують не лише відмінності в нормі, а й у системі, яка чітко проявляється в іспанській мові на фонологічному рівні через явища спрощення, такі як *seseo* та *yéísmo* (Coseriu, 1973: 106).

Т. Хоуп (Gómez Capuz J., 2005: 17) поділяє процес засвоєння запозичення на три етапи:

1. Акт передачі. Це фаза, коли починається прийняття чужого слова і воно має бути інтегроване в мовну систему. Найважливішим фактом на цьому етапі, є втрата морфемної та семантичної прозорості запозичень, які характеризуються «спорадичним та індивідуальним використанням і відсутністю адаптації»;

2. Перехідний період (проміжний період). На цьому етапі лінгвістична одиниця відчуває вплив свого нового середовища і вже повинна досягти компромісу між своєю експортованою формою та модифікуючими факторами. На цій стадії запозичення натуралізується і стає частиною мовної спадщини мови-реципієнта: «іноземне слово починає цю другу стадію, все ще будучи іноземним словом, і закінчує її як запозичене слово, формально асимільоване, широко вживане та ледь відчувається як чужорідне багатьма носіями мови-реципієнта»;

3. Експлуатація. Мова-реципієнт змінює запозичений лінгвістичний елемент та вводить його в узус.

Адаптація може відбуватися на фонологічному і фонетичному, орфографічному, морфологічному (граматичному) та семантичному рівнях. Тривалий час ступінь фонетичної, графічної та граматичної адаптації функціонував у лінгвістичному описі процесів запозичення англійської мови як індикатор рівня інтегрованості запозичень в мові-реципієнті. Однак принаймні графічна адаптація перестала вважатися основною вимогою для інтеграції англіцизмів. Цей розвиток у майбутньому підкреслюватиметься ефектом засобів масової інформації. Як наслідок глобалізації, носії іспанської мови все частіше вступають у контакт з іншими мовами, особливо з англійською як лінгва-франка.

Зростаючий рівень компетентності англійської мови значної частини мовців може призвести до зменшення потреби в адаптації та прийнятті певних англіцизмів у мовну систему без жодної або з мінімальною адаптацією.

Загалом Королівська іспанська академія продовжує дотримуватись фонетичного критерію й послідовно висловлює необхідність графічної адаптації запозичених слів, посиляючись на небезпеку можливої дестабілізації орфографічної системи: «поширення іноземних слів у грубій або напіваадаптованій формі в іспанських текстах може бути дестабілізуючим фактором у нашій орфографічній системі» (Ortografía de la lengua española, 2010: 598).

Також стверджується, що «той факт, що іноземна мова набуває міжнародного поширення, однак не означає, що процес адаптації до власної мови має бути обов'язково заблокований» (Ortografía de la lengua española, 2010: 600).

Висновки. Дослідження англіцизмів в іспанській мові вивчалось різними вченими та пройшло крізь різні етапи. Було запропоновано різні

визначення термінів «запозичення» та «англіцизми» та їх класифікації, які варіюються в залежності від сфери дослідження. Та слід відмітити, що вивчення англіцизмів варто розглядати одночасно з питанням їх проникнення та адаптації у мові-реципієнті, що є складним процесом, який відбувається за допомогою різних шляхів та намагається закріпитися за допомогою і у межах узусу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ковальська А. До питання аналізу лінгвістичних особливостей англіцизмів у сфері інформаційних технологій. *Академічні візії*. Львів, 2022. вип. 6-7. С. 3-16. URL: <https://www.academy-vision.org/index.php/av/article/view/46> (дата звернення: 10.05.2025).
2. Ткаченко Л., Лебедева Н. Лінгво-соціальний статус спангліша. *Україна і світ: діалог мов і культур: матер. міжнар. наук.-практ. конф. Київського національного лінгвістичного університету*, Київ, Україна, 30 берез.-1 квіт. 2016. Київ: Вид. центр КНЛУ, 2016. С. 424-426.
3. Ткаченко Л., Лебедева Н. Спангліш як мовне явище зміни коду. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика»*. Херсон: ХДУ, 2017. вип. 27. С. 78-81.
4. Шовкопляс Ю. Аспекти вивчення впливу іспанської мови на англійську мову США (порівняльний аналіз українських та зарубіжних досліджень). *Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологічні науки (мовознавство)»*. Дрогобич, 2019. вип. 11. С. 167-171. DOI: <https://doi.org/10.24919/2663-6042.11.2019.175440>
5. Bychkova A. Beliefs and Attitudes of Andalusian Youth Towards English. *Accents and Paradoxes of Modern Philology*. Kharkiv: Department of Romance and German Philology of the School of Foreign Languages at V. N. Karazin Kharkiv National University, 2021. № 1(6). P. 61-71. <https://doi.org/10.26565/2521-6481-2021-6-03>
6. Coseriu E. Sistema, norma y habla. Teoría del lenguaje y lingüística general. Madrid: Gredos, 1973. P.11-113.
7. Diccionario de la lengua española. REAL ACADEMIA ESPAÑOLA, 2014. V. 23.ª ed., [versión 23.7 en línea]. URL: <https://dle.rae.es> (дата звернення: 23.04.2025).
8. Gómez Capuz J. La inmigración léxica. Madrid: Arco/Libros, 2005. 78 p.
9. Guerrero-Ramos G. El préstamo lingüístico, uno de los principales procedimientos de creación neológica. *Quaderns de Filologia. Estudis lingüístics*. 2013. Vol. 18. P. 115-130.
10. Lorenzo E. Anglicismos en la prensa. *Primera reunión de Academias de la Lengua Española sobre el lenguaje y los medios de comunicación*. Madrid: Real Academia Española, 1987. P. 71-79.,
11. Lorenzo E. Anglicismos y traducciones. *Studia Patricae Shaw Oblata*. 1991. Vol. 2. P. 67-79.
12. Medina López J. El anglicismo en el español actual. Madrid: Arco Libros, 1998. P. 13-20.
13. Ortografía de la lengua española. REAL ACADEMIA ESPAÑOLA, 2010. 864 p.
14. Pratt C. El anglicismo en el español peninsular contemporáneo. Madrid: Gredos, 1980. 276 p.
15. Vázquez Amador, M. El tratamiento de un corpus de anglicismos de la prensa mexicana del siglo XX en los diccionarios de la RAE. *Anuario De Letras. Lingüística Y Filología*. 2015. Vol. 3. № 2. P. 273-312.

REFERENCES

1. Kovalska A. (2022) Do pyttannia analizu linhvistychnykh osoblyvostei anhlitsyzmiv u sferi informatsiinykh tekhnolohii. [On the issue of analyzing the linguistic features of Anglicisms in the field of information technologies] *Akademichni vizii – Academic visions*, 6-7. 3-16. [in Ukrainian].
2. Tkachenko L., Lebedieva N. (2016) Linhvo-sotsialnyi status spanhlisha. [Linguistic and social status of Spanglish] *Ukraina i svit: dialoh mov i kultur: mater. mizhnar. nauk.-prakt. konf. Kyivskoho natsionalnoho linhvistychnoho universytetu – Ukraine and the world: dialogue of languages and cultures: materials of the international scientific and practical conference of the Kyiv National Linguistic University*. 424-426. [in Ukrainian].
3. Tkachenko L., Lebedieva N. (2017) Spanhlish yak movne yavyshe zminy kodu. [Spanglish as a linguistic phenomenon of code switching] *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Serii «Linhvistyka» – Scientific Bulletin of Kherson State University. Series "Linguistics"*, 17. 78-81. [in Ukrainian].
4. Shovkoplias Yu. Aspekty vyvchennia vplyvu ispankoi movy na anhlisku movu SShA (porivnialnyi analiz ukrainskykh ta zarubizhnykh doslidzhen). [Aspects of studying the influence of Spanish on US English (comparative analysis of Ukrainian and foreign studies)] *Naukovyi visnyk Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii «Filolohichni nauky (movoznavstvo)»*. – Scientific Bulletin of the Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University. Series "Philological Sciences (Linguistics)", 11. 167-171. [in Ukrainian].
5. Bychkova A. Beliefs and Attitudes of Andalusian Youth Towards English. *Accents and Paradoxes of Modern Philology*. Kharkiv: Department of Romance and German Philology of the School of Foreign Languages at V. N. Karazin Kharkiv National University, 2021. № 1(6). P. 61-71. [in Spanish] <https://doi.org/10.26565/2521-6481-2021-6-03>
6. Coseriu, E. (1973) Teoria del lenguaje y linguística general [Theory of language and general linguistics]. Madrid: Gredos. [in Spanish]

7. Diccionario de la lengua española. REAL ACADEMIA ESPAÑOLA, 2014. V. 23.ª ed., [versión 23.7 en línea]. URL: <https://dle.rae.es> (data zvernennia: 23.04.2025). [in Spanish]
8. Gómez Capuz, Juan (2005): *La inmigración léxica* [Lexical immigration] Madrid, Arco/Libros, Col. *Cuadernos de Lengua Española*. [in Spanish]
9. Guerrero-Ramos G. (2013) El préstamo lingüístico, uno de los principales procedimientos de creación neológica [Linguistic borrowing, one of the main procedures of neological creation] *Quaderns de Filologia. Estudis lingüístics*. 2013. Vol. 18. P. 115-130. [in Spanish]
10. Lorenzo E. (1987) Anglicismos en la prensa [Anglicisms in the press]. *Primera reunión de Academias de la Lengua Española sobre el lenguaje y los medios de comunicación*. Madrid : Real Academia Española. P. 71-79. [in Spanish]
11. Lorenzo E. (1991) Anglicismos y traducciones [Anglicisms and translations]. *Studia Patricae Shaw Oblata*. Vol. 2. P. 67-79. [in Spanish]
12. Medina López J. (1998) El anglicismo en el español actual [Anglicism in contemporary Spanish]. Madrid : Arco Libros. P. 13-20. [in Spanish]
13. Ortografía de la lengua española (2010.) [Spelling of the Spanish language]. REAL ACADEMIA ESPAÑOLA. 864 p. [in Spanish]
14. Pratt C. (1980) El anglicismo en el español peninsular contemporáneo [Anglicisms in contemporary peninsular Spanish] Madrid : Gredos. 276 p. [in Spanish]
15. Vázquez Amador, M. (2015) El tratamiento de un corpus de anglicismos de la prensa mexicana del siglo XX en los diccionarios de la RAE [The treatment of a corpus of Anglicisms from the 20th-century Mexican press in the dictionaries of the RAE] *Anuario De Letras. Lingüística Y Filología*. Vol. 3. № 2. P. 273-312. [in Spanish]

УДК 811.112.2'42:398.23

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/87-1-35>

Сергій ВАПІРОВ,

orcid.org/0009-0005-4339-4323

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри німецької філології, перекладу та світової літератури

Запорізького національного університету

(Запоріжжя, Україна) *sergevapirov72@gmail.com*

Оксана СОКОЛОВА,

orcid.org/0000-0002-0684-2888

викладач кафедри викладання другої іноземної мови

Запорізького національного університету

(Запоріжжя, Україна) *xenta.lime@gmail.com*

СТИЛІСТИКА ГУМОРУ В НІМЕЦЬКОМОВНИХ АНЕКДОТАХ ПРО ПОЛІТИКІВ (НА МАТЕРІАЛІ АНЕКДОТІВ ПРО НІМЕЦЬКИХ ФЕДЕРАЛЬНИХ КАНЦЛЕРІВ Г. КОЛЯ, Г. ШРЕДЕРА, А. МЕРКЕЛЬ)

Стаття присвячена складності та багатогранності такого явища як гумористичний дискурс, різновидом якого є політичний анекдот. Вітчизняні та зарубіжні дослідники розглядали та продовжують розглядати різні аспекти цього явища: природу та психологію гумору, механізми його породження. Проте складний, у певних своїх атрибутах амбівалентний феномен сміхової культури не у всіх її жанрах належно вивчений. Це стосується особливо живучого й мобільного жанру – анекдоту в німецькому фольклорі, сутність змісту й форми якого потребує всебічних студій, адже анекдот як жанр виконує не тільки викривальну функцію (мається на увазі політичний анекдот), а й розважальну, та не позбавлену філософічності – іронічного погляду на «суєту суєт».

По-перше, будь-яка культура або субкультура створює власну систему цінностей і реалізує її у формі анекдоту. Це обумовлюється двома моментами: по-перше, анекдот представляє собою белетризований колективний досвід звичайних носіїв культури, а не професійного творця-літератора. По-друге, картині світу, що складає когнітивну основу текстів анекдотів, властива глобальність, адже анекдот відбиває всі значущі сторони буття суспільства, у ньому вербалізуються найважливіші професійні та культурні стереотипи.

Розглянуті нами образи політиків мають лінгвокультурну значущість і не тільки у плані розуміння їх типових характеристик, але й у плані вивчення гумористичного сприйняття їх образів. Більшість визначених нами стереотипних характеристик є негативними. Було з'ясовано, що політичні стереотипи будуються навколо уявлень про професійні якості та обов'язки провідних політиків. Для них характерні безвідповідальність, брехливість, безграмотність та пихатість.

Гумористичний ефект/гумористична конотація визначається тематикою, аксіологією, спрямованістю комунікації, зорієнтованої на виявлення невідповідностей або ж алогічних суперечностей у реальному житті, що зумовлюють виникнення сміхового ефекту. Серед найважливіших засобів створення комічного ефекту слід назвати: мовну гру слів або значень (полісемія, омонімія), метафорика, елементи мовного алогізму та чорного гумору (найменування, що викликають первинну реакцію зворотну сміховій) тощо.

Ключові слова: анекдот політичної тематики, ефект комічного, мовна гра, каламбур, іронія, сарказм.

Serhiy VAPIROV,

orcid.org/0009-0005-4339-4323

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of German Philology, Translation and World Literature

Zaporizhzhia National University

(Zaporizhzhia, Ukraine) sergevapirov72@gmail.com

Oksana SOKOLOVA,

orcid.org/0000-0002-0684-2888

Lecturer at the Department of Teaching a Second Foreign Language

Zaporizhzhia National University

(Zaporizhzhia, Ukraine) xenta.lime@gmail.com

STYLISTICS OF HUMOR IN GERMAN-LANGUAGE JOKES ABOUT POLITICIANS (BASED ON JOKES ABOUT GERMAN FEDERAL CHANCELLORS G. KOHL, G. SCHROEDER, A. MERKEL)

The article is devoted to the complexity and multifacetedness of such a phenomenon as humorous discourse, a type of which is a political joke. Domestic and foreign researchers have considered and continue to consider various aspects of this phenomenon: the nature and psychology of humor, the mechanisms of its generation. However, the complex, ambivalent phenomenon of laughter culture in certain of its attributes has not been properly studied in all its genres. It has not only an expository function (meaning a political joke), but also an entertaining one, and not devoid of philosophical content – an ironic view of the "vanity of vanities".

Firstly, any culture or subculture creates its own system of values and implements it in the form of a joke. This is due to two points: first, the joke represents a fictionalized collective experience of ordinary cultural bearers, not a professional creator-literary person. Secondly, the picture of the world that forms the cognitive basis of anecdotal texts is characterized by globality, because the anecdote reflects all significant aspects of the existence of society, and the most important professional and cultural stereotypes are verbalized in it.

The images of politicians we have examined have linguocultural significance not only in terms of understanding their typical characteristics, but also in terms of studying the humorous perception of their images. Most of the stereotypical characteristics we have identified are negative.

Most of the stereotypical characteristics we identified are negative. It was found that political stereotypes are built around perceptions of the professional qualities and responsibilities of leading politicians. They are characterized by irresponsibility, deceit, illiteracy, and arrogance.

The humorous effect / humorous connotation is determined by the subject matter, axiology, and direction of communication, which is focused on identifying inconsistencies or illogical contradictions in real life that cause a laugh effect. Among the most important means of creating a comic effect, one should mention: linguistic play on words or meanings (polysemy, homonymy), metaphors, elements of linguistic alogism and black humor (names that cause an initial reaction opposite to laughter), etc.

Key words: political joke, comic effect, language play, pun, irony, sarcasm.

Постановка проблеми. Серед проблем з гуманітарного характеру, що вже не одне століття цікавлять соціологів, психологів, а віднедавна й філологів, проблема комічного є, безсумнівно, однією з найскладніших. У дослідженнях проблеми мовної реалізації комічного сучасна лінгвістика неодноразово звертала увагу на семантико-стилістичний аспект мовленнєвих одиниць, «пов'язаний із окресленням ролі слова, його семантичних та емоційно-експресивних модифікацій, спрямованих на створення гумористичного ефекту, а також словесно-ситуаційних засобів комічного» (Сіроштан, 2020: 240).

Анекдот можна охарактеризувати як «розважальне оповідання з максимально лаконічним сюжетом про незвичайні (в т. ч. й смішні) випадки з життя знаменитих діячів» (Кімакович, 2013).

З точки зору лінгвостилістики звертає на себе увагу провідний змістовий мотив анекдоту – пародія, у цьому полягає його основна жанрова функція: пародіювання офіційної культури у всіх її проявах (Вапіров, 2010: 38).

Аналіз досліджень. Анекдоту політичної тематики неодноразово ставав об'єктом дослідження сучасних філологів. Теоретичною основою для проведення цього дослідження стали праці таких вітчизняних та закордонних вчених, як Д. В. Мовчан, І. Е. Сніховська (стилістичні засоби комічного у політичному анекдоті), Н. Кондратенко, К. А. Єремєєва, В. О. Куліков (класифікація політичного анекдоту); Н. Головецька, Н. П. Карпчук (гумористична репрезентація політичних та історичних персоналій в анекдоті).

Мета статті – визначити основні засоби вербалізації комічного в німецькомовних анекдотах про відомих політиків Німеччини.

Виклад основного матеріалу. Анекдот політичної тематики – це як «коротке смішне оповідання про певну політичну ситуацію, поведінку чи риси характеру лідера чи представника певної групи» (Карпчук, 2007). Н. Кондратенко вказує на те, що так звані «іміджеві політичні анекдоти, які спрямовані на створення позитивного або негативного іміджу певного політика, є одним з різновидів політичного анекдоту (ПА)». Ці анекдоти конструюються та поширюються спеціально для виконання певних політичних завдань, як то висміювання політичних опонентів, їхніх ідей, дій або особистостей якостей.

ПА часто експлуатують усталені стереотипи про політиків загалом або про представників певних політичних сил. Це можуть бути стереотипи щодо їхньої корумпованості, жадібності, некомпетентності, відірваності від народу, схильності до популізму тощо. Сміхова реакція реципієнта виникає, коли хтось обирає утилітарну стратегію всупереч етичним нормам, або навпаки, коли несподівано проявляється висока моральність у ситуації, де цього ніхто не очікує.

Коли політичний діяч демонструє цинічне ігнорування моральних принципів заради досягнення конкретної, часто особистої, вигоди (влада, гроші, популярність), це може викликати сміх як реакцію на абсурдність та неприйнятність такої поведінки. Сміх тут може бути формою соціального осуду, висміювання аморальності. І, навпаки, комізм може виникнути, коли від політиків, які часто сприймаються як цинічні та безпринципні, несподівано демонструється високий рівень моральності, чесності або самопожертви. Несподіваність такої поведінки, яка суперечить усталеним стереотипам, може викликати іронічний або навіть захоплений сміх. Це може бути реакцією на руйнування негативних стереотипів та підкреслення бажаності такої поведінки.

Зауважимо, що ключовим механізмом комічного є навмисний збій у логіці мислення, і він обов'язково пов'язаний з феноменом обманутого очікування. Це означає, що гумор виникає, коли наш розум будує певну логічну послідовність або очікує передбачуваного результату, а потім ця послідовність різко порушується або замінюється чимось несподіваним, абсурдним або нелогічним. Іншими словами, «невідповідність і парадоксальність є відхиленням від максими релевантності, вигаданість подій, діалогів, персонажів означає ігнорування максими кількості інформації, гра

слів і двозначність свідчать про ігнорування максими стилю» (Бречак, 2017: 20).

Українська дослідниця Н. Кондратенко акцентує увагу на тому, що анекдоти можна класифікувати на предметні і мовні жарти. Для предметних жартів важливий комізм ситуації, а для мовних – застосований лінгвістичний механізм (Кондратенко, 2011).

Перший тип комізму виникає безпосередньо з описуваної ситуації. Сміх викликається несподіваним поворотом подій, алогічністю обставин, абсурдністю дій персонажів або їхнім потраплянням у комічні положення. Для розуміння ситуативного комізму важливий контекст твору, опис обставин і дій. Так, поєднання гіперболи та сарказму допомагає висловити критику цінової політики Герхарда Шредера: *Was passiert, wenn wir Gerhard Schröder in die Wüste schicken? Lange erst einmal nichts – und nach vier Jahren wird der Sand teuer!*" Анекдот натякає, що навіть у пустелі, де пісок є в надлишку і, здавалося б, нічого не коштує, Шредер зміг би підвищити його ціну.

Наступний анекдот використовує стереотипне уявлення про те, що люди, які не є носіями німецької мови, говорять нерозбірливо: *"Bei einem Staatsempfang mit Abendessen sitzt Angela Merkel neben einem Schwarzen und weiß nicht, wie sie sich mit ihm unterhalten soll. Sie deutet auf das Essen und fragt ihn: "Ham-Ham gut?" Der Schwarze nickt, sagt aber nichts. Merkel deutet auf den Wein und fragt: "Glück-Glück gut?" Wieder nickt der Schwarze nur. Nach dem Essen werden Reden gehalten und auch der Schwarze hält eine, in perfektem Deutsch. Dann setzt er sich wieder und fragt Merkel: "Bla-Bla gut?"*

Іронія полягає в тому, що Ангела Меркель, яка вважає, що чорношкірий чоловік не володіє німецькою мовою, сама використовує примітивні звуконаслідування. Натомість, він виявляється освіченою людиною, яка вільно володіє німецькою мовою. Контраст між примітивною мовою Меркель і досконалою німецькою мовою чорношкірого чоловіка підкреслює іронію ситуації. Фінальна репліка чорношкірого чоловіка «Бла-бла добре?» – несподіваний поворот (панчлайн) – створює комічний ефект і підкреслює абсурдність ситуації.

Другий тип комічного – лінгвістичний комізм – створюється різними мовними засобами в семантичній та синтаксичній площині тексту, як то: повторення слів, фраз, мовних конструкцій, що в незвичному контексті або надмірній кількості створює абсурдність або підкреслює щось смішне; навмисне перебільшення або зменшення розмірів,

якостей, значущостi чогось, а також порушення мiжпредметних, понятiйних i власне знакових характеристик висловлювання (Мовчан та iн., 2022: 102). Цей тип комiчного розкривається у використаннi надмiрного або несподiваного повтору, градацiї та контрасту; останнiй розумiється як рiзке зiставлення протилежних iдей, образiв, що може створити комiчний ефект, як це має місце в анекдотi про ворожку та Ангелу Меркель:

"Angela Merkel sucht eine Wahrsagerin auf. Diese konzentriert sich, schlieÙt die Augen und sagt: „Ich sehe Sie in einem offenen Wagen eine breite StraÙe entlang fahren. Das Volk klatscht Beifall. Es ist gl¼cklich wie selten. Einige laufen hinter dem Wagen her. Die Menschenmenge ist so dicht, dass die Polizei den Weg nur mit M¼he freihalten kann. Die Leute rufen voller Hoffnung: „Jetzt wird alles wieder gut!“ Als Merkel das h¼rt, platzt sie vor Gl¼ck und fragt die Wahrsagerin: „Und wie reagiere ich darauf?“

Die Antwort der Wahrsagerin: „Das kann ich nicht erkennen, der Sargdeckel ist zu!“

Радiсна картина, яку показує ворожка, рiзко контрастує з фiнальним, сумним поворотом. Елемент чорного гумору – фраза «кришка труни закрита» – робить анекдот абсурдним i смiшним, але водночас моторошним. Фiнальна реплiка ворожки повнiстю змiнює сприйняття попереднього опису. Це несподiваний поворот, який руйнує очiкування та створює комiчний ефект.

Як усний мовленнєвий жанр побутовий анекдот дуже часто є вираженням специфiчної мовної гри, яку I. Е. Снiховська розглядає як «експериментальну дiю над мовним знаком – свiдоме порушення суб'єктом мовлення правил вживання мовного знаку в тексті» (Снiховська, 2005: 6).

Рiзновидом мовної гри є каламбур, що виникає на пiдгрунтi полiсемiї та омонiмiї. Н. Б. Наливайко акцентує увагу на функцiональному аспектi цього стилiстичного прийому i вважає, що вiн заснований на рiзних формах подiбностi лексичних одиниць (омонiмiя, паронiмiя), i передбачає порушення нормативного вживання мовних одиниць для досягнення певного естетичного ефекту переважно комiчного (Наливайко, 2017: 162): *"Der neue polnische Præsident Duda stellt sich bei Frau Merkel vor: „Duda!“ – „Wer ich?“ – „Nein ich!“*. Основний комiчний ефект досягається за рахунок того, що "Duda" звучить як "Der da" (той там) нiмецькою, що створює непорозумiння. Анекдот використовує типовий сценарiй непорозумiння, де одна людина говорить щось, а iнша розумiє це неправильно.

Досить часто анекдот прагне до персонiфiкацiї та концентрується навколо вiдомих людей – акторiв, спiвакiв, полiтикiв. Саме через їх популярнiсть досягається яскравiсть змiсту анекдоту. Прагматичний успiшнiсть анекдоту залежить вiд рiвня дотепностi, актуальностi теми, розташування дiйових осiб в офiцiйній «картинi свiту», а також великою мiрою вiд його спроможностi порушити табу i висмiяти речi серйознi, важливi, священнi, або тi, що подаються як такi:

"Kohl und Scharping unterhalten sich. Sagt Scharping: "Pass mal auf, ich zeig dir jetzt, wie bl¼d mein Chauffeur ist!" Scharping dreht sich zu seinem Chauffeur um und sagt: "Fahr mal zu mir nachhause und schau nach, ob ich da bin!" Der Chauffeur setzt sich ins Auto und f¼hrt los. Daraufhin sagt Kohl: "Der ist ja wirklich bescheuert – er h¼tte doch einfach anrufen k¼nnen".

Иронiя у цьому анекдотi полягає в тому, що Гельмут Коль, намагаючись висмiяти водiя Шарпiнга, сам демонструє ще бiльшу нерозсудливiсть. Вiн не усвiдомлює, що його «розумна» пропозицiя зателефонувати є такою ж абсурдною, як i дiя водiя. Контраст мiж очiкуваною поведiнкою полiтикiв (якi повиннi бути розумними та розважливими) та їхнiми абсурдними дiями пiдсилює комiчний ефект.

У наступному анекдотi обiгрується ситуацiя, яка характеризує iнтелектуальнi здiбностi Г. Коля: *"Helmut Kohl ist in England auf Staatsbesuch. Nach einem harten Arbeitstag gehen er und John Major in einen Pub, um ein Bier zu trinken. John Major trinkt ein dunkles englisches Bier und Helmut Kohl nat¼rlich ein Helles. Sie stoÙen an und John Major sagt: "To your health!" Helmut Kohl antwortet: "To your 'dunkels'!"*

Справа у тому, що канцлер серед європейської полiтичної елiти користується «славою» полiтика, який не знає жодної iноземної мови. Основний комiчний ефект досягається за рахунок непорозумiння, що будується на грі слiв за схожiстю звучання слiв "health" (здоров'я) та "Helles" (світле пиво). Коль сприймає фразу Джона Мейджора "To your health!" як "To your Helles!" i вiдповiдає, використовуючи аналогiчну конструкцiю з "dunkels" (темне пиво). Це створює кумедну ситуацiю, оскiльки Коль перетворює побажання здоров'я на побажання випити темного пива.

На грі слiв будується наступний анекдот про зустрiч Гельмута Коля з вiдомим регбiстом Мак-Грегором на вечiрцi у Рейгана: *"Auf einer Party bei Reagans wird der ber¼hmte Rugby-Spieler McGregor dem Kanzler vorgestellt. Sagt Kohl: "Es w¼rde mich wirklich freuen, wenn Sie uns sp¼ter etwas auf ihrem*

Rugby vorspielen könnten". "Rugby" співзвучне з назвою музичного інструменту "Bugle" (горн, ріжок). Гельмут Коль, очевидно, плутає ці два поняття і просить регбіста «зіграти щось на своєму регбі», ніби це музичний інструмент.

Комізм ситуації полягає в непорозумінні Коля щодо професії МакГрегора та сутності регбі. Він не розуміє, що регбі – це вид спорту, а не музичний інструмент. Очікується, що політичний лідер такого рівня знатиме про відомого спортсмена та вид спорту, яким він займається.

Головний комічний ефект в анекдоті про Герхарда Шредера полягає в подвійному змісті останньої репліки фермера: *"Gerhard Schröder hat sich im Bayerischen Wald verlaufen. Kommt ein Bauer mit einem Langholzfuhrwerk gefahren. Fragt Schröder, ob er ihn den Weg zeigen kann. Der Bauer sagt: „konntst di hinten auf den längsten Baum aufsetz'n, nacha bring i di scho hoam.“ Tatsächlich kommt er gut an und bedankt sich für die Hilfe. Sagt der Bauer: „Des macht doch nix, ich hätt' sowieso hinten an roten Lumpen dran binden müssen!“*. Шредер сприймає його допомогу як акт доброти, але фермер пояснює, що він все одно повинен був прив'язати червону ганчірку до кінця колоди для безпеки. Словосполучення "roter Lumpen" асоціюється з політичними поглядами Шредера, що додає сатиричний відтінок. Крім того, стилістичний прийом мовної гри доповнюється іншими мовними елементами, як то регіональний діалект, що додає зміст колориту та створює контраст між вишуканою мовою політика та простотою сільського жителя.

Порушення семантичної та синтаксичної сполучуваності часто створюють первинний, безпосередній комічний ефект, який може викликати миттєву сміхову реакцію. Проте, справжній гумор, особливо такі його форми як сатира та іронія, не обмежується лише цими формальними прийомами.

Стилістичні прийоми, використані в анекдоті *"Was ist der Unterschied zwischen Schröder und Gott? Gott weiß, dass er nicht Schröder ist..."* включають в себе порівняння – зіставлення зображуваного предмета, або явища, з іншим предметом за загальною для них обох ознакою, так званий *tertium comparationis*, тобто третій елемент порівняння.

Анекдот не містить прямої критики дій чи політики Шредера. Однак, через іронічне порівняння з Богом, він неявно виражає негативне ставлення до нього. Сам формат запитання «Яка різниця між... і...?» прямо передбачає порівняння двох об'єктів – колишнього канцлера Німеччини Герхарда Шредера та Бога. Відповідь «Бог знає, що він не Шредер» є іронічною. Вона не дає прямої відповіді на

запитання про відмінності, а натомість підкреслює, з точки зору автора анекдоту, негативні якості або непопулярність Шредера, порівнюючи його з Богом. Іронія полягає в тому, що знання Бога про свою ідентичність використовується для принизливого порівняння з політиком.

Значене місце у гумористичній репрезентації поведінки федеральних канцлерів займає гіпербола: *"Merkel und Seehofer sitzen im Flugzeug. Da sagt Merkel: "Wenn ich jetzt einen Hundert-Euro-Schein rauswerfe, freut sich ein Deutscher!" Sagt Seehofer: "Wenn ich zehn Zehn-Euro-Scheine hinauswerfe, freuen sich zehn Deutsche!" Sagt der Pilot: "Wenn ich euch beide hinauswerfe, freut sich ganz Deutschland!"* Анекдот побудований на іронічному контрасті між намірами політиків зробити добру справу (роздати гроші) та реакцією пілота, який виражає загальне роздратування. Останній рядок, де пілот говорить про радість «всієї Німеччини», є явним перебільшенням. Це створює комічний ефект, підкреслюючи неприязнь до політиків.

Цілий комплекс стилістичних прийомів спостерігаємо у наступному анекдоті: *"Schröder kommt in den Himmel und wird von Petrus begrüßt. Er blickt sich um und sieht eine riesige Zahl von Uhren. Schröder fragt Petrus, was das bedeuten soll. "Nun, jede Regierung der Welt hat eine Uhr. Wenn die Regierung eine Fehlentscheidung trifft, rücken die Zeiger ein Stück weiter." Schröder schaut noch einmal in die Runde und fragt dann: "Und wo ist die deutsche Uhr?" "Tja", meint Petrus, "die hängt in der Küche als Ventilator!"*

Першою стилістичною фігурою, що потрапляє у фокус гумористичної стилістики є алегорія. Годинники, що представляють уряди різних країн і зрушуються при кожній помилці, є алегоричним образом. Вони символізують ефективність, кількість помилок або загальний стан справ уряду кожної країни.

Величезна кількість годинників ("eine riesige Zahl von Uhren") є гіперболою, що підкреслює велику кількість урядів у світі та, можливо, натякає на потенційну кількість помилок, які вони можуть зробити. Заключна репліка Петра про те, що німецький годинник використовується як вентилятор на кухні, є яскравим прикладом іронії. Замість того, щоб бути частиною ряду інших годинників, німецький годинник вийшов з ладу через надмірну кількість помилок, обертаючись так швидко, що його довелося перетворити на щось інше – вентилятор.

Різновидом мовної гри слів в анекдотах про політиків виступає каламбур, який розуміється

як «лiтературний прийом, який використовує в одному контекстi рiзнi значення слова чи словосполучення зi схожим звучанням» (Наливайко, 2017: 161): "*Vor dem Kanzleramt ist ein Rentner gestürzt. Schröder hilft ihm auf und sagt: Dafür müssen Sie mich das nächste Mal wählen. Antwortet der Rentner: Ich bin auf den Rücken, aber nicht auf den Kopf gefallen!*" Каламбур мiстить вiдповiдь пенсiонера: "*Ich bin auf den Rücken, aber nicht auf den Kopf gefallen!*". Фраза "auf den Kopf fallen" в нiмецькiй мовi є iдiомою, що означає «бути дурним» або «втратити розум». Пенсiонер буквально вказує, що впав на спину, а не на голову, але водночас метафорично заявляє, що він не настiльки наiвний, щоб повірити обi-

цянци Шредера i проголосувати за нього лише через цю допомогу. Це створює комiчний ефект несподiваного та дотепного заперечення.

Висновки. Проведене дослідження ще раз підтверджує факт складності та багатогранності такого явища як гумор, дослідити який можна тільки звернувшись до феномену анекдоту. Розглянуті нами образи вiдомих полiтикiв у нiмецькомовному гумористичному дискурсі крiзь призму стилiстики, мають лiнгвокультурну значущiсть у плані розумiння їх типових характеристик. Серед найважливіших засобiв створення комiчного ефекту слiд назвати мовну гру слiв або значень одного слова, що базується явищах полiсемiї i омонiмiї, метафоричнiсть, алогiзм, iронiю та сарказм.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бречак О.О. Прагматичні тригери актуалiзацiї ефекту комiчного в українському анекдотi. *Вiсник КНЛУ. Серiя Фiлологiя*. 2017. Том 20. № 1. С.18–24.
2. Вапіров С. Ю. Анекдот як об'єкт фiлологiчного вивчення. *Нова фiлологiя*. 2010. № 39. С. 38–42.
3. Головецька Н. Образи iсторичних осiб в українському полiтичному анекдотi ХХ столiття. *Молодь i ринок*. 2014. № 9. С. 104–110. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir_2014_9_24 (дата звернення: 29.06.2025).
4. Кiмакович Iрина. Фольклорний анекдот як жанр. К.: Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнологiї iм. МТ Рильського НАН України. 2006. URL: <http://proridne.org/folklore/books/> (дата звернення: 29.06.2025).
5. Сремєєва К. А., Куліков В. О. Радянський полiтичний анекдот як форма повсякденного спротиву *Вiсник Харківського нацiонального унiверситету iменi В. Н. Каразiна. Серiя «Iсторiя»*. 2011. № 982, вип. 44. С. 228–241. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhIS_2011_982_44_25 (дата звернення: 29.06.2025).
6. Карпчук Н. Полiтичний анекдот як iнструмент PR. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Nvnu/misnarod_vidnos/2007_7/1/4_Pdf (дата звернення: 29.06.2025).
7. Кондратенко Н. Неформальні засоби полiтичної комунiкацiї: дискурс полiтичного анекдоту. 2011. URL: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php> (дата звернення: 29.06.2025).
8. Наливайко Н. Б. Мовна гра як засiб творення комiчного у творi Л. Керролла «Alice in Wonderland». *Молодий вчений*. 2017. № 4.3. С. 159–162.
9. Мовчан Д. В., Стрельникова Є. С., Савчук А. І. Вербалiзацiя комiчного у сучасному полiтичному анекдотi. *Науковий вiсник Мiжнародного гуманiтарного унiверситету. Серiя: «Фiлологiя»*. 2022. № 58. С. 101–104.
10. Сiроштан Т.В. Гумористична конотацiя лексики творiв В. Нестайка (на прикладi роману «Тореадори з Васюківки»). *Українські студiї в європейському контекстi*. 2020. №1. С. 240–243.
11. Снiховська І.Е. Механiзм, засоби та прийоми мовної гри в сучаснiй англiйськiй мовi : автореф. дис. ... канд. фiлол. наук : 10.02.04. Запорiжжя, 2005. 20 с.

REFERENCES

1. Brechak O.O. (2017) Prahmatychni tryhery aktualizatsii efektu komichnoho v ukrainському анекдотi. [Pragmatic triggers of the actualization of the comic effect in a Ukrainian joke] Visnyk KNLU. Serii Filolohiia. Tom 20. № 1. 18–24. [in Ukrainian].
2. Vapirov S. Yu. (2010) Anekdot yak ob'iekt filolohichnoho vyvchennia. [Joke as an object of philological study] Nova filolohiia. 2010. № 39. 38–42. [in Ukrainian].
3. Holovetska N. (2014) Obrazy istorychnykh osib v ukrainському politychnomu анекдотi KhKh stolittia. [Images of historical figures in Ukrainian political jokes of the 20th century] Molod i rynek. № 9. 104–110. [in Ukrainian]. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir_2014_9_24
4. Kimakovych Iryna. (2006) Folklornyi анекдот yak zhanr. [Folklore joke as a genre] K.: Instytut mystetstvovnavstva, folklorystyky ta etnologii im. MT Rylskoho NAN Ukrainy. [in Ukrainian]. URL: <http://proridne.org/folklore/books/>
5. Yermieieva K. A., Kulikov V. O. (2011) Radianskyi politychnyi анекдот yak forma povsiakdennoho sprotyvu [Soviet political joke as a form of everyday resistance] Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Ser. : Istoriia. № 982, vyp. 44. 228–241. [in Ukrainian]. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhIS_2011_982_44_25
6. Karpchuk N. (2007) Politychnyi анекдот yak instrument PR. [Political joke as a PR tool] URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Nvnu/misnarod_vidnos/2007_7/1/4.pdf[in Ukrainian].
7. Kondratenko N. (2011) Neformalni zasoby politychnoi komunikatsii: dyskurs politychnoho анекдоту. [Informal means of political communication: the discourse of political joke] Elektronnyi resurs. [in Ukrainian]. URL: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php>

8. Nalyvaiko N. B. (2017) *Movna hra yak zasib tvorennia komichnoho u tvoriv L. Kerrolla «Alice in Wonderland»* [Language play as a means of creating the comic in L. Carroll's work "Alice in Wonderland"] *Molodyi vchenyi*. № 4.3. 159–162.
9. Movchan D. V., Strelnikova Ye. S., Savchuk A. I. (2022) *Verbalizatsiia komichnoho u suchasnomu politychnomu anekdoti*. [Verbalization of the comic in a modern political joke] *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriia: Filolohiia*. № 58. 101–104. [in Ukrainian].
10. Siroshstan T.V. (2020) *Humorystychna konotatsiia leksyky tvoriv V. Nestaika (na prykladi romanu «Toreadory z Vasiukivky»)*. [Humorous connotation of the vocabulary of V. Nestaiko's works (on the example of the novel "Toreadors from Vasyukivka")] *Ukrainski studii v yevropeiskomu konteksti*. №1. 240–243. [in Ukrainian].
11. Snikhovska I.E. (2005) *Mekhanizm, zasoby ta pryiony movnoi hry v suchasni anhliskii movi*. [Mechanism, means and techniques of play on words in modern English] *Avtoref... na kand. filol. nauk: 10.02.04 – hermanski movy. Zaporizhzhia*. 20. [in Ukrainian].

Юліанна ВІЩАК,

orcid.org/0009-0009-9227-9750

аспірантка кафедри зарубіжної літератури та теорії літератури
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
(Чернівці, Україна) yu.vishchak@chnu.edu.ua

«ЖИТТЯ МАРІЇ ТА ОЛЬГИ» ЯК ФЕМІНІСТИЧНИЙ АПОКРИФ: ТІЛЕСНІСТЬ, ПАМ'ЯТЬ І МЕТАЖАНРОВІ СТРАТЕГІЇ ПОСТАПОКАЛІПТИЧНОЇ НАУКОВОЇ ФАНТАСТИКИ

У статті аналізується новела Світлани Тараторіної «Життя Марії та Ольги. Апокриф нового світу» як знаковий приклад феміністичної наукової фантастики в сучасному українському літературному процесі. Особливу увагу приділено метажанровій природі тексту, в якому поєднано елементи фантастики, постапокаліпсису, антиутопії та притчі. Така жанрова рамка дозволяє авторці працювати з темами пам'яті, тілесності, гендерної ідентичності та історичної травми, пропонуючи альтернативну оптику на майбутнє. У центрі дослідження – три ключові персонажі: Марія, Ольга та Суламīt, а також постаті андрогінів, які уособлюють трансформовану постгуманну тілесність. Звертається увага на образ медальйона як технологічного артефакту, що зберігає голоси померлих і слугує метафорою травматичної пам'яті, яка не підлягає ані повному забуттю, ані проговоренню. Показано, як художній текст набуває функції архіву й водночас мітологему, у якій зчитуються сюжети національного досвіду, психологічного тиску, сакралізації, колективного забуття і травми, страху та опору.

Аналіз наративних стратегій виявив, що оповідь структурується довкола фрагментованої пам'яті, ритуалів, символів та ретроспективного досвіду. Ці стратегії дозволяють не лише занурити читача в постапокаліптичну дійсність, а й проблематизувати акт сприйняття, зокрема у контексті колективної жіночої травми, витіснення й відновлення знання через тіло і розум.

Феміністична наукова фантастика розглядається як важливий інструмент культурної репрезентації, формування нової етики пам'яті, моделей постлюдського співіснування та альтернативних шляхів проживання колективної й особистої травми. Наголошено на необхідності включення таких текстів до сучасного українського літературного канону, зважаючи на їхній трансформативний потенціал – як у сфері критичного переосмислення минулого, так і в процесі утвердження феміністичних ідей, важливих для розвитку національної гуманітарної думки.

Ключові слова: наукова фантастика, новела, гендерні студії, постапокаліпсис, Світлана Тараторіна, метажанр.

Yulianna VISHCHAK,

orcid.org/0009-0009-9227-9750

PhD student at the Department of Foreign Literature and Literary Theory
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
(Chernivtsi, Ukraine) yu.vishchak@chnu.edu.ua

“THE LIVES OF MARY AND OLGA” AS A FEMINIST APOCRYPHON: CORPOREALITY, MEMORY, AND METAGENRE STRATEGIES OF POST-APOCALYPTIC SCIENCE FICTION

The article analyzes Svitlana Taratorina's novel «The Lives of Mary and Olga. The Apocryphon of the New World» as a significant example of feminist science fiction in the contemporary Ukrainian literary process. Particular attention is paid to the metagenre nature of the text, which combines elements of science fiction, post-apocalypse, dystopia, and parable. This genre framework allows the author to work with the themes of memory, corporeality, gender identity, and historical trauma, offering an alternative optic for the future. The research is centered on three key characters: Maria, Olha, and Sulamit, as well as androgynous figures who embody a transformed posthuman corporeality. Attention is drawn to the image of the medallion as a technological artifact that preserves the voices of the dead and serves as a metaphor for traumatic memory, which can neither be completely forgotten nor spoken. The article shows how a literary text takes on the function of an archive and, at the same time, a mythology, which reads the stories of national experience, psychological pressure, sacralization, collective forgetting and trauma, fear, and resistance.

The analysis of narrative strategies revealed that the narrative is structured around fragmented memory, rituals, symbols, and retrospective experience. These strategies allow not only to immerse the reader in a post-apocalyptic reality, but also to problematize the act of perception, particularly in the context of collective female trauma, displacement and restoration of knowledge through the body and mind.

Feminist science fiction is seen as an important tool for cultural representation, the formation of a new ethics of memory, models of posthuman coexistence, and alternative ways of living with collective and personal trauma. The author emphasizes the need to include such texts in the contemporary Ukrainian literary canon, given their transformative potential both in the field of critical rethinking of the past and in the process of establishing feminist ideas important for the development of national humanitarian thought.

Key words: science fiction, short story, gender studies, post-apocalypse, Svitlana Taratorina, metagenre.

Постановка проблеми. Тілесність у літературному дискурсі постає не лише анатомічною або біологічною, а передусім – текстуальною конструкцією, яка поєднує уявлення про суб'єктність, пам'ять, соціальні ролі, контроль та свободу. Упродовж XIX–XX ст. жіноче тіло в літературі було об'єктом ідеологічного наративу, який формувалася на перетині національного, релігійного, політичного та соціального вимірів. У той час автори описували жінку як символ Батьківщини, цнотливої Березини, Матері, або ж, навпаки – спокусниці, носійки загрози та негативного впливу. Така репрезентація, з одного боку, забезпечувала жінці центральне місце у національній метафориці, а з іншого – позбавляла її індивідуальності, голосу, тілесних досвідів тощо.

Особливо маргіналізованою залишалась тема тілесної пам'яті – здатності тіла бути носієм не лише індивідуального досвіду, але й колективної або культурної травми. В українському літературному каноні тривалий час уникали прямого артикулювання тем травматичного жіночого досвіду, зокрема пов'язаного з насильством, війною, репресіями, сексуальністю, хворобою чи старінням. Жіноче тіло у текстах переважно уособлювало або моральні категорії (гріх/чеснота), або національні (героїзм/зрада), рідко постаючи автономним джерелом сенсів та носієм пам'яті.

У цьому контексті особливої актуальності набуває концепт постпам'яті, запропонований М. Гірш (1949), який описує феномен передачі травматичного досвіду наступним поколінням не через прямі спогади, а за допомогою образів, наративів, емоцій, тілесних реакцій (Гірш, 2012). Постпам'ять живе в симбіозі історичного та особистого, а тіло постає ключовим простором збереження й ретрансляції цієї пам'яті. Для феміністичної критики важливо не лише фіксувати приклади тілесної пам'яті, але й зважати на те, як і чому вона була витіснена або спотворена в патріархальному наративі.

У сучасній українській літературі ці уявлення переосмислюються, особливо в метажанровому полі наукової фантастики, що дозволяє експериментувати з формами оповіді, хронотопом, персонажами та їхньою ідентичністю. Проте, попри зростання кількості авторів і текстів, присвячених темам тілесної автономії, гендерної ідентичності,

репродуктивного насильства тощо, феміністична перспектива в українській науковій фантастиці залишається недостатньо опрацьованою як в теоретичному, так і в художньому вимірі.

На перетині фемінізму, постгуманізму та наукової фантастики формується новий тип наративу, в якому жіноче тіло більше не фігурує як об'єкт, а натомість, стає агентом пам'яті, активним суб'єктом змін, носієм досвіду та голосу. У таких текстах жіноча тілесність є не лише засобом репрезентації, а й стратегією опору чи нормалізації насильства. Через тіло – у трансформації, кіборгізації, репродуктивних ритуалах – автори феміністичної фантастики формують альтернативні, позаканонічні архіви пам'яті. Це дозволяє не лише переосмислити історію, а й уявити майбутнє, в якому тілесність перестає бути джерелом стигматизації, натомість стаючи осередком сили, пам'яті й нової суб'єктності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зростання інтересу до феміністичної наукової фантастики як важливої складової літературного й культурного дискурсу, здатної артикулювати альтернативні моделі майбутнього, тіла та соціальних ролей виступає важливим аспектом літературознавчих та культурологічних розвідок. Дослідники Р. Гілл, Д. Гаравей, Р. Брайдотті, С. Лефану, М. Фуко, підкреслюють роль феміністичної фантастики в деконструкції біополітичного контролю над тілом і відкритті простору для постгуманістичної уяви. Так, К. Вульф у праці «Що таке постгуманізм?» (2010) пропонує радикальне переосмислення гуманізму, де поняття «людина» втрачає свою винятковість і розчиняється у множинних мережах співіснування. Е. Кокс-Палмер-Вайт у розвідці «Біополітика гендеру в науковій фантастиці» (2021) розвиває новаторський підхід до гендеру та феміністичної теорії. С. Чакраборті досліджує роль жінок-авторок та жінок-персонажок у художній літературі (2022).

У контексті української гуманітаристики також з'являються праці, що окреслюють гендерну перспективу у фантастичному наративі. Серед них варто згадати дослідження В. Агеєвої, Т. Гундорової, О. Забужко, Р. Семківа, Г. Улюри, які аналізують утілення жіночого суб'єкта в культурному полі. Хоча ці дослідники не звертаються безпосередньо до сучасної української фантастики, проте

їхня концептуалізація гендерних студій формує важливе підґрунтя для інтерпретації жанру феміністичної наукової фантастики. Також важливими для дослідження окресленого питання є роботи Н. Криницької, А. Кутового, С. Сушка, Н. Любарець тощо.

Метою цієї статті є аналіз новели «Життя Марії та Ольги. Апокриф нового світу» (2024) Світлани Тараторіної як прикладу феміністичного переосмислення тілесності у межах сучасної української наукової фантастики. У фокусі дослідження – осмислення жіночого тіла як простору пам'яті, травми й спротиву, що в контексті постапокаліптичного наративу набуває особливої концептуальної ваги. Йдеться про перехід від репрезентації тіла як об'єкта до його артикуляції як агентивного, наративного та етичного суб'єкта, що формує й передає досвід травматичного минулого.

Текст С. Тараторіної функціонує як межовий дискурс, у якому поєднуються феміністичні та постгуманістичні стратегії. Особливу увагу в дослідженні приділено тому, як авторка за допомогою різних маркерів художності (метафор, архетипів, хронотопу, символів, інтертексту тощо) формує поліфонічний і візуально насичений наратив, де пам'ять постає не в традиційному лінійному чи архівному сенсі, а як органічно-технологічна матриця знання.

Отже, основними завданнями дослідження є виокремлення наративних стратегій та системи символів; аналіз ключових образів персонажів – Марії, Ольги, Суламита – а також андрогінів, як носіїв трансформованої тілесності. Цікавим постає те, як у цих образах, що вперше з'являються у текстах Платона, поєднуються категорії тілесної вразливості, духовного знання, постлюдської етики та пам'яті. Важливим аспектом є окреслення феміністичного потенціалу твору в ширшому контексті української наукової фантастики та визначення його внеску у формування альтернативного архіву жіночого досвіду, який протистоїть замовчуванню, уніфікації або стиранню історичної травми. Отже, стаття має на меті не лише здійснити текстуальний аналіз окремого твору, але й окреслити його місце в контексті новітньої української феміністичної наукової фантастики, де тілесність осмислюється як механізм пам'яті та форма спротиву домінуючим патріархальним наративам.

Виклад основного матеріалу. Українська література ХХ–ХХІ ст. активно інтерпретує жіночу тілесність, однак здебільшого в межах жанрових форм реалізму, символізму або міфоепіки. Попри

значну кількість художніх і теоретичних спроб осмислення жіночого досвіду, феміністична наукова фантастика – метажанр, що дозволяє уявити альтернативні нації, «технологічну» тілесність, концепти сексуальності та постлюдські сценарії – залишається майже відсутньою в українському літературному каноні. Ця лакуна змушує поставити питання: чому уявлення про майбутнє в українському контексті все ще тяжіє до національно-травматичного та патріархального культурного коду, що обмежує можливості уявити радикально інші світи, тіла та політичні структури? Аналізуючи цей аспект української літератури через оптику феміністичної критики, зокрема у працях С. Павличко, О. Забужко та В. Агеєвої, бачимо, що *«про жінок в українській історії, суспільстві, культурі, про екзистенцію (як сказала б французька письменниця [Симона де Бовуар – прим. Ю. В.] української жінки потрібно писати і говорити якнайбільше»* (Павличко, 2002: 25).

У новелі Світлани Тараторіної «Життя Марії та Ольги. Апокриф нового світу» (2024) жанр феміністичної наукової фантастики постає у вигляді постапокаліптичного одкровення, де особливу роль відіграє метафізика пам'яті та тілесності. Структурована як фрагментарна апокрифічна оповідь із пророчим, епічним голосом, ця історія постулює існування нового світу після технологічної катастрофи. Текст поєднує феміністичну оптику, тілесність, концепт колективної та індивідуальної пам'яті, технологічну уяву, демонструючи потенціал феміністичної наукової фантастики як простору для критичної деконструкції гендерних і національних наративів. Він вирізняється метажанровою структурою, де поєднані: постапокаліпсис, феміністична антиутопія та притча. Такий формат оповіді дозволяє омислювати жіноче тіло не лише як політичну або біологічну категорію, а як архів травм, місце пам'яті й резистентності – (за З. Фройдом) переосмислення (або ж блокування) травматичних досвідів.

У цьому ключі наукова фантастика розглядається як «критична» стратегія, що дає змогу трансформувати уяву про тіло та майбутнє. Вона не лише зображує уявні світи, а й конструює політичні альтернативи, відкриває простори для голосів, які традиційно маргіналізуються або стираються. Водночас феміністична наукова фантастика формує етичний вимір і змушує поставити питання не лише «ким ми є», а й «ким ми могли би бути», «кого ми виключили з уявлень про людське», і «яку тілесність ми вважаємо прийнятною». У цьому сенсі жанр постає як форма не лише критичного мислення, а й емпатичної уяви –

здатності бачити інше майбутнє, іншу тілесність, іншу історію, вільну від травматичних та негативних досвідів.

Новела «Життя Марії та Ольги. Апокриф нового світу» розгортається у постапокаліптичному світі, де алегорична Хвороба – неконкретизована, але тотальна катастрофа – радикально змінила не лише соціальний лад, а й саму тілесну природу людей: *«Після Війни, яку принесли Вороги, прийшла Хвороба. Кажуть, вона була вигадкою Древніх, щоб знищити Ворогів. Хвороба зупинила Війну»* (Тараторіна, 2024: 263). Хронотоп тексту – це умовна територія майбутнього, в якій домінує жіноче матриархальне суспільство, вибудоване на ритуалах, забутті, колективній травмі й сакралізованій дистанції від минулого. Тут час постає не як лінійна послідовність, а як циклічний процес, у якому минуле не зникає, а повертається у формі снів, привидів, уламків знань і символів. Такий хронотоп функціонує як постапокаліптична палімпсестна структура: знання та правила нового суспільства накладаються на сліди зруйнованого світу, але не інтегрують їх, а радше намагаються відмежуватись, витіснити, забути. У цьому сенсі авторка створила не просто «сцену» для подій, а складну систему, що дозволяє рефлексувати над тілом, минулим, ідентичністю та майбутнім.

Однією із головних героїнь є Ольга – представниця спільноти, яка зростала в ізоляції від старого світу й виховувалася в парадигмі нового порядку. Можемо припустити, що малася на увазі рівноапостольна княгиня Ольга, що стала першою християнкою серед київських князів. Її внутрішній неспокій, пов'язаний із відчуттям порожнечі, недовомовленості та страхом перед власною тілесною історією, спонукає її до подорожі в місто Азак – місце, що зберігає заборонені знання про доапокаліптичне минуле: *«Руїни являли собою величезну піраміду, складену з покручених труб і металевих балок. Вільна від зелені темна поверхня будівлі свідчила про те, що навіть усеїдна зелень не хоче її торкатися. Хто міг жити в цій потворі? Для чого вона призначалася? Кому служила?»* (Тараторіна, 2024: 285). Цей мотив подорожі виконує функцію і фізичного, і ментального пошуку, в якому тіло героїні стає носієм не лише біологічної, а й національної, технологічної, культурної пам'яті.

Упродовж сюжету Ольга взаємодіє з низкою персонажів, які репрезентують різні шари постпам'яті. Значущими для мотивації персонажки та сюжету загалом постають їй «старозавітні» родички – онучка Лія та правнучка Яїл. Перша – уособлює можливість повторного засво-

ення травми в нових умовах, адаптацію й зміну фокусів ідентичності. Щодо Яїл – дівчинка народжується «неповноцінною» для цього суспільства: *«Яїл народилася з протиприродним ганджем – з непритаманною жінкам штукенцією між ногами»* (Тараторіна, 2024: 264). Це визначає її роль в наявному, але поки не в щасливому суспільстві. Її тілесність як чинник революції та сили пояснюється наприкінці: *«Я – твоя правнучка Яїл. Я готова боронити свій Народ. Я – твій правнук Яїл. Я – твій спадок, я – твоє продовження, я – нове життя, що виросло на руїнах. У мені сила вашої з Марією любові. У мені єдність Народу перед обличчям Ворога. Ми більше нікого не залишимо в Азаку»* (Тараторіна, 2024: 301).

Іншим важливим персонажем є Суламїт/Марія, які у Старому Завіті, були двома окремими значущими постатями. Зав'язка новели Тараторіної фактично описує смерть та своєрідний ритуал похорону Марії – однієї із тих, хто вижив після полону Ворогів: *«Сьогодні на світанку ти дала сповити тіло Марії і дозволила забрати її до Міста, а потім вийшла на танок і побачила нову точку в іще сірому небі <...> Церемонія наближалася до кульмінації: мертве тіло Марії мали покласти до Ями життя, щоб священні води запліднили обраницю, щоб життя не уривалося і Народ мав продовження. Лави заметушилися»* (Тараторіна, 2024: 263). Вона – хранителька ритуалу, мовчазна свідчиця переходу від старого до нового світу. Її тіло – багатошарова текстуальна структура, яка розкриває амбівалентність трансформацій: від вмирання до народження, від домінування до пригнічення, від реальності до симулякру. Через глибокий особистий зв'язок із Ольгою вона залишає їй медальйон – технологічний артефакт, який зберігає голоси померлих. Він стає не лише інструментом відновлення забутої правди, а й метафорою: те, що не може бути повністю проговорене, але водночас не може стати забутим: *«Марія затиснула в руці медальйон в останню мить свого життя тому, що хотіла затягнути його до Ями, чи щоб ти його знайшла? Ти знову подивилася на тьмянний, чорнілий за роки метал»* (Тараторіна, 2024: 269). Медальйон виступає не лише як артефакт збереження пам'яті, але й акт опору знеособленню, замовчуванню, технологічній амнезії. У цьому сенсі медальйон – не просто символ чи знак, а носій правди та реагент змін та переосмислень для головної героїні та читачів.

Суламїт – «цифровий відбиток свідомості», похований в медальйоні. Він – цифрова проєкція, технологічний фантом із минулого, чий голос і постать з'являються в момент найбільшої само-

тності та розгубленості героїні Ольги. Водночас ця проекція функціонує не лише як носій інформації, а як гібридна істота – поза тілом, поза статтю, поза чіткою ідентичністю. На рівні антропонімії Суламīt (відлуння біблійної «Пісні пісень») задає конотацію жіночності, еротизму, майже сакральної тілесності. Але за цим образом стоїть ще одна ідентичність – Марія, людина минулого, можливо, з іншим тілом, іншою гендерною роллю. У гендерному зрізі Суламīt/Марія є квінтесенцією андрогінної уяви. Постає Суламїта, що в певний момент виявляється «Марією», також уособлює складну конструкцію, у якій перетинаються теми гендерної нестабільності, технологічної тілесності, історичної травми та втрати: «*Суламīt так і не вийшов з Азака. Марія так і не вийшла з Азака*» (Тараторіна, 2024: 296). Цей епізод підкреслює трагедію неможливості повернення – як фізичного, так і символічного. Азак постає не лише як топос минулого чи зруйнованого світу, а як метафоричний простір вигнання й перетворення, де межі між ідентичностями стираються, а пам'ять стає якорем і пасткою водночас.

Суламīt/Марія втілює постгуманістичний суб'єкт – гібридну істоту, що поєднує в собі риси живого й штучного, чоловічого й жіночого, індивідуального й колективного. Її/його нероздільність свідчить про розмитість бінарних опозицій у постапокаліптичному світі, де жодна ідентичність не є стабільною, а кожна з них – результат втрат, трансформацій і технологічних втручань. У цьому контексті зацикленість Суламїта/Марії в Азаку набуває рис екзистенційної травми – нездатності вийти з простору, що зберігає біль, але водночас є єдиною формою існування. Таким чином, Суламīt/Марія – не просто привид минулого чи технологічний двійник, а втілення тілесного архіву, який зберігає в собі пам'ять про руйнацію, насильство й водночас потребу бути почутим/почутою.

У новелі андрогіні існували як окремий вид – символ постбіологічної еволюції, де суспільство не керується патріархальними категоріями чоловічого чи жіночого. Їхнє існування в минулому натякає на альтернативну історію тілесності – таку, де межі між статями стерті, де соціальна ідентичність не визначається репродуктивною функцією або біологією. Цю ідею підтверджує епізод, де: «*Ще дорогою дорослі кепкували над їхніми суперечками про те, хто буде народжувати, а хто візьме на себе роль батька. Естер більше подобалася жіноча подoba, а Юдиф боялася, що, ставши чоловіком, не захоче перетворюватися назворот*» (Тараторіна, 2024: 295). У тексті андрогіні – істоти, які могли вільно обирати «версію себе»,

трансляючи радикальну ідею тілесного суверенітету, – концепт, тісно пов'язаний із постгуманістичною і феміністичною теорією.

Відбулась Хвороба і, задля порятунку «*Мати Природа, руками докторки Лілії Френсіс Шарлін Маккей-Гречаниної придумала людей, не вразливих до зарази. Ідеальних жінок*» (Тараторіна, 2024: 263). Через це суспільство, яке донині мало вибір та було щасливим, було знищено або тілесно модифіковане. Залишилися лише жінки – вижили тіла, які змогли адаптуватися, але ціна цього виживання – знову ізоляція, страх, регрес. Постапокаліптичне жіноче суспільство не толерує різноманіття, а живе у тіні колишнього знищення. У цьому – класична феміністична парабola: жінки виживають, але якою ціною? Питання пам'яті про андрогінів у новелі постає як болісна лакуна, нагадування про те, що могло бути – втрачене майбутнє, у якому стать не була пасткою.

Уся оповідь побудована як алюзія на сакральний шлях ініціації, де особисте перетинається з колективним, а тілесне – з історичним. Новела транслює феміністичну перспективу, в якій майбутнє не лише уявляється як жіноче, а й піддається сумніву, розкриваючи межі навіть утопічної жіночої влади.

Новела «Марія та Ольга. Апокриф нового світу» вже на паратекстуальному рівні назви відкрито заявляє свою міжетекстову взаємодію з біблійною традицією. Твір Тараторіної працює не як пряма алюзія, а як феміністична трансформація сакральних архетипів, втілених у фігурах Марії, Ольги, Суламїти та інших персонажок. Більше того, використання жанрового означення «апокриф» у заголовку є ключовим маркером метажанрової структури новели. У цьому сенсі сама новела є апокрифом – не лише до Біблії, а й до українського української літератури загалом. Вона переписує жіночу історію, витіснену патріархальними наративами, і створює нову футурологічну міфологію, де тілесність, пам'ять і жіноча солідарність постають центральними наративами. Через оптику «апокрифу» як неканонічного тексту авторка створює альтернативну міфологію майбутнього, де жінки не лише виживають, а й повністю реконструюють історію, релігію та тілесність: «*Транзитивні біблійні архетипи передають універсальні етичні, моральні та духовні цінності, постаючи засобом екзистенційних оприявленнь символів надії, спасіння та віри в торжество добра, служують опорою для людини у часи війни*» (Тичініна, 2024: 43).

Ім'я Марія у християнській традиції нерозривно пов'язане з образом Богородиці – симво-

лом чистоти й материнської жертвності. У тексті Тараторіної ця фігура зазнає складної деконструкції: Марія/Суламіт з'являється у вигляді голограми – неживої, але емоційно вмотивованої проєкції минулого. Її роль – ідеологічна: вона звертається до Ольги з пропозицією «відновити втрачену цілісність». Таким чином, біблійна Марія трансформується в голос, що апелює до сумління та роздвоює внутрішню ідентичність головної героїні.

Антропонім Ольга несе в собі інші культурні коди – християнсько-язичницькі, пов'язані з княгинею Ольгою, першою канонізованою жінкою Русі. У цьому сенсі Ольга в новелі постає як носійка нової етичної системи, де м'якість і жорсткість, співчуття й сила співіснують. Її рішення виступати охоронницею пам'яті, тілесної автономії та майбутнього її народу перетворюється у самовіддане бажання відновлення справедливості. Ольга свідчить про істину й передає її наступним поколінням.

Ім'я Суламіт уводить в новелу ще одну біблійну площину – «Пісню над піснями», де Суламіта символізує тілесну красу, чуттєву любов і водночас божественну жіночність. У тексті Тараторіної Суламіт уособлює тілесність, але вже постпам'ятну – вона цифрова, вона колись була тілом, але тепер існує лише як фантом. Цей образ виконує тілесну, а, радше, ідеологічну роль – заклик до повернення цілісності, зруйнованої Хворобою.

Попри постапокаліптичну модель світу, у тексті чітко простежується паралель із біблійним мотивом падіння й оновлення (Хвороба та «переродження» нової, стійкої до Хвороби нації), вигнання з раю (Азак), спокуси (дізнатись більше про Ворогів), месіанського вибору (залишитись в існуючій системі чи повернути «цілісність»).

Отже, феміністична наукова фантастика репрезентована новелою Світлани Тараторіної «Життя Марії та Ольги. Апокриф нового світу» чітко окреслює жанрові межі. У проаналізованому тексті фантастичне, міфологічне, релігійне нашаровуються, створюючи поліфонічну структуру. Це є ознакою метажанровості, адже феміністичне письмо виправдовує право на фрагментарним і надто тілесним. Воно апелює до широкого кола реципієнтів та структурує наявні та прогресивні знання про суспільний лад.

У цьому апокрифі, написаному після катастрофи, жіночий голос не лише зберігає втрачену мову, але й виголошує нову етику існування – поза межами патріархального наративу, поза диктатом забуття. Тараторіна творить науково-фантастичну

феміністичну притчу про відповідальність і звільнення, у якій майбутнє можливе лише через глибоке занурення та переосмислення травматичного минулого.

Висновки. У новелі Світлани Тараторіної «Життя Марії та Ольги. Апокриф нового світу» художньо репрезентовано складну метажанрову структуру, в якій поєднуються елементи постапокаліпсису, феміністичної антиутопії, притчі та містики. Цей жанровий синтез виступає не лише естетичним прийомом, а й епістемологічною рамкою, що дозволяє авторці моделювати глибоко символічний світ, де травма, пам'ять, тілесність і технологія функціонують як взаємопов'язані концепти.

Ключові образи – Марія, Ольга, Суламіт – є репрезентантами різних вимірів фемінізованої суб'єктності. Марія постає як фігура трансцендентного знання, що поєднує в собі елементи пророчиці та матері. Ольга – уособлює перехід від забуття до осмисленої пам'яті. Суламіт втілює гібридну постгуманістичну ідентичність, у якій переплетені технотілесність, проблеми гендерної ідентичності й травматичного досвіду.

Виокремлені образи андрогінів постають носіями трансформованої тілесності. Їхня присутність у тексті руйнує традиційну гендерну бінарність і уможливлює альтернативну перспективу на тіло як змінну, нестабільну форму буття, яка водночас є місцем пам'яті, опору та нової ідентичності. У цьому контексті тіло постає не лише як біологічний об'єкт чи політична метафора, а як палімпсест, багатошаровий запис історії травм, бажань, змін і спротиву.

Отже, новела Світлани Тараторіної є показовим прикладом метажанрової феміністичної наукової фантастики, що виконує не лише художню, а й критичну функцію. Через поєднання тілесної вразливості, духовного знання, принципів постгуманізму авторка формує уявлення про майбутнє як місце можливого переосмислення минулого. Це майбутнє не є утопічним, але й не є цілковитою руйнацією – воно відкрите до рефлексії, співпереживання й трансформації.

У цьому контексті особливої уваги заслуговує феміністична наукова фантастика як напрям, що нині набуває дедалі більшої актуальності в сучасній українській літературі. В умовах глибоких соціокультурних трансформацій, спричинених війною, важливістю інституалізації пам'яті, переосмисленням гендерних ролей і тілесності, саме цей жанр надає авторам і реципієнтам потужні інструменти для критичного мислення, етичного моделювання майбутнього та уявлення альтер-

натив до наявного порядку речей. На тлі переосмислення культурної ідентичності та пошуку власного голосу в глобальному дискурсі, українська феміністична наукова фантастика стає не лише літературним експериментом, а й формою епістемологічного опору та відкриває простір для

жіночого письма як політичного жесту – способу перетворення пам'яті на дію, а вразливості – на силу. Саме тексти на кшталт «Життя Марії та Ольги. Апокриф нового світу» утверджують право людини – як автора та персонажа – бути не об'єктом, а творцем історії, мови та уяви.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гундорова, Т. *Femina Melancholica: Стат'я і культура в гендерній утопії Ольги Кобилянської* : монографія. Київ : Критика, 2002. 272 с.
2. Павличко С. Фемінізм / передмова Агеєва В. Київ : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2002. 322 с.
3. Тараторіна С. Життя Марії та Ольги. Апокриф нового світу : новела. Мотанка : збірка фантаст. оповідань; худ. Делієва І. Харків : Vivat, 2024. С. 261-301.
4. Тичініна А. Терапевтична функція художнього образу: поетика біблійних образів Сергія Жадана. Питання літературознавства, №110, грудень 2024. С. 36-61, doi:10.31861/pytlit2024.110.036.
5. Hirsch M. *The Generation of Postmemory: Writing and Visual Culture After the Holocaust*, Columbia University Press, 2012.
6. Wolfe C. *What Is Posthumanism? What Is Posthumanism?* Minneapolis: University of Minnesota Press, 2010.

REFERENCES

1. Hundorova T. (2002). *Femina melancholica: stat i kultura v gendernii utopii Olhy Kobylianskoi* : monohrafiia. [Femina Melancholica: Sex and Culture in Olga Kobylanska's Gender Utopia : monograph]. Kyiv : Krytyka, 272 p. [in Ukrainian].
2. Pavlychko S. (2002). *Feminizm. Peredmovia Ahicievoi V.* [Feminism. Foreword by V. Ageeva]. Kyiv : Vyd-vo Solomii Pavlychko «Osnovy», 322 p. [in Ukrainian].
3. Taratorina S. (2024). *Zhyttia Marii ta Olhy. Apokryf novoho svitu* : novela. [The Lives of Mary and Olga. The Apocryphon of the New World : novel]. Motanka : zbirka fantast. opovidan; khud. Delieva I. – Motanka : a collection of fantasy stories ; artist Delieva I. Kharkiv : Vivat, 261–301. [in Ukrainian].
4. Tychinina, A. (2024). *Terapevtychna funktsiia khudozhnoho obrazu: poetyka bibliiinykh obraziv Serhiia Zhadana*. [Therapeutic Function of an Artistic Image: Poetics of Biblical Images Serhiy Zhadan]. *Pitannâ literaturoznnavstva*, no. 110, Dec. 2024, pp. 36-61, doi:10.31861/pytlit2024.110.036. [in Ukrainian].
5. Hirsch M. (2012). *The Generation of Postmemory: Writing and Visual Culture After the Holocaust*, Columbia University Press.
6. Wolfe C. (2010). *What Is Posthumanism? What Is Posthumanism?* Minneapolis: University of Minnesota Press.

УДК 811.161.2'373.43

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/87-1-37>**Ілля ВЯЛКОВ,***orcid.org/0009-0005-9886-8266**аспірант кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
(Черкаси, Україна) alex5500500500@gmail.com*

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА МОВИ ДИПЛОМАТІЇ ПЕРІОДУ ДИРЕКТОРІЇ УНР

У статті здійснено короткий огляд лінгвістичних праць, присвячених вивченню дипломатичної лексики періоду Директорії УНР, акцентовано на сутності термінологічних понять «дипломатичний документ», «дипломатична лексика», «лексико-тематична група». У дослідженні потрактовано дипломатичний лексикон як сукупність власне українських та запозичених однослівних, складних і складених номінацій, які використовують у процесі дипломатичної комунікації. Лексикон дипломатії – складна система, що пов'язана з іншими й зазнає змін під впливом екстралінгвальних та інтралінгвальних чинників.

Особливу увагу в статті приділено аналізу лексико-тематичних груп дипломатичного лексикону, що продовжив формуватися в добу визвольних змагань. Вивчення тематичних груп є актуальним, оскільки дає можливість простежити основні тенденції розвитку української дипломатичної лексики від минулого до сьогодення. Поняття «тематична група» визначено як сукупність лексем, об'єднаних на основі гіпонімії.

За основу класифікації лексикону дипломатії взято типологію, запропоновану Н. М. Поліщук. Ураховано, що тематичні групи різні за кількісним складом (наповненням). Аналіз фактичного матеріалу дав змогу об'єднати зафіксований лексикон в такі групи, як-от: найменування осіб, які перебували на дипломатичній службі; найменування дипломатичних документів; дипломатичних установ; лексика дипломатичного етикету; сфери міжнародних відносин. Домінує за наповненням перша лексико-тематична група. Проведене дослідження дає підстави погодитися з думкою про те, що на початку XX століття формування різних лексико-тематичних груп відбувалося нерівномірно.

У статті також окреслено перспективи подальшого вивчення лексикону дипломатії, що з початку російсько-української війни зазнав, як і лексика загалом, суттєвих змін. Акцентовано на перспективі вивчення мови твітер-дипломатії.

Ключові слова: мовна динаміка, мова дипломатії, лексикон, дипломатичний документ, лексико-тематична група.

Illia VIALKOV,*orcid.org/0009-0005-9886-8266**PhD student at the Department of Ukrainian Linguistics and Applied Linguistics
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy
(Cherkasy, Ukraine) alex5500500500@gmail.com*

LEXICAL AND SEMANTIC CHARACTERISTICS OF THE LANGUAGE OF DIPLOMACY OF THE PERIOD OF THE UKRAINIAN NATIONAL REPUBLIC DIRECTORATE

The article provides a brief overview of linguistic works devoted to the study of diplomatic vocabulary of the UPR Directorate period, focusing on the essence of the terminological concepts of “diplomatic document”, “diplomatic vocabulary”, “lexical and thematic group”. The study interprets the diplomatic lexicon as a set of Ukrainian and borrowed single-word, compound and composite nominations used in the process of diplomatic communication. The lexicon of diplomacy is a complex system that is interconnected with others and undergoes changes under the influence of extralinguistic and intralinguistic factors.

Particular attention in the article is paid to the analysis of lexical and thematic groups of the diplomatic lexicon, which continued to be formed in the era of the liberation struggle. The study of thematic groups is relevant because it makes it possible to trace the main trends in the development of Ukrainian diplomatic vocabulary from the past to the present. The concept of “thematic group” is defined as a set of lexemes united on the basis of hyponymy.

The classification of the diplomatic lexicon is based on the typology proposed by N. M. Polishchuk. It was taken into account that the thematic groups differ in their quantitative composition (content). The analysis of the factual material made it possible to combine the recorded lexicon into the following groups: names of persons who were in the diplomatic service; names of diplomatic documents; diplomatic institutions; vocabulary of diplomatic etiquette; areas of international

relations. The first lexical and thematic group dominates in terms of content. The study gives grounds to agree with the opinion that in the early twentieth century the formation of different lexical and thematic groups was uneven.

The article also outlines the prospects for further study of the diplomatic vocabulary, which has undergone significant changes since the beginning of the Russian-Ukrainian war, as well as the vocabulary in general. The author emphasizes the prospects of studying the language of Twitter diplomacy.

Key words: language dynamics, language of diplomacy, lexicon, diplomatic document, lexical and thematic group.

Постановка проблеми. Цікавим і пізнавальним матеріалом для вивчення є дипломатичні документи. Вони привертають увагу дослідників у галузі історії, дипломатії, перекладознавства, лінгвістики тощо. До сьогодні в науковій літературі відсутня єдина дефініція поняття «дипломатичний документ». В. М. Кавунник вважає, що це «узагальнювальне поняття для зовнішньополітичних (міжнародні договори, меморандуми, ноти) та внутрішньовідомчих (інструкції, обіжники, справоздання й листи) документів, виданих Міністерством закордонних справ (міністром і товаришем міністра, директорами департаментів та відділів) і закордонними представництвами (головами та членами посольств, дипломатичних, торговельно-фінансових, військових місій та делегацій, а також консульств» (Кавунник, 2016: 13).

О. О. Балануца дипломатичними називає документи, що виражають позицію держави з того чи того питання міжнародного життя (Балануца, 2022: 132). На думку С. М. Рошко, дипломатичні документи – це одна з форм дипломатичної діяльності держави із досягнення цілей і виконання завдань зовнішньої політики (Рошко, 2007: 2).

Дискусійним є питання й про те, які саме документи можна вважати дипломатичними. Наприклад, Л. О. Тименко стверджує, що такі організаційно-розпорядчі документи, як-от: звіти, накази щодо особового складу, доповідні записки – потрібно зараховувати не до дипломатичного, а до адміністративно-канцелярського підстилю (Тименко, 2007: 47). В. М. Кавунник, С. М. Рошко та ін. поділяють дипломатичні документи на дві групи – зовнішньополітичні та внутрішньовідомчі (Кавунник, 2016: 13; Рошко, 2007: 2). Останні призначені для внутрішніх потреб закордонних дипломатичних представництв та для їхнього зв'язку з Центром. До внутрішньовідомчих дипломатичних документів зараховують і звітну документацію. Обов'язковим складником таких документів є дипломатична лексика – структурована система лексичних одиниць, характерною ознакою якої, як вважає О. О. Чорна, є постійне збагачення й наявність великої кількості архаїзмів та іншомовних асимільованих і не асимільованих запозичень (Чорна, 2014: 214).

Узагальнивши наявні матеріали досліджень дипломатичної лексики, кваліфікуємо її як сукуп-

ність різних за походженням номінацій, які використовують під час дипломатичної комунікації. Ця сукупність мовних одиниць – складна система, що взаємодіє з іншими й змінюється під впливом екстралінгвальних та інтралінгвальних чинників. Вивчення цієї системи, її складників є актуальним особливо сьогодні, коли Україна веде боротьбу за свою державність, зокрема й на дипломатичному фронті.

Аналіз досліджень. Із-поміж нечисленних наукових праць, присвячених вивченню дипломатичної лексики періоду УНР, на особливу увагу заслуговує дисертація Н. М. Поліщук, у якій обґрунтовано думку про те, що українська дипломатична лексика зазначеного періоду формувалася переважно на основі мовної практики жителів південно-східної території. До складу цієї лексики належить не лише питома, а й запозичена, зокрема з французької та латинської. Н. М. Поліщук детально проаналізувала способи творення дипломатичної лексики й дійшла висновку, що найбільш продуктивні з-поміж них лексико-семантичний і морфологічний (суфіксація та префіксація). Дослідниця зауважила, що дипломатична лексика періоду УНР – це багатогранна система, компонентами якої є різні, що проходять етап становлення, лексико-тематичні групи, а саме: назви дипломатичних осіб, які перебувають на дипломатичній службі, назви дипломатичних документів, лексика дипломатичного етикету, лексика на позначення дипломатичних установ і лексика сфери міжнародних відносин (Поліщук, 1994: 9).

У колективній монографії «Історія української мови. Лексика і фразеологія» коротко йдеться про такі тематичні групи дипломатичної лексики XIX – початку XX століть, як назви осіб, які перебувають на дипломатичній службі, назви документів договірної типу тощо (Винник та ін., 1983).

Л. О. Тименко, досліджуючи розвиток офіційно-ділового стилю української мови початку XX століття, серед інших проаналізувала й дипломатичний підстиль. За словами дослідниці, у дипломатичних документах 1917–1933 років велика кількість власних назв й обмаль аббревіатур та складноскорочених слів. Л. О. Тименко велику увагу приділила вивченню таких тематичних груп лексики, як-от: лексика на позначення

осіб, пов'язаних із дипломатичною діяльністю, на позначення дипломатичних документів, дипломатичних установ, лексика дипломатичного етикету, лексика, пов'язана з дипломатичною діяльністю та зі сферою міжнародних відносин і зовнішньою політикою (Тименко, 2007: 83).

Мета статті – проаналізувати тематичні групи дипломатичної лексики УНР періоду Директорії. Матеріалом дослідження слугував «Звіт про діяльність Посольства Української Народної Республіки в Туреччині з січня 1919 по марець 1920 р[оків]» (Кавунник, 2016: 697–715).

Виклад основного матеріалу. Українська дипломатична лексика – складна система, у якій наявні такі об'єднання слів, як лексико-тематичні та лексико-семантичні групи, лексико-тематичні та лексико-семантичні поля тощо. Термінологічне поняття «тематична група» в лінгвістичній науці витлумачують по-різному. На думку Д. І. Ганича й І. С. Олійника, тематична група – це «ряд слів, що об'єднуються спільністю родових значень, тобто слова, які називають різновиди одного й того ж ряду предметів: назви птахів, квітів, мінералів» (Ганич, Олійник, 1985: 55). А. П. Загнітко тематичною групою вважає об'єднані спільним відрізком дійсності слова, що належать до різних частин мови. Такі лексеми пов'язані не мовними, а позамовними зв'язками через реалії, вербалізовані цими словами (Загнітко, 2020: 118–119). У науковій студії поняття «лексико-тематична група» трактуємо як сукупність лексем, що об'єднані на основі гіпонімії.

К. Б. Шеремета порушила проблему ототожнення/диференціації понять «лексико-семантична» та «лексико-тематична група». Ознайомившись із поглядами науковців, дослідниця висловила власну думку й визначила тематичну групу як комплекс слів, об'єднаних на основі позамовної спільності понять, позначених ними. Слова певної тематичної групи об'єднані однією типовою ситуацією чи темою (Шеремета, 2021: 107). Під час виокремлення тематичних груп дипломатичної лексики передусім спиратимемося на класифікацію, запропоновану Н. М. Поліщук, а також урахуватимемо їхній кількісний склад (наповнення) таких груп.

Найбільшу групу становлять **назви дипломатичних документів**: *віза* – «У міжнародному спілкуванні – позначка в закордонному паспорті (дипломатичному, службовому, загальногромадянському) або в документі, що його замінює, про дозвіл на в'їзд до країни, виїзд з неї або транзит, проїзд територією країни, яка надає візу (Грін, 2010: 50), напр.: *У Відні треба було спинитися*

на довгий час через великі труднощі в здобуванні віз, без яких неможливий в'їзд до Царгороду». *Конвенція* – «вид договорів міжнародних. Встановлює взаємні права та обов'язки сторін» (Грін, 2010: 206): «*Із справ, які при тім порушались, найбільш серйозне значіння мають консульська конвенція та майбутній товарообмін Туреччини і України*». *Меморандум* – «дипломатичний документ, у якому докладно викладається факт та юридичний бік будь-якого питання і наводяться відповідні аргументи» (Грін, 2010: 231): «*Посольство ще влітку 1919 року послало з цього приводу меморандум до французької Амбасади, щоб дозволено було перевезти полонених українців на Україну*». *Нота (дипломатична)* – «вид дипломатичного документа, офіційне письмове звернення однієї держави до іншої чи кількох держав» (Грін, 2010: 244): «*сею нотою Посольство формально заявило право УНР на флот у чорному морі*». *Протест (дипломатичний)* – «офіційна заява держави (її уряду, міністерства закордонних справ або дипломатичного представництва в країні перебування), яка містить енергійне заперечення, різкий виступ проти якихось дій, які є неправомірними з погляду міжнародного права, порушують загальноприйняті норми спілкування між державами» (Грін, 2010: 382): «*Пан Михайло Суковкін ультимативно вимагав негайної заплати і, не діставши її, подав новий протест до Високої Порти...*».

Виокремлюємо тематичну групу, що формує **лексика сфери міжнародних відносин**: *агресія* – «застосування збройної сили однією державою (групою держав) проти суверенітету, територіальної цілісності, політичної незалежності іншої держави або народу (нації) (Грін, 2010: 7): «*В нинішній час кон'юнктура значно змінилася в добрий для Туреччини бік, і се сталося під впливом чинників внутрішнього турецького життя, що головню викликані агресією союзників...*». *Бойкот* – «У міжнародних відносинах відмова держави (групи держав) встановлювати або підтримувати міжнародні відносини з іншою державою (групою держав) (Грін, 2010: 27): «*Сей свідомий бойкот мав фактично анулювати українське представництво, унеможлививши його роботу*». *Війна* – «Стан, у якому держави застосовують одна проти одної усі форми тиску з дотриманням дії законів та звичаїв ведення війни» (Грін, 2010: 51): «*... міста Одеса й Очаків окуповані більшовиками, з котрими УНР перебуває у стані війни офіційно...*». *Окупація* – «У міжнародному праві тимчасове зайняття збройними силами території противника» (Грін, 2010: 298): «*... окупація ж берегів Малої Азії, особливо Смирни, гли-*

боко схвилювала думку та патріотичне почуття і ширших верств турецького народу».

Синонімом до слова «агресія» в тексті досліджуваного документа є лексема «**інвазія**»: «*Ся поведінка яскраво заманіфестувалася ще з листопада 1918 року в Одесі до першої большевицької інвазії на се місто...*».

Нечисленною є лексико-тематична група **назв дипломатичних осіб**: *посол* – «Вищий дипломатичний ранг, який присвоюється персоналу органів зовнішніх зносин» (Грін, 2010: 340): «*Пан Михайло Суковкін ультимативно вимагав негайної зарплати і, не діставши її, подав новий протест до Високої Порти проти визнання мене послом УНР*». *Дипломат* – «Особа, яка працює в галузі зовнішньополітичних зносин і пройшла ряд ієрархічних ступенів дипломатичної служби у зовнішньополітичному відомстві країни або в її закордонних установах» (Грін, 2010: 89): «*Проводили ту політику не дипломати, а військові люди, що в своїй діяльності мало рахувалися із звичайними нормами міжнародно-дипломатичних відносин*». *Радник (Посольства)*: «*Чутка про моє призначення тимчасом дійшла сюди, і се спонукало деяких посольських урядовців звернутися до радника Посольства пана Люція Кобилянського...*». *Кур'єр (Посольства)*: «*З початку вересня військова союзна влада конфіскувала дипломатичну пошту у двох кур'єрів Посольства...*».

Тематична група **назв дипломатичних установ** репрезентована лексемами *посольство*, *амбасада*, *леґація*: «*Посольство мало прибути до Царгороду лише 23 квітні 1919 року*»; «*Спеціального помешкання для Посольства не було, офіційна адреса його показувалася на квартиру одного з урядовців*». Лексема *посольство* в тексті «Звіту» вжите і в прямому значенні як назва дипломатичного представництва, а також будинку,

де воно міститься, і в переносному як найменування групи осіб. Синонімічними до цієї лексеми є слова *амбасада* й *леґація*: «*Відвідини урядовців нашого Посольства в союзницькі амбасади в різних ділових справах мали звичайно наслідком лише обіцянки...*»; «*... леґація УНР в Царгороді надіслала свою першу ноту в справі українських пароплавів...*».

Н. М. Поліщук зазначає, що «найбільш поширеним у період УНР були звертання *пан* і *добродій*» і що «до високих осіб духовного сану, а також до Головного Отамана УНР зверталися *Ваша екселенція*» (Поліщук, 1994: 12). Із-поміж цих **слів дипломатичного етикету** ми зафіксували лише лексему *пан*, ужиту як традиційну форму ввічливості, іноді разом із мовною формулою *Ваша екселенція*, коли йшлося про поважних осіб: «*Приїхавши до Царгороду, мав побачення з паном Михайлом Суковкіним*»; «*...покликаючись на угоду, заключену Його Екселенцією паном Високим Комісаром Французької Республіки...*».

Висновки. Результати аналізу тематичних груп дипломатичної лексики, зафіксованих у «Звіті», підтверджують думку авторів колективної монографії «Історія української мови. Лексика і фразеологія» про те, що «у XIX на початку XX ст. розвиток різних тематичних груп відбувався нерівномірно» (Винник, 1983: 542). У досліджуваному документі найбільшими за наповненням виявилися тематичні групи «назви дипломатичних документів» та «лексика сфери міжнародних відносин».

Лексика української мови загалом і дипломатична зокрема від початку російсько-української війни зазнали кардинальних змін, отож перспективним вважаємо дослідження тенденцій розвитку мови дипломатії. Також цікавим і перспективним видається вивчення мови твітер-дипломатії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Архів Української Народної Республіки. Міністерство закордонних справ. Дипломатичні документи від Версальського до Ризького мирних договорів (1919–1921) / Упоряд.: В. Кавунник. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 2016. 796 с.
2. Балануца О. О. Родзинки дипломатії : навчальний посібник. Дніпро : Середняк Т. К., 2022. 148 с.
3. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. Київ : Вища школа, 1985. 360 с.
4. Грін О. О. Словник міжнародно-правових термінів / укладач О. О. Грін. Ужгород : ПП Данило С. І., 2010. 500 с.
5. Загнітко А. Сучасний лінгвістичний словник. Вінниця : ТВОРИ, 2020. 920 с.
6. Історія української мови. Лексика і фразеологія : монографія / В. О. Винник, В. Й. Горобець, В. Л. Карпова та ін. Київ : Наук. думка, 1983. 742 с.
7. Поліщук Н. М. Українська дипломатична лексика періоду УНР : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02. Київ, 1994. 17 с.
8. Рошко С. М. Дипломатичний протокол та етикет : конспект лекцій з курсу. URL: <https://studfile.net/preview/5650492/> (дата звернення 05.05.2025).
9. Тименко Л. О. Розвиток лексики офіційно-ділового стилю української мови на початку XX століття (1917–1933 pp.) : дис. ... канд. філолог. наук : 10.02.01. Київ, 2007. 190 с.
10. Чорна О. О. Лексика іншомовного походження в мові дипломатії (на матеріалі української та чеської мов). *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур*. 2014. Вип. 24. С. 206–214.

11. Шеремета К. Тематичні групи англomовних термінів фахової мови вищої освіти США. *Advanced Linguistics*. 2021. Вип. 8. С. 105–111.

REFERENCES

1. V. Kavunnyk. (Ed.) (2016) *Arkhiv Ukrainskoi Narodnoi Respubliky. Ministerstvo zakordonnykh sprav. Diplomatychni dokumenty vid Versalskoho do Ryzkoho myrnykh dohovoriv (1919–1921)*. [Archives of the Ukrainian People's Republic. Ministry of Foreign Affairs. Diplomatic documents from the Versailles to the Riga Peace Treaties (1919–1921)]. Instytut ukrainskoi arkhеоhrafii ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevskoho. – M. S. Hrushevsky Institute of Ukrainian Archaeography and Source Studies. 796 s. [in Ukrainian].
2. Balanutsa O. O. (2022) *Rodzynky dyplomatii : navchalnyi posibnyk* [Highlights of Diplomacy: A Study Guide]. Dnipro : Seredniak T. K. 148 s. [in Ukrainian].
3. Hanych D. I., Oliynyk I. S. (1985) *Slovyk linhvistychnykh terminiv* [Dictionary of linguistic terms]. Kyiv : Vyscha shkola. 360 s. [in Ukrainian].
4. Hrin O. O. (2010) *Slovyk mizhnarodno-pravovykh terminiv* [Dictionary of international legal terms]. Uzhhorod : PP Danylo S. I. 500 s. [in Ukrainian].
5. Zahnitko A. (2020) *Suchasnyi linhvistychnyi slovyk* [Modern linguistic dictionary]. Vinnytsia : TVORY. 920 s. [in Ukrainian].
6. *Istoriia ukrainskoi movy. Leksyka i frazeolohiia* (1983) [History of the Ukrainian language. Vocabulary and phraseology]. V. O. Vynnyk, V. Y. Horobets, V. L. Karpova ta in. Kyiv : Nauk. dumka., 742 s. [in Ukrainian].
7. Polishchuk N. M. (1994) *Ukrainska dyplomatychna leksyka periodu UNR* [Ukrainian diplomatic vocabulary of the period of the UNR]: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk [author's abstract of the dissertation ... candidate of philological sciences] : 10.02.02. Kyiv. 17 s. [in Ukrainian].
8. Roshko S. M. *Dyplomatychnyi protokol ta etyket : konspekt leksii z kursu* [Diplomatic Protocol and Etiquette: Course Lecture Notes.]. URL: <https://studfile.net/preview/5650492/> (data zvernennia 05.05.2025). [in Ukrainian].
9. Tymenko L. O. (2007) *Rozvytok leksyky ofitsiino-dilovoho styliu ukrainskoi movy na pochatku XX stolittia (1917–1933 rr.)*. [Розвиток лексики офіційно-ділового стилю української мови на початку XX століття (1917–1933 рр.)]: dys. ... kand. filoloh. nauk [dissertation ... candidate of philological sciences]: 10.02.01. Kyiv. 190 s. [in Ukrainian].
10. Chorna O. O. (2014) *Leksyka inshomovnoho pokhodzhennia v movi dyplomatii (na materialy ukrainskoi ta cheskoï mov)* [Vocabulary of foreign origin in the language of diplomacy (based on Ukrainian and Czech materials)]. *Komparatyvni doslidzhennia slovianskykh mov i literature* [Comparative studies of Slavic languages and literatures]. Vyp. 24. S. 206–214. [in Ukrainian].
11. Sheremeta K. (2021) *Tematychni hrupy anhlomovnykh terminiv fakhovoi movy vyshchoi osvity SSHA* [Thematic groups of English terms of professional language in higher education in the USA.]. *Advanced Linguistics*. Vyp. 8. S. 105–111. [in Ukrainian].

Ірина ГАВРИЛОВА,

orcid.org/0000-0003-2322-8051

*старший викладач кафедри ділової іноземної мови та перекладу
Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
(Харків, Україна) havrylovairyna@gmail.com*

ЕВФЕМІЗМИ В СУЧАСНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ НІМЕЦЬКОМОВНОМУ ДИСКУРСІ

Використання евфемізмів у професійних, політичних та неформальних групах розкриває багатогранність цього мовного явища, яке дозволяє модифікувати інформацію, формувати відповідний тон дискурсу та уникати конфліктних ситуацій. Евфемізми слугують інструментом, за допомогою якого мова адаптується до вимог різних соціальних ситуацій, допомагаючи підтримувати соціальну гармонію та уникати непорозумінь. В статті проаналізовано ключові аспекти функціонування евфемізмів у сучасній німецькій мові, їхню роль та місце в суспільному дискурсі, а також проблематику перекладу на українську мову. Евфемізми розглядаються як важливі мовні засоби, які дозволяють уникнути обговорення чутливих або табуованих тем у різних сферах життя, включаючи політичний, суспільний та медичний рекламний дискурси. Вони допомагають не лише пом'якшувати емоційне сприйняття негативних явищ, але й впливають на формування суспільної думки через зміну риторичного або емоційного забарвлення повідомлень.

В статті зазначається, що евфемізми є лексико-семантичними одиницями, які замінюють табуовані або неприємні терміни більш прийнятними з погляду соціальних і культурних норм. Виявлено, що їхня функція полягає не лише в уникненні грубості, але й у регулюванні комунікативних стратегій, що дозволяє говорити про евфемізми як важливий інструмент соціальної та політичної маніпуляції. Було розглянуто основні класифікаційні підходи до аналізу евфемізмів за їхньою тематикою (політика, медицина, суспільні питання) та структурою (метафори, перифрази, запозичення).

Евфемізми є невід'ємною частиною людської комунікації і виконують численні важливі функції як у суспільному, так і міжособистісному дискурсі. Їхня основна мета полягає у пом'якшенні або заміні слів чи фраз, які можуть бути сприйняті як неприйнятні або неприємні, а також у формуванні більш позитивного чи нейтрального сприйняття певних явищ. Евфемізми активно використовуються для уникання конфліктів, підтримки соціальної гармонії та досягнення політичної коректності.

В проблематиці перекладу евфемізмів з німецької мови на українську виявлено, що перекладачі стикаються з труднощами через відмінності у культурних та соціальних нормах обох мов, адже евфемізми часто не мають прямих відповідників, що вимагає від перекладача творчого підходу та адаптації тексту для збереження прагматичної функції евфемізму. Роль евфемізмів у сучасній німецькій мові є надзвичайно вагомою, особливо в умовах військових протистоянь і викликів.

Ключові слова: *евфемізми, сучасна німецька мова, комунікація, політичний дискурс, соціокультурні аспекти.*

Iryna HAVRYLOVA,

Orcid.org/0000-0003-2322-8051

*senior Lecturer at the Department of Business Foreign Studies Language and Translation
National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute"
(Kharkiv, Ukraine) havrylovairyna@gmail.com*

EUPHEMISMS IN MODERN POLITICAL GERMAN-LANGUAGE

The article describes the using of euphemisms in professional, political and informal groups reveals the versatility of this linguistic phenomenon, which allows you to modify information, form an appropriate tone of discourse and avoid conflict situations. Euphemisms serve as a tool with which language adapts to the requirements of various social situations, helping to maintain social harmony and avoid misunderstandings. The article analyzes the key aspects of the functioning of euphemisms in modern German, their role and place in public discourse, as well as the problems of translation into Ukrainian. Euphemisms are considered as important linguistic means that allow you to avoid discussing sensitive or taboo topics in various spheres of life, including political, social and medical advertising discourse. They help not only to soften the emotional perception of negative phenomena, but also influence the formation of public opinion by changing the rhetorical or emotional coloring of messages.

The article notes that euphemisms are lexical-semantic units that replace taboo or unpleasant terms with more acceptable ones from the point of view of social and cultural norms. It was found that their function is not only to avoid rudeness, but also to regulate communicative strategies, which allows us to speak of euphemisms as an important tool

of social and political manipulation. The main classification approaches to the analysis of euphemisms were considered according to their subject matter (politics, medicine, public issues) and structure (metaphors, periphrases, borrowings). Euphemisms are an integral part of human communication and perform numerous important functions in both social and interpersonal discourse. Their main purpose is to soften or replace words or phrases that may be perceived as unacceptable or unpleasant, as well as to form a more positive or neutral perception of certain phenomena. Euphemisms are actively used to avoid conflicts, maintain social harmony and achieve political correctness.

In the issue of translating euphemisms from German into Ukrainian, it has been found that translators face difficulties due to differences in the cultural and social norms of both languages, since euphemisms often do not have direct counterparts, which requires the translator to be creative and adapt the text to preserve the pragmatic function of the euphemism. The role of euphemisms in German is extremely significant, especially in the context of modern military confrontations.

Key words: euphemisms, modern German, communication, political discourse, socio-cultural aspects.

Аналіз досліджень. Тема евфемізмів у сучасній німецькій мові досліджена багатьма науковцями. Серед них Сивогорла А. Ю., Ришкова А. В., які вивчали історію розвитку та перспективи досліджень евфемізмів у німецькій мові. Постатнік М. М., Свирид А. М. аналізували причини виникнення евфемізмів, їхні особливості вживання та проблеми перекладу. Заполовський М. В., Олексина Л. Г. зосередили увагу на практичних аспектах перекладу евфемізмів з німецької мови на українську, акцентуючи на необхідності збереження прагматичних функцій. Усі ці дослідження формують основу для подальшого вивчення функцій евфемізмів у різних комунікаційних сферах та їхнього перекладу.

Метою статті є дослідження евфемізмів у політичному дискурсі німецької мови, аналіз проблематики та стратегій перекладу евфемізмів з німецької мови на українську.

Виклад основного матеріалу. Евфемізм, як мовне явище, є ключовим інструментом комунікації, що дозволяє уникати прямих згадок неприємних або небажаних тем. Зокрема, він розглядається як «лексична одиниця, яка використовується для завуальовування або пом'якшення сенсу слів чи висловлювань, що можуть вважатися грубими, небажаними або соціально табуованими» (Постатнік, 2015: 14).

Серед іншого виділяють соціально-когнітивну функцію евфемізму, яка «дозволяє мовцеві знизити емоційне напруження у комунікації та уникнути прямого обговорення небажаних тем (Великорода, 2007: 68). Доповнюючи визначення евфемізму Вишнівський Р. Й. окреслює його як «мовний засіб, який використовується для уникнення конфліктних ситуацій та полегшення сприйняття інформації» (Вишнівський, 2014: 96). Серед причин виникнення евфемізмів виділяють соціальні та культурні обмеження, економічні кризи (Постатнік, 2015: 12), а також результат політичного тиску або маніпуляції свідомістю аудиторії, особливо у політичних і медійних дискурсах (Великорода, 2007: 70).

Тематична класифікація евфемізмів передбачає поділ цих мовних одиниць на групи відповідно до сфери їхнього застосування – суспільні питання, медицину, економіку, політику тощо. Евфемізми кожної з цих груп виконують особливі функції, спрямовані на адаптацію та пом'якшення сприйняття соціальних і політичних явищ.

Суспільні питання охоплюють широкий спектр тем, включаючи проблеми соціальної справедливості, релігії та культурних табу. У німецькому суспільному дискурсі евфемізми використовуються для уникнення тем, що можуть викликати соціальну напругу (Рахімова, 2021: 526). Наприклад, замість слова *die Arbeitslosigkeit* («безробіття») може використовуватися термін *die berufliche Neuorientierung* («професійна переорієнтація»), що допомагає сформувати позитивний або нейтральний емоційний фон у спілкуванні.

У сфері медицини евфемізми використовуються для того, щоб уникнути прямого обговорення хвороб та інших неприємних питань, зокрема в розмовах з пацієнтами (Гудманян, 2022: 55). Наприклад, термін *der Schicksalsschlag* («удар долі») може використовуватися замість слова *die Krankheit* («хвороба») для того, щоб передати складну ситуацію, пов'язану з медичними проблемами.

Економічні евфемізми мають важливе значення для пом'якшення або приховування негативних економічних явищ. Замість прямих термінів на зразок *die Entlassung* («звільнення»), у німецькій мові часто використовують евфемізм *die Personalanpassung* («коригування персоналу»), що пом'якшує сприйняття негативного процесу і створює враження природної адаптації ринку праці до економічних змін. Такі евфемізми використовуються в бізнес-дискурсах для збереження репутації компаній та уникнення паніки серед працівників і клієнтів (Лоць, 2005: 67–70).

Політична група евфемізмів охоплює терміни та вирази, що використовуються для приховування або пом'якшення негативних явищ у політичному дискурсі. Політики часто викорис-

товують евфемізми для переміщення акценту з негативних аспектів своєї діяльності на створення нейтрального або навіть позитивного образу своїх дій (Великорода, 2007: 6). Наприклад, замість терміну *die Krise* («криза») може вживатися *die Herausforderung* («виклик»), що дозволяє уникнути гострих реакцій суспільства. За Рахімовою О. К., у політичних дебатах евфемізми виконують функцію захисту влади та її рішень, допомагаючи політикам уникати відповідальності за негативні наслідки своїх дій (Рахімова, 2021: 524). Вони виконують не тільки функцію пом'якшення мовлення, але й відіграють важливу соціально-лінгвістичну роль, оскільки дозволяють комунікаторам уникати прямого конфлікту, звинувачень і некоректних висловлювань, але водночас зберігати ввічливість у публічній дискусії, а парламентську діяльність стриманою та ефективною. Евфемізми дозволяють політикам приховувати гострі проблеми або висловлювати їх м'якше, а отже контролювати реакцію слухачів й зберігати політичну коректність (Стасюк, 2011: 17).

Сучасні дослідження підтверджують, що політичний дискурс є однією з найбільш значущих сфер використання евфемізмів, які залучаються для того, щоб приховувати негативні дії або явища, або подавати їх у позитивному світлі. Цей процес має назву «евфемія» і використовується для маніпуляції суспільною думкою (Турчин, 2011: 191).

Політичні групи застосовують евфемізми стратегічно для того, щоб зменшити вплив негативної інформації на громадськість та зберегти позитивний імідж. Лазебний В. та Яременко О. підкреслюють, що в політичному дискурсі евфемізми використовують для того, щоб модифікувати сприйняття певних дій або явищ через зміщення уваги аудиторії з негативних на більш нейтральні або навіть позитивні аспекти. (Лазебний, 2023: 90). Наприклад, політики можуть використовувати евфемізми для зменшення критики, спрямованої на їхні рішення щодо економічних проблем або соціальних реформ. Таким чином, евфемізми стають інструментом впливу на масову свідомість і використовуються для зміни емоційного та раціонального сприйняття певних дій чи рішень.

Основними структурними моделями, за допомогою яких відбувається створення евфемізмів, є метафори, перифрази та запозичення. Ці мовні прийоми дозволяють м'яко змінювати сприйняття певних явищ та формувати відповідний емоційний фон комунікації.

Метафори як засіб утворення евфемізмів мають важливу роль у німецькому мовному дискурсі, замінюючи прямі та грубі висловлювання

більш поетичними та абстрактними образами. За словами Зайко Л. В., метафори допомагають мовцям уникати прямого висловлювання, замінюючи його образним і культурно зумовленим виразом (Зайко, 2016: 4).

В свою чергу перифрази допомагають уникнути прямої згадки про явище або дію шляхом використання описових формулювань, які надають висловлюванню м'якіший або нейтральний тон (Гудманян, 2022: 60). Наприклад, замість використання терміну *die Arbeitslosigkeit* («безробіття») вживається описова фраза *die wirtschaftliche Anpassung* («економічне пристосування»). Цей вид евфемізмів допомагає мовцям не лише уникати негативного сприйняття, але й приховувати певні аспекти інформації, змінюючи акценти на інші, більш прийнятні сторони явища.

Запозичення є теж поширеним способом створення евфемізмів у німецькій мові. За Лоць О. К. та Мироненком Т. С., запозичені евфемізми, особливо з англійської мови, є популярними в політичних та економічних дискурсах Німеччини (Лоць, 2005: 78). Запозичення дозволяють вводити терміни, які не мають сильного емоційного навантаження в німецькому контексті, тим самим знижуючи негативний вплив на аудиторію. Наприклад, використання англійського терміну *downsizing* («скорочення») замість німецького слова *der Stellenabbau* («скорочення робочих місць») дозволяє уникнути різкої реакції на негативний економічний процес. Запозичені терміни часто сприймаються менш емоційно зарядженими, що дозволяє уникнути негативних конотацій у німецькому мовному середовищі.

Когнітивні моделі евфемізмів у політичному дискурсі використовуються для маніпулювання суспільною свідомістю та створення відповідних когнітивних фреймів, які змінюють сприйняття негативних явищ (Leinfellner, 1971: 68). Політики використовують евфемізми для створення нейтральних або позитивних образів складних соціальних або економічних явищ. Наприклад, замість терміну «військова операція» (*der Militäreinsatz*) у німецькому політичному дискурсі часто використовують евфемізм «гуманітарна місія» (*die humanitäre Mission*), що значно змінює сприйняття ситуації та створює враження мирних і гуманітарних дій (Зайко, 2016: 8).

Для уникнення жорстокого і драматичного терміну «*der Krieg*» можуть використовуватися евфемістичні замітники «*Stabilisierungseinsatz*», «*der Konflikt*», «*Gefecht*» або «*humanitäre Intervention*» та інші, що активує в свідомості слухача менш жорсткий і драматичний образ, знижуючи психо-

логічну напругу та викликаючи менший страх або агресію.

«*Nun haben Dänemark und Kanada den fast 50 Jahre andauernden Konflikt beendet und eine Landgrenze auf der zwischen beiden Ländern umstrittenen Insel geschaffen.*»

«Dabei berichtete er in deutlichen Worten, welche Probleme die Ukrainer mit den deutschen Waffen im Gefecht hätten».

«*Die Frage nach den völkerrechtlichen Grundlagen der humanitären Hilfe berührt auch den Themenkreis der humanitären Intervention, also der Hilfe, die nur durch gewaltsames Eingreifen möglich ist.*»

«*Lange vermied die Bundesregierung aber die Formulierung, dass am Hindukusch ein Krieg tobe. Stattdessen war lange von einem Stabilisierungseinsatz die Rede.*»

Політичні кампанії та дебати є основними платформами, де стратегічно використовуються евфемізми. Політики не можуть прямо говорити про проблеми, які можуть викликати негативну реакцію, особливо в періоди виборчих кампаній, тому евфемізми стають інструментом для приховування або пом'якшення правдивих обставин. Замість слова *die Krise* («криза»), політики використовують термін *die Herausforderung* («виклик»), або дієприкметник «*herausfordernd*» замість *schlimm*, *katastrophal*, які знімають гостроту і надають проблемі вигляду завдання, що потребує рішення, а не серйозної катастрофи.

«*Das aber zugleich deutlich macht: Angesichts der Herausforderungen, vor denen wir gemeinsam stehen, brauchen wir größeren finanziellen Spielraum.*»

«*Es wird herausfordernd. Man müsse sich wahrscheinlich darauf einstellen, dass Amerika wie von Trump angekündigt auf sich selbst gucke und eigene Interesse wahrnehme – zum Beispiel mit hohen Importzöllen.*»

Такі евфемізми мають сильний вплив на електорат оскільки вказують на те, що політик здатен впоратися з проблемами, не драматизуючи ситуацію.

Евфемізми в політичних дебатах часто використовуються для уникнення прямих звинувачень, зменшення критики або створення враження, що складні проблеми можуть бути вирішені без радикальних змін. Політичні лідери активно вживають такий термін, як *die Steueranpassung* («податкова адаптація») замість *die Steuererhöhung* («підвищення податків»). Використання цього евфемізму створює враження, що зміни у податковій системі є природною реакцією на економічні обставини, а не наслідком фіскальної політики, яка може викликати незадоволення громадян.

У контексті ринку праці дуже часто замінюють термін *die Arbeitslosigkeit* («безробіття») на *die berufliche Neuorientierung* («професійна переорієнтація»), що надає проблемі безробіття менш гострий характер. Такий евфемізм підкреслює, що люди не просто залишаються без роботи, а отримують нові можливості для професійного розвитку.

Переклад евфемізмів – одна з найбільш делікатних та складних задач у процесі передачі змісту між мовами. Це зумовлено тим, що евфемізми не лише виконують лексичну функцію заміни певного слова чи фрази, але й несуть у собі культурні, соціальні та прагматичні смисли. Евфемізми формуються під впливом культурних норм і соціальних табу, що робить їх переклад на інші мови складним через відсутність прямих еквівалентів або різні рівні сприйняття тих чи інших понять у суспільствах різних країн (Сивогорла, 2019: 440). Саме тому переклад евфемізмів з німецької мови на українську вимагає не лише точного лексичного відтворення, але й глибокого розуміння культурних реалій.

При перекладі з німецької мови на українську важливо зберегти цю функцію, і тут виникає проблема вибору відповідного українського еквівалента. Адже прямий переклад може не зберегти пом'якшувального ефекту евфемізму, тоді як адаптовані варіанти можуть краще передати його прагматичну функцію.

Політичний дискурс є сферою, де евфемізми використовуються для маніпулювання громадською думкою та формування більш позитивного або нейтрального сприйняття подій. Наприклад, евфемізм «*die Sicherheitsoperation*» («операція безпеки») використовується замість «*die militärische Intervention*» («військова операція») для пом'якшення реальності воєнних дій. Переклад цього терміну на українську мову може спричинити певні труднощі, оскільки в українському контексті цей термін може бути сприйнятий по-різному залежно від політичної ситуації: прямий переклад як «операція безпеки» може не повністю передати евфемістичний ефект, тому іноді доречніше використовувати адаптовані варіанти перекладу, наприклад, «миротворча операція».

Таким чином, переклад політичних евфемізмів вимагає ретельного аналізу соціального контексту та вибору відповідних засобів перекладу, що дозволяють зберегти прагматичний і риторичний ефект евфемізму. «*Zu den effektivsten Mitteln bei der Personalanpassung gehört die Arbeitszeitgestaltung.*»

«*До найефективніших засобів адаптації персоналу належить організація робочого часу.*»

У цьому реченні евфемізм *«die Personalanpassung»* перекладається як «адаптація персоналу» замість терміну «звільнення». Перекладений таким способом евфемізм звучить нейтральніше та менш загрозливо для працівників.

«*Bevor Sie über eine Priorisierung, biete es sich an zu klären, welche Kapazitäten zur Bearbeitung von Verbesserungspotenzialen überhaupt vorhanden sind.*»

«Перш ніж думати про визначення пріоритетів, доцільно з'ясувати, які можливості насправді існують для роботи з потенціалом для покращення.»

Німецький евфемізм *das Verbesserungspotenzial* перекладається як «потенціал для покращення», щоб м'якше виразити ідею проблем або недоліків, на які варто звернути увагу, що робить фразу менш критичною і більш конструктивною.

«*Die deutsche Wirtschaft steht derzeit vor mehreren tiefgreifenden Herausforderungen, die sowohl kurzfristige Konjunkturschwächen als auch langfristige strukturelle Anpassung erfordern.*»

«Німецька економіка зараз стикається з кількома серйозними викликами, які вимагають як короткострокової економічної стабільності, так і довгострокових структурних змін.»

У цьому реченні використано два евфемізми. Евфемізм *die Herausforderung*, що перекладається як «виклик», часто використовується для позначення труднощів чи проблем, з якими стикається система. Евфемізм *«die strukturelle Anpassung»*, що перекладається як «структурні зміни», є завуальованим описом необхідності значних змін у структурі економіки, наприклад, реструктуризація ринку праці або скорочення робочих місць.

«*Seit Jahren wird die strukturschwache Region des Riff wirtschaftlich benachteiligt.*»

«Протягом багатьох років регіон Риф, що страждає від економічних труднощів, залишається економічно обмеженим.»

У німецькому оригіналі дана фраза використовується як евфемізм для позначення регіону з низьким рівнем економічного розвитку, де бракує інфраструктури, інвестицій або можливостей для культурного зростання. Це натякає на обмежені економічні можливості без використання прямих слів із негативним забарвленням, таких як «бідний» або «неблагополучний».

Отже, проблематика перекладу евфемізмів з німецької мови на українську полягає не тільки у знаходженні лексичних відповідників, але й збереженні їхньої функції пом'якшення та приховування реальності. Евфемізми відображають культурні й соціальні норми мови, тому при перекладі необхідно враховувати як лексичні, так і культурні особливості обох мов. Перекладачі повинні приймати рішення про те, чи залишати евфемізм без змін, чи адаптувати його до українських реалій, зберігаючи його комунікативну та прагматичну функцію.

Висновки. Таким чином, сучасні лінгвістичні дослідження підкреслюють важливість евфемізмів не тільки як мовного явища, але й як інструменту для досягнення комунікативних цілей. Евфемізми виконують ключові функції у політичному, соціальному та медійному дискурсах, дозволяючи зменшити напруженість у комунікації, маніпулювати сприйняттям і створювати образ прийнятної та політично коректної дійсності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богвирич О. О., Кирилюк М. А. Евфемізми як засіб маніпуляції у німецькому політичному дискурсі. Збірник наукових праць з актуальних проблем економічних наук, 2019, с. 35.
2. Великорода В. Б. Концептуальні характеристики евфемізмів на позначення негативних дій політиків. Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка, 2013, №68, с. 51-54.
3. Великорода В. Б. Семантичні та функціонально-прагматичні характеристики евфемізмів в англійській мові, Львів, 2007, 240 с.
4. Вишнівський Р. Й. До питання про мотиви вживання евфемізмів (на прикладі сучасної англійської мови). Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету, 2014, №13, с. 95-97.
5. Галайчук А. Ю. Художні евфемізми та проблеми їх відтворення у перекладі, Київ, 2013, №46, с. 231-239.
6. Гудманян А. Г. Практичний курс перекладу: підручник для здобувачів ступеня бакалавра спец. «Філологія», спеціалізації «Германські мови та літератури (переклад включно)», перша – німецька, Київ, КПІ ім. Ігоря Сікорського, вид-во «Політехніка», 2022, 180 с.
7. Зайко Л. В. Політкоректна лексика сучасної англійської мови як різновид евфемізмів, Буча, 2016, 10 с.
8. Корнеласва Є. В. Лінгвістична природа евфемізмів. Науковий журнал Львівського державного університету безпеки життєдіяльності «Львівський філологічний часопис», 2019, №5, с. 70-75.
9. Курагіна Л. Евфемізми як форма реалізації мовних табу (на прикладі німецької мови). Науковий вісник Херсонського державного університету, 2011, №15, с. 209.
10. Лазебний В., Яременко О. Евфемізми в сучасному політичному дискурсі (на матеріалі німецьких часописів). Advanced linguistics, №11, 2023, с. 89-94.
11. Лоць О. К., Мироненко Т. С. Німецько-український словник «Економіка та фінанси», Київ, 2005, 96 с.

12. Постатнік М. М., Свирид А. М. Евфемізми, причини їх виникнення, особливості вживання (на матеріалі німецької мови). Матеріали науково-теоретичної конференції викладачів, аспірантів, співробітників та студентів гуманітарного факультету Сумського державного університету, 2015, ч. 2, с. 14-15.
13. Практичний курс перекладу німецької мови, навчальний посібник, уклали Заполовський М. В., Олексина Л. Г., Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича, 2022, 48 с.
14. Рахімова О. В., Левицька Н. В. Вживання та переклад евфемізмів у німецькій мові. Збірник матеріалів V-ї Міжнародної науково-практичної конференції «Modern scientific research: achievements, innovations and development prospects», Берлін, 2021, с. 522-527.
15. Сивогорла А. Ю., Ришкова А. В. Евфемізми німецької мови – історія питання і перспективи досліджень. Актуальні проблеми природничих і гуманітарних наук у дослідження молодих учених «Родзинка – 2019», XXI Всеукраїнська наукова конференція молодих учених, с. 439-441.
16. Стасюк О. С. Соціолінгвальні та функціонально-прагматичні характеристики евфемізмів та дисфемізмів у парламентській комунікації ФРН та Швеції, дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук, Київ, 2011, 306 с.
17. Турчин В. В., Турчин М. М. Німецький політичний дискурс та явище евфемії. Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника. Наукові записки Національного університету «Острозька академія», 2011, №20, с. 189-197.
18. Януш О. Б. Евфемізми та інші види семантичних зрушень у суспільно-політичній лексиці і фразеології. Вісник Житомирського державного університету, 2009, №45, с. 143-147.
19. Holder R.W. How Not To Say What You Mean. A Dictionary of Euphemisms. Oxford University Press, 2002. 501 p.
20. Leinfellner E. Pragmatik des Euphemismus in der politischen Sprache, Berlin, 1971, S. 66-75.
21. Zöllner Nicole Der Euphemismus im alltäglichen und politischen Sprachgebrauch des Englischen. Frankfurt am Main, Berlin, Bern, New York, Paris, Wien, 1997, 444 S.
22. Artikel: Schwere Krankheitenversicherung. URL: <https://www.finanzberatung-bierl.de/leistungen/berufsunfaehigkeit/schwere-krankheitenversicherung-regensburg/>
23. Artikel: KfW-Firmenübernahme: Finanzielle Unterstützung für den erfolgreichen. URL: <https://www.unternehmer-radio.de/unternehmertum/kfw-firmenuebernahme/>
24. Artikel: Personalanpassung. URL: <https://www.personal-wissen.de/grundlagen-des-personalmanagements/personalentwicklung/personalanpassung/>
25. Artikel: Verbesserungspotenziale identifizieren und ausschöpfen. URL: <https://www.weka.de/qualitaetsmanagement/verbesserungspotenziale-identifizieren-und-ausschoepfen/>
26. Zeitschrift für die Vereinten Nationen und ihre Sonderorganisationen. URL: <https://zeitschrift-vereinte-nationen.de/suche/zvn/artikel/wir-muessen-den-guertel-enger-schnallen>
27. Artikel: Deutsche Wirtschaft 2024: Herausforderungen und Lösungen für nachhaltiges Wachstum. URL: <https://ecovis-kso.com/blog/deutsche-wirtschaft-2024-herausforderungen/>
28. Artikel: Drei Plagen. URL: <https://qantara.de/artikel/marokkos-rif-region-drei-plagen>
29. Artikel: War das schon alles? Berufliche Neuorientierung: Gründe dafür und wie du es umsetzt. URL: <https://jenswolff.net/ratgeber/berufliche-neuorientierung/>
30. Artikel: Energiebranche stellt sich in Corona-Krise auf sinkende Nachfrage ein. URL: <https://www.reuters.com/article/idUSKBN2172TK/>

REFERENCES

1. Bohvyria O. O., Kyryliuk M. A. (2019) Evfemizmy yak zasib manipuliatsii u nimetskomu politychnomu dyskursi. [Euphemisms as a means of manipulation in German political discourse] Zbirnyk naukovykh prats z aktualnykh problem ekonomichnykh nauk, s. 35 [in Ukrainian].
2. Velykoroda V. B. (2013) Kontseptualni kharakterystyky evfemizmv na poznachennia nehatyvnykh dii politykiv. [Conceptual characteristics of euphemisms for negative actions of politicians] Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. №68, s. 51-54 [in Ukrainian].
3. Velykoroda V. B. (2007) Semantichni ta funktsionalno-prahmatychni kharakterystyky evfemizmv v anhliiskii movi. [Semantic and functional-pragmatic characteristics of euphemisms in the English language] Lviv. 240 s. [in Ukrainian].
4. Vyshnivskiy R. Y. (2014) Do pytannia pro motyvy vzhyvannia evfemizmv (na prykladi suchasnoi anhliiskoi movy). [On the question of the motives for using euphemisms (on the example of modern English)] Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. №13, s. 95-97 [in Ukrainian].
5. Halaichuk A. Yu. (2013) Khudozhni evfemizmy ta problemy yikh vidtvorennia u perekladi [Artistic euphemisms and problems of their reproduction in translation], Kyiv. №46, s. 231-239 [in Ukrainian].
6. Hudmanian A. H. (2022) Praktychnyi kurs perekladu: pidruchnyk dlia zdobuvachiv stupenia bakalavra spets. «Filolohiia», spetsializatsii «Hermanski movy ta literatury (pereklad vkliuchno), persha – nimetska, [Practical translation course: a textbook for bachelor's degree applicants in Philology, specialization in Germanic languages and literatures (including translation), first – German] Kyiv, KPI im. Ihorja Sikorskoho, vyd-vo «Politekhnika». 180 s. [in Ukrainian].
7. Zaiko L. V. (2016) Politykorektna leksyka suchasnoi anhliiskoi movy yak riznovyd evfemizmv. [Politically correct vocabulary of modern English as a type of euphemisms] Bucha. 10 s. [in Ukrainian].
8. Korneliaeva Ye. V. (2019) Linhvistychna pryroda evfemizmv. [The linguistic nature of euphemisms] Naukovyi zhurnal Lvivskoho derzhavnoho universytetu bezpeky zhyttiedialnosti «Lvivskiy filolohichnyi chasopys», №5. s. 70-75 [in Ukrainian].

9. Kurahina L. (2011) Evfemizmy yak forma realizatsii movnykh tabu (na prykladi nimetskoi movy). [Euphemisms as a form of implementation of linguistic taboos (on the example of the German language)] *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu*. №15, s.209 [in Ukrainian].
10. Lazebnyi V., Yaremenko O. (2023) Evfemizmy v suchasnomu politychnomu dyskursi (na materialy nimetskykh chasopysiv). [Euphemisms in modern political discourse (based on German journals)] *Advanced linguistics*, №11. s. 89-94 [in Ukrainian].
11. Lots O. K., Myronenko T. S. (2005) *Nimetsko-ukrainskyi slovnyk «Ekonomika ta finansy»*. [German-Ukrainian Dictionary "Economics and Finance"] Kyiv. 96 s. [in Ukrainian].
12. Postatnik M. M., Svryd A. M. (2015) Evfemizmy, prychyny yikh vynykennia, osoblyvosti vzhyvannia (na materialy nimetskoi movy). [Euphemisms, reasons for their occurrence, peculiarities of use (based on the material of the German language)] *Materialy naukovy-teoretychnoi konferentsii vykladachiv, aspirantiv, spivrobitnykiv ta studentiv humanitarnoho fakultetu Sumskoho derzhavnoho universytetu*. ch. 2, s. 14-15. [in Ukrainian].
13. *Praktychnyi kurs perekladu nimetskoi movy* [Practical Course of German Translation] navchalnyi posibnyk, ukladaly Zapolovskiy M. V., Olekshyna L. H., Chernivetskyi natsionalnyi universytet im. Yu. Fedkovycha, 2022, 48 s. [in Ukrainian].
14. Rakhimova O. V., Levyska N. V. (2021) Vzhyvannia ta pereklad evfemizmov u nimetskii movi. [The use and translation of euphemisms in the German language] *Zbirnyk materialiv V-yi Mizhnarodnoi naukovy-praktychnoi konferentsii «Modern scientific research: achievements, innovations and development prospects»*, Berlin. s. 522-527 [in Ukrainian].
15. Syvohorla A. Yu., Ryshkova A. V. Evfemizmy nimetskoi movy – istoriia pytannia i perspektyvy doslidzhen. [Euphemisms of the German language – the history of the issue and research prospects] *Aktualni problemy pryrodnychkykh i humanitarnykh nauk u doslidzhennia molodykh uchenykh «Rodzynka – 2019»*, XXI Vseukrainska naukova konferentsiia molodykh uchenykh, c. 439-441 [in Ukrainian].
16. Stasiuk O. S. (2011) *Sotsiolinhvalni ta funktionalno-prahmatychni kharakterystyky evfemizmov ta dysfemizmov u parlamentskii komunikatsii FRN ta Shvetsii*. [Sociolinguistic and functional-pragmatic characteristics of euphemisms and dysphemisms in parliamentary communication of Germany and Sweden] *dysertatsiia na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata filolohichnykh nauk*, Kyiv. 306 s. [in Ukrainian].
17. Turchyn V. V., Turchyn M. M. (2011) *Nimetskyi politychnyi dyskurs ta yavyshe evfemii*. [German political discourse and the phenomenon of euphemism] *Prykarpatskyi natsionalnyi universytet im. V. Stefanyka. Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»*. №20, s. 189-197. [in Ukrainian].
18. Yanush O. B. (2009) *Evfemizmy ta inshi vydy semantychnykh zrushen u suspilno-politychnii leksytsi i frazeolohii*. [Euphemisms and other types of semantic shifts in socio-political vocabulary and phraseology] *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu*. №45, s. 143-147. [in Ukrainian]
19. Holder R.W. *How Not To Say What You Mean. A Dictionary of Euphemisms*. Oxford University Press, 2002. 501 p. [in English]
20. Leinfellner E. (1971) *Pragmatik des Euphemismus in der politischen Sprache*. [Pragmatics of euphemism in political language] Berlin. S. 66-75. [in German]
21. Zöllner Nicole (1997) *Der Euphemismus im alltäglichen und politischen Sprachgebrauch des Englischen*. [Euphemism in everyday and political English usage] Frankfurt am Main, Berlin, Bern, New York, Paris, Wien. 444 S. [in German]
22. Artikel: *Schwere Krankheitenversicherung*. URL: <https://www.finanzberatung-bierl.de/leistungen/berufsunfaehigkeit/schwere-krankheitenversicherung-regensburg/>
23. Artikel: *KFW-Firmenübernahme: Finanzielle Unterstützung für den erfolgreichen*. URL: <https://www.unternehmer-radio.de/unternehmertum/kfw-firmenuebernahme/>
24. Artikel: *Personalanpassung*. URL: <https://www.personal-wissen.de/grundlagen-des-personalmanagements/personalentwicklung/personalanpassung/>
25. Artikel: *Verbesserungspotenziale identifizieren und ausschöpfen*. URL: <https://www.weka.de/qualitaetsmanagement/verbesserungspotenziale-identifizieren-und-ausschoepfen/>
26. *Zeitschrift für die Vereinten Nationen und ihre Sonderorganisationen*. URL: <https://zeitschrift-vereinte-nationen.de/suche/zvn/artikel/wir-muessen-den-guertel-enger-schnallen>
27. Artikel: *Deutsche Wirtschaft 2024: Herausforderungen und Lösungen für nachhaltiges Wachstum*. URL: <https://ecovis-kso.com/blog/deutsche-wirtschaft-2024-herausforderungen/>
28. Artikel: *Drei Plagen*. URL: <https://qantara.de/artikel/marokkos-rif-region-drei-plagen>
29. Artikel: *War das schon alles? Berufliche Neuorientierung: Gründe dafür und wie du es umsetzt*. URL: <https://jenswolff.net/ratgeber/berufliche-neuorientierung/>
30. Artikel: *Energiebranche stellt sich in Corona-Krise auf sinkende Nachfrage ein*. URL: <https://www.reuters.com/article/idUSKBN2172TK/>

УДК 81'25:338.48:351.756(045)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/87-1-39>**Євген ДОЛИНСЬКИЙ,***orcid.org/0000-0003-4074-4648**доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри германської філології та перекладознавства
Хмельницького національного університету
(Хмельницький, Україна) dolynskiy@ukr.net***Діана КОЛИХАЛІНА,***orcid.org/0009-0004-0025-2096**магістрант кафедри германської філології та перекладознавства
Хмельницького національного університету
(Хмельницький, Україна) dolynskiy@ukr.net*

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ТЕРМІНОЛОГІЇ ТУРИСТИЧНИХ ФОРМАЛЬНОСТЕЙ ТА ПРИКОРДОННОГО КОНТРОЛЮ З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ НА УКРАЇНСЬКУ

У статті розглядаються лінгвістичні та перекладознавчі особливості передачі термінології, що пов'язана з туристичними формальностями та прикордонним контролем, з англійської мови на українську. У зв'язку з інтенсивним розвитком міжнародного туризму та глобалізацією комунікацій виникає необхідність у точному й адекватному перекладі термінів, які вживаються в документації, на вебресурсах, при проходженні прикордонного та митного контролю. Значна частина цієї лексики має інтернаціональний характер або запозичена з англійської, що створює труднощі для перекладача у виборі точного еквівалента в українській мові. Автори аналізують приклади складних для перекладу термінів, таких як: *visa waiver*, *customs declaration*, *immigration checkpoint*, та пропонують рекомендації щодо їхнього адекватного перекладу залежно від контексту і правової ситуації. Окрема увага приділяється класифікації термінології за тематичними групами (візові формальності, документи, процедури прикордонного контролю, запобігання контрабанді й нелегальній міграції), а також джерелам міжнародної нормативної термінології, рекомендованої до використання у фахових перекладацьких практиках. Проведено лексико-семантичний та етимологічний аналіз англійських термінів, зокрема інтернаціоналізмів, запозичених із французької, латинської та інших мов, які активно функціонують у прикордонній терміносистемі. У межах цієї теми розглядаються: класифікація туристичної та прикордонної термінології; лексико-семантичні особливості таких термінів, включно з багатозначністю, синонімією, оманливою подібністю (*false friends*); формальні та неформальні відповідники в українській мові, що враховують контекст; труднощі перекладу юридичних понять, пов'язаних із міжнародними нормами, безпекою та міграційним контролем; способи перекладу – калькування, транскодування, описовий переклад, адаптація до реалій української культури; помилки і непорозуміння внаслідок некоректного перекладу, які можуть призвести до юридичних або комунікативних проблем. Стаття охоплює практичний аспект: переклад документів (паспортів, віз, митних декларацій, довідок), інформаційних таблиць в аеропортах, вказівників, інструкцій та брошур, призначених для туристів. Дослідження має як теоретичне (розвиток термінознавства, перекладознавства), так і прикладне значення, спрямоване на покращення якості перекладу в туристичній галузі. Стаття підкреслює важливість правової й культурної обізнаності перекладача у процесі інтерпретації термінів, що забезпечує точність комунікації та сприяє ефективній взаємодії в сфері міжнародного туризму.

Ключові слова: переклад термінів, туристичні формальності, прикордонний контроль, англійська перекладацька стратегія, інтернаціоналізми, англійська терміносистема.

Yevgen DOLYNSKIY,

orcid.org/0000-0003-4074-4648

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,

Professor at the Department of Germanic Philology and Translation Studies

Khmelnytskyi National University

(Khmelnytskyi, Ukraine) dolynskiy@ukr.net

Diana KOLYKHALINA,

orcid.org/0009-0004-0025-2096

Master's student at the Department of Germanic Philology and Translation Studies

Khmelnytskyi National University

(Khmelnytskyi, Ukraine) dolynskiy@ukr.net

PECULIARITIES OF TRANSLATING TERMINOLOGY OF TOURIST FORMALITIES AND BORDER CONTROL FROM ENGLISH INTO UKRAINIAN

The article explores linguistic and translation-specific aspects of rendering terminology related to tourist formalities and border control from English into Ukrainian. In the context of increasing globalization and the rapid development of international tourism, there is a growing need for accurate and appropriate translation of terms used in documentation, official communication, and procedures at customs and border checkpoints. A considerable portion of this terminology is either international in nature or borrowed from English, which presents challenges in finding precise Ukrainian equivalents. The authors analyze examples of complex terms such as visa waiver, customs declaration, and immigration checkpoint, and offer context-dependent translation strategies. The study also includes a classification of terminology by thematic groups (visa formalities, documents, border control procedures, prevention of smuggling and illegal migration), and provides references to authoritative sources and glossaries recommended for professional translation practice. A lexico-semantic and etymological analysis is conducted on English terms, particularly internationalisms borrowed from French, Latin, and other languages that actively function within the border control terminology system. This topic covers: the classification of tourism and border-related terminology; lexical and semantic features of such terms, including polysemy, synonymy, and deceptive similarity (false friends); formal and informal equivalents in the Ukrainian language, taking context into account; translation challenges of legal concepts related to international regulations, security, and migration control; translation methods such as calquing, transcoding, descriptive translation, and cultural adaptation to Ukrainian realities; errors and misunderstandings resulting from incorrect translation, which may lead to legal or communicative issues. The article also addresses the practical aspect: translation of documents (passports, visas, customs declarations, certificates), informational signs at airports, directions, instructions, and brochures intended for tourists. The study has both theoretical (development of terminology studies and translation studies) and applied significance, aimed at improving translation quality in the tourism sector. The article emphasizes the importance of legal and cultural competence in translation, highlighting that the accurate interpretation of such terminology ensures effective communication and contributes to the proper functioning of international tourism services.

Key words: term translation, tourist formalities, border control, English-language translation, translation strategies, internationalisms, English-language terminological system.

Постановка проблеми. У сучасному глобалізованому світі міжнародний туризм стає все більш доступним і популярним. Зі збільшенням кількості подорожей постає необхідність точного і коректного перекладу термінології, пов'язаної з туристичними формальностями та прикордонним контролем. Це питання є особливо актуальним для перекладачів, які працюють у сфері туристичних послуг, дипломатії або юридичного супроводу поїздок (Долинська та Шоробура, 2024). Туристична термінологія охоплює широкий спектр понять: від типів віз, процедур оформлення документів до термінів, пов'язаних з безпекою та прикордонним контролем. Особливість полягає в тому, що значна частина цієї термінології запозичена з англійської мови, яка домінує в міжнародному спілкуванні. Це призводить до певних

труднощів у перекладі, зокрема щодо збереження точності, юридичної коректності та зрозумілості для української аудиторії (Андрієнко та Семененко, 2007: 285).

Аналіз досліджень. Термінологічна лексика довгий час перебуває в центрі уваги багатьох українських та зарубіжних лінгвістів. Фаховій термінології присвятили свої роботи українські дослідники А. В. Крижанівська, Т. І. Панько, та Л. О. Симоненко, Т. Р. Кияк, Е. Ф. Скороходько, В. І. Карабан, І. М. Кочан (Сікалюк, Пермінова, 2023: 70). Прикордонну терміносистему розглядали І. Г. Блошинський, Р. І. Дудок та О. В. Татаровська, Л. В. Цвяк, Т. О. Правдун які присвятили свої розвідки особливостям утворення, функціонування та перекладу прикордонних термінів на англійську та німецьку мови (Янковець, 2023: 5).

Метою статті є з'ясування лінгвістичних і перекладознавчих особливостей передачі термінології туристичних формальностей та прикордонного контролю з англійської мови на українську в умовах зростання глобалізації та міжнародного туризму, а також формування рекомендацій щодо адекватного перекладу з урахуванням юридичного контексту, національного законодавства і комунікативної функції термінів.

Для досягнення цієї мети передбачено вирішити такі завдання: 1. Проаналізувати складні для перекладу англійські терміни у сфері туризму та прикордонного контролю. 2. Класифікувати терміни за тематичними групами (візові формальності, документи, прикордонні процедури тощо). 3. Розробити практичні рекомендації щодо адекватного перекладу туристичної і прикордонної термінології з англійської мови на українську.

Виклад основного матеріалу. Багато термінів не мають прямого еквівалента в українській мові, або ж мають кілька варіантів перекладу. Наприклад: Visa waiver – може перекладатися як звільнення від візового обов'язку, безвізовий режим, залежно від контексту. Customs declaration – часто передається як митна декларація, хоча в окремих випадках можливе уточнення: декларація для проходження митного контролю. Immigration checkpoint – може бути як пункт імміграційного контролю, так і пункт прикордонного контролю. Biometric passport – Біометричний паспорт; Transit visa – Транзитна віза (Янковець, 2018: 60).

На особливості перекладу термінології туристичних формальностей та прикордонного контролю з англійської мови на українську впливає національне законодавство. При перекладі термінів важливо враховувати українське законодавство. Наприклад, терміни, пов'язані з прикордонною службою, регулюються законами України та мають усталену офіційну термінологію, яка може відрізнятися від дослівного перекладу з англійської. У туристичній сфері, для формування туристичних формальностей та інших випадках проходження митного та прикордонного контролю корисно ознайомитися з інформаційними джерелами для формування іншомовної підготовки, уніфікації перекладу міжнародної термінології, що включають (Скібіцька, 2011: 186): 1. Глосарій міжнародної термінології у сфері міграції (IOM Ukraine): (<https://ukraine.iom.int/resources/international-terminology-field-migration-ukrainian-english-interpretation-dictionary>). Процедура заповнення імміграційної картки (Державна прикордонна служба України): (<https://dpsu.gov.ua/en/procedure-for-filling-an-immigration-card>). 2. Відпо-

відальність за незаконне перетинання державного кордону України (Державна міграційна служба України): (<https://dmsu.gov.ua/en-home/services/documenting-foreigners/responsibility-for-illegal-crossing-or-attempt-illegal-crossing-of-the-state-border-of-ukraine.html>). 3. Перелік документів для митного оформлення (Укрпошта): (<https://www.ukrposhta.ua/en/perelik-dokumentiv-dlia-mytnoho-oformlennia>). 4. Загальна декларація прибуття для імпорту в Україну (PwC Україна): (<https://www.pwc.com/ua/en/publications/tax-and-legal-alert/2020/general-arrival-declaration.html>) (Сойко, 2024: 210).

При проходженні кордону можуть виникати проблеми відповідності термінології. Багато термінів не мають прямого еквівалента в українській мові, або ж мають кілька варіантів перекладу. Перекладач має враховувати контекст, функцію терміну та відмінності в адміністративній системі країн. Наприклад: Visa waiver – звільнення від візового обов'язку, безвізовий режим (залежить від юридичного контексту). Customs declaration – митна декларація (стандартний термін). Immigration checkpoint – пункт імміграційного контролю, пункт прикордонного контролю (уточнюється відповідно до функції пункту). Arrival card – картка прибуття, імміграційна картка (не використовується в Україні, але поширена в Азії та США). Departure card – картка вибуття (Аналогічно до картки прибуття). Border control – прикордонний контроль (універсальний термін). Transit visa – транзитна віза (прямий переклад). Entry requirements – вимоги до в'їзду, умови в'їзду (вживається в офіційних повідомленнях). Overstay – перебування понад дозволений термін (часто пояснюється, а не перекладається одним словом). Biometric passport – біометричний паспорт (усталений термін). Visa on arrival – віза по прибуттю, віза після прибуття (залежить від практики країни). Schengen Area – Шенгенська зона (усталена назва). Immigration officer – офіцер імміграційної служби, прикордонник, міграційний інспектор (варіативно, залежить від країни та контексту) (Янковець, 2016: 245). Туристичні формальності – це сукупність адміністративних процедур і вимог, які мандрівник має виконати перед поїздкою, під час подорожі та при поверненні. Вони включають як внутрішньодержавні, так і міжнародні норми, і значною мірою впливають на термінологію, яка використовується при перекладі. Основні складові туристичних формальностей: 1. Візові формальності – Visa, visa-free entry, e-visa (Оформлення візи або перевірка безвізового режиму. Подання візової анкети.

Надання супровідних документів (запрошення, бронювання готелю, фінансові гарантії). Оплата консульського збору. Отримання електронної візи (e-visa)). 2. Митні процедури – Customs declaration, duty-free (Заповнення митної декларації. Оголошення товарів, які підлягають обмеженням або оподаткуванню. Декларування валюти. Перевірка багажу). 3. Прикордонний контроль – Passport check, border crossing (Перевірка документів, що посвідчують особу (паспорт, ID-картка). Оцінка мети візиту. Біометричний контроль (відбитки пальців, розпізнавання обличчя). Перевірка наявності страхування, зворотного квитка, достатніх коштів. 4. Медичні вимоги – Vaccination certificate, health declaration (за потреби) (Подання сертифікатів вакцинації (наприклад, проти COVID-19, жовтої лихоманки). Результати ПЛР-тестів. Заповнення форм здоров'я або санітарних анкет). 5. Транспортні документи – Boarding pass, flight ticket (Квитки на транспорт (авіа, автобус, потяг). Посадкові талони. Реєстрація онлайн або в аеропорту). 6. Страхування – Travel insurance, medical coverage (Медичне страхування на період поїздки. Туристичне страхування від нещасних випадків або скасування поїздки) (Сойко, 2024: 350).

Ці складові є базою для формування термінологічного словника у сфері туризму та прикордонного контролю. Їх переклад потребує точності, знання нормативної бази та культурного контексту. В процесі науково-практичної підготовки нами сформовано лексико-семантичну групу термінів, що відносяться до оперативної-службової діяльності прикордонників і актуальні для оформлення туристичних формальностей при перетині кордону.

1) Типи та види прикордонної перевірки: checks of pedestrians, check of passenger vehicles, checks of busses, check of lorries, check of cargo, check of passenger trains, general entry controls, airport entry checks, second-line check procedure, customs check та інші.

2) Процедура прикордонно-митного оформлення та ідентифікація подорожніх: to ascertain the passenger's identity, to examine travel documents, to integrate the photo with biodata, to recognize the data, to capture the data, to assess the passport pages for consistency, to examine the legality, protection of personal data, to comply with the rights of passengers, to question the passenger, border-control record, to re-examine та інші (Янковець, 2023: 104).

3) Документи на право перетину кордону. У межах цієї підгрупи можливо виділити 3 менші сегменти. А) Структура та захисні ознаки документів на право перетину кордону: biodata page,

date of birth, date of expiry, personal number, alphanumeric numbers, check-sum digits, lamina, retro reflective, UV printing, hologram, OVD (optical video disc), security printing, red ID card, blue ID card, nationality, alphanumeric data, ethnicity, code of transport та інші. В) Дійсні проїзні документи: the authenticity of documents validity and authenticity of travel documents, genuine passport, to conform to ICAO standards, legitimate document, non-discriminatory profiling, authentic travel documents, authentic work permit, valid visa. С) Недійсні і підроблені проїзні документи: fraud trends, counterfeit and fantasy documents, falsified documents, evidence of alteration, page-substituted passport, to permeate the passport number, forged car document, invalid document, retention of irrelevant documents, discriminatory profiling, visa abuse, document abuse та інші.

4) Запобігання контрабанді: international counter-smuggling system, smuggling of commodities, to be on the lookout for smuggling, drug enforcement operation, drug intervention program, drug smuggling, drug interdiction, drug smuggling vessel, to detect hidden drugs, to detect secret compartments, to stop smugglers, to enforce the "Zero Tolerance" program, to arrest the drug user, contraband, narcotics interdiction, to detect air smuggling, to interdict air smuggling, anti-corruption activity, anti-corruption measure, to tackle corruption (Янковець, 2018: 60) та інші.

5) Запобігання нелегальній міграції і торгівлі людьми: alien smuggling, to seize the vessel, to stop illegal migration, to intercept immigration, readmission and asylum procedure, immigration status, immigration-related procedure, discriminatory indicator, combat terrorism, anti-human-trafficking squad, anti-human-smuggling squad, international protection need, high-risk destination, passenger needing protection, right to asylum та інші.

Прикордонна терміносистема характеризується наявністю великої кількості запозичених лексем та основ. Прикордонна галузь є відносно новою галуззю знань і для номінації більшості прикордонних понять використовують наявні в мові лексичні ресурси, зокрема – запозичення. У результаті здійсненого етимологічного аналізу виявлено, що частина ТО прикордонної сфери походить із староанглійської, фризької, німецької, голландської та данської мови (ban, boat, handle, excise, smuggler, stamp). У нашому дослідженні ми детально вивчили запозичення з латинської, грецької, французької, італійської та іспанської мов.

Виявилося що, найбільше прикордонних термінологічних одиниць походить зі старофранцузь-

кої мови, яка, своєю чергою, запозичила більшість лексем та твірних лексем із латинської мови. Кількість французьких запозичень у англійській прикордонній терміносистемі є значно більшою за кількість запозичень із латинської мови, що пояснюється історичними умовами, коли довгий час французька мова використовувалася як офіційно-ділова. Приклади таких термінів: (academy, aid, air, assignment, civilian, command, crime, detention, examine та інші). Констатуємо, що інтернаціональна лексика належать до окремого шару англійської прикордонної лексики. Інтернаціональні термінологічні одиниці частково мають характер іншомовних запозичень, але за спектром свого функціонування та вживання виходять за рамки цього визначення (Скібіцька, 2007: 198).

Інтернаціоналізми, які застосовуються у прикордонній сфері, позначають: професії або рід діяльності: admiral, officer, cadet та інші; абстрактні поняття, які описують діяльність: communication, cooperation, examination та інші; поняття фізики та інженерії: machine, laser, chip та інші; характеристики чи ознаки явищ та предметів: criminal, electronic, visual та інші; опис діяльності прикордонників: identify, integrate, register та інші; назви видів протиправної діяльності: contraband, corruption, terrorism та інші; речовини: alcohol, narcotics, gas; навчальні заклади: academy, college; прилади та інструменти: instrument, motor, navigator; зброю: bomb, pistol, revolver; транспортні засоби: helicopter; інші поняття: agent, cigarette, transport.

Інтернаціоналізми, які застосовуються у туристичній сфері, позначають поняття, що є спільними для багатьох культур та країн, і використовуються у схожому або майже ідентичному вигляді в різних мовах. Вони найчастіше походять із латини, французької або англійської мов, і завдяки широкому міжнародному вживанню є зрозумілими носіям різних мов (Ліпінська, 2014: 40).

Основні риси інтернаціоналізмів у туристичній сфері: 1) Семантична стабільність – зберігають однакове або подібне значення у багатьох мовах. 2) Фонетична та графічна подібність – часто мають схожий вигляд і звучання (напр. visa, hotel, passport). 3) Широке використання в документації та комунікації — зокрема в аеропортах, прикордонних пунктах, турфірмах.

Приклади інтернаціоналізмів у туризмі: Visa – дозвіл на в'їзд у країну (лат./англ.); Tourism – туризм як галузь та діяльність (фр./англ.); Hotel – готель (фр./англ.); Passport – паспорт (фр./англ.); Transit – тимчасове перебування при подорожі (лат./англ.); Excursion – коротка подорож, екс-

курсія (лат./фр.); Guide – гід, путівник (фр./англ.); Reception – стійка реєстрації у готелі (фр./англ.); Reservation – бронювання (фр./англ.); Transfer – перевезення між пунктами (лат./англ.); Tour – тур, подорож (фр./англ.); Souvenir – пам'ятка, подарунок з подорожі (фр.) (Янковець, 2016: 245).

Інтернаціоналізми значно спрощують міжкультурну комунікацію у сфері туризму, оскільки туристи, навіть не володіючи мовою країни перебування, можуть орієнтуватися у базових поняттях і послугах.

Потреба номінації прикордонних понять пов'язана із стрімким розвитком суспільно-політичних подій в світі. Розширення міжнародних зв'язків, свобода пересування, загроза нелегальної міграції та контрабанди спричинили появу значної кількості понять, які одразу потрібно було позначити засобами мови. Наприклад, лексеми border, entry, check, indication, image, process та інші, які є словами загальноомовного вжитку, були використані в одному зі своїх значень для номінації прикордонних понять. Лексеми illegal, law enforcement, legal justification були запозичені з юридичної галузі, electronics technician, engineering і processor – з інженерної, mine, pistol та revolver – з військової галузі. Функція цих лексем – номінація саме прикордонних понять, хоч самі лексеми не є першопочатково власне прикордонними термінами, що ще раз підтверджує постулат, що терміносистема – це сукупність усіх лексичних одиниць, які функціонують у межах цієї терміносистеми і максимально позначають поняття галузі.

Отже, однією з основних функцій прикордонних термінологічних одиниць є номінативна, яка реалізується шляхом номінації прикордонних понять лексичними одиницями, які створюються спеціально задля позначення певного явища (operative combat border command – оперативна бойова прикордонна комендатура), запозичуються із суміжних галузей (crime – злочин, radar – радар, rocket – ракета) та інших мов (reconnaissance – розвідка, sabotage – саботаж, status – статус), або є словами загальноомовного вжитку у одному з їх значень (duty – наряд, expel – видворяти, rub-down – ретельний ручний обшук).

Ще однією функцією терміна є дефінітивна – наявність у термінів чіткої та точної дефініції. Кожен термін зіставляється з чітким окремим визначенням, що орієнтує на відповідне прикордонне поняття. Наведемо приклади термінів та їх визначень: anti-human-trafficking squad – загін з боротьби з торгівлею людьми, border area – прикордонний район, Coast Guard aviation – авіація Бере-

гової охорони, data protection violation – порушення захисту даних, drug-smuggling vessel – судно, яке транспортує контрабандні наркотики тощо.

Офіцер прикордонної служби чи інша особа, задіяна в сфері охорони кордонів Європи, користуються усталеними поняттями, які формувалися в певний момент розвитку прикордонної термінології. Наприклад, офіцери не використовують замість термінологічної одиниці passport (паспорт) лексему an official document issued by a government (офіційний документ, виданий державою), замість immigration (іміграція) – the action of coming to live permanently in a foreign country (прибуття в іншу державу з метою постійного проживання), тому що в терміносистемі вже існують відповідні терміни, які зрозумілі усім особам, причетним до відповідної сфери, а також подорожнім.

Ефективна комунікація між представниками туристичної та прикордонної сфери, а також подорожніми забезпечується шляхом використання влучних, точних та однозначних термінологічних одиниць. Прикордонний контроль туристів – це офіційна процедура перевірки осіб, які перетинають державний кордон, з метою забезпечення безпеки, дотримання міграційного та митного законодавства, а також фіксації в'їзду та виїзду з країни. Для туристів ця процедура є частиною стандартних туристичних формальностей.

До основних етапів прикордонного контролю для туристів відносяться: 1) Перевірка особистих документів: Паспорт (закордонний або ID-картка – залежно від країни). Віза (якщо потрібна). Електронна віза або дозвіл на в'їзд (ETA, EES, ETIAS and ESTA тощо). 2) Мета поїздки: Турист повинен чітко вказати мету: «туризм», «відпочинок», «екскурсійна подорож». Часто запитують місце проживання під час подорожі (готель, родичі, тощо). 3) Докази фінансової спроможності: Прикордонник може поцікавитися, чи має турист достатньо коштів на весь період перебування. 4) Зворотний квиток: Підтвердження того, що турист планує повернутися після завершення подорожі. 5) Медичне страхування: У багатьох країнах обов'язкове – перевіряють наявність поліса. 6) Біометричний контроль: Сканування відбитків пальців або обличчя (у країнах, де це передбачено). 7) Митний контроль: Окремо або паралельно з прикордонним: огляд багажу, заповнення декларації.

Прикладами типових запитань прикордонника до туриста можуть бути: 1) What is the purpose of your visit? – Яка мета вашого візиту? 2) Where will you be staying? – Де ви зупинятиметесь? 3) How long are you planning to stay? – На який термін

ви плануєте залишитися? 4) Do you have a return ticket? – Чи маєте зворотний квиток? Для туристів важливо знати, що потрібно: 1) Завжди відповідати чесно та спокійно. 2) Не жартувати на теми безпеки або міграції. 3) Мати всі документи під рукою – це прискорює проходження контролю.

Отже, у процесі глобалізації міжнародний туризм став однією з найдинамічніших сфер міжнародного обміну, що зумовило зростання попиту на точний переклад термінології, пов'язаної з подорожами, перетином кордонів, безпекою та документацією. Оскільки англійська мова домінує у сфері міжнародних комунікацій, перед перекладачами постають нові виклики щодо коректної передачі термінів у цій сфері українською мовою (Ліпінська, 2014: 40).

Висновки. Переклад термінології туристичних формальностей та прикордонного контролю вимагає не лише мовної, а й правової компетенції. В умовах постійних змін у міжнародному туризмі та міграційній політиці перекладач повинен бути обізнаним не лише в мовних нормах, а й в актуальних тенденціях законодавства та міждержавних угод. Рекомендації для перекладачів: 1) Звертатися до офіційних джерел, сайтів: Державної прикордонної служби України, МЗС України, офіційних нормативно-правових актів у сфері туризму та перетину кордону (IOM – International Organization for migration). 2) Використовувати глосарії, розроблені міжнародними організаціями, такими як (IATA, ICAO, EU). (Долинська та Шоробура, 2023: 62). 3) Уникати калькування і прагнути до передачі змісту, а не лише форми. 4) Звертати увагу на контекст: один і той самий термін може мати різні переклади залежно від країни чи ситуації. 5) Завжди враховувати правову специфіку термінів у конкретній країні. Правильний переклад забезпечує ефективну комунікацію, безпеку подорожей та сприяє розвитку міжнародного туризму.

Рекомендації до подальших досліджень і практики. Уніфікувати терміносистеми: розпочати розробку двомовного глосарія з офіційно затвердженими еквівалентами прикордонної та туристичної термінології; провести аналіз відповідності наявних термінів нормам українського законодавства. Проводити міждисциплінарні дослідження: залучати до аналізу фахівців з права, прикордонної служби, туристичної сфери, щоб забезпечити точність терміноутворення. Створення навчальних програм: розробити спеціалізовані курси для перекладачів з фокусом на термінологію туристичних формальностей і прикордонного контролю. Включити до програм вивчення нормативно-правових джерел і процедур міжнародного перетину кордону.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрієнко Т. П., Семененко А. М. Становлення термінологічного апарату туризму та проблеми пререкладацької відповідності. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 9. Сучасні тенденції розвитку мов. 2007. С. 285–290. URL: https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3078/Andrienko_Semenenko.pdf?sequence=1&isAllowed=y
2. Верба Л. Г. Порівняльна лексикологія англійської та української мов. Посібник для перекладацьких відділень вузів. Вінниця: Нова книга, 2003, 248 с.
3. Кім Л. А. Лінгводидактичні основи змішаного навчання як форми організації навчального процесу з дисципліни «іноземна мова професійного спрямування». Вісник науки та освіти (Серія «Філологія»): журнал. № 1(7) 2023. С. 100–109. URL: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-1\(7\)-100-109](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-1(7)-100-109)
4. Ліпінська В. В. Особливості англійської та української терміносистем у галузі міжнародного туризму. Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Серія «Філологія. Педагогіка». 2014. Вип. 3. С. 37–43. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vntufl_2014_3_8
5. Сікалюк А. І., Пермінова В. А. Туристичний текст: особливості перекладу. Вісник науки та освіти (Серія «Філологія»): журнал. 2023. № 1 (7) 2023. С. 65–73. URL: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-1\(7\)-64-73](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-1(7)-64-73)
6. Скібіцька О. В. Еквівалентність перекладу англійської термінології у сфері туризму. Збірник наукових праць актуальні проблеми філології та перекладознавства. ХНУ: Хмельницький: 2007. Вип. 3. С. 195–198. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/pv/403.pdf>
7. Скібіцька О. В. Передача стилістичних засобів при перекладі англійських туристичних текстів на Інтернет-сторінках. Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики. 2011. Вип. 19. С. 183–191. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/psptkl_2011_19_27
8. Сойко О. В. Прикордонний контроль: Vademecum 2. Одеса: Видавництво «Айс Принт», 2024. 468 с. ISBN 978-617-7777-82-2
9. Янковець О. В. Структурні особливості англійської прикордонної термінології. Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія «Філологічні науки». 2016. №1. С. 243–248. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=Nvvnufll_2016_1_47
10. Янковець О. В. Терміни-композиції в англійській прикордонній терміносистемі: структурний аналіз та морфологічні особливості. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія». Одеса: Видавничий дім «Гельветика». 2018. Вип. 34. Том 2. С. 59–61. URL: http://www.vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v34/part_2/18.pdf
11. Янковець О. В. Термінознавство англійської мови (для майбутніх офіцерів прикордонників) : навчальний посібник. Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2023. 144 с.

REFERENCES

1. Andriienko T. P., Semenenko A. M. (2007) Stanovlennia terminolohichnoho aparatu turyzmu ta problemy prerekkladatskoi vidpovidnosti. [Formation of Tourism Terminology and Issues of Pre-Translation Equivalence] Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriiia 9. Suchasni tendentsii rozvytku mov. 285–290. URL: https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3078/Andrienko_Semenenko.pdf?sequence=1&isAllowed=y [in Ukrainian].
2. Verba L. H. (2003) Porivnialna leksykolohiia anhliiskoi ta ukrainskoi mov. [Comparative Lexicology of the English and Ukrainian Languages] Posibnyk dlia perekkladatskykh viddilen vuziv. Vinnytsia: Nova knyha. 248. [in Ukrainian].
3. Kim L. A. (2023) Linhvodydaktychni osnovy zmishanoho navchannia yak formy orhanizatsii navchalnoho protsesu z dystsypliny «inozemna mova profesiiinoho spriamuvannia». [Linguodidactic Foundations of Blended Learning as a Form of Organizing the Educational Process in the Course of «Foreign Language for Specific Purposes»] Visnyk nauky ta osvity (Seriiia «Filolohiia»): zhurnal. № 1(7). 100–109. URL: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-1\(7\)-100-109](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-1(7)-100-109) [in Ukrainian].
4. Lipinska V. V. (2014) Osoblyvosti anhliiskoi ta ukrainskoi terminosystem u haluzi mizhnarodnoho turyzmu. [Peculiarities of English and Ukrainian Terminological Systems in the Field of International Tourism] Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy «Kyivskyi politekhnichnyi instytut». Seriiia «Filolohiia. Pedahohika». Vypusk. 3. 37–43. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vntufl_2014_3_8 [in Ukrainian].
5. Sikaliuk A. I., Perminova V. A. (2023) Turystychnyi tekst: osoblyvosti perekladu. [Tourist Text: Translation Peculiarities] Visnyk nauky ta osvity (Seriiia «Filolohiia»): zhurnal. № 1 (7). 65–73. URL: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-1\(7\)-64-73](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-1(7)-64-73) [in Ukrainian].
6. Skibitska O. V. (2007) Ekvivalentnist perekladu anhliiskoi terminolohii u sferi turyzmu. [Equivalence in Translating English Terminology in the Field of Tourism] Zbirnyk naukovykh prats aktualni problemy filolohii ta perekladoznavstva. KhNU: Khmelnytskyi. Vyp. 3. 195–198. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/pv/403.pdf> [in Ukrainian].
7. Skibitska O. V. (2011) Peredacha stylistychnykh zasobiv pry pereklyadi anhlomovnykh turystychnykh tekstiv na Internet-storinkakh. [Rendering Stylistic Devices in the Translation of English-Language Tourism Texts on Websites] Problemy semantyky, prahmatyky ta kohnityvnoi linhvistyky. Vyp. 19. 183–191. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/psptkl_2011_19_27 [in Ukrainian].
8. Soiko O. V. (2024) Prykordonnyi control: Vademecum 2. [Border Control] Odesa: Vydavnytstvo «Ais Prynt». 468. ISBN 978-617-7777-82-2 [in Ukrainian].
9. Yankovets O. V. (2016) Strukturni osoblyvosti anhliiskoi prykordonnoi terminolohii. [Structural Features of English Border Terminology] Naukovyi visnyk Skhidnoevropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Seriiia

«Filolohichni nauky». №1. 243–248. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Nvvnufl_2016_1_47 [in Ukrainian].

10. Yankovets O. V. (2018) Terminy-kompozyty v anhliiskii prykordonnii terminosystemi: strukturnyi analiz ta morfolohichni osoblyvosti. [Compound Terms in the English Border Terminology System: Structural Analysis and Morphological Features] Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriia «Filolohiia». Odesa: Vydavnychiy dim «Helvetyka». Vyp. 34. Tom 2. 59–61. URL: http://www.vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v34/part_2/18.pdf [in Ukrainian].

11. Yankovets O. V. (2023) Terminoznavstvo anhliiskoi movy (dlia maibutnikh ofitseriv prykordonnykiv) : navchalnyi posibnyk. [English Terminology Studies (for Future Border Guard Officers): A Textbook] Khmelnytskyi : Vydavnytstvo NADPSU. 144. [in Ukrainian].

УДК 81'37=811.11

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/87-1-40>

Віктор ДРЕБЕТ,

orcid.org/0000-0003-2824-793X

доктор філологічних наук, професор,

професор кафедри німецької філології та методики викладання німецької мови

Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

(Тернопіль, Україна) vdrebet@ukr.net

Юлія БІЛАНЬ,

orcid.org/0009-0003-3610-5912

магістрантка

Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

(Тернопіль, Україна) juliabilan2003@gmail.com

Марія РОВІНСЬКА,

orcid.org/0009-0008-9838-1978

магістрантка

Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

(Тернопіль, Україна) rovinska12@gmail.com

СЕМАНТИЧНИЙ ІНДЕКС ТА МОРФОЛОГІЯ ІМЕННИКА У СТРУКТУРІ РЕЧЕННЯ НІМЕЦЬКОМОВНОЇ ПРЕСИ: ЛІНГВОСИНЕРГЕТИЧНИЙ ПІДХІД

Статтю присвячено лінгвосинергетично скерованому вивченню взаємоузгодження морфологічної будови та семантичного індексу іменника з генеруванням простих та складних речень у німецькомовній пресі. Методологічно важливим у дослідженні є положення про те, що рушійним фактором мовного розвитку виступає синергетичний закон докладання найменших зусиль і збереження мовної енергії. В синергетичному розумінні проведено паралелі між словником як представником мовного узагальнення про структуровану суму знань засвоєної позамовної дійсності та ментальним лексиконом, який не є довільним накопиченням унесень, а становить структуровану ієрархічну систему таких унесень. Запропонований у цій статті лінгвосинергетичний формат дослідження передбачає, що мова як саморегульовальна система під впливом зовнішньої енергії та інформації виробляє механізм взаємоузгодження морфологічної будови та семантичного індексу іменника з генеруванням простих та складних речень у німецькомовному просторі преси. Отримані на підставі синергетично-квантитативного підходу результати екстрапольовано на лінгвосинергетичні моделі, які демонструють відповідну кореляцію тріади «морфологія – семантика – синтаксис» на користь збереження мовної енергії та мінімізації зусиль для ментального лексикону людини. Доведено, що саморегульовальна мовна система під впливом зовнішньої енергії та інформації для врівноваження потреб генерування простих та складних речень у німецькомовній пресі насамперед запускає механізми декодування моносемічної моделі іменників з одним значенням та одного із значень полісемічної моделі слова з невисоким індексом полісемічності. Такі семантичні індекси іменника усіх трьох типів його морфологічної будови – простої, похідної та складної – є найближчими відстанями у зіставленні зі структурами знань ментального лексикону людини. Також доведено, що механізм конденсації змістів у складних іменниках з моносемічним індексом найоптимальніше врівноважує потреби генерування простого та складного речення у німецькомовній пресі на користь збереження мовної енергії та мінімізації зусиль для ментального лексикону людини.

Ключові слова: семантичний індекс іменника, декодування іменника, морфологічна будова слова, структурна будова речення, ментальний лексикон людини, лінгвосинергетика, принцип мінімізації зусиль.

Viktor DREBET,

orcid.org/0000-0003-2824-793X

Doctor of Philological Sciences, Professor,

Professor at the Department of German Philology and German Language Teaching Methods

Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University

(Ternopil, Ukraine) vdrebet@ukr.net

Yuliia BILAN,

orcid.org/0009-0003-3610-5912

Master student

Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University

(Ternopil, Ukraine) juliabilan2003@gmail.com

Mariia ROVINSKA,

orcid.org/0009-0008-9838-1978

master student

Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University

(Ternopil, Ukraine) rovinska12@gmail.com

SEMANTIC INDEX AND NOUN MORPHOLOGY IN THE SENTENCE STRUCTURE OF THE GERMAN-LANGUAGE PRESS: A LINGUOSYNERGISTIC APPROACH

The article is devoted to a linguosynergistic study of the correlation between the morphological structure and semantic index of a noun with the generation of simple and complex sentences in the German-language press. In this study methodologically important is the position that the synergetic law of making the least effort and conservation of language energy is the driving factor of language development. In a synergetic sense, parallels are drawn between the dictionary as a representative of the linguistic generalization of the structured amount of knowledge of the learned extralinguistic reality and the mental lexicon, which is not an arbitrary accumulation of contributions, but constitutes a structured hierarchical system of such contributions. The linguistic synergistic research format proposed in this article assumes that language as a self-regulating system under the influence of external energy and information develops a mechanism of mutual coordination of the morphological structure and semantic index of a noun with the generation of simple and complex sentences in the German-language press. The results obtained on the basis of the synergistic-quantitative approach are extrapolated to linguosynergistic models, which demonstrate the appropriate correlation of the triad "morphology – semantics – syntax" in favor of conservation linguistic energy and making the least effort for the human mental lexicon. It has been proved that the self-regulating language system under the influence of external energy and information in order to balance the needs of generating simple and complex sentences in the German-language press, first of all, launches mechanisms for decoding the monosemic model of nouns with one meaning and one of the meanings of the polysemic model with a low polysemic index. Such semantic indices of the noun of all three types of its morphological structure – simple, derivative and compound – are the closest distances in comparison with the knowledge structures of the human mental lexicon. It is also proved that the mechanism of content condensation in compound nouns with monosemic index balances most optimally the needs of generating simple and complex sentences in the German-language press in favor of conservation linguistic energy and effort minimization for the human mental lexicon.

Key words: *semantic index of a noun, noun decoding, morphemic structure of a noun, sentence structure, human mental lexicon, linguosynergetics, principle of effort minimization.*

Постановка проблеми. Вивчаючи мовні явища, неодмінно звертаємо увагу на принципи їх дії та взаємоузгодження між собою на рівні мовлення. Мислення мовців протікає у межах певної мови. Тому при розгляді функціональних особливостей слова у процесі генерування думки та синтаксичних конструкцій з різною структурною побудовою потрібно враховувати взаємодію синтаксичних, семантичних, морфологічних засобів у мові, які скеровані у прагматичному відношенні на досягнення задумів мовців у процесі мовленнєвої діяльності.

На рівні мовлення слова вступають у відношення з іншими словами і залежать від конвен-

ційних синтаксичних правил сполучуваності у мові. Такі конвенційні правила сполучуваності, як відомо, можуть мати різну синтаксичну природу – від простих до складних структур речення. Запропонований у цій статті лінгвосинергетичний формат дослідження передбачає, що мова як саморегульовальна система під впливом зовнішньої енергії та інформації постійно скерована на мінімізацію зусиль для ментального лексикону людини та збереження мовної енергії. Такий підхід дозволяє нам провести аналіз, як мовна система випрацьовує механізми взаємоузгодження морфологічної будови та семантичного обсягу іменника для

оптимального генерування простих та складних речень у німецькомовному просторі преси.

Аналіз досліджень. Нові або по-новому досягнуті речі та явища екстралінгвістичної реальності носії мови переважно бачать іменниками, тобто словами, що називають предмет, дію, явище, ознаку. Тому незаперечним є той факт, що інтерес мовознавців завжди був прикутий до іменника. Цю частину мови досліджено з найрізноманітніших позицій та у найрізноманітніших аспектах. Наприклад, дослідження О. Ладдісова присвячені конотації іменникового словотвору в німецькій мові (Ladissow, 1983), Е. Майнеке вивчає частини мови природу німецького іменника (Maineке, 1996), Б. Прімус досліджує семантичні ролі слова (Primus, 2012), а Г. Вельманн аналізує морфологічні особливості субстантивних композитів у німецькій мові (Wellmann, 1991). Очевидною стала потреба поглибити знання про іменникову лексику у парадигмі лінгвосинергетичної теорії. Передумовою тлумачення значення мовного знаку у руслі лінгвосинергетики став її розвиток як нової наукової парадигми (Домброван, 2011, Селіванова, 2012). Це дало змогу залучати квантитативні методи дослідження синергетичних процесів нелінійності, ієрархічності та динамічності мови (Altmann, 1991, Köhler, 1986, Meindl, 2013), досліджувати синергетичну циклічність розвитку внутрішньомовних і міжмовних омонімів (Кійко, 2015). Попередні наші студії були присвячені синергетиці декодування семантичного обсягу іменника у контекстуальних співвіднесеннях зі структурою речення у сучасній німецькомовній прозі та пресі (див. наприклад, Drebet, Kiyko, Kiyko, 2021). Зважаючи на все викладене вище, доцільним буде дослідити з лінгвосинергетичних позицій досі невивчені у мовознавстві питання взаємодії семантичного та морфологічного статусу іменника зі структурною будовою речення у німецькій мові.

Мета статті. У статті поставлено за мету вивчити дію синергетичного закону збереження мовної енергії та мінімізації зусиль для ментального лексикону людини, що скеровано на оптимальне взаємоузгодження морфологічної будови та семантичного індексу іменника з генеруванням простих та складних речень у німецькомовній пресі.

Виклад основного матеріалу. Знаки виступають у мовленні у вигляді висловлювання. У цьому відношенні мовознавці звертають увагу на мовну домовленість: «Те, що означає висловлювання у певній мові, пов'язано з рамками того, яке розуміння вкладають у нього мовці конкретної мови

(мовна конвенція). З іншого боку, те, яке розуміння вони вкладають у мовний вираз, тобто що вони хочуть повідомити у плані змісту, вони вивчають через досвід того, що висловлювання означає або може означати у певній мові» (Brandt, Dietrich, Schön; 2012: 2). Мова представляє собою динамічний процес, коли на синтагматичній осі в певних контекстуальних умовах знаходять своє застосування значення слова з різною морфологічною будовою у реченнях з різною структурною будовою. Якщо подивитись на слово як лексичну одиницю, то воно утворює білатеральну знакову модель, згідно якої знак складається з форми та змісту. В силу багатьох внутрішніх та зовнішніх лінгвістичних факторів зрозумілим стає відносний характер знаку і щоб уникнути бачення нашого мовного світу як статичного утворення відношень, мабуть, буде доцільним звернути посилену увагу на функціональний аспект текстів. Безсумнівно, речення є найважливішою структурною одиницею тексту. К. Брінкер має рацію, коли він граматичну когерентність (граматичний зв'язок) зводить до синтаксично-семантичних відношень між реченнями тексту, релевантних для текстового зв'язку (Brinker, 1992: 21). Ймовірно, що певні інтенції тексту зумовлюють конкретні граматичні та семантичні характеристики, які слугуватимуть виконанню тих чи інших комунікативних завдань. Тому К. Вельке справедливо виступає за пояснення синтаксичних структур з універсальних принципів комунікації та процесу пізнання (Welke, 1993: 11).

Отож, для подальших досліджень доцільно було б семантику розглядати як семантику слова та семантику речення у вигляді цілісного динамічного утворення. У цьому зв'язку не зайвим буде згадати вже існуючі вивчення семантики речення з логічними обґрунтуваннями граматичних явищ. Напр., Ч. Філмор розвинув свою теорію про «глибинний відмінок» (див. Fillmore, 1968), яка говорить про те, що різні відмінки виконують свої змістові «ролі» (Р. Джекендофф виступає за термін «відмінкові ролі» (див. Jackendoff, 1972). Ця «глибинна граматика» розрізняє, таким чином, морфологічно маркований відмінок, який можна зчитувати безпосередньо зі словоформи, та змістові категорії, які представлені цим відмінком. Прикладами таких глибинних відмінків є *Agentiv*, *Innstrumental*, *Dativ*, *Faktiv*, *Lokativ*, *Objektiv*.

Очевидно, що «глибинна граматика» дає можливість подивитись на генерування семантики речення словами, які можуть мати як різний семантичний обсяг, так і різну морфологічну будову. Припускаємо, що фактори семантики та

морфології є взаємопов'язаними і тому впливатимуть на побудову синтаксичних конструкцій. Тут потрібно враховувати фактор мовного логіцизму. Мова є вже логічною через пройдений шлях свого розвитку, і на цьому шляху відбираються найоптимальніші, найлогічніші і найзручніші для певного мовного періоду елементи мовленнєвого інструментарію до скарбнички мовної системи, а в результаті це веде до створення законів мови зі своєю логікою, а ще точніше, зі сформованою синтаксичною та семантичною логікою, за якою стоїть мовне узагальнення накопиченого досвіду спільноти людей певного історичного періоду. Тому, вважаємо, що логіка покликана розглядати речення не формально, а як змістову побудову синтаксичних конструкцій із слів за логікою законів певної мови.

Людина звертається до слів та їх значень для потреб комунікації, внаслідок чого активуються знання, акумульовані пам'яттю. Пам'ять виступає у ролі ментального лексикону людини. У цьому відношенні повністю поділяємо думку С. Лебнера про те, що «лексеми утворюють лексикон мови, велетенську комплексну структуру у головах мовців» (Löbner, 2015: 48). У цьому відношенні вважаємо необхідним проводити паралелі між словником та ментальним лексиконом людини в структуризації та організації.

З огляду на універсальний характер полісемії, сукупність взаємопов'язаних і взаємозалежних елементів у структурі іменника утворює ієрархічні відношення на мовному рівні між його головним та похідним значеннями. Лексикографи при укладанні словника подають перше або головне значення слова як таке, що найперше з'являється у свідомості мовців. З позицій когнітивізму ментальний лексикон не є довільним накопиченням внесеної інформації, він представляє собою структуровану систему, в якій кожне внесення визначається своїм рангом, тобто своїм відношенням до інших внесень у лексикон, тому лексичні одиниці зберігаються у вигляді організованих взаємозв'язків (Schwarz-Friesel, 1996: 126). У такому трактуванні значення співвідносяться із знаннями, внесеними у ментальний лексикон людини. Отже, в синергетичному розумінні доцільно проводити паралелі між словником як представником мовного узагальнення про структуровану суму знань засвоєної позамовної дійсності та ментальним лексиконом, який не є довільним накопиченням унесення, а становить структуровану ієрархічну систему таких унесення. Якщо в синергетичному розумінні лексичні одиниці та їх значення на мовному рівні містять закодовану структуровану інформацію, то

в цьому ж руслі потрібно розглядати реалізацію слова в одному зі своїх значень на мовленнєвому рівні як декодування інформації.

Американський лінгвіст Дж. Ціпф екстраполював універсальний принцип найменшого докладання зусиль у поведінці та діях людини на мову (Zipf, 1949: 255). Р. Келер зазначає, що «принцип дії докладання найменших зусиль постулює існування двох потреб мовців, які тією чи іншою мірою може задовольнити мовна система, а саме – мінімізація необхідних затрат пам'яті та мінімізація необхідних затрат продукування» (Köhler, 1986: 20). Таким чином, цей принцип дії повинен охоплювати не тільки оптимізацію функціонування мови, але й потреби мовців. Виходячи з цього положення, вважаємо доцільним дослідити дію синергетичного закону збереження мовної енергії та мінімізації зусиль для ментального лексикону людини, що скеровано на оптимальне взаємоузгодження морфологічної будови та семантичного індексу іменника з генеруванням простих та складних речень у німецькомовній пресі. Кількість кодованих значень іменника на словниковому рівні корелює з індексом моносемічної або полісемічної моделі іменника, а декодування слова на рівні мовлення – із залученням моносемічної або полісемічної моделі слова з певним індексом, з резервуару якого реалізовано одне із значень.

Отож джерельною базою нашого дослідження слугують тексти з трьох інтернет-видань сучасної німецькомовної преси *Spiegel*, *Stern*, *Focus*. Для отримання даних про семантичні характеристики іменникової лексики залучено авторитетний тлумачний словник *Duden Onlinewörterbuch* (www.duden.de). Шляхом фрагментарної було взято по 1500 іменників для кожної окремої структурної будови речення – простої та складної. Таким чином, загальна кількість вибірки склала 3000 іменників з відповідним семантичним індексом моносемічної або полісемічною моделі з її відповідною морфологічною будовою (простою, похідною або складною) у простих та складних реченнях німецькомовної преси.

Інтерпретація реалізації іменників з різним семантичним індексом та різною морфологічною будовою у простих та складних реченнях німецькомовної преси. Семантичний обсяг моносемічної моделі корелює з індексом моносемічної моделі, що має лише одне значення (скорочено IMM 1). Семантичний обсяг полісемічних моделей корелює з різними індексами полісемічності. Наприклад полісемічна модель з двома значеннями корелює з полісемічним індексом 2 (скорочено ПІМ 2), з трьома значеннями – з полісеміч-

ним індексом 3 (ІПМ 3) і т. д. Іменники з простою морфологічною будовою скорочено позначатимемо як ІП, з похідною – як ІПх, з складною – як ІС. Речення з простою структурною будовою скорочено позначатимемо як ПР, зі складною – як СР. Наведемо приклади реалізацій іменників у простій та складній синтаксичних конструкціях з пропонуваною нами лінгвосинергетично скерованою інтерпретацією:

1) *Die Koalition zerbrach schließlich am Streit über neue Schulden* (Völker Europas, schaut heute auf Brüssel!): <https://www.spiegel.de>).

У наведеному простому реченні іменник *Koalition* за морфологічною будовою є похідним і представляє моносемічну модель з відповідним індексом ІММ 1, що й реалізує своє єдине значення (**Koalition, die** – (zum Zweck der Durchsetzung gemeinsamer Ziele geschlossenes) Bündnis besonders von politischen Parteien) (www.duden.de). Морфологічно простий іменник *Streit* вже представляє тут полісемічну модель з двома значеннями ІПМ 2, з резервуару якої спостерігаємо у цьому контексті реалізацію першого або головного значення (**Streit, der** – 1. Heftiges Sichauseinandersetzen, Zanken [mit einem persönlichen Gegner] in oft erregten Erörterungen, hitzigen Wortwechseln, oft auch in Handgreiflichkeiten) (www.duden.de). Останній у цьому реченні іменник *Schuld* також є простим за своєю морфологічною будовою. Його семантичний обсяг складає на словниковому рівні чотири значення, тому належить до полісемічної моделі з індексом 4 (ІПМ 4). З цього потенціалу іменник реалізує тут своє третє похідне значення (**Schuld, die** – 3. Geldbetrag, den jemand einem anderen schuldig ist) (www.duden.de).

Таким чином, з позиції лінгвосинергетики констатуємо у нашому випадку генерування змісту, що передбачає мінімізацію зусиль і вироблення мовної економії через взаємоузгодження декодування семантичного індексу іменника та його морфологічної будови з потребами вибудовування простих речень німецькомовної преси у форматі *Koalition* (ІММ 1 ↔ ІПх ↔ ПР) + *Streit* (ІПМ 2 ↔ ІП ↔ ПР) + *Schuld* (ІПМ 4 ↔ ІП ↔ ПР).

2) *Das ist ein Grund dafür, weshalb sich Europas größte Volkswirtschaft am Rande einer Rezession bewegt* (Einkommensplus für Beschäftigte Reallöhne steigen zum fünften Mal in Folge: <https://www.spiegel.de>).

У наведеному складному реченні простий за морфологічною будовою іменник *Grund* є полісемічною моделлю з п'ятьма значеннями на словниковому рівні, тому належить до полісемічної моделі з індексом 5 (ІПМ 5). з резервуару якої спо-

стерігаємо у цьому контексті реалізацію п'ятого похідного значення (**Grund, der** – 5. Umstand, Tatbestand o. Ä., durch den sich jemand bewogen fühlt, etwas Bestimmtes zu tun, oder der ein Ereignis oder einen anderen Tatbestand erklärt; Motiv, Beweggrund) (www.duden.de). Морфологічно складний іменник *Volkswirtschaft* представляє тут полісемічну модель з двома значеннями ІПМ 2, з потенціалу якої спостерігаємо у цьому реченні реалізацію першого або головного значення (**Volkswirtschaft, die** – 1. Gesamtwirtschaft innerhalb eines Volkes) (www.duden.de). Морфологічно простий іменник *Rand* має шість значень і належить до індексу ІПМ 6 на словниковому рівні. Його контекстуальна реалізація *am Rande* зафіксована у словнику як метафорика, що корелює там з другим похідним значенням (**Rand, der** – 2.b) bei einer Vertiefung die äußerste Grenze der höher gelegenen festen Fläche bildet; (in übertragener Bedeutung) – am Rande) (www.duden.de). Похідний за морфологічною будовою іменник *Rezession* представляє моносемічну модель з відповідним індексом ІММ 1, що й реалізує своє єдине значення (**Rezession, die** – [leichter] Rückgang der Konjunktur) (www.duden.de).

Таким чином, з позиції лінгвосинергетики констатуємо у нашому випадку генерування змісту, що передбачає мінімізацію зусиль і вироблення мовної економії через взаємоузгодження декодування семантичного індексу іменника та його морфологічної будови з потребами вибудовування складних речень німецькомовної преси у форматі *Grund* (ІПМ 5 ↔ ІП ↔ СР) + *Volkswirtschaft* (ІПМ 2 ↔ ІС ↔ СР) + *Rand* (ІПМ 6 ↔ ІП ↔ СР) + *Rezession* (ІММ 1 ↔ ІПх ↔ СР).

Синергетичні моделі декодування іменників з різним семантичним індексом та різною морфологічною будовою у простих та складних реченнях німецькомовної преси та їх інтерпретація. Для виконання поставленої перед нами мети ефективним статистичним методом нам бачиться критерій χ^2 (хі-квадрат). На підставі синергетично-квантитативного підходу потрібно було створити синергетичні моделі декодування, теоретичним обґрунтуванням яких слугувало попереднє обчислення емпіричних величин з допомогою формули χ^2 . Мінімальна теоретично значуща сума критерію хі-квадрат складає $\chi^2=3,84$, що свідчитиме про існуючий зв'язок між досліджуваними величинами з показником від 3,84 і більше (детальніше див. Дребет, 2016: 86 і далі). Тому всі показники від 3,84 і вище є позитивними, а ті, що менше – негативними. Чим вищими від 3,84 будуть показники формули хі-квадрат, тим сильніше це свід-

читиме про відповідність досліджуваних величин синергетичному закону збереження мовної енергії та мінімізації зусиль для ментального лексикону людини, що скеровано на оптимальне взаємозгодження морфологічної будови та семантичного індексу іменника з генеруванням простих та складних речень у німецькомовній пресі. Відповідно крива у синергетичній моделі декодування йтиме вгору у напрямку плюс. І, навпаки, чим нижчими від 3,84 будуть показники, тим слабшим буде проявлятися дія цього закону. Відповідно крива моделі декодування йтиме донизу у напрямку мінус.

Обчисленням за формулою χ^2 -квадрат підлягатимуть лише ті реалізації, кількість яких складатиме не менше 5 величин. Менша кількість емпіричних величин вважається нерелевантною, а тому не братиметься до уваги.

Узагальнення та інтерпретацію результатів дослідження здійснено з позицій лінгвосинергетики.

1. Семантичні індекси декодованих іменників зі складною морфологічною будовою у складних реченнях німецькомовної преси. Складена на основі показників формули χ^2 -квадрат синергетична модель рисунка 1 демонструє, що крива для найбільш представленої кількості декодувань морфологічно складного іменника моносемічної моделі (ІММ 1) сягнула найвищої точки у напрямку плюс (для 386 реалізацій $\chi^2=185,26$), що є одним з найкращих показників χ^2 -квадрат у всьому нашому дослідженні. У порядку зменшення кількісних характеристик спостерігаємо у подальшому одночасне зниження їх показників χ^2 -квадрат. Але все одно вони всі є позитивними і також знаходяться у плюсовому форматі зв'язку: крива для 121 декодування полісемічної моделі іменника з індексом 2 значення (ІПМ 2) досягла

у напрямку плюс вже нижчої точки 25,98. для 33 декодувань морфологічно складного іменника з ІПМ 3 крива сягнула у напрямку плюс ще нижчої точки 22,53, для 22 іменників з ІПМ 4 – 20,28 у напрямку плюс, а крива для 10 декодувань складних іменників полісемічної моделі з індексом 5 значень (ІПМ 5) сягнула у напрямку плюс найнижчої точки 13,43:

Отож констатуємо статистично доведений і теоретично значущий зв'язок між декодуванням складних іменників з їх семантичними індексами ІММ 1, ІПМ 2, ІПМ 3, ІПМ 4, ІПМ 5 та генеруванням складних речень німецькомовної преси.

2. Семантичні індекси декодованих іменників з простою морфологічною будовою у складних реченнях німецькомовної преси. Складена на основі показників формули χ^2 -квадрат синергетична модель рисунка 2 демонструє, що як і у попередній групі 1, так і у цій групі крива декодувань сягнула найвищої точки у напрямку плюс тепер вже для найбільш представленого тут морфологічно простого іменника моносемічної моделі ІММ 1 (для 114 реалізацій $\chi^2=63,94$). Крива для 184 декодувань полісемічної моделі іменника з індексом 2 значення (ІПМ 2) спустилась у напрямку плюс тут до найнижчої точки 5,44, для 84 декодувань морфологічно простого іменника з ІПМ 4 крива знову пішла догори вже до точки 40,92, для 46 іменників з ІПМ 5 крива знову пішла до нижчої точки 28,40 у напрямку плюс, для 31 декодування простих іменників полісемічної моделі з індексом 6 значень (ІПМ 6) крива далі опустилась до нижчої точки 18,36 у напрямку плюс. У напрямку мінус спостерігаємо декодування для ІПМ 3 (для 70 реалізацій $\chi^2=1,51$) та ІПМ 7 (для 6 реалізацій $\chi^2=0,75$).

Отож констатуємо статистично доведений і теоретично значущий зв'язок між декодуванням

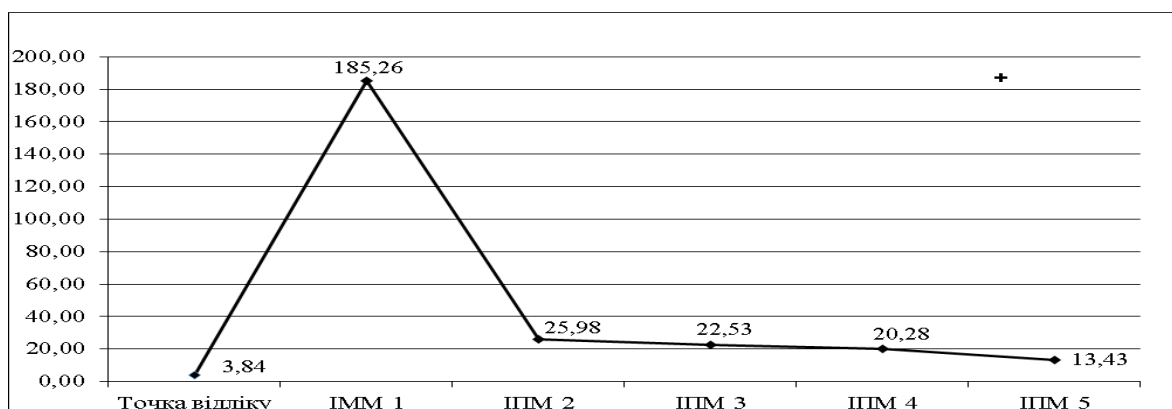

Рис. 1. Синергетична модель семантичних індексів декодованих іменників зі складною морфологічною будовою у складних реченнях німецькомовної преси

простих іменників з їх семантичними індексами *ІММ 1, ІПМ 2, ІПМ 4, ІПМ 5, ІПМ 6* та генеруванням складних речень німецькомовної преси. І, навпаки, такий зв'язок відсутній для простих іменників з семантичними індексами *ІПМ 3 та ІПМ 7* у рамках складних синтаксичних конструкцій преси.

3. Семантичні індекси декодованих іменників зі складною морфологічною будовою у простих реченнях німецькомовної преси. Складена на основі показників формули хі-квадрат синергетична модель рисунка 3 демонструє, що крива для однієї з найбільш представленої кількості декодувань морфологічно складного іменника моносемічної моделі (*ІММ 1*) сягнула найвищої точки у напрямку плюс (для 377 реалізацій $\chi^2=232,51$), що є найкращим показником хі-квадрат у всьому нашому дослідженні. Як у групі 1 зі складними іменниками у складних реченнях, так у цій групі

зі складними іменниками, але вже у простих реченнях, у порядку зменшення кількісних характеристик спостерігаємо у подальшому водночас і зниження їх показників хі-квадрат. Тут вони також всі є позитивними і знаходяться у плюсовому форматі зв'язку: крива для 95 декодувань полісемічної моделі іменника з індексом 2 значення (*ІПМ 2*) досягла у напрямку плюс вже нижчої точки 41,64. для 26 декодувань морфологічно складного іменника з *ІПМ 3* крива сягнула у напрямку плюс ще нижчої точки 26,19, для 18 іменників з *ІПМ 4* – 21,35 у напрямку плюс, а крива для 8 декодувань складних іменників полісемічної моделі з індексом 5 значень (*ІПМ 5*) сягнула у напрямку плюс найнижчої точки 11,88:

Аналогічно до групи 1 зі складними іменниками у складних реченнях, тут також констатуємо статистично доведений і теоретично значущий зв'язок між декодуванням складних іменників з

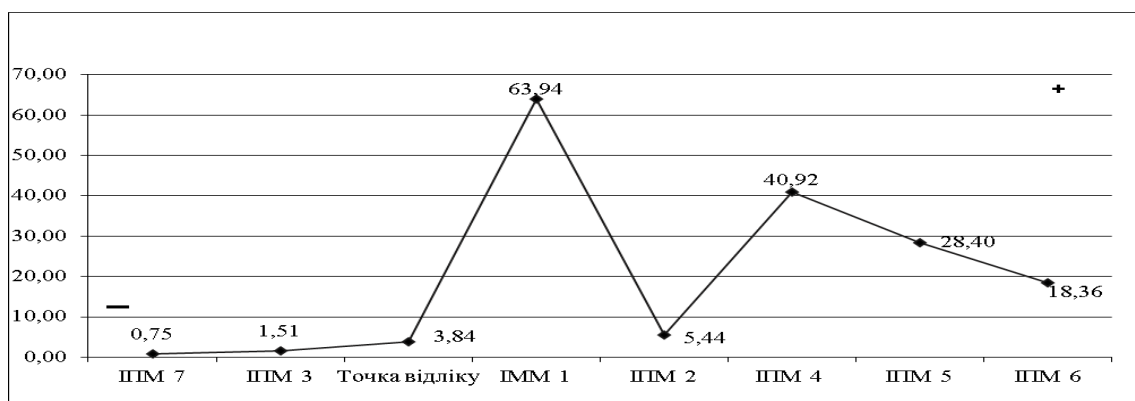

Рис. 2. Синергетична модель семантичних індексів декодованих іменників з простою морфологічною будовою у складних реченнях німецькомовної преси

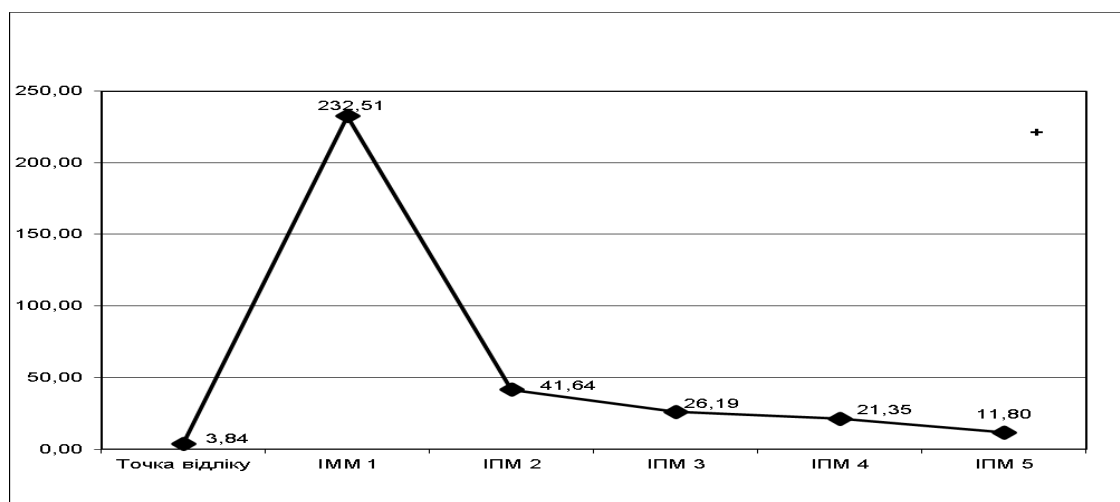

Рис. 3. Синергетична модель семантичних індексів декодованих іменників зі складною морфологічною будовою у простих реченнях німецькомовної преси

їх семантичними індексами *ИММ 1*, *ППМ 2*, *ППМ 3*, *ППМ 4*, *ППМ 5* та генеруванням простих речень німецькомовної преси.

4. Семантичні індекси декодованих іменників з простою морфологічною будовою у простих реченнях німецькомовної преси.

Складена на основі показників формули χ^2 -квадрат синергетична модель рисунка 4 демонструє, що як і у всіх попередніх групах, у цій групі крива декодувань сягнула найвищої точки у напрямку плюс тепер вже для найбільш представленого тут морфологічно простого іменника моносемічної моделі *ИММ 1* (для 126 реалізацій $\chi^2=76,55$). Позитивними і у плюсовому форматі зв'язку обчислень χ^2 -квадрат спостерігаємо спадання кривої для 92 декодувань полісемічної моделі іменника з індексом 3 значення (*ППМ 3*) до точки 26,17. Для 77 декодувань морфологічно простого іменника з *ППМ 4* крива знову пішла догори вже до точки 33,00 у напрямку плюс. Потім у порядку спадання величин спостерігаємо водночас і відповідне зниження показників χ^2 -квадрат: для 39 іменників з *ППМ 5* крива знову пішла до нижчої точки 16,53, а для 28 декодувань простих іменників полісемічної моделі з індексом 6 значень (*ППМ 6*) крива опустилась до найнижчої точки 14,12 у напрямку плюс. У напрямку мінус спостерігаємо декодування для *ППМ 2* (для 140 реалізацій $\chi^2=1,87$):

Отож констатуємо статистично доведений і теоретично значущий зв'язок між декодуванням простих іменників з їх семантичними індексами *ИММ 1*, *ППМ 3*, *ППМ 4*, *ППМ 5*, *ППМ 6* та генеруванням простих речень німецькомовної преси. І, навпаки, такий зв'язок відсутній для простих іменників з семантичними індексами *ППМ 2* у рамках простих синтаксичних конструкцій преси.

5. Семантичні індекси декодованих іменників з похідною морфологічною будовою у простих реченнях німецькомовної преси.

Складена на основі показників формули χ^2 -квадрат синергетична модель рисунка 5 демонструє іншу картину зв'язків, ніж це було раніше. На відміну від попередніх груп у групі 5 для морфологічно похідного іменника моносемічної моделі *ИММ 1* крива декодувань сягнула вже не найвищої точки у напрямку плюс (для 148 реалізацій $\chi^2=30,17$). Хоча моносемічна модель похідних іменників тут кількісно поступається полісемічному індексу 2, у плюсовому форматі зв'язку обчислень χ^2 -квадрат спостерігаємо спадання кривої для 180 декодувань полісемічної моделі іменника з індексом 2 значення (*ППМ 2*) до точки 24,97. Для 74 декодувань морфологічно похідного іменника з *ППМ 3* крива сягнула найнижчої точки 12,82 у напрямку плюс. Але вже для 26 декодувань іменника з індексом 4 значення (*ППМ 4*) крива декодувань стрімко пішла догори у напрямку плюс до точки 77,00. Зв'язок похідного іменника з *ППМ 4* є не тільки найкращим показником у цій групі, але й серед усіх полісемічних індексів у нашому дослідженні. У напрямку мінус спостерігаємо декодування для *ППМ 5* (для 14 реалізацій $\chi^2=1,88$) та *ППМ 7* (для 7 реалізацій $\chi^2=3,66$):

Отож констатуємо статистично доведений і теоретично значущий зв'язок між декодуванням похідних іменників з їх семантичними індексами *ИММ 1*, *ППМ 2*, *ППМ 3*, *ППМ 4* та генеруванням простих речень німецькомовної преси. І, навпаки, такий зв'язок відсутній для похідних іменників з семантичними індексами *ППМ 5* та *ППМ 7* у рамках простих синтаксичних конструкцій преси.

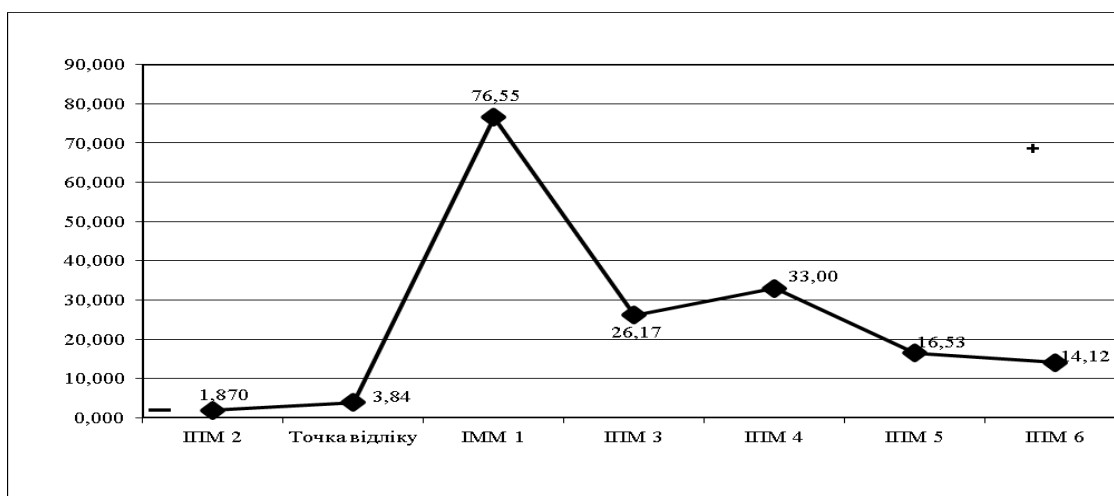

Рис. 4. Синергетична модель семантичних індексів декодованих іменників з простою морфологічною будовою у простих реченнях німецькомовної преси

З погляду лінгвосинергетики можна говорити про те, що взаємоузгодження декодування семантичного індексу іменника *ІММ 1*, *ІПМ 2*, *ІПМ 3*, *ІПМ 4* та його похідної морфологічної будови з потребами вибудовування простих речень німецькомовної преси оптимально спрацьовує на користь вироблення мовної енергії та мінімізації зусиль для ментального лексикону людини.

6. Семантичні індекси декодованих іменників з похідною морфологічною будовою у складних реченнях німецькомовної преси.

Складена на основі показників формули хі-квадрат синергетична модель рисунка 6 знову демонструє іншу картину зв'язків для похідних іменників. Як і у попередній групі 5, так у групі 6 для морфологічно похідного іменника моносеміч-

ної моделі *ІММ 1* крива декодувань сягнула вже не найвищої точки у напрямку плюс (для 100 реалізацій $\chi^2=40,84$). Тут моносемічна модель похідних іменників вже не тільки кількісно, але й якісно поступається полісемічному індексу 2 у плюсовому форматі зв'язку обчислень хі-квадрат. Для чисельніших 169 декодувань іменника з індексом 2 значення (*ІПМ 2*) крива декодувань сягнула вже вищої точки у напрямку плюс 47,73. Зв'язок похідного іменника з *ІПМ 2* є найкращим показником у цій групі та другим серед усіх полісемічних індексів у нашому дослідженні. Крива декодувань для 17 реалізацій з *ІПМ 6* сягнула у плюсовому форматі найнижчої точки 3,96. Всі подальші декодування вже спостерігаємо у напрямку мінус: для 45 реалізацій похідного іменника з *ІПМ 3*

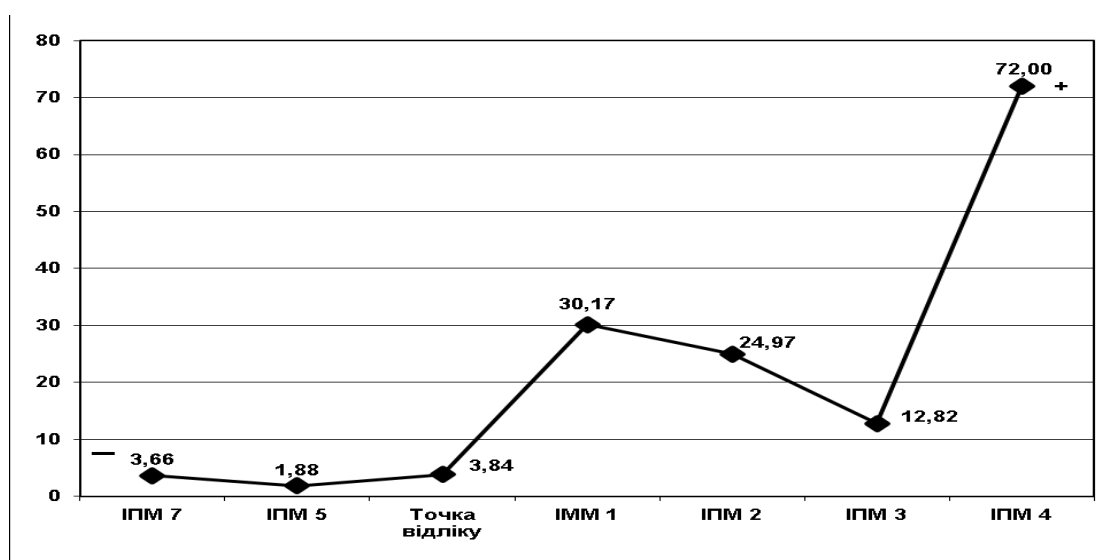

Рис. 5. Синергетична модель семантичних індексів декодованих іменників з похідною морфологічною будовою у простих реченнях німецькомовної преси

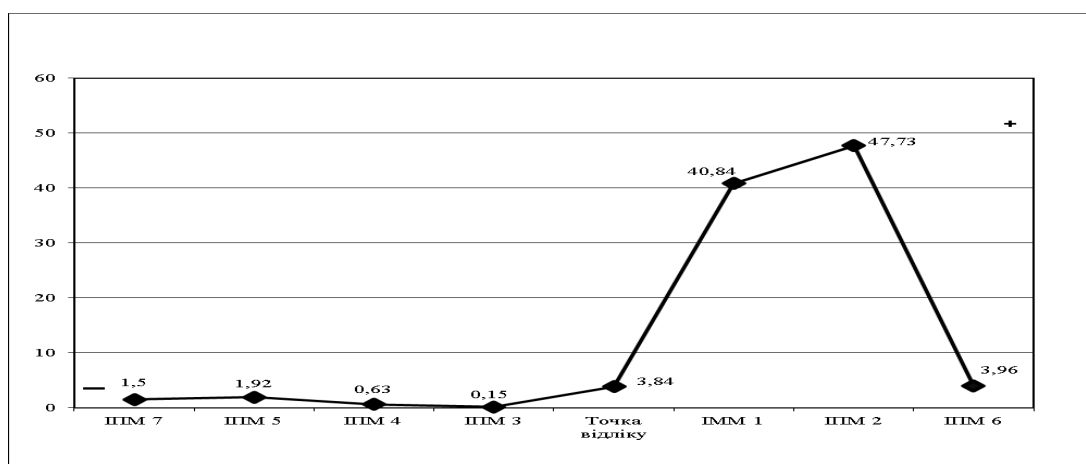

Рис. 6. Синергетична модель семантичних індексів декодованих іменників з похідною морфологічною будовою у складних реченнях німецькомовної преси

хі-квадрат становить 0,15, для 28 реалізацій з ІПМ 4 цей показник становить 0,63, для 11 реалізацій для ІПМ 5 $\chi^2=1,92$ і для 5 реалізацій з ІПМ 7 $\chi^2=1,50$.

Отже констатуємо статистично доведений і теоретично значущий зв'язок між декодуванням похідних іменників з їх семантичними індексами ІММ 1, ІПМ 2, ІПМ 6 та генеруванням складних речень німецькомовної преси. І, навпаки, такий зв'язок відсутній для похідних іменників з семантичними індексами ІПМ 3, ІПМ 4, ІПМ 5 та ІПМ 7 у рамках складних синтаксичних конструкцій преси.

З погляду лінгвосинергетики можна говорити про те, що взаємоузгодження декодування семантичного індексу іменника ІММ 1, ІПМ 2, ІПМ 6 та його похідної морфологічної будови з потребами вибудовування складних речень німецькомовної преси оптимально спрацьовує на користь вироблення мовної енергії та мінімізації зусиль для ментального лексикону людини.

Висновки. Отримані нами результати дослідження з лінгвосинергетичних позицій доводять наступне:

1) зі зменшенням семантичних індексів слова в ієрархічному порядку ІПМ 5 – ІПМ 4 – ІПМ 3 – ІПМ 2 – ІММ 1 оптимальнішим стає взаємоузгодження семантичного декодування іменника та його складної морфологічної будови з потребами вибудовування складних речень німецькомовної преси на користь вироблення мовної енергії та мінімізації зусиль для ментального лексикону людини;

2) за єдиним зміщенням ієрархічного порядку, пов'язаного з полісемічною моделлю з двома значеннями, яка при цьому також діє у позитивно скерованому синергетичному форматі, в цілому оптимальнішим стає взаємоузгодження семантичного декодування іменника та його простої морфологічної будови з потребами вибудовування складних речень німецькомовної преси на користь вироблення мовної енергії та мінімізації зусиль для ментального лексикону людини зі зменшенням семантичних індексів слова ІПМ 2 – ІПМ 6 – ІПМ 5 – ІПМ 4 – ІММ 1;

3) зі зменшенням семантичних індексів слова в ієрархічному порядку ІПМ 5 – ІПМ 4 – ІПМ 3 – ІПМ 2 – ІММ 1 оптимальнішим стає взаємоузгодження семантичного декодування іменника та його складної морфологічної будови з потребами вибудовування простих речень німецькомовної преси на користь вироблення мовної енергії та мінімізації зусиль для ментального лексикону людини;

4) зі зменшенням семантичних індексів слова в ієрархічному порядку ІПМ 6 – ІПМ 5 – ІПМ 4 – ІПМ 3 – ІММ 1 оптимальнішим стає взаємоузгодження семантичного декодування іменника та його простої морфологічної будови з потребами вибудовування простих речень німецькомовної преси на користь вироблення мовної енергії та мінімізації зусиль для ментального лексикону людини;

5) в ієрархічно змішаному порядку зменшення та збільшення семантичних індексів слова ІПМ 3 – ІПМ 2 – ІММ 1 – ІПМ 4 оптимальнішим стає взаємоузгодження семантичного декодування іменника та його похідної морфологічної будови з потребами вибудовування простих речень німецькомовної преси на користь вироблення мовної енергії та мінімізації зусиль для ментального лексикону людини;

6) зі збільшенням семантичних індексів слова в ієрархічному порядку ІММ 1 – ІПМ 2 оптимальнішим стає взаємоузгодження семантичного декодування іменника та його похідної морфологічної будови з потребами вибудовування складних речень німецькомовної преси на користь вироблення мовної енергії та мінімізації зусиль для ментального лексикону людини.

У підсумку з лінгвосинергетичних позицій констатуємо доведеним існування таких циклів оптимізації:

а) саморегульовальна мовна система під впливом зовнішньої енергії та інформації для врівноваження потреб генерування простих та складних речень у німецькомовній пресі насамперед запускає механізми декодування моносемічної моделі іменників з одним значенням та одного із значень полісемічної моделі слова з невисоким індексом полісемічності. Такі семантичні індекси іменника усіх трьох типів його морфологічної будови – простої, похідної та складної – є найближчими відстанями у зіставленні зі структурами знань ментального лексикону людини. Тому у синергетичному розумінні вони оптимально скеровані на збереження мовної енергії та мінімізацію зусиль для ментального лексикону людини;

б) ускладнення морфологічної будови слова обмежує його полісемічні властивості, оскільки зі збільшенням його морфологічних складових збільшується закладена у морфологію додаткова інформативність. Виходячи з синергетичного принципу мінімізації зусиль та збереження мовної енергії, механізм конденсації змістів у складних іменниках з моносемічним індексом найоптимальніше врівноважує потреби генерування простого та складного речення у німецькомовній пресі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Домброван Т. І. Актуалізація синергетичного підходу в сучасних лінгвістичних дослідженнях. *Записки з романо-германської філології*. Одеса: Фенікс, 2011. Вип. 26. С. 51-58.
2. Дребет В. Декодування іменників у німецькомовних текстах художньої прози та преси (синергетично-квантитативний підхід): монографія. Тернопіль: Астон, 2016. 400 с.
3. Кійко С. В. Мовна і міжмовна омонімія в німецько-українських паралелях: лінгвосинергетичний аспект: дис. ... докт. філол. наук: 10.02.04 – Германські мови, 10.02.15 – Загальне мовознавство. Чернівці, 2015. 509 с.
4. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія Полтава: Довкілля. Київ, 2012. 844 с.
5. Altmann G. Modelling diversification phenomena in language. *Diversification Processes in Language: Grammar*. Hagen: Margit Rottmann Medienverlag, 1991. S. 33-46.
6. Brandt P. Dietrich R.-A., Schön G. Sprachwissenschaft. Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag, 2012. 329 S.
7. Brinker K. Linguistische Textanalyse: eine Einführung in Grundbegriffe und Methoden. 3. Aufl. Berlin: Schmidt. 1992. 277 S.
8. Drebet V., Kiyko S., Kiyko Y. Synergetik der Dekodierung von Substantiv-Neubildungen in Satzstrukturen des Deutschen. *Glottology: De Gruyter (A)*. 2021. Vol. 12. Issue 2. P. 179-198. URL: https://www.scopus.com/record/display.uri?eid=2-s2.0-85117193165&origin=resultslist&sort=plf-f&featureToggles=FEATURE_NEW_DOC_DETAILS_EXPORT:1 (дата останнього звернення: 03.05.2025).
9. Duden Onlinewörterbuch. URL: <https://www.duden.de> (дата останнього звернення: 07.05.2025).
10. Einkommensplus für Beschäftigte Reallöhne steigen zum fünften Mal in Folge. URL: https://www.spiegel.de/wirtschaft/soziales/reallohne-steigen-das-fuenfte-quartal-in-folge-mehr-einkommen-und-steigende-kaufkraft-a-cbb85f73-0ec5-4935-a44f-9084c421c887?sara_ref=re-xx-cr-sh (дата останнього звернення: 07.05.2025).
11. Fillmore Ch. J. The Case for Case. *Universals in Linguistic Theory*. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1968. Pp. 74-97.
12. Jackendoff Ray S. Semantics and cognition. Cambridge: Mass, 1972. 223 p.
13. Köhler R. Zur linguistischen Synergetik: Struktur und Dynamik der Lexik. Bochum: Studienverlag Brockmeyer, 1986. 200 S.
14. Ladissow A. Konnotation in der nominalen Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache. *Entwicklungen der Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache*. Hrsg. Fleischer Wolfgang. Berlin. 1983. S. 21-48.
15. Löbner S. Semantik: Eine Einführung. 2., aktualisierte und stark erweiterte Aufl. Berlin/Boston: Walter de Gruyter, 2015. 462 S.
16. Maineke E. Das Substantiv in der deutschen Gegenwartssprache. Heidelberg: Universitätsverlag WINTER. 1996. 496 S.
17. Meindl C. Methodik für Linguisten : Eine Einführung in Statistik und Versuchsplanung. Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag, 2013. 302 S.
18. Primus B. Semantische Rollen. Heidelberg: Universitätsverlag WINTER. 2012. 99 S.
19. Schwarz-Friesel M. Einführung in die Kognitive Linguistik. 2. überarbeitete Aufl. Tübingen und Basel: Francke Verlag, 1996. 238 S.
20. Völker Europas, schaut heute auf Brüssel! URL: <https://www.spiegel.de/politik/deutschland/news-friedrich-merz-cdu-csu-schulden-eu-gipfel-bruessel-donald-trump-a-85c26ac1-5250-421f-bbe5-a6e1d7aa0af9> (дата останнього звернення: 07.05.2025).
21. Welke K. Funktionale Satzperspektive: Ansätze und Probleme der funktionalen Grammatik. Münster: Nodus Publikationen, 1993. 191 S.
22. Wellmann H. Morphologie der Substantivkomposita. *Deutsche Wortbildung 4: Substantivkomposita (Komposita und kompositionsähnliche Strukturen I). Sprache der Gegenwart*. Hrsg. vom Institut für deutsche Sprache. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1991. Bd. 79. S. 3-111.
23. Zipf G. K. Human Behavior and the Principle of Least effort. Cambridge: Addison–Wesley. 1949. 573 p.

REFERENCES

1. Dombrovan T. I. (2011) Aktualizatsiia synerhetychnoho pidkходу v suchasnykh lnhvistychnykh doslidzhenniakh. [Actualization of the synergetic approach in modern linguistic research] *Zapysky z romano-hermanskoj filolohii*. Odesa: Feniks. №26. 51-58. [in Ukrainian].
2. Drebet V. (2016) Dekoduvannia imennykiv u nimetskomovnykh tekstakh khudozhnoi prozy ta presy (synerhetychno-kvanytatyvnyi pidkhid): monohrafiia. [Noun decoding in German-language fiction and press texts (synergetic-quantitative approach): monograph] Ternopil: Aston. 400 s. [in Ukrainian].
3. Kiiiko S. V. (2015) Movna i mizhmovna omonimiiia v nimetsko-ukrainskykh paraleliakh: lnhvosynerhetychnyi aspect [Linguistic and interlingual homonymy in German-Ukrainian parallels: linguosynergetic aspect]: dys. ... dokt. filol. nauk: 10.02.04 – Hermanski movy, 10.02.15 – Zahalne movoznavstvo. Chernivtsi. 509 s. [in Ukrainian].
4. Selivanova O. O. (2012) Lnhvistychna entsyklopediia. [Linguistic encyclopedia] Poltava: Dovkillia-K. 844 s. [in Ukrainian].
5. Altmann G. (1991) Modelling diversification phenomena in language. *Diversification Processes in Language: Grammar*. Hagen: Margit Rottmann Medienverlag. 33-46.
6. Brandt P. Dietrich R.-A., Schön G. (2012) Sprachwissenschaft. [Linguistics] Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag. 329 S. [in German].
7. Brinker K. (1992) Linguistische Textanalyse: eine Einführung in Grundbegriffe und Methoden. [Linguistic text analysis: an introduction to basic concepts and methods] 3. Aufl. Berlin: Schmidt. 277 S. [in German].

8. Drebet V., Kiyko S., Kiyko Y. (2021) Synergetik der Dekodierung von Substantiv-Neubildungen in Satzstrukturen des Deutschen. [Synergetics of decoding nouns-neologisms in the sentence structure of German] *Glottology: De Gruyter (A)*. Vol. 12. Issue 2. 179-198. URL: https://www.scopus.com/record/display.uri?eid=2-s2.0-85117193165&origin=resultslist&sort=plf-f&featureToggles=FEATURE_NEW_DOC_DETAILS_EXPORT:1 [in German].
9. Duden Onlinewörterbuch. [Online dictionary] URL: <https://www.duden.de> [in German].
10. Einkommensplus für Beschäftigte Reallöhne steigen zum fünften Mal in Folge. [Income growth for employees: real wages rise for the fifth time in a row] URL: https://www.spiegel.de/wirtschaft/soziales/realloehne-steigen-das-fuenfte-quartal-in-folge-mehr-einkommen-und-steigende-kaufkraft-a-cbb85f73-0ec5-4935-a44f-9084c421c887?sara_ref=re-xx-cp-sh [in German].
11. Fillmore Ch. J. (1968) The Case for Case. *Universals in Linguistic Theory*. New York: Holt, Rinehart and Winston. 74-97.
12. Jackendoff Ray S. (1972) *Semantics and cognition*. Cambridge: Mass. 223 p.
13. Köhler R. (1986) Zur linguistischen Synergetik: Struktur und Dynamik der Lexik. [On linguistic synergetics: structure and dynamics of lexis] Bochum: Studienverlag Brockmeyer. 200 S. [in German].
14. Ladissow A. (1983) Konnotation in der nominalen Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache. [Connotation in the nominal word formation of the contemporary German language] *Entwicklungen der Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache*. Hrsg. Fleischer Wolfgang. Berlin. 21-48. [in German].
15. Löbner S. (2015) *Semantik: Eine Einführung*. [Semantics: An introduction] 2., aktualisierte und stark erweiterte Aufl. Berlin/Boston: Walter de Gruyter. 462 S. [in German].
16. Mainke E. (1996) Das Substantiv in der deutschen Gegenwartssprache. [The noun in the contemporary German language] Heidelberg: Universitätsverlag WINTER. 496 S. [in German].
17. Meindl C. (2013) *Methodik für Linguisten: Eine Einführung in Statistik und Versuchsplanung*. [Methodology for linguists: An introduction to statistics and experimental planning] Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag. 302 S. [in German].
18. Primus B. (2012) *Semantische Rollen*. [Semantic roles] Heidelberg: Universitätsverlag WINTER. 99 S. [in German].
19. Schwarz-Friesel M. (1996) *Einführung in die Kognitive Linguistik*. [Introduction to cognitive linguistics] 2. überarbeitete Aufl. Tübingen und Basel: Francke Verlag. 238 S. [in German].
20. Völker Europas, schaut heute auf Brüssel! [People of Europe, look to Brussels today!] URL: <https://www.spiegel.de/politik/deutschland/news-friedrich-merz-cdu-csu-schulden-eu-gipfel-bruessel-donald-trump-a-85c26ac1-5250-421f-bbe5-a6e1d7aa0af9> [in German].
21. Welke K. (1993) *Funktionale Satzperspektive: Ansätze und Probleme der funktionalen Grammatik*. [Functional sentence perspective: approaches and problems of functional grammar] Münster: Nodus Publikationen. 191 S. [in German].
22. Wellmann H. (1991) *Morphologie der Substantivkomposita*. [Morphology of noun compounds] *Deutsche Wortbildung 4: Substantivkomposita (Komposita und kompositionsähnliche Strukturen I)*. Sprache der Gegenwart. Hrsg. vom Institut für deutsche Sprache. Berlin, New York: Walter de Gruyter. Bd. 79. 3-111. [in German].
23. Zipf G. K. (1949) *Human Behavior and the Principle of Least effort*. Cambridge: Addison-Wesley. 573 p.

УДК 81'25:81'373.45:339.92(045)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/87-1-41>

Євген ДОЛИНСЬКИЙ,

orcid.org/0000-0003-4074-4648

*доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри германської філології та перекладознавства
Хмельницького національного університету
(Хмельницький, Україна) dolynskiy@ukr.net*

Діана КОЛИХАЛІНА,

orcid.org/0009-0004-0025-2096

*магістрант кафедри германської філології та перекладознавства
Хмельницького національного університету
(Хмельницький, Україна) dolynskiy@ukr.net*

Роман ЖЕЛЕЗНЯКОВ,

orcid.org/0009-0004-8069-2496

*магістрант кафедри германської філології та перекладознавства
Хмельницького національного університету
(Хмельницький, Україна) zheleznyakovroman9@gmail.com*

МІЖМОВНА ЕКВІВАЛЕНТНІСТЬ ПРИКОРДОННОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ У СФЕРІ МІЖНАРОДНОГО ТУРИЗМУ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ)

*У статті розглянуто проблему міжмовної еквівалентності прикордонної термінології у сфері міжнародного туризму на прикладі англійської та української мов. Здійснено класифікацію типів термінологічних відповідників, виявлено труднощі перекладу, пов'язані з відсутністю повних еквівалентів та наявністю культурно-специфічних понять. Актуальність теми зумовлена зростанням обсягів туристичних потоків, що перетинають державні кордони, та необхідністю точного й адекватного перекладу термінів, пов'язаних із процедурою прикордонного контролю. Наведено приклади перекладацьких стратегій, застосовуваних для досягнення комунікативної адекватності. Метою статті є дослідження особливостей міжмовної еквівалентності прикордонної термінології у сфері міжнародного туризму з урахуванням типів термінологічних відповідників, труднощів перекладу та засобів забезпечення комунікативної адекватності. У межах дослідження виокремлено основні види лексико-семантичних трансформацій, які застосовуються під час перекладу термінів, що не мають прямого або повного відповідника. Серед них: калькування, транскрипція, описовий переклад, модуляція, конкретизація, генералізація, антонімічний переклад і компенсація. Зазначається, що значна частина термінів має лише часткову еквівалентність, що вимагає уточнення або адаптації. Особливу увагу приділено культурно-специфічним поняттям, що не мають функціональних аналогів у цільовій мові (наприклад, *visa-on-arrival*, *entry denial*, *landing card*), переклад яких потребує гнучких стратегій. У підсумку можна зробити висновок, що міжмовна еквівалентність прикордонної термінології у сфері міжнародного туризму є складним процесом, який потребує як лінгвістичної, так і культурної компетентності перекладача. Запропоновано створення двомовного глосарія прикордонних термінів із зазначенням типу еквівалентності, перекладацьких стратегій і функціонального контексту. Такий ресурс може стати практичним інструментом для фахівців галузі перекладознавства, працівників туристичних агенцій, прикордонних служб та мовної підготовки кадрів.*

Ключові слова: еквівалентність, термінологія, міжнародний туризм, прикордонний контроль, переклад.

Yevgen DOLYNSKIY,

orcid.org/0000-0003-4074-4648

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,

Professor at the Department of Germanic Philology and Translation Studies

Khmelnytskyi National University

(Khmelnytskyi, Ukraine) dolynskiy@ukr.net

Diana KOLYKHALINA,

orcid.org/0009-0004-0025-2096

Master's student at the Department of Germanic Philology and Translation Studies

Khmelnytskyi National University

(Khmelnytskyi, Ukraine) dolynskiy@ukr.net

Roman ZHELEZNIAKOV,

orcid.org/0009-0004-8069-2496

Master's student at the Department of Germanic Philology and Translation Studies,

Khmelnytskyi National University

(Khmelnytskyi, Ukraine) zheleznyakovroman9@gmail.com

INTERLINGUAL EQUIVALENCE OF BORDER-RELATED TERMINOLOGY IN THE FIELD OF INTERNATIONAL TOURISM (BASED ON ENGLISH AND UKRAINIAN LANGUAGES)

The article addresses the issue of interlingual equivalence of border-related terminology in the field of international tourism, using English and Ukrainian as the primary languages of analysis. The relevance of the study stems from the growing volume of international tourist flows crossing national borders and the critical need for accurate and adequate translation of terminology related to border control procedures. The purpose of the article is to explore the peculiarities of interlingual equivalence in the translation of border-related terms in the context of tourism by identifying types of terminological correspondences, translation difficulties, and the means of ensuring communicative adequacy. The authors classify key lexical-semantic transformations applied in cases where direct or complete equivalents are unavailable. These include calque (semantic and structural), transcription or transliteration, descriptive translation, modulation, concretization, generalization, antonymic translation, and compensation. The research is grounded in the analysis of authentic terminology drawn from official sources such as the State Border Guard Service of Ukraine, the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine, the UK Home Office, and websites of international airlines and travel guides. It is found that many terms demonstrate only partial equivalence and require clarification, expansion, or cultural adaptation. Particular attention is given to culturally specific concepts such as visa-on-arrival, entry denial, and landing card, which lack functional analogues in Ukrainian and thus require flexible translation approaches. In conclusion, the authors argue that achieving interlingual equivalence in the translation of border-related terminology is a complex task requiring both linguistic and cultural competence. The study advocates for the development of a bilingual glossary of border terminology, including information on equivalence type, functional context, and applied translation strategies. Such a resource would serve as a practical tool for translators, tourism professionals, border control officers, and educators involved in language and translation training.

Key words: *equivalence, terminology, international tourism, border control, translation.*

Постановка проблеми. У сучасному глобалізованому світі туристична галузь тісно пов'язана з прикордонною та митною діяльністю. Особливого значення набуває точний переклад термінів, пов'язаних із процедурою перетину державного кордону. Еквівалентність термінів у таких сферах, як прикордонний контроль, віза, паспортний контроль тощо, є ключовою для забезпечення ефективної міжкультурної комунікації. Лексика, що позначає поняття у сфері туризму, є своєрідним «мовним паспортом», який відкриває кордони до розуміння новітніх тенденцій і дозволяє простежити зміни у культурних та світоглядних ориє-

нтирах мандрівників (Біян, 2009: 146). Цифрові «прикордонні пункти» – онлайн-системи полегшують адаптацію в новому середовищі, проте стають предметом дискусій щодо їх точності та функціональності. Щоб покращити роботу таких систем, виникає потреба у глибших дослідженнях і своєрідному «поглибленому прикордонному контролі» – експериментальних заходах, що виявлять їхні сильні та слабкі сторони і допоможуть краще зрозуміти, як ці мовні інструменти працюють з текстами різних жанрів.

Аналіз досліджень. Упорядкування термінології передбачає визначення закономірностей слово-

твору, особливостей розвитку та функціонування термінів, що зумовлює комплексне використання загальнонаукових та лінгвістичних методів. Методологічну основу дослідження термінології прикордонної та туристичної сфер сформульовано на основі праць українських та зарубіжних дослідників. Українські лінгвісти Е. Г. Балюта, Н. Р. Біян, Л. П. Васковець, С. І. Вовчанська, Ю. І. Гривінник, І. М. Гумовська, О. М. Іващишин, О. С. Петрина, О. М. Ріба-Гринишин, М. Я. Саламаха, О. В. Туркевич, Н. А. Цимбал та інші комплексно вивчають галузеві термінології та їхні структурні одиниці (Василенко, 2022: 720). Прикордонну терміносистему розглядали І. Г. Блощинський, Р. І. Дудок та О. В. Татаровська, Л. В. Цвяк, Т. О. Правдун і О. М. Герасімова, які присвятили свої розвідки особливостям утворення, функціонування та перекладу прикордонних термінів на англійську та німецьку мови (Янковець, 2021: 25).

Різноманітні аспекти вивчення туристичної термінології розглядаються у працях як українських, так і зарубіжних дослідників. Зокрема, А. Trushaj і L. Merkaј акцентують на унікальності мови туризму, Л. В. Ковальчук та Л. М. Киричук аналізують вплив релігійної лексики, а Т. О. Frank досліджує процес формування неологізмів у туристичній галузі. Проблематику перекладу термінів у ресторанній та готельній індустрії вивчала Ю. Юрковецька. Питання класифікації туристичних термінів стали предметом наукових досліджень М. Я. Саламахи, І. М. Боднпр та Л. В. Сологуб. Труднощі перекладу туристичних текстів і можливі шляхи їх подолання аналізують Г. В. Василенко та Д. П. Шмідт.

Метою статті є дослідження міжмовної еквівалентності прикордонної термінології у сфері міжнародного туризму на матеріалі англійської та української мов шляхом аналізу типів термінологічних відповідників, виявлення перекладацьких труднощів та окреслення стратегій, що забезпечують комунікативну адекватність перекладу.

Для досягнення цієї мети передбачено вирішити такі **завдання**: 1. Визначити типи прикордонної термінології, що використовуються у сфері міжнародного туризму. 2. Виявити основні труднощі, пов'язані з передачею прикордонної термінології у перекладі. 3. Охарактеризувати лексико-семантичні трансформації та перекладацькі стратегії, що застосовуються для досягнення комунікативної адекватності. 4. Провести аналіз реальних прикладів перекладу термінів з офіційних джерел та практики міжнародного туризму.

Виклад основного матеріалу. Ефективна комунікація в галузі міжнародного туризму можлива за умови дотримання термінологічної точності, від-

повідності міжнародним стандартам та адаптації культурно-специфічних понять. Прикордонна термінологія у сфері туризму тісно пов'язана з офіційними документами, правовим регламентом та міжнародними угодами (наприклад, Шенгенський кодекс про кордони). Типові терміни: **Border crossing** – *Перетин кордону*; **Customs control** – *Митний контроль*; **Immigration officer** – *Прикордонник / Інспектор з імміграції*; **Landing card** – *Картка прибуття*; **Visa waiver** – *Звільнення від візового режиму* (Янковець, 2018: 60).

Розглянемо особливості перекладу прикордонної термінології. У процесі перекладу часто виникають ситуації, коли англійський термін не має прямого відповідника в українській мові. Наприклад, термін **Electronic Travel Authorization (ETA)** не має точного українського еквівалента, оскільки така форма в'їзду відсутня в Україні. У таких випадках перекладач застосовує описову трансформацію або калькування: *електронний дозвіл на поїзду*. Водночас деякі терміни в українській системі функціонують по-іншому, наприклад *прикордонний наряд* не має англійського відповідника і вимагає адаптованого перекладу (наприклад, **border patrol unit**). Тому і застосовуються перекладацькі стратегії та лексико-семантичні трансформації (Зінукова, 2014: 45).

У перекладі прикордонної термінології важливою є не лише передача смислу, але й вибір адекватної перекладацької стратегії, що дозволяє досягти еквівалентності в умовах міжмовної та міжкультурної асиметрії. Найпоширенішими є такі лексико-семантичні трансформації:

1. Калькування (семантичне або структурне). Наприклад, **visa waiver** → *візове звільнення*. Такий підхід можливий, коли терміни мають прозору внутрішню форму й подібну граматичну структуру.

2. Транскрипція / транслітерація. Застосовується до назв документів або специфічних понять, як-от **ESTA (Electronic System for Travel Authorization)** → *ESTA, емста* (із поясненням). Часто супроводжується приміткою або пояснювальним перекладом.

3. Описовий переклад. У випадках відсутності повного еквівалента в українській мові: **landing card** → *картка, яку пасажери заповнюють при в'їзді до країни* (Шмідт, 2021: 190).

4. Модуляція (зміна перспективи або логіки опису) / Функціональний аналог. Наприклад, **immigration control** → *паспортний контроль*. У такому випадку перекладач адаптує термін до місцевих реалій, змінюючи логіку поняття.

5. Конкретизація. При перекладі загального терміна конкретнішим українським: **officer** → *інспектор прикордонної служби*.

6. Генералізація. Наприклад, **border patrol** → *прикордонники*. Застосовується, коли деталізація в оригіналі не є суттєвою в контексті цільового тексту (Янковець, 2018: 60).

7. Антонімічний переклад. Рідко використовується в термінології, але можливий в окремих контекстах при зміні граматичної структури: **no-entry stamp** → *штамп про заборону в'їзду*.

8. Компенсація. Використовується для збереження стилістичних або функціональних особливостей терміна, якщо дослівний переклад неможливий: **visa-on-arrival** → *віза, що оформлюється після прибуття в країну*.

Приклади трансформацій: **Landing card** – *Картка, яку заповнюють при в'їзді* (Описовий переклад); **Visa waiver** – *Візове звільнення* (Калька); **Immigration officer** – *Інспектор прикордонної служби* (Конкретизація); **Border control post** – *Пункт пропуску через державний кордон* (Модуляція); **Customs declaration** – *Митна декларація* (Повна еквівалентність); **Electronic Travel Authorization (ETA)** – *Електронний дозвіл на подорож* (Описовий).

У дослідженні проведено практичний аналіз перекладу прикордонної термінології. Для аналізу було відібрано терміни з офіційних вебсайтів: *UK Home Office* – <https://www.gov.uk>; *U.S. Customs and Border Protection* – <https://www.cbp.gov>; Державна прикордонна служба України – <https://dpsu.gov.ua>; МЗС України – <https://mfa.gov.ua>. А також сторінки міжнародних авіакомпаній (*Turkish Airlines*, *Ryanair*) та перекладених туристичних довідників (Борбенчук, Штанько, 2024: 45).

Приклади перекладу термінів та трансформацій: **Border crossing point** – *Пункт пропуску через державний кордон* (Модуляція + конкретизація); **Visa waiver program (VWP)** – *Програма звільнення від візового режиму* (Описовий переклад + калька); **Immigration inspection** – *Паспортний контроль/Перевірка імміграційних документів* (Модуляція / варіативність); **Arrival card** – *Картка прибуття* (Опис + адаптація); **Entry denial** – *Відмова у в'їзді* (Антонімічний переклад); **Green lane / red lane** – *Зелений / червоний коридор* (Калька + адаптація до локального вжитку); **Passport validity requirement** – *Вимога щодо терміну дії паспорта* (Описовий переклад); **Biometric passport** – *Біометричний паспорт* (Повна лексична еквівалентність); **Travel authorization** – *Дозвіл на поїздку* (узагальнення+адаптація) (Довгань, 2023: 160).

У випадку **visa waiver program**, калькування терміна супроводжується поясненням через описову конструкцію: «програма, що дозволяє громадянам певних країн подорожувати без візи на короткий

термін». **Green lane / red lane** є типовими для європейських аеропортів. В українських перекладах використовується адаптація, з урахуванням візуального сприйняття й функції: *зелений коридор* – *без декларування*; *червоний* – *з митним декларуванням*. У випадку **arrival card**, термін відсутній у практиці українського прикордонного контролю, тому вимагає пояснювального перекладу або навіть опущення при адаптації тексту для українського читача (Лемешко, Гапонова, 2021: 130).

Висновки. Отже, більшість термінів мають часткову еквівалентність – потребують уточнення, розширення або адаптації. Застосування лексико-семантичних трансформацій дозволяє забезпечити комунікативну адекватність без втрати точності. Особливу складність становить переклад культурно-специфічних понять, що не мають функціонального відповідника в українській практиці (наприклад, *travel ban list*, *entry clearance*, *visa-on-arrival*). Міжмовна еквівалентність у перекладі прикордонної термінології потребує не лише знання мов, але й розуміння культурних і правових реалій обох країн (Долинський, 2025: 270). Інформаційні «контрольно-пропускні пункти» сучасного туристичного простору – рекламні буклети, пости в соціальних мережах, путівники й інші тексти – виконують функцію своєрідних «візових центрів», які заохочують перетинати кордони та відкривати нові маршрути для відпочинку.

Специфічна термінологія, залучена в таких матеріалах, стає мовним «пропуском», що не лише акцентує на принадах подорожей до інших країн, а й виступає ефективним засобом впливу на потенційних туристів. Завдяки сучасним технологіям «турист без кордонів» може здійснити мандрівку до омріяної країни навіть без знання іноземної мови – подібно до того, як перетинають модернізований кордон з біометричним паспортом. Він здатен прочитати туристичну нотатку, прослухати інформацію про музейні експонати, скуштувати національні страви та відчути автентичність культури.

Рекомендації до подальших досліджень і практики. Доцільно розпочати роботу над формуванням повноцінного двомовного (англо-українського) глосарії прикордонної термінології з позначенням типу еквівалентності, функціонального контексту та перекладацьких стратегій. Це сприятиме стандартизації перекладу в галузі туризму. Також дослідження тільки виграє якщо його поширити на інші мови (наприклад, німецьку, французьку, іспанську), що дозволить оцінити універсальність та варіативність стратегій перекладу прикордонної термінології у світовому контексті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Біян Н. Лексико–семантична та структурна класифікація термінів у галузі туризму в англійській мові. Іноземна філологія. 2009. Вип. 121. С. 142–149.
2. Борбенчук І., Штанько А. Особливості машинного перекладу англійських термінів сфери туризму українською мовою. *Advanced Linguistics*, 14, 2024. С. 42–47. DOI: <https://doi.org/10.20535/2024.14.315750>
3. Василенко Г. В.. Особливості перекладу лексики сфери туризму і гостинності. *Modern research in world science. Proceedings of the 5th International scientific and practical conference*. SPC «Sci-conf.com.ua». Lviv, Ukraine. 2022. P. 719–721. URL: <https://sci-conf.com.ua/v-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiya-modern-research-in-world-science-7-9-08-2022-lviv-ukrayina-arhiv/>
4. Довгань Л. Сучасні підходи та тенденції професійної підготовки майбутніх філологів-перекладачів у системі вищої освіти. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. Вип. 69, 2023. С. 152–163. <https://doi.org/10.31652/2412-1142-2023-69-152-163>
5. Долинський Є. В. Військова термінологія та її переклад як елемент підготовки майбутніх філологів. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Серія: Педагогіка. Вип. 83, том 2, 2025. С. 271–276. DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/83-2-40>
6. Зінукіна Н. Професійна підготовка перекладачів у сучасних умовах: вимоги ринку перекладацьких послуг. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля*. Серія «Педагогіка і психологія». Педагогічні науки. 2014. № 2 (8). С. 42–47.
7. Лемешко О., Гапонова В. Підготовка перекладачів: український досвід. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України*. Серія: педагогічні науки, 25 (2), 2021. С. 112–135. <https://doi.org/10.32453/pedzbirnyk.v25i2.786>
8. Шмідт Д. П. Способи перекладу англійських туристичних термінів українською мовою. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Філологія. 2021. Вип. 52(2). С. 189–192. DOI: <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2021.52-2.45>
9. Янковець О. В. Англійська прикордонна термінологія: структурно-семантичний, когнітивний і функціональний аспекти : дис. ... д-ра філософії : 035 Філологія / Чернівецький нац. ун-т ім. Юрія Федьковича. Чернівці, 2021. 316 с.
10. Янковець О. В. Терміни–композиції в англійській прикордонній терміносистемі: структурний аналіз та морфологічні особливості. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія «Філологія». Одеса: Видавничий дім «Гельветика». 2018. Вип. 34. Том 2. С. 59–61. URL: <http://www.vestnik-philology.mgu.od.ua/index.php/arkhiv-nomeriv?id=123>.

REFERENCES

1. Biyan N. (2009) Leksyko-semantychna ta strukturna klasyfikatsiia terminiv u haluzi turyzmu v anhliiskii movi. [Lexical–semantic and structural classification of terms in the field of tourism in the English language] *Inozemna Philologia*, Vyp. (121). 142–149. [in Ukrainian].
2. Borbenchuk I., Shtanko A. (2024) Osoblyvosti mashynnoho perekladu anhlovnykh terminiv sfery turyzmu ukrainskoiu movoiu. [Features of English tourism terms machine translation into Ukrainian] *Advanced Linguistics*, 14. C. 42–47. DOI: <https://doi.org/10.20535/2024.14.315750> [in Ukrainian].
3. Vasylenko H. V. (2021). Osoblyvosti perekladu leksyky sfery turyzmu i hostynnosti [Translation features of tourism and hospitality vocabulary]. *Modern research in world science. Proceedings of the 5th International scientific and practical conference*. SPC «Sci-conf.com.ua». 719–721. [in Ukrainian].
4. Dovhan L. (2023) Suchasni pidkhody ta tendentsii profesiinoi pidhotovky maibutnikh filolohiv-perekkladachiv u systemi vyshchoi osvity [Modern approaches and trends in the professional training of future philologist-translators in the higher education system]. *Suchasni informatsiini tekhnologii ta innovatsiini metodyky navchannia v pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy*. Vyp. 69. P. 152–163. <https://doi.org/10.31652/2412-1142-2023-69-152-163> [in Ukrainian].
5. Dolynskiy Ye. V. (2025) Viiskova terminolohiia ta yii pereklad yak element pidhotovky maibutnikh filolohiv [Military terminology and its translation as an element of future philologists' training]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*. Serii: Pedahohika. Vyp. 83, tom 2. 271–276. DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/83-2-40> [in Ukrainian].
6. Zinukova N. (2014) Profesiina pidhotovka perekladachiv u suchasnykh umovakh: vymohy rynku perekladatskykh posluh [Professional training of translators in modern conditions: requirements of the translation services market]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu imeni Alfreda Nobelia*. Serii «Pedahohika i psykholohiia». Pedahohichni nauky. № 2 (8). 42–47. [in Ukrainian].
7. Lemeshko O., Haponova V. (2021) Pidhotovka perekladachiv: ukrainskyi dosvid [Translator training: the Ukrainian experience]. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy*. Serii: pedahohichni nauky, 25 (2). 112–135. <https://doi.org/10.32453/pedzbirnyk.v25i2.786> [in Ukrainian].
8. Shmidt D. P. (2021) Sposoby perekladu anhliiskykh turystrychnykh terminiv ukrainskoiu movoiu [Methods of translation of english tourism terms in Ukrainian]. *International Humanitarian University Herald*. Philology, 2 (52), 189–192. [in Ukrainian].
9. Yankovets O. V. (2021) Anhliiska prykordonna terminolohiia: strukturno-semantychnyi, kohnityvnyi i funktsionalnyi aspekty [English border terminology: structural–semantic, cognitive and functional aspects]. (Doctoral dissertation, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University). Chernivtsi. 316.
10. Yankovets O. V. (2018) Terminy–kompozyty v anhliiskii prykordonnii terminosystemi: strukturnyi analiz ta morfologichni osoblyvosti [Compound terms in the english border guard terminological system: structural analysis and morphological features]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*. Serii «Filolohiia». Odessa: Vydavnychiy dim «Helvetyka». 2018. Vyp. 34. Tom 2. 59–61.

УДК 811.111'81'38:82-32

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/87-1-42>

Ірина ЗАПУХЛЯК,

orcid.org/0000-0001-6998-7788

кандидат філологічних наук,

старший викладач кафедри теорії і практики перекладу

Донецького національного університету імені Василя Стуса

(Вінниця, Україна) *i.zapukhlyak@donnu.edu.ua*

Вікторія ДОЛГАНОВА,

orcid.org/0009-0007-7002-6061

студентка I курсу магістратури факультету іноземної та слов'янської філології

Донецького національного університету імені Василя Стуса

(Вінниця, Україна) *movchaniuk.v@donnu.edu.ua*

МЕТАФОРИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ОСОБИСТІ ПЕРСОНАЖА В РОМАНІ ВЕРОНІКИ РОТ «ДИВЕРГЕНТ»

Статтю присвячено дослідженню метафоричного простору на позначення особистості персонажів у творі Вероніки Рот «Дивергент». Проаналізовано 105 метафор, що характеризують головних героїв роману, дібраних методом суцільної вибірки.

Під час аналізу емпіричного матеріалу були використані такі методи дослідження, як метод суцільної вибірки, аналізу та синтезу для аналізу текстових прикладів та узагальнення отриманих результатів, застосовано метод компонентного аналізу, який сприяє опису досліджуваних мовних одиниць, та метод кількісних підрахунків, що уможливив виявити кількісну репрезентацію об'єкта дослідження з метою формування подальших висновків, яка має якісний характер.

Розглянуто особливості формування образу головного героя за допомогою метафоризації опису зовнішності, почуттів та емоцій, а також переживань персонажа. Виокремлено тематичні групи особистісного портрету головного героя роману Вероніки Рот «Дивергент», описані функції метафор при формуванні образу персонажа твору.

У результаті аналізу емпіричного матеріалу з'ясовано, що найчисельнішою тематичною групою є «Емоції та відчуття», що може пояснюватися тим, що авторка використовує метафоризацію з метою глибшого розкриття психологічних характеристик персонажів, їхніх емоційних станів, мотивації та змін поведінки упродовж сюжету. Аналіз засвідчує значущість метафори як стилістичного та концептуального інструмента, який активізує уяву читача й формує емоційний зв'язок із персонажами. Метафори слугують не лише засобом художньої виразності, а як спосіб пояснення почуттів та емоцій і внутрішньої боротьби та емоційної глибини героїв світу роману-антиутопії, порівнюючи їх з уже знайомими читачам об'єктами та явищами навколишнього світу. Другою за чисельністю тематичною групою аналізованих метафор є група на позначення зовнішності персонажів, що може вказувати на важливість опису персонажа для співпереживання його чи її проблемам та тривогам.

Ключові слова: метафора, метафоризація, тематична група, образ, персонаж.

Iryna ZAPUKHLYAK,

orcid.org/0000-0001-6998-7788

Candidate of Philological Sciences,

Senior Lecturer at the Department of Theory and Practice of Translation

Vasyl' Stus Donetsk National University

(Vinnytsia, Ukraine) *i.zapukhlyak@donnu.edu.ua*

Victoria DOLHANOVA,

orcid.org/0009-0007-7002-6061

1st year Master's student at the Faculty of Foreign and Slavic Philology

Vasyl' Stus Donetsk National University

(Vinnytsia, Ukraine) *movchaniuk.v@donnu.edu.ua*

METAPHORS DENOTING PERSONAL CHARACTER IN THE NOVEL "DIVERGENT" BY VERONICA ROTH

The article dwells upon the role of metaphor in shaping the personal portrait of characters in Veronica Roth's dystopian novel *Divergent*. The study focuses on metaphorical expressions that describe emotional states, physical appearance, and the inner world of the protagonists.

The topicality of the article is stipulated by the problem of defining thematic groups denoting the image of the protagonists in the novels. The article aims to describe and define the most numerous thematic groups of metaphors denoting the main characters of the analyzed novel. The research uses such research methods as a continuous sampling method, methods of analysis and synthesis as well as a descriptive method.

The results of the study show that "Emotions and Feelings" is the most numerous thematic group of the metaphors under study. These metaphors are used to present the psychological depth of the characters, conveying their internal struggles, transformations, and emotional complexity. Metaphors that depict negative emotions constitute the majority of analyzed instances and significantly contribute to the portrayal of vulnerability, fear, and tension. Metaphors denoting neutral and positive emotions are also examined as means of expressing balance, introspection, and motivation. The study demonstrates how metaphor allows authors to avoid direct naming of emotional states, instead engaging readers' imagination and personal associations. This deepens the aesthetic perception and facilitates emotional resonance with the characters.

The second largest thematic group of analyzed metaphors is the group referring to the appearance of characters, which may indicate the importance of describing a character for empathizing with his or her problems and anxieties within a dystopian context.

Key words: metaphor, metaphorization, thematic group, image, protagonist.

Постановка проблеми. Метафори є невід'ємним атрибутом художнього твору, це один із найпотужніших засобів художнього мовлення, що виконує важливу функцію у розкритті характеру персонажа у літературі. Завдяки здатності встановлювати асоціативні зв'язки між різноманітними об'єктами та явищами, метафора не лише увиразнює портрет героя, а й формує в уяві читача багатовимірний образ. Завдяки порівнянням автор відображає складні емоційні стани, внутрішні переживання та психологічну глибину персонажів, що допомагає читачу зрозуміти героя та співпереживати йому. Метафоричні конструкції дозволяють уникнути прямого номінування почуттів, емоцій, прагнень, натомість формують у читача асоціації, пов'язані з попереднім досвідом та сприйняттями оточуючого світу, посилюючи естетичне та інтерпретаційне розуміння образу. Таким чином, метафора виконує роль не лише стилістичного засобу, інструмента концептуалізації персонажа в художньому тексті.

Аналіз досліджень. Метафори привертають увагу сучасних мовознавців завдяки широкому спектру їх функціонування. Зокрема Н. П. Білоус, Л. С. Дячук та І. В. Довженко присвятили розвідку відтворенню англійських політичних метафор у промовах Ріші Сунака (Білоус, Дячук, Довженко, 2024), у той час як Ю. Маслоva досліджує зооморфні метафори в сучасному газетному українськомовному дискурсі (Маслова, 2023), у той час як С. М. Кришталь розглядає метафору як елемент синтаксичної структури англійської мови (Кришталь, 2024), а Н. О. Лисенко та О. В. Кулікова досліджують особливості перекладу анатомічних метафор-термінів (Лисенко, Кулікова, 2023). Проте аналіз особливостей метафор на позначення особистості персонажа в романі Вероніки Рот «Дивергент» ще не ставав об'єктом окремої лінгвістичної розвідки.

Мета пропонованої роботи – дослідити тематичні групи метафоричного простору особистості персонажів у творі Вероніки Рот «Дивергент».

Виклад основного матеріалу. Художні твори захоплюють читачів, зображуючи людей, предмети, події та різноманітні місця. Проте головні герої творів мають вирішальне значення у сприйнятті адресатів. Саме тому метафоризація опису зовнішності, почуттів та емоцій персонажів настільки важлива, оскільки завдяки співвіднесенню образу героїв з певними знайомими предметами, явищами та характеристиками читачі сприймають та усвідомлюють цих героїв. Загалом, аналізовані стилістичні засоби пропонують письменникам творчий та універсальний інструмент для створення деталізованих та унікальних портретів персонажів.

На сучасному етапі розвитку мовознавства питання щодо співвідношення образного порівняння та метафори досі залишається контраверсійним. У пропонованій розвідці підтримується думка зарубіжних дослідників, що метафора – це в сутності замасковане порівняння, відношення компаративності у яких дозволяє розглядати метафору та порівняння як споріднені поняття (Фогелін 1988), (Рікер 2023).

У результаті аналізу твору Вероніки Рот «Дивергент» було виявлено 105 метафор на позначення особистості персонажу, дібраних методом суцільної вибірки. В пропонованій роботі аналізовані метафори були поділені й згруповані в тематичні групи (далі – ТГ): ТГ «Зовнішність», «Емоції та відчуття» та «Внутрішній світ». Відповідно до Словника лінгвістичних термінів ТГ означає «ряд слів, що об'єднуються спільністю родових значень, тобто слова, які називають різновиди одного і того ж ряду предметів» (Ганич, Олійник, 1985: 55).

Метафори на позначення емоцій та почуттів у романі Вероніки Рот «Дивергент» суттєво впли-

вають на зображення персонажів, даючи змогу глибше зрозуміти їхній внутрішній світ, надаючи йому цілісності та багатогранності.

Більше того, метафори в творі «Дивергент» часто відображають внутрішні конфлікти персонажів та їхній розвиток протягом сюжету. Оскільки герої стикаються з викликами і роблять складний вибір, використання ними метафор може змінюватися, символізуючи їхній шлях до самоусвідомлення або трансформації.

Ідентичність і приналежність також є повторюваними темами, зображеними через метафори. **Метафори, що належать до ТГ «Емоції та відчуття»** підкреслюють напругу між індивідуальністю та жорсткою фракційною системою, додаючи глибини мотиваціям та стосункам персонажів.

Кількісний аналіз мовних одиниць виявив, що метафори, які описують емоції та відчуття налічують 62 одиниці, що складає 60% аналізованих метафор. Емоції та відчуття, які можна описати за допомогою метафор можна поділити на: негативні (55%), нейтральні (32%) та позитивні (13%).

У романі Вероніки Рот «Дивергент» метафори, що описують негативні емоції та почуття, відіграють значну роль у формуванні особистісних портретів персонажів, додаючи шарів заплутаності та заглибленості в їхні переживання та труднощі. Наприклад, коли персонаж відчуває страх або невпевненість, метафори можуть викликати відчуття перебування в пастці або задухи.

Загалом метафори, що описують негативні емоції та почуття в творі, поглиблюють зображення особистих портретів персонажів, висвітлюючи їхні внутрішні конфлікти, вразливість та стійкість перед викликами. Прикладом вказаних метафор може слугувати: англ. *“This pain is different, less like a stab and more like a crackle, crackling in my brain, spotting my vision with different colors, blue, green, red”* (Roth, 2012: 48). Порівнюючи біль з відчуттям потріскування в мозку, метафора створює візуальний образ, який передає не лише інтенсивність, але й дезорієнтуючу сутність болю. Образ потріскування наводить на думку про відчуття електричних імпульсів або різких сплесків дискомфорту, підкреслюючи гострі страждання персонажа. Крім того, метафора виходить за межі фізичного відчуття і включає сенсорні елементи, такі як поява перед очима плям різних кольорів. Ця деталь додає шарів складності до зображення болю, вказуючи на те, що це не лише фізичне відчуття, але й непереборний досвід, який впливає на сприйняття персонажем навколишнього світу.

Іншим прикладом може бути: англ. *“Cold drops down my spine like a bead of sweat”* (Roth,

2012: 160). Порівняння відчуття холодних крапель по хребту з краплиною поту створює чуттєвий образ, одночасно звичний і тривожний. Використання слова ‘холод’ викликає фізичне відчуття ознобу, тоді як ‘краплі холоду по хребту’ вказує на повзуче, тремтливe відчуття, яке часто асоціюється зі страхом або тривогою. Порівнюючи це відчуття з краплиною поту, метафора додає додаткового рівня інтенсивності, маючи на увазі, що страх персонажа настільки відчутний та інтенсивний, що викликає фізичну реакцію, подібну до потовиділення. Ця метафора не лише фіксує фізичний прояв страху, але й передає психологічний стан персонажа.

У романі «Дивергент» нейтральні емоції та почуття можуть бути зображені через метафори, які викликають відчуття стабільності, рівноваги або буденності. Більше того, метафори можуть передавати відтінки внутрішніх думок і сприйняття персонажів, розкриваючи ледь помітні зміни в їхніх емоційних станах чи настроях. Наприклад: англ. *“I drop like a stone, my eyes closed, one arm outstretched to feel the wind.”* (Roth, 2012: 188). У цій метафорі акт падіння, як камінь, передбачає фізичну дію спуску або розслаблення, що викликає відчуття капітуляції або звільнення. Це може означати момент нейтральності або спокою для персонажа, коли він відпускає напругу або занепокоєння і дозволяє нести себе під дією сили тяжіння або оточення. Образ заплющених очей доповнює зображення, пропонуючи відхід від зовнішніх подразників, створюючи відчуття самоаналізу або внутрішньої зосередженості.

Метафоричний вираз впливає на зображення особистого портрету персонажа, фіксуючи момент фізичного відчуття та емоційної нейтральності. Наприклад: англ. *“I relax my muscles as much as I can before I hit the net, which feels like a slab of cement hitting my shoulder.”* (Roth, 2012: 188). У цій метафорі розслаблення м'язів персонажа перед ударом по сітці свідчить про навмисне зусилля, спрямоване на підготовку до удару, що вказує на почуття готовності або прийняття. Ця дія може символізувати нейтральний емоційний стан, оскільки персонаж підходить до ситуації зі спокійною і врівноваженою поведінкою, не надто збуджений і не тривожний.

Метафори, використані для опису позитивних емоцій і відчуттів, можуть дати уявлення про внутрішній світ персонажа, його мотивації та стосунки, збагачуючи його особистий портрет. Це можна проілюструвати таким чином: англ. *“Her voice is honey-sweet, and moves like honey too, slow and careful.”* (Roth, 2012: 208). У вказаному виразі

порівняння голосу персонажа з медом вказує на багатство і солодкість, які є приємними для чуттів. Цей образ передає позитивний емоційний тон, маючи на увазі, що спілкування персонажа заспокоює, вабить і, можливо, навіть спокушає. Асоціюючи голос персонажа з медом, метафора створює чуттєвий образ, який залучає увагу читача і покращує його сприйняття персонажа.

Крім того, метафора виходить за межі голосу персонажа, описуючи його рухи як повільні та обережні: англ. *"I feel like someone breathed new air into my lungs."* (Roth, 2012: 181). У вказаній метафорі порівняння емоційного досвіду персонажа з людиною, яка вдихає нове повітря в легені, створює потужний образ омолодження і бадьорості. Акт вдихання нового повітря символізує свіжий початок, звільнення, вливання життєвих сил. Цей образ викликає у персонажа глибоке відчуття полегшення, звільнення та розширення можливостей, припускаючи, що він переживає позитивний зсув у своєму емоційному стані або перспективі.

Отже, оскільки авторка повинна постійно зображати внутрішній стан, емоції та переживання свого персонажа, метафори на позначення емоцій та відчуттів зустрічаються в романі достатньо часто. Загалом, такі метафори у творі «Дивергент» слугують потужним літературним прийомом, який збагачує зображення персонажів, передаючи складні емоції, залучаючи почуття читача, сприяючи розвитку персонажів та посилюючи тематичні елементи.

Особливості метафор на позначення зовнішності в романі Вероніки Рот «Дивергент». ТГ «Зовнішність» включає метафори для опису зовнішніх характеристик персонажа.

Література рясніє описами зовнішності персонажів, що є дуже важливим для створення особистісного портрету, оскільки змушує читача уявити героїв і стати частиною історії. Опис зовнішності – це інструмент, який допомагає зробити персонажів твору реалістичнішим та зрозумілішим, таким чином характеризуючи їх для читача. Зовнішність може включати вираз обличчя, пропорції тіла, поставу, одяг та аксесуари. Інформація про риси характеру, спосіб життя та походження є не лише основою враження, яке ви складаєте про персонажа, але й певним чином допомагає зрозуміти наміри персонажа. Автор через опис зовнішності персонажа дозволяє глядачеві створити яскравий уявний образ людини, що, в свою чергу, посилює сприйняття і відчуття зв'язку з об'єктом зображення. Наприклад, персонаж зі скуйовдженим волоссям і брудним одягом може сприйма-

тися як неорганізований або недбалий, тоді як людина з гарною зовнішністю і дорогим одягом, з іншого боку, може сприйматися як вишукана або багата. Зазвичай автори книг наділяють головних героїв особливими рисами, які відрізняють їх від інших, адже саме вони є індивідуальними рисами персонажа.

Зазвичай характеристики зовнішності в особистому портреті збігаються із зовнішнім і внутрішнім світом, зливаючись воедино, і це робить сприйняття читача багатшим, оскільки він отримує розуміння портретованої людини.

У результаті аналізу ілюстративного матеріалу виявлено, що метафори, які описують зовнішність складають 21%, налічуючи 23 одиниці. Наприклад: англ. *"His eyes look like black pits"* (Roth, 2012: 159). У цій метафорі порівняння очей персонажа з 'чорними ямами' вказує на безодню або порожнечу, викликаючи відчуття таємниці або навіть небезпеки. Крім того, використання слова 'чорний' несе в собі конотації темряви, таємниці та прихованих глибин, що ще більше посилює вплив метафори. Вона натякає на те, що в персонажі є більше, ніж здається на перший погляд, натякаючи на шари складності, травми чи внутрішнього неспокою.

Іншим прикладом може слугувати: англ. *"Pale bodies – human bodies, but mangled, arms bent at odd angles, too-wide mouths with needle teeth, empty eye sockets – topple into my bedroom, one after the other, and scramble to their feet, scramble toward me."* [37, с. 160]. Метафора *"pale bodies – human bodies, but mangled"* зіставляє звичний вигляд людських тіл із тривожною картиною їхнього понівечення, пропонуючи глядачеві тривожну сцену. Слово 'блідий', додає моторошної атмосфери, маючи на увазі відсутність життя або життєвої сили в цих тілах. Вираз *"empty eye sockets"* використовується для особливо яскравого та ефектного опису зовнішності одного з персонажів. Метафора створює відчуття порожнечі, можливо, навіть відсутності людяності чи емоцій. Вона створює потужний образ, який передає відчуття моторошності або спустошеності. Ця метафора може бути використана, щоб підкреслити напружений погляд персонажа, позбавлений тепла або виразу, що сприяє загальній атмосфері напруженості або невідомості в оповіданні. За допомогою цієї метафори *"arms bent at odd angles"* авторка роману «Дивергент» Вероніка Рот створює яскравий образ парадоксального і тривожного вигляду рук. Порівняння означає, що руки не перебувають у своєму природному положенні, а скоріше, вони викривлені у ненормальний спосіб, тобто мають

фізичне пошкодження чи деформацію. Ця фраза є прикладом метафори, яка змушує читача відчувати страх і тривогу, оскільки викликає в уяві візуальний образ викривлених фігур. Крім того, це також елемент, який створює відчуття тривоги та небезпеки в сцені, оскільки головний герой стикається з цими неприємними явищами.

Особливості метафор на позначення внутрішнього світу в романі Вероніки Рот «Дивергент». Метафори, що описують внутрішній світ персонажів «Дивергента», сповнені яскравих емоційних інсайтів, що, в свою чергу, полегшує читачеві розуміння їхніх мотивів, боротьби і того, як вони розвиваються впродовж історії. Ці метафори дозволяють читачам зрозуміти їх та їхні переживання на більш глибокому рівні. Зображуючи внутрішню боротьбу, страхи та бажання у вигляді яскравих образів та образної мови, метафори роблять персонажів більш реальними та багатограними, а отже, вони стають більш виразними, і читачі можуть краще з ними взаємодіяти. Зрештою, метафори в «Дивергенті» сприяють більш захопливому читанню, розкриваючи складність внутрішнього життя персонажів і спрямовуючи тематичне дослідження ідентичності, вибору та особистісного розвитку.

Як показав кількісний аналіз мовних одиниць, 19% складають метафори, які описують внутрішній світ персонажа. Наприклад: англ. *“The pain is a constant throb in my head and cheek and ribs.”* (Roth, 2012: 117). Представлена метафора, в якій біль персонажа уподібнюється до ‘постійно пульсуючого’ болю в голові, щоді та ребрах. Таким чином, цей образний вислів розкриває внутрішній світ персонажа через постійну і тотальну атмосферу його болю. Ця метафора не лише вказує на фізичний біль, від якого страждає персонаж, але й виражає емоційний стан персонажа, вказуючи, що персонаж вже давно покінчив з труднощами та боротьбою.

Ще однією ілюстрацією є вираз: англ. *“My body tenses at the edge in his voice, so I am coiled as tight as a spring, and I forget to breathe.”* (Roth, 2012: 129). У цій метафорі відповідь персонажа на тон голосу

іншої людини порівнюється з тим, що він «скручується так само туго, як пружина». Вказана метафора дає нам змогу зазирнути у внутрішній світ персонажа, оскільки він демонструє його спосіб бути напеготові. Аналогія з пружиною показує, що персонаж напружений як фізично, так і емоційно, а отже, налаштований реагувати на небезпеку чи загрозу в ту ж мить, коли вона з’являється. Через цю аналогію автор зображує внутрішні переживання персонажа, що, в свою чергу, показує його чутливість і вразливість у ситуації, що склалася. Таким чином, метафора дає картину, яка дуже чітко відображає внутрішні переживання персонажа, підкреслюється інстинкт персонажа до подразників, які їх оточують.

Кількісне співвідношення аналізованих метафор представлено в Таблиці 1:

Таблиця 1

**Тематичні групи метафор
в романі Вероніки Рот «Дивергент»**

Підгрупа	Тематичні групи	Кількість
1	«Емоції і відчуття»	62 (59%)
1.1	Негативні	34 (32%)
1.2	Нейтральні	20 (19%)
1.3	Позитивні	8 (7%)
2	«Зовнішність»	23 (22%)
3	«Внутрішній світ»	20 (19%)
Разом		105 (100%)

Висновки. Переважна кількість метафор, що репрезентує емоції та відчуття в романі «Дивергент», – це необхідність конкретизувати психологічний стан персонажів, детально описати їх у тексті. «Дивергент» як роман передає весь спектр емоцій, які переживають його головні герої. Такі емоції, як страх, віра, любов, ненависть і надія, відіграють важливу роль у розвитку персонажів та їхніх вчинків. Образна мова, яку авторка використовує для зображення емоційних станів і відчуттів, сприяє тому, що роман належить до дуже напруженого стилю, характерного для антиутопічного жанру. Така наративна техніка викликає у читача тривогу і, що створює відчуття напруженості для персонажів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Білоус, Н. П., Дячук Л. С., Довженко І. В. "Відтворення англійських політичних метафор у промовх Ріші Сунака." *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія* 34 (6), Київ. 2024 С. 96–101.
- Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. Київ : Вища школа, 1985. 360 с.
- Кришталь, С. М. Метафора як елемент синтаксичної структури англійської мови. *Закарпатські філологічні студії*. Ужгород : Видавничий дім "Гельветика", 2024. Т. 1, вип. 34. С. 98–103.
- Лисенко, Н. О. Кулікова О. В. Специфіка латинсько-англійсько-українського перекладу анатомічних метафор-термінів. *Закарпатські філологічні студії*. Ужгород : Видавничий дім "Гельветика", 2023. Т. 1, вип. 32. С. 118–122.
- Маслова Ю. Репрезентація зооморфної метафори в сучасному газетному українськомовному дискурсі. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Дрогобич. Вип. 60, Еом 3, 2023, С. 108–115.
- Fogelin, Robert J.: 1988, *Figuratively Speaking*, Yale University Press, New Haven. 120 p.

7. Ricoeur, Paul. The Rule of Metaphor. London: Routledge, 2003. 464 p.
8. Roth V. 37. Divergent. HarperCollins Publishers, New York. 2011. 487 p.

REFERENCES

1. Bilous, N. P., Diachuk L. S., Dovzhenko I. V. (2024) Vidtvorennia anhliiskykh politychnykh metafor u promovakh Rishi Sunaka. [Reproduction of English Political Metaphors in Rishi Sunak's Speeches]. Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Serii: Filolohiia – Scientific Notes of Vernadsky TNU. Series: Philology. 34 (6), Kyiv. S. 96–101. [in Ukrainian].
2. Hanych D. I., Oliinyk I. S. (1985) Slovyk linhvistychnykh terminiv. [Dictionary of Linguistic Terms]. Kyiv : Vyscha shkola,. 360 . [in Ukrainian]
3. Kryshchal, S. M. (2024) Metafora yak element syntaksyschnoi struktury anhliiskoi movy. [Metaphor as an Element of the Syntactic Structure of the English Language.] Zakarpatski filolohichni studii. – Transcarpathian Philological Studies : V. 1, 34. 98–103. [in Ukrainian]
4. Lysenko, N. O. Kulikova O. V. (2023) Spetsyfika latynsko-anhliisko-ukrainskoho perekladu anatomichnykh metafor-terminiv. [Specificity of the Latin-English-Ukrainian Translation of Anatomical Metaphors-terms.] Zakarpatski filolohichni studii. – Transcarpathian Philological Studies .V. 1, 32. 118–122. [in Ukrainian]
5. Maslova Yu. (2023) Reprezentatsiia zoomorfnoi metafori v suchasnomu hazetnomu ukrainskomovnomu dyskursi. [Representation of the Zoomorphic Metaphors in the Modern Ukrainian Newspaper Discourse.] Aktualni pytannia humanitarnykh nauk. – Topical Issues of the Humanities. 60, V 3, 2023, S. 108–115. [in Ukrainian]
6. Fogelin, Robert J.: 1988, *Figuratively Speaking*, Yale University Press, New Haven. 120 p.
7. Ricoeur, Paul. The Rule of Metaphor. London: Routledge, 2003. 464 p.
8. Roth V. 37. Divergent. HarperCollins Publishers, New York. 2011. 487 p.

Світлана БАДЕР,

orcid.org/0000-0002-9225-423X

доктор педагогічних наук, професор,

завідувачка кафедри розвитку дитини раннього і дошкільного віку

Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

(Полтава, Україна) svetmira23@meta.ua

Марія ПОЧИНКОВА,

orcid.org/0000-0002-1383-7470

доктор педагогічних наук,

професор кафедри початкової освіти

Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

(Полтава, Україна) poshinkovam@gmail.com

МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ¹

Глобалізаційні процеси та інформаційне перенасичення світового простору, соціально-політична нестабільність та воєнний стан в Україні зумовлюють необхідність формування критичного мислення громадян, починаючи з дошкільного дитинства.

У науковому дискурсі критичне мислення розуміється як певна інтелектуальна здатність особистості до свідомого аналізу інформації, аргументованого оцінювання фактів, подій та явищ, формулювання власної позиції на основі системи ціннісно-сміслових орієнтацій та глибокої рефлексії. Саме такі здатності є запорукою психологічної безпеки громадянина в мінливому світі, коли він спроможний ефективно протистояти маніпуляціям та потоку викривленої інформації з різних джерел. Тож, інтеграція технологій критичного мислення в освітній процес закладів освіти різних ланок є вкрай важливим завданням.

Зауважимо, що в арсеналі означеної технології існує чимало методів формування критичного мислення, отже, метою статті є їх систематизація відповідно до провідної мисленнєвої діяльності характеристика з точки зору педагогічного потенціалу в становленні критичності мислення.

Під методом формування критичного мислення розуміється цілеспрямований спосіб організації різних видів діяльності (навчальної, виховної або соціально-комунікативної), який стимулює в особистості здатність до усвідомленого аналізу інформації, аргументованого судження, логічного мислення, самостійного прийняття рішень і рефлексії.

Визначено такі методи формування критичного мислення у структурі відповідної технології: дискусивні (дискусії / дебати, коло ідей / кошик ідей, метод «Шість капелюхів» (Е. де Боно), фасилітований діалог, мозковий штурм, «мозаїка» / «ажурна пилка»), проблемно-пошукові (метод кейсів, метод проблемних питань з відкритим закінченням, евристична бесіда, метод гіпотез, «Древо припущень», дослідницькі задачі), логіко-аналітичні (логічні задачі та парадокси, порівняльний аналіз), класифікація, логічні схеми, інтелект-карти, графіки, діаграми Вена, кола Ейлера, «Ромашка Блума», «Кубик Блума», «Риб'яча кістка», «Кластер», методи роботи з медіаінформацією (критичний аналіз медіатекстів, фактчекінг, інфографіка), аналітико-рефлексивні (таблиця «ЗХД» (знаємо – хочемо дізнатись – дізналися), «Займи позицію», барометр), рефлексивні (щоденник спостережень / роздумів (рефлексивний щоденник), метод «Я-твердження», метод «ПМЦ» (плюс – мінус – цікаво), коло рефлексії, метод «П'ять чому?», діаграму самопізнання, есе, сенквейн, методи «ПРЕС» («Шкала думок»)).

Ключові слова: критичне мислення, технологія формування критичного мислення громадян, методи формування критичного мислення, інструментальна складова технології формування критичного мислення.

¹ Публікація містить результати досліджень, проведених при грантовій підтримці Національного фонду досліджень України за проектом 2021.01/0021

Svitlana BADER,

orcid.org/0000-0002-9225-423X

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Head of the Department of Early and Preschool Child Development
Luhansk Taras Shevchenko National University
(Poltava, Ukraine) svetmira23@meta.ua

Mariya POCHYNKOVA,

orcid.org/0000-0002-1383-7470

Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor at the Department of Primary Education
Luhansk Taras Shevchenko National University
(Poltava, Ukraine) pochinkovam@gmail.com

METHODS OF FORMING CRITICAL THINKING IN PERSONALITY

Globalization processes and information oversaturation of the world space, socio-political instability and martial law in Ukraine necessitate the formation of critical thinking of citizens, starting from preschool childhood.

In scientific discourse, critical thinking is understood as a certain intellectual ability of an individual to consciously analyze information, reasoned evaluation of facts, events and phenomena, formulation of one's own position on the basis of a system of value-semantic orientations and deep reflection. It is precisely such abilities that are the key to the psychological security of a citizen in a changing world, when he is able to effectively resist manipulation and the flow of distorted information from various sources. Therefore, the integration of critical thinking technology into the educational process of educational institutions of various levels is an extremely important task.

We note that in the arsenal of this technology there are many methods for forming critical thinking, therefore, the purpose of the article is to systematize them according to the leading thinking activity and characterize them from the point of view of pedagogical potential in the formation of critical thinking.

The method of forming critical thinking is understood as a purposeful way of organizing various types of activities (educational, educational or socio-communicative), which stimulates the individual's ability to consciously analyze information, reasoned judgment, logical thinking, independent decision-making and reflection.

The following methods of forming critical thinking in the structure of the corresponding technology have been identified: discursive (discussions / debates, circle of ideas / basket of ideas, the method of "Six Hats" (E. de Bono), facilitated dialogue, brainstorming, "mosaic" / "openwork saw"), problem-search (case method, method of open-ended problem questions, heuristic conversation, method of hypotheses, "Tree of assumptions", research tasks), logical-analytical (logical tasks and paradoxes, comparative analysis), classification, logical schemes, mind maps, graphs, Venn diagrams, Euler circles, "Bloom's Daisy", "Bloom's Cube", "Herringbone", "Cluster"), methods of working with media information (critical analysis of media texts, fact-checking, infographics), analytical-reflective (table "ZHD" (we know – we want learn – learned", "Take a stand", barometer), reflective (diary of observations / reflections (reflective diary), the "I-statements" method, the "PMC" method (plus – minus – interesting), the circle of reflection, the "Five whys?" method, a self-knowledge diagram, essay, senquin, methods "PRESS" "Thought Scale").

Key words: critical thinking, technology of forming critical thinking of citizens, methods of forming critical thinking, instrumental component of the technology of forming critical thinking.

Постановка проблеми. У сучасному світі, де інформаційні потоки стрімко зростають, а доступ до знань стає дедалі відкритішим, критичне мислення постає як ключова компетентність громадянина демократичного суспільства. В умовах воєнного стану та боротьби України за свою незалежність на тлі широкомасштабної війни, у тому числі, ментальної, здатність аналізувати, перевіряти факти, відрізняти правду від маніпуляції та формувати власну аргументовану позицію є необхідною умовою ефективної участі громадян у суспільно-політичному житті країни.

Особливої актуальності ця проблема набуває в умовах поширення дезінформації, пропаганди та психологічних маніпуляцій, які підривають

основи громадянського діалогу й демократії. Формування критичного мислення не лише сприяє підвищенню рівня особистої інформаційної безпеки, а й є запорукою соціальної згуртованості та відповідального прийняття рішень на всіх рівнях – від життєво-побутових до національних.

У зв'язку з цим наукове осмислення та впровадження ефективних методів формування критичного мислення громадян є актуальним завданням міждисциплінарного рівня.

Аналіз досліджень. Зауважимо, що проблема формування критичного мислення сьогодні вивчається доволі ґрунтовно. Так, сутність означеного поняття розглядають С. Бадер, О. Пометун, М. Починкова, С. Терно, Т. Хачумян та ін. Риси та

ознаки критично мислячої особистості проаналізовано у студіях J. A. Braus, J. Dewey, A. Crawford, P. A. Facione, D. F. Halpern, W. Huitt, M. Lipman, J. Makinster, S. Mathews, R. Paul, E. W. Saul, W. G. Sumner, D. Wood.

Становлення критичного мислення громадян учені аналізують сьогодні з точки зору вікових характеристик: підготовка дошкільника до розвитку у нього критичного мислення розглядається у студіях С. Бадер, О. Караман, М. Починкової; формування критичного мислення учнів початкової школи стало предметом дослідження О. Белкіної-Ковальчук, Л. Білецької, Л. Колток, С. Луців, О. Шквир; учнів загальноосвітньої школи – О. Пометун, С. Терно, І. Сущенко; у здобувачів вищої освіти – М. Артющина, М. Починкова, Т. Хачумян, В. Ягоднікова тощо.

Власне, окремі форми та методи формування критичного мислення на різних вікових етапах розглядають у своїх роботах О. Пометун, М. Починкова, С. Терно тощо. Натомість, все ще відсутні системні розвідки, де було б схарактеризовано широкий спектр відповідних форм, методів, засобів формування критичного мислення громадян на різних вікових етапах.

Отже, **метою статті** є виокремлення, класифікація та характеристика спектру методів формування критичного мислення особистості для подальшої характеристики та узагальнення інструментарію відповідної педагогічної технології.

Виклад основного матеріалу. Перш за все, визначимось із сутністю поняття «метод формування критичного мислення», яке ми розуміємо як цілеспрямований спосіб організації різних видів діяльності (навчальної, виховної або соціально-комунікативної), який стимулює в особистості здатність до усвідомленого аналізу інформації, аргументованого судження, логічного мислення, самостійного прийняття рішень і рефлексії.

Зауважимо, що учені виокремлюють чимало методів формування критичного мислення, тож, спробуємо класифікувати їх, а потім визначитись з їхньою доцільністю відповідно віку. Аналіз наукових розвідок дозволяє виділити такі групи методів формування критичного мислення особистості на основі провідної мисленнєвої діяльності в процесі реалізації методу: дискусивні, проблемно-пошукові, логіко-аналітичні, методи роботи з медіаінформацією, аналітико-рефлексивні, рефлексивні. Схарактеризуємо кожен з груп більш детально.

Так, *дискусивні методи*, які формують одні з найбільш важливих вмінь – дискусивні, що відображають творчий процес вирішення проблем під

час дискусії (Сергієнко, 2024: 266). Такі методи спрямовані на активну участь здобувачів в освітньому процесі, що стимулює аналітичне, рефлексивне та незалежне мислення. Вони допомагають формувати вміння критикувати ідеї, а не людей; ставити запитання; визначати предмет або тему обговорення й дотримуватися її; формулювати декілька відповідей на одне запитання; доводити, аргументувати й відстоювати власну позицію; встановлювати та підтримувати контакт із співбесідником; аргументувати власну позицію та приймати або спростовувати аргументи співбесідника; відбирати необхідну інформацію про тему обговорення; робити висновки й узагальнення; слідкувати за темою дискусії тощо. До дискусивних методів формування критичного мислення відносимо: дискусії / дебати, коло ідей / кошик ідей, метод «Шість капелюхів» (Е. де Боно), фасилітований діалог, мозковий штурм, «мозаїка» / «ажурна пилка» тощо.

Так, метод дебатів / дискусій має на меті активне залучення всіх учасників до безпосереднього обговорення проблеми, коли кожен вчиться висловлювати власну думку, добирати аргументи та контраргументи на основі глибокого аналізу ситуації. Під час дискусій у особистості формуються навички логічно та послідовно викладати аргументи, приймати рішення на основі відкритості до нової інформації, удосконалюються уміння слухати та поважати точку зору іншого (Нечипоренко та ін, 2019). Метод є ефективним у формуванні критичного мислення, починаючи з початкової школи, натомість у закладі дошкільної освіти можна використовувати елементи простої дискусії з 4–5 років («Коло думок», «Обери та поясни», «Запитання від друга» тощо). Зауважимо, що існують різні варіанти дискусій / дебатів: круглі столи, парламентські дебати, он-лайн дискусії, дебати за методом К. Поппера, судові дебати тощо.

Метод «Шість капелюхів» (Е. де Боно) спонукає до обговорення проблеми під різними кутами зору, що спонукає до структурованого полілогу. Суть методу полягає в тому, що учасники, надягаючи різні за кольором капелюшки мають розкрити факти про проблему (білий капелюшок), емоції стосовно неї (червоний капелюшок), слабкі аспекти (чорний капелюх), переваги ситуації (жовтий капелюх), нові ідеї відповідно цієї ситуації (зелений капелюх), підсумки та постановка завдань й відповідний контроль (синій капелюх) (Павленко, 2016).

Імплементация методу в освітній процес дозволяє навчити особистість розглядати проблему з

різних боків, виокремлювати раціональні та емоційні судження, сформувані навички вдалої аргументації, стимулювати гнучкість мислення тощо.

Фасилітований діалог являє собою різновид групової взаємодії для обговорення проблеми, де фасилітатор допомагає розвивати ідеї, ставити запитання, висловлювати думки та шукати спільні рішення, не нав'язуючи власної точки зору. Ідеальною формулою фасилітованого діалогу є: запитання – думки – уточнення – аналіз – підсумок.

Реалізація фасилітованого діалогу в повному обсязі стає можливою починаючи з середньої школи, коли учні вже здатні оцінювати причинно-наслідкові зв'язки, висловлювати власну точку зору, вислуховувати точку зору іншого. Такий метод дозволяє вдало аналізувати, аргументувати факти, сприяє активній комунікації та рефлексії.

Метод ажурної пилки дозволяє розподілити інформацію парціально та обмінюватись нею у групах. Кожному учаснику групи надається частина інформації, далі учасники із своїх «домашніх» груп переходять в «експертні», де вивчають інформацію разом і, відповідно, стають експертами в своїй підтемі. Коли вони вертаються у свої групи – розповідають іншим те, в чому стали експертами. Метод дозволяє самостійно здобувати інформацію, аналізувати її, систематизувати, навчати інших на основі відкритості до нового (Пометун, 2012).

Отже, дискусивні методи мають чимало переваг при формуванні критичного мислення особистості, адже: сприяють суб'єктивізації учасників освітнього процесу, їх активності під час обговорення дискусійних питань; стимулюють формування здатності до аргументації власної точки зору на основі отриманих аргументів; сприяють ефективній командній роботі, поваги та толерантності до точок зору інших; можуть бути використані на різних ланках освіти.

Комплекс *проблемно-пошукових методів* формування критичного мислення особистості вміщує в собі такі методи, що спонукають критично осмислювати факти, події, ситуації та вимагають пошуку вирішення проблеми через висловлення припущень, гіпотез. До них зараховуємо: метод кейсів, метод проблемних питань з відкритим закінченням, евристичну бесіду, метод гіпотез, «Древо припущень», «Риб'яча кістка» («Риб'ячий скелет або Fishbone»), дослідницькі задачі.

Так, метод кейсів базується на аналізі реальних або наближених до реальних ситуацій, що вимагають обґрунтованих рішень на основі всебічного аналізу ситуації. Учасникам пропонується проаналізувати питання з різних кутів зору, виступа-

ючи в різних ролях, що стимулює неупереджене бачення сутності ситуації, її аналіз та пошук різних варіантів рішень.

Дещо схожим за механізмами формування критичного мислення є метод гіпотез, реалізація якого сприяє аналізу складних ситуацій та, на цій основі, висуненню припущень (гіпотез), які необхідно перевірити на достовірність. Упровадження методу сприяє формуванню наукового, доказового стилю мислення, оскільки передбачає розгляд кількох варіантів пояснення ситуації, обґрунтовану перевірку кожного припущення, пошук істини на основі позитивного скептицизму та рефлексії.

Не менш важливою перевагою обох методів є сприяння розвитку метапізнавальних умінь – здатності до самоаналізу та усвідомлення потенціалу власної когнітивної діяльності, що є базисом для становлення критичного мислення (Терно, 2011: 14).

Привертає нашу увагу також метод «Древо припущень» / «Древо передбачень», що ґрунтується на послідовному аналізі проблемної ситуації шляхом візуального моделювання дерева, де кожна гілка символізує певний варіант розгортання подій. Учені (Лякішева та ін., 2022) зазначають, що метод базується на ідеях когнітивної психології, де навчання розглядається як результат активного конструювання знань на основі попереднього досвіду та рефлексії.

Робота у межах методу передбачає всебічний аналіз запропонованої проблеми (корінь дерева), висунення первинних гіпотез щодо рішення проблеми (основні гілки дерева), їх уточнення та прогнозування наслідків (вторинні гілки дерева) та прогнозування остаточного результату, рішення (листя дерева). Завдяки такій роботі здобувачі набувають здатності структурувати власний мисленнєвий процес, що є основою критичного мислення.

До проблемно-пошукових методів формування критичного мислення відносимо також евристичну бесіду та проблемні запитання з відкритим закінченням, адже під час їх використання здобувачі виступають активними суб'єктами освітнього процесу, самостійно «відкривають» знання, практикуючи так зване «мислення через мовлення». Упровадження означених методів дає можливість створити умови для ґрунтовної інтелектуальної активності, самостійності у прийнятті рішень та розвитку здатності до всебічного аналізу проблеми / ситуації. Отже, це методи, що зорієнтовані на діалогічне, пошукове навчання.

Уважаємо, що проблемно-пошукові методи доцільно використовувати під час формування критичного мислення, оскільки вони: стимулю-

ють інтелектуально-пошукову діяльність здобувачів на різних ланках освіти; розвивають навички самостійної аргументації, пошуку фактів та обґрунтувань; сприяють формуванню навичок прийняття автономних рішень; стимулюють становлення аксіосфери через прийняття відповідальних рішень.

Логіко-аналітичні методи формування критичного мислення особистості дають можливість глибоко осмислити сутність текстів, фактів, явищ, подій, певної статистики, що дозволяє практикувати так зване «індуктивне мислення».

До логіко-аналітичних методів зараховуємо: логічні задачі та парадокси, порівняльний аналіз, класифікація, логічні схеми, інтелект-карти, графіки, діаграми Вена, кола Ейлера, методи «Ромашка Блума» й «Кубик Блума» тощо.

Кола «Ейлера» та діаграма Вена як методи формування критичного мислення доцільно використовувати для візуалізації взаємозв'язків між поняттями, категоріями чи твердженнями, що сприяє вдалому аналізу, порівнянню та ефективному висновкуванню. Так, у вигляді різних кіл учням / здобувачам пропонується позначити різні поняття. Їх перетин – це те, що є спільним у цих категоріях; те, що їх відрізняє – визначається на полі, що не перетинається з іншими колами (Лякішева та ін., 2022).

Метод «Ромашка Блума» заснований на когнітивній таксономії Б. Блума, що спрямована на структурування пізнавальної активності учнів / здобувачів шляхом шести типів запитань, де кожне відповідає певному рівню мислення: запам'ятовування, розуміння, застосування, аналіз, оцінювання та створення. Візуалізація методу у вигляді квітки з шістьма пелюстками сприяє полегшенню дидактичного процесу, активізації розумової активності учня / здобувача та, відповідно, процесу формування критичного мислення.

Схожий механізм формування критичного мислення спрацює при використанні методу «Кубик Блума», де кожна грань відповідає конкретному рівню когнітивної діяльності, зокрема: знання, розуміння, застосування, аналіз, творення. Під час виконання певного завдання з використанням кубика, учень / здобувач кидає кубик та реалізує завдання, яке випадає. Це сприяє формуванню умінь формулювали аргументовані відповіді, робити висновки, шукати альтернативні рішення, співвідносити отриману інформацію з наявною сукупністю знань та існуючим досвідом (Путівник, 2017).

Використання таксономії Блума створює умови для розвитку здатності до формулювання

запитань, логічного мислення, аргументованих суджень, що принципово важливо для становлення критичності мислення.

Логічні задачі та парадокси активізують аналітичну, дедуктивну, рефлексивну діяльність учнів / здобувачів шляхом глибокого осмислення ситуації, що пропонується, переосмислення стереотипних суджень та пошуку нетривіальних рішень. Такі методи створюють умови для інтеграції раціонального мислення з емоційною та ціннісно-естетичною складовою процесу пізнання, що є базою для становлення критичного мислення.

До провідних переваг таких методів учені (Лякішева та ін, 2022; Починкова, 2021) відносять: формування здатності моделювати логічні ланцюги у певних подіях; розвиток умінь аргументації – ефективна оцінка думок та обґрунтувань думок інших; здатність до самостійності мислення, адже використання таких методів стимулює розвиток уміння відходити від шаблонів, покладатись на власні висновки; підвищує когнітивну гнучкість, оскільки логіко-аналітичні методи дозволяють розглядати проблему з різних боків, змінювати точку зору на основі нової інформації, адаптуватись до змін.

Група методів роботи з медіаінформацією у формуванні критичного мислення громадян сприяє вдалій роботі з інформацією з різних джерел, оскільки вони базуються на використанні цифрових технологій, мультимедійних інструментів, різного медіаконтенту тощо.

Уважаємо, що до таких методів слід віднести: критичний аналіз медіа текстів, фактчекінг, інфографіка тощо.

Звісно, такі методи складно інтегрувати і освітній процес закладів дошкільної освіти або початкової школи, але для старшої та вищої школи варто імплементувати їх в процес навчання вже сьогодні.

Критичний аналіз медіа текстів використовується для розвитку навичок свідомого сприйняття медіатекстів, аналізу медіатекстів з різних джерел, виявлення маніпулятивних технік.

Метод фактчекінгу застосовується для перевірки достовірності даних, сприяє формуванню вміннь пошуку першоджерел, надійних джерел інформації, вміння працювати з фактчекінговими платформами.

Потенціал означених методів убачаємо в: розвитку цифрової грамотності та медіаграмотності громадян; здатність швидко орієнтуватися в потоці інформації з різних джерел; формування навичок самостійного дослідження; формування етичності та інформаційної відповідальності; профілактиці

негативного впливу інфодемії; формування вмінь розпізнавати й уникати маніпуляцій.

Виокремлення аналітико-рефлексивних методів в окрему групу зумовлено специфікою діяльності під час їхньої реалізації, адже кожен метод, по-перше, розведений у часі, тобто використовується на етапі виклику, а потім рефлексії, по-друге, спочатку вимагає аналізу існуючих знань, умінь і навичок, а пізніше рефлексії роботи, проведеної під час заняття з урахуванням першого етапу. До таких методів відносимо таблицю «ЗХД» (знаємо – хочемо дізнатись – дізналися), «Займи позицію», барометр.

Так, використання таблиці «ЗХД» сприяє структуризації знань, розвитку аналітичного мислення, саморефлексії та підвищує рівень навчальної мотивації учнів / здобувачів (Пометун, 2012).

Дещо схожим є метод «Займи позицію», коли здобувач має спочатку самостійно прийняти рішення щодо певної ситуації чи проблеми, а на етапі рефлексії на основі всебічного розгляду проблеми / ситуації та погодитись, або не погодитись зі своєю попередньою позицією, обґрунтувати її або запропонувати інше бачення, вирішення.

Таким чином, аналітико-рефлексивні методи сприяють: формуванню здатності одночасного аналізу й рефлексії; висувати припущення про обґрунтованість власної позиції на підставі аналізу знань; усвідомлювати пробіли у власних знаннях і позиціях для прийняття рішень.

І, нарешті, *рефлексивні методи* спрямовані на розвиток здатності особистості усвідомлювати, осмислювати та оцінювати власний процес мислення, пізнання і прийняття рішень, тобто мова йдеться про активну метакогнітивну діяльність.

До рефлексивних методів відносимо: щоденник спостережень / роздумів (рефлексивний щоденник), метод «Я-твердження», метод «ПМЦ» (плюс – мінус – цікаво), коло рефлексії, метод «П'ять чому?», діаграму самопізнання, есе, сенквейн, методи «ПРЕС», «Шкала думок» тощо.

Зупинимось на найбільш універсальних методах, зважаючи на їх обсяг. Так, метод «Я-твердження», передбачає висловлення власної думки стосовно певної проблеми та її вирішення з урахуванням емоційної складової. Це дозволяє не

лише висловити власну думку, емоції та передати почуття, а й зрозуміти межі вже існуючих знань для того, щоб їх розширити у подальшому.

Одним із рефлексивних методів є метод «Діаграма самопізнання», що передбачає побудову графічної моделі, яка відображає внутрішній стан здобувача й активізує процеси самопізнання. Власне, діаграма вміщує в собі декілька секторів: «Що я знаю?», «Що я думаю?», «Що хочу дізнатись?», «Що дізнався?».

Щоденник спостережень передбачає постійну фіксацію результатів спостережень, думок, аналіз ідей, нотування сумнів та висновків щодо певних подій, явищ або ситуацій. Ведення такого щоденника спонукає особистість до рефлексії, самоаналізу, усвідомлення. Письмове оформлення спостережень сприяє розвитку логіки, розуміння причинно-наслідкових зв'язків, структурності мислення, адже це своєрідний інструмент самонавігації.

Отже, рефлексивні методи формування критичного мислення громадян сприяють: формуванню здатності активізувати процес самопізнання, усвідомленого аналізу інформації; закріпленню звички оцінювати власні судження, виявляти логічні помилки й приймати обґрунтовані рішення; емоційно-ціннісному навчанню, що позитивно впливає на процес формування критичності мислення тощо.

Висновки. Таким чином, технологія формування критичного мислення особистості володіє широким арсеналом методів, які є своєрідним комплексом педагогічних стратегій, що активізують пізнавальну діяльність здобувачів шляхом розв'язання складних ситуацій, глибокого осмислення різних стратегій вирішення проблеми. Нами було визначено такі групи методів формування критичного мислення: дискусивні, проблемно-пошукові, логіко-аналітичні, методи роботи з медіаінформацією, аналітико-рефлексивні, рефлексивні.

Перспективи подальших розвідок убачаємо в характеристиці інструментальної складової технології формування критичного мислення особистості громадян задля вдалого протистояння ментально-інформаційній війні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Беленька Г. В. Інтерактивні методи навчання як засіб розвитку критичного мислення студентів. *Актуальні проблеми психології* : Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. 2020. Вип. 16. С. 33–46.
2. Лякішева А. В., Вітюк В. В., Кашуб'як І. О. Кейсбук методів і прийомів технології розвитку критичного мислення в Новій українській школі : навч.-метод. посіб. для вчит. поч. класів ЗЗСО та студ. спец. 013 Початкова освіта. Луцьк : ФОП Іванюк В. П., 2022. 116 с.
3. Нечипоренко А. Ф., Тільняк Н. В., Сидоренко Л. М. Особливості розвитку критичного мислення під час проведення дебатів. *World Science*. 2019. № 3 (43). С. 13–15.

4. Павленко В. В. Метод Едварда де Боно «Шість капелюхів мислення» як засіб розвитку креативного мислення у школярів. *Сучасні тенденції і пріоритети компетентнісного підходу в підготовці майбутніх фахівців дошкільної та початкової освіти* : збірник науково-методичних праць / за заг. редакцією В. Є. Литнєва, Н. Є. Колесник, Т. В. Завязун. Житомир : «Полісся», Ч. 1. 2016. С. 73–78.
5. Полонська Т. Методи розвитку критичного мислення у процесі компетентнісно орієнтованого навчання іноземних мов учнів закладів загальної середньої освіти. *Компетентнісно орієнтоване навчання іноземних мов у закладах загальної середньої освіти: симбіоз педагогічної науки і шкільної практики* : зб. матеріалів наук.-метод. інтернет-семінару. Київ, 23 вересня 2021 р. Київ : Пед. думка, 2021. С. 20–28.
6. Пометун О. Методика розвитку критичного мислення на уроках історії. *Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання*. 2012. №2. С. 3–7.
7. Пометун О., Пироженко Л. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід. К., 2002. 136 с.
8. Починкова М. М. Формування критичного мислення майбутніх учителів початкової школи у процесі професійної підготовки : дис. на здобуття наук. ступ. докт. пед. наук ; спец. 13.00.04 – теор. і мет. проф. освіти, 2021.
9. Путівник з розвитку критичного мислення в учнів початкової школи : методичний посібник для вчителів / автори-укладачі: О. І. Пометун, І. М. Сущенко. К., 2017. 96 с.
10. Сергієнко Н. Дискусивні вміння студентів як складова інтерактивної компетенції при навчанні іноземної мови у ЗВО. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2024. Вип. 75, том 3. С. 262–268. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/75-3-38>
11. Терно С. О. Теорія розвитку критичного мислення (на прикладі навчання історії) [посібник для вчителя]. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2011. 105 с.
12. Технології розвитку критичного мислення учнів. URL : https://www.criticalthinking.expert/book-criticalthinking/FREE_tehnolog%D1%96%D1%97_rozvitku_kritichnogo_mislennja_uchn%D1%96v.pdf

REFERENCES

1. Bielienka H. V. (2020) Interaktyvni metody navchannia yak zasib rozvytku krytychnoho myslennia studentiv [Interactive teaching methods as a means of developing students' critical thinking]. *Aktualni problemy psykholohii* : Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohii imeni H.S. Kostiuks NAPN Ukrainy. 16. 33–46. [in Ukrainian].
2. Liakisheva A. V., Vitiuk V. V., Kashubiak I. O. (2022) Keisbuk metodiv i pryiomiv tekhnolohii rozvytku krytychnoho myslennia v Novii ukrainskii shkoli [Casebook of methods and techniques for the development of critical thinking technology in the New Ukrainian School] : navch.-metod. posib. dla vchyt. poch. klasiv ZZSO ta stud. spets. 013 Pochatkova osvita. Luts'k : FOP Ivaniuk V. P. [in Ukrainian].
3. Nechyporenko A. F., Tilniak N. V., Sydorenko L. M. (2019). Osoblyvosti rozvytku krytychnoho myslennia pid chas provedennia debativ [Features of developing critical thinking during debates]. *World Science*. 3 (43). 13–15. [in Ukrainian].
4. Pavlenko V. V. (2016). Metod Edvarda de Bono «Shist kapeliukhiv myslennia» yak zasib rozvytku kreatyvnoho myslennia u shkoliariv [Edward de Bono's method "Six Thinking Hats" as a means of developing creative thinking in schoolchildren]. *Suchasni tendentsii i priorytety kompetentnisnogo pidkhodu v pidhotovtsi maibutnikh fakhivtsiv doshkilnoi ta pochatkovoï osvity* : zbirnyk naukovykh-metodychnykh prats / za zah. redaktsiieiu V. Ye. Lytnova, N. Ye. Kolesnyk, T. V. Zaviiazun. Zhytomyr : «Polissia», 1. 73–78. [in Ukrainian].
5. Polonska T. (2021). Metody rozvytku krytychnoho myslennia u protsesi kompetentnisno oriietovanoho navchannia inozemnykh mov uchniv zakladiv zahalnoi serednoi osvity [Methods for developing critical thinking in the process of competency-based foreign language teaching for students of secondary education institutions.]. *Kompetentnisno oriietovane navchannia inozemnykh mov u zakladakh zahalnoi serednoi osvity: symbioz pedahohichnoi nauky i shkylnoi praktyky* : zb. materialiv nauk.-metod. internet-seminaru. Kyiv, 23 veresnia 2021 r. Kyiv : Ped. dumka. 20–28. [in Ukrainian].
6. Pometun O. (2012). Metodyka rozvytku krytychnoho myslennia na urokakh istorii [Methodology for developing critical thinking in history lessons]. *Istoriia i suspilstvoznnavstvo v shkolakh Ukrainy: teoriia ta metodyka navchannia*. 2. 3–7. [in Ukrainian].
7. Pometun O., Pyrozhenko L. (2002) Interaktyvni tekhnolohii navchannia: teoriia, praktyka, dosvid [Interactive learning technologies: theory, practice, experience]. K. [in Ukrainian].
8. Pochynkova M. M. (2021) Formuvannia krytychnoho myslennia maibutnikh uchyteliv pochatkovoï shkoly u protsesi profesiinoï pidhotovky [Formation of critical thinking of future primary school teachers in the process of professional training] : dys. na zdobuttia nauk. stup. dokt. ped. nauk ; spets. 13.00.04 – teor. i met. prof. osvity. Starobilsk [in Ukrainian].
9. Putivnyk z rozvytku krytychnoho myslennia v uchniv pochatkovoï shkoly (2017). [A guide to developing critical thinking in elementary school students] : metodychnyi posibnyk dla vchyteliv / avtory-ukladachi: O. I. Pometun, I. M. Sushchenko. K. [in Ukrainian].
10. Serhiienko N. (2024). Dyskutyvni vminnia studentiv yak skladova interaktyvnoi kompetentsii pry navchanni inozemnoi movy u ZVO [Students' discussion skills as a component of interactive competence in learning a foreign language in high schools]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*. 75, 3. 262–268. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/75-3-38> [in Ukrainian].
11. Terno S. O. (2011). Teoriia rozvytku krytychnoho myslennia (na prykladi navchannia istorii) [posibnyk dla vchytelia] [Theory of the development of critical thinking (using the example of teaching history) [teacher's guide]]. Zaporizhzhia : Zaporizkyyi natsionalnyi universytet. [in Ukrainian].
12. Tekhnolohii rozvytku krytychnoho myslennia uchniv. [Technologies for developing students' critical thinking]. URL : https://www.criticalthinking.expert/book-criticalthinking/FREE_tehnolog%D1%96%D1%97_rozvitku_kritichnogo_mislennja_uchn%D1%96v.pdf [in Ukrainian].

УДК 811.93:81'243:378.147

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/87-1-44>**Марія БІЛОКОПИТОВА,***orcid.org/0000-0003-3817-245X*

викладач кафедри іноземних мов

Університету імені Альфреда Нобеля

(Дніпро, Україна) *bilokopytova.m@duan.edu.ua***Анна ВОЛОБОЄВА,***orcid.org/0009-0002-7710-6922*

викладач кафедри іноземних мов

Університету імені Альфреда Нобеля

(Дніпро, Україна) *voloboieva.a@duan.edu.ua***Карина ОСТРОВСЬКА,***orcid.org/0009-0008-6749-5374*

викладач кафедри іноземних мов

Університету імені Альфреда Нобеля

(Дніпро, Україна) *ostrovska.k@duan.edu.ua*

ГЕЙМІФИКАЦІЯ ЯК ПЕДАГОГІЧНА СТРАТЕГІЯ У ВИВЧЕННІ ІНОЗЕМНИХ МОВ НЕФІЛОЛОГІЧНИМИ СПЕЦІАЛЬНОСТЯМИ

У даній статті розглядається роль і педагогічний потенціал гейміфікації в мовній освіті, з особливим акцентом на її застосуванні для нефілологічних спеціальностей у вищих навчальних закладах. Спираючись на теоретичні засади та емпіричні дослідження, автори досліджують, як ігрові елементи можуть бути ефективно інтегровані в заняття з іноземної мови для створення більш інтерактивного та орієнтованого на студента навчання. Доведено, що такі ігри та гейміфіковані вправи сприяють самотійності студентів, зменшують мовну тривожність і покращують запам'ятовування, що має вирішальне значення для студентів, яким може бракувати внутрішньої мотивації до вивчення мови. Зміщуючи акцент з традиційного навчання на активну участь та вирішення проблем, гейміфікація добре узгоджується з сучасними освітніми тенденціями та цифровими компетенціями сучасних здобувачів освіти. Тим не менш, результати дослідження підкреслюють очевидні переваги гейміфікованих підходів у підтримці мовної освіти для студентів нефілологічних спеціальностей. Особливий акцент у дослідженні робиться на емоційному вимірі гейміфікованого навчання. Емоційне залучення через цікавість, азарт, задоволення і відчуття досягнення відіграє надважливу роль у підтримці уваги і закріпленні результатів навчання. Позитивні емоції, породжені ігровою взаємодією та механізмами негайного зворотного зв'язку, сприяють створенню безпечного та стимулюючого середовища, в якому студенти почуваються більш комфортно, ризикуючи та практикуючи іноземну мову без страху невдачі. Така емоційно сприятлива атмосфера особливо корисна для студентів нефілологічних спеціальностей, які в іншому випадку можуть ставитися до мовних курсів з байдужістю або тривогою. Зрештою, у статті стверджується, що гейміфікація – це не тимчасова тенденція, а цінна стратегія для збагачення навчального процесу, особливо коли вона пристосована до унікальних потреб студентів, які не належать до філологічної сфери.

Ключові слова: гейміфікація, вивчення мов, іноземні мови, мовна освіта, навчання, ігри, ігрові елементи, нефілологічні спеціальності.

Mariia BILOKOPYTOVA,

orcid.org/0000-0003-3817-245X

*Lecturer At the Department of Foreign Languages
Alfred Nobel University
(Dnipro, Ukraine) bilokopytova.m@duan.edu.ua*

Anna VOLOBOIEVA,

orcid.org/0009-0002-7710-6922

*Lecturer at the Department of Foreign Languages
Alfred Nobel University
(Dnipro, Ukraine) voloboieva.a@duan.edu.ua*

Karyna OSTROVSKA,

orcid.org/0009-0008-6749-5374

*Lecturer at the Department of Foreign Languages
Alfred Nobel University
(Dnipro, Ukraine) ostrovska.k@duan.edu.ua*

GAMIFICATION AS A PEDAGOGICAL STRATEGY IN FOREIGN LANGUAGE LEARNING BY NON-PHILOLOGICAL MAJORS

This article examines the role and pedagogical potential of gamification in language education, with a particular focus on its application to non-linguistic majors in higher education. Drawing on theoretical foundations and empirical research, the authors explore how game elements can be effectively integrated into foreign language classes to create a more interactive and student-centred learning experience. Such games and gamified exercises have been shown to promote learner autonomy, reduce language anxiety and improve memorisation, which is crucial for students who may lack intrinsic motivation to learn a language. By shifting the emphasis from traditional learning to active participation and problem solving, gamification aligns well with current educational trends and the digital competencies of today's learners. Nevertheless, the results of the study emphasise the obvious advantages of gamified approaches in supporting language education for students of non-linguistic specialities. The study puts a special emphasis on the emotional dimension of gamified learning. Emotional involvement through curiosity, excitement, pleasure and a sense of achievement plays a crucial role in maintaining attention and consolidating learning outcomes. The positive emotions generated by game-based interaction and immediate feedback mechanisms help to create a safe and stimulating environment in which students feel more comfortable taking risks and practising a foreign language without fear of failure. Such an emotionally supportive atmosphere is particularly beneficial for students of non-linguistic disciplines who may otherwise approach language courses with indifference or anxiety. Ultimately, the article argues that gamification is not a passing trend but a valuable strategy for enriching the learning process, especially when it is tailored to the unique needs of students from non-linguistic backgrounds.

Key words: *gamification, language learning, foreign languages, language education, learning, games, game elements, non-philological majors.*

Постановка проблеми. У сучасному глобалізованому та цифровому світі володіння іноземними мовами стало обов'язковою навичкою в широкому спектрі академічних та професійних сфер, а не лише в межах лінгвістичних досліджень. Хоча гейміфікація виявилася перспективною в позаакадемічних освітніх закладах (мовні курси, розмовні гуртки тощо), бракує систематичних досліджень щодо її педагогічної ефективності саме у вищій школі для тих, хто навчається на нефілологічних спеціальностях (інженери, економісти, маркетологи, правознавці та ін.) Водночас викладачі мов стикаються зі зростаючою проблемою залучення студентів нефілологічних спеціальностей, які часто розглядають мовні дисципліни як периферійні по відношенню до їхніх основних предметів. Тради-

ційні методи викладання не можуть ефективно зацікавити здобувачів освіти або задовольнити їхні навчальні вподобання. Гейміфікація, яка передбачає інтеграцію елементів ігрового дизайну в неігровий контекст, пропонує багатообіцяюче рішення, сприяючи активному навчанню, мотивації та автономії сучасних студентів. Оскільки цифрові аборигени все більше очікують інтерактивного та стимулюючого навчального досвіду, гейміфікація добре узгоджується з їхніми вподобаннями та мінливими вимогами сучасної освіти. Тому вивчення гейміфікації як педагогічної стратегії в цьому контексті є своєчасним і важливим для просування ефективної та орієнтованої на студента іншомовної підготовки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на зростаючий інтерес до інновацій-

них методів навчання, багато студентів нефілологічних спеціальностей, які вивчають іноземні мови, продовжують демонструвати низьку мотивацію, обмежену активність в аудиторії та неоптимальні результати навчання. Традиційні підходи до навчання, такі як переклад текстів, граматичні та лекційні вправи, аудіювання часто не відповідають різноманітним потребам, стилям навчання та часовим обмеженням студентів, які вивчають іноземні мови поза межами лінгвістичних дисциплін. Як наслідок, викладачам та розробникам навчальних програм бракує науково обґрунтованих рекомендацій щодо інтеграції ігрових елементів для сприяння стійкій мотивації, активній участі та вимірюваним мовним досягненням серед цієї когорти студентів.

Насамперед освітяни повинні чітко розуміти, що гейміфікація становить собою: це використання елементів ігрового дизайну в неігрових контекстах для заохочення очікуваної поведінки. Вона є загально-визнаною концепцією підвищення зацікавленості, і її вважають перспективною як у вивченні мови за допомогою комп'ютера (CALL – computer-assisted language learning), так і у вивченні мови за допомогою мобільних пристроїв (MALL – computer-assisted language learning) (Deterding, Sicart, Nacke, O'Hara, Dixon, 2011).

В. М. Міхос стверджує, що гейміфікація допомагає викладачам змінювати настрої на заняттях. Вона також підвищує рівень щастя студентів та створює цілеспрямований контекст в аудиторії, заохочуючи студентів до активної участі в навчальному процесі. Безсумнівно, це робить навчання приємним для обох сторін (Michos, 2017). Польська дослідниця Е. Зарицька-Пікож приділяє багато уваги мовним застосункам і підкреслює потенціал гейміфікованої освіти для впливу на внутрішню мотивацію і стверджує, що спільна гра в групі виходить за рамки традиційного навчання і безпосередньо підвищує мотивацію до вивчення мови. Такі додатки, як Duolingo, Babbel, Kahoot та інші гейміфіковані платформи, внесли абсолютно новий елемент розваги в програми вивчення мов (Zarzycka-Piskorz, 2016).

Також до результативних застосунків науковці відносять «Busuu» та «Second Life».

Вивчення мови за допомогою ігор може набувати різних форм, наприклад, настільні ігри для практики граматики, такі як «Яблука до яблука», або рольові ігри для практики спілкування, наприклад «Перевертень». «Second Life» – ігрова платформа, де студенти практикують цільову мову, беручи участь у дебатах (Govender, Arnedo-Moreno, 2021). «Busuu» – це різновид платформи

для вивчення мови. Доведено, що цей додаток корисний саме для вивчення англійської. У систематичному огляді літератури було виявлено, що гейміфікація покращує як результати навчання, так і навчальний досвід студентів. У такий спосіб студенти мотивовані працювати добре і отримувати хороші оцінки за свої завдання (Dehghanzadeh, Fardanesh, Hatami, Talaei, Noroozi 2019). Таким чином, гейміфікація додає ігрові елементи або ігрову структуру до існуючої навчальної діяльності. Більшість досліджень і застосувань гейміфікації в освіті ґрунтуються на ідеї, що гейміфікація в освіті – це насамперед інтеграція відповідної кількості ігрових елементів у навчальні матеріали. Згідно з наявними даними, гейміфікація в контексті навчання передбачає набагато більше, ніж просто додавання ігрових аспектів до вже існуючого навчального контенту (Dichev, Dicheva, 2017). Впровадження технологій на заняттях стало неминучим для того, щоб допомогти студентам підтримувати свою академічну мотивацію. Іншими словами, викладачів заохочують використовувати інтерактивні стратегії та методи для сприяння вивченню мови (Nafis, 2020).

Метою статті є дослідження ефективності гейміфікації, як педагогічної стратегії для підвищення мотивації, зацікавленості та результатів вивчення іноземної мови студентами нефілологічних спеціальностей. Вивчаючи, як ігрові елементи впливають на ставлення та успішність студентів, стаття прагне надати розуміння практичного застосування гейміфікації у нефілологічній мовній освіті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Однією з головних проблем, з якою стикаються викладачі є пошук способів зробити навчальний матеріал цікавішим та захоплюючим. Гейміфікація стає популярним рішенням цієї проблеми, адже вона використовує ігрові елементи в неігрових контекстах, щоб зробити їх приємнішими. Гейміфікація робить нецікаві завдання, як-от вивчення граматики чи словникового запасу, значно веселішими, впроваджуючи елементи з відеоігор, такі як бали, таблиці лідерів, виклики, нагороди. Численні дослідження довели, що навіть прості ігри корисні у вивченні мов. Наприклад, нещодавнє дослідження запропонувало певні принципи дизайну для майбутніх гейміфікованих систем, підсумувало переваги гейміфікації в освіті та описало розвиток досліджень ігрових елементів з часом. У роботі також розглядається еволюція гейміфікації, її застосування в освіті та вплив на навчальний процес (Ofosu-Ampong, 2020).

Стратегії гейміфікації використовуються в багатьох іграх для вивчення мов, щоб покращити

запам'ятовування інформації на довший час, ніж просто читання чи аудіювання. Найбільш типовим підходом є нарахування балів за завершення або точні відповіді наприкінці кожного заняття. Це мотивує студентів залишатися зосередженими на роботі та винагороджує їх за досягнення. Студенти не відчувають тиску конкуренції одне з одним, оскільки це можна робити анонімно. Це сприяє мотивації, пам'яті та цілеспрямованій поведінці в аудиторії. Крім того, викладачі знають про студентів, які добре справляються з завданнями, і можуть заохотити їх додатковою роботою або бонусами. Це також може допомогти студентам розвинути нові навички, такі як критичне мислення та вирішення проблем (Kiyancicek, 2022).

Висновки. У висновку виправдано можна зазначити, що гейміфікація може слугувати ефективною педагогічною стратегією у вивченні іноземних мов, особливо для студентів нефілологічних спеціальностей, яким може бракувати внутрішньої мотивації або лінгвістичної спрямованості. Включаючи ігрові елементи, такі як змагання, нагороди, відстеження прогресу та інтерактивні завдання, викладачі можуть створити більш захоплююче та орієнтоване на студента навчальне середовище, яке сприяє участі, мотивації та покращенню результатів. У сучасних дослідженнях зазначають, що гейміфіковані підходи не лише підвищують емоційну залученість та задоволення студентів, але й сприяють розвитку комунікатив-

ної компетенції та запам'ятовуванню мовного матеріалу.

Відмінною рисою гейміфікації від інших стратегій є її здатність викликати позитивні емоції, які мають безпосередній вплив на якість навчання. Відчуття задоволення сприяє формуванню сталого емоційного зв'язку з навчальним процесом. Це особливо актуально для студентів нефілологічних напрямків, які можуть сприймати традиційні мовні заняття, як складні або вторинні щодо їхньої основної спеціальності. Ігрове навчальне середовище створює простір для експериментів, зменшує страх перед помилками та заохочує до регулярної мовної практики, що є ключовим для досягнення успішних результатів у вивченні іноземних мов.

З огляду на зростаючий попит на інноваційні та інклюзивні методи навчання у вищій освіті, особливо серед студентів, чия основна академічна спрямованість не пов'язана з вивченням мови, гейміфікація є перспективним та адаптованим інструментом. Майбутні дослідження повинні продовжити вивчення довгострокового впливу гейміфікації на рівень володіння мовою, а також її застосування в різних культурних та інституційних контекстах. Зрештою, інтеграція гейміфікації в навчальні програми з іноземних мов може подолати мотиваційний розрив і допомогти студентам нефілологічних спеціальностей здобути необхідні мовні навички для досягнення академічного та професійного успіху.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Dehghanzadeh H., Fardanesh H., Hatami J., Talaei E., Noroozi O. Using gamification to support learning English as a Second language: A systematic review. *Computer Assisted Language Learning*. 2019. P. 934-957.
2. Deterding S., Sicart M., Nacke L., O'Hara K., Dixon D. Gamification. Using Game-Design Elements in Non-Gaming Contexts CHI'11 Extended Abstracts on Human Factors in Computing Systems. Association for Computing Machinery; New York, NY. J. 2011. P. 9-15.
3. Dichev C., Dicheva D. Gamifying education: What is known, what is believed and what remains uncertain: A critical review. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*. 2017. P. 1-36.
4. Govender T., Arnedo-Moreno J. An Analysis of Game Design Elements Used in Digital Game-Based Language Learning. *Sustainability*. 2021. Accessed at <https://doi.org/10.3390/sul3126679>.
5. Kiyancicek E. Gamification in English Language Classrooms: The Case of Kahoot! *Bilim, Egitim, Sanat ve Teknoloji Dergisi (BEST Dergi)*. 2022. Accessed at <https://www.bestdergi.net/index.php/bestdergi/article/view/63>.
6. Michos V. M. Gamification in foreign language teaching: Do you kahoot?. In Sinteza 2017-International Scientific Conference on Information Technology and Data Related Research. *Singidunum University*. 2017. P. 511-516.
7. Nafis Y. A. Kahoot game as media in grammar teaching learning process at SMAN 3 Ponorogo [Unpublished doctoral dissertation], *IAIN Ponorogo*. 2020.
8. Ofosu-Ampong K. The Shift to Gamification in Education: A Review on Dominant Issues. *Journal of Educational Technology Systems*. 2020. P. 113-137.
9. Zarzycka-Piskorz E. Kahoot it or not? Can games be motivating in learning grammar? *Teaching English with Technology*. 2016. P. 17-36.

REFERENCES

1. Dehghanzadeh H., Fardanesh H., Hatami J., Talaei E., Noroozi O. (2019). Using gamification to support learning English as a Second language: A systematic review. *Computer Assisted Language Learning*. P. 934-957.
2. Deterding S., Sicart M., Nacke L., O'Hara K., Dixon D. (2011) Gamification. Using Game-Design Elements in Non-Gaming Contexts CHI'11 Extended Abstracts on Human Factors in Computing Systems. Association for Computing Machinery; New York, NY. J P. 9-15.

3. Dichev C., Dicheva D. (2017). Gamifying education: What is known, what is believed and what remains uncertain: A critical review. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*. P. 1-36.
4. Govender T., Arnedo-Moreno J. (2021). An Analysis of Game Design Elements Used in Digital Game-Based Language Learning. *Sustainability*. Accessed at <https://doi.org/10.3390/sul3126679>.
5. Kiyancicek E. (2022). Gamification in English Language Classrooms: The Case of Kahoot! *Bilim, Egitim, Sanat ve Teknoloji Dergisi (BEST Dergi)*. Accessed at <https://www.bestdergi.net/index.php/bestdergi/article/view/63>.
6. Michos V. M. (2017). Gamification in foreign language teaching: Do you kahoot?. In *Sinteza 2017-International Scientific Conference on Information Technology and Data Related Research. Singidunum University*. P. 511-516.
7. Nafis Y. A. (2020). Kahoot game as media in grammar teaching learning process at SMAN 3 Ponorogo [Unpublished doctoral dissertation], *IAIN Ponorogo*.
8. Ofosu-Ampong K. (2020). The Shift to Gamification in Education: A Review on Dominant Issues. *Journal of Educational Technology Systems*. P. 113-137.
9. Zarzycka-Piskorz E. (2016). Kahoot it or not? Can games be motivating in learning grammar? *Teaching English with Technology*. P. 17-36.

Ліана БУРЧАК,

orcid.org/0009-0001-6141-4384

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри біології, здоров'я людини та методики навчання

Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

(Глухів, Сумська область, Україна) *liana1335502@gmail.com*

Станіслав БУРЧАК,

orcid.org/0000-0002-1641-3251

доктор педагогічних наук, професор,

декан факультету технологічної і професійної освіти

Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

(Глухів, Сумська область, Україна) *stas5578086@gmail.com*

ЦИФРОВІЗАЦІЯ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ПРИРОДНИЧО-МАТЕМАТИЧНИХ ДИСЦИПЛІН

У статті схарактеризовано процес цифровізації фахової підготовки майбутніх педагогів природничо-математичних дисциплін в умовах педагогічного університету, оскільки освіта сьогодні зорієнтована на формування і розвиток компетентностей особистості, оволодіння якими дозволять їй реалізуватися в професійному, соціальному плані та повсякденному житті, а перед сучасною вищою школою стоїть серйозне завдання щодо підготовки компетентних здобувачів, які володіють не лише знаннями, уміннями, навичками та високими моральними якостями, а й озброєні необхідними компетентностями, що уможливають здатність мобільно реагувати на виклики освітнього простору, ефективно взаємодіяти з інформаційно-технологічною сферою, яка набуває інтенсивного розвитку.

Схарактеризовано найчастіше вживані інструменти спілкування та засоби цифровізації підготовки майбутніх педагогів в умовах педагогічного університету, серед яких виокремлено: електронну пошту (стандартний сервіс інтернету, що уможливляє передавання повідомлень (у формі звичайних текстів, у вигляді програм, звуків, відео) у відкритому чи зашифрованому вигляді); форум (форма спілкування викладача й здобувачів освіти в дистанційному навчанні, кожен форум стосується певної проблеми або теми.); чат (спілкування учасників освітнього процесу в мережі у режимі реального часу, засіб оперативного спілкування); блог (форма спілкування, що нагадує форум, де право на публікацію належить одній особі чи групі людей); відео конференцію (форма спілкування між суб'єктами освітнього процесу, що передбачає проведення заняття у «віддалених групах»); онлайн-анкетування (форма комунікації в умовах дистанційного навчання, що передбачає контроль).

Зазначено, що перелік інструментів спілкування та засоби цифровізації процесу підготовки майбутніх педагогів до професійної діяльності не є остаточним, він може доповнюватися та варіюватися залежно від умов освітнього процесу. Схарактеризовані цифрові технології, на нашу думку, мають найефективніший формувальний вплив на формування професійної компетентності майбутніх педагогів природничо-математичного циклу. Водночас вони тісно пов'язані між собою, доповнюють один одного й можуть бути застосовані в комплексі.

Ключові слова: *цифровізація, фахова підготовка майбутніх педагогів, природничо-математичні дисципліни, педагогічний університет, професійна освіта, цифрові засоби.*

Liana BURCHAK,

orcid.org/0000-0003-3807-4243

Candidate of Pedagogical Sciences,

Associate Professor at the Department of Biology and Agriculture Groundings

Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University

(Hlukhiv, Sumy region, Ukraine) liana1335502@gmail.com

Stanislav BURCHAK,

orcid.org/0000-0002-1641-3251

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,

Dean of the Faculty of Technological and Professional Education

Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University

(Hlukhiv, Sumy region, Ukraine) stas5578086@gmail.com

DIGITALIZATION OF PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE TEACHERS OF NATURAL AND MATHEMATICAL DISCIPLINES

The article describes the process of digitalization of professional training of future teachers of natural and mathematical disciplines in the conditions of a pedagogical university, since education today is focused on the formation and development of personal competencies, the mastery of which will allow it to be realized in the professional, social and everyday life, and modern higher education faces a serious task of training competent applicants who possess not only knowledge, skills, abilities and high moral qualities, but also are armed with the necessary competencies that enable the ability to respond mobilely to the challenges of the educational space, to effectively interact with the information and technological sphere, which is undergoing intensive development. The most frequently used communication tools and means of digitalization of training of future teachers in the conditions of a pedagogical university are characterized, among which the following are distinguished: e-mail (a standard Internet service that enables the transmission of messages (in the form of ordinary texts, in the form of programs, sounds, videos) in open or encrypted form); forum (a form of communication between a teacher and students in distance learning, each forum concerns a specific problem or topic); chat (communication of participants in the educational process on the network in real time, a means of operational communication); blog (a form of communication resembling a forum, where the right to publish belongs to one person or group of people); video conference (a form of communication between subjects of the educational process, which involves conducting classes in "remote groups"); online questionnaire (a form of communication in distance learning conditions, which involves control).

It is noted that the list of communication tools and means of digitalization of the process of preparing future teachers for professional activity is not final, it can be supplemented and vary depending on the conditions of the educational process. The described digital technologies, in our opinion, have the most effective formative impact on the formation of professional competence of future teachers of the natural and mathematical cycle. At the same time, they are closely interconnected, complement each other and can be applied in a complex.

Key words: digitalization, professional training of future teachers, natural and mathematical disciplines, pedagogical university, professional education, digital tools.

Постановка проблеми. Інтеграція вітчизняної системи освіти в європейську та світову беззаперечно веде до різних реформ і висуває зростаючі вимоги до якісної підготовки фахівців. Орієнтація сьогодні йде на компетентності особистості, оволодіння якими дозволять їй реалізуватися в професійному, соціальному плані та повсякденному житті. Тому перед сучасною освітою стоїть серйозне завдання щодо підготовки компетентних здобувачів, які володіють не лише знаннями, уміннями, навичками та високими моральними якостями, а й озброєні необхідними компетентностями, що уможливають здатність мобільно реагувати на виклики освітнього простору, ефективно взаємодіяти з інформаційно-технологічною сферою, яка набуває інтенсивного розвитку.

Традиційна система освіти не повною мірою забезпечує досягнення вищезазначеного завдання,

оскільки поза увагою залишається характер соціальних і педагогічних процесів, що чинять вплив на здобувача в контексті формування цілісної особистості, врахування її індивідуальних, вікових, фізіологічних особливостей тощо.

Тож сучасний вимогливий і змінний соціум, його вплив на розвиток здобувача освіти, значною мірою залежить від ефективності відбору технологій навчання, серед яких одне з найвагоміших місць відведено цифровим, що враховують нові методологічні засади, сучасні дидактичні принципи, педагогічні теорії й сприяють якмога повній реалізації компетентнісного підходу в освіті, а тому цифровізація професійної підготовки майбутніх учителів сьогодні є однією із найважливіших умов успішного функціонування педагогічного університету.

Аналіз досліджень. Увага до цифровізації професійної підготовки майбутніх фахівців посилюється з набуттям чинності таких нормативних документів: законів України «Про вищу освіту» (Закон «Про вищу освіту»), «Про інноваційну діяльність» (Закон «Про інноваційну діяльність»), положення Міністерства освіти і науки України «Про порядок здійснення інноваційної діяльності в системі освіти» (Положення «Про порядок здійснення інноваційної діяльності в системі освіти»), Концепції «Нова українська школи» (Клімова, 2015) та ін.

Наукова позиція С. Сисоєвої (Сисоєва, 1998) полягає в тому, що проблема розроблення й упровадження цифрових технологій базується на їх класифікації.

Авторка суголосна із І. Дичківською (Дичківська, 2004 : 72) в тому, що можна виділити такі технології за рівнями: загальнопедагогічний рівень (рівень педагогічних теорій, концепцій, підходів) – методологічні освітні технології, що репрезентують цілий освітній процес у регіоні, закладі тощо; предметно-методичний рівень (рівень форми взаємодії учасників освітнього процесу) – стратегічні освітні технології, що реалізуються в межах одного навчального предмета, групи, в діяльності педагога; локальний рівень (рівень методики, методів, прийомів) – тактичні освітні технології, що репрезентують технології окремих видів діяльності, формування понять, виховання певних якостей особистості тощо. З огляду на це вибудовується логічне осмислення поняття «технології» від загального сприйняття до конкретного застосування: освітні технології – педагогічні технології – технології навчання (дидактичні технології), технології виховання, технології управління освітнім процесом – педагогічна техніка.

В умовах пандемії Covid-19 у світі та введення воєнного стану на території України виникає форс-мажорна ситуація функціонування освіти в нових умовах. Сьогодні для одержання інформації, що є доступною всім, створюються широкі

можливості незалежно від місця проживання особистості в соціумі, її національності тощо. Здобувачі вищої освіти мають реальний доступ до відповідного закладу, можуть навчатися в дистанційному форматі, отримувати консультації, проходити практики, атестацію тощо. Це спричиняє впровадження дистанційних форм навчання в освітній процес, яке, в свою чергу, сприяє цифровізації фахової підготовки майбутніх педагогів.

Мета статті – схарактеризувати процес цифровізації фахової підготовки майбутніх педагогів природничо-математичних дисциплін в умовах педагогічного університету.

Виклад основного матеріалу. Головним завданням дистанційного навчання є розвиток творчих та інтелектуальних здібностей особистості за допомогою відкритого й вільного використання всіх освітніх ресурсів і програм, у тому числі, й в інтернеті. За переконанням В. Кременя, «одним із пріоритетних напрямів, що уможливорює збагачення системи професійної освіти, її ефективність, підготовку майбутніх фахівців до діяльності в інформаційному середовищі, є активне впровадження на основі сучасних інформаційно-комунікаційних технологій дистанційного навчання» (Михайліченко, 2016 : 363).

Одним із перспективних напрямів розвитку сучасної освіти є взаємопроникнення цифрових технологій в процес підготовки майбутніх фахівців, тобто цифровізації окресленого процесу. Інформація є нині стратегічною цінністю нарівні з матеріальними та енергетичними ресурсами.

Сучасні цифрові технології уможливорюють створення, зберігання, перероблення інформації та забезпечують ефективні способи забезпечення нею здобувача. Найчастіше вживані інструменти спілкування та засоби цифровізації підготовки майбутніх педагогів в умовах педагогічного університету представлені в табл. 1.

Таблиця 1

Інструменти спілкування та засоби цифровізації підготовки майбутніх педагогів

№з/п	Інструмент/засіб ДН	Характеристика
1	2	3
1	Електронна пошта	Стандартний сервіс інтернету, що уможливорює передавання повідомлень (у формі звичайних текстів, у вигляді програм, звуків, відео) у відкритому чи зашифрованому вигляді
2	Форум	Форма спілкування викладача й здобувачів освіти в дистанційному навчанні. Кожен форум стосується певної проблеми або теми.
3	Чат	Спілкування учасників освітнього процесу в мережі у режимі реального часу, засіб оперативного спілкування.
4	Блог	Форма спілкування, що нагадує форум, де право на публікацію належить одній особі чи групі людей.
5	Відеоконференція	Форма спілкування між суб'єктами освітнього процесу, що передбачає проведення заняття у «віддалених групах».
6	Онлайн-анкетування	Форма комунікації в умовах дистанційного навчання, що передбачає контроль.

На думку О. Федоренко, «цифрові технології є інноваційними педагогічними технологіями системи освіти, що застосовуються для створення нових можливостей передачі знань (діяльності педагога), сприйняття знань (діяльності тих, хто навчається), оцінки якості навчання та всебічного розвитку особистості в ході освітнього процесу; надають освітньому процесу інтенсивності та продуктивності через використання можливостей мультимедіа, соціальних мереж; роблять більш потужними міжпредметні зв'язки; забезпечують пошук та використання інформації з різноманітних джерел; створюють зручні умови спілкування у найбільш прийнятній формі» (Федоренко, 2019 : 9).

К. Годлевська зазначену технологію навчання розглядає як «якісно новий процес організації навчання з використанням сучасних технічних засобів інформаційних технологій» (Годлевська, 2014 : 113). При цьому вчена характерним для ІКТ виділяє новий підхід до процесів збору, передавання, перероблення навчальної інформації і доведення її до користувача.

Сучасні цифрові технології дають змогу реалізувати цілу низку можливостей: *освітніх*, що спрямована на ознайомлення здобувачів із можливостями комп'ютерної техніки; прищеплення їм умінь та навичок доцільного її використання; користування певними навчальними програмами і застосунками; *педагогічних*, що дозволяє майбутньому фахівцеві швидко і якісно засвоювати навчальний матеріал; унаочнює освітній процес; індивідуалізує навчання; *організаційних*, що уможливають комп'ютерний контроль за якістю діяльності здобувачів освіти.

У процесі застосування цифрових технологій змін зазнає стиль роботи викладача. «Він стає більш демократичним, адже учасники освітнього процесу мають рівний доступ до навчального матеріалу, завдань, навчальної інформації. Викладач стає наставником, помічником, порадиником, однак залишається головною фігурою процесу підготовки майбутнього вчителя» (Прокопенко, 2005 : 170).

«Найяскравішим прикладом успішного використання окреслених технологій стала поява Інтернету – глобальної комп'ютерної мережі з її практично необмеженими можливостями збирання та збереження інформації, передавання її індивідуально кожному користувачеві» (Фоменко, 2011: 373).

А з розвитком інтернету з'явилися *вебтехнології*, що поширилися в освітньому процесі й представлені сайтами, цілими порталами, застосунками, де можна спілкуватися, отримувати відповіді на будь-які питання і, навіть, укласти ділові угоди. «Вебтехнологія – це поняття, що

використовується у разі позначення ряду технологій і сервісів інтернету» (Андронатій, 2021 : 19).

До основних складових вебтехнології відносять: інструменти (програмні засоби); методи, наприклад, методи дистанційного навчання та вебквести; архіви відомостей і даних, що концентруються в репозитаріях та ін.

Разом із інформаційно-комунікаційними технологіями, вебтехнології надають учасникам освітнього процесу цілу низку можливостей (рис. 1).

Основними видами навчальних занять із застосуванням цифрових, зокрема вебтехнологій, що можуть застосовуватися для формування професійної компетентності майбутніх педагогів природничо-математичного циклу, вважаємо такі:

- мультимедійні презентації (на лекціях, практичних заняттях, у процесі аналізу проблемних ситуацій, демонстрації дослідів тощо);
- вебінари – заняття, під час яких відбувається безпосередня взаємодія викладача з аудиторією;
- демонстрація відеофрагментів, що відтворюють певні біологічні процеси чи явища;
- веблабораторії для відтворення важливих біологічних процесів (хімічних реакцій, фізіологічних процесів);
- використання 3D-моделей у Google (із зоології), 3D-атласів (Human Anatomy) – із анатомії людини, фізіології людини і тварин та вищої нервової діяльності;
- застосування сервісу Kahoot (для створення вікторин з певних тем); сервісу BarCamp для проведення інтерактивних зустрічей із досвідченими особистостями;
- використання електронної бібліотеки як спеціалізованого навчального ресурсу;
- тестовий контроль з допомогою програми Google форми;
- інтернет-платформи: Zoom, Google Classroom, Moodle, Skype, Meet, YouTube та інші (для встановлення контакту зі здобувачами);
- застосунки LearningApps, Jamboard, Padlet (для розроблення проблемних завдань) та ін.

Вищесказане дозволило нам у процесі дослідження в якості прикладу розробити вебсайт «Інноваційна компетентність учителя біології». Структура сайту для здобувачів освіти предметної спеціальності 014.05 Середня освіта (Біологія та здоров'я людини) ОС «Бакалавр» має такі складники: портфоліо викладача; робоча програма і силабус навчальної дисципліни; опорний лекційний курс, матеріали для інноваційного практикуму; список рекомендованої основної та додаткової літератури; завдання для самостійної й індивідуальної роботи студентів; запитання

Рис. 1. Можливості інформаційно-комунікаційних і вебтехнологій для учасників освітнього процесу

для підсумкового контролю; методичні розробки, певні рубрики тощо.

Висновки. Представлений перелік інструментів спілкування та засоби цифровізації процесу підготовки майбутніх педагогів до професійної діяльності не є остаточним, він може доповнюватися та варіюватися залежно від умов освітнього

процесу. Схарактеризовані цифрові технології, на нашу думку, мають найефективніший формувальний вплив на формування професійної компетентності майбутніх педагогів природничо-математичного циклу. Водночас вони тісно пов'язані між собою, доповнюють один одного й можуть бути застосовані в комплексі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андронатій П. І., Котик В. В. Комп'ютерні технології в освітніх вимірюваннях : навчально-методичний посібник. Кіровоград : Лисенко В. Ф., 2011. 144 с.
2. Годлевська К. Інформаційно-комунікаційні технології у підготовці вчителів початкової школи в університетах Угорщини. *Вища освіта України*. 2014. № 3. С. 111–114.
3. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології. Київ : Академвидав, 2004. 351 с.
4. Закон України «Про інноваційну діяльність». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text>.
5. Концептуальні засади становлення інноваційного суспільства в Україні : монографія / кол. авт.: Г. П. Клімова та ін.; за ред. Ю. С. Атаманової, Г. П. Клімової. Харків : Право, 2015. 452 с.
6. Михайліченко М. В., Рудик Я. М. Освітні технології : навчальний посібник. Київ: ЦП «КОМПРИНТ», 2016. 583 с.
7. Положення Міністерства освіти і науки України «Про порядок здійснення інноваційної діяльності в системі освіти». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0946-00#Text>
8. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII. Дата оновлення: 28.09.2017. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
9. Прокопенко І. Ф., Євдокімов В. І. Педагогічні технології : навч. посібник. Харків : Колегіум, 2005. 224 с.
10. Сисоєва С. О. Технології педагогічної творчості в системі освітніх технологій. *Освітні технології у школі та вузі (До 210-річчя заснування м. Миколаєва)*. Київ, ІЗМН, 1998. С. 287–293.
11. Федоренко О. Г., Рожков С. І. Інформаційно-комунікаційні технології як запорука підвищення якості підготовки майбутнього фахівця. *Науковий вісник Донбасу*. 2019. № 1-2 (39-40).
12. Фоменко О., Прокопенко Д. Інформаційно-комунікаційні технології в освітньому просторі. *Технології дистанційного навчання: впровадження, розвиток, удосконалення* : матеріали міжнар. дистанційної наук.-метод. конф. 23–24 березня 2021р. / ред. кол.: Т. С. Прокопенко та ін. Харків : Фаховий коледж НФаУ, 2021. С. 372–374.

REFERENCES

1. Andronatii P. I., Kotyk V. V. (2011.) *Kompiuterni tekhnolohii v osvityakh vymyruvanniakh* [*Computer technologies in educational settings*] : navchalno-metodychnyi posibnyk. Kirovohrad : Lysenko V. F., 144 p. [in Ukrainian].
2. Hodlevska K. (2014) *Informatsiino-komunikatsiini tekhnolohii u pidhotovtsi vchyteliv pochatkovoї shkoly v universytetakh Uhorshechyny* [*Information and communication technologies in the training of primary school teachers at universities in Hungary*]. *Vyscha osvita Ukrainy*. 3. 111–114. [in Ukrainian].
3. Dychkivska I. M. (2004) *Innovatsiini pedahohichni tekhnolohii* [*Innovative pedagogical technologies*]. Kyiv : Akademydav. 351 p. [in Ukrainian].
4. Zakon Ukrainy «Pro innovatsiinu diialnist» [*Law of Ukraine «On Innovation Activity»*]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text>. [in Ukrainian].
5. Kontseptualni zasady stanovlennia innovatsiinoho suspilstva v Ukraini [*Conceptual principles of the formation of an innovative society in Ukraine*] : monohrafiia / kol. avt.: H. P. Klimova ta in.; za red. Yu. Ye. Atamanovoi, H. P. Klimovoi. Kharkiv : Pravo, 2015. 452 p. [in Ukrainian].
6. Mykhailichenko M. V., Rudyk Ya. M. (2016) *Osvitni tekhnolohii* [*Educational technologies*] : navchalnyi posibnyk. Kyiv: TsP «KOMPRYNT». 583 p. [in Ukrainian].
7. Polozhennia Ministerstva osvity i nauky Ukrainy «Pro poriadok zdiisnennia innovatsiinoi diialnosti v systemi osvity» [*Regulations of the Ministry of Education and Science of Ukraine “On the procedure for implementing innovative activities in the education system”*]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0946-00#Text> [in Ukrainian].
8. Pro vyshchu osvitu: Zakon Ukrainy vid 01.07.2014 r. № 1556-VII. Data onovlennia: 28.09.2017 [*On Higher Education: Law of Ukraine dated 01.07.2014 No. 1556-VII. Update date: 28.09.2017.*]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> [in Ukrainian].
9. Prokopenko I. F., Yevdokimov V. I. (2005) *Pedahohichni tekhnolohii* [*Pedagogical technologies*] : navch. posibnyk. Kharkiv : Kolehium. 224 p. [in Ukrainian].
10. Sysoieva S. O. (1998) *Tekhnolohii pedahohichnoi tvorchosti v systemi osvitykh tekhnolohii* [*Technologies of pedagogical creativity in the system of educational technologies*]. *Osvitni tekhnolohii u shkoli ta vuzi* (Do 210-richchia zasnuvannia m. Mykolaieva). Kyiv, IZMN. 287–293. [in Ukrainian].
11. Fedorenko O. H., Rozhkov S. I. (2019) *Informatsiino-komunikatsiini tekhnolohii yak zaporuka pidvyshchennia yakosti pidhotovky maibutnoho fakhivtsia* [*Information and communication technologies as a guarantee of improving the quality of training of future specialists*]. *Naukovyi visnyk Donbasu*. 1-2. 39-40. [in Ukrainian].
12. Fomenko O., Prokopenko D. (2021) *Informatsiino-komunikatsiini tekhnolohii v osvitnomu prostori* [*Information and communication technologies in the educational space*]. *Tekhnolohii dystantsiinoho navchannia: vprovadzhennia, rozvytok, udoskonalennia* : materialy mizhnar. dystantsiinoi nauk.-metod. konf. 23–24 bereznia 2021r. / red. kol.: T. S. Prokopenko ta in. Kharkiv : Fakhovyi koledzh NFaU. 372–374. [in Ukrainian].

УДК 81'243:373.5.016–047.82

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/87-1-46>

Олена ВЕРЬОВКІНА,

orcid.org/0000-0002-1333-6668

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри теорії і практики іноземних мов та методики викладання

Рівненського державного гуманітарного університету

(Рівне, Україна) Yelena5678@ukr.net

Ірина ПЕРІШКО,

orcid.org/0000-0002-5232-5945

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри теорії і практики іноземних мов та методики викладання

Рівненського державного гуманітарного університету

(Рівне, Україна) iryna.perishko@rshu.edu.ua

Любов ПРОТАСЕВИЧ,

orcid.org/0009-0000-0276-4950

кандидат філологічних наук,

викладач англійської мови вищої кваліфікаційної категорії, викладач-методист

Відокремленого структурного підрозділу «Рівненський фаховий коледж

Національного університету біоресурсів і природокористування України»

(Рівне, Україна) Lyubov.sviridyuk@ukr.net

НОВІТНІ КОНЦЕПЦІЇ ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ ДЛЯ ЗДОБУВАЧІВ ФАХОВОЇ ПЕРЕДВИЩОЇ ТА ВИЩОЇ ОСВІТИ

Стаття присвячена актуальній проблемі визначення новітніх концепцій, технологій та методів викладання іноземних мов у закладах передвищої та вищої освіти. На основі аналізу наукових праць вітчизняних та зарубіжних дослідників автори роботи з'ясували основні тенденції сучасних підходів до викладання іноземних мов, уточнили особливості вимог до викладання в ситуації сьогодення, запропоновані Британською Радою, а саме: 1) глобальне громадянство, студенти як агенти змін; 2) навчання на основі дослідження та критичне мислення; 3) самосвідомість та емоційний інтелект; 4) навички міжособистісного спілкування; 5) глобальні компетенції; 6) автономія учнів; 7) важливість реальних ситуацій; 8) розмовна практика з розпізнаванням мовлення; 9) штучний інтелект; 10) прийняття різноманітності мов та навички співпраці.

Грунтуючись на таких вимогах було запропоновано низку авторських технологій, окреслено їх застосування на заняттях з англійської, німецької та французької мов, доведено їх принципове значення у процесі навчання. Було запропоновано декілька блоків використання сучасних технологій, серед яких: метод проєктів у вивченні іноземної мови; ефективне використання штучного інтелекту; використання інішомовних Інтернет-ресурсів; створення інішомовних блогів та сторінок у соцмережах з метою інтерактивної практики.

Зазначено, що викладачам іноземних мов слід взяти до уваги існування викликів до використання таких технологій навчання, а саме: страх у здобувачів освіти зробити помилки, брак ідей, мовну інтерференцію, недостатнє розуміння автентичних текстів, відсутність емоційного аспекту спілкування, обмеженість шутного інтелекту.

У статті наведені приклади різноманітних завдань та наданий перелік різноманітних платформ та соцмереж, які можуть бути використанні під час занять та як домашні завдання. У роботі зазначений дискусійний характер проблеми та необхідність її подальшої розробки.

Ключові слова: новітні концепції викладання, штучний інтелект, метод проєктів, інтернет-ресурси, інішомовні блоги, соцмережі.

Olena VEROVKINA,

orcid.org/0000-0002-1333-6668

PhD in Psychology, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Theory and Practice of Foreign Languages and Teaching Methods

Rivne State University of the Humanities

(Rivne, Ukraine) yelena5678@ukr.net

Iryna PERISHKO,

orcid.org/0000-0002-5232-5945

PhD in Pedagogy, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Theory and Practice of Foreign Languages and Teaching Methods

Rivne State University of the Humanities

(Rivne, Ukraine) iryna.perishko@rshu.edu.ua

Liubov PROTASEVYCH,

orcid.org/0009-0000-0276-4950

PhD in Philology,

Teacher of English of the Highest Qualification Category, Teacher-Methodologist

Separate structural subdivision 'Rivne Professional College

of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

(Rivne, Ukraine) Lyubov.sviridyuk@ukr.net

NEW CONCEPTS OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES FOR STUDENTS OF PROFESSIONAL PRE-UNIVERSITY AND HIGHER EDUCATION

The article is devoted to the topical issue of identifying the latest concepts, technologies and methods of teaching foreign languages in higher education institutions. Basing on the analysis of scientific works of domestic and foreign scholars, the authors of the paper have identified the main trends in modern approaches to teaching foreign languages, clarified the peculiarities of the requirements for teaching in the current situation proposed by the British Council, namely: 1) global citizenship, students as agents of change; 2) research-based learning and critical thinking; 3) self-awareness and emotional intelligence; 4) interpersonal skills; 5) global competences; 6) learner autonomy; 7) importance of real-life situations; 8) conversational practice with speech recognition; 9) artificial intelligence; 10) acceptance of language diversity and collaboration skills.

Taking into account all these requirements, a number of author's technologies were proposed, their application in English, German and French classes was outlined, and their fundamental importance in the learning process was proved. Several blocks of modern technologies were proposed, including: the project method in foreign language learning; effective use of artificial intelligence; use of foreign language Internet resources; creation of foreign language blogs and social media pages for interactive practice.

It is noted that foreign language teachers should take into account the existence of challenges to the use of such teaching technologies, namely: students' fear of making mistakes, lack of ideas, language interference, insufficient understanding of authentic texts, lack of emotional aspect of communication, limited capacities of artificial intelligence.

The article provides examples of various tasks and a list of various platforms and social networks that can be used during classes and as homework. The paper points out the debatable nature of the problem and the need for its further development.

Key words: *new teaching concepts, artificial intelligence, project-based learning, online resources, foreign language blogs, social media.*

Постановка проблеми. Впродовж останніх років викладання іноземних мов в закладах передвищої та вищої освіти зазнало значних змін, які ставлять нові виклики як до викладачів, так і до здобувачів освіти. На відміну від інших дисциплін іноземна мова – це ціла галузь знань, адже вона відкриває персоналіям скарбниці інших культур, нові стилі життя. Інтеграція України у світове співтовариство також вимагає додаткових знань іноземних мов.

Мобільні застосунки, штучний інтелект та соціальні мережі стали основними інструментами

у повсякденному житті здобувачів освіти. Багато з них навчаються дистанційно і цінують гнучкість у виборі часу та місця навчання.

Неможливо більше ігнорувати факт існування штучного інтелекту. У галузі освіти він відкриває нові можливості для персоналізації навчального процесу, автоматизації рутинних завдань викладача та адаптивного навчання. Застосування ШІ дозволяє створювати інтелектуальні системи підтримки навчання, які підлаштовуються до темпу і стилю навчання конкретного здобувача, а також

інструменти для перевірки знань, генерації тестів і мовленнєвих практик.

У 2025 році МОН та Мінцифри оприлюднили рекомендації для викладачів, здобувачів освіти, адміністрацій навчальних закладів всіх рівнів та дослідників. Документ містить практичні поради щодо ефективної інтеграції ШІ в освітній і науковий процес. Зокрема:

- для викладачів: створення та перевірка тестів, генерація презентацій, аналіз навчальних досягнень студентів;

- для здобувачів: пошук інформації для наукових робіт, підготовка до іспитів, генерація ідей для презентацій та есе, отримання зворотного зв'язку на наукові роботи, вивчення мов;

- для керівників навчальних закладів: оптимізація адміністративних процесів, таких як: заповнення документації та відповіді на запитання здобувачів освіти (Штучний інтелект..., 2025).

Проте, не слід розглядати такі інновації лише як наслідок технологічного прогресу. У контексті викладання іноземних мов вони вносять нові й оригінальні елементи в методологію, дизайн, зміст і, звичайно, в технології навчання. Слід зазначити, що сучасні технології пов'язані зі зверненням до поточних проблем та їх вирішення, а також пропозицією сучасних підходів до їх розв'язання. Така адаптація до мінливих потреб спрямована на покращення результатів навчання. Вона залучає переосмислення традиційних способів викладання і навчання та спроби застосування нових педагогічних підходів.

Аналіз досліджень. Вітчизняні та зарубіжні науковці зосереджують свою увагу на використанні інтерактивних методів навчання. Зокрема, Ю. Загребнюк визначає внутрішні (зовнішні) кола, мозковий штурм, розгадування головоломки; обмін думками, парні інтерв'ю, метод проєктів як способу розвитку творчості, пізнавальної активності, самостійності та інші (Загребнюк, 2022).

М. Кушніров, О. Палій аналізують сучасні підходи до навчання іноземної мови з орієнтацією на цінності особистісного розвитку й гуманізму та засоби підвищення ефективності навчання іноземної мови (Кушніров, Палій, 2014).

Зарубіжні науковці, такі як: Інес де Флоріо-Хансен, Сара Мерсер, Вольфганг Бутцкамм активно впроваджують інноваційні підходи до викладання англійської мови в старших класах, прагнучи зробити навчання більш актуальним, інклюзивним та ефективним. Британські освітяни, зокрема Малорі Блекман, закликають до оновлення програми з літератури, включаючи твори авторів різного етнічного походження. Це сприяє тому, щоб

студенти бачили себе дотичними до навчальних матеріалів, що підвищує їхню зацікавленість та успішність.

Професор Грег Брукс та організація Voice 21 підкреслюють важливість розвитку навичок усного мовлення та слухання в учнів. Програма Oracy Schools Programme впроваджується в понад 1 100 школах, сприяючи впевненості учнів та покращенню їхніх комунікативних навичок (Брукс, 2024).

Інститут Гете пропонує впроваджувати модель 4С, яка спрямована на розвиток чотирьох ключових аспектів: співпраці, яка включає групові проєкти та парну роботу; творчості, яка ґрунтується на створенні власних історій, відео або презентацій; критичного мислення: аналіз текстів, обговорення актуальних тем; комунікації: рольові ігри, дебати, презентації. Даний підхід сприяє розвитку не лише мовних навичок, а й загальних компетентностей, необхідних у сучасному світі.

Французькі дослідники та освітяни активно впроваджують інноваційні підходи до викладання французької мови, спрямовані на підвищення мотивації учнів, розвиток комунікативних навичок та інтеграцію сучасних технологій у навчальний процес. Наведемо деякі з ключових методів.

1. Нейролінгвістичний підхід (NLA)

Розроблений для викладання французької як іноземної мови, нейролінгвістичний підхід (NLA) акцентує увагу на розвиток усного мовлення та письма через комунікативні ситуації. Цей метод передбачає інтенсивне занурення в мову та використання реальних мовних ситуацій для покращення навичок спілкування.

2. Гейміфіковане перевернуте навчання

Поєднання гейміфікації з моделлю перевернутого класу дозволяє підвищити залученість учнів у процес навчання. Здобувачі освіти ознайомлюються з новим матеріалом вдома, а на занятті виконують інтерактивні завдання, що сприяє глибшому засвоєнню знань.

3. Віртуальні обміни та телеспівпраця

Моделі віртуального обміну, такі як eTandem та Cultura, дозволяють здобувачам освіти спілкуватися з ровесниками з інших країн, обговорюючи культурні теми та практикуючи мову в реальних комунікативних ситуаціях. Такий підхід сприяє розвитку міжкультурної компетентності та мотивації до вивчення мови.

4. Навчання, засноване на проєктах (PBL)

Проєктне навчання передбачає виконання студентами комплексних завдань, що інтегрують різні предмети та сприяють розвитку критичного мислення, співпраці та комунікативних навичок.

Наприклад, здобувачі освіти можуть створювати презентації або відео на актуальні теми, використовуючи французьку мову.

5. Інтегроване навчання предмету та мови (CLIL)

Метод CLIL передбачає викладання предметного змісту (наприклад, історії або біології) французькою мовою, що дозволяє учням одночасно засвоювати нові знання та розвивати мовні навички. Цей підхід сприяє глибшому розумінню матеріалу та покращенню мовної компетентності.

6. Використання доповненої та віртуальної реальності (AR/VR)

Інтеграція технологій AR та VR у навчальний процес дозволяє створювати інтерактивні середовища для практики мови. Наприклад, учні можуть «відвідати» віртуальні музеї або «подорожувати» французькими містами, що сприяє зануренню в мовне середовище та покращенню навичок спілкування.

Отже, наведені вище підходи дослідників різних країн демонструють прагнення освітян зробити викладання іноземних мов більш сучасним, інтерактивним та орієнтованим на потреби здобувачів освіти. Актуальність даного дослідження полягає у необхідності подальшої розробки нових підходів до викладання іноземних мов.

Таким чином, **мета** даної статті – визначити найсучасніші концепції, технології та методи викладання іноземних мов в закладах передвищої та вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Перед тим як окреслити авторські технології та методи, слід також взяти до уваги 10 тенденцій викладання іноземних мов у сучасних умовах, запропонованих Британською Радою. Вони включають в себе: 1) глобальне громадянство та студентів як агентів змін; 2) навчання на основі дослідження та критичне мислення; 3) самосвідомість та емоційний інтелект; 4) навички міжособистісного спілкування; 5) глобальні компетенції; 6) автономію учнів; 7) важливість реальних ситуацій; 8) розмовну практику з розпізнаванням мовлення; 9) штучний інтелект; 10) прийняття різноманітності мов та навички співпраці (Британська Рада, 2024).

Розробляючи власні методи, автори даного дослідження спираються саме на ці визначені тенденції сучасної візії викладання іноземних мов.

Блок 1. Метод проєктів у вивченні іноземної мови.

У сучасній методиці викладання іноземних мов метод проєктів набув великого поширення завдяки своїй практичності та здатності інтегрувати знання з різних галузей.

Принципи методу проєктів залучають: 1) змістовність і практичну спрямованість. Завдання повинно бути актуальним і пов'язаним із реальним життям студентів; 2) інтегративність залу-

чає поєднання мовленнєвих навичок із знаннями з інших дисциплін (історія, культура, географія); 3) самостійність і відповідальність. Здобувачі освіти самостійно планують, досліджують, аналізують інформацію та презентують результати; 4) колективна співпраця передбачає роботу в групах або парах, сприяє розвитку соціальних навичок та взаємодії; 5) рефлексія включає аналіз результатів та саморефлексію над процесом роботи.

Наведемо види проєктів: «Німецька (англійська, французька) музика: від класики до сучасності» – презентація з музичними вставками. «Традиційні свята Німеччини (Великої Британії, Франції): історія та сучасність» – відео або театралізоване дійство. «Стереотипи про носіїв мови та реальність» – інтерв'ю з носіями мови. «Кухня іншомовних країн: рецепти та дегустація» – кулінарна презентація з дегустацією. «Екологічні рухи в іншомовних країнах та Україні: порівняння» – дослідницький проєкт із дискусією.

Блок 2. Використання штучного інтелекту у викладанні іноземних мов.

Сучасні технології штучного інтелекту дозволяють покращити процес вивчення іноземних мов в кількох аспектах, а саме:

1) адаптивне навчання. ШІ-алгоритми аналізують рівень знань студента та підбирають матеріали відповідно до його потреб. Наприклад:

– "Duolingo" адаптує складність завдань до рівня користувача;

– "Chatbots" (наприклад, ChatGPT) можуть моделювати реальні діалоги та адаптувати рівень складності відповідно до знань здобувача освіти;

2) ШІ може замінювати викладача у певних аспектах навчання, наприклад, при перевірці граматики чи вимови:

– "Chatbots" для розмовної практики (наприклад, "Hallo Deutsch" в Telegram);

– "Grammarly" або "DeepL Write" для перевірки письма;

– ШІ у перевірці граматики та правопису (KI für Grammatik- und Rechtschreibprüfung) залучає автоматичне виправлення помилок; аналіз структури речень; пояснення граматичних правил;

3) розвиток вимови за допомогою ШІ (KI für die Ausspracheverbesserung):

– голосові помічники (Siri, Alexa);

– спеціалізовані програми (Elsa Speak, Speechling);

– автоматична оцінка вимови.

Наведемо приклад завдання.

Напишіть невеликий текст німецькою мовою (5–7 речень) і спробуйте використати один зі ШІ-інструментів для його покращення. Опишіть, що саме змінив ШІ та чому.

Блок 3. Використання іншомовних Інтернет-ресурсів у викладанні іноземних мов.

Використання автентичних інтернет-ресурсів на уроках іноземної мови має низку переваг:

- доступ до актуальної та живої мови.

Учні знайомляться з реальним використанням іноземної мови в природному мовному середовищі. Це допомагає краще розуміти лексику, ідіоми та культуру носіїв мови;

- розвиток усіх видів мовленнєвої діяльності.

Різноманітні типи ресурсів (відео, подкасти, інтерактивні вправи) сприяють покращенню як розуміння, так і продуктивних навичок (говоріння, письма);

- підвищення мотивації здобувачів освіти.

Сучасні студенти проводять багато часу в інтернеті, тому навчання через цифрові ресурси стає для них більш цікавим і природним;

- гнучкість та індивідуалізація навчання.

Здобувач освіти може обирати ресурси відповідно до свого рівня володіння мовою та особистих інтересів;

- доступність і безкоштовність.

Багато іншомовних ресурсів є безкоштовними та доступними для всіх, що робить їх зручними для використання як в аудиторіях, так і вдома.

Категорії корисних інтернет-ресурсів залучають низку джерел, таких як: 1) освітні платформи для вивчення іноземних мов. Ці ресурси пропонують структуровані курси, вправи, граматичні пояснення, тести та інтерактивні завдання: – Deutsche Welle (DW) – <https://www.dw.com/de/deutschlernen/s-205>; Goethe-Institut – <https://www.goethe.de/de/spr/ueb.html>; BBC Languages – <https://www.bbc.co.uk/languages/german/>; Deutsch.info – <https://deutsch.info/>; 2) новинні сайти для навчання читання та аудіювання: Tagesschau – <https://www.tagesschau.de/>; Der Spiegel – <https://www.spiegel.de/>; Nachrichtenleicht – <https://www.nachrichtenleicht.de/> (адаптовані новини для тих, хто вивчає мову); 3) подкасти та відео ресурси; 4) соціальні мережі та блоги. Молодь активно користується соцмережами, тому варто використовувати іншомовний контент у TikTok, Instagram, YouTube; 5) інтерактивні ігри та вправи. Онлайн-ігри допомагають в ігровій формі засвоювати лексику та граматику. Наприклад:

- Quizlet – <https://quizlet.com/de> (вивчення слів)
- Kahoot – <https://kahoot.com/> (вікторини)
- Duolingo – <https://www.duolingo.com/> (онлайн-курс)

Використання іншомовних інтернет-ресурсів у навчанні здобувачів освіти допомагає зробити заняття більш привабливими, ефективнішими та

більш комунікативними. Автентичні матеріали занурюють студентів у мовне середовище, мотивують їх до самостійного навчання та сприяють швидшому й природнішому засвоєнню мови.

Блок 4. Створення іншомовних блогів та сторінок у соцмережах для інтерактивної практики.

Одним із ефективних способів покращення мовних навичок є ведення іншомовного блогу або сторінки у соціальних мережах. Такий підхід сприяє розвитку продуктивних навичок. Ведення блогу або сторінки допомагає покращити навички письма та формулювання думок іншою мовою. Також, здобувачі отримують практику говоріння, адже створення відео чи голосових записів дає можливість розвивати вимову та інтонацію. Крім того, ведення блогу сприяє розширенню словникового запасу. Робота з текстами стимулює до пошуку нових слів і фраз, а також їх використання у контексті. Не менше значення має взаємодія з носіями мови. Через коментарі, обговорення та обмін повідомленнями можна отримати зворотний зв'язок від інших користувачів.

Все вищезгадане сприяє інтеграції в сучасний цифровий простір. Наведемо приклади завдань.

1. Опишіть себе 5–7 реченнями англійською (німецькою, французькою) та опублікуйте у блозі чи соцмережі.

2. Фото-підпис. Зробіть фото предмета чи місця та підпишіть його іноземною мовою. Запитайте у підписників, як би вони це описали своєю мовою.

3. Відеозвернення. Запишіть відео, де ви розповідаєте про свій день німецькою (англійською, французькою) (1–2 хв). Використайте прості речення та показуйте реальні предмети.

4. Опитування в соцмережах. Створіть опитування про улюблені страви чи міста та попросіть друзів-носіїв мови відповісти.

Висновки. Отже, підбиваючи підсумки щодо вище наведеного матеріалу, слід зазначити, що викладання іноземних мов у передвищій і вищій фаховій освіті залучає низку вимог: активно залучати здобувачів освіти до створення проєктів, використовувати цифрові технології, соцмережі, інші інтернет-ресурси, можливості штучного інтелекту. Викладачам іноземних мов слід взяти до уваги існування викликів такого використання, а саме: страх у здобувачів освіти робити помилки, брак ідей, мовну інтерференцію, недостатнє розуміння автентичних текстів, відсутність емоційного аспекту спілкування, обмеженість шучного інтелекту.

Подальші перспективи дослідження полягають у більш детальному аналізі кожного аспекту сучасних методів викладання іноземних мов.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Штучний інтелект у закладах вищої освіти: рекомендації для викладачів, студентів і працівників ЗВО 29.04.2025 [Artificial Intelligence in Higher Education Institutions: Recommendations for Teachers, Students and Staff] URL: <https://mon.gov.ua/news/shtuchnyi-intelekt-u-zakladakh-vyshchoi-osvity-rekomendatsii-dlia-vykladachiv-studentiv-i-pratsivnykiv-zvo> (дата звернення 01.06.25)
2. Загребнюк Ю. Інноваційні методи навчання англійської мови у закладах вищої освіти. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2022. Вип. 1.
3. Кушніров М. Сучасні підходи до навчання іноземної мови: орієнтація на цінності особистісного розвитку та гуманізму. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2014, № 8 (42).
4. Палій О. Про підвищення ефективності навчання другої іноземної мови в ЗНЗ. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. 2014. № 1. С. 120–124.
5. Brooks G. Let's speak about the importance of oracy. 20.09.2024 URL: <https://www.theguardian.com/education/2024/sep/20/lets-speak-about-the-importance-of-oracy> (дата звернення 29.05.25)
6. British Council. Ten trends and innovations in English Language Teaching 11.11.2024. URL: <https://www.britishcouncil.org/voices-magazine/ten-trends-and-innovations-english-language-teaching-2024> (дата звернення 29.05.25)

REFERENCES

1. Shtuchnyi intelekt u zakladakh vyshchoi osvity: rekomendatsii dlia vykladachiv, studentiv i pratsivnykiv ZVO (2025). [Artificial Intelligence in Higher Education Institutions: Recommendations for Teachers, Students and Staff] URL: <https://mon.gov.ua/news/shtuchnyi-intelekt-u-zakladakh-vyshchoi-osvity-rekomendatsii-dlia-vykladachiv-studentiv-i-pratsivnykiv-zvo> [in Ukrainian].
2. Zahrebniuk Yu. (2022) Innovatsiini metody navchannia anhliskoi movy u zakladakh vyshchoi osvity. [Innovative methods of teaching English in higher education institutions] Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Vyp. 1. [in Ukrainian].
3. Kushnirov M. (2014) Suchasni pidkhody do navchannia inozemnoi movy: oriientatsiia na tsinnosti osobystisnoho rozvytku ta humanizmu. [Modern approaches to foreign language teaching: focus on the values of personal development and humanism] Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii. № 8 (42). [in Ukrainian].
4. Palii O. (2014) Pro pidvyshchennia efektyvnosti navchannia druhoi inozemnoi movy v ZNZ. [On improving the effectiveness of teaching a second foreign language in a school] Naukovi zapysky Nizhynskoho derzhavnoho universytetu im. Mykoly Hoholia. Psykholoho-pedahohichni nauky. № 1. 120–124. [in Ukrainian].
5. Brooks G. Let's speak about the importance of oracy. (2024) URL: <https://www.theguardian.com/education/2024/sep/20/lets-speak-about-the-importance-of-oracy>
6. British Council. Ten trends and innovations in English Language Teaching (2024). URL: <https://www.britishcouncil.org/voices-magazine/ten-trends-and-innovations-english-language-teaching-2024>

Катерина ВІДІМСЬКА,

orcid.org/0000-0003-3778-6302

*старший викладач кафедри суспільних комунікацій та регіональних студій
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
(Одеса, Україна) vidimskaya@onu.edu.ua*

Ганна ШАГЛІ,

orcid.org/0000-0003-4377-9029

*старший викладач кафедри суспільних комунікацій та регіональних студій
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
(Одеса, Україна) shagli@onu.edu.ua*

ВИКЛАДАННЯ ТУРЕЦЬКОЇ МОВИ В УМОВАХ ЗМІШАНОЇ ТА ДИСТАНЦІЙНОЇ ФОРМИ НАВЧАННЯ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

У статті розглядається актуальна проблематика впровадження змішаної та дистанційної форми навчання у викладанні турецької мови у закладах вищої освіти України. В умовах стрімких змін у сфері освіти, що зумовлені як глобальними викликами такими, як воєнні дії, так і розвитком інформаційно – комунікативних технологій, особливої ваги набуває пошук ефективних методик організації навчального процесу. Змішане навчання, яку поєднує традиційні аудиторні заняття з дистанційними технологіями, забезпечує гнучкість, доступність та індивідуалізацією освітнього процесу, що є надзвичайно важливим для сучасних здобувачів освіти. У статті аналізуються сучасні педагогічні концепції, що лежать в основі організації змішаного та дистанційного навчання, розкриваються їхні переваги та особливості впровадження у викладанні турецької мови. Звертається увага на необхідність інтеграції цифрових інструментів, формування цифрової компетентності викладачів та здобувачів, а також на важливість системного підходу до планування та моніторингу якості освіти. Окремо розглядаються питання персоналізації навчання, використання ігрових методик, ситуативного навчання, а також організації інтерактивної взаємодії між учасниками освітнього процесу як в аудиторії, так і у віртуальному середовищі.

Метою статті є визначення ефективних методичних підходів до викладання турецької мови у змішаному та дистанційному форматах, а також узагальнення практичного досвіду впровадження інноваційних освітніх технологій. У результаті аналізу наукових джерел та власного педагогічного досвіду авторів зроблено висновок, що змішане та дистанційне навчання відкриває нові можливості для розвитку ініциомовної комунікативної компетентності, сприяє підвищенню мотивації здобувачів, а також дозволяє адаптувати навчальний процес до індивідуальних потреб і можливостей здобувачів вищої освіти. Особливий акцент зроблено на важливості поєднання традиційних та інноваційних методів, використання інтерактивних платформ для оцінювання знань, а також на ролі викладача як фасилітатора освітнього процесу.

Ключові слова: *змішане навчання, дистанційне навчання, турецька мова, педагогіка, педагогічні концепції.*

Kateryna VIDIMSKA,

orcid.org/0000-0003-3778-6302

*Senior Lecturer at the Department of Social Communications and Regional Studies
I. Mechnikov Odesa National University
(Odesa, Ukraine) vidimskaya@onu.edu.ua*

Anna SHAGLI,

orcid.org/0000-0003-4377-9029

*Senior Lecturer at the Department of Social Communications and Regional Studies
I. Mechnikov Odesa National University
(Odesa, Ukraine) shagli@onu.edu.ua*

TEACHING TURKISH LANGUAGE IN BLENDED AND DISTANCE LEARNING FORMATS: THEORY AND PRACTICE

The article addresses the current issues related to the implementation of blended and distance learning formats in teaching the Turkish language at higher education institutions in Ukraine. In the context of rapid changes in the educational sphere, caused both by global challenges such as military actions and by the development of information

and communication technologies, the search for effective methodologies for organizing the educational process becomes particularly significant. Blended learning, which combines traditional classroom activities with distance technologies, ensures flexibility, accessibility, and individualization of the educational process, which is extremely important for modern students. The article analyzes contemporary pedagogical concepts underlying the organization of blended and distance learning, reveals their advantages and specific features in the context of teaching Turkish. Attention is paid to the necessity of integrating digital tools, developing the digital competence of teachers and students, as well as the importance of a systematic approach to planning and monitoring the quality of education. The article also considers issues of personalized learning, the use of gamification methods, situational learning, and the organization of interactive interaction among participants in the educational process, both in the classroom and in virtual environments.

The aim of the article is to identify effective methodological approaches to teaching Turkish in blended and distance formats, as well as to summarize practical experience in implementing innovative educational technologies. Based on the analysis of scientific sources and the authors' own pedagogical experience, the article concludes that blended and distance learning open new opportunities for the development of foreign language communicative competence, contribute to increasing students' motivation, and allow the educational process to be adapted to the individual needs and abilities of higher education students. Special emphasis is placed on the importance of combining traditional and innovative methods, using interactive platforms for knowledge assessment, and the role of the teacher as a facilitator of the educational process.

Key words: *blended learning, distance learning, Turkish language, pedagogy, pedagogical concepts.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку освіти, що характеризуються стрімким впровадженням інформаційно – комунікаційних технологій та змінами у соціально – політичному середовищі, особливої актуальності набувають інноваційні форми організації навчального процесу. Змішане навчання, яке поєднує традиційні аудиторні заняття з дистанційними технологіями, стає одним із провідних підходів у викладанні іноземних мов, зокрема турецької мови. Такі формати навчання, як змішана та дистанційна, дозволяє забезпечити гнучкість, доступність та індивідуалізацію освітнього процесу, що є надзвичайно важливим у контексті сучасних викликів, таких як воєнні дії, а до цього пандемія COVID-19. Відтак, актуальним є пошук ефективних методик і стратегій впровадження цих форматів для підвищення якості викладання та адаптації навчання до потреб здобувачів вищої освіти.

Аналіз досліджень. Питання про змішану та дистанційну форми навчання ґрунтовно розглядалися у наукових працях вітчизняних таких авторів: А. Мельник, С. Баценко, Н. Рашевська, Г. Чепурних, Д. Медведовська, Т. Турчина, О. Самойленко, В. Кухаренко, Т. Ярошенко, В. Стрельников, І. Брітченко, Н. Волкова, Г. Шаглі та К. Відімська. У роботах зазначених дослідників висвітлено різні аспекти організації змішаного та дистанційного навчання, роль цифрових технологій, особистісно-орієнтований підхід, а також використання ігрових методик у процесі викладання турецької мови.

Мета статті – є комплексне дослідження та обґрунтування ефективних методичних підходів до викладання турецької мови у змішаному та дистанційному форматах у закладах вищої освіти України. У фокусі аналізу – виявлення сучасних педагогічних концепцій, які забезпечують гнучкість, доступність та індивідуалізацію навчаль-

ного процесу в умовах цифрової трансформації освіти та соціально-політичних викликів, зокрема воєнного стану. Стаття спрямована на узагальнення теоретичних напрацювань і практичного досвіду впровадження інноваційних освітніх технологій, інтерактивних платформ, ігрових та ситуативних методик у процесі навчання турецької мови. Особлива увага приділяється інтеграції цифрових інструментів, розвитку цифрової компетентності викладачів і студентів, а також формуванню особистісно-орієнтованого підходу до навчання. Авторки ставлять за мету не лише окреслити переваги та особливості змішаного й дистанційного навчання, а й визначити оптимальні стратегії організації освітнього процесу, які сприятимуть підвищенню мотивації, розвитку іншомовної комунікативної компетентності та адаптації навчання до індивідуальних потреб здобувачів вищої освіти. Таким чином, стаття має на меті надати науково обґрунтовані рекомендації для викладачів, методистів і освітніх менеджерів щодо підвищення якості викладання турецької мови в сучасних умовах, а також сприяти подальшому розвитку інноваційної освітньої екосистеми у вітчизняних університетах.

Виклад основного матеріалу. Викладання турецької мови у змішаному та дистанційному форматах базується на сучасних педагогічних концепціях, які враховують особливості цифрової епохи та потреби здобувачів вищої освіти у гнучкому і персоналізованому навчанні.

Змішана форма навчання чи *blended learning* – це освітня технологія, яка поєднує традиційні аудиторні методи навчання з інноваційними підходами електронного, дистанційного та мобільного навчання з метою гармонійного інтегрування теоретичного та практичного компонентів освітнього процесу (Мельник, 2018).

На сайті Міністерства освіти і науки України представлено комплексні рекомендації, спрямовані на ефективне впровадження змішаного навчання у закладах фахової та вищої освіти. Документ акцентує увагу на поєднанні традиційних аудиторних форм навчання з дистанційними технологіями, що дозволяє забезпечити гнучкість освітнього процесу, підвищити доступність освіти та адаптувати навчання до сучасних викликів, зокрема в умовах воєнного стану. В рекомендаціях підкреслюється важливість інтеграції цифрових інструментів, формування цифрової компетентності викладачів і здобувачів, а також необхідність системного підходу до організації змішаного навчання, що включає чітке планування, методичне забезпечення та моніторинг якості освіти (Рекомендації, 2023). Такий підхід сприяє не лише підвищенню ефективності освітнього процесу, а й розвитку інноваційної освітньої екосистеми, що відповідає європейським стандартам і формує конкурентну спроможність фахівців.

У наукових дослідженнях можна зустріти термін «змішане навчання» у різних термінологічних назвах. Зустрічаються такі різновиди, як комбіноване навчання, перевернутий клас, інтегроване навчання, включене навчання, відкрите навчання. У 2006 році вперше на міжнародному рівні було узагальнено поняття змішаного навчання як поєднання традиційного (очного) навчання з освітнім процесом, що використовує комп'ютерні технології. У 2011 році було встановлено, що змішаним вважається навчання, у якому від 30% до 80% навчальної діяльності підтримується за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій.

С. Баценко та Н. Рашевська у своїй статті визначають змішану форму навчання як комплексний підхід, що поєднує традиційне викладання з онлайн інструментами, створюючи умови для персоналізованого, гнучкого й більш ефективного навчання, яке враховує індивідуальні потреби здобувачів освіти, сприяє кращому засвоєнню матеріалу та розвитку навичок самостійності. Автори зазначають, що дистанційне, електронне та мобільне навчання не слід розглядати окремо від змішаного, оскільки вони є його складовими. Водночас дистанційне навчання не варто отождествлювати зі змішаним, оскільки ці моделі відрізняються за організаційними формами і рівнем використання інформаційно-комунікативних технологій (ІКТ) (Баценко, Решавська, 2024).

На думку А. Мельник змішана форма навчання – це поєднання традиційних (очного формату) занять з використанням дистанційних або онлайн елементів, що дозволяє інтегрувати

аудиторну та поза аудиторну роботу з активним залученням ІКТ. Авторка зазначає, що такий підхід не обмежується простим чергуванням офлайн та онлайн форм навчання, а передбачає органічне поєднання методів і форм роботи, спрямованих на підвищення ефективності освітнього процесу та врахування індивідуальних потреб здобувачів освіти (Мельник, 2018).

У статті Г. Чепурних, Д. Медведовської та Т. Турчини змішана форма навчання розглядається не просто як технічне нововведення, а як ключова складова навчання, що істотно змінює освітній процес. Автори теж наголошують, що ефективність змішаного підходу залежить від поєднання аудиторних занять з цифровими компонентами, що забезпечує доступність матеріалів та залученість здобувачів. Особлива увага приділяється ролі викладача, який виступає не лише джерелом знань, а й фасилітатором, що організує взаємодію між учасниками освітнього процесу (Чепурних, Медведовська та Турчина, 2019).

Важливим є розгляд дистанційної форми навчання, яка, на відміну від змішаної, повністю базується на використанні ІКТ і передбачає організацію навчального процесу без безпосередньої присутності учасників освітнього процесу в аудиторії.

«Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні», прийнята 20 грудня 2000 р МОН України, окреслює, що дистанційна освіта – це форма навчання, рівноцінна з очною, вечірньою, заочною та екстернатом, що реалізується, в основному, за технологіями дистанційного навчання. Це індивідуальний процес набуття особою певного обсягу знань, умінь та навичок, а також інших компетентностей, що є результатом взаємодії віддалених один від одного учасників освітнього процесу (суб'єктів і об'єктів навчання) у спеціально організованому освітньому середовищі. Така взаємодія здійснюється за допомогою сучасних ІКТ та передбачає реалізацію всіх компонентів навчального процесу – цілей, змісту, методів, форм і засобів навчання, контролю та оцінювання результатів. За цією постановою МОНУ дистанційне навчання охоплює як синхронні, так і асинхронні форми взаємодії, дозволяючи забезпечити доступність освіти незалежно від територіального розташування, стану здоров'я або соціальних обставин здобувачів освіти. При цьому обов'язковою умовою є дотримання державних стандартів освіти та забезпечення незалежного рівня якості навчального процесу (Концепція розвитку, 2020: 3).

Подаймо декілька наукових визначень дистанційного навчання. О. Самойленко трактує дистанційну освіту як універсальну форму навчання, що

базується на застосуванні традиційних і новітніх інформаційних технологій, які створюють умови для вільного вибору освітніх дисциплін та діалогового обміну між учасниками освітнього процесу незалежно від їх просторового та часового розташування (Самойленко, 2011).

В. Кухаренко розглядає дистанційну освіту як різновид освітньої системи, у якій переважно використовуються дистанційні технології для організації навчання, що дає змогу здобувачам освіти самостійно планувати свій навчальний процес (Кухаренко, 2002).

У своїй роботі Т. Ярошенко з одних із визначень дистанційної форми навчання дає таке – це «нова організація освітнього процесу, основою якої є принцип самостійного навчання здобувача, коли слухачі в більшості віддалені від викладача в просторі й часі, проте мають можливість у будь-який момент підтримувати діалог за допомогою засобів телекомунікації» (Ярошенко, 2019).

Таким чином, змішана форма навчання – це освітня модель, яка інтегрує традиційне очне навчання з використанням онлайн-інструментів та самостійною роботою здобувачів з електронними ресурсами. Воно передбачає поєднання безпосередньої взаємодії учнів і викладача в аудиторії з дистанційними формами навчання, що забезпечує гнучкість у виборі часу, місця і темпу засвоєння матеріалу. Змішане навчання може включати різні варіанти поєднання: офлайн– та онлайн-заняття, роботу з електронними курсами, групову та індивідуальну діяльність, а також інтеграцію традиційних підручників із цифровими матеріалами.

Дистанційна форма навчання – це організований освітній процес, у якому здобувач освіти самостійно опрацьовує навчальні матеріали, перебуваючи у просторі та часі, віддаленому від викладача, із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій. Ця форма навчання відкриває доступ до освіти широкому колу осіб, які мають обмеження для очного навчання.

Враховуючи вищезазначені елементи здійснення дистанційної та змішаної форм навчання турецька мова гармонійно впроваджується у навчальний процес за допомогою різних методів та технологій.

Особистісно-орієнтований метод викладання турецької мови є невід’ємною частиною дистанційної та змішаної форм навчання, оскільки орієнтується і враховує потреби кожного із здобувачів, будь-то в аудиторії чи за її межами (Стрельников, Брітченко, 2013).

Один із гарних прикладів застосування дистанційної форми навчання – це ігрова форма вико-

нання завдання, застосування ігрової методики, яка одночасно дає можливість трішки розслабитись, зняти напругу, а з іншого боку продовжити засвоювати використання та відпрацювання вже отриманих знань (Волкова, 2018). Для цього дуже зручним стане використання під час заняття так званої рулетки. На екрані з’являється поле рулетки поділене на сектори, кількість яких може бути різна. У центрі рулетки повідомляється основна тема, а на кожному секторі рулетки турецькою мовою записане завдання, прочитавши яке, здобувач повинен зрозуміти його та виконати. Спочатку викладач за своїм бажанням об’являє слухача, який повинен буде виконати завдання, потім запускає рулетку, яка зупиняється на певному секторі. Обраний здобувач вголос читає завдання, кілька секунд обмірковує і виконує його. Якщо напис не зрозумілий, то викладач допомагає з перекладом. Наприклад: основна тема «Gülelim. Eğlenelim» (Посміємось. Розважимося). На секторах рулетки можна записати наступні завдання: «Beş defa sol ayağının üstünde zıpla» (підстрибни на лівій нозі 5 разів), «Kendine sarıl» (обійми себе), «K harfiyle başlayan bir nesne getir» (принеси предмет, назва якого починається на літеру K), «Sağ eliyle kendi sol kulağına dokun» (правою рукою торкнись свого лівого вуха) і тому подібні. Отже видно, що виконуючи такі завдання, здобувачі не лише тренують свої граматичні та лексичні знання, а й рухаються, тому починають працювати їх м’язи, що є дуже важливим, коли людина довго сидить на одному місці перед комп’ютером чи телефоном.

Такі рулетки можна робити на різні лексичні та граматичні теми, поєднуючи їх між собою. Або замінити рулетку на кольорові кубики, вибираючи які, здобувач дізнається про своє завдання. Можна тренувати, згадувати назви різних тварин, птахів, комах, записуючи їх особливості, вживаючи розповідне речення, питання чи загадку, при цьому використовуючи дієприкметникову форму дієслів. Здобувач, прочитавши, має назвати дану тварину, комаху чи птаха турецькою мовою. Наприклад: «Çölün gemileridir. Bir veya iki hörgücü olan hayvandır. Dikenleri yemeği sever» (Кораблі пустелі. Тварина має один або два горби. Полюбляє їсти колючки), «Kuşabilen bir kuştur» (птаха, який може розмовляти), «Bal yaran bir böcektir» (комаха, яка робить мед), Suda yüzen hayvan hangileridir? (які тварини можуть плавати у воді?), «Nayaya fırlatınca dönmeyen şey nedir?» (що не повертається, коли випустиш у повітря?) А можна навпаки, зазначити назви тварин у завданні, а здобувачі мають навести приклади їх особливостей турецькою мовою з використанням словотвірних

афіксів *lı/li/lu/lü/sız/siz/suz/süz*. На практиці вже було перевірено, що така ігрова форма проведення заняття дуже добре сприймається слухачами.

Під час занять з турецької мови широко застосовується метод ситуаційного навчання, який однаково можна використовувати, як в аудиторії так і через зум-кімнату (Лебедик, Стрельников, 2020). Наприклад, здобувачам пропонується така ситуація: магазин побутової техніки, в якому хтось грає роль продавця-консультанта, а хтось покупця. Продавцеві необхідно розрекламувати товар, а покупцеві дізнатись якомога більше інформації про побутовий прилад. Інший варіант: декілька друзів їдуть за кордон на відпочинок, знімають готель на 7 днів, замовляють їжу, дізнаються про видатні місця міста, спілкуючись з місцевими мешканцями. Такі завдання влаштовуються після вивчення лексичного матеріалу на дану тематику та для його закріплення (Шаглі, 2025).

Змішана форма навчання активно застосовується під час проведення занять з Лінгвокраїнознавства Туреччини, вивчаючи географічні особливості Турецької Республіки, її культурну спадщину, історичне минуле, сучасний дипломатичний протокол та етикет (Відімска, Тарасюк, Шаглі, 2025). В аудиторії використовується комп'ютер з проектором та екран, на якому демонструється візуальна складова відповідної теми та розказується про географічний поділ Туреччини, її річки, гори, озера, міста, національні та релігійні свята, турецьку кухню, як змінювалась територія сучасної Туреччини, якою вона була за часів Османської, Візантійської імперії чи часів Сельджуків. Здобувачі одночасно можуть як сидіти в аудиторії і приймати участь в обговоренні, так і за екранами своїх комп'ютерів слухаючи, відповідаючи чи демонструючи свою презентацію через зум-кімнату на попередньо взятую тему. Таким чином усі слухачі зможуть брати активну участь у занятті, не дивлячись на своє місцезнаходження.

Для перевірки та оцінювання знань здобувачів під час дистанційної роботи можна використовувати інтерактивну платформу «На урок». Цей інтернет ресурс можна застосовувати як вчителям у школах, так і викладачам у вищих навчальних закладах освіти. На цій платформі, зареєструвавшись можна створювати власні тестові завдання на різну кількість питань. За кожне питання за своїм бажанням виставляється певна кількість балів, але не менше одного. Кількість відповідей на питання також може бути відмінною від попередньої кількості. Тестове завдання можна зберегти на цьому інтернет ресурсі для подальшого використання, а можна відразу виставити здобу-

вачам для проходження як під час заняття, так і на домашнє завдання. Оформлюючи тест викладач за своїм бажанням може встановити різні правила виконання цього опитування. Наприклад: після обрання одного з варіантів серед відповідей, здобувач може одразу бачити дав він правильну відповідь чи ні або ж у кінці тестування будуть висвітлюватись усі помилки та вірні відповіді на запитання. Також викладач може встановити час, протягом якого бажано, щоб слухач пройшов тестове завдання. У кінці тестування є можливість показати рейтинг усіх, хто завершив виконання завдання. За бажанням викладача також встановлюється кількісна можливість проходження одним здобувачем одного й того ж тестового завдання. Якщо тест виконується під час заняття, в реальному часі, то викладач може зайти на свою сторінку на інтерактивній платформі «На урок» і спостерігати, як здобувачі виконують завдання: скільки питань ще залишилось, скільки правильних відповідей, хто взагалі виконує тестування, а хто вже завершив і з яким результатом. Кінцеві результати виконаних завдань бачить як здобувач, так і викладач. Таким чином викладачу не потрібно гаяти час на перевірку тесту. За бажанням слухача краще зробити аналіз допущених помилок, відкривши його роботу. Також для кращого засвоєння матеріалу, після першого проходження тесту у здобувачів з'являється можливість відповідати на ті ж питання але у форматі швидкої гри «Відповідності», коли на екрані з'являються картки із запитаннями та вірними відповідями на них у хаотично розташованому порядку. Потрібно обрати питання та відповідь на нього, натиснувши на ці картки почергово. Якщо картки обрані вірно, то вони зникнуть (Шаглі, 2025).

Одночасно це тестування можна проводити і в аудиторії, роздрукувавши його зі своєї сторінки з сайту «На урок». Отже можна поєднувати як дистанційне так і аудиторне оцінювання чи викладання, що є дуже важливим у наш час. Таким чином застосовується змішане оцінювання та викладання, яке може охопити більшу кількість здобувачів, а отже надати більше можливостей людям отримати освіту за будь-яких умов, головне, щоб було бажання.

Коли заняття організовані дистанційним чином – це дозволяє викладачам з Туреччини проводити їх із-за кордону, не приїжджаючи до України. Тому українські здобувачі мають можливість практикувати свою турецьку мову та сприймати носіїв мови. Під час дистанційного заняття у слухачів є можливість підготувати завдання за рахунок інтернет ресурсів і одразу виступити з

ним на занятті, ілюструючи свою відповідь, що сприймається аудиторією набагато краще, адже залучені і візуалізація, і слухові рецептори.

Висновки. Приймаючи виклики сьогодення, у життя кожного з нас, хто бажає отримати освіту або нову інформацію, яка розширює та розвиває наш світогляд, зараз дуже швидко і інтенсивно зайшло дистанційне навчання, яке дає змогу отримувати знання на відстані. У такого навчання є як позитивні так і негативні сторони. Негативне те, що люди багато часу проводять перед екранами електроприладів, мало рухаються, не мають живого спілкування. Але плюс у тому, що здобувачі, навіть

за таких незвичних умов можуть отримати якісну освіту, не бути прив'язаними до одного місця розташування, слухати лекції українських викладачів, а через 10 хвилин приймати активну участь на занятті носіїв іноземної мови, одночасно навчатись у двох вузах в різних країнах або паралельно проходити стажування чи вчитись по міжнародній програмі за кордоном і набувати для себе нового досвіду. Все залежить від організації самої людини. Для викладача ж бажано поєднувати дистанційне та аудиторне викладання, тобто використовувати змішану форму, щоб краще контролювати навчальний процес та оцінювати знання здобувачів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баценко С., Рашевська Н. Змішане навчання: теоретичний аналіз поняття та можливості впровадження в процес навчання в закладах загальної середньої освіти. Наукові записки. Серія: Педагогічні науки, 2024. Вип. 216. С. 92-97. URL : <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2024-1-216-92-97>
2. Вдовенко Т. Викладання сучасної англійської мови в умовах дистанційної освіти. Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. 2021. Вип. 53. С. 41-46. URL : <http://visnyk.idgu.edu.ua/index.php/nv/article/view/455>
3. Відімска К.І., Тарасюк Ю. М., Шаглі Г.І. Лінгвокраїнознавство Туреччини у процесі формування іншомовної компетентності та міжкультурної комунікації: структура та зміст дисципліни. Вісник науки та освіти. 2025. №4(34). С.305-320 URL : http://dspace.zsmu.edu.ua/bitstream/123456789/22559/1/202504_Visn-nauky-ta-osvity_1770-1782.pdf
4. Волкова Н. П. Інтерактивні технології навчання у вищій школі: навчально-методичний посібник. Дніпро : Університет імені Альфреда Нобеля, 2018. 360 с.
5. Канюк О., Кіш Н. Викладання іноземних мов у вищих навчальних закладах в умовах дистанційного та змішаного навчання. Актуальні питання гуманітарних наук. 2023. Вип.63. Т. 1. С. 234-329.
6. Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні. Міністерство освіти і науки України. Постанова від 20 грудня 2000. URL: <https://bz1.cprpp.org.ua/koncepciya-rozvitku-distancijnoi-osviti-v-ukraini-10-38-36-24-01-2022/> (дата звернення 10.05. 2025)
7. Кухаренко В. Дистанційне навчання: умови застосування. Дистанційний курс : навч. посіб. / за ред. В.М. Кухаренка. Харків. Вип.3, 2002. 320 с.
8. Лебедик Л. В., Стрельников В. Ю., Стрельников М. В. Сучасні технології навчання і методики викладання дисциплін. Навчально-методичний посібник для слухачів курсів підвищення кваліфікації педагогічних працівників закладів середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти. Полтава : АСМІ, 2020. 303 с.
9. Мельник А. Поняття «змішане навчання»: його теоретико-методологічний аналіз. Актуальні питання гуманітарних наук. 2018. Вип. 56. Т. 4. С. 72-77.
10. Подоляк М. Порівняльний аналіз традиційного, дистанційного та змішаного навчання англійської мови у ЗВО. Український Педагогічний журнал. 2023. С. 87-97. URL : <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2022-4-87-97>
11. Рекомендації щодо впровадження змішаного навчання у закладах фахової передвищої та вищої освіти. МОНУ. 2023. URL : <https://mon.gov.ua/osvita-2/vishcha-osvita-ta-osvita-doroslikh/rekomendatsii-shchodo-vprovadzhennya-zmishanogo-navchannya-u-zakladakh-fakhovoi-peredvishchoi-ta-vishchoi-osviti>
12. Самойленко О. Поняття дистанційної освіти та дискусії навколо неї. 36. наук. пр. Херсон : «Міськдрук». 2011. С. 61.
13. Стрельников В. Ю., Брітченко І. Г. Сучасні технології навчання у вищій школі. Модульний посібник для слухачів авторських курсів підвищення кваліфікації викладачів МІПК ПУЕТ. Полтава : ПУЕТ, 2013. 309 с.
14. Чепурних Г.К., Медведовська Д.О., Турчина Т.В. Використання моделі «змішаного навчання» під час викладання іноземної мови у немовному ВУЗі. Молодий вчений. № 5.1. 2019. С. 223-226.
15. Шаглі Г.І. Особливості викладання турецької мови в ОНУ імені І.І. Мечникова. Ідеї. Практики. Перспективи сучасної освіти. Науково-методичний альманах. Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. Одеса, 2025. Частина 2. С. 302-306.
16. Ярошенко Т. Дистанційне навчання в системі вищої освіти: сучасні тенденції. Інженерні та освітні технології. 2019. Т. 7. № 4. С. 8-21. URL : [Doi.org/10.30929/2307-9770](https://doi.org/10.30929/2307-9770).

REFERENCES

1. Batsenko S., Rashevskaya N. (2024) Zmishane navchannia: teoretychnyi analiz poniattia ta mozhlyvosti vprovadzhennia v protses navchannia v zakladyakh zahalnoi sereдноi osvity. [Blended learning: theoretical analysis of the concept and possibilities of implementation in the learning process in general secondary education] Naukovi zapysky. Seriya: Pedagogichni nauky. – Scientific notes. Series: Pedagogical Sciences, 216, 92-97. Retrieved from <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2024-1-216-92-97> [in Ukrainian].

2. Vdovenko T. (2021) Vykladannia suchasnoi anhliiskoi movy v umovakh dystantsiinoi osvity. [Teaching Modern English in the context of distance education.] *Naukovyi visnyk Izmailskoho derzhavnoho humanitarnoho universytetu*. – Scientific Bulletin of Izmail State University of the Humanities, 53, 41-46. Retrieved from <http://visnyk.idgu.edu.ua/index.php/nv/article/view/455> [in Ukrainian].
3. Vidimska K.I., Tarasiuk Yu. M., Shahli H.I. (2025) Linhvokrainoznavstvo Turechchyny u protsesi formuvannia inshomovnoi kompetentnosti ta mizhkulturnoi komunikatsii: struktura ta zmist dystsypliny. [Linguocultural Studies of Turkey in the Development of Foreign Language Competence and Intercultural Communication: Structure and Content of the Course] *Visnyk nauky ta osvity*. – Bulletin of Science and Education, 4(34), 305-320 Retrieved from http://dspace.zsmu.edu.ua/bitstream/123456789/22559/1/202504_Visn-nauky-ta-osvity_1770-1782.pdf [in Ukrainian].
4. Volkova N. P. (2018) Interaktyvni tekhnolohii navchannia u vyshchii shkoli [Interactive learning technologies in higher education]. Dnipro : Universytet imeni Alfreda Nobelia. [in Ukrainian].
5. Kaniuk O., Kish N. (2023) Vykladannia inozemnykh mov u vyshchykh navchalnykh zakladakh v umovakh dystantsiinoho ta zmishanoho navchannia. [Teaching foreign languages in higher education institutions in the conditions of distance and blended learning.] *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*. – Topical issues of the humanities, issue 63, vol 1, 234-329. [in Ukrainian].
6. Kontseptsiiia rozvytku dystantsiinoi osvity v Ukraini. (2000) [Concept of development of distance education in Ukraine] Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. Postanova vid 20 hrudnia 2000. – Ministry of Education and Science of Ukraine. Resolution of 20 December 2000. Retrieved from <https://bzl.cprpp.org.ua/koncepciya-rozvitku-distancijnoi-osvity-v-ukraini-10-38-36-24-01-2022/> [in Ukrainian].
7. Kukhareno V. (2002) Dystantsiine navchannia: umovy zastosuvannia. [Distance learning: conditions of application] *Dystantsiinyi kurs : navch. posib. / za red. V.M. Kukharena*. – Distance learning: a textbook / edited by V.M. Kukhareno, 3. [in Ukrainian].
8. Lebedyk L. V., Strelnikov V. Yu., Strelnikov M. V. (2020) Suchasni tekhnolohii navchannia i metodyky vykladannia dystsyplin. [Modern Teaching Technologies and Methods of Teaching Disciplines] *Navchalno-metodychnyi posibnyk dlia slukhachiv kursiv pidvyshchennia kvalifikatsii pedahohichnykh pratsivnykiv zakladiv serednoi, profesiinoi (profesiino-tekhnichnoi), fakhovoi peredvyshchoi ta vyshchoi osvity*. – a study guide for students of advanced training courses for teachers of secondary, vocational, higher and higher education institutions. Poltava : ASMI. [in Ukrainian].
9. Melnyk A. (2018) Poniattia «zmishane navchannia»: yoho teoretyko-metodolohichniy analiz. [The concept of «blended learning»: its theoretical and methodological analysis] *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*. – Topical issues of the humanities, 56(4). 72-77. [in Ukrainian].
10. Podoliak M. (2023) Porivnialnyi analiz tradytsiinoho, dystantsiinoho ta zmishanoho navchannia anhliiskoi movy u ZVO. [A Comparative Analysis of Traditional, Distance and Blended Learning of English in Higher Education] *Ukrainskyi Pedahohichnyi zhurnal*. – Ukrainian Pedagogical Journal, 87-97. Retrieved from <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2022-4-87-97> [in Ukrainian].
11. Rekomendatsii shchodo vprovadzhennia zmishanoho navchannia u zakladakh fakhovoi peredvyshchoi ta vyshchoi osvity. (2023) [Recommendations for the introduction of blended learning in vocational pre-university and higher education institutions] *MONU – MESU* Retrieved from <https://mon.gov.ua/osvita-2/vishcha-osvita-ta-osvita-doroslikh/rekomendatsii-shchodo-vprovadzhennia-zmishanogo-navchannia-u-zakladakh-fakhovoi-peredvishchoi-ta-vishchoi-osvity> [in Ukrainian].
12. Samoilenko O. (2011) Poniattia dystantsiinoi osvity ta dyskusii navkolo nei. [The concept of distance education and discussions around it] *Zb. nauk. pr. Kherson : «Miskdruk»* – coll.of science papers. [in Ukrainian].
13. Strelnikov V. Yu., Britchenko I. H. (2013) Suchasni tekhnolohii navchannia u vyshchii shkoli. [Modern technologies of teaching in higher education] *Modulnyi posibnyk dlia slukhachiv avtorskykh kursiv pidvyshchennia kvalifikatsii vykladachiv MIPK PUET*. – Modular manual for students of the author's teacher training courses of the Interdisciplinary Institute of Advanced Training and Retraining of Specialists (IITS) of PUET. [in Ukrainian].
14. Chepurnykh H.K., Medvedovska D.O., Turchyna T.V. (2019) Vykorystannia modeli «zmishanoho navchannia» pid chas vykladannia inozemnoi movy u nemovnomu VUZi. [The use of the «blended learning» model in teaching a foreign language in a non-language university] *Molodyi vchenyi*. – A young scientist, 5.1. 223-226. [in Ukrainian].
15. Shahli H.I. (2025) Osoblyvosti vykladannia turetskoi movy v ONU imeni I.I. Mechnykova. [Peculiarities of teaching Turkish language at I.I. Mechnikov ONU] *Idei. Praktyky. Perspektyvy suchasnoi osvity. Naukovo-metodychnyi almanakh. Odes. nats. un-t im. I. I. Mechnykova. Odesa, – Ideas. Practices. Prospects of modern education. Scientific and methodological almanac. Odesa National University named after I. I. Mechnikov. Odesa, 2. 302-306*. [in Ukrainian].
16. Yaroshenko T. (2019) Dystantsiine navchannia v systemi vyshchoi osvity: suchasni tendentsii. [Distance learning in the system of higher education: current trends] *Inzhenerni ta osvitni tekhnolohii*. – Engineering and educational technologies, 7(4). 8-21. Retrieved from [Doi.org/10.30929/2307-9770](https://doi.org/10.30929/2307-9770). [in Ukrainian].

УДК 373.2.017.4:801.81

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/87-1-48>**Марина ЄПІХІНА,***orcid.org/0000-0002-9225-423X**кандидат педагогічних наук,**доцент кафедри розвитку дитини раннього і дошкільного віку**Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»**(Лубни, Полтавська область, Україна) dewdrop@ukr.net***Світлана БАДЕР,***orcid.org/0000-0002-9225-423X**доктор педагогічних наук,**професор кафедри розвитку дитини раннього і дошкільного віку**Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»**(Лубни, Полтавська область, Україна) svetmira23@meta.ua***Людмила ВАРЯНИЦЯ,***orcid.org/0000-0002-4355-1529**кандидат педагогічних наук,**доцент кафедри розвитку дитини раннього і дошкільного віку**Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»**(Лубни, Полтавська область, Україна) luda.varaniza@gmail.com*

ФОРМУВАННЯ ПАТРІОТИЧНИХ ПОЧУТТІВ У ДІТЕЙ РАНЬОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ МАЛИХ ФОЛЬКЛОРНИХ ЖАНРІВ

У статті розкрито актуальність проблеми патріотичного виховання дітей раннього дошкільного віку в умовах сучасних суспільних викликів, зокрема повномасштабної війни в Україні. Наголошено на важливості формування в дітей почуття національної приналежності, позитивного ставлення до рідної мови, культури, традицій уже з перших років життя. Доведено, що ранній дошкільний вік є сенситивним періодом для розвитку емоційно-ціннісної сфери, соціалізації та засвоєння первинного культурного досвіду, що створює підґрунтя для подальшого формування національної ідентичності. Особливу увагу зосереджено на потенціалі малих фольклорних жанрів (колискових пісень, забавлянок, лічилок, приспівків), які завдяки ритмічності, образності та повторюваності позитивно впливають на емоційний стан дитини, мовленнєвий розвиток, уяву, слухову пам'ять, а також сприяють закріпленню моральних цінностей, національних уявлень, світоглядних орієнтирів. Розглянуто форми інтеграції фольклору в освітній процес молодшої групи: мовленнєву, музичну, ігрову, театралізовану діяльність, а також повсякденні режимні моменти. Підкреслюється важливість створення емоційно сприятливого середовища, у якому національна культура природно входить у життя дитини. У статті наведено приклади практичного використання фольклорного матеріалу в роботі з дітьми 2–4 років. Окреслено педагогічні умови ефективного застосування малих фольклорних жанрів у контексті патріотичного виховання, серед яких: системність, педагогічна цілеспрямованість, адаптація до вікових можливостей, взаємодія з родиною. Аргументовано, що послідовне і цілеспрямоване використання українського фольклору в роботі з дітьми раннього дошкільного віку сприяє формуванню у них основ національної ідентичності та позитивного емоційного ставлення до української культури як частини власного «Я».

Ключові слова: патріотичне виховання, ранній дошкільний вік, малі фольклорні жанри, національна ідентичність, емоційний розвиток.

Maryna YEPIKHINA,

orcid.org/0000-0002-9225-423X

Candidate of Pedagogical Sciences,

Associate Professor at the Department of Early and Preschool Child Development

Luhansk Taras Shevchenko National University

(Lubny, Poltava region, Ukraine) dewdrop@ukr.net

Svetlana BADER,

orcid.org/0000-0002-9225-423X

Doctor of Pedagogical Sciences,

Professor at the Department of Early and Preschool Child Development

Luhansk Taras Shevchenko National University

(Lubny, Poltava region, Ukraine) svetmira23@meta.ua

Liudmyla VARIANYTSIA,

orcid.org/0000-0002-4355-1529

Candidate of Pedagogical Sciences,

Associate Professor at the Department of Early and Preschool Child Development

Luhansk Taras Shevchenko National University

(Lubny, Poltava region, Ukraine) luda.varaniza@gmail.com

FORMATION OF PATRIOTIC FEELINGS IN EARLY PRESCHOOL CHILDREN USING SMALL FOLK GENRES

The article examines the problem of patriotic education in early childhood through the use of small folklore genres. The relevance of the topic is due to the need to form a child's sense of national identity, emotional attachment to the native language, culture and traditions from the earliest stages of development. It is emphasized that early preschool age is a sensitive period for the development of the emotional-value sphere and the acquisition of initial socio-cultural experience. Small folklore genres – lullabies, finger games, rhymed games, short folk songs – are perceived by children as emotionally exciting and linguistically accessible. Their rhythmic structure, vivid imagery and repetition contribute to the development of speech, auditory attention, imagination and memory. At the same time, these genres convey traditional moral values, national symbols and cultural patterns, which serves as the basis for the emergence of patriotic feelings. The article defines the main forms of integration of folklore into the educational process of the junior preschool group: artistic and speech activity, musical and theatrical play, folk games. Particular attention is paid to the use of folklore in everyday life and transitional moments (greeting, farewell, getting ready for bed), which allows for emotional adaptation of the child and the creation of a culturally rich environment. Examples of Ukrainian folk songs and games suitable for children aged 3–4 are given, demonstrating their pedagogical value for the development of speech and social interaction. The article emphasizes the importance of a consistent and targeted approach to patriotic education by integrating national folklore into various forms of children's activities. Prospects for further research lie in the development of effective practices for fostering patriotic feelings in early childhood using art-based and culturally contextualized education methods.

Key words: patriotic religion, early preschool age, small folklore genres, national identity, emotional development.

Постановка проблеми. Сучасні реалії сьогодення, зокрема повномасштабна війна в Україні, актуалізували перед педагогами нагальну потребу – формування у майбутнього покоління стійких патріотичних почуттів, громадянської самосвідомості, любові до рідної землі. У цьому контексті цілком поділяємо позицію В. Желанової та О. Матвієнко, які підкреслюють, що проблема національно-культурної ідентичності особистості набула надзвичайної важливості у контексті викликів сьогодення, пов'язаних з повномасштабною війною й необхідністю відстоювання нашою країною територіальної цілісності й незалежності, що максимально загострили роль причетності і відповідальності громадян України за її долю

(Желанова, Матвієнко, 2022 : 17). За таких умов патріотичне виховання постає не лише складовою освітнього процесу, а й ключовим завданням, що має вирішальне значення для збереження національних цінностей, мови, культури та історичної пам'яті.

Починати формування патріотичних переконань доцільно з раннього дитинства – періоду, коли активно формується емоційно-ціннісне ставлення дитини до навколишнього світу. Саме в дитячі роки зароджується національна самосвідомість особистості, любов до рідного краю, почуття відданості Батьківщині (Аль-Хамадані та ін., 2015).

Одним із найефективніших і водночас природних засобів такого виховання виступають малі

фольклорні жанри – колискові пісні, потішки, примовки, загадки, прислів'я. Вони є носіями національної мудрості, мови, імпресивності й передають від покоління до покоління цінності українського народу. Доступна форма, ритмічність, образність і емоційність малих фольклорних жанрів сприяють глибокому емоційному впливу на дитину, активізують її почуття, мислення, мовлення, створюють основу для формування національної ідентичності.

Отже, дослідження можливостей використання малих фольклорних жанрів у процесі патріотичного виховання дітей раннього дошкільного віку є не лише актуальним, а й необхідним у контексті сучасних викликів української освіти та суспільства загалом.

Аналіз досліджень. Проведений науковий аналіз джерел з проблем патріотичного виховання дітей раннього дошкільного віку показав, що питання патріотичного виховання розглядалися із різних теоретико-практичних позицій. Концептуальні засади патріотичного виховання висвітлювали: І. Бех, А. Богуш, О. Киричук, В. Кузь, Н. Лисенко, О. Лісовець, О. Сухомлинська, К. Чорна та ін. Теоретичні проблеми патріотичного виховання старших дошкільників досліджували Н. Бабій, Н. Борисова, Н. Гавриш, Л. Єфименко, Т. Журавко, Л. Панченко, А. Терник, Т. Філімонова, та ін. Питання патріотичного виховання дошкільників засобами дитячого фольклору вивчали Н. Аркуша, С. Садовенко, М. Човрій та ін.; засобами народознавства – А. Богуш, Т. Вороніна, М. Єпіхіна, Н. Курило, Н. Лисенко, Є. Лозинська та ін. Засобами художньої літератури патріотичне виховання дошкільників розглядали І. Волинець, Т. Дука, Л. Іроденко, Л. Качур, М. Піковська, О. Рибцун, О. Солодуха, та ін. У контексті педагогічної спадщини В. Сухомлинського до проблеми зверталися В. Козуб, Р. Кравченко, Н. Тарапака, С. Тесленко та ін.

Водночас, студіювання наукових джерел засвідчує, що питання патріотичного виховання дошкільників здебільшого розглядається у контексті старшого дошкільного віку або на рівні загальних концептуальних підходів. Недостатня увага приділяється формуванню патріотичних почуттів саме у дітей раннього дошкільного віку, зокрема засобами малих фольклорних жанрів. Це зумовлює потребу в подальшому науковому осмисленні зазначеного питання з урахуванням вікових психолого-педагогічних особливостей дітей раннього дошкільного віку, а також їхнього сприймання усної народної творчості.

Становлення патріотичних почуттів як складової національної самосвідомості потребує початку

з ранніх етапів розвитку особистості. Особливого значення це набуває в умовах соціокультурних викликів, що потребує глибшого усвідомлення ролі духовно-моральних цінностей у вихованні дітей. У той же час аналіз наукових джерел свідчить про те, що питання патріотичного виховання дітей раннього дошкільного віку, зокрема засобами малих фольклорних жанрів (колискових пісень, приспівків, забавлянок, казок тощо), залишається недостатньо опрацьованим в актуальному науково-педагогічному просторі. Це зумовлює потребу у теоретичному осмисленні, систематизації наявного досвіду та виявлення умов ефективного впровадження цих засобів у практику роботи з дітьми раннього віку. Отже, **метою статті** є висвітлення особливостей формування патріотичних почуттів у дітей раннього дошкільного віку засобами малих фольклорних жанрів у контексті сучасного освітнього простору.

Виклад основного матеріалу. Малі фольклорні жанри є одним із найдавніших і найефективніших засобів формування патріотичних почуттів у дітей раннього віку. Вони органічно поєднують емоційність, доступність та національну культурну спадщину, що особливо важливо на етапі становлення особистості дитини. Як слушно зауважує О. Сафарова, «фольклор, його жанри, засоби, методи найбільш повно охоплюють всю картину народного життя, дають яскраву картину побуту народу, його моральності, духовності» (Сафарова, 2017 : 43), а отже, є цінним джерелом для патріотичного виховання підростаючого покоління.

До таких жанрів належать колискові пісні, забавлянки, приспівки, скоромовки, лічилки, казки. Їх вирізняє високий емоційний потенціал, оскільки вони наповнюють спілкування з дитиною теплом, лагідністю й довірою, сприяючи формуванню емоційного комфорту. Завдяки образності, ритміці та повторюваності, ці твори легко сприймаються дітьми, викликають позитивні емоції й водночас сприяють розвитку емпатії та чутливого ставлення до інших.

Через знайомство з такими творами дитина отримує перші уявлення про навколишній світ, засвоює базові моральні орієнтири – доброту, щирість, взаємну підтримку. Зміст таких творів несе у собі глибинний культурний код українського народу: образи природи, родинних стосунків, праці, побуту, обрядовості. Колискові, приспівки, лічилки виступають ефективним засобом оволодіння рідною мовою як носієм думок, почуттів і національних цінностей, знайомлять дитину з символікою та традиціями.

На ранніх етапах розвитку саме елементи народної творчості стають для дитини першими

носіями ідентичності. Як вважає Н. Ємельянова, дошкільний вік є періодом найінтенсивнішого формування особистості, саме в цей період діти вперше виявляють інтерес до історичного минулого, народних традицій та творчості, усвідомлюють власну приналежності до етнічної спільноти (Ємельянова, 2024 : 32). Через слухання, повторення та програвання фольклорних творів дитина не лише засвоює зміст, а й починає ототожнювати себе з культурним середовищем, формуючи позитивне ставлення до себе як представника свого народу. Це створює ґрунт для подальшого усвідомлення себе як частини української нації.

Аналіз положень Базового компонента дошкільної освіти (2021, нова редакція) підтверджує важливість впровадження фольклорних елементів у зміст освітнього процесу. У документі зазначено, що формування патріотичних почуттів є ключовим завданням дошкільної освіти, а національно-патріотичне виховання розглядається як невід'ємна складова гармонійного розвитку особистості. Зокрема, в освітньому напрямі «Дитина у світі мистецтва» наголошено на необхідності ознайомлення дітей з фольклором, народними традиціями та обрядами як засобами формування національної самосвідомості. В освітньому напрямі «Мовлення дитини» підкреслюється роль фольклору у розвитку мовлення, збагаченні у словниковому запасу, що безпосередньо впливає на формування мовно-культурної ідентичності (Базовий компонент, 2021).

Малі фольклорні жанри органічно вписуються в різні форми організації освітнього процесу в закладах дошкільної освіти, забезпечуючи не лише емоційне збагачення, а й патріотичне виховання дитини. Їх впровадження є доцільним і ефективним у повсякденній роботі вихователя, оскільки ці жанри легко сприймаються дітьми раннього дошкільного віку, відповідають їхнім віковим особливостям і сприяють формуванню глибокого зв'язку з національною культурою.

На початку дня, під час ранкового прийому та організаційних моментів малі фольклорні форми можуть бути використані як простий і природний спосіб привітання з дітьми. Короткі приспівки, лагідні звертання, римовані віршики створюють доброзичливу атмосферу, викликають у дитини позитивні емоції, допомагають їй почуватися спокійною та захищеною. Такі фольклорні елементи полегшують встановлення контакту з дорослими, сприяють поступовому залученню дитини до групового життя та формують почуття єдності з іншими дітьми.

У дітей молодшої групи фольклорні жанри органічно вплітаються в ігрову діяльність. Про-

сті лічилки, забавлянки, примовки використовуються для привернення уваги, створення ігрового настрою, супроводу рухів або повторюваних дій. Вони допомагають дітям легко включатися в гру, запам'ятовувати її послідовність, виконувати прості правила. Фольклор особливо ефективно використовувати в сюжетно-відтворювальних іграх, які ґрунтуються на знайомих казках чи народних образах. Така гра не лише розважає, а й виховує. Діти навчаються наслідувати позитивних героїв, спілкуватися, проявляти доброзичливість і співпрацю.

Важливим практичним аспектом використання малих фольклорних жанрів у роботі з дітьми раннього дошкільного віку є залучення їх до традиційних народних ігор, адаптованих до вікових можливостей дошкільника. Ігри «Котику сіренький», «Сорока-ворона», «Дзвіночок», «Зайці на галявині» поєднують елементи усної народної творчості з руховою та мовленнєвою активністю, що робить їх природною формою соціалізації та культурної ідентифікації дитини. Такі ігри, будучи носіями національного змісту, передають у доступній формі уявлення про світогляд, побут, традиції українського народу. Як зазначає І. Іншакова, народні ігри є «... відіграють ключову роль у збереженні та передачі культурних традицій, формуванні національної свідомості та моральних орієнтирів. Через ігри діти знайомляться з традиціями, символами та звичаями українського народу, що сприяє вихованню почуття патріотизму та любові до рідної культури» (Іншакова, 2025 : 223). Залучення до народних ігор сприяє формуванню перших елементів національної самоідентифікації, позитивного емоційного ставлення до рідного слова та народних персонажів.

У роботі з дітьми раннього дошкільного віку малі фольклорні жанри відіграють важливу роль під час музичних занять. Вони використовуються як основа для виконання простих українських пісень, рухливих ігор, хороводів, які поєднують музику, слово і рух. Такі заняття сприяють розвитку ритмічного відчуття, слухової уваги, координації рухів, а також формують емоційно-позитивне ставлення до рідної культури. Через повторення знайомих мелодій, фраз і рухів діти засвоюють національні образи у формі доступній їхньому вікові та емоційному сприйняттю. Як слушно зазначає С. Матвієнко, український музичний фольклор є «першоосновою музичної культури, дієвим підґрунтям для загального музично-естетичного розвитку дошкільників, формування в них музичних здібностей, виховання національної свідомості» (Теорія, 2017 : 64).

З практичного погляду доцільно використовувати народні пісні, адаптовані для дітей раннього віку, зокрема «Два півники», «Ладі-ладусі», «Печу, печу хлібчик», «Кую, кую чобіток», «Качка», «Рано-вранці на луку» та інші. Виконання таких пісень у поєднанні з жестами й рухами сприяє активному залученню дитини до музичної й мовленнєвої діяльності. Окрім розвитку слуху та координації, ці пісні виконують і виховну функцію – ознайомлюють із національною культурою, формують позитивне емоційне ставлення до рідного, закладаючи основи патріотичного виховання в ігровій формі.

У рамках художньо-мовленнєвої діяльності фольклорні жанри є близьким і зрозумілим інструментом розвитку мовлення дітей раннього дошкільного віку. На цьому віковому етапі провідне значення має слухання фольклорних творів у виконанні дорослого, їх емоційне сприйняття та поступове запам'ятовування окремих слів, звуко-наслідувань, римованих рядків. Через повторення простих лічилок, забавлянок, приспівків діти починають активно вживати нові слова, удосконалюють вимову, інтонаційну виразність, відчуття ритму. Інсценізація знайомих фольклорних сюжетів у формі нескладних діалогів, супроводжена мімікою та жестами, сприяє формуванню первинних комунікативних навичок і позитивному мовленнєвому досвіду у взаємодії з дорослими та однолітками.

Окремо слід зазначити значущість фольклору в театралізованій діяльності та участі дітей раннього віку в елементах календарно-обрядових свят. На цьому етапі важливим є не стільки усвідомлене сприйняття змісту, скільки емоційне занурення у фольклорну атмосферу через слухання коротких пісеньок, участь у простих рухах, елементарних діалогах або хороводах. Проведення адаптованих народних свят (веснянок, Великодніх ігор, осінніх ярмарків) з використанням примовок, колискових мотивів, обрядових атрибутів дозволяє дітям відчувати радість спільної дії, залученості до традицій, а також формує позитивне емоційне ставлення до національної культури. Театралізовані ігри за мотивами народних казок у простій формі розвивають елементи уяви, послідовного мовлення, сприяють емоційному самовираженню та поступовому входженню в культурне середовище.

З практичного боку доцільно залучати дітей до інсценізованих казкових фрагментів (наприклад, «Рукавички», «Кози-дерези»), де використовуються мінімальні репліки, рухи, маски, символічні костюми. Такі театралізовані ігри не лише розвивають елементи уяви, мовлення, соціальної вза-

ємодії, а й формують емоційне ставлення до рідного фольклору. Саме через просту дію і гру діти починають ідентифікувати себе як частину спільноти, що поділяє спільні культурні образи, – це й стає основою формування почуття національної приналежності в доступній, природній формі.

У повсякденному житті дітей молодшої групи малі фольклорні жанри виконують важливу регуляторну функцію, допомагаючи вихователю організовувати перебіг дня у м'якій, емоційно комфортній формі. Короткі римовані звернення, примовки, приспівки використовуються для привертання уваги дітей, плавного переходу між видами діяльності, встановленню порядку під час режимних моментів (наприклад, збирання на прогулянку, миття рук, підготовка до сну). Такі тексти легко запам'ятовуються, викликають емоційний відгук і сприяють формуванню навичок слухання та наслідування.

Колискові пісні або ритмічні заспокійливі віршики допомагають дітям розслабитися після активної діяльності, налаштуватися на денний сон, знижують збудження та тривожність. Особливо цінним є використання фольклору в період адаптації новоприбулих дітей, коли знайомі інтонації, повторювані тексти й м'яке звучання народного слова створюють відчуття безпеки, формують довіру до дорослого та забезпечують психологічний комфорт у новому середовищі. Як підкреслює Н. Ємельянова, використання потішок має особливу значущість у перші дні перебування дитини в закладах дошкільної освіти, в період адаптації, коли маленька дитина потрапляє в незвичну обстановку, нудьгує по будинку, мамі, не розташований до спілкування (Ємельянова, 2024 : 33).

Водночас, навіть у повсякденних ситуаціях фольклор виконує не лише емоційно-регуляторну, а й виховну функцію, зокрема у формуванні патріотичних почуттів. Знайомі колискові, звернення, традиційні образи пробуджують у дитини відчуття належності до української культури та закладають основи патріотичного виховання з раннього віку.

Висновки. Узагальнюючи результати дослідження, можемо стверджувати, що малі фольклорні жанри виступають ефективним засобом формування патріотичних почуттів у дітей раннього дошкільного віку. Їхня образність, ритмо-мелодика, емоційна насиченість і доступність відповідають віковим особливостям дітей раннього віку, забезпечуючи не лише мовленнєвий, а й емоційно-ціннісний розвиток.

У ранньому віці патріотичне виховання реалізується передусім через емоційне переживання

фольклорних текстів у поєднанні з діями, рухами, голосовими реакціями. Саме малі фольклорні жанри – колискові, забавлянки, приспівки, народні ігри – створюють базу для засвоєння первинного культурного досвіду, формування позитивного ставлення до рідної мови, національних символів, традицій.

Практичне впровадження малих фольклорних форм у художньо-мовленнєву, музичну, ігрову, театралізовану діяльність, а також у повсякденні режимні моменти створює сприятливі умови для розвитку мовлення, емоційного реагування, комунікативних умінь і соціального досвіду дитини. Особливої значущості набуває участь дітей у календарно-обрядових святах, інсценізаціях народних казок, виконанні пісень і римованих текстів з фольклорним змістом.

Ефективність патріотичного виховання засобами малих фольклорних жанрів забезпечується за умови педагогічної спрямованості, системності, творчого підходу вихователя, а також тісної взаємодії з родинним вихованням. Методичне забезпечення, створення розвивального фольклорного середовища, добір автентичного національного контенту – необхідні умови реалізації поставленої виховної мети.

Таким чином, використання малих фольклорних жанрів у процесі патріотичного виховання дітей раннього віку має не лише педагогічну доцільність, а й значний потенціал у формуванні культурної ідентичності особистості на ранніх етапах її розвитку. Перспективи подальших досліджень вбачаємо в удосконаленні підходів до патріотичного виховання дітей раннього дошкільного віку засобами художньої діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аль-Хамадані Н.Д., Вдович О.М., Сидоренко Н.М. Патріотичне виховання дітей дошкільного віку як пріоритетний напрямок сучасної національної освіти. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (педагогічні науки)*. 2015. – №7 (296). Ч.ІІ. С. 180–186. URL : <https://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/1278/Al-Khamadi.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 18.05.2025).
2. Базовий компонент дошкільної освіти України / під наук. керівн. Піроженко Т. О. ; авт. кол-в: Байер О. М., Безсонова О. К., Брежнєва О. Г., Гавриш Н. В., Загородня Л. П. та ін. 2021. 37 с. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf (дата звернення: 18.05.2024).
3. Смелянова Н. Малі форми усної народної творчості, як складова національно-патріотичного виховання дітей дошкільного віку. *Освіта Сумщини*. 2024. №4 (64). С. 32–34.
4. Желанова В.В., Матвієнко О.В. Національно-культурна ідентичність особистості: сутність та структура. *Інноваційна педагогіка*. 2022. № 1 (49). С. 17–20. URL: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/41827> (дата звернення 17.05.2025).
5. Іншакова І. Є. Специфічні особливості застосування народних ігор в навчально-виховному процесі закладу дошкільної освіти. *Інноваційна педагогіка*. 2025. Вип.79. Т.1. С. 222–225. URL : http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2025/79/part_1/45.pdf (дата звернення 18.05.2025).
6. Сафарова О. Фольклор як засіб патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку. *Наука. Освіта. Молодь*. 2017. Ч.3. С. 42–45. URL : https://library.udpu.edu.ua/library_files/stud_konferenzia/2017_3/15.pdf (дата звернення : 17.05.2025)
7. Теорія та методика музичного виховання дітей дошкільного віку : навч. посіб. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2017. 297 с.

REFERENCES

1. Al-Khamadani N. D., Vdovych O. M., Sydorenko N. M. (2015). Patriotychne vykhovannia ditei doshkilnoho viku yak priorytetnyi napriamok suchasnoi natsionalnoi osvity [Patriotic education of preschool children as a priority direction of modern national education]. *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Pedagogichni nauky*, №7(296), ch. II, 180–186. [in Ukrainian].
2. Pirozenko T. O. (kerivnyk), Baier O. M., Bessanova O. K., Brezhnieva O. H., Havrysh N. V., Zahorodnia L. P. ta in. (2021). Bazovyi komponent doshkilnoi osvity Ukrainy [The Basic Component of Preschool Education of Ukraine]. 37 s. [in Ukrainian].
3. Emelianova N. (2024). Mali formy usnoi narodnoi tvorchosti yak skladova natsionalno-patriotichnoho vykhovannia ditei doshkilnoho viku [Small forms of oral folklore as a component of national-patriotic education of preschool children]. *Osvita Sumshchyny*, №4(64), 32–34. [in Ukrainian].
4. Zhelanova V. V., Matviienko O. V. (2022). Natsionalno-kulturna identychnist osobystosti: sutnist ta struktura [National-cultural identity of the individual: essence and structure]. *Innovatsiina pedahohika*, №1(49), 17–20.
5. Inshakova I. Ye. (2025). Spetsyfichni osoblyvosti zastosuvannia narodnykh ihor v navchalno-vykhovnomu protsesi zakladu doshkilnoi osvity [Specific features of using folk games in the educational process of preschool institutions]. *Innovatsiina pedahohika*, Vyp. 79, T.1, 222–225. [in Ukrainian].
6. Safarova O. (2017). Folklor yak zasib patriotichnoho vykhovannia ditei starshoho doshkilnoho viku [Folklore as a means of patriotic education of older preschool children]. *Nauka. Osvita. Molod*, Ch.3, 42–45. [in Ukrainian].
7. Teoriia ta metodyka muzychnoho vykhovannia ditei doshkilnoho viku [Theory and Methods of Musical Education of Preschool Children]. (2017). Nizhyn: NDU im. M. Hoholia. 297 s. [in Ukrainian].

УДК 811.133.1'243'27:378.147.091.3(043.3)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/87-1-49>

Євгеній ІВАНОВ,

orcid.org/0009-0002-0574-006X

викладач кафедри теорії, практики та перекладу французької мови
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
(Київ, Україна) *ye.ivanov@kpi.ua*

СТРАТЕГІЇ ФОРМУВАННЯ ФРАНКОМОВНОЇ ЛЕКСИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У МАЙБУТНІХ ФІЛОЛОГІВ В УМОВАХ ЗМІШАНОГО НАВЧАННЯ (ФРАНЦУЗЬКА МОВА ПІСЛЯ АНГЛІЙСЬКОЇ)

У статті розглядаються стратегії формування франкомовної лексичної компетентності у майбутніх філологів в умовах змішаного навчання. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю адаптації методик викладання іноземних мов до сучасних технологічних і комунікативних реалій. Лексична компетентність розглядається як ключовий компонент здатності студентів ефективно спілкуватися в академічному та професійному середовищах.

У роботі окреслено основні підходи до інтеграції традиційних і цифрових методів, які спрямовані на підвищення мотивації студентів, багаторазове засвоєння нових лексичних одиниць і розвиток автономного навчання. Особливу увагу приділено контекстуалізації нової лексики за допомогою автентичних матеріалів, технологічному підкріпленню лексичних навичок через мобільні застосунки та електронні платформи, а також організації інтерактивної та співробітницької діяльності, що сприяє глибокому засвоєнню мовного матеріалу.

Дослідження також аналізує можливості використання першої іноземної мови студентів (англійської) для зміцнення міжмовних зв'язків і мінімізації інтерференції при вивченні французької мови як другої іноземної (ІМ2). Наводяться конкретні приклади практичних завдань, зокрема створення глосаріїв, участь у дискусійних форумах і використання лексичних ігор, що ілюструє, як стратегії змішаного навчання сприяють закріпленню і активному використанню нової лексики.

Окрім того, у статті підкреслюється потенціал цих стратегій щодо формування автономності студентів і розвитку міжмовної свідомості. Реалізація запропонованих підходів має на меті підготувати майбутніх філологів до успішної професійної комунікації в багатомовному середовищі, надавши їм навички, необхідні для навчання впродовж життя. У підсумку визначено перспективи подальшого розвитку принципів формування франкомовної лексичної компетентності в умовах змішаного навчання.

Ключові слова: франкомовна лексична компетентність, змішане навчання, автентичні матеріали, міжмовна інтерференція, цифрові технології, інтерактивні завдання, філолог, друга іноземна мова.

Yevhenii IVANOV,

orcid.org/0009-0002-0574-006X

Lecturer at the Department of Theory, Practice and Translation of the French Language
National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"
(Kyiv, Ukraine) *ye.ivanov@kpi.ua*

STRATEGIES FOR THE FORMATION OF FRANCOPHONE LEXICAL COMPETENCE IN PROSPECTIVE PHILOLOGISTS IN A BLENDED LEARNING ENVIRONMENT (FRENCH AS L3 AFTER ENGLISH)

The article examines strategies for developing French lexical competence in future philologists within a blended learning environment. The relevance of the study is driven by the need to adapt foreign language teaching methodologies to modern technological and communicative realities. Lexical competence is considered a crucial component of students' ability to communicate effectively in academic and professional settings. The paper defines key approaches to the integration of traditional and digital methods aimed at enhancing student motivation, repeated exposure to new lexical items, and promoting autonomous learning. Particular emphasis is placed on the contextualization of new vocabulary through authentic materials, the technological reinforcement of lexical skills via mobile applications and electronic platforms, and the organization of interactive and collaborative activities that foster deep language acquisition. The study also explores the use of students' first foreign language (English) to strengthen interlingual connections and minimize interference when learning French as a second foreign language (L3). Specific examples of practical tasks, including the creation of glossaries, discussion forums, and lexical games, are provided to illustrate how blended learning strategies can enhance the retention and active usage of new vocabulary. In addition, the paper highlights the potential of these

strategies to foster greater learner autonomy and interlinguistic awareness. The implementation of such strategies aims to prepare future philologists for successful professional communication in multilingual environments, equipping them with the skills necessary for lifelong learning. The research concludes by identifying further prospects for developing principles of French lexical competence formation under blended learning conditions.

Key words: French lexical competence, blended learning, authentic materials, interlingual interference, digital technologies, interactive tasks, philologist, second foreign language.

Постановка проблеми. Франкомовна лексична компетентність є невід'ємною складовою професійної підготовки майбутніх філологів, оскільки визначає рівень їхньої комунікативної ефективності та забезпечує здатність до повноцінної участі у міжкультурній взаємодії. Наявність розвинених лексичних знань є передумовою розуміння автентичних текстів, створення зв'язних висловлювань та вільного використання французької мови у різних ситуаціях професійного та повсякденного спілкування.

Сучасний етап розвитку освіти відзначається активним упровадженням змішаного навчання (blended learning), що передбачає інтеграцію традиційних очних занять із технологічно підтриманими дистанційними формами. Особливої актуальності ця модель набула в умовах постпандемічної реальності, коли виникла необхідність забезпечення безперервності освітнього процесу за допомогою цифрових платформ і засобів комунікації.

Разом із відкритими можливостями змішаного навчання виявляється низка викликів, серед яких провідними є питання ефективної технічної інтеграції ресурсів у навчальну діяльність, підтримання сталого рівня залученості та мотивації студентів у змішаному середовищі, а також адаптація методичних підходів до неоднорідного рівня їхньої іншомовної підготовки (Molnár, 2010). Особливе значення у цьому контексті набуває проблема формування лексичної компетентності, що потребує не лише забезпечення умов для запам'ятовування лексичних одиниць, але й створення можливостей для їхнього свідомого використання в процесі продукування усного і письмового мовлення.

Таким чином, актуальність дослідження стратегій франкомовної лексичної компетентності в умовах змішаного навчання зумовлюється як загальними тенденціями трансформації освітніх підходів, так і необхідністю оновлення методик викладання іноземних мов із урахуванням нових технологічних та комунікативних реалій.

Аналіз досліджень. У контексті вивчення ІМ2 в українських закладах вищої освіти актуалізується проблема міжмовної інтерференції. Необхідність врахування міжмовної взаємодії також

підкреслює Л. В. Цвяк, яка обґрунтовує доцільність білінгвального підходу у процесі вивчення ІМ2 із використанням інтерактивних технологій (Цвяк, 2011).

У вітчизняній методиці звертається увага на застосування мультимедійних технологій та плюрилінгвального підходу у навчанні лексики. Науковці пропонують плюрилінгвальний підхід до навчання ІМ2 для студентів немовних спеціальностей, орієнтуючись на опору на відомі мови (Romanenko та ін., 2020).

Дослідження останніх років підтверджують, що білінгвізм сприяє засвоєнню третьої мови (L3). Роботи J. Bartolotti та V. Marian доводять, що білінгви активно залучають знання з L1 і L2 для засвоєння лексики L3, використовуючи механізми переносу та «скафолдингу» (Bartolotti, Marian, 2017). Аналогічні висновки зроблено у дослідженні F. Salomé та ін. серед дітей у Франції (Salomé et al., 2022).

Важливим аспектом вивчення лексики є міжмовна схожість. Т. Molnár показала, що навчання через когнати підвищує ефективність засвоєння лексики третьої мови (Molnár, 2010).

Інноваційні підходи до навчання лексики передбачають використання електронних мовних корпусів, інтерактивних технологій та змішаного навчання. Дослідження А. Rets засвідчує переваги корпусно-орієнтованого навчання у розвитку довготривалого лексичного запам'ятовування та автономності студентів (Rets, 2017).

Узагальнюючи, зазначимо, що сучасні тенденції у вивченні лексики ІМ2/L3 включають: опору на мовний багаж студентів (рідна мова, ІМ1); впровадження плюрилінгвального підходу; використання інтерактивних і мультимедійних технологій; активне застосування інноваційних методик у змішаному форматі навчання. Застосування активних методів навчання, таких як інтелеккарти, сторітеллінг та скрайбінг, сприяє активізації пізнавальної діяльності студентів, підвищує їхню мотивацію до вивчення французької мови та дозволяє ефективно адаптувати навчальний процес до умов змішаного навчання (Лучкевич, Кутаєвич, 2021).

Поділяємо точку зору Майєр Н. В. у тому, що наразі у вітчизняній науці недостатньо досліджень

з методики навчання французької мови взагалі та з методики формування франкомовної лексичної компетентності зокрема (Майєр, 2023: 41): розроблено методику навчання студентів мовних вузів спілкування в соціально-побутовій сфері засобом лінгвокраїнознавчої лексики (Дімова, 1996); методику формування франкомовної лексичної компетентності продуктивного усного мовлення у студентів мовних спеціальностей (Липська, 2010).

На основі аналізу наукових студій з проблеми дослідження констатуємо, що попри необхідність теоретичного обґрунтування та практичного розроблення методики формування франкомовної лексичної компетентності майбутніх філологів (французька мова після англійської) для ефективної організації навчального процесу, ця проблема залишається поза увагою дослідників. У цьому контексті особливої актуальності набуває розробка стратегій, спрямованих на використання знань першої іноземної мови (англійської) для формування лексичної компетентності другої іноземної мови, зокрема французької та мінімізації негативного міжмовного впливу.

Мета статті – обґрунтувати і розробити стратегії формування франкомовної лексичної компетентності у майбутніх філологів в умовах змішаного навчання.

Виклад основного матеріалу. Формування лексичної компетентності у змішаному навчанні майбутніх філологів вимагає комплексного підходу, який передбачає інтеграцію традиційних і цифрових методів. Сучасні дослідження (Garrison, Vaughan, 2008; Polakova, Klimova, 2022) наголошують на необхідності забезпечення високої мотивації студентів, багаторазової зустрічі з новими лексичними одиницями в різних формах та розвитку автономії навчання. З огляду на це, пропонуємо систему стратегій, яка включає контекстуалізацію матеріалу, використання цифрових інструментів, інтерактивну і співробітницьку діяльність та підтримку міжмовних зв'язків.

1. Контекстуалізація через автентичні матеріали. Контекстуалізація є основним засобом інцидентного засвоєння лексики, коли нові слова сприймаються природно під час читання або слухання (Webb, 2007). У процесі вивчення французької мови доцільно пропонувати студентам автентичні матеріали рівня A2–B1: короткі оповідання, новини, інтерв'ю. Важливо підтримувати баланс: близько 95% слів у текстах мають бути знайомими, що дозволяє студентам здогадуватися про значення решти 5% за контекстом (Webb, 2007).

Рекомендуємо використовувати цифрові платформи (наприклад, Moodle), де вправи можуть

супроводжуватися глосаріями чи інтерактивними підказками. Багаторазове виконання завдань із новими словами у різних контекстах сприяє глибокому засвоєнню їхнього значення й форми (Webb, 2007).

Наведемо приклади завдань.

1. Підготовка усного або письмового переказу прочитаного чи прослуханого тексту французькою мовою є одним із ефективних способів активізації лексичного матеріалу. Перед початком роботи студентам пропонується список ключових нових лексем із поясненням їхнього значення, після чого ставиться завдання побудувати короткий виклад змісту, використовуючи щонайменше п'ять нових слів у контексті. Особливу увагу слід звертати на те, щоб студенти не просто вставляли слова механічно, а намагалися доречно інтегрувати їх у логічні висловлювання.

2. Рольова гра. Студенти працюють у парах або невеликих групах і розігрують інтерв'ю журналіста з очевидцем події, що висвітлюється у тексті, який вони читали. Під час підготовки до завдання студенти складають запитання й відповіді, у яких обов'язково використовують нові лексичні одиниці, наприклад, "spectacle" (видовище), "témoin" (очевидець), "témoignage" (свідчення), "émouvant" (зворушливий).

Такий підхід сприяє глибшому розумінню контексту вживання слів та переходу лексичних одиниць із пасивного до активного словникового запасу студентів.

2. Використання цифрових інструментів. Розвиток мобільного навчання надає студентам додаткові можливості для тренування лексичних навичок (Polakova, Klimova, 2022). Використання цифрових платформ, таких як Quizlet, Anki чи Memrise, дозволяє організувати розподілене повторення лексичних одиниць. Флеш-картки та інструменти автоматичного контролю допомагають не лише вивчити нові слова, але й відстежувати прогрес. Додатково студенти навчаються працювати з електронними словниками (Larousse en ligne, CNRTL), що сприяє розвитку навичок автономного навчання.

Наведемо приклади завдань.

1. Створення власного набору карток у Quizlet. Студенти мають внести до додатка нові слова теми разом із перекладом або визначенням французькою мовою та прикладами речень. Регулярне проходження тренувань на основі цих карток стимулює повторення лексики через оптимальні інтервали часу.

2. Завдання «слово тижня». Кожному студенту щотижня на LMS-платформі пропонується нове

французьке слово. Завдання передбачає, що студент має скласти не лише одне речення з новою лексею, а також знайти приклади її вживання у франкомовних текстах або відеоматеріалах і проаналізувати особливості її використання. Це розвиває вміння працювати з контекстом і автономно вивчати лексику.

Інтеграція таких цифрових методик у навчальний процес дозволяє підвищити регулярність і різноманітність повторення лексичного матеріалу, що є критичним для його стійкого засвоєння (Polakova, Klimova, 2022).

3. Інтерактивна і співробітницька діяльність. Робота в парах або групах дозволяє студентам активніше застосовувати нову лексику, обмінюватися стратегіями засвоєння і формувати спільні знання. Колаборативні завдання, як показали дослідження (Ramezanali, Faez, 2019), підвищують рівень засвоєння лексики, особливо за умов, коли студенти пояснюють слова один одному, ставлять запитання і практикують їх у живому спілкуванні.

Наведемо приклади завдань.

1. Створення групового глосарія на задану тему. Студенти об'єднуються у групи по 3–4 особи, отримують певний тематичний розділ (наприклад, «Архітектура міста», «Вид транспорту») і у процесі самостійної позааудиторної роботи створюють глосарій ключових понять французькою мовою. Потім групи презентують свої глосарії на аудиторному занятті, пояснюють однокласникам значення лексичних одиниць і наводять приклади їх використання.

2. Регулярні дискусії на онлайн-форумі платформи навчальної дисципліни. Щотижня студентам пропонується певна тема для обговорення і завдання полягає в тому, щоб написати невелике повідомлення, обов'язково використовуючи 5–7 нових лексичних одиниць, а також відповісти на повідомлення інших студентів.

3. Лексичні ігри у класі, наприклад, Alias (пояснення слова без його прямого називання) або Bingo (позначення почутих у аудіотексті слів) створюють умови для закріплення вивченої лексики у невимушеній формі та сприяють мимовільному запам'ятовуванню. Ігрова діяльність не лише підвищує мотивацію, а й сприяє розвитку навичок співпраці.

4. Підтримка міжмовних зв'язків через першу іноземну мову. Враховуючи, що більшість

студентів, які починають вивчати французьку мову як ІМ2, володіють англійською мовою на рівні В2–С1, доцільним є використання її як посередника у засвоєнні французької лексики (Polakova, Klimova, 2022). Значна кількість когнатів між англійською та французькою дозволяє прискорити розуміння і запам'ятовування нових слів. Однак викладачу слід звертати увагу на хибних друзів перекладача, які можуть спричинити помилки у вживанні лексики. Робота над виявленням таких слів і правильним їх використанням сприяє зниженню міжмовної інтерференції.

Наведемо приклади завдань.

1. Підбір французьких еквівалентів до запропонованого списку англійських слів. Студентам пропонується перелік лексичних одиниць, наприклад: international, nation, culture, music. Завдання студентів полягає в тому, щоб знайти французькі відповідники, звертаючи увагу на відмінності у вимові й написанні.

2. Робота з двомовними текстами. Викладач пропонує студентам уривок тексту англійською мовою і його переклад французькою. Їхнє завдання – виписати французькі слова, які мають пряму відповідність у англійському тексті, і проаналізувати випадки, коли така відповідність відсутня.

Такий підхід розвиває плурилінгвальну компетентність і сприяє більш усвідомленому засвоєнню лексики.

Висновки. Формування франкомовної лексичної компетентності – процес багатогранний і успіх залежить від гармонійного поєднання різних стратегій. Запропоновані стратегії показують шлях до того, як можна синтезувати найкращі традиційні практики навчання лексики з інноваційними можливостями цифрової епохи. Таким чином, майбутні філологи отримають не лише знання французьких слів, але й уміння самостійно ці знання розширювати й поглиблювати, що відповідає концепції навчання впродовж життя. Реалізація цих стратегій сприятиме підготовці покоління фахівців, здатних успішно функціонувати в багатомовному академічному та професійному середовищі, ефективно використовуючи засвоєну лексику у процесі реалізації різних видів мовленнєвої діяльності. Перспективу подальших наукових досліджень складає обґрунтування принципів формування франкомовної лексичної компетентності в умовах змішаного навчання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дімова Л. С. Методика навчання студентів мовних вузів спілкування в соціально-побутовій сфері засобом лінгвокраїнознавчої лексики: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.02. Одеса, 1996. 24 с.

2. Липська І. І. Методика формування франкомовної лексичної компетенції продуктивного усного мовлення у студентів мовних спеціальностей: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Київ, 2010. 24 с.
3. Лучкевич В., Кутасевич, Г. Особливості використання активних методів навчання іноземних мов у закладах вищої освіти (на прикладі французької мови). *Молодь і ринок*. 2021. № 5(191)). С. 130-134.
4. Майєр Н. В. Наукові дослідження з методики навчання французької мови: сучасний стан і перспективи. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Педагогіка та Психологія*. 2023. №38. С. 40-49. DOI: <http://doi.org/10.32589/2412-9283.38.2023.284425>
5. Цвяк Л. Особливості навчання другої іноземної мови у вищому правоохоронному навчальному закладі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. 2011. №22. С. 185-188.
6. Bartolotti J., Marian V. Bilinguals' existing languages benefit vocabulary learning in a third language. *Language learning*. 2017. № 67(1). С. 110-140. DOI: <https://doi.org/10.1111/lang.12200>
7. Garrison D. R., Vaughan N. D. *Blended learning in higher education: Framework, principles, and guidelines*. John Wiley & Sons. 2008. 231 p.
8. Molnár T. Cognate recognition and L3 vocabulary acquisition. *Acta Universitatis Sapientiae, Philologica*. 2010. №2(2). С. 337-349.
9. Polakova P., Klimova B. Vocabulary mobile learning application in blended English language learning. *Frontiers in Psychology*. 2022. T. 13. Стаття № 869055. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.869055>
10. Ramezanali N., Faez F. Vocabulary learning and retention through multimedia glossing. *Language Learning & Technology*. 2019. №23(2). С. 105-124. DOI: <https://doi.org/10.125/44685>
11. Rets I. Vocabulary retention and concordance-based learning in L3 acquisition. *Eurasian Journal of Applied Linguistics*. 2017. №3(2). С. 313-324. DOI: <https://doi.org/10.32601/ejal.461029>
12. Romanenko O., Dzevytska L., Chyzykova O., Zabolotska I., Zotova-Sadylo O., Bazarenko I. Plurilingual approach to teaching a second foreign language to students of non-linguistic specialties. In *III International Scientific Congress Society of Ambient Intelligence 2020 (ISC-SAI 2020)*. Atlantis Press. 2020, March. P. 73-84. DOI: <https://doi.org/10.2991/aebmr.k.200318.010>
13. Salomé F., Casalis S., Commissaire E. Bilingual advantage in L3 vocabulary acquisition: evidence of a generalized learning benefit among classroom-immersion children. *Bilingualism: Language and Cognition*. 2022. №25(2). С. 242-255. DOI: <https://doi.org/10.1017/S1366728921000687>
14. Webb S. The effects of repetition on vocabulary knowledge. *Applied linguistics*. 2007. №28(1). С. 46-65. DOI: <https://doi.org/10.1093/applin/aml048>

REFERENCES

1. Dimova, L. S. (1996). Metodyka navchannia studentiv movnykh vuziv spilkuvannia v sotsialno-pobutovii sferi zasobom lnhvokrainoznavchoi leksyky [Methodology of teaching university students to communicate in everyday situations using linguistic and cultural vocabulary]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Odessa, 24 p. [in Ukrainian]
2. Lypska, I. I. (2010). Metodyka formuvannia frankomovnoi leksychnoi kompetentsii produktyvnoho usnoho movlennia u studentiv movnykh spetsialnostei [Methodology for developing French lexical competence in productive oral speech among students of language specialties]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv, 24 p. [in Ukrainian]
3. Luchkevych, V., & Kutasevych, H. (2021). Osoblyvosti vykorystannia aktyvnykh metodiv navchannia inozemnykh mov u zakladakh vyshchoi osvity (na prykladi frantsuzkoi movy) [Peculiarities of using active methods in teaching foreign languages at higher education institutions (on the example of French)]. *Youth & market*, (5(191)), 130–134. [in Ukrainian]
4. Maiier, N. (2023). Naukovi doslidzhennia z metodyky navchannia frantsuzkoi movy: suchasnyi stan i perspektyvy [Scientific research in the methodology of teaching French: current state and prospects]. *Bulletin of Kyiv National Linguistic University. Series Pedagogy and Psychology*, 38, 40–49. DOI: <http://doi.org/10.32589/2412-9283.38.2023.284425> [in Ukrainian]
5. Tsviak, L. (2011). Osoblyvosti navchannia druhoi inozemnoi movy u vyshchomu pravookhoronnomu navchalnomu zakladi [Peculiarities of teaching a second foreign language in a higher law enforcement educational institution]. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Pedagogy. Social Work*, (22), 185–188. [in Ukrainian]
6. Bartolotti, J., & Marian, V. (2017). Bilinguals' existing languages benefit vocabulary learning in a third language. *Language Learning*, 67(1), 110–140. DOI: <https://doi.org/10.1111/lang.12200>
7. Garrison, D. R., & Vaughan, N. D. (2008). *Blended learning in higher education: Framework, principles, and guidelines*. John Wiley & Sons.
8. Molnár, T. (2010). Cognate recognition and L3 vocabulary acquisition. *Acta Universitatis Sapientiae, Philologica*, 2(2), 337–349.
9. Polakova, P., & Klimova, B. (2022). Vocabulary mobile learning application in blended English language learning. *Frontiers in Psychology*, 13, 869055. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.869055>
10. Ramezanali, N., & Faez, F. (2019). Vocabulary learning and retention through multimedia glossing. *Language Learning & Technology*, 23(2), 105–124. DOI: <https://doi.org/10.125/44685>
11. Rets, I. (2017). Vocabulary retention and concordance-based learning in L3 acquisition. *Eurasian Journal of Applied Linguistics*, 3(2), 313–324. DOI: <https://doi.org/10.32601/ejal.461029>
12. Romanenko, O., Dzevytska, L., Chyzykova, O., Zabolotska, I., Zotova-Sadylo, O., & Bazarenko, I. (2020, March). Plurilingual approach to teaching a second foreign language to students of non-linguistic specialties. In *III International Scientific Congress Society of Ambient Intelligence 2020 (ISC-SAI 2020)* (pp. 73–84). Atlantis Press. DOI: <https://doi.org/10.2991/aebmr.k.200318.010>
13. Salomé, F., Casalis, S., & Commissaire, E. (2022). Bilingual advantage in L3 vocabulary acquisition: Evidence of a generalized learning benefit among classroom-immersion children. *Bilingualism: Language and Cognition*, 25(2), 242–255. DOI: <https://doi.org/10.1017/S1366728921000687>
14. Webb, S. (2007). The effects of repetition on vocabulary knowledge. *Applied Linguistics*, 28(1), 46–65. DOI: <https://doi.org/10.1093/applin/aml048>

Петро КАРПЕЦЬ,

orcid.org/0009-0000-1945-9223

аспірант

Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії імені Тараса Шевченка

(Кременець, Тернопільська область, Україна) karpetsp@gmail.com

ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ СФОРМОВАНOSTІ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

У статті охарактеризовано результати дослідження соціально-правової компетентності студентів педагогічних спеціальностей. Встановлено, що соціально-правова компетентність студентів педагогічних спеціальностей є динамічною, багаторівневою системою, яка поєднує знання, цінності, мотивації, досвід, уміння та рефлексивні здібності, необхідні для ефективної діяльності педагога в сучасному соціально-правовому середовищі. У процесі теоретичного аналізу здійснено категоризацію та структурування поняття, визначено його як професійно-особистісну характеристику, що підлягає цілеспрямованому розвитку й формуванню. Виокремлено компоненти соціально-правової компетентності студентів педагогічних спеціальностей та критерії у їх складі: мотиваційний – охоплює аксіологічний, спонукальний і цільовий критерії; пізнавальний – правовий, когнітивний і методичний; діяльнісний – операційний, комунікативний і поведінковий; рефлексивний – аналітичний, критичний і прогностичний. У процесі дослідження соціально-правової компетентності студентів педагогічних спеціальностей використано комплекс діагностичних методик, які охоплювали опитування, анкетування, тести, письмові завдання, кейс-метод, рольові ігри, експертне оцінювання, самоаналіз та рефлексивні техніки. Показано, що хоча частина опитаних демонструє високу готовність до соціально-правової діяльності завдяки сформованим знанням, мотивації, практичним навичкам та рефлексії, більшість респондентів виявили середній і низький рівень розвитку цієї компетентності. Засвідчено, що рівень сформованості соціально-правової компетентності у студентів педагогічних спеціальностей загалом є недостатнім. Визначено наявність прогалин у засвоєнні соціально-правових знань і необхідність цілеспрямованого вдосконалення професійної підготовки майбутніх вчителів через поглиблене навчання, практичну підготовку та посилену педагогічну підтримку. Перспективами подальших досліджень визначено обґрунтування педагогічних умов формування соціально-правової компетентності студентів педагогічних спеціальностей у закладі вищої освіти.

Ключові слова: компетентність, соціально-правова компетентність, структура соціально-правової компетентності, компоненти, критерії, показники, діагностичний інструментарій, дослідження, результати, аналіз, інтерпретація.

Petro KARPETS,

orcid.org/0009-0000-1945-9223

PhD student

Kremenets Taras Shevchenko Regional Academy of Humanities and Pedagogy

(Kremenets, Ternopil region, Ukraine) karpetsp@gmail.com

RESEARCH ON THE STATE FORMATION OF SOCIO-LEGAL COMPETENCE OF STUDENTS OF PEDAGOGICAL SPECIALTIES

The article describes the results of the study of the socio-legal competence of students of pedagogical specialties. It was established that the socio-legal competence of students of pedagogical specialties is a dynamic, multi-level system that combines knowledge, values, motivations, experience, skills and reflective abilities necessary for the effective activity of a teacher in the modern socio-legal environment. In the process of theoretical analysis, the concept was categorized and structured, and it was defined as a professional and personal characteristic that is subject to purposeful development and formation. The components of the socio-legal competence of students of pedagogical specialties and the criteria in their composition were identified: motivational – includes axiological, motivational and target criteria; cognitive – legal, cognitive and methodological; activity – operational, communicative and behavioral; reflective – analytical, critical and prognostic. In the process of studying the socio-legal competence of students of pedagogical specialties, a set of diagnostic methods was used, which included surveys, questionnaires, tests, written tasks, case methods, role-playing games, expert evaluation, self-analysis and reflective techniques. It is shown that although some of the respondents demonstrate a high readiness for socio-legal activity due to the formed knowledge, motivation, practical skills and reflection, the majority of respondents revealed an average and low level of development of this competence. It is proven that the level of formation of socio-legal competence in students of pedagogical specialties is generally insufficient. The presence of gaps in the assimilation of socio-legal knowledge and the need for targeted improvement of the professional training of future

teachers through in-depth training, practical training and enhanced pedagogical support were identified. The prospects for further research are the justification of the pedagogical conditions for the formation of socio-legal competence of students of pedagogical specialties in a higher education institution.

Key words: *competence, socio-legal competence, structure of socio-legal competence, components, criteria, indicators, diagnostic tools, research, results, analysis, interpretation.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах трансформації українського суспільства, що супроводжується демократизацією освіти, зростає роль особистісно та професійно підготовленого педагога, здатного не лише якісно реалізовувати освітній процес, а й виступати активним суб'єктом правових та соціальних відносин. Однією з ключових складових професійної підготовки майбутнього вчителя є соціально-правова компетентність, яка визначає рівень обізнаності у питаннях права, здатність діяти відповідно до норм законодавства, захищати права учасників освітнього процесу та формувати правову культуру в учнів. Рівень сформованості соціально-правової компетентності майбутніх педагогів безпосередньо впливає на якість виховання правосвідомості в підростаючого покоління. В умовах зростання соціальних викликів, активізації громадянських процесів, а також необхідності забезпечення правової безпеки в освітньому середовищі, саме вчитель стає носієм і провідником правових знань та соціальних цінностей. Тому дослідження рівня розвитку цієї компетентності у студентів педагогічних спеціальностей набуває особливої важливості.

Аналіз досліджень. Проблематика соціально-правової компетентності майбутніх педагогів розглядається у сучасних педагогічних дослідженнях з різних поглядів. У науковому дискурсі аналізована компетентність переважно трактується як інтегративна особистісна риса, що поєднує знання з основ права, розуміння соціальних процесів, здатність діяти відповідно до етичних і правових норм, а також реалізувати свої права й обов'язки у професійній діяльності (Я. Кічук, Д. Клочкова, І. Ковчина, О. Лісовець, Н. Розіна, О. Ткачук, Є. Федик та ін.). У літературі також окреслено основні підходи до формування соціально-правової компетентності студентів, зокрема: через упровадження міждисциплінарного підходу в освітній процес, розвиток правової культури в умовах формальної та неформальної освіти, активізацію громадянської позиції здобувачів освіти (Н. Агаркова, А. Возович, М. Городиський, Я. Кічук, Д. Клочкова, І. Ковчина, О. Лісовець, Н. Розіна, Є. Федик та ін.). Загалом перелічені дослідники акцентують увагу на потребі інтеграції соціально-правових знань у зміст професійної підготовки

педагогів, створення відповідного освітнього середовища, що сприяє становленню правосвідомої, соціально активної особистості вчителя. Констатуємо, що в науковій літературі сформувалося стійке розуміння соціально-правової компетентності як інтегративної якості особистості майбутнього педагога, яка забезпечує його здатність діяти відповідально, законно, доцільно й гуманно. Ця компетентність розглядається не лише в розрізі знань і навичок, але й як проєкція професійного світогляду, моральної зрілості та громадянської позиції вчителя. Більшість авторів наголошує на взаємозв'язку між рівнем розвитку цієї компетентності та ефективністю професійної діяльності фахівців освітньої сфери, зокрема у контексті правозастосування, забезпечення соціальної справедливості, а також підтримки прав і свобод здобувачів освіти та організації правового супроводу освітнього процесу. Такий підхід відкриває можливості для її подальшого теоретико-методологічного осмислення й цілеспрямованого формування в системі вищої педагогічної освіти. Отож проведений аналіз педагогічної літератури дає змогу констатувати, що для вирішення актуальних наукових і практичних завдань, пов'язаних із визначенням сутності соціально-правової компетентності та шляхів її формування в процесі освітньо-професійної підготовки майбутніх фахівців, накопичено достатній потенціал. Водночас бракує комплексних науково-практичних досліджень, які уможливають оцінку реального стану сформованості соціально-правової компетентності у студентів педагогічних спеціальностей, що актуалізує подальше вивчення цієї проблеми.

Мета статті – обґрунтувати результати дослідження особливостей соціально-правової компетентності студентів педагогічних спеціальностей.

Виклад основного матеріалу. У результаті проведеного дослідження теоретичних аспектів проблеми соціально-правової компетентності студентів педагогічних спеціальностей вдалося здійснити категоризацію та структурування аналізованого поняття. Зокрема, соціально-правову компетентність визначено як необхідну умову ефективної професійної діяльності педагога, що функціонує у динамічному, правовому та соціально відповідальному освітньому середовищі; як системну професійно-особистісну характе-

ристику студентів педагогічних спеціальностей, що інтегрує знання, мотивації, вміння, досвід та рефлексію у сфері соціально-правової взаємодії. Виходячи з аналізу науково-педагогічної літератури, запропоновано розглядати соціально-правову компетентність не як сталу характеристику особистості майбутнього вчителя, а як динамічне, варіативне утворення, що підлягає цілеспрямованому формуванню та розвитку під впливом різноманітних факторів, зокрема: змін законодавчої бази, трансформацій в освітньому середовищі, запитів суспільства на правову й соціальну обізнаність педагогів та ін. Крім того, осмислено соціально-правову компетентність як складну і багаторівневу конструкцію, яка включає мотиваційний, пізнавальний, діяльнісний та рефлексивний компоненти. Це дало змогу висвітлити вказану компетентність не лише як сукупність знань й умінь, а як прояв цілісної особистісної зрілості студента, здатності до етичної, ціннісно обґрунтованої, професійно орієнтованої поведінки в соціально-правовій сфері (Карпець, 2024: 85).

З метою дослідження соціально-правової компетентності студентів педагогічних спеціальностей, визначено критерії і показники сформованості означеного педагогічного феномена, що дало змогу всебічно оцінити рівень підготовки студентів до здійснення соціально-правової діяль-

ності в освітньому середовищі закладу загальної середньої освіти (табл. 1).

Як бачимо, мотиваційний компонент соціально-правової компетентності студентів педагогічних спеціальностей включає три критерії: аксіологічний, спонукальний і цільовий. Аксіологічний критерій проявляється у визнанні соціально-правової діяльності як важливої складової професійної реалізації педагога та позитивному ставленні до неї. Спонукальний критерій відображає наявність внутрішньої потреби студентів вдосконалювати соціально-правовий аспект власної педагогічної діяльності. Цільовий критерій характеризується наявністю установок на правозахисну діяльність, а також участю в соціально-правових заходах освітньо-педагогічного спрямування. Пізнавальний компонент охоплює правовий, когнітивний і методичний критерії. Правовий критерій передбачає знання основних нормативно-правових документів, таких як Конституція України, закони «Про освіту», «Про охорону дитинства» та ін. Когнітивний критерій виявляється у розумінні студентами сутності й змісту сучасних соціально-правових підходів до вирішення педагогічних і освітніх завдань. Методичний критерій включає обізнаність з методами, технологіями та прийомами правовиховної роботи в освітніх закладах. Діяльнісний компонент визначається через опе-

Таблиця 1

Компоненти, критерії і показники сформованості соціально-правової компетентності студентів педагогічних спеціальностей

Компонент	Критерії	Показники сформованості
1. Мотиваційний	Аксіологічний	Визнання соціально-правової діяльності як важливої складової професійної реалізації вчителя, позитивне ставлення до неї
	Спонукальний	Наявність внутрішньої потреби вдосконалювати соціально-правову сферу своєї професійно-педагогічної діяльності
	Цільовий	Установки на правозахисну діяльність, участь у соціально-правових заходах освітньо-педагогічного спрямування
2. Пізнавальний	Правовий	Знання Конституції України, Законів України «Про освіту», «Про охорону дитинства» та ін.
	Когнітивний	Розуміння сутності й змісту актуальних соціально-правових підходів до вирішення педагогічних та освітніх завдань
	Методичний	Обізнаність з методами, технологіями, засобами, прийомами правовиховної роботи в закладах освіти
3. Діяльнісний	Операційний	Уміння виявляти соціально-правові порушення, застосовувати соціально-правові механізми у педагогічній діяльності
	Комунікативний	Навички діалогу, взаємодії, співпраці з батьками, представниками влади, колегами
	Поведінковий	Здатність приймати обґрунтовані рішення, демонструвати толерантність, відповідальність
4. Рефлексивний	Аналітичний	Усвідомлення ефективності власних дій у соціально-правовій сфері
	Критичний	Адекватна оцінка своїх помилок, уміння планувати шляхи вдосконалення своєї компетентності
	Прогностичний	Уміння прогнозувати результати соціально-правових рішень у взаємодії з учасниками освітнього процесу

раційний, комунікативний і поведінковий критерії. При цьому операційний критерій стосується умінь студентів виявляти соціально-правові порушення та застосовувати відповідні механізми у педагогічній практиці. Комунікативний критерій відображає сформованість навичок взаємодії з батьками, представниками влади та професійним оточенням. Поведінковий критерій свідчить про здатність приймати обґрунтовані рішення, демонструвати толерантність, відповідальність та дотримання етичних норм. Рефлексивний компонент містить аналітичний, критичний та прогностичний критерії. Аналітичний критерій пов'язаний з усвідомленням ефективності власної діяльності у соціально-правовій сфері. Критичний критерій відображає здатність студента адекватно оцінювати власні помилки й планувати напрями й шляхи вдосконалення професійної компетентності. Прогностичний критерій вказує на вміння прогнозувати наслідки прийнятих соціально-правових рішень та їх вплив на взаємодію з учасниками освітнього процесу. Представлена система компонентів, критеріїв та показників дозволяє здійснювати комплексну оцінку сформованості соціально-правової компетентності у студентів педагогічних спеціальностей, що є важливою умовою їх ефективної професійної підготовки.

Для вивчення стану сформованості соціально-правової компетентності було проведено опитування 396 студентів педагогічних спеціальностей Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії імені Тараса Шевченка, Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, а також Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. У процесі дослідження соціально-правової компетентності студентів педагогічних спеціальностей розроблено та апробовано діагностичний інструментарій, спрямований на виявлення рівня сформованості кожного з її структурних компонентів та відповідних критеріїв і показників.

Так, у межах діагностики рівня сформованості мотиваційного компонента соціально-правової компетентності студентів педагогічних спеціальностей діагностували наявність відповідних ціннісних орієнтацій, професійної зацікавленості у соціально-правовій діяльності та спрямованості на участь у правозахисних ініціативах. Аксіологічний критерій передбачав визначення ставлення до соціально-правової діяльності як важливої складової педагогічної професії. Для його дослідження використано напівструктуроване

інтерв'ю, що поглибило розуміння мотиваційної установки респондентів. Спонукальний критерій, який відображає внутрішню потребу до саморозвитку в соціально-правовій сфері, досліджено за допомогою самоаналізу студентами цілей професійного самовдосконалення. Цільовий критерій визначено на основі аналізу участі студентів у рольових іграх та соціально-правових заходах, що дало змогу простежити їх реальну активність і правозахисну позицію. У межах вивчення пізнавального компонента зосередили увагу на перевірці рівня знань нормативно-правової бази, розуміння сучасних соціально-правових концепцій та володіння методичним інструментарієм. Правовий критерій виявлявся через тести з основ права, зокрема знання Конституції України, законів «Про освіту», «Про охорону дитинства», що дало змогу оцінити обсяг базових правових знань. Когнітивний критерій, який охоплює розуміння сутності соціально-правових підходів, вивчався через аналітичні письмові завдання та участь у тематичних дискусіях, що дозволило оцінити якість засвоєння змісту соціально-правової роботи. Методичний критерій досліджено шляхом тестування з методики правовиховної діяльності, де студенти демонстрували обізнаність із методами, технологіями, прийомами роботи в освітньому середовищі. У рамках вивчення діяльнісного компонента діагностували рівень сформованості практичних умінь, комунікативної взаємодії та поведінкової активності студентів у соціально-правовій площині. Операційний критерій, який передбачає здатність виявляти соціально-правові порушення та реагувати на них у межах професійної роботи, досліджували на основі кейс-методу, ситуаційних завдань та моделювання реальних педагогічних ситуацій, що дозволило оцінити вміння майбутніх педагогів діяти у правовому полі. Комунікативний критерій діагностували за допомогою рольових ігор та методу експертного оцінювання, що допомогло встановити, наскільки здобувачі вміють налагоджувати взаємодію з колегами, батьками, представниками влади та ін. Поведінковий критерій оцінювали за допомогою тестування, педагогічних спостережень й самооцінки професійних якостей, що дозволило виявити сформованість толерантності, відповідальності та здатності до прийняття рішень. Під час дослідження сформованості рефлексивного компонента визначали рівень розвитку здатності студентів до самоаналізу, критичної оцінки власної професійної поведінки та прогнозування наслідків соціально-правових рішень. Аналітичний критерій, що охоплює усвідомлення ефективності власних дій, діагнос-

тували за допомогою анкети самооцінки, що дало змогу студентам усвідомити свої можливості у соціально-правовій сфері. Критичний критерій було досліджено шляхом виконання рефлексивних письмових завдань, які передбачали аналіз помилок, планування самовдосконалення, а також методики «П'ять чому», яка сприяла виявленню причинних зв'язків у професійних рішеннях. Прогностичний критерій охоплював уміння студентів передбачати результати соціально-правових дій і оцінювався через моделювання педагогічних ситуацій з наступним прогнозом їхніх результатів, що дозволило оцінити здатність студентів до соціально-правового супроводу освітнього процесу у закладі освіти.

У результаті використання комплексної системи педагогічної діагностики було отримано цінну інформацію про рівень сформованості соціально-правової компетентності майбутніх педагогів, що в свою чергу дозволило виявити сильні сторони та наявні прогалини у підготовці студентів до здійснення професійної діяльності у соціально-правовому полі.

Так, у процесі дослідження було проведено вивчення рівнів сформованості мотиваційного компонента соціально-правової компетентності у студентів педагогічних спеціальностей. За аксіологічним критерієм, який передбачає визнання соціально-правової діяльності як складової професійної реалізації вчителя, з'ясовано, що високий рівень сформованості демонструють 32% студентів. Вони чітко усвідомлюють значущість соціально-правової роботи в системі освіти, виявляють позитивне ставлення до правозахисної діяльності, у своїх есе обґрунтовують необхідність правового захисту здобувачів освіти. Середній рівень виявлено у 49% студентів, які в основному мають загальні уявлення про важливість соціально-правового аспекту професії, але не завжди пов'язують його з власною майбутньою діяльністю. Натомість низький рівень спостерігався у 19% опитаних, які або виявляли індивідуальність до цієї сфери, або сприймали її як другорядну. Спонукальний критерій, що оцінював наявність у студентів внутрішньої потреби вдосконалювати соціально-правову сферу своєї педагогічної діяльності, продемонстрував такі результати: високий рівень зафіксовано у 28%. Ці особи активно беруть участь у соціальних ініціативах, висловлюють прагнення самостійно поглиблювати свої правові знання, мають чітко сформульовані внутрішні мотиви вдосконалення у цій сфері. Середній рівень показали 51% респондентів, серед яких більшість виявляє ситуативну зацікавленість і

готовність до вдосконалення, однак така мотивація часто не переходить у реальні дії. Низький рівень характерний для 21% студентів, які виявляють слабку мотивацію та знижений інтерес до самовдосконалення в соціально-правовій сфері. За цільовим критерієм, що охоплює установки на правозахисну діяльність та участь у соціально-правових заходах, високий рівень виявили 26% осіб. Вони систематично долучаються до правопросвітницьких ініціатив, волонтерських програм, мають досвід співпраці з соціальними службами чи учнівським самоврядуванням у питаннях соціально-правового характеру. Середній рівень продемонстрували 54% студентів, серед яких спостерігається епізодична участь у заходах, обмежена ініціативність і низький рівень включеності. Низький рівень було зафіксовано у 20% осіб, які не мають досвіду участі в жодних заходах правового спрямування і не виявляють до них зацікавленості. Узагальнення результатів дослідження за трьома критеріями дало змогу стверджувати, що високий рівень сформованості мотиваційного компонента соціально-правової компетентності мають 29% студентів, середній рівень – 51%, а низький – 20%. Це свідчить, що переважна більшість студентів має певні мотиваційні установки на соціально-правову діяльність, однак потребує додаткових педагогічних впливів для формування стійкої внутрішньої мотивації та глибшого ціннісного усвідомлення важливості цієї діяльності.

У межах дослідження проведено також ґрунтовний аналіз сформованості пізнавального компонента соціально-правової компетентності у студентів педагогічних спеціальностей. За правовим критерієм, який оцінює знання студентами Конституції України, Закону України «Про освіту», «Про охорону дитинства» та інших ключових нормативно-правових актів, було встановлено, що високий рівень знань демонструють 24% респондентів, які орієнтуються у законодавстві, можуть оперувати правовими нормами у змодельованих педагогічних ситуаціях, правильно інтерпретують положення законодавства у сфері освіти. Середній рівень показали 52% опитаних, які володіють фрагментарними знаннями, розуміють загальні положення, але не завжди можуть застосувати їх на практиці. Низький рівень знань спостерігається у 24% студентів, які мають суттєві прогалини в цій сфері, не знають основних законодавчих документів або плутають їх зміст. Когнітивний критерій, що відображає розуміння студентами сутності й змісту соціально-правових підходів до вирішення педагогічних завдань, продемонстрував такі результати: високий рівень розуміння вия-

вили 21% студентів. Вони здатні глибоко осмислювати взаємозв'язок між правовими знаннями та педагогічною діяльністю, аналізувати ситуації з позицій права, аргументовано обґрунтовують свою професійно-педагогічну позицію. Середній рівень характерний для 57% респондентів, які виявляють загальне розуміння соціально-правових підходів, однак у них бракує аналітичності й системності. Низький рівень знань продемонстрували 22% студентів, у яких переважають формальні дані без усвідомлення їх практичного значення. За методичним критерієм, який оцінює обізнаність студентів з методами, технологіями та засобами правовиховної роботи в закладах освіти, високий рівень було зафіксовано у 19% опитаних. Вони можуть навести приклади ефективної правовиховної діяльності, знають форми й методи правопросвітництва, орієнтуються в нормативному супроводі виховної роботи. Середній рівень виявили 55% студентів, які мають загальні уявлення про методичний інструментарій, однак не завжди можуть самостійно розробити або реалізувати виховні заходи соціально-правового спрямування. Низький рівень спостерігається у 26% студентів, які фактично не володіють методиками правового виховання, плутаються в термінах, не здатні запропонувати конкретні засоби впливу. Узагальнюючи дані за всіма критеріями, можна стверджувати, що високий рівень сформованості пізнавального компонента соціально-правової компетентності мають 21% студентів, середній рівень – 55%, і низький рівень – 24%. Це свідчить про те, що більшість опитаних осіб мають базові знання у сфері соціально-правової діяльності, але не завжди володіють системним уявленням про методики реалізації їх на практиці. Особливої уваги потребує розвиток методичної компетентності, оскільки лише незначна частина студентів демонструє готовність до практичної правовиховної роботи.

У процесі проведення дослідження здійснено й детальний аналіз сформованості діяльнісного компонента соціально-правової компетентності у студентів педагогічних спеціальностей. Так, за операційним критерієм, що передбачає виявлення здобувачами вищої освіти умінь і навичок визначення соціально-правових проблем у професійній діяльності та застосування відповідних правових механізмів їх розв'язання, було встановлено наступне: високий рівень мають 18% студентів. Вони демонструють здатність самостійно діагностувати порушення прав учасників освітнього процесу, володіють алгоритмом дій у таких ситуаціях, орієнтуються у правових про-

цедурах. Середній рівень показали 49% осіб, які, хоча й мають базові вміння, часто потребують допомоги або не проявляють ініціативи. Низький рівень було зафіксовано у 33% респондентів, які не виявляють здатності до дій у правових ситуаціях, не розуміють соціально-правової сутності педагогічних завдань. При цьому комунікативний критерій, що вимірює рівень сформованості навичок конструктивної взаємодії студентів з іншими учасниками соціально-правового простору (батьками, колегами, адміністрацією, представниками громадськості), продемонстрував такі результати: високий рівень показав 22% студентів, які вміють ефективно спілкуватися, підтримувати діалог, знаходити спільну мову з різними учасниками освітнього процесу, уміють враховувати соціально-правовий контекст взаємодії. Середній рівень мають 54% респондентів, які здебільшого комунікують у стандартних ситуаціях, але не завжди демонструють гнучкість або ефективність у нестандартних випадках. Низький рівень виявлено у 24%, які виявляють труднощі у спілкуванні, не вміють формулювати правову позицію або вести обґрунтовану дискусію. Оцінювання за поведінковим критерієм, який визначає здатність діяти відповідально, толерантно, приймати обґрунтовані рішення у сфері соціально-правової діяльності, дало наступні результати: високий рівень відповідної поведінки мають 20% студентів, які при розв'язанні проблемних ситуацій виявляють розуміння правових і етичних норм, демонструють готовність брати відповідальність, діяти соціально правомірно й усвідомлено. Середній рівень – у 51% респондентів, які загалом дотримуються прийнятних норм поведінки, проте не завжди здатні пояснити або обґрунтувати свої дії. Низький рівень спостерігається у 29% студентів, які проявляють пасивність, уникають прийняття рішень або схильні до імпульсивних дій без урахування правового контексту. Узагальнивши результати за всіма критеріями діяльнісного компонента, констатуємо, що високий рівень сформованості діяльнісного компонента соціально-правової компетентності притаманний 20% студентів, середній рівень – 51%, а низький рівень – 29%. Ці дані свідчать про те, що лише незначна частина студентів педагогічних спеціальностей має комплекс умінь і якостей, необхідних для здійснення ефективного соціально-правового впливу в умовах освітнього процесу. Варто зазначити, що студенти з високим рівнем сформованості діяльнісного компонента зазвичай мають досвід участі в соціально-правових заходах або додаткову освіту у сфері прав людини.

У процесі дослідження рівня сформованості рефлексивного компонента соціально-правової компетентності студентів педагогічних спеціальностей, за результатами оцінювання аналітичного критерію, що передбачає усвідомлення ефективності власних дій у соціально-правовій сфері, було виявлено наступне: високий рівень сформованості спостерігається у 19% студентів. Ці респонденти здатні чітко аналізувати ситуації правового змісту, аргументувати доцільність власних дій, робити висновки на основі соціально-правових норм. Середній рівень притаманний 52% студентів, які демонструють часткову здатність до аналізу, але іноді обмежуються поверховими оцінками чи не враховують повного спектра чинників. Низький рівень показали 29% осіб, які не мають сталих навичок аналізу правових дій, часто не усвідомлюють значення власної поведінки в контексті правових наслідків. Критичний критерій, що відображає здатність студентів адекватно оцінювати свої помилки і визначати напрямки для вдосконалення соціально-правової компетентності, продемонстрував дещо нижчі результати. Високий рівень було виявлено у 17% студентів, які здатні виявляти недоліки у власній діяльності, визнавати помилки, бачити причини невдалих рішень та формувати обґрунтовані плани їх подолання. Середній рівень становить 50% опитаних – вони визнають свою потребу у вдосконаленні, але не завжди здатні конкретизувати, що саме потрібно покращити. Низький рівень діагностовано у 33%, які часто або ігнорують свої помилки, або виправдовують їх зовнішніми обставинами. За прогностичним критерієм, що вимірює здатність прогнозувати наслідки соціально-правових рішень, високий рівень мають 20% студентів. Ці респон-

денти вміють передбачати можливі реакції учасників освітнього процесу на ті чи інші правові дії, оцінювати ризики, пропонувати оптимальні варіанти розв'язання конфліктів. Середній рівень зафіксовано у 53%, які загалом розуміють логіку розвитку подій, однак не завжди враховують усі чинники або переоцінюють власну правову спроможність. Низький рівень – у 27% студентів, які мають труднощі з прогнозуванням результатів своїх дій, часто діють спонтанно без урахування наслідків. Узагальнюючи отримані дані, можна стверджувати, що високий рівень сформованості рефлексивного компонента соціально-правової компетентності мають 18% студентів, середній рівень – 52%, а низький рівень – 30%. Це свідчить про те, що більшість студентів педагогічних спеціальностей перебувають на середньому рівні розвитку рефлексивних умінь, що вимагає подальшої педагогічної підтримки та стимулювання внутрішнього осмислення власної професійної поведінки.

У межах проведеного дослідження здійснено оцінку рівнів сформованості компонентів соціально-правової компетентності студентів педагогічних спеціальностей (табл. 2).

Зокрема, високий рівень сформованості мотиваційного компонента мають 22% студентів. Вони чітко усвідомлюють значущість соціально-правової діяльності, демонструють стійку внутрішню мотивацію до її здійснення, а також активно залучаються до правових акцій, проявляють зацікавленість у правозахисній сфері. Середній рівень зафіксовано у 54% опитаних, які виявляють позитивне ставлення до соціально-правових аспектів педагогічної діяльності, проте ще потребують подальшого розвитку стійкої професійної моти-

Таблиця 2

Рівні сформованості компонентів соціально-правової компетентності студентів педагогічних спеціальностей

Компонент	Критерій	Високий рівень (%)	Середній рівень (%)	Низький рівень (%)
Мотиваційний	Аксіологічний	22	54	24
	Спонукальний	20	55	25
	Цільовий	19	58	23
Пізнавальний компонент	Правовий	18	55	27
	Когнітивний	16	60	24
	Методичний	17	58	25
Діяльнісний компонент	Операційний	21	50	29
	Комунікативний	23	55	22
	Поведінковий	20	53	27
Рефлексивний компонент	Аналітичний	18	52	30
	Критичний	17	55	28
	Прогностичний	19	54	27

вації. Низький рівень мають 24% студентів, які проявляють байдужість до правових питань або виявляють слабку професійну спрямованість у соціально-правовій сфері. Дослідження пізнавального компонента, який охоплює знання нормативно-правової бази, розуміння соціально-правових підходів та методичну обізнаність, виявив інші показники. Високий рівень знань і розуміння було виявлено лише у 18% студентів. Ці респонденти добре орієнтуються у законодавстві України, володіють методиками правовиховної роботи, можуть застосовувати знання на практиці. Середній рівень має 55% учасників – вони мають загальні уявлення про правові норми, проте не завжди можуть адаптувати знання до конкретної ситуації. Низький рівень діагностовано у 27% студентів, які не мають достатнього обсягу знань або плутаються в основах правової бази освітньої сфери. Дослідження діяльнісного компонента показало, що високий рівень мають 21% студентів, які здатні ефективно застосовувати соціально-правові механізми, демонструють розвинені комунікативні вміння, а також вміють конструктивно вирішувати правові конфлікти, виявляють відповідальність і толерантність. Середній рівень показали 50% респондентів – вони мають базові навички, проте ще не досягли достатнього рівня автоматизму та впевненості у своїх діях. Низький рівень зафіксовано у 29% студентів, які виявляють труднощі у розпізнаванні правових ситуацій, пасивні в соціально-правовій комунікації, не здатні аргументовано відстоювати правову

позицію. Оцінка рефлексивного компонента, що включає аналітичний, критичний і прогностичний критерії, дозволила виявити, що високий рівень його сформованості спостерігається у 18% опитаних. Ці студенти здатні оцінювати ефективність своєї діяльності, критично аналізувати помилки, прогнозувати наслідки своїх дій. Середній рівень мають 52% – вони демонструють часткову здатність до самоаналізу, однак іноді їм бракує глибини міркувань. Низький рівень виявлено у 30% – це учасники, які слабо усвідомлюють власні професійні дії, не вміють оцінити результат або передбачити розвиток подій.

Також на основі результатів дослідження здійснено комплексну оцінку рівнів сформованості соціально-правової компетентності студентів педагогічних спеціальностей (рис. 1).

Узагальнюючи, зазначимо, що високий рівень сформованості соціально-правової компетентності мають 20% студентів педагогічних спеціальностей. Це майбутні фахівці, які вже зараз володіють необхідними знаннями, мотивацією, практичними навичками і рефлексивною здатністю до правової діяльності. Середній рівень виявлено у 53% студентів, які мають потенціал, однак потребують подальшої педагогічної підтримки та розвитку компетентності в умовах професійної освіти та практики. Низький рівень має 27% студентів, що свідчить про потребу у цілеспрямованому формуванні соціально-правової складової їхньої професійної підготовки. Відтак результати дослідження сформованості

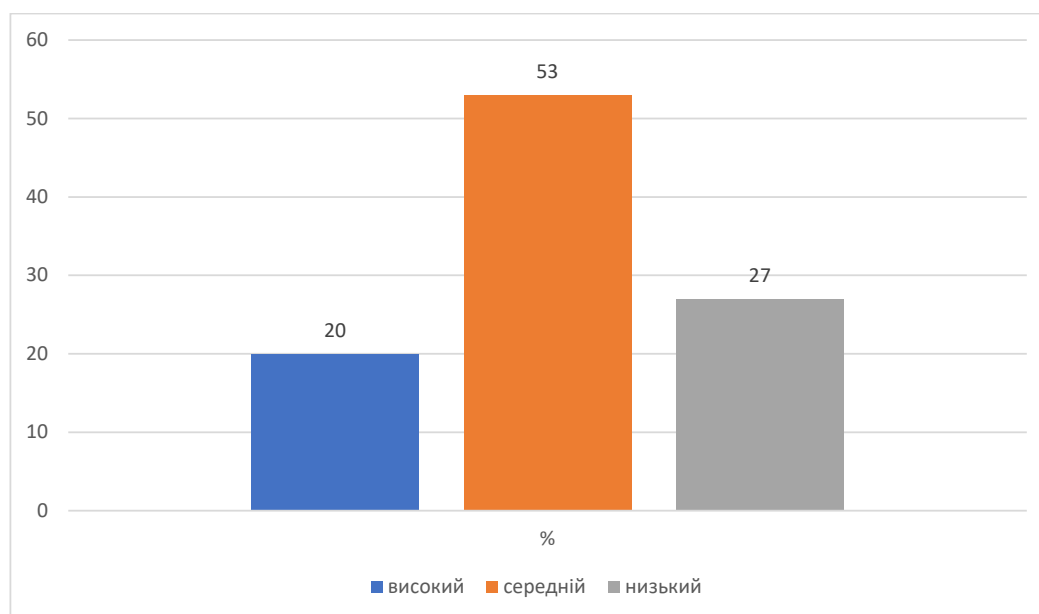

Рис. 1. Комплексна оцінку рівнів сформованості соціально-правової компетентності студентів педагогічних спеціальностей (%)

соціально-правової компетентності свідчать про недостатній її рівень серед майбутніх педагогів. Незважаючи на те, що частина студентів продемонструвала високі результати за кожним компонентом, значна кількість респондентів виявила середні або низькі показники, що вказує на наявність певних прогалин у формуванні соціально-правових знань, умінь і навичок. Зокрема, недостатній рівень сформованості соціально-правової компетентності студентів вказує на потребу в поглибленому навчанні та розвитку відповідних навичок та підтверджує, що значна частина їх потребує додаткової підтримки в оволодінні правовими знаннями та застосуванні їх у професійній діяльності. Це також свідчить про необхідність розробки та впровадження низки заходів для покращення рівня соціально-правової компетентності здобувачів в системі вищої освіти. Зокрема, необхідно спрямувати зусилля на удосконалення методів і форм навчання, що включають активне використання правових аспектів у педагогічній практиці, а також на організацію спеціалізованих тренінгів і семінарів, що б дозволяли студентам глибше занурюватися в юридичні аспекти їх професійної діяльності. З огляду на виявлені проблеми, важливо розробити інноваційні програми навчання, що поєднують теоретичні та практичні аспекти правової освіти, а також стимулюють розвиток рефлексії у студентів щодо власної правової компетентності. Це дозволить забезпечити більш високий рівень сформованості соціально-правової компетентності, що є важливою складовою підготовки фахівців, здатних ефективно виконувати свої професійні функції в умовах сучасного освітнього простору.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Отже, встановлено, що соціально-правова компетентність студентів педагогічних спеціальностей є динамічною, багаторівневою системою, яка поєднує знання, цінності, мотивації, досвід, уміння та рефлексивні здібності, необхідні для ефективної діяльності педагога в сучасному соціально-правовому середовищі. У процесі теоретичного аналізу здійснено категоризацію та структурування поняття, визначено його як про-

фесійно-особистісну характеристику, що підлягає цілеспрямованому розвитку й формуванню. Виокремлено чотири структурні компоненти соціально-правової компетентності студентів педагогічних спеціальностей, кожен із яких містить певні критерії: мотиваційний – охоплює аксіологічний, спонукальний і цільовий критерії; пізнавальний – правовий, когнітивний і методичний; діяльнісний – операційний, комунікативний і поведінковий; рефлексивний – аналітичний, критичний і прогностичний. У процесі дослідження соціально-правової компетентності студентів педагогічних спеціальностей використано комплекс діагностичних методик, які охоплювали опитування, анкетування, тести, письмові завдання, кейс-метод, рольові ігри, експертне оцінювання, самоаналіз та рефлексивні техніки. Обстеження проводилося серед студентів кількох педагогічних вишів України, а сам діагностичний інструментарій розроблено з урахуванням необхідності дослідження компонентів та критеріїв аналізованого феномена. Застосування зазначених методик дозволило всебічно оцінити рівень сформованості соціально-правової компетентності студентів і виявити потенційні напрями її подальшого розвитку. Результати дослідження засвідчили, що рівень сформованості соціально-правової компетентності у студентів педагогічних спеціальностей загалом є недостатнім. Хоча частина опитаних демонструє високу готовність до соціально-правової діяльності завдяки сформованим знанням, мотивації, практичним навичкам та рефлексії, більшість респондентів виявили середній або низький рівень розвитку цієї компетентності. Це свідчить про наявність прогалин у засвоєнні соціально-правових знань і необхідність цілеспрямованого вдосконалення професійної підготовки майбутніх педагогів через поглиблене навчання, практичну підготовку та посилену педагогічну підтримку.

Перспективами подальших досліджень може виступити обґрунтування педагогічних умов формування соціально-правової компетентності студентів педагогічних спеціальностей у закладі вищої освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агаркова Н. І. Педагогічні умови забезпечення соціально-правового захисту старшокласників : дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2003. 237 с.
2. Возович А. А. Психологічні особливості формування правосвідомості студентів коледжів : дис. ... канд. психол. наук. Київ, 2017. 227 с.
3. Городиський М. І. Педагогічні умови забезпечення змісту правової освіти майбутнього вчителя : дис. ... канд. пед. наук. Харків, 1998. 167 с.
4. Карпець П. В. Соціально-правова компетентність студентів педагогічних спеціальностей : поняття та структура. *Науковий вісник Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2024. № 18. С. 85-94. DOI : <https://doi.org/10.32782/2410-2075-2024-18>

5. Кічук Я. В. Теоретичні і методичні засади формування правової компетентності майбутнього соціального педагога в умовах університетської педагогічної освіти : дис. ... д-ра пед. наук. Одеса, 2010. 375 с.
6. Ключкова Д. М. Формування правової компетентності у майбутніх учителів в процесі професійної підготовки : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2011. 20 с.
7. Ковчина І. М. Підготовка соціальних педагогів до соціально-правової роботи : монографія. Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2007. 373 с.
8. Лісовець О. Формування соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників : монографія. Київ ; Ніжин : Лисенко М.М., 2018. 344 с.
9. Розіна Н. Формування соціально-правової компетентності майбутніх кваліфікованих робітників у ПТНЗ. Теорія та методика управління освітою. 2012. № 8. С. 12-16.
10. Ткачук О. В. Соціально-правова компетентність : співвідношення наукових категорій. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. пр. Вип. 14. Кн. 2. Кам'янець-Подільський : Зволейко Д. Г., 2010. С. 28-36.
11. Федик Є. І. Формування правової культури студентів-юристів : теоретичні та прикладні аспекти (на матеріалах діяльності навч. закладів з підготовки молодших спеціалістів) : дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 1996. 206 с.

REFERENCES

1. Aharkova, N. I. (2003) Pedagogical conditions for ensuring social and legal protection of high school students: dissertation. ... candidate ped. of science]. Kyiv, 237 p. [in Ukrainian].
2. Vozovych, A. A. (2017) Psychological features of the formation of legal awareness of college students: diss. ... candidate psychol. of science]. Kyiv, 227 p. [in Ukrainian].
3. Horodyskyi, M. I. (1998) Pedagogical conditions for ensuring the content of the legal education of the future teacher: dissertation. ... candidate ped. of science]. Kharkiv, 167 p. [in Ukrainian].
4. Karpets, P. V. (2024) Socio-legal competence of students of pedagogical specialties: concept and structure [Socio-legal competence of students of pedagogical specialties: concept and structure]. Naukovyi visnyk Kremenetskoï oblasnoï humanitarno-pedahohichnoï akademii imeni Tarasa Shevchenka. Pedagogical Sciences, 18, 85-94. DOI: <https://doi.org/10.32782/2410-2075-2024-18> [in Ukrainian].
5. Kichuk, Y. V. (2010) Theoretical and methodological principles of the formation of legal competence of the future social pedagogue in the conditions of university pedagogical education: diss. ... Dr. Ped. of science]. Odessa, 375 p. [in Ukrainian].
6. Klochkova, D. M. (2011) Formation of legal competence in future teachers in the process of professional training: autoref. diss. ... candidate ped. of science]. Kyiv, 20 p. [in Ukrainian].
7. Kovchyna, I. M. (2007) Training of social pedagogues for socio-legal work: monograph]. Kyiv, NPU im. M. P. Dragomanova, 373 p. [in Ukrainian].
8. Lisovets, O. V. (2018) Formation of socio-legal competence of future social workers: monograph]. Kyiv, Nizhyn, Lysenko M.M., 344 p. [in Ukrainian].
9. Rozina, N. (2012) Formation of socio-legal competence of future qualified workers in vocational training]. Teoriia ta metodyka upravlinnia osvitoiu – Theory and methodology of educational management, 8, 12-16. [in Ukrainian].
10. Tkachuk, O. V. (2010) Socio-legal competence: correlation of scientific categories]. Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi: zb. nauk. pr. Kam'ianets-Podilskyi, Zvoileiko D. H., 14, 2, 28-36. [in Ukrainian].
11. Fedyk, Y. I. (1996) Formation of the legal culture of law students: theoretical and applied aspects (based on the materials of educational institutions for the training of junior specialists): diss. ... candidate law of science]. Lviv, 206 p. [in Ukrainian].

Інна КОШОВА,

orcid.org/0009-0001-4304-5925

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української літератури та компаративістики
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького,

учитель-методист

Черкаської спеціалізованої школи І–ІІІ ступенів №17

(Черкаси, Україна) koshova_i@ukr.net

ДИВОСВІТ БОГДАНА-ІГОРЯ АНТОНИЧА: ДИДАКТИЧНІ АСПЕКТИ

У статті розглядається унікальний поетичний світ Богдана-Ігоря Антонича крізь призму дидактичного потенціалу його творчості. Запропоновано методичні рекомендації щодо вивчення творчості письменника й проведення уроку української літератури в II класі. На прикладі інтерпретації віршів «Різдво», «Коляда», «Зелена Євангелія» зроблено акцент на особливостях художнього світосприймання митця (підкреслено наскрізну життєствердність (вітаїстичність), метафоричність, міфологізм, асоціативність поезій, поєднання язичницького й християнського мотивів, мотиву нерозривної єдності природи й людини, вічного колообігу життя), проаналізовано образну систему, художні засоби, за допомогою яких Б.-І. Антонич відтворює екзотику лемківського краю, кольорову й звукову символіку творів митця, вказано на надзвичайну музикальність віршів поета. Підкреслено важливість і актуальність творчості Б.-І. Антонича в літературній освіті одинадятикласників, можливість розвитку в учнів естетичного смаку, філософського мислення, національних духовних цінностей, чуття поетичного слова. Реалізувати поставлені на уроці завдання учителеві-словеснику допоможуть такі методи та прийоми: розповідь, бесіда, виразне читання, словесне малювання, проблемні запитання, рефлексія, активно-ілюстративний метод, методи тестового контролю та самоконтролю, метод наочного навчання. У статті запропоновано такі види навчальної діяльності школярів: створення ментальної карти, читання поезій «під мікроскопом», створення партитури текстів, тестове змагання в застосунку Kahoot, створення ілюстрацій до віршів Б.-І. Антонича за допомогою штучного інтелекту.

Ключові слова: інтерпретація, вітаїстичність, метафоричність, міфологізм, асоціативність, язичницькі й християнські мотиви, символ, метод, художній образ, ритмомелодика, символіка кольору.

Inna KOSHOVA,

orcid.org/0009-0001-4304-5925

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of Ukrainian Literature and Comparative Studies

The Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy,

Teacher-Methodist

Cherkasy specialized school of the 1st–3rd grades No. 17

(Cherkasy, Ukraine) koshova_i@ukr.net

THE WONDERFUL WORLD OF BOHDAN-IHOR ANTONYCH: DIDACTIC ASPECTS

The article examines the unique poetic world of Bohdan-Ihor Antonych through the prism of the didactic potential of his work. Methodological recommendations are proposed for studying the writer's work and conducting a Ukrainian literature lesson in the 11th grade. Using the example of the interpretation of the poems "Christmas", "Carol", "Green Gospel", the emphasis is placed on the features of the artist's artistic worldview (the consistent life-affirmation (vitaistic), metaphorical, mythological, associative nature of the poems, the combination of pagan and Christian motifs, the motif of the indissoluble unity of nature and man, the eternal cycle of life are emphasized), the figurative system and artistic means by which B.-I. Antonych recreates the exoticism of the Lemko region, the color and sound symbolism of the artist's works, and the extraordinary musicality of the poet's poems are analyzed. The importance and relevance of B.-I. Antonych's work in the literary education of eleventh-graders, the possibility of developing aesthetic taste, philosophical thinking, national spiritual values, and a sense of poetic words in students are emphasized. The following methods and techniques will help the teacher-linguist to implement the tasks set in the lesson: storytelling, conversation, expressive reading, verbal drawing, problem questions, reflection, active-illustrative method, methods of test control and self-control, and the method of visual learning. The article proposes the following types of educational activities for schoolchildren: creating a mental map, reading poems "under a microscope", creating a score of texts, a test competition in the Kahoot application, creating illustrations for poems by B.-I. Antonych using artificial intelligence.

Key words: interpretation, vitaistic, metaphorical, mythological, associative, pagan and Christian motifs, symbol, method, artistic image, rhythmic and melodic structure, color symbolism.

Постановка проблеми. Із творчістю Богдана-Ігоря Антонича учні знайомляться в 11 класі. Навчальною програмою на вивчення творчості цього митця відводиться 2 години (на першому уроці представляємо життя і творчість поета, особливості розвитку літератури в Західній Україні до 1939 року, на другому уроці (розвитку мовлення) учні пишуть есей (роздуми над поезією Б.-І. Антонича). Готуючись до уроку, учитель може запропонувати випереджальне домашнє завдання: опрацювати матеріал підручника про літературний процес 20–30-х років ХХ ст. в Західній Україні, підготувати повідомлення, коротку доповідь чи презентацію про Б.-І. Антонича, лемків та Лемківщину. Основне завдання вчителя на першому уроці – створити враження від поезії Б.-І. Антонича, вірші митця мають звучати і у виконанні вчителя, і обов’язково в музичному виконанні, аби викликати в уяві учнів потужну звуко-кольорову картину, створену цим великим поетом, який називав себе «весни розспіваної князь» (Антонич, 1934: 40).

Аналіз досліджень. Творчість Б.-І. Антонича стала предметом активного вивчення таких дослідників, як Д. Павличко, М. Ільницький, М. Неврлий, О. Зілінський, М. Ласло-Куцюк, М. Жулинський, І. Даниленко, Н. Науменко, А. Бондаренко, І. Калинець та ін. Є чимало методичних матеріалів, запропонованих творчими вчителями. Проте багатство й глибина творчості Б.-І. Антонича спонукають до нових досліджень.

Отже, **мета статті** – поглибити розуміння творчості Б.-І. Антонича, представити особливості інтерпретації текстів поета, поділитися цікавими формами роботи на уроках літератури під час вивчення творів Б.-І. Антонича, запропонувати методичні рекомендації щодо вивчення творчості письменника в школі, показати значення доробку митця для сучасного освітнього процесу.

Виклад основного матеріалу. На початку уроку, присвяченому творчості Богдана-Ігоря Антонича, варто запропонувати учням відшукати на карті Східні Бескиди і запитати, чи знають вони про лемків (відшукати інформацію про лемків та Лемківщину в словнику). Біографію митця представляємо методом розповіді, урізноманітнити яку можна учнівськими співдоповідями чи презентаціями. Слід окреслити історичні обставини, у яких розвивалася західноукраїнська література, підкреслюємо, що територія Західної України до 1939 року не входила до складу СРСР і належала Польщі, а відтак митці мали можливість творити в річищі модернізму, публікувати свої твори, працювали видавництва, виходили друком часописи,

з'являлися нові мистецькі угруповання («Митуса», «Логос», «Дажбог», куди входив Б.-І. Антонич, «Гроно», «Дванадцятка») (Коваленко, 2019: 115).

Учням пропонуємо завдання: слухаючи розповідь учителя про Богдана-Ігоря Антонича, заповнити ментальну карту «Для щастя треба мало: гармонії. Амінь»: Життя і творчість Б.-І. Антонича» (шаблон можна створити в Canva).

Слайд 1. Ментальна карта

Перед початком текстуального аналізу віршів учням варто роздати роздруковані тексти поезій, аби згодом працювати з партитурою тексту, визначати художні засоби, звуковий малюнок творів. Учитель виразно читає вірші, далі інтерпретуємо їх разом із учнями (варто наголосити, що аналіз поезій – це не розчленування тексту на метафори, епітети й порівняння, твір аналізуємо цілісно, «розгортаємо» поезію, як сувій дорогої тканини (словами Р. Барта), адже, як слушно підкреслює М. Жулинський, «Богдан-Ігор Антонич створив свою, оригінальну, міфопоетичну мистецьку дійсність, «вжиття» в яку для кожного, хто забажає туди проникнути, є актом творчим, індивідуальним та безконечним» (Жулинський, 2006: 543). Отож відчитуємо тексти спільно рядок за рядком, ведемо бесіду й коментуємо.

Перед виразним читанням поезій «Різдво» і «Коляда» (Антонич, 1934: 46–47) просимо учнів звернути увагу на мотив поєднання язичницького й християнського, який є провідним у цих поезіях. Змістовим осердям вірша «Різдво», надрукованому в збірці «Три перстені», є народження Бога (Коваленко, 2019: 121). Проте автор переосмислює цю Подію і каже про появу Господа «в лемківськiм містечку Дуклі». Варто запитати учнів, як їм бачиться таке переосмислення і чи не применшує, на їхню думку, це величчi Події? Очевидно, автор

у такий спосіб стверджує близькість Бога до кожної людини й аж ніяк не применшує величчя Події. Поезія «Різдво», що складається лише з двох чотиривіршів, переповнена глибокими образами-символами (пропонуємо учням знайти їх і пояснити): сани – символізують ясла, у яких народився Господь, лемки – це волхви, котрі прийшли привітати Немовля, місяць – символ Матері-Богині, Цариці Небесної; вічності; безсмертя, постійного оновлення; в Україні місяць був складовою частиною найдавніших богів астрального культу – Сонця, Місяця й Зорі (Потапенко та ін., 1997: 12). До речі, головним божеством тріади було не Сонце, а Місяць. В епоху християнства старовинний народний культ Місяця увійшов у святкування Різдва – Щедрого вечора (Потапенко та ін., 1997: 12). У християнській традиції Місяць також порівнюється з Церквою Божою на землі, оскільки вона запозичує своє сяйво від сонця правди, Христа. Золотий горіх – уособлення нового життя, у середньовічній символіці горіх є втіленням Ісуса Христа, у серцевині горіха знаходиться божественна сутність, яку кожен, хто бажає, може пізнати. Крім того, кольоровий епітет «золотий» викликає в уяві потужний візуально-живописний образ сяючого золотого горіха. Золотий є знаком найвищого достоїнства, найвищої цінності, золотий – єдиний колір, що ніколи не вживається з негативним значенням, «золото – це стан слави» (Cirlot, 2001: 56). В останніх віршорядках («У долоні у Марії / місяць – золотий горіх») Мати Божа тримає місяць – золотий горіх, маємо дуже глибоко символічне поєднання, адже місяць – символ Матері Божої (Потапенко та ін., 1997: 12), а горіх є втіленням Ісуса Христа, вічності, безсмертя й найвищого Дару. Отже, можемо простежити переплетення язичництва й християнства. А ще в усій поезії звучить ідея вічного колообігу життя, вічного нерозривного гармонійного тривання життя, і прочитується вона на символічно-образному рівні: цю ідею несуть «круглі» слова (*крисані (круглі криси капелюха), місяць, круглий, завії, крутиться докола (візуальний образ круговерті), місяць, горіх*).

Цей мотив можна простежити й у поезії «Коляда». Перед читанням просимо учнів вслухатися в звукові образи, створені алітераціями, варто слухати поезію із заплющеними очима, аби краще візуалізувати її. Після читання обов'язковий етап рефлексії. Орієнтовні питання:

– Який настрій цього твору? Кого ви побачили, слухаючи вірш?

– Які звукові, зорові, кольорові картини виникли у вашій уяві під час прослуховування? Якого кольору ця поезія?

– Якими були ваші відчуття: вам було холодно, тепло, затишно, страшно, сумно чи весело, світло чи темно? Які приголосні творять звуковий малюнок вірша?

У цьому вірші Б.-І. Антонича найбільше вражає кольорова й звукова символіка. Перед читачем виникає не просто колоритна картина лемківського Різдва. Автор за допомогою звукокольорового малюнка створює зимовий, засніжений та водночас осяяний сонячними променями пейзаж (сонячне світло символізує щастя).

Вірш надзвичайно музикальний: ритмомелодіку творять легка рима, звуковий малюнок, створений алітерацією свистячих («з», «ц», «с») і шиплячих («ж», «ш», «ч») приголосних («Тешуть теслі з срібла сани, / сніються весняні сні. / На тих саях Ясна Пані, / очі наче у сарни»), що творять в уяві потужний звуковий образ тесання дерева і шурхоту снігу під саями.

Пропонуємо учням читати цю поезію повільно, наче «під мікроскопом». Застосувавши метод бесіди, з'ясуємо, які образи побачили учні в кожному віршорядку, як розуміють їх, як би пояснили символічне значення, адже образи віршів Б.-І. Антонича, словами М. Ільницького, несуть «формули світобачення, які треба ... розшифровувати, докладаючи максимум розумових зусиль» (Ільницький, 2011: 14). Учителю щоразу доповнює сказане, дає розширений коментар.

Отже, у першому віршорядку «Тешуть теслі з срібла сани» з'являється образ теслярів, які роблять сани, але це незвичайні теслярі й незвичайні сани, бо вони зі срібла, отже, їх призначення виключне, божественне. Колір срібла належить до містичного аспекту місяця, він є відтінком білого.

У наступному рядку «стелиться сніжиста путь» з'являється білий колір (слово «сніжиста» асоціюється з білим). «Путь» – символ життєвого шляху. Запитаймо в учнів, які асоціації викликає в них білий колір. Білий тут колір чистоти, простоти, невинності, відкритості, одкровення, прощення (Cirlot, 2001: 57), але водночас фізичного й душевного болю (йдеться про майбутній страдницький шлях Христа).

Далі відчитуємо рядок за рядком ланцюжком і водночас ведемо бесіду й коментуємо. «На тих саях в синь незнану...» Синій колір означає досконалість, роздуми, синій відповідає смиренності, вираженню душевної тиші, означає релігійні почуття, відданість і невинність, символізує набожність, відвертість, розважливість (Cirlot, 2001: 53–54). У вірші «синь незнана», тобто йдеться про початок Його шляху («Дитя Боже повезуть», – читаємо далі).

«*Тешуть теслі з срібла сани, / сняться веснянії сніги*». Весна – символ пробудження, нових надій, сподівання, відродження, вічного колообігу життя, адже після вмирання (зимового) знову настає відродження (весна).

«*На тих саях Ясна Пані, / очі наче у сарни*» – Мати Божа названа Ясною, адже Вона повна небесного світла Любові й Доброти, але очі (дзеркало її душі) повні того трепету, страху, бачення майбутнього, хвилювання за своє Дитя, а тому тут саме ця тварина (трепетна сарна) і ніяка інша названа Б.-І. Антоничем.

«*Ходить сонце у крисані*». Сонце – символ Всевидаючого божества; Вищої космічної сили; осяяння; слави; величі; Центру; Бога-отця; Сонце є вічне Слово, Господь, Христос, Він – Сонце правди, істинне світло невичірне, вічне (Потапенко та ін., 1997: 18). «*Сонце у крисані*» – маємо тут олюднення, наближення Бога-Сонця до людей, з'являється відчуття, що Бог – наш, Він тут, Він ходить поміж нами, убраний у лемківський капелюх. І водночас знову маємо «*круглі*» образи-символи (*сонце, крисаня*), що вказують на засадничу для світосприймання Б.-І. Антонича ідею вічного колообігу життя, його нерозривність.

Ота «нашість» Бога підкреслена у наступному рядку («*Спить слов'янськеє Дитя*») словом «слов'янськеє». Сон – це стан спокою, блаженства, гармонії.

«*Їдуть сани, плаче Пані, / снігом стелиться життя*» – в останніх віршорядках сани їдуть, тобто шлях почався, а тому Богородиця плаче, знаючи майбутню путь своєї Дитини. «Снігом стелиться життя», отже, таки правильна інтерпретація шляху як життєвої дороги, сніг тут дає відчуття інтенсивного білого кольору і водночас холоду, проте варто зауважити, що від поезії не віє холодом і болем, тут скоріше інтонація легкого смутку, ностальгії, як від споглядання картини, коли за вікном іде сніг, очевидно, таке враження викликають домінуючі сонорні «н» і «л», що створюють злегка сумовитий, лагідний, заколисуючий пейзажний малюнок цього вірша. До речі, кількість звуків «з», «ц», «с», «ж», «ш», «н», «л» можна запропонувати учням порахувати, визначивши звукові домінанти. Спільно визначаємо віршовий розмір. Далі працюємо з партитурою тексту (ставимо паузи, підкреслюємо логічно наголошені слова в кожному такті, стрілками позначаємо мелодику). Пропонуємо учням за партитурою виразно прочитати текст поезії.

Далі варто послухати, як ці поезії звучать музично у виконанні студентів Дрогобицької духовної семінарії та співачки Х. Соловій.

Youtube «Народився Бог на саях» – колядка на слова Богдана-Ігоря Антонича. Christmas carol // <https://www.youtube.com/watch?v=jblFNbNYtnw>

Youtube «Народився Бог на саях» – Богдан-Ігор Антонич // <https://www.youtube.com/watch?v=JLFxsIPdp2Q>

Обов'язковим етапом після прослуховування є обмін враженнями, бесіда. Орієнтовні запитання для бесіди:

– Яка музична інтерпретація вам більше сподобалася? Чому?

– Як би ви схарактеризували стиль кожного виконання?

– Чи помітили ви, що в музичній інтерпретації поєднано дві поезії? Як вам здається, чи органічне це поєднання? Що дало можливість поєднати ці поезії в одну музичну композицію?

Також варто проаналізувати ще одну поезію Б.-І. Антонича – «Зелена Євангелія». Просимо учнів максимально уявити почуту поетичну картину і після прослуховування вдатися до словесного малювання. Учитель має «підвести» дітей до того, щоб вони самі побачили, що цей вірш написаний за принципом пуанту, за допомогою якого поет веде читача до найважливішої «точки»-образу.

Поезія «Зелена Євангелія» – це приклад пейзажної лірики. Хоча в Б.-І. Антонича вона сприймається і як філософська, адже ліричний герой не просто споглядає, милується красою лемківського пейзажу, отримуючи естетичне задоволення, а й порушує філософську проблему справжніх цінностей. Варто запитати дітей, що вони вважають у житті важливим, а що другорядним. Поет каже: «Ти покланяйся лиш землі, землі стобарвній, наче сон цей!» Справжні цінності навколо нас: «весна – неначе карусель», «гірське село», «місяць», «сонце», «земля стобарвна». Через чутливе споглядання цієї краси автор розкриває ідею життєствердження (вітаїстичності) (Мовчан та ін., 2011: 157). Провідний мотив «Зеленої Євангелії» – нерозривна єдність природи й людини. До речі, слово «Євангеліє» перекладається як «добра новина» і в біблійному розумінні означає порятунок для всього людства. У Б.-І. Антонича такою Євангелією є зелена (а отже, жива) природа, довколишній світ у всьому розмаїтті звуків, кольорів і запахів. Зелений – символ природи, молодості, родючості полів (Cirlot, 2001: 54), краси й радості, утвердження життя (Потапенко та ін., 1997: 7).

Поезія складається з двох чотиривіршів. І побудована за принципом пуанту: у перших двох віршорядках зображена весна, далі звужуємося до гірського села, далі – сади морель, далі «бачимо» стіл ясеновий, ще далі звуження – дзбан на столі й аж до точки-вершини цієї перевернутої

піраміди – у дзбані бачимо сонце. Отже, як пуант (перевернута піраміда), так і сонце не на небі, а в повному слов'янському дзбані (знак достатку, повноти буття). За візуально-живописними картинками, які з'являються в уяві читача, за простотою, гармонією світобудови ця поезія Б.-І. Антонича близька до Шевченкового вірша «Садок вишневий коло хати».

Запитаймо в учнів, які повторювані в поезіях Б.-І. Антонича образи-символи, що несуть ідею вічності, замкненого кола краси, світової гармонії, де початок і кінець ніби тримаються за руки, вони бачать у цій поезії. Це образи каруселі, місяця, столу (він теж чомусь уявляється круглим або з округлими, але ніяк не гострими кутами), дзбану, сонця.

«Весна – неначе карусель, / на каруселі білі коні». Чому весна порівняна поетом із каруселлю? Це неймовірної точності й глибини поетичний образ, здається, саме такою і є весна, завихрена, така раптова, така радісна і швидкоплинна у цвіті абрикос, вишень, яблунь, щоранку нові й нові дерева вбираються у цвіт, і ти не встигаєш спом'янутись і дивись на світ крізь віти розквітлих дерев. У цьому символічному образі також дитячий, щирий, радісний, наївний, простий і відкритий погляд на світ (*весна – карусель*).

«Гірське село в садах морель» – маємо саме український пейзаж, бо тільки наше село потопає в розквітлих садах. Колір не названий, але від перших віршорядків враження білого «поширюється» й на цей образ, і гірське село бачиться в білому цвітові абрикос.

«І місяць, мов тюльпан, червоний». Чому саме з тюльпаном порівнює місяць Б.-І. Антонич? Учитель доповнює відповіді учнів, розшифровуючи глибину значення символів. Квітка взагалі – символ новонародженої дитини. Тюльпан – у слов'ян символ гордості. А ще червоними квітками тюльпанів на зелених вітах у вигляді облямування навколо вікон і дверей українці розмальовували хати. Червоний – колір радості, любові, пристрасті, активності, вогню й очищення (Cirlot, 2001: 53–55).

«Стіл ясеновий, на столі / слов'янський дзбан, у дзбані сонце». Чому саме стіл названий поетом? Стіл – символ єдності, родинної міцності й злагоди, гостинності, доброзичливості, шанобливого ставлення до людей, символ сім'ї, щирості, поваги. У язичництві стіл символізував встановлення дружніх стосунків (Потапенко та ін., 1997: 18). Він є символом домашнього вогнища, вважався особливим, визначальним предметом у хаті (на столі майже завжди лежали хліб і сіль, накриті рушником, заборонялося класти на стіл шапку, сідати одягненому).

«Ти поклоняйся лиш землі, / землі стобарвній, наче сон цей!» Що символізує земля? Що означає земля для українця? Земля – символ матері-годувальниці, духовності, життя, багатства, щедрості, родючості. До землі український народ почуває глибоку повагу, яка часом межує з обожненням. Землю називають святою і матір'ю, бо з неї створено першу людину, земля годує всіх людей і тварин. Вона – це материнське лоно, у якому формується не лише фізичний, а й духовний генотип людини. Україну (етнос, мову, націю, державу, культуру, ментальність) не можна зрозуміти поза рідною землею-природою (Потапенко та ін., 1997: 7). А ще вважалося, що «Земля – це мати, а Сонце – батько», а тому й маємо в останньому віршорядку їх гармонійне поєднання («землі стобарвній, наче **сон цей!**»), поклоніння, обожнення землі і сонця, свідчення нерозривності, гармонії світобудови. Звертаємо увагу учнів на оригінальність рим, способи римування.

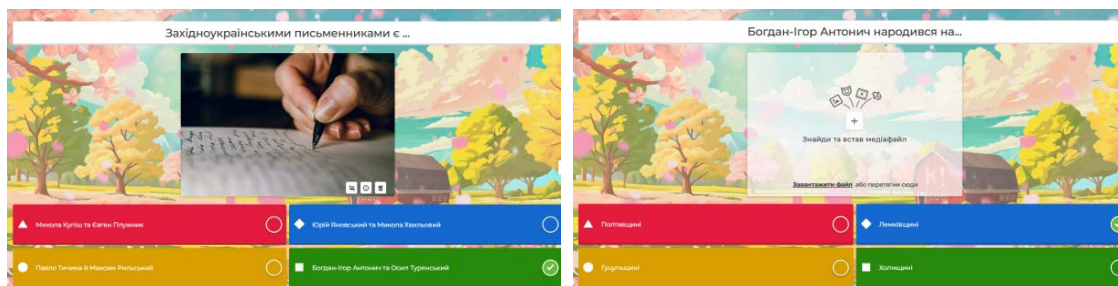
Учням також можна запропонувати за допомогою штучного інтелекту створити ілюстрації до віршів Б.-І. Антонича, перевірити, чи розуміє ШІ метафоричність образів, порівняти, чи відповідають зображення текстам поезій. Або запропонувати попрацювати в групах із зображеннями, створеними ШІ, і відгадати, яку поезію Б.-І. Антонича вони ілюструють.

Слайд 2. «Весна – неначе карусель...»

Слайд 3. «Різдво»

Слайд 4–5. Тест

Орієнтовні питання для підсумкової бесіди, рефлексії:

1. Чи сподобалися вам вірші Б.-І. Антонича? Якщо так, то чим саме?

2. Що запам'яталося найбільше? Які асоціації вас здивували?

3. Чи не нагадали вам вірші Б.-І. Антонича ранню творчість П. Тичини? Якщо так, то чим?

4. Як ви розумієте поняття «асоціативність»? Чи властива вона, на вашу думку, творам Б.-І. Антонича?

5. Яким постає світ у віршах Б.-І. Антонича? Які образи вам найбільше запам'яталися?

6. Які провідні мотиви поезій Б.-І. Антонича ви б виокремили?

7. «Я не людина, я рослина, а часом я малелися»... Про що говорять вам ці слова Б.-І. Антонича?

8. Інтерпретуйте такі слова Б.-І. Антонича: «Я є рушниця, радістю набита, якою вистрілю на честь життя».

9. Б.-І. Антонич, словами Д. Павличка, «любив демонструвати свою аполітичність, але він не був байдужий до національно-визвольних рухів і змагань нашого народу, до боротьби за волю України» (Павличко, 2008: 4). Поміркуйте, а якби Б.-І. Антонич жив у радянській Україні, як би могла склалася доля цього аполітичного митця?

10. Легка чи складна для сприйняття поезія Б.-І. Антонича? Чи полюбився вам якийсь із віршів? Які рядки ви запам'ятали і з якими рядками буде у вас асоціюватися цей поет?

11. Який образ виникає в уяві, коли ви чуєте прізвище Б.-І. Антонича?

Також можна запропонувати учням перейти до застосунку Kahoot і позмагатися, виконавши тестове завдання за біографією й творчістю Б.-І. Антонича.

На заключному етапі уроку пропонуємо учням оцінити свою роботу під час виконання різних видів завдань, даємо інструктаж до виконання домашнього завдання. Можна запропонувати вивчити напам'ять один із віршів Б.-І. Антонича (на вибір); опрацювати статтю підручника про

життя і творчість митця, доповнити конспект новими відомостями; підготуватися до написання есе, поміркувати, про що вони б хотіли писати, познайомившись із творчістю Б.-І. Антонича.

Орієнтовні теми есе

1) І я був/була хрущем: Роздум про «Вишні» Богдана-Ігоря Антонича.

2) А ким була/був я?.. Мої враження від творчості Богдана-Ігоря Антонича.

3) «Липневий липець»: Спогад про мій найкращий липень.

4) «Для щастя треба мало: гармонії. / Амінь»: Роздуми над поезією Б.-І. Антонича.

5) Мій Б.-І. Антонич.

6) «Антонич теж звіря сумне і кучеряве...»: Роздуми над поезією Б.-І. Антонича.

7) «Росте Антонич і росте трава...». Як відчувати себе травою?

8) Я – стебло, я – дерево, я – комаха, я – зоря: Роздуми над поезією Б.-І. Антонича).

9) «Ось ластівки в книжках пташиних / записують початок дня»: Щастя бачити, відчувати, жити...

10) Молитва стеблинам трави.

11) Молитва Сонцю.

12) Я тримаю в руках Сонце.

Висновки. Отож є багато поетів, але не всі захоплюють, не часто трапляється поет, чий твори хочеться перечитувати знову й знову. Б.-І. Антонич належить до тих поетів, твори яких запам'ятовуєш на все життя, їх хочеться перечитувати і комусь почитувати, ще раз милуючись дивовижним відкриттям поетичного слова. Часто дивуєшся: ну як міг поет так це побачити? Це ж справді так і є: «весна – неначе карусель», або так поетично сказати про липень «липневий липець» (тут усе сконцентрувалось: і місяць найжаркіший, і цвіт і запах липи, і липовий мед – і назва місяця тоді стає такою явною), або «Антонич був хрущем...» – ці слова знає кожен, і чомусь їх не можна забути. Хочеться вірити, що й для наших учнів цей поет стане незабутнім і їм захочеться перечитати його твори і з кимось поділитися дивовижним відчуттям і відкриттям поетичного Слова.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонич Б.-І. Три перстені: поеми й лірика. Львів: НТШ ім. Т. Шевченка, 1934. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000025780> (дата звернення: 24.12.2024).
2. Коваленко Л. Т., Бернадська Н. І. Українська література. Рівень стандарту: підручник для 11 кл. Київ: Видавничий дім «Освіта», 2019. 256 с.
3. Жулинський М. Г. Богдан-Ігор Антонич. Слово і доля: навчальний посібник. Київ: «Видавництво А.С.К.», 2006. 640 с.
4. Потапенко О., Дмитренко М., Потапенко Г. та ін. Словник символів. Київ: Народнознавство, 1997. URL: <https://studfile.net/preview/5252915/> (дата звернення: 10.11.2024).
5. Cirlot J. E. A dictionary of symbols. London, 2001. 507 p. URL: <https://ia801204.us.archive.org/35/items/DictionaryOfSymbols/Dictionary%20of%20Symbols.pdf> (дата звернення: 30.05.2025).
6. Ільницький М. М. Три формули мого осягнення Антонича. Львів: Центр гуманітарних досліджень; Київ: Смолооскп, 2011. – 56 с.
7. Мовчан Р. В., Авраменко О. М., Пахаренко В. І. Українська література: Підручн. для 11 кл. загальноосвітн. навч. закл. (рівень стандарту, академічний рівень). Київ: Грамота, 2011. – 352 с.
8. Павличко Д. В. Перстень життя: Літературний портрет Богдана-Ігоря Антонича. Київ: Веселка, 2008. 45 с.

REFERENCES

1. Antonych B.-I. (1934) Try persteni: poemu y liryka. [Three Rings: Poems and Lyrics]. Lviv: NTSh im. T.Shevchenka. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000025780> (data zvernennia: 24.12.2024). [in Ukrainian].
2. Kovalenko L. T., Bernadska N. I. (2019) Ukrainska literatura. Riven standartu: pidruchnyk dlia 11 kl. [Ukrainian Literature. Standard level: textbook for 11th grade]. Kyiv: Vydavnychiy dim «Osvita». 256. [in Ukrainian].
3. Zhulynskiy M. H. (2006) Bohdan-Ihor Antonych. [Bogdan-Ihor Antonych]. Slovo i dolia: navchalnyi posibnyk. Kyiv: «Vydavnytstvo A.S.K.». 640. [in Ukrainian].
4. Potapenko O., Dmytrenko M., Potapenko H. ta in. (1997) Slovnyk symboliv. [Symbol dictionary]. Kyiv: Narodoznavstvo. URL: <https://studfile.net/preview/5252915/> (data zvernennia: 10.11.2024). [in Ukrainian].
5. Cirlot J. E. (2001) A dictionary of symbols. London. 507. URL: <https://ia801204.us.archive.org/35/items/DictionaryOfSymbols/Dictionary%20of%20Symbols.pdf> (data zvernennia: 30.05.2025). [in English].
6. Ilnytskyi M. M. (2011) Try formuly moho osiahnennia Antonycha. [Three formulas of my understanding of Antonych]. Lviv: Tsentr humanitarnykh doslidzhen; Kyiv: Smoloskyp. 56. [in Ukrainian].
7. Movchan R. V., Avramenko O. M., Pakhareno V. I. (2011) Ukrainska literatura: Pidruchn. dlia 11 kl. zahalnoosvitn. navch. zakl. (riven standartu, akademichnyi riven). [Ukrainian Literature: Textbook for 11th grade general education (standard level, academic level)]. Kyiv: Hramota. 352. [in Ukrainian].
8. Pavlychko D. V. (2008) Persten zhyttia: Literaturnyi portret Bohdana-Ihoria Antonycha. [The Ring of Life: A Literary Portrait of Bohdan-Ihor Antonych]. Kyiv: Veselka. 45. [in Ukrainian].

УДК 159.955.1:316.343-054.5]:[351.862.4:342.78](477.52/.6)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/87-1-52>

Віталій КУРИЛО,

orcid.org/0000-0003-2471-3358

доктор педагогічних наук, професор,

дійсний член Національної академії педагогічних наук України,

перший проректор

Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

(Полтава, Україна) *mail@luguniv.edu.ua*

Олена КАРАМАН,

orcid.org/0000-0002-8541-9972

доктор педагогічних наук, професор,

ректор

Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

(Полтава, Україна) *mail@luguniv.edu.ua*

Вікторія СТЕПАНЕНКО,

orcid.org/0000-0002-5793-3069

доктор педагогічних наук, професор,

професор кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи

Волинського національного університету імені Лесі Українки

(Луцьк, Україна) *stepanenko.viktoria@vnu.edu.ua*

ДІАГНОСТИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ТА НАВЧАННЯ НАВИЧКАМ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ОСІБ СТАРШОГО ВІКУ В УМОВАХ ВІЙНИ¹

У статті звернено увагу на проблеми осіб старшого віку в умовах війни, пов'язані з інформаційними загрозами, нестачею отримання актуальної і правдивої інформації, що може призводити до їх дезорієнтації в інформаційному просторі, відчуття ними втрати контролю і безпорадності. Обґрунтовано діагностичний інструментарій щодо визначення рівня сформованості критичного мислення осіб старшого віку, враховуючи показники ціннісно-потребового, гностично-процесуального і регулятивно-оцінювального критеріїв. Акцентовано увагу на показниках стереотипності, гнучкості, самостійності мислення, операцій і механізмів критичного мислення, сформованості умінь працювати з інформацією з метою вирішення проблем, мовно-розумової креативності, особистісної рефлексії, емоцій і поведінки, психологічних ресурсів особистості, здатності до самоконтролю, соціальної активності. Наголошено на потребі навчання людей старшого віку навичкам критичного осмислення. Визначено особливості такого навчання: формування невеликих навчальних груп з урахуванням рівня навичок і досвіду учасників; асоціювання з позитивним та успішним досвідом на початковому етапі навчання; емпатійність викладача та доцільність застосування «горизонтальної» моделі навчання; чітка структурованість і дозованість навчального матеріалу, його адаптованість до кожної вікової групи; важливість спілкування та особистої взаємодії; використання інструментів генеративного штучного інтелекту для підтримки критичного мислення шляхом усунення бар'єрів, пов'язаних з обізнаністю, мотивацією і здібностями людей похилого віку. Виокремлено особливості навчання внутрішньо переміщених осіб похилого віку: конфіденційність особистої інформації; врахування емоційної вразливості відповідної категорії громадян; їх спільне навчання у групі разом з жителями місцевих громад.

Ключові слова: війна, внутрішньо переміщена особа, діагностичний інструментарій, критичне мислення, навчання навичкам критичного мислення, особа старшого / похилого віку.

¹ Публікація містить результати досліджень, проведених за грантової підтримки Національного фонду досліджень України за проектом 2021.01/0021 «Формування критичного мислення громадян як чинник безпеки в умовах збройного насилля та інформаційної агресії на Сході України».

Vitalii KURYLO,

orcid.org/0000-0003-2471-3358

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor;

Full Member of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine,

First Vice-Rector

Luhansk Taras Shevchenko National University

(Poltava, Ukraine) mail@luguniv.edu.ua

Olena KARAMAN,

orcid.org/0000-0002-8541-9972

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor;

Rector

Luhansk Taras Shevchenko National University

(Poltava, Ukraine) mail@luguniv.edu.ua

Viktoriia STEPANENKO,

orcid.org/0000-0002-5793-3069

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor;

Professor at the Department of Social Work and Higher School Pedagogy

Lesya Ukrainka Volyn National University

(Lutsk, Ukraine) stepanenko.viktoriia@vnu.edu.ua

DIAGNOSTIC TOOLKIT AND CRITICAL THINKING SKILLS TRAINING OF THE ELDERLY PEOPLE IN WARTIME CONDITIONS¹

The article draws attention to the problems of elderly people in wartime conditions, related to information threats, lack of receiving relevant and truthful information, which can lead to their disorientation in the information space, a feeling of loss of control and helplessness. The diagnostic toolkit for determining the level of formation of critical thinking of elderly people is substantiated, taking into account indicators of value-need, gnostic-procedural and regulatory-evaluative criteria. Attention is focused on indicators of stereotypy, flexibility, independence of thinking, operations and mechanisms of critical thinking, formation of skills to work with information in order to solve problems, linguistic and mental creativity, personal reflection, emotions and behaviour, psychological resources of the individual, ability to self-control and social activity. The need to teach elderly people the skills of critical thinking is emphasized. The features of such training are determined: the formation of small training groups taking into account the level of skills and experience of participants; association with positive and successful experience at the initial stage of training; teacher empathy and the feasibility of using a "horizontal" learning model; clear structuring and dosage of educational material, its adaptability to each age group; the importance of communication and personal interaction; the use of generative artificial intelligence tools to support critical thinking by removing barriers related to the awareness, motivation and abilities of elderly people. The features of training internally displaced elderly people are highlighted: confidentiality of personal information; taking into account the emotional vulnerability of the relevant category of citizens; their joint training in a group together with residents of local communities.

Key words: war, internally displaced person, diagnostic toolkit, critical thinking, critical thinking skills training, seniors / elderly people.

Постановка проблеми. Україна має найбільший відсоток людей похилого віку, які постраждали від війни в одній країні світу (Help Age International, 2022). Так, за даними УВКПЛ ООН у період із лютого по вересень 2022 року особи похилого віку становили 34% від убитих і 28% від поранених людей. За період війни у 2014–2021 рр. вони становили близько 30% від загальної кількості нещасних випадків серед цивільного населення (Amnesty International, 2022). В умовах

російсько-української війни люди старшого віку, особливо ті, що перебувають на особливо небезпечних і тимчасово окупованих територіях, на тлі проблем, пов'язаних з нестачею їжі, питної води, ліків, засобів гігієни, порушенням водопостачання, відключенням електроенергії через активні обстріли та авіаудари з боку РФ, також стикаються з інформаційними загрозами, нестачею отримання актуальної і правдивої інформації, що може призводити до їх дезорієнтації в інформаційному

¹ The publication contains the results of research conducted with the grant support of the National Research Foundation of Ukraine within the framework of the project 2021.01/0021 Formation of Critical Thinking of Citizens as a Security Factor in the Conditions of Armed Violence and Information Aggression in the East of Ukraine.

просторі, в якому переважають онлайн-медіа, відчуття ними втрати контролю і безпорадності. Це негативно впливає на їх фізичний і психологічний стан та збільшує ризик маніпулювання свідомістю. У такій ситуації постає питання поінформованості людей старшого віку щодо політичних подій в країні, їхнього критичного осмислення, а також визначення рівня сформованості у відповідної категорії громадян навичок критичного мислення, їх медіаграмотності та адаптації до реалій цифрового, медіатизованого світу (Медіграмотність для людей старшого віку, 2023).

Аналіз досліджень. Когнітивні функції відіграють важливу роль у формуванні способу мислення, здатності людини до пізнання, навчання, запам'ятовування, концентрації уваги, аналізу інформації та прийняття рішень (Coursera, 2025). Досліджуючи когнітивні функції людей похилого віку, С. Borders і S. Sajjadi зазначають, що ця категорія людей є унікальною популяцією не лише через свою вразливість до когнітивних розладів, але й через діагностичні труднощі визначення цих показників. Соціальна ізоляція людей старшого віку може слугувати наслідком чи провокатором порушень когнітивних функцій. Інструменти діагностики серед людей похилого віку на сьогоднішній день залишаються особливо обмеженими (Borders & Sajjadi, 2021).

Досліджуючи когнітивні функції людей похилого віку з низьким рівнем освіти, J. Tavares-Júnior, A. de Souza, G. Alves та ін. звертають увагу на ще більшу складність пошуку і підбору діагностичних інструментів для відповідної категорії громадян. Учені це пов'язують з недостатнім встановленням порогових значень для психометричних властивостей когнітивних тестів серед дорослих з низьким рівнем освіти, а також з незначною кількістю досліджень, у яких здійснювалася відповідна оцінка.

S. Jiang і P. Li звертають увагу, що у роботі з людьми похилого віку комплексна гериатрична оцінка повинна бути основною і невід'ємною частиною. Така оцінка передбачає використання специфічних інструментів діагностики з метою узагальнення стану осіб старшого віку у кількох сферах, що включає діагностику їх фізичного, психологічного, психічного, когнітивного, соціального та інших станів, які можуть впливати на загальний стан здоров'я людини похилого віку (Jiang & Li, 2016).

I. Batista, K. Queiroz та ін., займаючись пошуком доступних інструментів для скринінгу когнітивних функцій людей похилого віку, розробили тест цифрової пам'яті та навчання (DMLT), мета

якого полягає в оцінці епізодичної декларативної пам'яті шляхом слухо-вербального навчання. Тест був апробований на 18 респондентах старшого віку, тому для підтвердження його ефективності необхідні подальші дослідження (Batista, Queiroz, de Souza Menezes, Junior & Marçal, 2025).

М. Niechcial, E. Vaportzis, A. Gow дослідили переконання людей щодо того, що може підтримувати або навіть покращувати навички мислення в похилому віці. Вони виявили, що серед способів покращення навичок мислення з віком багато респондентів виокремлюють фізичну і розумову активність, підтримку позитивного ставлення, запобігання погіршенню стану, залученість і товариськість (Niechcial, Vaportzis & Gow, 2019).

М. Hossová і M. Švecová провели дослідження, спрямоване на розвиток компетенцій критичного мислення у людей похилого віку віком від 65 років. Ними представлено своєрідну концепцію освіти людей похилого віку, яка, у першу чергу, спрямована на підвищення рівня критичного мислення цієї категорії громадян та, водночас, покращує якість їх життя в цифровому суспільстві, допомагає зменшити розрив між поколіннями і соціальну ізоляцію (Hossová & Švecová, 2024).

Аналіз наукових праць зазначених та інших учених підтвердив актуальність і недостатню вивченість проблеми дослідження, що обумовило потребу у пошуку діагностичного інструментарію та вивчення особливостей навчання навичкам критичного мислення осіб старшого віку, яке постає одним із компонентів їх інформаційно-психологічної безпеки в умовах війни.

Мета статті – обґрунтувати діагностичний інструментарій щодо визначення рівня сформованості критичного мислення осіб старшого віку та визначити особливості їх навчання навичкам критичного мислення в умовах війни.

Публікація містить результати досліджень, проведених за грантової підтримки Національного фонду досліджень України за проєктом 2021.01/0021 «Формування критичного мислення громадян як чинник безпеки в умовах збройного насилля та інформаційної агресії на Сході України».

Виклад основного матеріалу. Здійснюючи пошук діагностичного інструментарію щодо визначення рівня сформованості критичного мислення, зупинимося на основних критеріях його вибору. У дослідженні Л. Ткаченко звертається увага на такі показники: потреби і цінності, знання про сутність і механізми критичного мислення, сформованість умінь працювати з інформацією з метою вирішення проблем, гнучкість,

самостійність мислення, соціальна активність, здатність до самоконтролю, рефлексія, емоції і поведінка. Відповідно до зазначених показників дослідницею виокремлено ціннісно-потребовий, гностично-процесуальний і регулятивно-оцінювальний критерії (Ткаченко, 2015). Зазначені критерії було взято за основу вибору діагностичного інструментарію в межах нашого дослідження та адаптовано відповідно до вікового показника, який передбачає урахування особливостей людей старшого віку.

За *ціннісно-потребовим критерієм* виокремимо методику «Стереотипи мислення» (Яковенко, 2017: 31–35), яка дозволяє зрозуміти уявлення людей похилого віку про певні групи людей, явища чи ситуації. Методика дає можливість оцінити частоту помилкових стереотипів в індивідуальному мисленні та визначити коефіцієнт стереотипності мислення. Слід зазначити, що стереотипи роблять процес мислення однолінійним, догматичним і нетворчим. Їх дія особливо небезпечна в умовах недостачі інформації, коли людина керується у своїх висновках і рішеннях відносно людей і ситуацій минулим досвідом. Подолання таких стереотипів у людей похилого віку може сприяти застосування техніки нейтралізації помилкового стереотипу, основна ідея якої – зміна судження з помилковим стереотипом на судження без помилкового стереотипу.

Гностично-процесуальний критерій. Добираючи діагностичний інструментарій, спрямований на визначення рівня сформованості критичного мислення у людей похилого віку, нами проаналізовано дослідження А. Веріжнікової, в якому використано Тест оцінки критичного мислення Л. Старкі (в адаптації Є. Луценко). Перевагою зазначеного тесту є те, що він розрахований на людей віком від 16 до 70 років і більше, включає в себе такі операції критичного мислення, як логіка, індукція, дедукція, емоційний контроль, аналіз, синтез, здатність відокремлювати припущення від фактів тощо (Веріжнікова, 2024).

Для дослідження рівня творчого потенціалу особистості у період пізньої дорослості можна використовувати різноманітні задачі, головоломки на виявлення кмітливості, творчої уяви, здатності до подолання інерції мислення, комбінування тощо, а також спеціальні тести креативності, одним із яких є тест С. Медніка «Ваш творчий потенціал», спрямований на діагностування вербальної (мовно-розумової) креативності (Турина, 2007: 116–119).

Регулятивно-оцінювальний критерій. Слід зазначити, що поведінка людини в ситуації неви-

значеності може бути технологічно продуктивною тільки у випадку незалежності власних ідей, оцінок, цінностей, рефлексивного досвіду від інших. Відповідно, технологізація процесу збереження психологічного здоров'я людей похилого віку можлива за рахунок залучення деяких особистісних феноменів, зокрема рефлексії, яка в умовах невизначеності може не тільки уточнювати мету, але й визначати зміст технології збереження психологічного здоров'я. Крім того, застосування такого підходу стимулює розвиток критичного мислення (Курова, 2022). Діагностувати особистісну рефлексію, визначити особливості характеристик власного Я у свідомості можна за допомогою Тесту діагностики рефлексії Л. Пономаренко (метод особистісних конструктів – модифікована техніка репертуарних решіток Дж. Келлі) (Бугерко, 2009; Мукій, 2012).

В аспекті дослідження критичного мислення як складової резильєнтності особистості в умовах війни зазначимо: психологами висунуто припущення, що подолання людиною викликів пов'язане з її вмінням реалістично оцінити власні ресурси. Крім того, у практичній діяльності психологів і соціальних працівників активно застосовується принцип опори на ресурси клієнта, які є ознакою конструктивного подолання кризи. Так, наприклад, до позитивних ресурсів особистості вчені відносять такі цінні сильні сторони характеру, як креативність, допитливість, неупередженість, інтерес до навчання, мудрість, чесність, хоробрість, наполегливість, соціальний інтелект, поміркованість, розсудливість, саморегуляцію, почуття гумору та ін. (Park & Peterson, 2009).

Для резильєнтності особистості в умовах війни важливими є здатності людини: обирати продуктивні когнітивні стилі реагування на надзвичайні обставини; раціонально використовувати власні ресурси за таких обставин; бачити причини і наслідки стресу; глибоко мислити; переробляти великі обсяги і потоки інформації; зібраність; розсудливість; спостережливість тощо (Курило & Степаненко, 2023). У цьому аспекті для визначення психологічних ресурсів особистості та її умінь ними оперувати доцільним є застосування Опитувальника психологічної ресурсності особистості (О. Штепа), за яким психологічні ресурси особистості розглядаються «як диспозиції інтенційності, що актуалізуються у ситуаціях морального самовизначення як можливість і спосіб надання життю сенсовості та зумовлюють транспонування результату проживання людиною складних життєвих ситуацій у її унікальний життєвий досвід» (Штепа, 2018).

Шкали, які включені в Опитувальник психологічної ресурсності особистості, вміщують у собі такі характеристики, як: упевненість у собі; автономність у прийнятті рішень та самодостатність у подоланні складних життєвих ситуацій; творчість і неординарність; прагнення до мудрості, яке включає в себе вміння вчитися, розуміти сенс через прагнення до істини, ставати освіченішим та передавати знання іншим; знання власних психологічних ресурсів та вміння їх оновлювати, самостійно долати складні життєві ситуації та допомагати в цьому іншим; знання способів зменшення та позбавлення напруги, вміння їх задіювати з метою заспокоєння та відчуття внутрішньої рівноваги тощо. Позитивні результати апробації цього опитувальника, зокрема кількісні (в опитуванні взяли участь 2735 осіб), вікові (респонденти віком 17–76 років), статусні (працездатні, домогосподарки, пенсіонери, інші категорії громадян) та інші показники дають підстави можливості його застосування у роботі з людьми похилого віку.

Слід також зазначити, що для дослідження рівня сформованості окремих складових критичного мислення вчені рекомендують опитувальник Р. Кеттела «Шістнадцять особистісних факторів» (16 PF), який застосовують для детальнішого вивчення осіб з вищим рівнем освіти і культури, дорослих з достатнім і різноманітним життєвим досвідом. Наприклад, Л. Ткаченко для дослідження рівня сформованості певних складових критичного мислення до уваги бралися такі показники факторів зазначеного опитувальника: фактор В – «інтелект»; фактор Н – «нерішучість – сміливість»; фактор Q1 – «консерватизм – радикалізм»; фактор Q2 – «конформізм – нонконформізм»; фактор Q3 – «низький самоконтроль – високий самоконтроль» (Ткаченко, 2015).

Звернемо увагу, що віднесення діагностичних методик до певного критерію є досить умовним, оскільки вони вміщують у собі показники, які можна віднести і до інших критеріїв. Однак у цьому питанні автори керувалися принципом «переважання більшості», який передбачає, що більшість показників, які дозволяє виявити методика, тяжіють до певного критерію.

Також, розглядаючи вищезазначені методики, автори публікації розуміють, що універсальних методів діагностики рівня сформованості критичного мислення немає, хоча б тому, що критичне мислення передбачає наявність елементів логіки, аргументації, рефлексії, гнучкості, систематичності, самостійності тощо, а також творчості і креативності. Основну увагу в оцінці останніх характеристик критичного мислення приділяють

критеріям об'єктивної новизни та оригінальності (Мішхиха, 2014; Туриніна, 2007). Маючи таку кількість елементів та ураховуючи умови невизначеності, критичне мислення характеризується оригінальністю думки і передбачає створення нового або пропонування ефективного, заснованого на послідовних думках і судженнях, обґрунтованого рішення. Тому і з'являються нові методи і методики діагностики рівня сформованості критичного мислення особистості.

Наступне завдання дослідження полягало у визначенні особливостей навчання навичкам критичного мислення осіб старшого віку. Виконуючи це завдання, акцентуємо увагу на тому, що при навчанні осіб старшого віку відповідним навичкам необхідно враховувати певні особливості змін у мисленні. У Національному інституті старіння (США) зазначають, що, з одного боку, деякі зміни в мисленні є поширеними з віком – більш повільне знаходження слів, згадування імен, проблеми з багатозадачністю, відчуття незначного зниження здатності концентрувати увагу тощо. З іншого ж боку, старіння також може призвести і до позитивних когнітивних змін у мисленні. Це підтверджують результати багатьох досліджень, які доводять, що люди похилого віку мають більший словниковий запас і краще розуміють глибину значення слів, ніж молоді люди. Крім того, люди похилого віку все ще можуть робити багато речей, які їм подобалися протягом життя, вивчати нові навички, формувати нові спогади. Також деякі люди у віці 80, 90 років і старше спростовують поширене припущення, що когнітивний спад нерозривно пов'язаний зі старінням, оскільки мають такі ж показники пам'яті, як і люди, що на 20–30 років молодші за них (National Institute on Aging, 2023).

У дослідженні Т. Богдан зазначено, що психологічним чинником збереження у людей старшого віку адекватного рівня мислення постають високий рівень освіченості та активна інтелектуальна діяльність. Звичка людей похилого віку до інтелектуальної роботи виявляється у потребі підтримувати наявний рівень знань та вдосконалювати їх, навчатися чомусь новому, відповідати вимогам суспільства, що постійно змінюється. При цьому, виконання людьми похилого віку навіть складної, але знайомої інтелектуальної діяльності майже ніяк не змінюється. Віковий чинник стає значимим та яскраво вираженим приблизно після 75 років. Звісно, люди старшого віку вчаться повільніше, ніж молодь, але вони у повній мірі здатні до засвоєння нового матеріалу і можуть оволодіти майже усіма навичками (Богдан, 2021).

За даними ГО «Український інститут медіа та комунікації» навчання навичкам критичного мислення осіб старшого віку потребує врахування таких особливостей:

- формування невеликих навчальних груп з урахуванням рівня навичок і досвіду учасників;
- асоціювання з позитивним та успішним досвідом на початковому етапі навчання;
- емпатійність викладача як інструмент заохочення людей старшого віку до навчання;
- чітка структурованість і дозованість навчального матеріалу, його адаптованість до кожної вікової групи;
- важливість спілкування й особистої взаємодії.

Перспективним є застосування «горизонтальної» моделі навчання (за принципом «рівний – рівному») навичкам критичного мислення і медіаграмотності осіб старшого віку, відповідно до якої у якості «медіаторів знань» постають підготовлені і технічно досвідчені люди похилого віку, які навчають інших літніх людей.

Також слід враховувати певні особливості внутрішньо перемішених осіб (ВПО) старшого віку:

- нерозкриття особистої інформації (статус ВПО, звідки переміщення тощо);
- обережність у наведенні прикладів і кейсів, враховуючи емоційну вразливість відповідної категорії громадян;
- змішування груп, а не їх поділ на окремі групи ВПО і жителів місцевих громад (Медіаграмотність для людей старшого віку, 2023).

Враховуючи сучасні тенденції використання в освітній і професійній сферах генеративного штучного інтелекту (ГШІ), перш ніж виокремити особливості застосування такого інструменту у роботі з людьми старшого віку в контексті навчання відповідної категорії громадян навичкам критичного мислення, звернемо увагу на дослідження Н.-Р. Lee, А. Sarkar, L. Tankelevitch та ін. У цьому дослідженні взяли участь різні вікові категорії працівників, у тому числі і люди віком 55+. Отримані результати засвідчили, що хоча ГШІ і може підвищити ефективність роботи працівників, але він також може потенційно призвести до довгострокової надмірної залежності від інструменту та зниження навичок самостійного вирішення проблем. Вища впевненість працівників у здатності ГШІ виконувати завдання пов'язана з меншими зусиллями, спрямованими на критичне мислення. Під час використання інструментів ГШІ зусилля, що вкладаються в критичне мислення, зміщуються:

- зі збору інформації на її перевірку;

– від вирішення проблем до інтеграції відповідей ГШІ;

– від виконання завдань до їхнього управління (Lee, Sarkar, Tankelevitch, Drosos, Rintel, Banks & Wilson, 2025).

Враховуючи вищезазначене, особливість використання інструментів ГШІ для підтримки критичного мислення людей похилого віку полягає в тому, що їх необхідно розробляти шляхом усунення бар'єрів, пов'язаних з обізнаністю, мотивацією і здібностями людей відповідної вікової категорії.

Висновки. Отже, обґрунтування вибору діагностичного інструментарію завжди повинно відповідати певним критеріям. При обґрунтуванні діагностичного інструментарію щодо визначення рівня сформованості критичного мислення у людей похилого віку враховано показники стереотипності, гнучкості, самостійності мислення, операцій і механізмів критичного мислення, сформованості умінь працювати з інформацією з метою вирішення проблем, мовно-розумової креативності, особистісної рефлексії, емоцій і поведінки, психологічних ресурсів особистості, здатності до самоконтролю і соціальної активності, які відповідають ціннісно-потребовому, гностично-процесуальному і регулятивно-оцінювальному критеріям. У пропонуваному діагностичному інструментарії, крім методик українських авторів, також пропонується модифіковані зарубіжні тести і методики, які відповідають українським реаліям.

При виокремленні особливостей навчання осіб старшого віку навичкам критичного мислення враховано зміни у мисленні, які є поширеними з віком, та показники, які сприяють збереженню адекватного рівня мислення. Зокрема, акцентовано увагу на потребі врахування таких особливостей навчання осіб старшого віку навичкам критичного мислення, як: формування невеликих навчальних груп з урахуванням рівня навичок і досвіду учасників; асоціювання з позитивним та успішним досвідом на початковому етапі навчання; емпатійність викладача та доцільність застосування «горизонтальної» моделі навчання; чітка структурованість і дозованість навчального матеріалу, його адаптованість до кожної вікової групи; важливість спілкування та особистої взаємодії; використання інструментів ГШІ для підтримки критичного мислення шляхом усунення бар'єрів, пов'язаних з обізнаністю, мотивацією і здібностями людей похилого віку. Також виокремлено особливості навчання внутрішньо перемішених осіб у відповідному віці: конфіденційність особистої інформації; врахування емоційної враз-

ливості відповідної категорії громадян; спільне навчання ВПО і жителів місцевих громад у групі.

Перспективи подальших наукових розвідок полягають у пошуку технологічних рішень

навчання навичкам критичного мислення різних груп населення з урахуванням вікових характеристик, індивідуальних особливостей учасників певної групи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богдан Т. В. Особливості пізнавальних процесів у людей похилого віку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Психологія. 2021. Вип. 4. С. 33–36. DOI: <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2021.4.6>
2. Бугерко Я. М. Психологічна динаміка розгортання рефлексивних процесів у модульно-розвивальному освітньому циклі: дис. ... канд. психол. наук: 10.00.07 / РВНЗ «Крим. гуманіт. ун-т». Одеса, 2009. 255 с.
3. Веріжнікова А. А. Критичне мислення як інструмент протидії маніпулятивному впливу ЗМІ на жінок похилого віку: кваліф. робота ... бакалавра: 053 «Психологія» «Екстремальна та кризова психологія» / наук. кер. Г. О. Склярова. Київ; ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», 2024. 68 с.
4. Курило В. С., Степаненко В. І. Критичне мислення як складова резистентності до маніпулятивного впливу і резильєнтності особистості в умовах війни. *Інноваційна педагогіка*. 2023. Вип. 62. Т. 2. С. 131–134. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/62.2.25>
5. Курова А. В. Технологічний підхід в дослідженні психологічного здоров'я молоді в умовах невизначеності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Психологія. 2022. Вип. 2. С. 46–50. DOI: <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2022.2.9>
6. Медіграмотність для людей старшого віку (60+). Аналітичний звіт. Київ, ГО «Український інститут медіа та комунікації», 2023. 65 с.
7. Міщиха Л. П. Творчий потенціал особистості у період пізньої дорослості: монографія. Івано-Франківськ, 2014. 406 с.
8. Мукій Т. В. Сучасні психологічні технології діагностики рефлексивності. *Наука і освіта*. 2012. № 9. С. 153–157.
9. Ткаченко Л. Дослідження рівня сформованості критичного мислення майбутнього вчителя початкової школи. *Наукові записки*. Серія: Педагогічні науки. 2015. Вип. 141 (1). С. 150–154. URL: https://cusu.edu.ua/images/nauk_zapiski/pedagogy/141_1.pdf#page=150 (дата звернення: 09.05.2025).
10. Туриніна О. Л. Психологія творчості : навч. посіб. Київ : МАУП, 2007. 160 с.
11. Штепа О. С. Опитувальник психологічної ресурсності особистості: результати розробки й апробації авторської методики. *Проблеми сучасної психології*: зб. наук. пр. 2018. №39. С. 380–399. DOI: <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2018-39.380-399>
12. Яковенко О.В. Інтелект та мислення. Психологічний практикум: метод. посіб. Київ: ТОВ «НВП ІНТЕРСЕРВІС», 2017. Ч. 1. 48 с.
13. Amnesty International. «У мене був дім»: люди похилого віку в Україні та їхній досвід війни, переміщення і доступу до житла. 2022. URL: <https://sal0.li/2a0A8e7> (дата звернення: 11.05.2025)
14. Batista I. T. P., Queiroz K. M., de Souza Menezes C. E., Junior A. A. P., Marçal E. Development of a digital memory and learning test for elderly individuals. *BMC Geriatr*. 2025. Vol. 25. DOI: <https://doi.org/10.1186/s12877-024-05421-3>
15. Borders C., Sajjadi S. A. Diagnosis and Management of Cognitive Concerns in the Oldest-Old. *Curr Treat Options Neurol*. 2021. Vol. 23. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11940-021-00665-5>
16. Coursera. Cognitive Skills: What They Are, Why They Matter, and How They're Used. 2025. Retrieved from <https://www.coursera.org/articles/cognitive-skills>
17. Help Age International. Older people on the edge of survival in eastern Ukraine. 2022. Retrieved from <https://www.helpage.org/news/older-people-on-the-edge-of-survival-in-eastern-ukraine/>
18. Hossová M., Švecová, M. The effect of educational interventions on the level of critical thinking skills of seniors: a case study. *Revista Conrado*. 2024. Vol. 20. № 101. P. 228–232. Retrieved from <https://sal0.li/C16252d>
19. National Institute on Aging. How the Aging Brain Affects Thinking. 2023. Retrieved from <https://sal0.li/11cA6D3>
20. Niechcial M. A., Vaportzis E., Gow A. J. People's views on preserving thinking skills in old age. *Educational Gerontology*. 2019. Vol. 45. № 5. P. 341–352. DOI: <https://doi.org/10.1080/03601277.2019.1627054>
21. Jiang S., Li P. Current Development in Elderly Comprehensive Assessment and Research Methods. *BioMed Research International*. 2016. DOI: <http://dx.doi.org/10.1155/2016/3528248>
22. Lee H.-P., Sarkar A., Tankelevitch L., Drosos I., Rintel S., Banks R., Wilson N. The Impact of Generative AI on Critical Thinking: Self-Reported Reductions in Cognitive Effort and Confidence Effects from a Survey of Knowledge Workers. 2025. *CHI '25: Proceedings of the 2025 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems* (April 26 – May 01, Yokohama, Japan). ACM, New York, NY, USA. DOI: <https://doi.org/10.1145/3706598.3713778>
23. Park N., Peterson C. Character Strengths: Research and Practice. *Journal of College and Character*. 2009. Vol. 10. Issue 4. DOI: <https://doi.org/10.2202/1940-1639.1042>
24. Tavares-Júnior J. W. L., de Souza A. C. C., Alves G. S., Bonfadini J. C., Siqueira-Neto J. I., Braga-Neto P. Cognitive Assessment Tools for Screening Older Adults with Low Levels of Education: A Critical Review. *Frontiers in Psychiatry*. 2019. Vol. 10. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsy.2019.00878>

REFERENCES

1. Bohdan, T. V. (2021). Osoblyvosti piznavalnykh protsesiv u liudei pokhyloho viku [Features of cognitive processes in the elderly]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. Seria: Psykholohiia, 4. 33–36. <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2021.4.6> [in Ukrainian].
2. Buherko, Y. M. (2009). Psykholohichna dynamika rozghortannia refleksyvykh protsesiv u modulno-rozvyvalnomu osvithomu tsykli [Psychological dynamics of the development of reflective processes in a modular-developmental educational cycle]: PhD thesis. RVNZ “Krym. humanit. un-t”. Odesa [in Ukrainian].
3. Verizhnikova, A. A. (2024). Krytychne myslennia yak instrument protydyi manipulyativnomu vplyvu ZMI na zhinok pokhyloho viku [Critical thinking as a tool for countering the manipulative influence of the media on elderly women]: bachelor’s thesis. VNZ «Universytet ekonomiky ta prava «KROK». Kyiv [in Ukrainian].
4. Kurylo, V. S., & Stepanenko, V. I. (2023). Krytychne myslennia yak skladova rezystentnosti do manipulyativnoho vplyvu i rezylentnosti osobystosti v umovakh viiny [Critical thinking as a component of personal resistance to manipulative influence and resilience in war conditions]. *Innovatsiina pedahohika*, 62 (2). 131–134. <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/62.2.25> [in Ukrainian].
5. Kurova, A. V. (2022). Tekhnolohichni pidkhid v doslidzhenni psykholohichnoho zdorovia molodi v umovakh nevyznachenosti [Technological approach in researching the psychological health of youth in conditions of uncertainty]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. Seria: Psykholohiia, 2. 46–50. <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2022.2.9> [in Ukrainian].
6. Medihramotnist dlia liudei starshoho viku (60+). Analitychnyi zvit (2023) [Mediliteracy for older people (60+). Analytical report]. Kyiv: HO «Ukrainskyi instytut media ta komunikatsii» [in Ukrainian].
7. Mishchukha, L. P. (2014). Tvorchyi potentsial osobystosti u period piznoi dorosllosti [The creative potential of the individual in late adulthood]. Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
8. Mukii, T. V. (2012). Suchasni psykholohichni tekhnolohii diahnozyky refleksyvnosti [Modern psychological technologies for diagnosing reflectivity]. *Nauka i osvita*, 9. 153–157 [in Ukrainian].
9. Tkachenko, L. (2015). Doslidzhennia rinvia sformovanosti krytychnoho myslennia maibutnoho vchytelia pochatkovoï shkoly [Research on the level of critical thinking of future primary school teachers]. *Naukovi zapysky*. Seria: Pedahohichni nauky, 141 (1). 150–154. Retrieved from https://cusu.edu.ua/images/nauk_zapiski/pedagogy/141_1.pdf#page=150 [in Ukrainian].
10. Turynina, O. L. (2007). Psykholohiia tvorchosti [Psychology of creativity]. Kyiv : MAUP [in Ukrainian].
11. Shtepa, O. S. (2018). Opytuvalnyk psykholohichnoi resursnosti osobystosti: rezultaty rozrobky y aprobatzii avtorskoi metodyky [Questionnaire of psychological resourcefulness of the individual: results of development and testing of the author’s methodology]. *Problemy suchasnoi psykholohii*, 39. 380–399. <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2018-39.380-399> [in Ukrainian].
12. Yakovenko, O. V. (2017). Intelkt ta myslennia. Psykholohichni praktykum [Intelligence and Thinking. Psychological Workshop]. Part. 1. Kyiv: TOV «NVP INTERSERVIS» [in Ukrainian].
13. Amnesty International (2022). «U mene buv dim»: liudy pokhyloho viku v Ukraini ta yikhni dosvid viiny, peremishchennia i dostupu do zhytla [“I had a home”: Elderly people in Ukraine and their experiences of war, displacement and access to housing]. Retrieved from <https://salo.li/2a0A8e7> [in Ukrainian].
14. Batista, I. T. P., Queiroz, K. M., de Souza Menezes, C. E., Junior, A. A. P., & Marçal, E. (2025). Development of a digital memory and learning test for elderly individuals. *BMC Geriatr*, 25. <https://doi.org/10.1186/s12877-024-05421-3>
15. Borders, C., & Sajjadi, S. A. (2021). Diagnosis and Management of Cognitive Concerns in the Oldest-Old. *Curr Treat Options Neurol*, 23. <https://doi.org/10.1007/s11940-021-00665-5>
16. Coursera (2025). Cognitive Skills: What They Are, Why They Matter, and How They’re Used. Retrieved from <https://www.coursera.org/articles/cognitive-skills>
17. Help Age International (2022). Older people on the edge of survival in eastern Ukraine. Retrieved from <https://www.helpage.org/news/older-people-on-the-edge-of-survival-in-eastern-ukraine/>
18. Hossová, M., & Švecová, M. (2024). The effect of educational interventions on the level of critical thinking skills of seniors: a case study. *Revista Conrado*, 20 (101). 228–232. Retrieved from <https://salo.li/C16252d>
19. National Institute on Aging (2023). How the Aging Brain Affects Thinking. Retrieved from <https://salo.li/11cA6D3>
20. Niechcial, M. A., Vaportzis, E., & Gow, A. J. (2019). People’s views on preserving thinking skills in old age. *Educational Gerontology*, 45 (5). 341–352. <https://doi.org/10.1080/03601277.2019.1627054>
21. Jiang, S., & Li, P. (2016). Current Development in Elderly Comprehensive Assessment and Research Methods. *BioMed Research International*. <http://dx.doi.org/10.1155/2016/3528248>
22. Lee, H.-P., Sarkar, A., Tankelevitch, L., Drosos, I., Rintel, S., Banks, R., & Wilson, N. (2025). The Impact of Generative AI on Critical Thinking: Self-Reported Reductions in Cognitive Effort and Confidence Effects from a Survey of Knowledge Workers. In *Proceedings of the 2025 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems (CHI '25)*. ACM, New York, NY, USA, Article 1121, 1–22. <https://doi.org/10.1145/3706598.3713778>
23. Park, N., & Peterson, C. (2009). Character Strengths: Research and Practice. *Journal of College and Character*, 10. (4). <https://doi.org/10.2202/1940-1639.1042>
24. Tavares-Júnior, J. W. L., de Souza, A. C. C., Alves, G. S., Bonfadini, J. C., Siqueira-Neto, J. I., & Braga-Neto, P. (2019). Cognitive Assessment Tools for Screening Older Adults with Low Levels of Education: A Critical Review. *Frontiers in Psychiatry*, 10. <https://doi.org/10.3389/fpsy.2019.00878>

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ

Світлана БІЛА, Ірина ЛОЗИНСЬКАМЕТОДИ ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ В УЧНІВ СТАРШОЇ ПРОФІЛЬНОЇ ШКОЛИ
ПРО ПОДІЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ..... 4**Микола ВИГОВСЬКИЙ, Віктор ДОЦЕНКО, Михайло ЖОЛОБ**ГРАМОТНІСТЬ ПІД ДИКТАТУРОЮ: ДІЯЛЬНІСТЬ ТОВАРИСТВА «ГЕТЬ НЕПИСЬМЕННІСТЬ»
ЯК ІНСТРУМЕНТ РАДЯНСЬКОЇ ІДЕОЛОГІЇ В УКРАЇНІ 1920-Х РР.....12**Тамара ГАЛИЦЬКА-ДІДУХ**ПРОПАГАНДИСТСЬКІ МЕХАНІЗМИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ
ЗЕМЛЯХ У ПЕРІОД ПЕРШОЇ РАДЯНСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (1939–1941 РР.).....18**Микола ГАЛІВ, Микола ФРОЛОВ, В'ячеслав ОНИЩАК**ПОЧАТКОВА ЗАГАЛЬНОВІЙСЬКОВА ПІДГОТОВКА В УКРАЇНІ
(КІНЕЦЬ ХХ – ПОЧАТОК ХХІ СТ.): НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ..... 27**Володимир ГОЛУБЕЦЬ**

МУЗЕЇ ЛЬВОВА ПІД ЧАС РОСІЙСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (ВЕРЕСЕНЬ 1914 – ЧЕРВЕНЬ 1915).....39

Парасковія ДВОРЯНИН, Олег ВОЛОШИНПРОБЛЕМА ВЗАСМІН ВОЛОНТЕРСЬКОГО РУХУ ТА ОРГАНІВ
ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ У ВИСВІТЛЕННІ УКРАЇНСЬКИХ ЗМІ (2014–2022)..... 46**Петро ДЕШКО**ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ «ДАВНЬОРУСЬКОЇ НАРОДНОСТІ»
У СВІТЛІ КЕЛЬТСЬКОЇ ТЕОРІЇ ПОХОДЖЕННЯ РУСІ.....59

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

Ірина БАБІЧ, Ганна БРЯНЦЕВАДИЗАЙН АРТБУКУ ДЛЯ АВТОРСЬКОГО ВСЕСВІТУ «АНТОЛОГІЯ РАЮ»
НА ФЕНТЕЗІЙНО-РЕЛІГІЙНИХ ЗАСАДАХ..... 70**Анна БАТЮК, Ангеліна САГАЛОВИЧ**

РОЗВИТОК КРОС-КУЛЬТУРНИХ КОМУНІКАЦІЙ В СФЕРІ МИСТЕЦТВА.....76

Вікторія БАШКІРОВА, Людмила ПРЯНІЧНИКОВА, Владислав ФЕДЬМЕТОДОЛОГІЯ ВИКЛАДАННЯ ХОРЕОГРАФІЇ У МИСТЕЦЬКИХ ЗАКЛАДАХ:
КЛАСИЧНІ ПІДХОДИ ТА СУЧАСНІ ВИКЛИКИ..... 81**Руслана БЕЗУГЛА, Вячеслав ВШИВКІН**ДИЗАЙН ОБКЛАДИНКИ МУЗИЧНИХ АЛЬБОМІВ
ЯК ВІЗУАЛЬНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ХАРД-РОК ТА ХЕВІ-МЕТАЛ ГУРТІВ.....90**Владислав БЕРКОВСЬКИЙ**

ЕКСПЕРТИЗА КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКИХ ПРОЕКТІВ: ПОНЯТТЯ ТА ОСНОВНІ ПІДХОДИ.....99

Наталія БОВСУНІВСЬКА, Наталія РЯБУХА, Юлія ГРИЦУН

МУЗИКА ЯК ФЕНОМЕН МИСТЕЦЬКОЇ КУЛЬТУРИ.....106

Валерій БУЛАТОВЗАСТОСУВАННЯ КОЛЬОРОВИХ ПОЄДНАНЬ У РОЗРОБЦІ ПРОДУКТІВ ІНКЛЮЗИВНОГО
ДИЗАЙНУ ТА ЇХ ВПЛИВ НА КОРИСТУВАЧІВ.....111**Віктор БУШИКОВ**ПОЯСНЮВАЛЬНІ ВІДЕОРОЛИКИ НА ОСНОВІ МОУШН-ДИЗАЙНУ
ЯК ІНСТРУМЕНТ БРЕНД-КОМУНІКАЦІЙ ІТ-КОМПАНІЙ.....116**Вячеслав ВІТКОВСЬКИЙ, Олег КОПІЄВСЬКИЙ**СПЕЦИФІКА РОЗВИТКУ ВІРТУОЗНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ У ЖІНОЧІЙ
ТА ЧОЛОВІЧІЙ ВИКОНАВСЬКІЙ ПРАКТИЦІ НАРОДНО-СЦЕНІЧНОГО ТАНЦЮ.....123

Вікторія ГІГОЛАСЬВА-ЮРЧЕНКО, Ігор САХНО ВОКАЛЬНИЙ ТЕМБР ЯК МАРКЕР ҐЕНДЕРУ: ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙНЯТТЯ НИЗЬКИХ ЖІНОЧИХ І ЧОЛОВІЧИХ ГОЛОСІВ.....	128
Інга ГОНЧАРЕНКО, Наталія ГОЛОВКО, Олександр ГОЛОВКО РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНИХ НАВИЧОК УЧНІВ ЧЕРЕЗ СИНТЕЗ НАРОДНОГО ТА КЛАСИЧНОГО ТАНЦЮ.....	134
Юлія ДОМБРУГОВА ОСНОВИ ДОКУМЕНТАЛЬНОГО ФІЛЬМУ.....	145
Кристина ДОНЦОВА-ПУШЕНКО, В'ячеслав БОЙКО ХОР І. ГАЙДЕНКО «ВЕСНА ЛЮБА»: ТЕОРЕТИЧНИЙ ТА ВОКАЛЬНО-ХОРОВИЙ АНАЛІЗ ТВОРУ.....	150
Дмитро ДУХОБОРОВ СИСТЕМИ ВІЗУАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ: АНАЛІЗ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ.....	155
Ірина ЄРЕМЕНКО, Єлизавета ЗУБЧЕНКО ВПЛИВ КОГНІТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ДИЗАЙН МЕБЛІВ.....	160
Ірина ЄРЕМЕНКО, Марія МАЛЮЧЕНКО БІОМІМЕТИКА ЯК РУШІЙ ІННОВАЦІЙ У ДИЗАЙНІ.....	166
Тарас ЗАХАРЧУК ПАРКОВІ ЕКОСИСТЕМИ ПРАВОБЕРЕЖЖЯ КИЄВА В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ.....	172
Олександр ІВАНІЦЬКИЙ «БОЛГАРСЬКИЙ ЗОШИТ» В. ЗУБИЦЬКОГО: ПРИНЦИПИ ВТІЛЕННЯ ПРОГРАМНОГО ЗАДУМУ.....	181
Наталія ІГНАТЬЄВА, Тетяна ЦИГАНСЬКА ПОЄДНАННЯ СЛОВЕСНОЇ ТА ФІЗИЧНОЇ ДІЇ В РОБОТІ АКТОРА. ПРОБЛЕМА НЕВІДПОВІДНОСТІ.....	188
Лариса ІЩЕНКО, Наталія ГОЛОВКО, Олександр ГОЛОВКО ТРАНСФОРМАЦІЯ АКТОРСЬКОЇ МАЙСТЕРНОСТІ В УКРАЇНСЬКОМУ НАРОДНОМУ ТАНЦІ.....	193
Денис КАРАЧЕВЦЕВ УКРАЇНСЬКА ВІОЛОНЧЕЛЬНА МУЗИКА В ЄВРОПІ. ДОСВІД РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ.....	200
Володимир КІНДРАЧУК САКРАЛЬНА СКУЛЬПТУРА ІГОРЯ СЕМАКА В КУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ ПРИКАРПАТТЯ.....	207
Олексій КОВАЛЕВСЬКИЙ ВПЛИВ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ЕВОЛЮЦІЮ ХУДОЖНЬОЇ ФОТОГРАФІЇ: ВІД АВТЕНТИЧНОСТІ ДО ПОСТ-МЕДІА.....	213

МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Oleksandr ALTGAUZ A COGNITIVE APPROACH TO THE STRUCTURE OF ENGLISH-LANGUAGE NEWS TEXTS IN INTERNET DISCOURSE.....	221
Ірина БІСКУБ, Анна СМОЛЯР ФІЛОСОФІЯ СТРАХУ В РОМАНАХ СТІВЕНА КІНґА “THE MIST” І “THE OUTSIDER”: КОНЦЕПТУАЛЬНО-ІНТЕРМЕДІАЛЬНИЙ АНАЛІЗ	226
Михайло БОНДАРЕНКО ДИСКУРС ПОДОРОЖІ В РОМАНІ «НІЧ ВОГНЮ» ЕРІКА-ЕММАНЮЕЛЯ ШМІТТА.....	233
Тетяна БОЧАРНИКОВА КЛЮЧОВІ ПОНЯТТЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ АНГЛІЦИЗМІВ У СУЧАСНІЙ ІСПАНСЬКІЙ МОВІ.....	238
Сергій ВАПРОВ, Оксана СОКОЛОВА СТИЛІСТИКА ГУМОРУ В НІМЕЦЬКОМОВНИХ АНЕКДОТАХ ПРО ПОЛІТИКІВ (НА МАТЕРІАЛІ АНЕКДОТІВ ПРО НІМЕЦЬКИХ ФЕДЕРАЛЬНИХ КАНЦЛЕРІВ Г. КОЛЯ, Г. ШРЕДЕРА, А. МЕРКЕЛЬ).....	244
Юліанна ВІЩАК «ЖИТТЯ МАРІЇ ТА ОЛЬГИ» ЯК ФЕМІНІСТИЧНИЙ АПОКРИФ: ТІЛЕСНІСТЬ, ПАМ'ЯТЬ І МЕТАЖАНРОВІ СТРАТЕГІЇ ПОСТАПОКАЛІПТИЧНОЇ НАУКОВОЇ ФАНТАСТИКИ.....	251

Ілля ВЯЛКОВ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА МОВИ ДИПЛОМАТІЇ ПЕРІОДУ ДИРЕКТОРІЇ УНР.....	258
Ірина ГАВРИЛОВА ЕВФЕМІЗМИ В СУЧАСНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ НІМЕЦЬКОМОВНОМУ ДИСКУРСІ.....	263
Євген ДОЛИНСЬКИЙ, Діана КОЛИХАЛІНА ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ТЕРМІНОЛОГІЇ ТУРИСТИЧНИХ ФОРМАЛЬНОСТЕЙ ТА ПРИКОРДОННОГО КОНТРОЛЮ З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ НА УКРАЇНСЬКУ.....	270
Віктор ДРЕБЕТ, Юлія БІЛАНЬ, Марія РОВІНСЬКА СЕМАНТИЧНИЙ ІНДЕКС ТА МОРФОЛОГІЯ ІМЕННИКА У СТРУКТУРІ РЕЧЕННЯ НІМЕЦЬКОМОВНОЇ ПРЕСИ: ЛІНГВОСИНЕРГЕТИЧНИЙ ПІДХІД.....	278
Євген ДОЛИНСЬКИЙ, Діана КОЛИХАЛІНА, Роман ЖЕЛЕЗНЯКОВ МІЖМОВНА ЕКВІВАЛЕНТНІСТЬ ПРИКОРДОННОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ У СФЕРІ МІЖНАРОДНОГО ТУРИЗМУ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ).....	290
Ірина ЗАПУХЛЯК, Вікторія ДОЛГАНОВА МЕТАФОРИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ОСОБИСТІ ПЕРСОНАЖА В РОМАНІ ВЕРОНІКИ РОТ «ДИВЕРГЕНТ».....	295
ПЕДАГОГІКА	
Світлана БАДЕР, Марія ПОЧИНКОВА МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ	301
Марія БІЛОКОПИТОВА, Анна ВОЛОБОЄВА, Карина ОСТРОВСЬКА ГЕЙМІФІКАЦІЯ ЯК ПЕДАГОГІЧНА СТРАТЕГІЯ У ВИВЧЕННІ ІНОЗЕМНИХ МОВ НЕФІЛОЛОГІЧНИМИ СПЕЦІАЛЬНОСТЯМИ.....	308
Ліана БУРЧАК, Станіслав БУРЧАК ЦИФРОВІЗАЦІЯ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ПРИРОДНИЧО-МАТЕМАТИЧНИХ ДИСЦИПЛІН.....	313
Олена ВЕРЬОВКІНА, Ірина ПЕРІШКО, Любов ПРОТАСЕВИЧ НОВІТНІ КОНЦЕПЦІЇ ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ ДЛЯ ЗДОБУВАЧІВ ФАХОВОЇ ПЕРЕДВИЩОЇ ТА ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	319
Катерина ВІДІМСЬКА, Ганна ШАГЛІ ВИКЛАДАННЯ ТУРЕЦЬКОЇ МОВИ В УМОВАХ ЗМІШАНОЇ ТА ДИСТАНЦІЙНОЇ ФОРМИ НАВЧАННЯ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА.....	325
Марина СПІХІНА, Світлана БАДЕР, Людмила ВАРЯНИЦЯ ФОРМУВАННЯ ПАТРІОТИЧНИХ ПОЧУТТІВ У ДІТЕЙ РАНЬОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ МАЛИХ ФОЛЬКЛОРНИХ ЖАНРІВ.....	332
Євгеній ІВАНОВ СТРАТЕГІЇ ФОРМУВАННЯ ФРАНКОМОВНОЇ ЛЕКСИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У МАЙБУТНІХ ФІЛОЛОГІВ В УМОВАХ ЗМІШАНОГО НАВЧАННЯ (ФРАНЦУЗЬКА МОВА ПІСЛЯ АНГЛІЙСЬКОЇ).....	338
Петро КАРПЕЦЬ ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ СФОРМОВАНOSTІ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ.....	343
Інна КОШОВА ДИВОСВІТ БОГДАНА-ІГОРЯ АНТОНИЧА: ДИДАКТИЧНІ АСПЕКТИ.....	353
Віталій КУРИЛО, Олена КАРАМАН, Вікторія СТЕПАНЕНКО ДІАГНОСТИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ТА НАВЧАННЯ НАВИЧКАМ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ОСІБ СТАРШОГО ВІКУ В УМОВАХ ВІЙНИ.....	360

CONTENTS

HISTORY

Svitlana BILA, Iryna LOZYNSKA

METHODS FOR THE FORMATION OF HISTORICAL MEMORY OF THE EVENTS
OF THE RUSSIA-UKRAINE WAR IN PROFESSION-ORIENTED HIGH SCHOOL STUDENTS.....4

Mykola VYHOVSKYI, Viktor DOTSENKO, Mykhailo ZHOLOB

LITERACY UNDER DICTATORSHIP: THE ACTIVITIES OF THE SOCIETY “ABOLISH
ILLITERACY” AS AN INSTRUMENT OF SOVIET IDEOLOGY IN UKRAINE IN THE 1920S.....12

Tamara HALYTSKA-DIDUKH

PROPAGANDA MECHANISMS OF THE SOVIET GOVERNMENT IN WESTERN UKRAINIAN
LANDS DURING THE FIRST SOVIET OCCUPATION (1939–1941) 18

Mykola HALIV, Mykola FROLOV, Vyacheslav ONYSCHAK

INITIAL COMBINED MILITARY TRAINING IN UKRAINE
(LATE 20TH – EARLY 21ST CENTURIES): REGULATORY AND LEGAL SUPPORT.....27

Volodymyr HOLUBETS

MUSEUMS OF LVIV DURING THE RUSSIAN OCCUPATION (SEPTEMBER 1914 – JUNE 1915).....39

Paraskoviya DVORIANYN, Oleh VOLOSHYN

THE PROBLEM OF INTERACTION BETWEEN THE VOLUNTEER MOVEMENT AND STATE
AUTHORITY BODIES OF UKRAINE AS COVERED BY THE UKRAINIAN MEDIA (2014–2022).....46

Petro DESHKO

REVISITING THE CONCEPT OF “OLD RUS’ ETHNICITY”
IN LIGHT OF THE CELTIC THEORY OF THE ORIGIN OF RUS’.....59

ART STUDIES

Iryna BABICH, Hanna BRIANTSEVA

DESIGN OF AN ARTBOOK FOR THE ORIGINAL UNIVERSE
OF “HEAVEN’S ANTHOLOGY” ON FANTASY-RELIGIOUS PRINCIPLES.....70

Anna BATIUK, Anhelina SAHALOVYCH

DEVELOPMENT OF CROSS-CULTURAL COMMUNICATIONS IN THE SPHERE OF ART.....76

Viktoriia BASHKIROVA, Liudmila PRIANICHNIKOVA, Vladyslav FED

METHODOLOGY OF TEACHING CHOREOGRAPHY IN ARTISTIC INSTITUTIONS:
CLASSICAL APPROACHES AND MODERN CHALLENGES.....81

Ruslana BEZUHLA, Viacheslav VSHYVKIN

MUSIC ALBUM COVER DESIGN AS A VISUAL REPRESENTATION
OF HARD ROCK AND HEAVY METAL BANDS.....90

Vladyslav BERKOVSKI

EXPERTISE OF CULTURAL AND ARTISTIC PROJECTS: CONCEPTS AND BASIC APPROACHES.....99

Nataliya BOVSUNIVSKA, Nataliia RIABUKHA, Yuliia HRYTSUN

MUSIC AS A PHENOMENON OF ARTISTIC CULTURE.....106

Valeriy BULATOV

APPLICATION OF COLOR COMBINATIONS IN THE DEVELOPMENT
OF INCLUSIVE DESIGN PRODUCTS AND THEIR IMPACT ON USERS.....111

Viktor BUSHYKOV

EXPLAINER VIDEOS BASED ON MOTION DESIGN
AS A TOOL OF BRAND COMMUNICATIONS FOR IT COMPANIES.....116

Vyacheslav VITKOVSKYI, Oleg KOPIIEVSKYI

SPECIFICS OF THE DEVELOPMENT OF VIRTUOSO MASTERY IN FEMALE
AND MALE PERFORMANCE PRACTICES OF FOLK-STAGE DANCE.....123

Viktoriya GIGOLAYEVA-YURCHENKO, Igor SAKHNO VOCAL TIMBRE AS A GENDER MARKER: FEATURES OF PERCEPTION OF LOW WOMEN'S AND MALE VOICES.....	128
Inga HONCHARENKO, Nataliia HOLOVKO, Oleksandr HOLOVKO DEVELOPMENT OF STUDENTS' PROFESSIONAL SKILLS THROUGH THE SYNTHESIS OF FOLK AND CLASSICAL DANCE.....	134
Yuliia DOMBRUGOVA BASIC METHODS OF DOCUMENTARY FILM.....	145
Krystyna DONTSOVA-PUSHENKO, Vyacheslav BOIKO HAYDENKO "DEAR SPRING": THEORETICAL AND VOCAL-CHORAL ANALYSIS OF THE WORK.....	150
Dmytro DUKHOBOROV GOVERNMENT VISUAL IDENTITY SYSTEMS: AN ANALYSIS OF INTERNATIONAL EXPERIENCE..	155
Iryna IEREMENKO, Yelyzaveta ZUBCHENKO IMPACT OF COGNITIVE TECHNOLOGIES ON FURNITURE DESIGN.....	160
Iryna IEREMENKO, Mariia MALIUCHENKO BIOMIMETICS AS A DRIVER OF INNOVATIONS IN DESIGN.....	166
Taras ZAKHARCHUK PARK ECOSYSTEMS OF THE RIGHT BANK OF KYIV IN PRESENT CONDITIONS.....	172
Olexandr IVANYTSKYI V. ZUBYTSKYI'S "BULGARIAN NOTEBOOK": PRINCIPLES OF PROGRAMMATIC IMPLEMENTATION.....	181
Nataliia IHNATIEVA, Tetiana TSYHANSKA COMBINING VERBAL AND PHYSICAL ACTION IN ACTING. THE PROBLEM OF INCONGRUENCE.....	188
Larysa ISHCHEENKO, Nataliia HOLOVKO, Oleksandr HOLOVKO TRANSFORMATION OF ACTING SKILLS IN UKRAINIAN FOLK DANCE.....	193
Denys KARACHEVTSEV UKRAINIAN CELLO MUSIC IN EUROPE: EXPERIENCE OF REPRESENTATION.....	200
Volodymyr KINDRACHUK SACRED SCULPTURE BY IHOR SEMAK IN THE CULTURAL SPACE OF PRYKARPATTIA.....	207
Oleksii KOVALEVSKYI THE IMPACT OF DIGITAL TECHNOLOGIES ON THE EVOLUTION OF FINE PHOTOGRAPHY: FROM AUTHENTICITY TO POST-MEDIA.....	213

LINGUISTICS. LITERATURE STUDIES

Oleksandr ALTGAUZ A COGNITIVE APPROACH TO THE STRUCTURE OF ENGLISH-LANGUAGE NEWS TEXTS IN INTERNET DISCOURSE.....	221
Iryna BISKUB, Anna SMOLIAR PHILOSOPHY OF FEAR IN STEPHEN KING'S NOVELS "THE MIST" AND "THE OUTSIDER": CONCEPTUAL AND INTERMEDIAL ANALYSIS.....	226
Mykhailo BONDARENKO THE DISCOURSE OF TRAVEL IN ERIC-EMMANUEL SCHMITT'S NOVEL "NIGHT OF FIRE"....	233
Tetiana BOCHARNYKOVA CORE CONCEPTS IN THE FUNCTIONING OF ANGLICISMS IN CONTEMPORARY SPANISH.....	238
Serhiy VAPIROV, Oksana SOKOLOVA STYLISTICS OF HUMOR IN GERMAN-LANGUAGE JOKES ABOUT POLITICIANS (BASED ON JOKES ABOUT GERMAN FEDERAL CHANCELLORS G. KOHL, G. SCHROEDER, A. MERKEL).....	244

Yulianna VISHCHAK “THE LIVES OF MARY AND OLGA” AS A FEMINIST APOCRYPHON: CORPOREALITY, MEMORY, AND METAGENRE STRATEGIES OF POST-APOCALYPTIC SCIENCE FICTION.....	251
Illia VIALKOV LEXICAL AND SEMANTIC CHARACTERISTICS OF THE LANGUAGE OF DIPLOMACY OF THE PERIOD OF THE UKRAINIAN NATIONAL REPUBLIC DIRECTORATE.....	258
Iryna HAVRYLOVA EUPHEMISMS IN MODERN POLITICAL GERMAN-LANGUAGE.....	263
Yevgen DOLYNSKIY, Diana KOLYKHALINA PECULIARITIES OF TRANSLATING TERMINOLOGY OF TOURIST FORMALITIES AND BORDER CONTROL FROM ENGLISH INTO UKRAINIAN.....	270
Viktor DREBET, Yuliia BILAN, Mariia ROVINSKA SEMANTIC INDEX AND NOUN MORPHOLOGY IN THE SENTENCE STRUCTURE OF THE GERMAN-LANGUAGE PRESS: A LINGUOSYNERGISTIC APPROACH.....	278
Yevgen DOLYNSKIY, Diana KOLYKHALINA, Roman ZHELEZNIAKOV INTERLINGUAL EQUIVALENCE OF BORDER-RELATED TERMINOLOGY IN THE FIELD OF INTERNATIONAL TOURISM (BASED ON ENGLISH AND UKRAINIAN LANGUAGES).....	290
Iryna ZAPUKHLIAK, Victoria DOLHANNOVA METAPHORS DENOTING PERSONAL CHARACTER IN THE NOVEL “DIVERGENT” BY VERONICA ROTH.....	295

PEDAGOGY

Svitlana BADER, Mariya POCHYNKOVA METHODS OF FORMING CRITICAL THINKING IN PERSONALITY.....	301
Mariia BILOKOPYTOVA, Anna VOLOBOIEVA, Karyna OSTROVSKA GAMIFICATION AS A PEDAGOGICAL STRATEGY IN FOREIGN LANGUAGE LEARNING BY NON-PHILOLOGICAL MAJORS.....	308
Liana BURCHAK, Stanislav BURCHAK DIGITALIZATION OF PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE TEACHERS OF NATURAL AND MATHEMATICAL DISCIPLINES.....	313
Olena VEROVKINA, Iryna PERISHKO, Liubov PROTASEVYCH NEW CONCEPTS OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES FOR STUDENTS OF PROFESSIONAL PRE-UNIVERSITY AND HIGHER EDUCATION.....	319
Kateryna VIDIMSKA, Anna SHAGLI TEACHING TURKISH LANGUAGE IN BLENDED AND DISTANCE LEARNING FORMATS: THEORY AND PRACTICE.....	325
Maryna YEPIKHINA, Svetlana BADER, Liudmyla VARIANYTSIA FORMATION OF PATRIOTIC FEELINGS IN EARLY PRESCHOOL CHILDREN USING SMALL FOLK GENRES.....	332
Yevhenii IVANOV STRATEGIES FOR THE FORMATION OF FRANCOPHONE LEXICAL COMPETENCE IN PROSPECTIVE PHILOLOGISTS IN A BLENDED LEARNING ENVIRONMENT (FRENCH AS L3 AFTER ENGLISH)	338
Petro KARPETS RESEARCH ON THE STATE FORMATION OF SOCIO-LEGAL COMPETENCE OF STUDENTS OF PEDAGOGICAL SPECIALTIES.....	343
Inna KOSHOVA THE WONDERFUL WORLD OF BOHDAN-IHOR ANTONYCH: DIDACTIC ASPECTS.....	353
Vitalii KURYLO, Olena KARAMAN, Viktoriia STEPANENKO DIAGNOSTIC TOOLKIT AND CRITICAL THINKING SKILLS TRAINING OF THE ELDERLY PEOPLE IN WARTIME CONDITIONS.....	360

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ГУМАНІТАРНИХ НАУК

HUMANITIES SCIENCE CURRENT ISSUES

**ВИПУСК 87. ТОМ 1
ISSUE 87. VOLUME 1**

Редактори-упорядники

Микола Пантюк

Андрій Душний

Василь Ільницький

Іван Зимомря

Здано до набору 09.06.2025 р. Підписано до друку 27.06.2025 р.

Гарнітура Times New Roman. Формат 64×84/8.

Друк офсетний. Папір офсетний.

Ум. друк. арк. 43,47. Зам. № 0725/582. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1

Телефони: +38 (095) 934-48-28, +38 (097) 723-06-08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.